

पातालसहितं नाकं मत्प्रसादेन भोक्ष्यते । इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे ब्रह्मा हंसमारुह्य सत्वरः ॥ ५२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोत्पत्तिब्रह्मगमनवरदाननिरूपणं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१८१२

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

क्रमेण वर्धमानोऽसौ बाल्यभावे स बालकः । निपत्य मातुरुत्सङ्गे सागरं प्रति धावति ॥ १

आनीय चक्रेऽथ स पञ्जरस्थान्क्रीडापरः केसरिणां किशोरान् ।
सिंहादिनेभादिभिर्युं(रयु)द्धमेव युद्धोपयोगीव तदीयवीर्यम् ॥ २

तस्मादाकाशमुत्पत्य खेचरान्पातयेद्भुवि । गर्जितैर्भीपयामास सरिद्भिः सह सागरम् ॥ ३

समुद्रान्तर्गतं सर्वं सत्त्वजातं तु पार्थिव । ग्रस्तं सिन्धुसुतेनेति तद्भयाच्छन्नतां गतम् ॥ ४

दृष्ट्वा निःसत्त्वकं तोयं तद्भयाद्वडवानलः । निजदेशं परित्यज्य प्रविवेश हिमालयम् ॥ ५

स बालत्वं परित्यज्य क्रमेणार्णवनन्दनः । ततो नवं वयः प्राप्य विक्रमेणाऽऽक्रमद्दिवम् ॥
एकदा पितरं प्राह समुद्रं सिन्धुनन्दनः ॥ ६

जालंधर उवाच—

मन्निवासोचितस्थानं देहि तातातिविस्तृतम् ॥ ७

नारद उवाच—

संबुध्य वचनं सूनोः स जगाद महार्णवः ॥ ८

समुद्र उवाच—

पुत्र दास्याम्यहं राज्यं तव वा भुवि दुर्लभम् ॥ ९

नारद उवाच—

अत्रान्तरे दैत्यगुरुः समुद्रं भार्गवो गतः । तमागतं विलोक्याब्धिर्विधिना समपूजयत् ॥ १०

अथ नदपतिदत्ते प्राप्तसौन्दर्यनिर्य-
न्मणिमहसि स तस्मिन्नासने संनिविष्टः ।
रुचिररुचिसुमेरोः सुन्दरे शृङ्गभागे
कमलज इव कान्तिं किंचिदुच्चैर्जहार ॥ ११

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्याजहारार्णवः कविम् । १२

समुद्र उवाच—

दिष्ट्या तवात्राऽऽगमनं वद किं करवाण्यहम् ॥ १३

नारद उवाच—

तदा दैत्यकुलाचार्यः प्राह तं सागरं कविः ॥ १४

भार्गव उवाच—

किं तेन जातु जातेन मातुर्यौवनहारिणा । प्ररोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ १५

---

१ क. ख. च. ज. झ. मारुतोत्स'।

तवाऽऽत्मजो विक्रमेण त्रैलोक्यं भोक्ष्यते ध्रुवम् । जम्बुद्वीपे महापीठं योगिनीगणसेवितम् ॥ १
आप्लावितं त्वयेदानीं मुञ्च जालंधरालयम् । तत्र राज्यं प्रयच्छास्मै तनयाय महार्णव ॥
अजेयश्चाप्यवद्धश्च तत्रस्थोऽयं भविष्यति ॥ १

नारद उवाच—

एवमुक्तोऽर्णवः प्रीत्या भार्गवेणाथ लीलया । अपसृप्य सुतप्रीत्यै जले स्थलमदर्शयत ॥ १
शतयोजनविस्तीर्णमायतं च शतत्रयम् । देशं जालंधरं पुण्यं तस्य नाम्नैव विश्रुतम् ॥
दैत्यवर्यं समाहूय मयं प्रोवाच सागरः ॥ १

समुद्र उवाच—

पुरं जालंधरे पीठे कुरु जालंधराय वै ॥ २

नारद उवाच—

अम्भोधिनैवमुक्तस्तु चक्रे रत्नमयं पुरम् । प्राकारगोपुरद्वारं सोपानगृहभूमिकम् ॥ २१
यत्रेन्द्रनीलसंबद्धप्रासादतलसंस्थिताः । मेनिरे जलदोद्योगं ताण्डवस्थाः शिखण्डिनः ॥ २२
यत्र प्रवालमाणिक्यभवनोत्था मरीचयः । सेव्यन्ते शकुनैश्चूतरुचिराङ्कुरशङ्कया ॥ २३
यत्र काञ्चनहर्म्येषु त्विषो वह्निषु कातराः । विलोक्य प्रपलायन्ते दावशङ्काः शिखण्डिनः ॥ २४
यत्र स्फटिकशालोत्थप्रभासंमिश्रिता दिशः । विभान्ति मन्दरोद्भ्रान्तसफेनार्णवसंनिभाः ॥ २५
यत्र मोहं(हः) स(सु)हर्म्येषु विधाता(त्रा)लोकसंस्थितः । चक्रिरे ललनाः पूर्णसांध्यचन्द्रोपमाननाः
यत्रेन्द्रनीपकादम्बाः पवनोद्यानमोदिताः । चित्तं विशन्तो नारीणां चक्रिरे मोहनज्वरम् ॥ २७
यत्र लेख्यागतं नृणां विलोक्य सुरतं जनः । संयाति द्विगुणं येन निजकान्तारतोद्यमम् ॥ २८
यत्र वातायनोद्भूतधूपधूमस्य लेखया । नभो वभूव तद्गङ्गाकालिन्दीसंगमोपमम् ॥ २९
यत्रानेकगृहोद्भूतप्रभया सकलं नभः । विभातीन्द्रायुधाकीर्णं(र्णः) शरन्मेघ इवोन्नतः(?) ॥ ३०
यत्रातिसंभ्रमश्रान्ता सूर्यवाहाः प्रपीडिताः । विश्रामं यान्ति मध्याह्ने प्रासादशिरसि स्थिताः ३१
यत्र कुत्र च हर्म्येषु विभ्रत्यो मालतीस्रजः । रात्रौ संभूतनक्षत्रा इव रेजुर्वराङ्गनाः ॥ ३२
यत्र हाटकहिन्दोलशृङ्खलाकर्षणोद्भवम् । चकार सुन्दरीवर्गः स्फुटं मेरुभुवो भुवः ॥ ३३
साकं सरिद्भिः पुत्रस्योशनसा सह सागरः । तत्राभिषेकमकरोद्वाद्यैर्निजगर्जितैः ॥ ३४

याः स्कन्दस्य जगाद तारकजये देवः स्वयंभूः स्वयं
स्वःसाम्राज्यमहोत्सवेऽपि च शचीकान्तस्य वाचस्पतिः ।
ताभिश्चित्रविरिञ्चिवक्त्रसरसीहंसीभिराशास्महे
वा(सादयद्वा)णीभिर्वसुधाविवाहसमये मन्त्रोत्सवैर्मङ्गलम् ॥ ३५

महापद्मसहस्रं तु सैन्यमात्मोदरोद्भवम् । जालंधराय पुत्राय ददौ भीमं महोदधिः ॥ ३६
जालंधराय शुक्रोऽपि प्रीत्या विद्यां निजां ददौ । मृतसंजीवनीं नाम्ना मायां रुद्रविमोहिनीम् ३७
शस्त्रास्त्रविद्या अन्याश्च विधिना ह्यब्धिसूनवे । यदन्यत्सकलं तस्मै व्याख्यातं कविना तदा ॥ ३८
ततो जालंधरं पुत्रमभिषिच्यार्णवो ययौ । स्वस्थानं दिव्यदेहेन नदीभिः परिवारितः ॥ ३९
दृष्ट्वा जालंधरो दिव्यपुरं गोपुरमण्डितम् । व्यचरत्सह शुक्रेण द्विजसंघैः समर्चितः ॥ ४०
एतस्मिन्नन्तरे दैत्याः पातालस्था महाबलाः । प्राप्ता जालंधरं सर्वे कालनेमिपुरोगमाः ॥ ४१

१ ङ. 'यथ तत्रस्थोऽयं मत्प्रसादाद्भवि' ।

ततो महाबला वीरा यत्नं क्षीरोदसंनिभम्। तस्य शुम्भासुरं दैत्यं सेनापतिमकल्पयन्॥ ४२
यत्नं स्ववशगं कृत्वा कृत्वा भुवि स्थिरं जलम्। जालंधरस्तदा राज्यं पितृदत्तं चकार सः॥४३
अत्रान्तरेऽप्सराः काचित्स्वर्णाख्याऽऽसीत्पुरा दिवि। तस्याः कामप्रसादेन वृन्दा नाम सुताऽभवत्
धात्रा विभवसंयुक्तं सौन्दर्यं यत्कृतं पृथक्। तदेकत्रगतं द्रष्टुं वृन्दागात्रं विनिर्मितम्॥ ४५
तां वृन्दामतिचार्वङ्गीं प्रमदाजनमोहिनीम्। स्वर्णा जालंधरस्यार्थे ददौ शुक्राय याचते॥ ४६
शुक्र उवाच—
कंदर्पस्य जगन्नेत्रसर्गेणाऽऽश्चर्यकारिणा। रूपेणानेन रम्भोरु दीर्घायुः सुखिनी भव॥ ४७
निर्माय स्वयमेव विस्मितमनाः सौन्दर्यसारेण तं
स्वव्यापारपरिश्रमस्य कलुषं वेधाः समारोपयन्।
कंदर्पं पुरुषं स्त्रियो विदधतो यस्मिन्नदृष्टे सति
दृष्ट्व्यावधिरूपमायुरिह पाति त्वं दीर्घनेत्रं भवम्॥ ४८
उपयेमे विवाहेन गान्धर्वेणार्णवात्मजः। वृन्दां तां दंपती जातौ जनानन्दकरौ नृप॥ ४९
पश्चात्तन्त्रं परित्यक्तं तथा जालंधरोऽपि हि। वृत्तेन वृद्धकार्येण चकमे न परस्त्रियम्॥ ५०
कदाचित्सभमासीनो दृष्ट्वा राहुशिरो हतम्। कस्मात्कायार्धशेषोऽयमिति पप्रच्छ भार्गवम् ५१
स तस्य कथयामास पूर्ववृत्तान्तमादितः। यथा निर्मथितो देवैः क्षीरोदोऽमृतकारणात्॥ ५२
तच्छ्रुत्वा विस्मितो वाक्यं माह जालंधरोऽसुरः। मत्पादप्रमुखो राहुः कायहीनो भवाधुना॥ ५३
इति शुक्रस्य मतेन सिन्धुसूनोः(नुः) मनाग्वचात्। पितृव्यं संस्मरन्नीरे विग्रहं व्यकरोत्सुरैः ५४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने वृन्दाविवाहजालंधर-
विग्रहो नाम चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१८६६

अथ पञ्चमोऽध्यायः।

युधिष्ठिर उवाच—
कः पितृव्यः सिन्धुसूनोः किं वृत्तं तस्य विग्रहे। युयुधे स कथं दैत्यस्तन्मे कथय नारद॥ १
नारद उवाच—
शृणु त्वं नृपशार्दूल पितृव्यः क्षीरसागरः। जालंधरस्य तं देवैः ममथ्य धनमाहृतम्॥ २
श्रीचन्द्रामृतनागाश्च पूर्वं तस्य सुरासुरैः। तच्छ्रुत्वा विग्रहं चक्रे देवैर्जालंधरोऽसुरः॥ ३
कदाचित्प्रेषयामास दूतं दुर्वारणं बली। शिक्षयित्वा तु वक्तव्यं देवेन्द्रभवनं प्रति॥ ४
अथ स्यन्दनमारुह्य ययौ दुर्वारणो दिवि। प्रवेष्टुकामो भवनं द्वाःस्थैर्द्वारि निवारितः॥ ५
दूत उवाच—
जालंधरस्य दूतोऽहमागतः शक्रसंनिधौ। गत्वा तत्र भवन्तो मां विज्ञापयितुमर्हथ॥ ६
नारद उवाच—
इति तस्य वचः श्रुत्वा तदैव तु शचीपतिम्। गत्वा च प्रणिपत्याऽऽह दूतो देवाऽऽगतो भुवः ७

---

१ ङ. मदत्। २ ङ. श्रुतं।

दौवारिको महेन्द्रेण प्रत्युक्तो दूतमानय । हस्ते गृहीत्वा तं दूतं वासवान्तिकमानयत् ॥ ८
दुर्वारणो देवसभां प्रविष्टः प्रत्यलोकयत् । हरिं देवैस्त्रयस्त्रिंशत्कोटिभिः परिवेष्टितम् ॥ ९
स्वर्णसिंहासने दिव्यचामरानिलसेवितम् । शचीप्रेमरसोत्फुल्लनयनाब्जसहस्रकम् ॥ १०
दुर्वारणोऽपि देवेशं विलोक्य गुरुणा सह । प्रणनामाऽऽत्मगर्वेण प्रहसन्नयनश्रियम् ॥ ११
निर्दिष्टमासनं भेजे दूतो जालंधरस्य सः । कस्य त्वं केन कार्येण प्राप्तः प्राहेति तं हरिः ॥ १२
दूतो जालंधरस्याहं स जगाद पुरंदरम् । स राजा सर्वलोकानां तस्याऽऽज्ञां शृणु मन्मुखात् १३
पितृभ्यो मम दुग्धाब्धिस्त्वया कस्माद्विलोडितः । मन्दराद्रिविधानेन हृतः कोशो महाधनः ॥ १४
श्रीचन्द्रामृतनागांश्च तन्मणिं विद्रुमादिकम् । देहि सर्वं तथा स्वर्गं शीघ्रं त्यज पुरंदर ॥ १५

किं केकीव शिखण्डमण्डिततनुः सारीव किं सुस्वरः
किं वा हन्त शकुन्तबालकपितुः कर्णामृतस्यन्दनः ।
किं वा हंस इवाङ्गनागतिगुरुः किं कीरवत्पाठकः
काकः केन गुणेन काञ्चनमयेऽलंकारितः पञ्जरे ॥ १६

स त्वं मद्वचनात्तूर्णं कुरु सर्वं यथोचितम् । तत्समापय भूपाल(लं) यदि जीवितुमिच्छसि ॥ १७

नारद उवाच—

अथ प्रहस्य मघवा प्राह दुर्वारणं प्रति ॥ १८

इन्द्र उवाच—

शृणु दूत समासेन सिन्धोर्मथनकारणम् । पुरा हिमवतः सूनुर्मैनाको नाम मे रिपुः ॥ १९
स कुक्षौ विधृतस्तेन सागरेण जडेन च । दग्धं चराचरं येन वह्निना हयरूपिणा ॥ २०
स चापि विधृतस्तेन सागरेण दुरात्मना । धर्मद्विषां दानवानामसौ वा आश्रयः प्रभुः ॥ २१
नित्यं दधि घृतं क्षीरं दानवेभ्यः प्रयच्छति । अत एवायमस्माभिर्दुर्वारण विलोडितः ॥ २२
दण्डितश्च गतश्रीको देवैरथ पुरातनैः । शृणु दूत संबन्धेन मम विप्रेण शोपितः ॥ २३
कुम्भोद्भवेन किंचित्तं दुःसङ्गो नैव बाधते । सोऽपि युद्धार्थमस्माभिः सर्वसैन्येन संवृतः ॥
आगमिष्यति वै नाशं गमिष्यति तदैव हि ॥ २४

नारद उवाच—

इतीरयित्वा विरराम वृत्रहा सरित्पतेरात्मजदूतमुच्चकैः ।
शशंस चाऽऽगत्य समुद्रसूनोर्देवेश्वरेणोक्तमशेषमादृतः ॥ २५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१८९१

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

महेन्द्रवचनं श्रुत्वा निजदूतमुखेन च । समुद्रसूनुः संक्रुद्धः सर्वसैन्यं समाह्वयत् ॥ १
रसातलस्थिता दैत्या ये च भूतलवासिनः । आययुः सबलास्तत्र जालंधरमथाऽऽज्ञया ॥ २
प्रयाणप्रक्रमे सिन्धुसूनोः सैन्यस्य गर्जितैः । स्फुटन्ति नभसो राजन्पातालमखिला दिशः ॥ ३

हयनागोष्ट्रवदना बिडालमुखभीषणाः । व्याघ्रसिंहाखुवदना विद्युत्सदृशलोचनाः ॥ ४
सर्पकेशा महादेहाः केचित्खड्गतनूरुहाः । अन्ये च परिधावन्ति गर्जन्ति जलदस्वनैः ॥ ५
रथगजहयपत्तिसंकुलं समरविनोदकदम्बभासुरम् ।
अब्जशतसहस्रकोटिनायकं बलमखिलं च तदा रराज राजन् ॥ ६
शतयोजनविस्तीर्णं विमानं हंसकोटिभिः । युक्तं भूतिसहस्रौघं सर्ववस्तुप्रपूरितम् ॥ ७
तद्विमानं समारुह्य सद्यो जालंधरो ययौ । मध्याह्ने मन्दरं प्राप्तः प्रथमेऽह्नि बलैः सह ॥ ८
खण्डितं शिविकावाहैर्दलितं भूरिकुञ्जरैः । द्वितीये दिवसे मेरुं संप्राप्तो बलसंयुतः ॥ ९
इलावृते तु शिखरे तस्थौ तत्कटकं महत् । अथ पदातिभिर्भग्नं खाण्डवं नन्दनं वनम् ॥ १०
शिखराणि विशीर्णानि मेरोर्दानवपुंगवैः । [*संतानकेषु वृक्षेषु बद्ध्वा हिन्दोलमुच्चकैः ॥ ११
सिद्धाङ्गनाभिः सहिता रेमिरे दैत्यपुंगवाः] । कुचकुङ्कुमताम्बूलचन्दनागरुभूषणैः ॥ १२
केशपाशच्युतैः पुष्पैर्मेरोः संपूरिता नदी(मही) । सुमेरोः पूर्वदिग्भागो गजैस्तस्य विघट्टितः॥ १३
दक्षिणं च रथैश्चैरुत्तरं पश्चिमं भटैः । अथ प्रस्थापयामास दैत्याञ्जालंधरोऽसुरः ॥ १४
महेन्द्रशिखरं चान्ये ययुर्दुन्दुभिनिःस्वनैः । राजराजपुरीं भङ्क्त्वा यमस्य वरुणस्य च ॥ १५
अन्येषां लोकपालानामाययुस्तेऽमरावतीम् । अथोत्पाता+भवन्नाके दिव्यभौमान्तरिक्षगाः ॥ १६
रजः पपात बहुलं तमःस्तोमो विजृम्भते । तदा पपात कुलिशं करादिन्द्रस्य निष्प्रभम् ॥ १७
दृष्ट्वा निमित्तानि भयावहानि नाके महेन्द्रो गुरुमित्युवाच ।
किं कुर्महे कं शरणं च यामस्त्वं पश्य युद्धं समुपस्थितं च ॥ १८
[*ततो वाचस्पतिर्वाक्यमुवाच त्रिदशाधिपम् ॥ १९

गुरुरुवाच—

चरणौ याहि शरणं विष्णोर्वैकुण्ठवासिनः] ॥ २०

नारद उवाच—

इत्युक्तो गुरुणा देवैः साकं वैकुण्ठमन्दिरम् । जगामाऽऽखण्डलः शीघ्रं शरणं कैटभद्विपः ॥ २१
शशंस वासुदेवाय विजयो द्वारपालकः । जालंधरभयत्रस्ताः सर्वे देवाः समागताः ॥ २२

श्रीरुवाच—

न वध्योऽसौ मम भ्राता देवार्थे युध्यता त्वया । शापितो देव मत्प्रीत्या वधार्हो न भविष्यति ॥

नारद उवाच—

इति श्रीवचनं श्रुत्वा विष्णुस्त्रैलोक्यपालकः । अथाऽऽरुरोह गरुडं पक्षक्षेपावृताम्बरम् ॥ २४
वैकुण्ठभवनात्तूर्णं निर्गतस्त्रिदशान्हरिः । जालंधरभयत्रस्तान्गतकान्तीनथैक्षत ॥ २५
ददृशुस्ते सुराः सर्वे हरिं सान्द्रघनोपमम् । शार्ङ्गशङ्खगदापद्मविभूषितचतुर्भुजम् ॥ २६
स्तोत्रं पठित्वा पुरतः प्राहेन्द्रः सरितां पतेः । जालंधरेणाऽऽत्मजेन भग्नं देव त्रिविष्टपम् ॥ २७

नारद उवाच—

तदिन्द्रवचनं श्रुत्वाऽभयं दत्त्वा दिवौकसाम् । विजेतुमसुरं देवैः सह रेजे [illegible]गान्तकृत् ॥ २८

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. फ. पुस्तकस्थः । + संधिरार्षः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ढ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ ड. 'ययुरसं' । २ ङ. भूमिसं' । ३ क. ख. च. ज. झ. 'थ दैत्याधिपैर्भं' ।

अथाऽऽनीतं मातलिना रथमारुह्य वासवः । वासुदेवस्य पुरतः प्रययौ विधृताशनिः ॥ २९
वामतस्त्रिदशाः सर्वे सव्यतश्च समाययौ । स्वाहाप्रियो दक्षिणतः स च मेषं समास्थितः ॥ ३०
आरुह्यैरावणं नागं जयन्तः शक्रनन्दनः । उच्चैःश्रवसमिन्द्रश्च उभौ भगवतः पुरः ॥ ३१
धाताऽर्यमा च मित्रश्च वरुणोंऽशो भगस्तथा । इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ३२
ततस्त्वष्टा ततो विष्णू रेजे धन्यो जघन्यजः । इत्येते द्वादशाऽऽदित्या इन्द्रस्य पुरतः स्थिताः ॥
वीरभद्रश्च शंभुश्च गिरिशश्च महायशाः । अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः ॥ ३४
भुवनाधीश्वरश्चैव कपाली च विशां पते । स्थाणुर्भगश्च भगवान्रुद्रा एकादश स्मृताः ॥ ३५
श्वसनः स्पर्शनो वायुरनिलो मारुतस्तथा । प्राणापानौ सजीवौ च मरुतोऽष्टौ तदग्रतः ॥ ३६
विवस्वानपि तन्मध्ये ययौ द्वादशमूर्तिभिः । धनदः शिविकारूढः किंनरेशो ययौ तदा ॥ ३७
रुद्राश्च वृषभारुढा मरुतो मृगवाहनाः । ययुः सैन्यस्य पुरतस्त्रिशूलपरिघायुधाः ॥ ३८
गन्धर्वाश्चारणा यक्षाः पिशाचोरगगुह्यकाः । सर्वे सैन्यस्य पुरतः सर्वशस्त्रभृतो ययुः ॥ ३९
पूर्वापरौ तोयराशी समाक्रान्तौ च सैनिकैः । तस्मिन्संसारभूराट वराहवपुषा हरिः ॥ ४०
स्वर्गादागत्य वेगेन दैत्यसैन्यजिघांसया । सुमेरोरुत्तरो भागः सुरसैन्येन संवृतः ॥ ४१
सेनाभारोऽद्भुतकरस्तस्थौ जालंधरस्य च । आश्रित्य दक्षिणं भागं तूर्णं कनकशृङ्गिणः ॥ ४२
अहोरात्रेण विहिता वर्षे तस्मिन्निलावृते । मेरुमन्दरयोर्मध्ये युद्धभूमिः प्रतिष्ठिता ॥ ४३
तत्राऽऽत्मजपदां भूमिं कविप्रोक्तां मुदा युताः । जग्मुस्ते दानवास्तूर्णं गुरुप्रोक्तां ययुः सुराः ४४
रथप्रवीरैः परितश्च संप्लवैर्गजैर्घनाकारमदप्रवाहिभिः ।
अश्वैरनन्तैर्गरुडाग्रगामिभिः पदातिभिः सा रणभूर्वृता बभौ ॥ ४५
ततो वादित्रनिर्घोषः सेनयोरुभयोरभूत् । कोलाहलश्च वीराणामन्योन्यमतिगर्जताम् ॥ ४६
अथ दानवदेवानां सङ्ग्रामोऽभूद्भयावहः । सर्वसैन्यस्य संमर्दो यथा त्रिभुवनक्षयः ॥ ४७
भयक्रान्ता महाश्रान्ता श्रुतिर्विलपती मुहुः । स्वरथाकाररहितं शरैः संपूरितं तदा (?) ॥ ४८
रोमाञ्चिता बभौ द्यौश्च रजोवस्त्रं विधुन्वती । रौद्रैर्विहंगमारावैस्त्रासादाक्रन्दतीव हि ॥ ४९
देवेन्द्रेण तदाऽऽज्ञप्ता मेघाः संवर्तकादयः । गजानुच्चैः समारुह्य तेऽसुरान्युयुधुर्मृधे ॥ ५०
देवानामश्वचाराश्च जाता गन्धर्वकिंनराः । रथिनः साध्यसिद्धाश्च गजिनो यक्षचारणाः ॥ ५१
पदातिनः किंपुरुषाः पन्नगाः पवनाशनाः । रोगाणामधिपो राजयक्ष्मा च यमनायकः ॥ ५२
तत्र दानवरोगाणां सङ्ग्रामोऽभूत्सुदारुणः । पतिता लुलुठुर्भूमौ दैत्याः शूलज्वरामयैः ॥ ५३
दानवैर्निहता रोगाः पेतुः समरमूर्धनि । पलायांचक्रिरे केचिन्व्याधयो भूधरान्प्रति ॥ ५४
ओषध्यस्तत्र सहजा वैशल्यकरणीमुखाः । ताभिर्विशल्याः सैन्येषु युयुधुर्यमकिंकराः ॥ ५५
दानवैर्निहताः सर्वे शरमुद्गरपट्टिशैः । पदातयः पत्तिगणैः खड्गैस्तीक्ष्णैः परश्वधैः ॥ ५६
कोटिशो जघ्नुरन्योन्यं रुधिरारुणविग्रहाः । अश्वचारा हयैस्तूर्णैश्चिक्षिपुर्गगने तदा ॥ ५७
संश्लिष्य जघ्नुरन्योन्यं रुधिरारुणविग्रहाः । समूहो रथिनां भीमो रथौघैश्छाद्य मेदिनीम् ॥ ५८
विव्याध निशितैर्बाणैर्धनुर्मुक्तैर्महारथान् । मदक्षीणकपोलाङ्गाः करैर्वेध्य करान्दृढम् ॥ ५९

१ ख. च. झ. तदाऽग्रतः । २ ङ. ॰वैशाल्य॰ । ३ ज. ॰यकाः । त॰ । ४ ख. च. ज. झ. ॰वैं खड्गमु॰ ।

गजान्प्रति गजाः क्रुद्धाः पातयन्ति महीतले । कोऽपि दैत्यो रथं दोर्भ्यामुत्क्षिप्योत्थाय खं ययौ
अश्वचारान्हयान्नागान्पातयामास भूतले । स्कन्धे गृहीत्वा तरसा ययौ जालंधरं प्रति ॥ ६१
कक्षयोर्वै गजौ गृह्य तृतीयं जठरोपरि । चतुर्थं मस्तके गृह्य रणे धावति कश्चन ॥ ६२
उत्पाट्य कोशतः खड्गं विधूय विमलाम्बरः । ययौ सहस्रशो देवान्पातयित्वा रणेऽसुरः ॥ ६३
कालितपीनस्तनी तन्वी खेचरी रतिलम्पटा । आगत्य गगनात्तूर्णं निन्ये दैत्यं रणाङ्गणात् ॥ ६४
चुचुम्ब सा तद्वदनं तीक्ष्णनाराचकीलितम् । देवसैन्यं ततो बद्ध्वा कालनेमिर्ननर्त ह ॥ ६५
ततो जनार्दनः क्रुद्धो निर्ययौ कालनेमिनम् । यमो दुर्वारणं वीरं स्वर्भानुं चन्द्रभास्करौ ॥ ६६
केतुं वैश्वानरो देवो ययौ शुक्रं बृहस्पतिः । अश्विनौ संयतौ तत्र दैत्यमङ्गारपर्णकम् ॥ ६७
संह्रादं शक्रपुत्रश्च निर्ह्रादं धनदो ययौ । निशुम्भश्चाऽऽवृतो रुद्रैः शुम्भो वसुभिराहवे ॥ ६८
मेघाकारं स्थितं जृम्भं विश्वेदेवाः समाययुः । वायवो वज्ररोमाणमथ मृत्युर्मयं ययौ ॥ ६९
नमुचिं वासवोऽप्युग्रशक्तिहस्तोऽभ्यधावत । अन्यैरपि सुरैर्दैत्याः स्वस्ववीर्यसमैर्वृताः ॥ ७०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे देवदानवयुद्धं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१९६१

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

एवं द्वंद्वेषु युद्धेषु संप्रवृत्तेष्वनेकशः । जघानाथ हरिः क्रुद्धो गदया कालनेमिनम् ॥ १
विहाय मूर्छां संचिन्त्य विष्णुं बाणैर्जघान सः । हतः क्रुद्धेन हरिणा स क्षितौ पतितो व्यसुः २
राजञ्जघान संचिन्त्य राहुं खड्गेन चन्द्रमाः । राहुस्तु तं परित्यज्य तदा सूर्यमधावत ॥ ३
सहस्रांशुं रणे जित्वा राहुश्चन्द्रमधावत । जघान तं च खड्गेन समरे रजनीपतिः॥ ४
सैंहिकेयाङ्गकाठिन्यात्खड्गं चूर्णमभूत्तदा । जघान मुष्टिना गाढं कठिनेन विधुंतुदः ॥ ५
चन्द्रं मूर्छापरिक्लिष्टं धृत्वा वेगान्महामृधे । गिलित्वा राहुणा चन्द्रोऽप्युद्गीर्णश्च ततः पुनः ॥ ६
मृगं स्वं चिह्नमुरसि निधाय विससर्ज ह । स उच्चैःश्रवसं गृह्य हयरत्नं विधुंतुदः ॥ ७
जालंधरान्तिकं नीत्वा भक्त्या तस्मै न्यवेदयत् । दुर्वारणो रणे क्रुद्धस्तं यमं गदयाऽहनत् ॥ ८
निशितैर्मार्गणैर्भिन्नः शक्रपुत्रेण चाऽऽहवे । धृत्वा सँपत्नं संह्रादः परिघाघातमूर्छितम् ॥ ९
ऐरावतं समारुह्य ययौ जालंधरं प्रति । हतं तथैव (तवांस्तथा) गदया निर्ह्रादं धनदो रणे ॥ १०
रुद्रास्त्रिशूलनिर्घातैर्निशुम्भं जघ्नुरोजसा । निशुम्भो बाणजालैश्च पीडयामास तानपि ॥ ११
शुम्भासुरो देवगणान्पूरयामास मार्गणैः । मृत्युं मायामयमयो बद्ध्वा पाशैर्निनाय तम् ॥ १२
ददौ जालंधरायासौ पौलोम्ने सोऽपि सिन्धवे । अग्निना स्वमुखे क्षिप्तो लोकों जीवतु निर्भयः
बद्ध्वा च नमुचिं पाशैर्वासवोऽपि रसातलम् । निन्ये विश्वस्य हन्तारमथ जालंधरो ययौ १४
अथेन्द्रबलयोर्युद्धमभूद्राजन्सुदारुणम् । बलाङ्गरोचिषा भान्ति दिशो दश रवेरिव ॥ १५
सर्वाण्यस्त्राणि शक्रस्य शीर्णान्यङ्गे बलस्य च । बलीयसा बलेनेन्द्रो मुद्गरेण हतो हृदि ॥ १६

---

१ ख. झ. °मङ्करपूर्वक° । ज. °ङ्करपर्वक° । २ ज. संन्हादं । ३ क. ख. च. ज. जम्बं । ञ. जम्भं । ४ क. ख. च. (ज. °वोऽव्यग्रं श° । ५ ङ. °धृद्धेष्व° । ६ ढ. °द्धस्तपनं ग° । ७ ख जयन्तं । ८ च. °को भवतु विज्वरः । प° ।

ननादेन्द्रस्ततो भीमं तच्छ्रुत्वा स बलोऽहसत् । हसतस्तस्य निश्चेरुर्मुखतो मौक्तिकानि च ॥ १७
तस्याङ्गस्याभिलाषेण न युद्धमकरोत्तदा । तुष्टाव वासवोऽत्यर्थं तं बलं बलसागरम् ॥
वरं वृणु सुरश्रेष्ठेत्युक्तः प्राह बलं प्रति ॥ १८

इन्द्र उवाच—

यदि तुष्टोऽसि दैत्येश स्वं वपुर्दातुमर्हसि ॥ १९

नारद उवाच—

तदिन्द्रवचनं श्रुत्वा भित्त्वा शस्त्रैर्गृहाण माम् । इत्युवाच बलं सोऽपि किमदेयं महात्मनाम् २०
गीरिव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचक्षुषः । परासोः पुष्पमालेव श्रीः कदर्यस्य निष्फला ॥ २१
महात्मानोऽनुगृह्णन्ति हिंसमानान्रिपूनपि । सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिम्नगाः ॥ २२

सुजनो न याति विकृतिं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि ।
छिन्नोऽपि चन्दनतरुः सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ २३
दैवं परं विनश्यति तनुर(न्व)पि न श्रीनिवेदितं सत्सु ।
अवशिष्यते हिमांशोः सैव कला शिरसि या शंभोः ॥ २४
ते साधवो भुवनमण्डलमौलिभूता
ये साधुतामनुपकारिषु दर्शयन्ति ।
आत्मप्रयोजनवशात्कृतछिन्नदेह-
पूर्वोपकारिषु खलोऽपि हितानुरक्तः ॥ २५

तथेत्युक्त्वा सहस्राक्षो मुद्गरेणाहनद्बलम् । न विभेद तदा देहं शक्रश्चिन्तामवाप ह ॥ २६
संस्मारितो मातलिना वज्रेणाङ्गं जघान तत् । तेन वज्रप्रहारेण बलाङ्गं तद्व्यशीर्यत ॥ २७
बलाङ्गस्यैकभागस्तु पपात कनकाचले[१] । तुहिनाद्रौ द्वितीयस्तु तृतीयो गोनगेऽपतत् ॥ २८
चतुर्थो देवनद्यां च पञ्चमो मन्दरे तथा । [+वज्राकारः पपातांशः षष्ठश्च विजयाङ्गजः ॥ २९
तस्य जातिविशुद्धस्य परिशुद्धेन कर्मणा । कायस्यावयवाः सर्वे रत्न]बीजत्वमागताः ॥ ३०
वज्रादस्थिकणाः कीर्णाः षट्कोणा मणयोऽभवन् । अक्षिभ्यामिन्द्रनीला वै माणिक्यं श्रुतिसंभवम्
क्षतजात्पद्मरागस्तु मेदसो मेरकास्तथा[२] । प्रवालानि च जिह्वाऽस्य दन्ता मुक्तास्तथाऽभवन् ३२

द्विपेन्द्रजीमूतवराहभेकमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि ।
मुक्ताफलान्यच्छतमानि लोके तेषां सदैव कथिता भवभूमिरेषः ॥ ३३

सितं वृत्तं गुरु स्निग्धं कोमलं निर्मलं तथा । षाड्गुण्येन समायुक्तं मौक्तिकं गुणतः स्मृतम् ॥ ३४
मज्जोद्भवं मरकतं सिन्धुसूनोः प्रहारतः । गरुडोद्गारनाम्नाऽसौ[३] राजन्मणिरभूत्तदा ॥ ३५
हाटकोपरि संवेश्य पुमांस्तं विदधाति यैः[४] । सर्पग्रहदरिद्रादिभयं तस्य न जायते ॥ ३६
कांस्यं पुरीषं रजतं वीर्यं ताम्रं च मूत्रजम् । अङ्गस्योद्वर्तनाज्जातं पित्तलं ब्रह्मवीतिकाः(?) ॥ ३७
नादाद्वैदूर्यमुत्पन्नं रत्नं चारुतरं तदा । नखेभ्यः कनकोत्पत्ती रुधिराच्च रसोद्भवः ॥ ३८

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ट. फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ च. ज. झ. कतुकाचले । ङ. कुतुकाचले । २ क. च. झ. मकरास्त° । ३ ख. ज. हारको° । ४ ङ. यः । सूर्यम° । झ. यः । सर्वग्र° ।

मेदसः स्फटिकं जातं प्रवालं मांससंभवम् । वलदेहोद्भवान्यासन्रत्नानि पृथिवीतले ॥ ३९
पुण्योपचयसंपत्त्या भोक्ष्यन्ते विमलैर्जनैः । अत्रान्तरे हतं श्रुत्वा वलं मघवता मृधे ॥ ४०
प्रभावती नाम राज्ञी ययौ तच्चरणान्तिकम् । विललाप पतिं दृष्ट्वा विकीर्णावयवं रणे ॥
प्रभावत्यश्रुपूर्णाक्षी मुक्तकेशी घनस्तनी ॥ ४१

प्रभावत्युवाच—

हा नाथ वल विक्रान्त कान्तदेह जगत्प्रिय । मां त्वं विहाय किं चात्र कैवल्यं गतवानसि ॥ ४२
जराकुष्ठादिभिर्व्याप्तं बुद्ध्वा देहं त्यजन्ति न । देहिनोऽन्ये परं कान्तं त्वया देहं हृथोज्झितम् ४३
तव देहेन दिव्येन हारको भूष्यते प्रिय । रणोत्सुकेन भवता या वेणी ग्रथिता मम ॥
तामुद्ग्रन्थय वैधव्यदुःखार्तायाः स्वयं प्रिय ॥ ४४

नारद उवाच—

एवं विलपन्तीं वीक्ष्य वलराज्ञीं समुद्रजः । दुःखितः शुक्रमित्याह वलं जीवय भार्गव ॥ ४५

शुक्र उवाच—

इच्छया मरणं प्राप्तं तं कथं जीवयाम्यहम् । तथाऽपि मन्त्रसामर्थ्याद्वाचमुच्चारयिष्यति ॥ ४६

जालंधर उवाच—

वलस्य रूपवचनं श्रोतुमिच्छामि भार्गव । ४७

नारद उवाच—

जालंधरेणैवमुक्तः क्षणं ध्यानपरोऽभवत् । अथोदतिष्ठद्वदनात्स्वनः श्रोत्रमनोरमः ॥ ४८
प्रभावतीं प्रति व्यक्तं वाद्यभाण्डादिवोत्थितः । प्रभावति स्वदेहं त्वं ममाङ्गेषु लयं नय ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा नदी जाता प्रभावती ॥ ४९
वलाङ्गेष्ववलीना सा सुमेरोः पूर्ववाहिनी । यस्यास्तोयेन संजाता रत्नानां कान्तिरुत्तमा ॥ ५०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने वलदैत्यस्वर्गारोहणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२०१२

अथाष्टमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो जालंधरः क्रुद्धः प्राह तं दैत्यसूदनम् । १

जालंधर उवाच—

कपटेन वलं हत्वा क्व यास्यसि वलाधम ॥ २

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा तं शतमखं सिन्धुसूनुः प्रतापवान् । ससूताश्वध्वजरथं छादयामास मार्गणैः ॥ ३
पपात मूर्छितः शक्रो रथोपरि शरैः क्षतः । दृष्ट्वा तं पतितं शक्रं जगर्जार्णवनन्दनः ॥ ४
विकासवदनी पिशुनः प्रफुल्लनयनो यदा भवति ।
मन्ये तदाऽस्य जातं संक्रमदः फलं तूर्णम् ॥ ५

---

१ ख. च. ज. झ. फ. राक्षी । २ ङ. °वती विघूर्णा° ।

मूर्छां त्यक्त्वा मुमोचेन्द्रो वज्रं जालंधरं प्रति । तदाऽद्रिदलनं हस्ते गृहीत्वा सिन्धुसंभवः ॥ ६
वज्रं कक्षापुटे धृत्वा रथादुत्तीर्य सत्वरः । अभ्यधावत्त दैत्येन्द्रो देवेन्द्रं धर्तुमाहवे ॥ ७
ततो दुद्राव मघवा रथं त्यक्त्वा हरिं स्मरन् । रथमिन्द्रस्य मच(बल)वानारुह्यार्णवनन्दनः ॥ ८
यन्तारं मातलिं कृत्वा ययौ प्राप्तमनोरथः । रथमि(रथ इ)न्द्रस्य तरसा यत्र यत्र ययौ बले ॥
जालंधरो महाबाहुः स्वयं चाम्बुधरो यथा ॥ ९

ततः स कोपात्पुरुषोत्तमः स्वयं खड्गं समुद्यम्य च नन्दकं रणे ।
संप्रेरयित्वा गरुडं मनोजवं जघान कोपेन च दैत्यवाहिनीम् ॥ १०
रथान्हयान्कुञ्जरपत्तिसंघान्स पातयामास बलात्सहस्रशः ।
जनार्दनः कश्यपसूनुसंवृतश्चकार संख्ये चरितं भयावहम् ॥ ११
केशास्थिमज्जारुधिरौघवाहिनीं पिशाचवेतालविहंगसेविताम् ।
करोरुजङ्घायुधशस्त्रपूरितां सुदुस्तरां व्याघ्रगजेन्द्रसेविताम् ।
रक्ताम्रहाराङ्गदभूषितानां विघूर्णनेत्रोत्सवकान्तिवाससाम् ॥ १२

विष्णुना निहतं सैन्यं दृष्ट्वा दानवपुंगवाः । जालंधराज्ञया सर्वे रुरुधुः परितो हरिम् ॥
दैत्यास्ते तत्र बाणौघान्वर्षमाणा यथाऽम्बुदाः ॥ १३

अन्यस्माल्लब्धोष्मा नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ।
रविरपि न तपति तादृग्यादृशं तपति वालुकानिकरः । १४

यथा द्विरेफैः कमलं पर्वतो जलदैरिव । चूतो यथा पक्षिगणैर्गगनं धूमसंचयैः ॥ १५
न दृश्योऽभूत्तदा विष्णुर्न तार्क्ष्यो रणसंकटे । सर्वे ते रथमारूढाः सर्वशस्त्रैर्महासुराः ॥ १६
वैकुण्ठाधिपतिं जघ्नुर्गर्जन्तो भीमनिःस्वनाः । तान्सर्वान्भीमरूपेण दैत्यारिः कुपितस्तदा ॥ १७
रणे निपातयामास वायुः पर्णचयं यथा । शैलरोमा ततो विष्णुं दैत्यः कोपादधावत ॥ १८
हरेरपि शरास्तस्य शरीरे शीर्णतां गताः । शैलरोमा च दैत्यारेः शरीरं चाहनच्छरैः ॥ १९
ततः खड्गं विनिर्धूय शिरस्तस्य जहार ह । छिन्ने शिरसि दैत्यस्य कबन्धो विक्रमन्रणे ॥ २०
शैलरोमा भुजाभ्यां च तार्क्ष्यं जग्राह पक्षयोः । शिरश्चोत्पत्य त(श्चापतत्त)रसा विषादं स्कन्धयोर्दधत्
तस्माच्चत्रास युद्धेन हृषीकेशोऽपि विस्मितः । शिरः संलग्नमालोक्य गरुडो न्यपतद्भुवि ॥ २२
पुनश्चोत्पत्य वेगेन शिरःस्थानं समाश्रयत् । शैलरोमा ततो विष्णुं जहार गरुडाद्बली ॥ २३
हरिर्जघ्ने तलेनाऽऽशु गतायुश्चापतद्भुवि । ततो जालंधरः सूतं खड्गरोमाणमब्रवीत् ॥ २४

जालंधर उवाच—

संप्रेषय रथं तत्र यत्र देवो जनार्दनः । २५

नारद उवाच—

जालंधरस्य वचनात्खड्गरोमाऽनयद्रथम् । दृष्ट्वा तं पुरतो विष्णुमुवाचार्णवनन्दनः ॥ २६

जालंधर उवाच—

निःशङ्कं जहि मां विष्णो नाहं त्वां हन्मि माधव ॥ २७

नारद उवाच—

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः । नारायणः प्राणहरैः शरैरेनमपूरयत् ॥ २८

१ क. भुवि ।

विष्णुना च विभिन्नाङ्गोऽर्णवसूनुः प्रतापवान् । हरिं संपूरयामास मार्गणौघैर्निरन्तरम् ॥ २९
अस्य बाणशतैर्भिन्नो गरुडो मूर्छितोऽपतत् । गरुडं पतितं दृष्ट्वा सिन्धुसूनोः शरैर्भुवि ॥ ३०
रथं संस्मारयामास वैकुण्ठस्थं जनार्दनः । स रथस्तस्य संप्राप्तः सूतहीनो हयैर्वृतः ॥ ३१
अश्वैर्युतं रथं दृष्ट्वा विस्मितो भगवान्रणे । स बोधयित्वा गरुडं सारथ्ये समपूजय(युयुज)त् ३२
स धृत्वा मुकुटं मूर्ध्नि कौस्तुभं हृदये मणिम् । पुरुषार्थान्हयान्कृत्वा ययौ जालंधरं हरिः ॥ ३३
मेदिनीं रथचक्रेण दारयंश्च सुरैः सह । जघान तरसा बाणैर्दानवानां च वाहिनीम् ॥ ३४
देवराजेन संदिष्टो वीतिहोत्रो रणाङ्गणे । ददाह दानवानीकं समीरणसमन्वितः ॥ ३५
तदा हतं भगवता दैत्यसैन्यं सुरैः सह । जालंधरः स्वल्पशेषं दध्यौ दृष्ट्वा बलं स्वकम् ॥ ३६
अथाऽऽह भार्गवं राजा मत्सैन्यं निहतं सुरैः । त्वयि तिष्ठति मन्त्रज्ञे विख्यातो विद्यया भवान्॥
किं तया विद्यया ब्रह्मन्ब्राह्मेणाथ बलेन च । या न रक्षति रोगार्तान्यद्बलं शरणागतान् ॥
जालंधरवचः श्रुत्वा भार्गवस्तमभाषत ॥ ३८

शुक्र उवाच—

पश्य राजन्मम बलं ब्राह्मणस्य रणाङ्गणे ॥ ३९

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वारिणा स्पृष्ट्वा हुंकारेण प्रबोधिताः । उत्थापितास्ते कविना शरौघैः प्राणहारकैः ४०
देवा हता रणे पेतुः समन्तात्सिन्धुसूनुना । बाणैर्जर्जरदेहास्ते धृतप्राणा नराधिप ॥ ४१
न मृतास्त्वमरत्वाच्च बाणैर्भिन्नाश्च सत्तमाः । ततो नारायणो देवो बृहस्पतिमभाषत ॥ ४२

नारद उवाच—

धिग्बलं दैवतगुरो यो न जीवयसे सुरान् । धिषणस्तु जगन्नाथमुवाच त्वरितं तदा ॥ ४३

बृहस्पतिरुवाच—

ओषधीभिरहं स्वामिञ्जीवयिष्यामि निर्जरान् ॥ ४४

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा धिषणः सोऽपि ययौ क्षीरार्णवस्थितम् । द्रोणाद्रिं तं तदा गत्वा सुखं गृह्यौषधीचयम्
गुरुस्तासां च योगेन जीवयामास निर्जरान् । उत्थितास्ते ततो देवा जघ्नुर्दानववाहिनीम् ॥
देवान्समुत्थितान्दृष्ट्वा बभाषे सिन्धुजः कविम् ॥ ४६

जालंधर उवाच—

विना त्वद्विद्यया काव्य कथमेते समुत्थिताः ॥ ४७

नारद उवाच—

इति दैत्योक्तमाकर्ण्य शुक्रः प्राहार्णवात्मजम् ॥ ४८

शुक्र उवाच—

क्षीरसागरमध्यस्थो द्रोणो नाम महागिरिः । ओषध्यस्तत्र तिष्ठन्ति जीवयन्ति च ता मृतान् ४९
तत्र गत्वा सुराचार्यो गृहीत्वौषधिसंचयम् । रणे विनिहतान्देवानुत्थापयति मन्त्रतः ॥ ५०

नारद उवाच—

भार्गवोक्तमथाऽऽकर्ण्य सैन्यभारं महाबलः । शुम्भे निक्षिप्य तरसा ययौ जालंधरोऽर्णवम् ॥५१
अथ प्रविष्टः क्षीराब्धौ वेश्म दिव्यं महाप्रभम् । प्रविश्य तत्र क्षीराब्धेः क्रीडास्थानं ददर्श सः॥

नोष्णो न शीतलो वायुर्न तमो यत्र दृश्यते । यत्र गायन्ति नृत्यन्ति क्रीडन्ति च वराः स्त्रियः ॥
सुपीनस्तनभाराढ्याः कृशोदर्यः सुदन्तिकाः । नेत्रविभ्रमविक्षेपैर्नितम्बपरिवर्तितैः ॥ ५४
अङ्गैः संमोहनै रम्यैर्बाहुवल्लीविचालितैः । पादविन्यासरणितैर्मधुरैर्वचनस्तवैः ॥ ५५
सौगन्ध्यसौख्यदैर्वासैः(वस्त्रैः)नेत्रभ्रमरहुंकृतैः । चामरान्दोललीलाभिः स्रग्भिः स्मितविलोकितैः ॥
सेवां चक्रुर्विलासिन्यस्तत्र गत्वोदधेः सुतः । क्रीडन्तं तत्र दुग्धाब्धिं संवीक्ष्य समरोत्सुकः ॥५७
अथाऽऽह मणिपल्यासौ क्षीराब्धिं तात हंसि माम् । द्रोणाचलौषधीव्याजादूर्मिभिः प्लावयस्व तम् ॥

क्षीरसागर उवाच—

तं मामं शरणं पुत्र प्लावयाम्यूर्मिभिः कथम् । मुनीन्द्रास्तं न शंसन्ति यस्त्यजेच्छरणागतम् ॥ ५९

नारद उवाच—

पितृव्यवचनं श्रुत्वा स क्रोधात्संयतं गिरिम् । तलप्रहरणेनैव ताडयामास दैत्यराट् ॥ ६०
ततो द्रोणगिरी राजन्भीतो जालंधराङ्घ्रिशम् । अथाऽऽजगाम रूपेण प्राह जालंधरं प्रति ॥ ६१

द्रोण उवाच—

तवाहमभवं दासो रक्ष मां शरणागतम् । रसातलं महाबाहो यास्यामि तव शासनात् ॥
यावत्त्वं कुरुषे राज्यं तावत्स्थास्याम्यहं प्रभो ॥ ६२

नारद उवाच—

ओषधीनां विरावेण सिद्धानां रोदनेन च । रसातलं जगामाद्रिः सिन्धुसूनोः प्रपश्यतः ॥ ६३
ततो जालंधरो वीर आजगाम महारणम् । पूर्वकल्पितमारुह्य रथस्थं केशवं ययौ ॥
रथस्थं माधवं दृष्ट्वा जहासोच्चैर्नदीसुतः ॥ ६४

जालंधर उवाच—

तावत्त्वं तिष्ठ शकटे यावद्धन्यामरीनहम् ॥ ६५

नारद उवाच—

एवमुक्त्वा जघानाऽऽशु शरैस्तां देववाहिनीम् । बाणैर्विदारिता देवास्त्राहीत्यूचुर्बृहस्पतिम् ॥ ६६
ततो बृहस्पतिः शीघ्रमगमत्क्षीरसागरम् । अदृष्ट्वा तं ततो द्रोणमभूच्चिन्तापरो नृप ॥
अथाऽऽगत्य रणं तूर्णममरान्प्राह गोपतिः ॥ ६७

बृहस्पतिरुवाच—

पलायध्वं सुराः सर्वे द्रोणाद्रिः क्षयमागतः ॥ ६८

नारद उवाच—

एवमुक्तवतस्तस्य गुरोश्चिच्छेद सिन्धुजः । यज्ञोपवीतं[1] केशांश्च बाणैस्तीक्ष्णैर्हसन्सुरान् ॥ ६९
ततो दुद्राव वेगेन गुरुः प्राणभयार्दितः । देवाः सर्वे रणं हित्वा पलायांचक्रिरे नृप ॥ ७०
एवं विद्राव्य देवान्स जनार्दनमधावत । हृषीकेशोऽपि दैत्येशमन्वधावद्रणोत्सुकः ॥ ७१
ततो युद्धमभूद्घोरं विष्णोर्जालंधरस्य च । दुर्धर्षणो बाणजालैः प्लावयामास केशवम् ॥ ७२
तान्बाणान्खण्डशः कृत्वा पूरयित्वा शरैर्महान् । वासुदेवोऽसुरं बाणैर्जालंधरमपीडयत् ॥ ७३
जालंधरो रथं त्यक्त्वा शरपीडितविग्रहः । विष्णुं विजेतुं दुद्राव संयतिस्थमथ द्रुतम् ॥ ७४

---

१ ङ. कुद्धोपवीतं ।

तमायान्तं रणे दृष्ट्वा हरिर्विव्याध सायकैः । वाणानङ्गे सहन्विष्णोः प्राप्तोऽसौ रथसंनिधौ ७५
हस्तेनैकेन गरुडं द्वितीयेन रथं हरेः । भ्रामयित्वाऽम्बरे शश्वच्छ्वेतद्वीपे न्यपातयत् ॥ ७६
जालंधरकरक्षिप्तो गरुडोऽपि पपात ह । क्रौञ्चद्वीपे स तत्रैव विश्राममकरोच्चिरम् ॥ ७७
अच्युतः प्रच्युतस्तस्माद्भ्रमतो रथमण्डलात् । रणमागत्य दैत्येशं तिष्ठ तिष्ठेत्यभापत ॥ ७८
दृष्ट्वा तमागतं भूयः केशवं समरप्रियम् । पूरयन्मार्गणैर्भूमिं जगर्जार्णवनन्दनः ॥ ७९
विव्याध दैत्यं हरिराशु शक्त्या हृदि स्फुरन्त्या स ततः पपात ।
सूतोऽनयत्तं समरान्निवासं तं प्राह रे केन कृतोऽस्म्यलज्जः ॥ ८०
दैत्यारिजालंधरयोर्महत्तदा वभूव युद्धं धरणीतलस्थयोः ।
प्रेम्णा श्रियस्तं न जघान दानवं स्वयं हरिस्तस्य शरैः पपात ॥ ८१
ततो निरीक्ष्य गोविन्दं पतितं धरणीतले । प्रगृह्यार्णवजो दैत्य आरुरोह निजं रथम् ॥ ८२
ततस्तंमिन्दिरा प्राप्ता रुदती विष्णुवल्लभा । संस्थिता कमला तत्र पतिं कमललोचनम् ॥
पतितं तु पतिं वीक्ष्य लक्ष्मीः प्राहार्णवात्मजम् ॥ ८३

लक्ष्मीरुवाच—

शृणुष्व वचनं भ्रातर्जितो विष्णुर्धृतस्त्वया । भगिन्या न च वैधव्यं दातुं युक्तं महाबल ॥ ८४

नारद उवाच—

श्रुत्वा तु वचनं तस्या मुमोच जगतां पतिम् । जालंधरो महाबाहुः स्वस्रे भक्त्या ननाम च ८५
वन्दे चरणौ विष्णोः स्वसुः स्नेहात्तदाऽञ्जसा । विष्णुर्जालंधरं प्राह तुष्टोऽस्मि तव कर्मणा
वरं वरय दैत्येश किं प्रयच्छामि ते वरम् ॥ ८६

जालंधर उवाच—

यदि त्वं मम तुष्टोऽसि शौर्येणानेन केशव । स्थातव्यं मत्पितुः स्थाने त्वया कमलया सह ॥ ८७

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा च संस्मृत्य गरुडं धरणीधरः । आरुह्य च जगन्नाथः क्षीराब्धिं प्रियया(प्रययौ) सह
तदाप्रभृति कृष्णस्य वासः श्वशुरमन्दिरे । अब्धौ वसति देवेशो लक्ष्म्याः प्रियचिकीर्षया ॥ ८९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने नारदयुधिष्ठिरसंवादेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२१०१

अथ नवमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

देवान्विद्राव्य समरे विष्णुं स्थाप्याऽऽत्ममन्दिरे । जालंधरेणाब्धिजेन यत्कृतं ब्रूहि नारद ॥ १

नारद उवाच—

शुम्भादीनां तु वीराणां दत्त्वा दानं प्रसादजम् । जालंधरो जगामाथ स्वर्गं प्राप्यावलोकयत् २
हिरण्यवर्षेण जनान्भूषयन्तं(न्तो) दिने दिने । फलन्ति तरवोऽजस्रं वाजिमेधक्रतोः फलम् ॥ ३
गजवस्त्रसुवर्णानि धेनुकन्यातिलानि च । पुष्पकर्पूरताम्बूलकस्तुरीकुङ्कुमानि च ॥ ४
ये यच्छन्ति महात्मानस्ते यान्त्यमरावतीम् । वर्षासु गृहदानेन शिशिरेऽग्निप्रदानतः ॥ ५

षादित्राणि च सर्वाणि वादयन्ति शिवालये । प्रपां कुर्वन्ति ये चैत्रे दध्योदनसमन्विताम् ॥ ६
यत्र हिन्दोलपर्यङ्कं स्वयमान्दोलयन्ति च । सारिकाशुकहंसाश्च भ्रमद्भ्रमरकोकिलाः ॥ ७
कुर्वन्तो दूतकार्याणि यच्छन्ते प्रियसंगमम् । रम्भा यत्र पुरे रामा मेनका च तिलोत्तमा ॥ ८
शुशुमा सुन्दरी यत्र घृताची पुञ्जिकस्थली । सुकेशी सुमुखी रामा मञ्जुघोषा च मालिनी ॥ ९
मृगोद्भवा च सुखदा घनदंष्ट्राऽनिलप्रभा । वाजिमेधफलग्राह्या राजसूयं फलन्ति याः ॥ १०
कोटिशो यत्र निष्पापाः क्रीडन्त्यप्सरसो नृप । एवं भूरिसुखे स्वर्गे स्थापयामास सिन्धुजः ११
शुम्भं प्राणसमं दैत्यं निशुम्भं युवराजके । स्वयं जालंधरे पीठे स्वर्गादागत्य सिन्धुराट् ॥ १२
वर्षार्बुदद्वयं राज्यं चकाराऽऽत्मबलेन च ॥ १३

युधिष्ठिर उवाच—

युयुधे सुरसङ्ग्रामे स सुरैरपराजितः । ततः किमकरोद्राजा सिन्धुसूनुः प्रतापवान् ॥ १४
तन्ममाऽऽचक्ष्व देवर्षे श्रोतुकामस्य विस्तरात् ॥ १५

नारद उवाच—

शृणु राजन्यथातथ्यं कृतं सागरसूनुना । स देवान्समरे जित्वा राज्यं चक्रे ह्यकण्टकम् ॥ १६
गन्धर्वाश्चित्रसेनाद्याः सेवन्ते चासुरेश्वरम् । यज्ञभागांश्च यो भुङ्क्ते सर्वेषामसुरेश्वरः ॥ १७
क्षीरसागरतो देवैर्हृतं रत्नादिकं च यत् । तत्सर्वं च तथाऽन्यच्च निर्जित्य हृतवान्बली ॥ १८
समुद्रतनये राज्यं भुवि राजन्प्रशासति । न कश्चिन्म्रियते मर्त्यो नरकं कोऽपि न व्रजेत् ॥ १९
न कलिः प्रणयादन्यो न भोगादपरः क्षयः । न वन्ध्या दुर्भगा नारी नालंकारैर्विवर्जिता ॥२०
कुरूपा दुर्गता दुष्टा यस्य(त्र) सा न च दृश्यते । न तत्र विधवा नारी न कश्चिन्निर्धनो जनः २१
दातारः सन्ति सर्वत्र न प्रतिग्राहिणः क्वचित् । पुण्या जनाः प्रयच्छन्ति द्विजेभ्यो ह्यात्मनो धनम्
रूपयौवनशालिन्यः सीमन्तिन्यो गृहे गृहे । गोक्षीरं दधि सर्पिश्च यत्र निर्जरसो जनाः ॥ २३
मङ्गलं तत्र सर्वेषां न काश्चि(क्वचि)द्वधबन्धनम् । मरणं न च हिंसाऽस्ति न कश्चित्केन बाध्यते २४
ऋणी न दृश्यते राजन्धनिनः सन्ति सर्वतः । संतुष्टाः सर्वसस्याढ्याः प्रजाः सर्वत्र पार्थिव॥२५

केलीक्षुदण्डप्रभवश्च दुग्धरसोऽतिसुस्वादुतरो गृहे नृणाम् ।
सुस्राव नारीनरयोर्हितं वचो न चापहर्ताऽध्वनि गच्छतां सदा ॥ २६
पतन्त्यखण्डा नभसो यतस्ततो धाराश्च कर्मादिविमिश्रसर्पिषः ।
संमिश्रिता शर्करया पयःस्रुतिः समुद्रसूनोः स्मरणान्मुखे नृणाम् ॥ २७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने सौराज्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२१२८

अथ दशमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

इन्द्रादिभिस्तदा देवैः किं कृतं द्विजसत्तम । जालंधरेण विजितैः स्वर्गराज्ये हृते सति ॥ १

१ क. ख. च. ज. झ. शुशुमा । फ. उर्वशी । २ फ. तारा । ३ ञ. °जकम् । स्व° । ४ ङ. °त्य धृत° । ५ ञ. समाश्रिताः । ६ ञ. परिस्रुतः । ७ ङ. °णान्मखे । ८ ङ. विजयनन्दन ।

नारद उवाच—

अथ त्यक्त्वा दिवं देवाः प्रापुस्ते दुर्दशां चिरम् । न पीयूषं नैव यज्ञान्ययुः स्थानं स्वयंभुवः॥२
ददृशुर्ब्रह्मभवने ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । प्राणायामेन युञ्जानं मनः स्वं परमात्मनि ॥ ३
ते तुष्टुवुः सुराः सर्वे वाग्भिरथ्याभिरादृताः । ततः प्रसन्नो भगवान्किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ ४
ततो निवेदयांचक्रुर्ब्रह्मणे विबुधाः पुनः । जालंधरस्य सकलं तथा निजपराभवम् ॥ ५
क्षणं ध्यात्वा ययौ ब्रह्मा कैलासं त्रिदशैः सह । तस्य शैलस्य पार्श्वे ते वैचित्र्येण समाकुलाः ॥
स्थिता संतुष्टुवुर्देवा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ॥ ६

देवा ऊचुः—

नमो भवाय शर्वाय नीलग्रीवाय ते नमः । नमः स्थूलाय सूक्ष्माय बहुरूपाय ते नमः ॥ ७

नारद उवाच—

इति सर्वमुखो भूत्वा वाणीमाकर्ण्य शंकरः । [+प्रोवाच नन्दिनं देवानानयस्वेति सत्वरम् ॥ ८
श्रुत्वा शंभोर्वचो देवा आहूता नन्दिना द्रुतम् । प्रविश्यान्तःपुरे देवा ददृशुर्विस्मितेक्षणाः ॥ ९
तत्राऽऽसने समासीनं शंकरं लोकशंकरम्] । गणकोटिसहस्रैस्तु सेवितं भक्तिशालिभिः ॥ १०
नग्नैर्विरूपैः कुटिलैर्जटिलैर्धूलिधूसरैः । प्रणिपत्याग्रतः प्राह सह देवैः पितामहः ॥ ११

ब्रह्मोवाच—

सुखरागो यथाऽस्याऽऽसीच्छक्रः सोऽयं वृथा गतः । कृपां कुरु महादेव शरणागतवत्सल॥ १२

नारद उवाच—

तत उच्चैर्विभोर्हास्यं श्रुत्वा ब्रह्मा पिनाकिनः । उवाच देवदेवेशं पश्यावस्थां दिवौकसाम् ॥ १३
ततः सर्वेश्वरो ज्ञात्वा ब्रह्मणो मनसेप्सितम् । शक्रस्य मानभङ्गं च देवार्थे परमेश्वरः ॥
प्रेम्णा भवान्या विज्ञप्तो नृप प्राह वचो हरः ॥ १४

हर उवाच—

विष्णुना न हतो यो हि स कथं हन्यते मया । पूर्वसृष्टान्यायुधानि वज्रादीनि पितामह ॥ १५
तैः शस्त्रैर्नैव वध्योऽसौ बली जालंधरोऽसुरः । हेतिभिः पूर्वसंसृष्टैः स मयाऽपि न हन्यते ॥
देवाः कुर्वन्तु शस्त्रं हि मम प्राणसहं दृढम् । १६

नारद उवाच—

शंभोरित्युत्तरं श्रुत्वा ब्रह्मोवाचाथ शंकरम् ॥ १७

ब्रह्मोवाच—

स्वयं कुरु महाशस्त्रं त्वं वेत्थ स्वात्मनो बलम् । १८

नारद उवाच—

इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच महेश्वरः ॥ १९

हर उवाच—

ब्रह्मन्विमुञ्च तेजः स्वं क्रोधयुक्तं सुरैः सह । २०

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. झ. फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. च. ज. झ. °भिस्तथ्याभि° । २ ढ. सुखरोगो । फ. मुखरागो ।

नारद उवाच—

ततस्तेजो मुमोचाथ ब्रह्मा ब्रह्मास्त्रसूचकः । रुद्रस्त्रिनेत्रजं तेजस्ततो निर्मुक्तवान्स्वयम् ॥ २१॥

देवाश्च मुमुचुः सर्वे सक्रोधं तेजसां चयम् । अत्रान्तरे स्मृतः प्राप्तो हरेण मधुसूदनः ॥

किं करोमीति तेनोक्तः शिवः प्राह जनार्दनम् ॥ २२

हर उवाच—

विष्णो जालंधरः कस्मान्न हतः संगरे त्वया । कथं सुरान्परित्यज्य क्षीराब्धिं शयितुं गतः ॥२३

विष्णुरुवाच—

यदि तं हन्मि देवेश श्रीः कथं मम वल्लभा । तस्मात्त्वं पार्वतीकान्त जहि जालंधरं रणे ॥ २४

नारद उवाच—

तेजस्त्वं क्रोधजं मुञ्चेत्युक्तः शर्वेण केशवः । मुमोच वैष्णवं तेजस्तत्सर्वं समवर्धत ॥

तेजः प्रवृद्धं तद्दृष्ट्वा व्यापकं प्राह केशवम् ॥ २५

शंकर उवाच—

एतेन तेजसा शीघ्रं ममास्त्रं कर्तुमर्हथ । २६

नारद उवाच—

विश्वकर्मादयस्ते च श्रुत्वा शंकरभाषितम् । निरीक्ष्य च तदाऽन्योन्यं किं कुर्म इति शङ्किताः २७

दृष्ट्वा तूष्णीं स्थितांस्तांश्च ज्ञात्वा तन्मनसि स्थितम् । तदाऽऽह भगवान्ब्रह्मा अनालोक्यं हि दैवतैः

सोढुं न शक्तास्ते तेजो धर्तुं केन च शक्यते । ततः प्रहस्य भगवानुत्पत्योपरि तेजसः ॥ २९

वामाङ्घ्रिपार्ष्णिना शंभुर्ननर्त भ्रमरीव यः + । अथ चक्रं समुत्पन्नं शंभोर्नर्तनमर्दनात् ॥ ३०

अरलक्षत्रयोपेतमस्थिकोटिसमाकुलम् । शर्वाङ्घ्रिकर्षणाचास्य तेजसो निसृताः कणाः ॥ ३१

विश्वकर्मा च तैर्वज्रं विमानानि च निर्ममे । ततस्ते निर्जरा भीत्या दृष्ट्वा चक्रं सुदर्शनम् ॥ ३२

त्राहि त्राहीति देवेशं प्रत्यूचुस्ते सुरा नृप । पृथ्वीकाठिन्यमादाय लोहानामपि तेजसाम् ॥ ३३

यद्विश्वकर्मणा कोशं कृतं भस्मीकृतं च तत् । सृष्टेन तेन चक्रेण दग्धः कालोऽपतत्क्षितौ ॥ ३४

ततस्तद्ब्रह्मणो हस्ते ददौ चक्रं स धूर्जटिः । चक्रार्चिर्भिर्विधेः कूर्चं दग्धं दृष्ट्वाऽम्बिकापतिः ॥३५

हसित्वा ब्रह्मणो हस्ताद्गृहीत्वा सत्वरं शिवः । दधौ कक्षा(कुक्षि)पुटे चक्रं निधानं निर्धनो यथा

ततो न दृश्यते चक्रं शिवकक्षा(कुक्षि)पुटे स्थितम् । महामूर्खस्य यद्दत्तं दानं तस्य फलं यथा ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने सर्वदेवतेजोमयचक्रोत्पत्तिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२१६५

अथैकादशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अत्रान्तरे मया गत्वा कथितं सिन्धुसूनवे । त्वां हन्तुं सर्ववीरेश प्रतिज्ञा शंभुना कृता ॥ १

श्रुत्वा स मद्वचो राजंस्ततः पप्रच्छ सोऽसुरः ॥ २

+ एतदग्रे भ. पुस्तके 'ततो देवा महेन्द्राद्यास्तेजसोपरि शंकरम् । नृत्यमानं तदा दृष्ट्वा मुदा वाद्यान्यवादयन् । तदाप्रभृति नृत्येषु भ्राम्यते भ्रमरीव यः' इत्यधिकम् ।

जालंधर उवाच—
किमस्ति शूलिनो गेहे रत्नजातं महामते । तन्ममाऽऽचक्ष्व सकलं नास्ति युद्धं निरामिषम् ॥ ३
नारद उवाच—
भूतिः पत्रं वृषो जीर्णः फणिनोऽङ्गे गले विषम् । भिक्षापात्रं करे पुत्रौ गजाननषडाननौ ॥ ४
इत्यादिविभवस्तस्य यदन्यत्तन्निबोध मे । तनया गिरिराजस्य विशाला सुन्नतस्तनी ॥ ५
दग्धस्मरोऽपि भगवान्यस्या रूपेण मोहितः । महेशो यद्विनोदाय कुरुते नित्यकौतुकम् ॥ ६
नृत्यन्नायंश्च तां शंभुः स्वयं भवति हासकः । सा पार्वतीतिविख्याता सौन्दर्यावधिदैवतम् ॥ ७
वृन्दा वराङ्गना राजन्निमाश्चाप्सरसः शुभाः । न चाऽऽप्नुवन्ति पार्वत्याः षोडशीमपि तां कलाम्
इत्युक्त्वाऽहं महीपाल जालंधरममर्षणम् । पश्यतां सर्वदैत्यानामन्तर्धानं गतः क्षणात् ॥ ९
अथ संप्रेषयद्दूतं सिन्धुजः सिंहिकासुतम् । क्षणेनाऽऽसाद्य कैलासं देवावासमपश्यत ॥ १०
अत्रान्तरे हरिर्भीममापृच्छ्य तु तदा हरम् । जगामालक्षितस्तूर्णं क्षीराब्धिं भेदसंज्ञया ॥ ११
ददर्श राहुर्भवनं शंकरस्यातिदीप्तिमत् । आत्मानमात्मना वीक्ष्य किमित्याह सुदर्पितः ॥ १२
प्रवेष्टुकामो बलिभिर्द्वारि द्वारस्थैर्निषेधितः । यत्नवान्संनिषिद्धोऽपि तदा ते मोघतां ययुः ॥
तान्निवार्य गणान्नन्दी व्याजहार विधुंतुदम् ॥ १३
नन्द्युवाच—
कस्त्वं कस्मादिहाऽऽयातः किं कार्यं तव बर्बर । ब्रूहि कार्यं गणा यावत्त्वां न हन्युर्भयावहाः ॥
राहुरुवाच—
दूतो जालंधरस्याहं त्वं मां शर्वान्तिकं नय । न वाच्यमन्तरे द्वाःस्थं महाराजप्रयोजनम् ॥ १५
नारद उवाच—
नन्दी दूतोक्तमाकर्ण्य नीललोहितमाययौ । दण्डवत्प्रणिपत्याग्रे स्थित्वा शंकरमब्रवीत् ॥ १६
नन्द्युवाच—
सैंहिकेयो महाराज द्वारे तिष्ठति कार्यतः । स प्रयात्वथवाऽऽयातु भवानाज्ञप्तुमर्हति ॥ १७
नारद उवाच—
नन्दिनोक्तमथाऽऽकर्ण्य त्वरन्निव महेश्वरः । गुप्तामन्तःपुरे देवीं प्रस्थाप्य च सखीवृताम् ॥ १८
पश्चाद्द्वाःस्थं जगादाथ नन्दिन्दूतं प्रवेशय । ततो हस्ते प्रगृह्याऽऽशु दूतं नन्दी महाबलः ॥ १९
आनयामास देवानां मध्ये शंभुमदर्शयत् । तं ददर्श तदा राहुर्जटिलं नीलमात्मनि ॥ २०
पञ्चवक्त्रं दशभुजं नागयज्ञोपवीतिनम् । देवीविरहितं मूर्ध्नि चन्द्रलेखाविभूषितम् ॥ २१
उच्छ्वासश्वासान्मुञ्चन्तं पृथग्गणनिषेवितम् । सर्वदेवगणोपेतं सेवितं गणकोटिभिः ॥ २२
प्राप्तं ज्ञात्वा ततो दूतं शंभुरालोक्य चाग्रतः । प्राह ब्रूहि तदा राहुर्वक्तुं समुपचक्रमे ॥ २३
राहुरुवाच—
देव जालंधरेणाहं प्रेषितस्तव संनिधौ । तस्य शिष्टं वचः श्रुत्वा मन्मुखेन द्रुतं कुरु ॥ २४
गिरिशस्त्वं तपोनिष्ठो निर्गुणो धर्मवर्जितः । तव नास्ति पिता माता वसु गोत्रादिवर्जितः ॥ २५
जालंधरो महाबाहुर्भोक्ताऽसौ भुवनत्रयम् । तस्यैव वश्यस्त्वमपि ततश्चोक्तं समाचर ॥
पुराणपुरुषः कामी वृषारूढः कथं भवान् ॥ २६

१ ख. न. ज. सुस्मितः । २ घ. तस्थौ नि° । ३ ग. शिवं ।

नारद उवाच—

एवं वदति संतप्तौ सुतौ स्कन्दविनायकौ । तस्मिन्काले देवदेवो यतवागङ्गमर्दनम् ॥ २७
चकार च करैर्व्यस्तैर्वासुकिर्भूतलेऽपतत् । हेरम्बवाहनस्याऽऽखोः पुच्छं ग्रस्तमथाहिना ॥ २८
स्वपत्रं ग्रस्तमालोक्य मुञ्च मुञ्चेत्युवाच ह । अत्रान्तरे स्कन्दवाहं क्षुब्धं वीक्ष्य महास्वरम् ॥ २९
तद्भयाद्वासुकिर्ग्रस्तमाखुपुच्छमथोद्गिरन् । अथाऽऽरुह्य हरस्याङ्गं गलमावेष्ट्य संस्थितः ॥ ३०
तस्य निश्वासपवनैरथ जातो हुताशनः । तस्योष्मणा चन्द्रलेखा जटाजूटाटवीस्थिता ॥ ३१
सार्द्रतां तु तदा प्रायात्प्लावितं तद्वपुर्यथा । तस्या ह्यमृतधाराभिर्ब्रह्ममस्तकमालिका ॥ ३२
हरमौलिकपालानामभूत्संजीविता तदा । पपाठ पूर्वमभ्यस्तं सर्वयोगश्रुतिक्रमम् ॥ ३३
श्रुत्वा परस्पराधीनं विवदन्ति शिरांस्यथ । अहमादिरहं पूर्वमहमेव परात्परः ॥ ३४
अहं स्रष्टा अहं पातेत्युत्सुकानि परस्परम् । शोचन्त्येतानि नो दत्तं नो भुक्तं न हुतं मया ॥ ३५
लोभग्रस्तेन मनसा नो वित्तं ब्रह्मणेऽर्पितम् । अथेश्वरजटाजूटादाविरासीद्गणो महान् ॥ ३६
*त्रिआननस्त्रिचरणस्त्रिपुच्छः सप्तहस्तवान् । स च कीर्तिमुखो नाम पिङ्गलो जटिलो महान् ३७
तं दृष्ट्वा च कपालाली भयात्तस्थौ मृतेव सा । पुरतः प्राह स गणस्ततः कीर्तिमुखः प्रभुम् ॥ ३८
प्रणिपत्य शिवं देवमत्यर्थं कु(क्षु)धितः प्रभो । तदोक्तः शंकरेणासौ भक्षय त्वं रणे हतान् ॥ ३९
क्षणं विचार्य स गणः क्वाप्यदृष्ट्वा रणं तदा । ब्रह्माणं भक्षितुं प्राप्तः शंकरेण निवारितः ॥ ४०
ततः कीर्तिमुखेनाथ स्वाङ्गं सर्वं च भक्षितम् । बुभुक्षितेन चात्यन्तं निषिद्धेन च सर्वतः ॥ ४१
तत्साहसं तदा दृष्ट्वा भक्तिं कीर्तिमुखस्य च । तमुवाचेश्वरः प्रीतः प्रासादे तिष्ठ मे सदा ॥ ४२
त्वच्चित्तरहितो यश्च भविष्यति ममाऽऽलये । स पतिष्यति शीघ्रं हीत्युक्तः सोऽन्तर्हितोऽभवत् ॥
शंभोर्मूर्ध्नि तदा देवा ववृषुः पुष्पवृष्टिभिः । एवमत्यद्भुतं दृष्ट्वा सभायां तु त्रिशूलिनः ॥
स्वर्भानुरपि देवेशं पुनः प्रोवाच विस्मितः ॥ ४४

राहुरुवाच—

स्पृशन्ति त्वां कथं भावाः स्वाधीनं योगिनं बलात् । इन्द्रियैः पूज्यसे त्वं हि प्राप्योऽयं विषयैः कथम् ॥
ब्रह्मादिलोकपालानां पूजां गृह्णासि सर्वतः । न त्वं पश्यसि कं देवं त्वं पूजयसि किंच न ॥ ४६
ईश्वरोऽसि कथं लोके भिक्षाभोजी प्रतिग्रही । संगोपयसि योगीन्द्र गौरीं रम्यां प्रयच्छ मे ॥ ४७
स्कन्दलम्बोदराभ्यां त्वं पुत्राभ्यां सहितोऽधुना । भिक्षापात्रं गृहीत्वा तु भ्रम नित्यं गृहे गृहे ॥

नारद उवाच—

एवं बहुविधं तत्र राहुराहेश्वरं प्रति । भगवानपि तच्छ्रुत्वा नोत्तरं किंचिदब्रवीत् ॥
अथेशं मौनिनं त्यक्त्वा राहुर्नन्दिनमब्रवीत् ॥ ४९

राहुरुवाच—

त्वं मन्त्री ह्यसि सेनानीर्विकटाननविम्बधृक् । एवमाचरतो भ्रष्टं त्वं शिक्षयितुमर्हसि ॥
नो चेद्दोषेणेन्द्र इव पतिष्यति रणे हतः ॥ ५०

नारद उवाच—

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य नन्दी विज्ञाप्य चेश्वरम् । भ्रूसंज्ञयैव स तदा मतमाज्ञाय शूलिनः ॥ ५१

---

* समासेऽप्यार्षत्वादिकोऽसवर्णे इति प्रकृतिभावः । त्रिवदन इति तु युक्तं पठितुम् ।

संपूज्य प्रेषयामास राहुं नन्दी गणाग्रणीः । अथ जालंधरं गत्वा कथयामास विस्तरात् ॥ ५२
स भानुस्तस्य वृत्तान्तं गौरीरूपं मनोहरम् ॥ ५३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने कैलासाद्राहुप्रत्यागमनं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२२१८

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अथ जालंधरो दूतवचः श्रुत्वा प्रतापवान् । सर्वसैन्यं समाहूय प्रयाणमकरोत्तदा ॥
ततस्ततः समेतानां सैन्यानां श्रूयते ध्वनिः ॥ १

सद्यीन्मन्दरकंदरेषु शमितानुत्थापयन्किंनरा-
न्मेरोर्मन्दिरकंदरे प्रतिरवानुत्थापयन्वारणात् ।
सिद्धानां च तति व्यमुञ्चत पुरःपन्थानमेवंविध-
स्त्रैलोक्यं बधिरीचकार महतः सैन्यस्य कोलाहलः ॥ २

ततो दुन्दुभिनादोऽभूत्पीठे जालंधरे नृप । तन्निनादेन शूराणां प्रियेण महता तदा ॥ ३
कम्पन्ति गिरयस्तुङ्गाः प्रासादा विचलन्ति च । सप्तसागरगर्भेभ्यो निःसृता दैत्यदानवाः ॥ ४
संनद्धाश्चातिगर्जन्ति नानावाहनसंयुताः । हेपारवो महानासीद्वाजिनां वाह्यतः पुरः ॥ ५
रथाङ्गनाथ संघृष्टा धरा संचलितेव सा । चलितैर्गजयूथैश्च पृथ्वी रुद्धा सकानना ॥ ६
जालंधरेरितैर्भीमैरयुतैः स्यन्दनस्थितैः । अश्वार्बुदसहस्रे द्वे अर्बुदं दन्तिनामपि ॥ ७
रराज सैन्यं लक्षैकं रथानां सपताकिनाम् । परार्धं नवतिः कोट्यो दृश्यन्ते मुख्यनायकाः ॥
निर्जगाम महासैन्यं छत्रैः संछाद्य भास्करम् ॥ ८

आसीत्पिञ्जरपाण्डुपङ्कजवनं श्वेतातपत्रैः क्वचि-
न्मायूरातपवारणैः क्वचिदभूदुन्नीलनीलोत्पलम् ।
उन्मेघं क्वचिदूर्ध्वधूलिपटलैर्यस्य प्रयाणेऽभव-
त्सद्वीचि क्वचिदम्बरं सर इवोत्सर्पत्पताकापदैः ॥ ९

गजवाजिमयी भूमिर्ध्वजच्छत्रमयं नभः । दिक्चक्रं चामरमयं दैत्यसैन्ये प्रसर्पति ॥ १०
ततो जालंधरो दैत्यः प्रयाणाय समुत्सुकः । स्कन्धे चाऽऽरोपयच्छक्तिं नानारत्नविभूषिताम् ॥
आजगाम महाविष्णुं प्रष्टुं सागरवासिनम् । अभिवाद्य जगादाथ हरिं जालंधरस्त्विदम् ॥ १२

जालंधर उवाच—

भोगार्थं किं प्रयच्छामि तुभ्यं भावुक कथ्यताम् ॥ १३

नारद उवाच—

श्रुत्वा नारायणो वाक्यमब्धिजस्य मुदाऽन्वितः । उवाच किं करोमीति प्रियं सिन्धुसुतेप्सितम् ।
इत्युक्तः स प्रहृष्टोऽथ हरिं प्रोवाच सत्वरः ॥ १४

---

१ ङ. रथिनां ।

जालंधर उवाच—

यामि योद्धुं रणेऽहं त्वं सुखी तिष्ठ च सागरे ॥ १५

नारद उवाच—

लक्ष्म्या दत्ताक्षतस्तत्र केशवेनाथ पूजितः । स निर्गत्य हरेः स्थानात्समुद्रं प्रभुमागतः ॥ १६

सोऽर्णवं प्रणिपत्याऽऽह तात यास्यामि दूरतः । नीलकण्ठं रणे जेतुमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ १७

पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा यियासोः शंकरं प्रति । सिन्धुराजेन सोऽप्युक्तः पुत्र तं तापसं त्यज ॥ १८

भुङ्क्ष्व राज्यं मया दत्तं तापसं त्यज्य दूरतः । अत्यद्भुतः प्रतापस्ते त्वत्तुल्यो नास्ति भूमिपः ॥

स्वर्गादधिकतां नीतं त्वया वत्स धरातलम् । तव राज्ये वसुमती वैकुण्ठ इव राजते ॥ २०

यो देवो दुर्जयो दैत्यैरानीतः सह स श्रिया । ममान्तिके वत्स वस शंकरं भिक्षुकं त्यज ॥ २१

एवमुक्तो ह्यर्णवेन गिरिजां प्रति रागवान् । पितृवाक्यमवि(व)ज्ञाय आगत्य(तः) सुभटान्स्वकान्

सज्जीभूतं तु युद्धाय जालंधरमुवाच ह ॥ २२

वृन्दोवाच—

नाथ युद्धं न कर्तव्यं राजेन्द्र कुत्सयोगिना । मनो निवर्त्य मां पश्य प्रवृत्तं पार्वतीं प्रति ॥ २३

गौरीं त्वं वाञ्छसे कस्मात्पार्वती किं ममाधिका । तपस्विनी निरालम्बा संसक्ता स्थाणवे सदा ॥

सुतानुरागिणी वन्ध्या तथा कृत्रिमपुत्रिका । इत्था स्तुता नारदेन तां त्यजस्व भजस्व माम् २५

नारद उवाच—

इति वृन्दावचः श्रुत्वा प्रत्युवाचार्णवात्मजः ॥ २६

जालंधर उवाच—

अदृष्ट्वा पार्वतीरूपं मच्चेतो न निवर्तते । वृन्दे त्वया जनपदो राजधानी प्रपाल्यताम् ॥

स्मर्तव्योऽहं सदा चण्डि यदि मां हन्ति शंकरः ॥ २७

नारद उवाच—

इति भर्तृवचः श्रुत्वा वृन्दा हाससमन्विता । जगाम शिविकारूढा पीठं जालंधरं तदा ॥ २८

नारद उवाच—

अथ प्रतस्थे कैलासं सिन्धुसूनुर्महायशाः । महापद्मसहस्राणां षष्ट्या सैन्येन संवृतः ॥ २९

अत्रान्तरे परित्यज्य कैलासं शंकरो गतः । गणपुत्रप्रियायुक्तः कैलासं मानसोत्तरम् ॥ ३०

जालंधरस्ततः प्राप्तः कैलासं प्रथमेऽहनि । सेनां संस्थाप्य कैलास आलोकनकुतूहली ॥ ३१

दिव्यकेसरमन्दाररजःपुञ्जपरिस्तृताः । शीताम्बुसीकरासारैः प्रभुग्ना वान्ति वायवः ॥ ३२

यत्र सिद्धाङ्गनापीनस्तनोत्तुङ्गतरङ्गिणः । मन्दारमकरन्दाढ्याः सुन्दरा वान्ति वायवः ॥ ३३

यत्राशोकरुचिस्निग्धपादन्यासं च योषिताम् । विलोक्य दानवेन्द्रोऽभून्मनोरथसमाकुलः ॥ ३४

[*ददर्श स तु कान्तारे पतिता मालतीस्रजः । विद्याधरीकुचाक्रान्तकुङ्कुमारुणषट्पदाः ॥ ३५

यत्र देवाङ्गनागात्रपरिष्वङ्गरसाकुलाः] । प्राप्नुवन्ति सुराः प्रीतिं स्वबिम्बालोकहर्षिताः ॥ ३६

यत्र किंनरकान्तानां सुरतव्यञ्जितप्रभाः । विभान्ति सर्वतो राजन्मन्दराशोकपल्लवाः ॥ ३७

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. घ. 'र्तं द्रष्टुं' । २ ङ. तथा । ३ क. ख. च. ज. झ. फ. 'हाबलः । म' ।

यत्र शंभुगणाक्रान्तनानाखेलाकुला द्रुमाः । भान्ति मन्मथभूपालयशसाऽऽवृता इव ॥ ३८
यत्र चन्दनकस्तूरीगन्धोन्मत्तालिसंचयाः । विभान्ति दग्धकंदर्पनिर्वाणाङ्गारसंनिभाः ॥ ३९

यत्राङ्गनानां सकलं विलोक्य सौरभ्यमत्युत्तमकान्तिमिश्रम् ।
मन्ये परित्यक्तमनोविनोदा कस्तूरिका गाहति कालिमानम् ॥ ४०

क्वचित्प्रवरगैरिकासमसमुल्लसत्पङ्कजं
लवङ्गदलसंनिभालसलसच्चकोरं क्वचित् ।
क्वचिद्गिरिसरित्तटीतरणिवत्स्फुरत्कंदलं
चलन्निचुलमञ्जरीविनयनम्रभृङ्गं क्वचित् ॥ ४१
क्वचिद्दलितकोकिलाकुलितनूत्नचूताङ्कुरं
कुरङ्गकुलसेवितं प्रवलशालिमूलं क्वचित् ।
क्वचित्प्रवरसुन्दरैः सुरतरूपदैः पावनं
वनं नयति विक्रियामिह मनो मुनीनामपि ॥ ४२

एवंगुणसमायुक्तं विलोक्य हरमन्दिरम् । विचित्रं चापि कैलासं सर्वरत्नसमाश्रयम् ॥
अत्यन्तं विस्मितो दैत्यः प्रोवाच भृगुनन्दनम् ॥ ४३

जालंधर उवाच—

कस्मात्तं तापसं तात भवदन्ति भवादृशाः । तादृशी यस्य सा भार्या गृहमीदृङ्मनोहरम् ॥ ४४

नारद उवाच—

तत्रादृष्ट्वाऽवदच्छंभुं हरः कुत्र गतः कवे । कथं मम भयाच्चेति पृष्टः प्रोवाच भार्गवः ॥ ४५

शुक्र उवाच—

देव शंभुर्महाशैलमगम्यं मानसोत्तरम् । ययौ तत्र महादेवो गन्तुं चान्यैर्न शक्यते ॥ ४६

नारद उवाच—

इति काव्यवचः श्रुत्वा प्राह दैत्यो महाबलः ॥ ४७

जालंधर उवाच—

अहं जेष्यामि देवेशं त्वं पुरं गच्छ भार्गव । ४८

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र यत्रास्ते शंकरः स्वयम् । अपश्यत्तं गिरिवरं सिन्धुजो मानसोत्तरम् ॥ ४९
तस्य षष्टिसहस्राणि योजनानां समुच्छ्रयः । स शैलो मानसो राजन्दैत्यसैन्यसमावृतः ॥ ५०
बहवो दैत्यराजानः शैलमारुरुहुर्द्रुतम् । छत्रान्धकारं पर्याप्तीद्वाद्यनादेन वेपथुः ॥ ५१
सैन्यकोलाहलस्तेषां पूरयामास रोदसी । अथैवमागतं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं महत्तदा ॥ ५२
अत्युच्चैः स गिरेः शृङ्गे स्थाप्य गौरीं सखीवृताम् । भगवांश्च गणैः सर्वैः संनद्धैर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५३
त्रिंशन्महाब्जसाहस्रैः प्रमथानां वृतः शिवः । उवाच नन्दिनं शंभुर्गणानामधिप त्वया ॥ ५४
प्रहर्तव्यो महादैत्यो वीरो जालंधरो रणे । महाकालादिभिः शूरैर्याहि त्वं परिवारितः ॥ ५५

---

१ फ. °न्तकेलिदोला° । २ च. सुषिता । ३ ङ. ञ. °मित्रम् । ४ ङ. ढ. ञ. °रत्नकुण्डलं । ५ फ. °जातो जालंधरमुपाश्रिताः । तेषामेकैकशः सैन्यमाचक्रामाचलं द्रुतम् ।

क्वचिदपि कार्यारम्भे कल्पः कल्याणभाजनं भवति।
नृप (न तु) पुनरधिकविषादान्मन्दीकृतपौरुषः पुरुषः ॥ ५६
तावदाजौ त्वया तस्माद्योद्धव्यमतिपौरुषात् । यावद्युद्धेनारिजयो मम वीर भविष्यति ॥ ५७

नारद उवाच—
इति शंभोर्वचः श्रुत्वा स च सारथिमब्रवीत् ॥ ५८

नन्द्युवाच—
कोकतुण्ड रथं मेऽद्य समानय महामते ॥ ५९

नारद उवाच—
नन्दिनो वचनं श्रुत्वा सोऽपि स्यन्दनमाहरत् । द्वात्रिंशदश्वसंयुक्तं चक्रषोडशसंयुतम् ॥ ६०
षष्टिध्वजसमोपेतं द्वात्रिंशद्योजनायतम् । सर्वशस्त्रैश्च संपूर्णं प्राप्त(दृष्ट्वा) साङ्ग्रामिकं रथम् ॥ ६१
नन्दिनश्चक्ररक्षार्थं पुत्रौ स्कन्दविनायकौ। समादिष्टौ शंकरेण संनद्धौ तौ सवाहनौ ॥ ६२
गणैः परिवृतो नन्दी वाग्भिः संपूज्य चेश्वरम् । नन्दी रथं समारुह्य निर्ययौ दानवान्प्रति ॥६३
विराजते तस्य मूर्ध्नि च्छत्रं द्वादशयोजनम् । यावत्स निर्ययौ नन्दी तावत्ते दानवाः पुरः॥ ६४
शैलोपरि समारूढा दानवा घोरदर्शनाः । गणानामायुधैस्तीक्ष्णैर्निहताः पतिता भुवि ॥ ६५
हन्यमाना गणैर्दैत्यास्तत्यजुर्दूरतो गिरिम् । ततो भूमिगतांस्तस्मादवरुह्य शिलोच्चयात् ॥ ६६
जघ्नुर्दैत्याञ्शितैः शस्त्रैर्गणा राजन्महाबलान् । अमरै राचितं दृष्ट्वा रुरुधुर्दैत्यसैनिकाः ॥ ६७
ततः समभवद्युद्धं गणानां दानवैः सह । शरवर्षमथात्युग्रं दानवानां दिवौकसाम् ॥ ६८
ततः समस्तान्मातङ्गाञ्जघ्नुः शिखिमुखा रणे । रथान्हयान्पदातींश्च काकतुण्डा महाबलाः ॥ ६९
हतानां दैत्यसंघानां संगरे भृशमायिनाम् । शिरोभिर्गगनं व्याप्तं प्रहसद्भिर्भयावहैः ॥ ७०
मुक्तकेशारुणमुखैर्भीमदंष्ट्राविलोचनैः । स्कन्धैः कबन्धजङ्घोरुकटिपृष्ठनिकृन्तनैः ॥
चिता सर्वत्र वसुधा कबन्धै रुधिरारुणैः ॥ ७१
ततो विरावः सुमहान्बभूव दैत्येश्वराणां ध्वजिनीषु धावताम् ।
शंभोर्गणैः पातितसैनिकानां यथाऽर्णवानां नदतां युगक्षये ॥ ७२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने दैत्यसैन्यपराजयो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२२९०

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—
दैत्यसैन्यं हतं दृष्ट्वा गणैर्नन्दिपुरोगमैः । क्रुद्धाः शुम्भादयो दैत्याः समाजग्मुर्गणान्प्रति ॥ १
ततः शुम्भो महादैत्यो नन्दिना प्रत्ययुध्यत । महाकालं निशुम्भोऽथ कालो लोकेश्वरं रणे ॥ २
पुष्पदन्तं शैलरोमा माल्यवन्तं महाबलः । कोलाहलो रणे राजन्प्राप्तो मायाबलेन च ॥ ३
चण्डिर्भयानकं नाम राहुः स्कन्दमधावत । कूष्माण्डं सर्परोमा च घर्घरो मर्दनं तथा ॥ ४

---

१ क. ख. च. ज. झ. °षः स्याद्वै । ता° । २ फ. काककुण्ड । ३ ङ. झ. ञ. अमरै रचितं । ४ फ. °घ्नुः सिंहमु° ।
५ क. ख. च. ज. झ. फ. मदनं ।

शुम्भं केतुमुखो हन्तुं ययौ जम्भो विनायकम् । हासं पातालकेतुश्च भृङ्गीशं रोमकण्टकः ॥ ५
युयुधुः कोटिशो रुद्रगणा दैत्याः परस्परम् । पश्यतोरुभयोस्तत्र स्वामिनोरिति[ति] युधि ॥ ६
दृढप्रहारिणो जघ्नुर्गणा दैत्याः शरैस्तथ । नन्दी मुमोच तान्बाणान्महासारो यथा नगे ॥ ७
ततः संपूरयामास मुखं शुम्भस्य पत्रिभिः । यथा पर्णचयैर्वातो मन्दरस्येव कंदरम् ॥ ८
शुम्भोऽथ कार्मुकं त्यक्त्वा रथात्तं प्रत्यधावत । उत्पाट्य च गिरिं तेन जघान हृदि नन्दिनम्॥९
नन्दिनो हृदयं भित्त्वा चूर्णयित्वा रथं रणे । पपात भूमौ स गिरिर्वज्रं प्राप्य गिरिं यथा ॥ १०
मूर्छां प्राप्य क्षणात्संज्ञां वेगवान्स पलायितः । महाकालो निशुम्भेन मुद्गरेण हतो हृदि ॥ ११
आगत्य दैत्यं गदया जघान मुकुटोपरि । तं प्रहारमचिन्त्याथ निशुम्भोऽपि महाबलः ॥ १२
तं गृहीत्वा चरणयोर्महाकालं महाबलम् । भ्रामयित्वा करतलाच्चिक्षेप च ननाद च ॥ १३
स तद्वक्त्रानिलं पीत्वा ननाद रुधिरारुणः । पुष्पदन्तः शल्करोम्णा निहतो मुष्टिना मुखे ॥ १४
गदया शल्करोमाणं हत्वा भूमौ न्यपातयत् । तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ गिरिकेतुर्महाबलः ॥ १५
पुष्पदन्तं महाभीमं मुद्गरेण व्यपोथयत् । पुष्पदन्तोऽथ खड्गेन गिरिकेतोः शिरोऽच्छिनत् ॥ १६
गृहीत्वा खड्गं चर्म च गिरिकेतुरधावत । शिरस्तं प्राह किं यासि मां त्यक्त्वा समरार्थिन(त)म्॥
शिरोहीने च कायेऽस्मिन्किं तु धावन्न लज्जसे । इत्युक्ते शिरसा तेन कबन्धेन तु पादयोः॥ १८
विधृतः पुष्पदन्तश्च कुक्षौ तीक्ष्णासिनाऽच्छिनत् । निश्चक्रामासुरः कुक्षेः शतशीर्षो महाबलः १९
द्विशताक्षिसमायुक्तः शतद्वयभुजाकुलः । भ्रमत्तस्य शिरो राजन्कबन्धोपान्तमागमत् ॥ २०
तच्छिरः प्राप्तमालोक्य पुष्पदन्तोऽसिनाऽच्छिनत् । ततो भूकम्पनो नाम ज्वरो दैत्यभयावहः ॥
पुष्पदन्तस्तदा तत्र द्वाभ्यां राजन्विघट्टितः । ज्वरेण तेन च क्लिष्टो दुःसहेनातिवेगिना ॥ २२
त्यक्त्वा शिवगणः संख्यं कम्पमानो गिरिं ययौ । कोलाहलो महाधन्वी माल्यवन्तं शरैस्त्रिभिः॥
विव्याध स्कन्धयोर्भाले माल्यवांश्च ततोऽसुरम् । बाणाहतो माल्यवता शस्त्रैर्नानाविधैः शितैः२४
कोलाहलः प्रहृतवान्दर्शयन्नात्मलाघवम् । सोऽपि हेतिव्यथां त्यक्त्वा माल्यवांश्च गणाग्रणीः २५
गिरिं गृहीत्वा तेनाऽऽजौ कोलाहलमथाहनत् । निश्चक्राम ज्वरस्तस्माज्ज्वलनो नाम भीषणः२६
त्रिशीर्षो नवहस्तश्च नवपादोऽतिपिङ्गलः । स ज्वरो मोहयामास माल्यवन्तं स्वतेजसा ॥ २७
माल्यवान्समरं त्यक्त्वा पराक्रान्तो गिरिं ययौ । चण्डिर्भयानकेनाऽऽजौ पाशेन हृदये हतः २८
हृयो विनिर्गतस्तस्मात्क्षिप्तः सोऽपि च सागरे । कार्तिकेयो रणे राहुं सिनैर्बाणैः समाहनत् २९
आच्छाद्य शरजालैश्च शीघ्रं शक्तिं मुमोच ह । आपतन्तीं महाशक्तिं ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥ ३०
दृष्ट्वा राहुः खमुत्पत्य कराभ्यां जगृहे द्रुतम् । स तां शक्तिं गृहीत्वा तु विनद्योच्चैः पुनः पुनः ३१
स्वर्भानुः शिरसोनोऽपि तस्य शक्त्या जघान तम् । वक्षस्यभ्यहनच्छक्त्या तद्वृत्तो निर्गता सरित्॥
तया संप्लावितः पुत्रो महादेवस्य संयुगे । कथंचित्सा नदी रुद्धा समयूरो गिरिं ययौ ॥ ३३

श्रुत्वाऽर्णवजो ज्वरतः कटककदम्बस्य कर्कशं विरुतम् ॥
सुस्वरवचनविदग्धमपि कोकिलापतिं न सस्मार ॥ ३४

शरैः किरन्तं दहनमसिना वर्वरोऽवधीत् । कूष्माण्डो निहतो मूर्ध्नि सर्परोम्णाऽथ मुष्टिना ॥ ३५
पातालकेतुना हासो मुद्गरेण समाहतः । तस्य देहाद्विनिष्क्रम्य हस्ती मुद्गरमाभुनक् ॥ ३६

---

१ ज. झ. फ. 'बलः । भ्रा° । २ झ. ब.-दैत्यो भ° ।

शुण्डायां मुष्टिघातेन हतः पातालकेतुना । आयुधैर्जर्जरं चक्रे भृङ्गीशं रोमकण्टकः ॥ ३७
भृङ्गीशोऽपि रणाद्भीतस्त्वरन्नेव गिरिं ययौ । सशस्त्रं धूम्रवर्णं च शुभ्रं केतुमुखोऽपतत् ॥ ३८
गणं गिलितवान्दैत्यो महाकायं महाननः । हाहाकारो महानासीद्गिलिते केतुना गणे ॥ ३९
जैम्भस्य निशितैर्बाणैश्छिन्नाङ्गोऽथ विनायकः । शुण्डादण्डं परशुना तस्य चिच्छेद दन्तिनः ४०
जम्भासुरो जघानाथ शक्त्या लम्बोदरोदरम् । मूषकोऽपि शरैर्भिन्नः प्रविवेश गुहामुखम् ॥
विनायकः महारार्तो विललापाऽऽकुलो रणे ॥ ४१

गणेश उवाच—

हा मातस्तात हा भ्रातर्हा मूषक मम प्रिय ॥ ४२

नारद उवाच—

गणेशक्रन्दितं श्रुत्वा भगवानागतस्तदा । समेत्य कूटादन्यस्मात्पार्वत्योक्तः शिवस्तदा ॥ ४३

पार्वत्युवाच—

हेरम्बो वध्यते दैत्यैः स्कन्दोऽपि विनिपातितः । शिव किं क्रीडसे शैले रक्ष पुत्रौ गणानपि ॥
सदा शूलादिशस्त्राणां धृतानामद्य वै क्षणः । ४४

नारद उवाच—

अथ गौर्या वचः श्रुत्वा वीरभद्रं शिवोऽब्रवीत् । वृषः सज्जीयतां शीघ्रमित्युक्तः स तथाऽकरोत्
बबन्ध मुकुटं तस्य शृङ्गयोर्भास्करप्रभम् । कण्ठे घण्टाशतं बद्ध्वा कर्णयोर्दर्पणौ धृतौ ॥ ४६
स्कन्धे च किङ्किणीजालं चरणे नूपुरं महत् । पुच्छे चामरसाहस्रं तस्य पाशाष्टकं मुखे ॥ ४७
कल्याणी च तदा देवी सर्वस्याऽऽद्या व्यवस्थिता । पाशाष्टकेन संयुक्ता तत्र खड्गधराऽम्बिका
न्यस्तानि सर्वशस्त्राणि स वृषः सज्जितो बभौ । पार्वत्या भूषितः सोऽथ निजया घण्टमालया॥
कृतं च तिलकं देव्या प्रोक्तः सत्कृतिपूर्वकम् ॥ ४९

पार्वत्युवाच—

हरस्त्वया न मोक्तव्यो वृषेन्द्र रणसंकटे । आगन्तव्यमरीञ्जित्वा शंभुना सह संगरे ॥ ५०

नारद उवाच—

इति श्रुत्वा वचो देव्या हरो वृषं समारुहत् । धृत्वाऽऽयुधसहस्रं तु निजालंकारभूषितः ॥
रणं गच्छामि तां (जिगमिषुः) प्राह पार्वतीं प्रति सादरम् । ५१

शिव उवाच—

त्वं तिष्ठसि स्वरूपेण एकाकिन्यपि सस्पृहा । भामिनीदुरभिप्राया दानवा हि समागताः ॥
तस्मात्त्वयाऽऽत्मनैवाऽऽत्मा रक्षणीयो वरानने ॥ ५२

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वृषभारूढो ययौ रुद्रो रणाङ्गणम् । त्रिंशन्महाब्जसाहस्रैः प्रमथानां वृतः शिवः ॥ ५३
वीरभद्रो रथेनाऽऽशु सिंहयुक्तेन सत्वरः । वामपार्श्वे महेशस्य शूरो रक्षति पार्थिव ॥ ५४
मणिभद्रोऽश्वयुक्तेन रथेन परवीरहा । दक्षिणं धूर्जटेः पार्श्वं संरक्षति धनुर्धरः ॥ ५५
तुङ्गादुत्तीर्य शैलेन्द्राद्रणं प्राप्तो गणैः सह । दृष्ट्वा जगर्जुस्ते दैत्या महेशानं वृषस्थितम् ॥ ५६

१ क. ख. च. ज. झ. सहसा । २ क. ख. च. ज. झ. °कायो म° । ३ च. झ. ढ. जृम्भस्य । ४ ङ. सूर्याष्टकं । ५ ङ. °हा । मामिनो दु° ।

तो महानिनादोऽभूद्दैत्यप्रमथसैन्ययोः । तयोरभून्मिथो राजन्संविमर्दोऽथ दारुणः ॥ ५७
तऽनो नन्दी महाकालः कालस्कन्दो महाबलः । माल्यवान्पुष्पदन्तश्च वृपली स्वर्णदन्तिकः ॥५८
चण्डीशो मदनश्चण्डः कूष्माण्डो गुप्तलोमकः । ये ये पूर्वं रणे भग्नाः प्राप्तास्ते रणसंकटे ॥ ५९
शिवस्य पुरतो दैत्या युयुधुस्ते महाबलाः । गणदानवयोधानां सङ्ग्रामोऽभूद्भयावहः ॥ ६०
तो गणानां विद्राव्य सैन्यं ते च महाबलाः । रणे संवेष्टयामासुः शरौघैः सर्वतः शिवम् ॥६१
शूलैः कुन्तैर्गदाभिश्च मुद्गरैः परिघैरपि । इन्द्रियाणि यथाऽऽत्मानं विषयैः पञ्च पञ्चभिः ॥ ६२
नयानाथ रणे दैत्याञ्शंभुर्बाणैः सुदारुणैः । यथाऽश्वमेधः पापानि हन्ति स्नानेन तत्क्षणात् ६३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने महादेवसमागमो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२३५३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो जालंधरः श्रुत्वा दैत्यकोलाहलं रणे । आजगाम रथारूढो यत्र देवः सदाशिवः ॥
सारथिं खड्गरोमाणं कोपात्सत्वरमब्रवीत् ॥ १

जालंधर उवाच—

प्रेषय रथं शीघ्रं सहस्रहययोजितम् । हन्मि तं तापसं सर्पजराभस्मास्थिभूषितम् ॥
वृषारूढस्य का शक्तिः पङ्गोर्युद्धे मया सह ॥ २

उल्बणगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं क्षणं न सहत इति ।
हित्वा तनुमपि शलभः शुभ्रां दीपार्चिषं हरति ॥ ३

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा खड्गरोमाणमाभाष्य च ततोद्धतः* । गृहीत्वा कार्मुकं घोरं रथेनाधावत द्रुतम् ॥ ४
रुरोध तदाऽऽयान्तं वीरभद्रः शितैः शरैः । निरुच्छ्वा(उदश्व)सीत्क्र(त्स)तेनापि सकाये-
(कोपे)न शरैर्वृतः ॥ ५
दैवैर्यद्यपि तुल्योऽभूद्भूतेशस्य परिग्रहः । तथाऽपि किं कपालानि तुलां यान्ति कलानिधेः ॥ ६
विव्याध मणिभद्रोऽपि शरैः सागरनन्दनम् । पाशेन मणिभद्रं तु हत्वोवाच समुद्रचः ॥ ७

जालंधर उवाच—

एहि योद्धुं महादेव शस्त्राभ्यासोऽस्ति ते यदि । त्वं मां प्रहर न त्वाऽहमादौ हन्मि जटाधरम् ८

नारद उवाच—

इति ब्रुवन्तं तं गर्वाद्वीरभद्रोऽथ सायकैः । पूरयामास संक्रुद्धो यथा पद्मं रविः करैः ॥ ९
मणिभद्रोऽथ गदया सैन्यं तस्य समाहनत् । रथोपरि रथं वीर तुरगं तुरगोपरि ॥ १०
गजोपरि गजं हत्वा पातयामास भूतले । रक्तपङ्कारुणा भूमिः संजाता दुर्गमा क्षणात् ॥ ११
शैवाश्च गणमुख्याश्च दानवाञ्जघ्नुराहवे । पतन्ति दानवाः शूरा गतप्राणा महीतले ॥ १२

---

* संधिरार्षः ।

---

१ ङ. विनायकः । २ ञ. देवो वृषध्वजः । सा° । ३ ङ. शतैः । ४ ङ. शैलाद्य ग° ।

रुण्डदोर्दण्डमुण्डैश्च कटिपृष्ठकरोरुभिः । पतन्ति दानवाः शूराः पूरिता वसुधा नृप ॥ १४
एवंविधं रणं दृष्ट्वा हरमत्यन्तदुर्जयम् । भुवने च तथाऽन्यानि दृष्ट्वाल्लँक्षणानि सः ॥ १५
तेजोऽन्यदेव नक्षत्रशशाङ्कस(श)कलादिषु । उद्घाटितजगत्कोशमन्यदेव रवेर्महः ॥ १६
भग्नः पुनश्चिन्तितवांस्ततो जालंधरो नृप । न दृष्टा सा मया गौरी यां मामाहेति नारदः ॥ १७
सांप्रतं शाश्वते स्थाने कथं द्रक्ष्याम्युमां स्थिताम् । तां हि द्रष्टुं व्रजाम्यादौ पश्चाद्योत्स्यामि शंभुना ।
चिन्तयित्वेति मनसा दैत्यं प्राहार्णवात्मजः ॥ १८

जालंधर उवाच—

शुम्भ चण्डजये वीर मम तुल्यपराक्रम । धृत्वा मत्सदृशं रूपं सङ्ग्रामं कर्तुमर्हसि ॥
तव युद्धस्य भारोऽयं शिबिरस्य बलस्य च । अहं यास्यामि तां द्रष्टुं गौरीं मे चित्तहारिणीम् १९

नारद उवाच—

इत्युक्त्वाऽथ ददौ तस्मै स्वाङ्गादुत्तीर्य मण्डनम् । वर्मशस्त्रादिकं दत्त्वा रथं सारथिसंयुतम् ॥ २०
दुर्वारणेन सहितः सैन्यं मुक्त्वोदधेः सुतः । अलक्षितस्ततो गत्वा गुहां गुप्तां तु पार्थिव ॥ २१
मानसोत्तरशैलस्य हररूपं दधार सः । धृत्वा दुर्वारणो रूपं नन्दिनः सदृशं तथा ॥ २२
अथाऽऽरुरुहतुः शैलं छद्मशंकरनन्दिनौ । यत्राऽऽस्ते शिखरे गौरी सखीभिः सहिता नृप ॥ २३
तमायान्तं शरैर्भिन्नं स्कन्धमालम्ब्य नन्दिनः । रक्ताक्तमम्बरं दृष्ट्वा भवानी विस्मिताऽभवत् २४
सख्यस्तस्या जयाद्यास्ता जग्मुस्तं संभ्रमान्विताः । शंकरस्यान्तिकं गत्वा पप्रच्छुस्तं सुदुःखिताः

सख्य ऊचुः—

किं जातं तव देवेश केन त्वं संगरे जितः । सशल्यस्त्वं कथं नाथ संसारीव प्ररोदिषि ॥ २६

नारद उवाच—

इत्युक्तः प्रददौ ताभ्यो भूषणानि पृथक्पृथक् । उत्तार्य शनकैरङ्गाद्वासुकिप्रभृतीनि च ॥ २७
गणेशस्कन्दशिरसी छिन्ने कुक्षौ विलोक्य च । हा स्कन्द हा गणेशेति हा रुद्रेत्यम्बिकाऽरुदत्
तस्याः सख्यस्ततः सर्वा रुरुदुः शोककर्शिताः । अत्रान्तरे तदा नन्दी जगाद गिरिजां प्रति ।
दुर्मनस्कां निरानन्दां हस्तविन्यस्तमस्तकाम् ॥ २९

नन्द्युवाच—

पश्य देवि भवं बाणैर्दारितं संगरेऽसुरैः । पीडितं जर्जराङ्गं च त्वमेनं परिपालय ॥ ३०
मणिभद्रो वीरभद्रः पुष्पदन्तश्च वीर्यवान् । दमनो धूमतिमिरः कूष्माण्डाद्या रणे हताः ॥ ३१
चण्डी भृङ्गी किरीटी च महाकालश्च शृङ्खली । चण्डीशो गुप्तनेत्रश्च कालाद्याश्च हता रणे ॥ ३२
विनायकस्य स्कन्दस्य शिरसी भ्रमता मया । दृष्टे महारणे देवि इत्युक्त्वाऽथ पुरोऽक्षिपत्॥ ३३
तच्छ्रुत्वा नन्दिनो वाक्यं शिरसी गृह्य पुत्रयोः । पार्वती विललापोच्चैः पुत्र पुत्रेति जल्पती ॥ ३४
तारकारे कथं युद्धे हतस्त्वं सिन्धुसूनुना । त्वं हि त्रिवासरो देवैः सैनापत्येऽभिषेचितः ॥ ३५
तदा त्वया कथं वीर तारकाख्यो निपातितः । नीलकण्ठेन किं त्यक्तो यतस्त्वं पतितो भुवि ३६
स्नुषामुखं न दृष्टं च मया पुत्रास्तभाग्यया । न भोगा वत्स ते भुक्ताः संसारस्यापि येऽभवन् ३७

ात हेरम्ब विघ्नेश लम्बोदर गजानन । रणाङ्गणे केन पुत्र सिद्धैः पूज्यो निपातितः ॥
तवाहनोऽसौ कुतो वत्स मूषकः केन हिंसितः ॥ ३८

नारद उवाच—

ेवं विलपतीं गौरीं शिवः प्राह सुदुःखितः । ३९

मायाशिव उवाच—

ाक्षाद्रुद्रोऽस्मि देवेशि हरस्त्वं मा भयं कुरु ॥ ४०

पार्वत्युवाच—

प्रभः क्व गतो देव हतो जालंधरेण वै । शरजर्जरदेहस्य किं करोमि प्रियं तव ॥ ४१

नारद उवाच—

तः श्रुत्वा वचो देव्या निश्वस्योवाच शंकरः । दीर्घं विनिहतौ पुत्रौ वृथा शोचसि किं प्रिये ४२
अधुना तेऽङ्गसङ्गेन देवि मां त्रातुमर्हसि । शंकरस्य वचः श्रुत्वाऽसमयोचितमातुरम् ॥ ४३
त्युवाचाम्बिका देवं त्रपाये नोचितं वचः ॥ ४४

पार्वत्युवाच—

महाविपादे पतिते भये च कृते समाधौ वमने महाज्वरे ।
श्राद्धे प्रयाणे गुरुवृद्धसंनिधौ रतिं बुधाः शंकर वर्जयन्ति ॥ ४५
श्रान्तामध्वरतां विदेशविरहक्रान्तां विवाहोत्सवे
यात्रायां परितोपितां च सलिलक्रीडागतां रा(रो)गिणीम् ॥
मुग्धां च प्रसवामये ऋतुमतीं मत्वा रमन्ते सदा (न वै)
मेने भा(भो)ग्यतया स गौतमऋपिस्त्वन्यां न गच्छेत्सुधीः ॥ ४६

कथं मां दुःखदुःखार्तां पुत्रशोकेन पीडिताम् । ग्लानां बाष्पपरिम्लानां संप्रार्थयसि चाऽऽतुराम् ॥

नारद उवाच—

वान्या इति वाक्यानि श्रुत्वा मायामहेश्वरः । उवाच स्वार्थमुद्दिश्य गौर्या रूपेण मोहितः ४८

मायाशिव उवाच—

रूपस्याऽऽर्तियुक्तस्य न यच्छन्ति रतिं स्त्रियः । तथैव रौरवे घोरे पतिष्यन्ति न संशयः ॥ ४९
णशून्यः पुत्रशून्यो धीशून्योऽहं वरानने । सांप्रतं गृहशून्योऽहं सर्वशून्योऽस्मि भामिनि ॥ ५०
ा जीवितविहीनोऽहं त्वां प्रष्टुमिह चाऽऽगतः । त्वां गुहां तु प्रविश्याऽऽशु त्यजामि प्रकृतिं स्वकाम्
तिष्ठ नन्दिन्संयामस्तीर्थे भव पुरःसरः । त्वं याहि स्व(स्वे)च्छया कान्ते प्रकृतिं स्वां परित्यज

नारद उवाच—

ति मायामहेशस्य वचः श्रुत्वाऽम्बिका ततः । दीर्घं दध्यौ(धौ)महाश्वासं शोकेन च जडीकृता ॥
स्या वै परमः क्षोभः किंचिन्नोवाच सा क्षणम् । यया संमोहितं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ५४
व संमोहिता तेन न जाने दुःखमात्मनः ॥ ५५

ति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने मायामहेशागमनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४०८

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

इति मायामहेशेन मोहिता गिरिजा यदा । अतः किं समभूद्ब्रह्मंस्तन्ममाऽऽख्यातुमर्हसि ॥

नारद उवाच—

क्षीराब्धौ तु शयानस्य चुक्षोभ हृदयं हरेः । अकस्मादेव राजेन्द्र नयनेऽश्रुपरिप्लुते ॥
दृष्ट्वा तन्महदुत्पातलक्षणं भगवांस्ततः । उत्थाय शेषपर्यङ्कान्मां च शेषं विलोक्य च ॥
किं कार्यमिति गोविन्दः पन्नगारिमथास्मरत् । स चाग्रे स्मृतिमात्रेण तस्थौ बद्धाञ्जलिः प्रभो ॥
विनतानन्दनं दृष्ट्वा पुरतः प्राह केशवः ।

विष्णुरुवाच—

सुपर्ण तत्र गच्छ त्वं यत्र युद्धं प्रवर्तते । हतो जालंधरो वीरो हरो वा तेन मोहितः ॥
दृष्ट्वा तं शीघ्रमागत्य कथयस्व ममाखिलम् । जालंधरेशयोर्युद्धं द्रष्टुं शक्तस्त्वमेव हि ॥
कोऽन्यो महाहवे तस्मिञ्ज्ञात्वाऽऽयाति शरीरवान् । कदाचिद्दुर्गमं तच्च युद्धं शस्त्रास्त्रवृष्टिभिः ॥
अथ त्वं बाणसंचारो गत्वा पिहितविग्रहः । संदृष्ट्वा पार्वतीवृत्तं शीघ्रमायातुमर्हसि ॥
दैत्यमायानिरासार्थं विचिन्त्य भगवांस्त्वरन् । गुटिकां सर्वसिद्धां च गरुडाय ददौ हरिः ॥
अनया न भ्रमो वीर तथेत्युक्त्वा मुखेऽक्षिपत् ॥ १०
एवं संप्रेरितः पत्री हरिं कृत्वा प्रदक्षिणम् । निश्चक्राम खमाविश्य जगामाद्भुतवेगवान् ॥ ११
तत्र गत्वा रणं घोरं दैत्यसंघैः सुदुःसहम् । दृष्टवानखिलेनासौ न किंचिज्ज्ञातवान्किल ॥ १२
तस्मादुत्पत्य वेगेन गतोऽसौ मानसोत्तरम् । शैलं तुङ्गतरं दुर्गमगम्यं मरुतामपि ॥ १३
विलोकयन्न ददृशे गौरी(रीं)स्थानं(ने) पतङ्गराट् । तत्राऽऽगत्य भुजंगारिर्ध्वनिं स श्रुतवान्किल १४
गत्वा समीपे ददृशे मायापशुपतिं ततः । गरुडो गुटिकां क्षिप्य मुखे न भ्रममाप सः ॥ १५
ज्ञात्वा बुद्ध्याऽथ दैत्योऽयमिति नायं वृषध्वजः । हा कष्टमिति चोक्त्वा च रुदन्नागत्य चार्णवं[1]
कथयामास वृत्तान्तं पुरतः कैटभद्विषः ॥ १६

गरुड उवाच—

देव जालंधरेणायं हरो देवो विडम्बितः । उमा प्रतारिता तेन पापेन च्छद्मरूपिणा ॥ १७
शूरस्त्वं यदि गोविन्द समरं प्रतियाह्यतः । मायायुद्धं तु देवेश कुरु जालंधरं प्रति ॥
तस्य राज्ञी मया दृष्टा पीठे जालंधरे शुभे । प्रासादभूम्यां क्रीडन्ती वाद्यगीतादिवर्तने ॥
सा सुन्दरतरा गौर्या रम्भोर्वश्योः शतादपि । नेदृशी मानुषे लोके न पातालेषु तत्समा ॥
भार्या वै न समा वेश्यानारीणां का कथा हरेः । यस्तां स्पृशति देहेन स कृतार्थः पुमान्भवेत्
तत्र श्यालकपत्नीं च हर त्वं तां रमाप्रिय[2] । शंकरस्योपकारं च कुरु चैवाऽऽत्मनः सुखम्

नारद उवाच—

श्रुत्वा तार्क्ष्यस्य वचनं तं निर्भर्त्स्य रमाप्रियः । सम्यग्व्यवस्य चोपायं विससर्ज द्रुतं द्विजम्[3]
श्रियं प्रतार्य संछाद्य मञ्चके पीतवाससा । निर्गतोऽन्येन रूपेण योगमायाबलेन च ॥

१ फ. °हः । आपृच्छय पार्वतीं तृ° । २ च. °गवान्स्वयम् । गु° । ३ ङ. रम प्रियाम् । शं° ।

ड्वालिकानुरागेण मोहितो मधुसूदनः । दृष्ट्वा हरिं तु गच्छन्तं प्रतिच्छन्नं युधिष्ठिर ॥ २५
नोऽप्यन्यतमेनासौ रूपेणाऽऽगत्य केशवम् । जगाद भक्त्या त्वं तिष्ठ ममानुज्ञातुमर्हसि ॥ २६
करोमि क्व गच्छामि ब्रूहि कार्यं जनार्दन । सदा तव मुखं दृष्ट्वा भोक्ष्यामीति भवेत्सुखम् ॥
श्रीभगवानुवाच—
न्वंधरस्त्रियं रम्यां हरिष्ये दरकारणात् । पार्वत्याश्चोपकाराय संछाद्य स्वात्मनस्तनुम् ॥ २८
ह यामो वयं वन्यो कान्तारं दुरतिक्रमम् । वृन्दाकर्षणसिद्ध्यर्थमित्युक्त्वा तौ वनं गतौ २९
तौ विष्णुश्च शेषश्च जटावल्कलधारिणौ ॥ आश्रमं चक्रतुः पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३०
मुख्याः शिष्याः प्रशिष्याश्च बभूवुः कामरूपिणः । सिंहव्याघ्रवराहाश्च ऋक्षवानरमर्कटाः ॥ ३१
सर्वेथ तस्मिन्वने वृन्दां मन्त्रेणाऽऽकर्षयद्धरिः । तस्या हृदयसंतापं चकार मधुसूदनः ॥ ३२
अथास्मिन्नन्तरे राज्ञी तापयुग्ममुपागता । चामरांश्चालयामास दिव्यस्त्रीकरचालितान् ॥ ३३
तस्यस्याऽऽगमनं तन्वी चिन्तयन्ती मुहुर्मुहुः । चन्दनागुरुलिप्ताङ्गी मूर्छां याति हि सत्वरम् ॥ ३४
यामे त्रिभावर्याश्चतुर्थ्यां नृपाङ्गना । स्वप्नं ददर्श भयदं वैधव्यभयसूचकम् ॥ ३५
इतिलंधराशिरः शुष्कं मर्दितं पाण्डुभस्मना । गृध्रेणाऽऽकृष्टनयनं छिन्नकर्णाग्रनासिकम् ॥ ३६
केशी करालास्या कृष्णवर्णाऽरुणाम्बरा । चखाद काली रक्तास्या हस्ते विधृतखर्परा॥ ३७
समशं ददर्श स्वप्नं तथाऽऽत्मानं विडम्बितम् । दैत्यसयगुणोपेतं सा ददर्श नृपाङ्गना ॥ ३८
ततः प्रबुद्धाऽसुरराजपत्नी गीतेन वाद्येन च मागधानाम् ॥
गेयप्रबन्धैः स्तवनैर्वचोभिर्विशस्तवैः किंपुरुषप्रपाठितैः ॥ ३९
अशस्तान्सकलाञ्श्रान्तान्यनं दत्त्वा प्रसादजम् । निवार्य विमानाहूय स्वप्नं दृष्टं न्यवेदयत् ॥ ४०
स्वप्नं ब्राह्मणाः श्रुत्वा तामूचुः शास्त्रपारगाः ॥ ४१
द्विजा ऊचुः—
त्वं दुःस्वप्नमत्युग्रमचिन्त्यभयदायकम् । देहि दानं द्विजातिभ्यो ह्यचिन्त्यभयनाशकम् ॥ ४२
वासांसि रत्नानि गजांश्चाऽऽभरणानि च ॥ ४३
नारद उवाच—
अनेगणाः परिसंतुष्टाः सिषिचुस्तां नृपस्त्रियम् ॥ अभिषिक्ताऽपि सा वृन्दा ज्वरेण परितप्यते ॥
त्वं ज्य विमप्रवरान्प्रासादमगमत्तदा । तत्र स्थिताऽपि स्वपुरं ददर्श दीप्तमङ्गना ॥ ४५
स्वकर्मणा राजन्नाकृष्टा हरिणा तु सा । न शशाक गृहे स्थातुं ततो राज्ञी वनं ययौ ॥ ४६
इत्युक्तश्वतरीयुक्तं स्मरदूतीसखीवहम् । समारुह्य क्षणात्तन्वी प्राप्ता सौभाग्यकाननम् ॥ ४७
वृन्दावृक्षसमायुक्तं नानापक्षिगणान्वितम् । पुष्पप्रस्रवणोपेतं स्वर्गनारीविभूषितम् ॥ ४८
अत्रानिलप्रवेशोऽस्ति यत्र नान्यस्य कस्यचित् । वनं वृन्दारिका दृष्ट्वा सस्मार पतिमात्मनः ४९
ततः संलंधरं वीरं द्रक्ष्यामि प्राप्तमग्रतः । सा तत्र न सुखं लेभे विवेशान्यतमं वनम् ॥ ५०
स च व्याघ्रमायुक्ता विष्णुमायाविमोहिता । ततो विलोकयामास विपिनं तरुसंकुलम् ॥ ५१
स्मरसंरुद्धं कुरङ्गाक्षीभयावहम् । सिंहव्याघ्रभयाकीर्णं शृगालव्यालसेवितम् ॥ ५२
देवि मधुमच्छत्राकारैर्गुहासु ध्वान्तपूरितम् । वनं विलोक्य सा भीमं चकिता चपलेक्षणा ५३
नारद ६
त्कं श्रु
वृन्द

स्मरदूतीं सखीं वृन्दा जगाद रथवाहिनीम् । रथं प्रेपय मे शीघ्रं स्मरदूति गृहं प्रति ॥ ८
स्मरदूतिरुवाच—
नाहं जानामि दिग्भागं नयामि क रथं सखि । श्रान्ता अश्वाः प्रवर्तन्ते मार्गश्चात्र न विद्यते ५
प्रेरितो दैवकेनापि स्यन्दनो यातु यत्र च । अत्र कोऽपि च मांसादो भक्षयिष्यति नान्यथा ५
नारद उवाच—
इत्युक्त्वा सा द्रुततरा रथं शीघ्रमवाहयत् । स रथो वेगतः प्राप्तो यत्र सिद्धा मुदाऽन्विताः ८
तत्र सिद्धाश्च दृश्यन्ते काननं च भयावहम् । न यत्र प्रवलो वायुर्न शब्दः पक्षिणामपि ॥ ५
न च तेजःप्रकाशोऽस्ति न जलं प्रादिशो दिशः । तत्र प्राप्तरथस्यापि लक्षणेऽभूद्विपर्ययः ॥ ८
अश्वतर्यो न हेषन्ते न च शब्दश्च नेमिजः । न चलन्ति पताकाश्च घण्टिका न क्कणन्ति च ६
न स्वनन्ति महाघण्टा ध्वजस्तम्भे निवेशिताः । विलोक्यैवंविधं प्राह तत्र वृन्दा सखीं प्रति ६
वृन्दोवाच—
स्मरदूति क यास्यामो व्याघ्रसिंहभयं वनम् । न गृहे न सुखं राज्ये मम जातं वने सखि ॥ ६
स्मरदूतिरुवाच—
शृणुष्व देवि पश्य त्वं पुरः शैलोऽतिदारुणः । दृष्ट्वाऽग्रतो न गच्छन्ति तुरंग्यो भयविह्वलाः ६
नारद उवाच—
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा संत्रस्ता सा नृपाङ्गना । दृष्ट्वा हारं स्वकण्ठस्थं स्यन्दनाच्छीघ्रमुत्थिता॥६५
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो राक्षसो भीषणाकृतिः । त्रिपादः पञ्चहस्तश्च सप्तनेत्रोऽतिदारुणः ॥ ६६
पिङ्गलो व्याघ्रकर्णश्च सिंहस्कन्धस्तथाननः । विहंगेशसमाः केशा लम्बन्ते रुधिरारुणाः ॥ ६७
तं दृष्ट्वा पद्मकोशाङ्गी सहसा सभयाऽभवत् । नेत्रे कराभ्यामाच्छाद्य चकम्पे कदलीव सा ॥ ६८
प्रतीहारी प्रतोदं तु त्यक्त्वा राज्ञीमभाषत । भीता मां त्राहि देवि त्वमयं धावति भक्षितुम्॥६९
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो राक्षसो रथसंनिधौ । रथमुत्क्षिप्य हस्तेनाभ्रामयच्चाश्विनीयुतम् ॥ ७०
सा राज्ञी पतिता भूमौ मृगी व्याघ्रभयादिव । स्मरदूती तरोर्मूले छिन्नाऽशोकलता यथा ॥ ७१
ततस्ताश्चाश्विनीः सर्वा भक्षयामास राक्षसः । तेन राज्ञी धृता हस्ते सिंहेनेभवधूरिव ॥ ७२
तामुवाच ततो रक्षः प्राणैस्ते कारणं यदि । तव भर्ता हतः संख्ये हरेणेति श्रुतं मया ॥
मामासाद्याद्य भर्तारं चिरं जीवाकुतोभया । पिवाथ वारुणीं स्वाद्वीं महामांससमन्विताम् ॥ ७३
शृण्वतीति वचो राज्ञी गतसत्त्वा इवाभवत् ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने श्रीमन्माधवमायाकथनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४८१

अथ षोडशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—
नारायणस्तदा देवो जटावल्कलधार्यथ । द्वितीयोऽनुचरस्तस्य ह्याययौ फलहस्तव
तौ दृष्ट्वा स्मरदूती सा विललाप मृगेक्षणा । तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः प्रोचतुस्तां

४ क. दम्भनो ।

तापसावूचतुः—

मा गच्छ कल्याणि त्वामावां त्रातुमागतौ । वनं घोरं प्रविष्टाऽसि कथं दुष्टनिषेवितम् ॥ ३

नारद उवाच—

माश्वास्य तां तन्वीं राक्षसं प्राह माधवः । ४

माधव उवाच—

मामधमाचार मृद्वङ्गीं चारुहासिनीम् । रे रे मूर्ख दुराचार किं कर्तुं त्वं व्यवस्थितः ॥ ५

मुग्धे त्वं लोकनेत्राणामाहारं कर्तुमुद्यतः । भवपुण्यप्रभावेयं हंस्येतां मण्डनं भुवः ॥ ६

सर्वं लोकं निरालोकं कंदर्पदर्पवर्जितम् । करिष्यस्यधुना त्वं च हत्वा वृन्दारिकां वने ॥

अथादिमां विमुञ्चाऽऽशु सुखमासादद्देवताम् ॥ ७

नारद उवाच—

श्रुत्वा हरेर्वाक्यं राक्षसः कुपितोऽब्रवीत् । ८

राक्षस उवाच—

त्वं यदि तदा मोचयाद्यैव मत्करात् ॥ ९

नारद उवाच—

मात्रे वचने माधवेन क्रुधेक्षितः । पपात भस्मसाद्भूतस्त्यक्त्वा वृन्दां सुदूरतः ॥

इत्याच प्रमुग्धा सा मायया जगदीशितुः । १०

वृन्दोवाच—

कारुण्यजलधे येनाहमिह रक्षिता । शारीरं मानसं दुःखं संतापं तपसां निधे ॥ ११

कस्मधुरया वाचा हृतं राक्षसनाशनात् । तवाऽऽश्रमे तपः सौम्य करिष्यामि तपोधन ॥ १२

तापस उवाच—

त्मजोऽहं वै देवशर्मेति विश्रुतः । विहाय भोगानखिलान्वनं घोरमुपागतः ॥ १३

भरद्धना सार्धं मम शिष्येण कामगः । बहुशः सन्ति चान्येऽपि मच्छिष्याः कामरूपिणः ॥

अनेनाऽऽश्रमे स्थित्वा चिकीर्षसि तपः शुभे । एहि राज्यपरं यामो वनं दूरस्थितं यतः १५

नारद उवाच—

राजपत्नीं तां ययौ प्राचीं दिशं हरिः । वनं प्रेतपिशाचाढ्यं मन्दगत्या नराधिप॥१६

इत्यश्रुपूर्णाक्षी तस्य पृष्ठानुगा ययौ । स्मरदूती च तत्पृष्ठे मां प्रतीक्षेतिवादिनी ॥ १७

दुराचारः कोऽपि पापाकृतिर्वने । जालं प्रसारयामास तद्यदा जीवपूरितम् ॥ १८

अत्रायामास तज्जालं पापनायकः । जालस्थांस्तु तदा जीवानुपाहृत्य मुमोच ह ॥

ततः स्त्रियौ दृष्ट्वा स्मरदूती जगाद ताम् ॥ १९

स चतिरुवाच—

यायाति करे गृह्णाति मां सखीम् ॥ २०

देवि उवाच—

श्रुत्वैनं विकृतास्यं व्यलोकयत् । वीक्ष्य तं भयवातेन निर्धूता सिन्धुजप्रिया ॥ २१

एषा त्यक्ता मया शीघ्रमात्मानं रक्ष दुर्मते । इत्युक्त्वा तापसं रक्षः खड्गपाणिरधावत । हुंकारेणैव मधुसूदनः । विलोक्य तापसबलं राज्ञी तापसमब्रवीत् । क॰ ।

दुद्राव विकलं शुभ्रं (?) स्मरदूत्या समं वने । विद्रवन्ती समं सख्या तापसाश्रममागता ॥
सा तापसवने तस्मिन्ददर्शात्यन्तमद्भुतम् । पक्षिणः काञ्चनप्रख्यान्नानाशब्दसमाकुलान् ॥
साऽपश्यद्धेमपद्माढ्यां वापीं तु स्वर्णभूमिकाम् । क्षीरं वहन्तीं सरितं स्रवन्ति मधु भूरुहाः ॥
शर्कराराशयस्तत्र मोदकानां च संचयाः । भक्ष्याणि स्वादुसर्वाणि बहून्याभरणानि च ॥
बहुशस्त्राणि दिव्यानि नभसः संपतन्ति च । क्रीडन्ति हरयस्तृप्ता उत्पतन्ति पतन्ति च ॥
मठेऽतिसुन्दरं वृन्दा तं ददर्श तपस्विनम् । व्याघ्रचर्मासनगतं भासयन्तं जगत्त्रयम् ॥
तमुवाच विभो पाहि पाहि पापधिकादथ । तपसा किंच धर्मेण मौनेन च जपेन च ॥
भीतत्राणात्परं नान्यत्पुण्यमस्ति तपोधन । एवमुक्तवती भीता सालसाङ्गी तपस्विनम् ॥
तावत्प्राप्तः स दुष्टात्मा सर्वजीवप्रवन्धकः । वृन्दा देवी भयत्रस्ता हरिकण्ठं समाश्लिषत् ॥
सुखस्पर्शभुजाभ्यां साऽशोकवल्लीव लिङ्गिता ॥

हरिरुवाच—

तवाऽऽलिङ्गनभावेन पुनरेव भविष्यति । शिरः सर्वाङ्गसंपन्नं त्वद्भर्तुरधिकं गुणैः ॥
अथ त्वं प्रमदे गच्छ पत्यर्थे चित्रशालिकाम् ॥

नारद उवाच—

सा चित्रशालामित्युक्ता विवेश मुनिना तदा । दिव्यपर्यङ्कमारूढाऽऽगृह्य कान्तस्य तच्छिरः
चकाराधरपानं सा मीलिताक्ष्यतिलोलुपा । यावत्तावद्भूद्राजन्रूपं जालंधराकृति ॥
तत्कान्तसदृशाकारस्तद्वक्षास्तद्वदुन्नतिः । तद्वाक्यस्तन्मनोभावस्तदाऽऽसीज्जगदीश्वरः ॥
अथ संपूर्णकायं तं प्रियं वीक्ष्य जगाद सा ॥

वृन्दोवाच—

तव कुर्वे प्रियं स्वामिन्ब्रूहि त्वं स्वरणं च मे ॥

नारद उवाच—

वृन्दावचनमाकर्ण्य प्राह मायासमुद्भजः ॥

मायाजालंधर उवाच—

शृणु देवि यथा युद्धं वृत्तं शंभोर्मया सह । प्रिये रुद्रेण रौद्रेण च्छिन्नं चक्रेण मे शिरः ॥
तावत्त्वतिसद्धियोगाच्च त्वद्दूतेन महारणात् । छिन्नं तदत्र चाऽऽनीतं जीवनं तेऽङ्गसङ्गतः ॥
प्रिये त्वं मद्वियोगेन बाले जातासि दुःखिता । क्षन्तव्यं विप्रियं मह्यं यत्त्वां त्यक्त्वा रणं ग

नारद उवाच—

इत्यादिवचनैस्तेन वृन्दा संस्मारिता तदा । ताम्बूलैश्च विनोदैश्च वस्त्रालंकरणैः शुभैः ॥
अथ वृन्दारिका देवी सर्वभोगसमन्विता । प्रियं गाढं समालिङ्ग्य चुचुम्ब रतिलोलुपा ॥
मोक्षादप्यधिकं सौख्यं वृन्दामोहनसंभवम् । मेने नारायणो देवो लक्ष्मीप्रेमरसाधिकम् ॥
वृन्दावियोगजं दुःखं विनोदयति माधवे । तत्क्रीडाचारुविलसद्वापिकाराजहंसके ॥
तद्रूपभावाकृष्टोऽसौ पद्मायां विगतस्पृहः । अभूद्वृन्दावने तस्मिंस्तुलसी रूपधारिणी ॥
वृन्दाङ्गस्वेदतो भूम्यां प्रादुर्भूताऽतिपावनी । वृन्दाङ्गसङ्गजं स्वेदमनुभूय सुखं हरिः ॥

१ फ. ँहुवस्त्राणि दिँ ।

दिनानि कतिचिन्मेने शिवकार्यं जगत्पतिः । एकदा सुरतस्यान्ते स्वांसकण्ठे तपस्विनम् ॥ ४६
वृन्दा ददर्श संलग्नं द्विभुजं पुरुषोत्तमम् । तं दृष्ट्वा प्राह सा कण्ठाद्विमुच्य भुजबन्धनम् ॥ ४७

वृन्दोवाच—

कथं तापसरूपेण त्वं मां मोहितुमागतः ॥ ४८

नारद उवाच—

निशम्य वचनं तस्याः सान्त्वयन्प्राह तां हरिः ॥ ४९

हरिरुवाच—

शृणु वृन्दारिके त्वं मां विद्धि लक्ष्मीमनोहरम् । तव भर्ता हरं जेतुं गौरीमानयितुं गतः ॥ ५०
अहं शिवः शिवश्चाहं पृथक्त्वेन व्यवस्थितौ । जालंधरो हतः संख्ये भज मामधुनाऽनघे ॥ ५१

नारद उवाच—

इति विष्णोर्वचः श्रुत्वा विषण्णवदनाऽभवत् । ततो वृन्दारिका राजन्कुपिता प्रत्युवाच ह ॥ ५२

वृन्दोवाच—

रणे बद्धोऽसि येन त्वं जीवन्मुक्तः पितुर्गिरा । विविधैः सत्कृतो रत्नैर्युक्तं तस्य हृता वधूः॥ ५३
पतिर्धर्मस्य यो नित्यं परदाररतः कथम् । ईश्वरोऽपि कृतं भुङ्क्ते कर्मेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ५४
अहं मोहं यथा नीता त्वया मायातपस्विना । तथा तव वधूं मायातपस्वी कोऽपि नेष्यति ॥ ५५

नारद उवाच—

इति शप्तस्तया विष्णुर्जगामादृश्यतां क्षणात् । सा चित्रशाला पर्यङ्कः स च तेऽथ प्लवंगमाः ॥ ५६
नष्टं सर्वं हरौ याति वनं शून्यं विलोक्य सा । वृन्दा प्राह सखीं पश्य जिह्मं तद्विष्णुना कृतम् ॥
त्यक्तं पुरं गतं राज्यं कान्तः संदेहतां गतः । अहं वने विदित्वैतत्क यामि विधिनिर्मिता ॥ ५८
मनोरथानां विषयमभून्मे प्रियदर्शनम् । प्राह निश्वस्य चैवाऽऽलिं राज्ञी वृन्दाऽतिदुःखिता ५९
[*मम प्राप्तं हि मरणं त्वं याहि स्मरदूतिके । इत्युक्ता सा तदा प्राह मम त्वं प्राणरूपिणी] ६०
तस्यास्तथोक्तमाकर्ण्य इतिकर्तव्यतां ततः । वने निश्चित्य सा वृन्दा गत्वा तत्र महत्सरः ॥ ६१
विहाय दुःखमकरोद्गात्रक्षालनमम्बुना । तीरे पद्मासनं बद्ध्वा कृत्वा निर्विषयं मनः ॥ ६२
शोषयामास देहं स्वं विष्णुसङ्गेन दूषितम् । तपश्चचार साऽत्युग्रं निराहारा सखीसमम् ॥ ६३
गन्धर्वलोकतो वृन्दामथाऽऽगत्याप्सरोगणः । प्राह याहीति कल्याणि स्वर्गं मा त्यज विग्रहम् ६४

गान्धर्वं शस्त्रमेतत्त्रिभुवनविजयि श्रीपतिस्तोषमग्र्यं
नीतो येनेह वृन्दे त्यजसि कथमदं तद्वपुः प्राप्तकामम् ।
कान्तं ते विद्धि शूलिप्रवरशरहतं पुण्यलभ्यस्य भूपा
स्वर्गस्य त्वं भवाय द्रुतगति च विमानं चण्डि भद्रे भज त्वम् ॥ ६५
श्रुत्वा शास्त्रं वधूनां जलधिजदयिता वाक्यमाह प्रहस्य
स्वर्गादाहृत्य मुक्ता त्रिदशपतिवधूश्चातिवीरेण पत्या ।
आदौ पात्रं सुखानामहममरजिता प्रेयसी तद्वियुक्ता
निर्दुष्टा तद्यतिष्ये प्रियममृतगतं प्राप्नुयां येन चैव ॥ ६६

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. न. पुस्तकस्थः ।

१ फ. श्वामरग्राहिणी मे । आ ।

इत्युक्त्वा ससखी वृन्दा विससर्जाप्सरोगणान्। तत्प्रीतिपाशबद्धास्ते नित्यमायान्ति यान्ति च ति ॥
योगाभ्यासेन वृन्दाऽथ दग्ध्वा ज्ञानाग्निना गुणान्। विषयेभ्यः समाहृत्य मनः प्राप ततः परम् ९
दृष्ट्वा वृन्दारिकां तत्र महान्तश्चाप्सरोगणाः। तुष्टुवुर्नभसस्तुष्टा ववृषुः पुष्पवृष्टिभिः ॥ १०
शुष्ककाष्ठचयं कृत्वा तत्र वृन्दाकलेवरम्। निधायाग्निं च प्रज्वाल्य स्मरदूतिर्विवेश तम् ॥ ११
दग्धवृन्दाङ्गरजसा विम्बवंद्वोलकाभकम्। कृत्वा तद्भस्मनः शेषं मन्दाकिन्यां विचिक्षिपुः ॥ १२
यत्र वृन्दा परित्यज्य देहं ब्रह्मपथं गता। आसीद्वृन्दावनं तत्र गोवर्धनसमीपतः ॥

देव्योऽथ स्वर्गमेत्य त्रिदशपतिवधूसत्त्वसंपत्तिमाहु-
र्देवीभ्यस्तन्निशम्य प्रमुदितमनसो निर्जराद्याश्च सर्वे ॥
शत्रोः प्रत्यस्य तस्य प्रबलतरभयं भीमभेरीर्निजघ्नुः १३
श्रुत्वा तत्राऽऽसनस्थः परिजननिवहो नाम शुम्भोशुभस्य ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने वृन्दाया ब्रह्मपदप्राप्तिर्नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२५५४

अथ सप्तदशोऽध्यायः।

युधिष्ठिर उवाच— १
कथं जालंधरो गौरीं हररूपधरो मुने। दृष्ट्वा चकार किं तत्र तन्मे कथय विस्तरात् ॥
नारद उवाच—
यदा मायाशिवस्तत्र प्रार्थयद्गिरिजां प्रति। ततः सा चुक्षुभे राजन्किंचिन्नोवाच तं प्रति ॥ २
अनातुरस्य देवस्य प्राप्तस्य तपसा मया। न युक्तमिति निश्चित्य पार्वती नाऽऽह तं नृप ॥ ३
सा न तत्र प्रतीकारं दृष्ट्वा तस्य च पश्यतः। निर्गता तत उत्थाय ददर्शाऽऽकाशवाहिनीम्। ४
गङ्गां वासोचितां मत्वा भवानी तपसे ययौ। पुराऽपि तपसा लब्धो मयेशः सांप्रतं तथा ॥ ५
इत्यव्रजच्चिन्तयन्ती सखीभिः सहिता ततः। पुरः क्षीरनिभां राजन्पार्वती गगनात्परम् ॥ ६
मन्दाकिनीं ददर्शाथ पतन्तीं मानसोत्तरे। हारमालामिवाऽऽयान्तीं विविक्तां गगनस्रजः ॥ ७
मन्दाकिन्याः पयःपूरो ह्याकृष्टः स्वर्गतो यथा। श्रुतीनां पूरधारेव ब्रह्मणो वदनच्युता ॥ ८
दृष्ट्वा सुमुदिता गङ्गां स्नात्वा चाऽऽलिसमन्विता। संपूज्य स्वतनुं पश्चान्निविष्टा स्वर्णदीतटे ९
परस्परमथाऽऽलोक्य गौरी प्राह सखीं जयाम् ॥
गौर्युवाच—
त्वं गच्छ मद्वपुः कृत्वा तत्समीपं सखि शृणु। जानीहि तत्त्वं किं शंभुर्यद्वा चान्यो भविष्यति ॥ ११
यद्यसौ त्वां समालिङ्ग्य कुरुते चुम्बनादिकम्। तदा मायां समास्थाय जानीह्यसुरमागतम् ॥
यदि चेत्त्वां प्रति ब्रूयान्मन्निमित्तं शुभाशुभम्। असंशयं पिनाकी स्यादत्राऽऽगत्य ब्रवीहि मा
नारद उवाच— १३
इत्यादिष्टा जया देव्या गता गङ्गाधरान्तिकम्। तामायान्तीं स दृष्ट्वा च भृशं मन्मथपीडितः १४
चकाराऽऽलिङ्गनं तस्या गौरीरूपेण भावयन्। ततो जालंधरः सद्यो वीर्यं स्वं प्रमुमोच ह ॥—

---

१ ङ. °वद्दोल°। २ ङ. °म्भासुरस्य। ३ फ. मुहुः। ४ च. ज. त्वरा।

अल्पेन्द्रियश्च संजातो वेगतः कुरुनन्दन । तया स मोदितो दैत्यो न त्वं रुद्रो भविष्यसि ॥ १५
अल्पवीर्योऽधमाचारो नाहं गौरी हि तत्सखी । इत्युक्त्वा निजमास्थाय रूपं सा प्राह तं पुनः॥
अनेन स्वल्पकालेन हतस्त्वं हि पिनाकिना । इति ज्ञात्वा च संप्राप्ता तत्र गत्वाऽब्रवीदुमाम् ॥ १७

जयोवाच—

देवि जालंधरो हेय न शंभुस्तव वल्लभः ॥ १८

नारद उवाच—

ततो भयार्ता हरवल्लभाऽभूद्द्रुतं विवेशाथ सरोजमध्ये ।
सख्यो भ्रमर्यः कमलेषु जाता भयेन जालंधरजेन राजन् ॥ १९

अत्रान्तरे वनगतामदृष्ट्वा तां नृपाङ्गनाम् । भीतास्तु रक्षकास्तस्याः सत्वरं रणमाययुः ॥ २०
*रणेऽर्णवजरूपेण युध्यन्तं शम्भुनाऽद्भुतम् । शुम्भासुरं विलोक्योचुस्ते हृता राजवल्लभा ॥ २१
ततः शुम्भेन ते पृष्टास्तं नत्वोचुः ससाध्वसाः । आत्मनः परिहारार्थे विष्णुमित्यसुरेश्वरम् २२
श्रुत्वा वृन्दां हृतां त्रस्तो रुद्रात्त्यक्त्वाऽथ संगरम् । शुम्भेन प्रेषितौ चण्डमुण्डौ जालंधरं प्रति ॥
मानसोत्तरमासाद्य दानवौ वेगवत्तरौ । हररूपधरं दैत्यमूचतुर्विटपान्तरे ॥ २४

चण्डमुण्डावूचतुः—

किं तया नृपशार्दूल विदेशं गतया श्रिया । अरयो यां न पश्यन्ति बन्धुभिर्या न भुज्यते ॥ २५
जितः शुम्भो हतं सैन्यं देव रुद्रेण ते रणे । एह्येहि कुरु सङ्ग्रामं न त्वं प्राप्नोषि पार्वतीम् ॥ २६
पञ्चाननस्य महिषीं कथं प्राप्नोति जम्बुकः । अन्धकारः कथं राजन्प्राप्नोति सवितुः प्रभाम्॥२७
तव जालंधरात्पीठाद्धृता राज्ञी मुरारिणा । इति संश्रूयते वार्ता तस्मात्त्वं कुरु संगरम् ॥ २८
रणे शर्वं विजित्याऽऽशु भव सर्वेश्वरेश्वरः । अथवा शिवनाराचैः खण्डितो यासि तत्पदम्॥२९

नारद उवाच—

इति जालंधरः श्रुत्वा भाषितं चण्डमुण्डयोः । निःससार गिरेस्तस्मात्सक्रोधो रक्तलोचनः॥३०
चण्डमुण्डौ समाश्वास्य त्यक्त्वा रूपं हरस्य च । गच्छञ्जालंधरो मार्गे दुर्वारणमुवाच ह ॥ ३१

जालंधर उवाच—

पश्य दुर्वारणेदानीं तत्र यद्विष्णुना कृतम् । मायामाश्रित्य सा राज्ञी वृन्दा नीताऽऽत्मनः पदम्॥
गृहे स्थितस्य जामातुर्विश्वसेन्नैव बुद्धिमान् । नूनं तस्मै प्रदत्त्वा च कन्यकां विसृजेद्बुधः ॥ ३३
जामातरं गृहे नैव स्थापयेत्सर्वथा नरः । धनदारादिकं सर्वं स गृह्णाति शनैः शनैः ॥ ३४

दुर्वारण उवाच—

राजन्यत्क्रियते कर्म तत्तथैव तु भुज्यते । त्वं हर्तुमागतो गौरीं हरिणा ते हृता वधूः ॥ ३५
तस्य स्पष्टं वचः श्रुत्वा क्षणं मौनी न्यचिन्तयत् ॥ ३६

जालंधर उवाच—

किं प्रयामि हरं जेतुमथवा हरिमुल्बणम् । कार्यद्वये समुत्पन्ने यत्परं तत्प्रकथ्यताम् ॥ ३७

दुर्वारण उवाच—

यदि यासि हरिं जेतुं हरः पृष्ठे हनिष्यति । हसिष्यन्ति रणे शूरा यातुं रुद्रो न दास्यति ॥ ३८

---

* अयं श्लोकः फ. पुस्तकस्थः ।

तस्मात्पशुपतिं जित्वा कृत्वा तं वश्यमात्मनः। पश्चात्प्रयाहि गोविन्दं यदि जानासि तत्पदम् ३९
अधुना सत्वरं वीर याहि दैत्यान्महाबलान्। रणं कुरु महाघोरं यथा संपूज्यसे बुधैः ॥ ४०

नारद उवाच—

देशकालोचितं श्रुत्वा दुर्वारणवचस्तदा। ययौ जालंधरो योद्धुं सह रुद्रेण योगिना ॥ ४१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने जालंधरस्य मायारूपपरित्यागो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२५९९

अथाष्टादशोऽध्यायः।

नारद उवाच—

अथ जालंधरोऽपश्यत्कबन्धचयभीषणम्। रणं रुधिरमांसौघमज्जामेदोस्थिदुर्गमम् ॥ १
तत्र जालंधरो दैत्यः प्रियाहरणदुःखितः। रणे विलोकयामास वृषस्थं पार्वतीपतिम् ॥ २
घोराहिभोगेन विभूषिताङ्गं जटाकलापे शशिभूषयाऽङ्कितम्।
नेत्राग्निकीलोपरिशोभिताङ्गं बिभ्राणमीशं स ददर्श सिन्धुजः ॥ ३
शीघ्रं स्वरथमारुह्य समुद्रतनयो[1] रुषा। [2]संक्षेपात्प्राह तं शुम्भं तापसो नाऽऽहतस्त्वया ॥ ४
प्राह जालंधरं शुम्भस्तापसेन महत्क्रम्। हन्तुं न शक्यतेऽस्माभिर्हरः सङ्ग्रामदुर्जयः ॥ ५
इति शुम्भोक्तमाकर्ण्य सिन्धुजः क्रोधमूर्छितः। हरं पञ्चसहस्रेण दैत्यसैन्येन संवृतः ॥ ६
गृहीत्वा कालकेदारं धनुर्जालंधरो ययौ। बाणांस्तीक्ष्णानतिस्थूलाँल्लोहस्तम्भांस्तथा बहून् ॥ ७
मुमोच युधि दुर्धर्षो वर्षन्मेघ इवाऽऽगमे। आयान्तं रुरुधुः सिन्धुसूनुं शंभुगणा युधि ॥ ८
ततो रुद्रेण रौद्रैश्च शरौघैस्ताडितो रुषा। रुद्रबाणैस्तदा तस्य कवचं भुवि पातितम् ॥ ९
विवर्माऽपि बभौ सोऽथ मेघमुक्तो यथाऽचलः। पुनर्जालंधरस्याङ्गं शंभुना कीलितं शरैः ॥ १०
रुधिरं बहु सुस्राव जालंधरशरीरतः। तेनाशुरुधिरौघेण प्लाविता सकला मही ॥ ११
ततो देवा भयं जग्मुः दानवाश्च चकम्पिरे। त्यक्त्वा ते प्रमथा वीर रणभूमिं प्रदुद्रुवुः ॥ १२
नद्या इव परा मूर्तिः प्रसृता सर्वतोऽपि च। अथाऽऽहार्णवजो रुद्रं धनुर्धरवरो ह्यसि ॥ १३
इदानीं तत्करिष्यामि येन गच्छसि संक्षयम्। इत्युक्त्वा कालकेदारं सशरं प्रतिगृह्य तत् ॥ १४
शीघ्रं संपूरयामास शरैर्नानाविधैः शिवम्। शिवः सहस्रकोटीभिः पूरिताङ्गो रणे बभौ ॥ १५
विहंगमैर्यथाऽऽकाशं वृक्षैरिव महागिरिः। दैत्यमुक्तैस्तथा बाणैर्दृष्ट्वा व्याप्तं महेश्वरम् ॥ १६
वीरभद्रस्तथा कोपाज्जालंधरमधावत। अपीडयदमेयात्मा समुद्रतनयं बली ॥ १७
जालंधरोऽथ संक्रुद्धो विध्यन्बाणैः सहस्रशः। धनुः शरान्रथं छत्रं सारथिं तिलशः शरैः ॥ १८
चकार वीरभद्रस्य सिन्धुसूनुः प्रतापवान्। वीरभद्रोऽथ विरथो हतवान्गदयाऽब्धिजम् ॥ १९
तयैव गदया सोऽपि तं हत्वाऽपातयद्भुवि। गदाप्रहारपतितं तमालोक्यातिमूर्छितम् ॥ २०
मणिभद्रोऽथ समरे जालंधरमधावत। अतिक्रुद्धं तमायान्तं दृष्ट्वा दैत्यो महारणे ॥ २१
[3]शैर्व्यस्तोपकरणं स चकार नदीसुतः। अथ मूर्छां परित्यज्य उत्तस्थौ सिंहवन्नदन् ॥ २२
वीरभद्रस्ततः कोपान्मणिभद्रः प्रतापवान्। जघ्नतुः पर्वताभ्यां तौ व्योमस्थं तटिनीसुतम् ॥ २३

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. °नयस्तदा। सं°। २ ख. च. ज. झ. ञ. संरुष्टः प्राह। ३ फ. शस्त्रैर्व्य°।

तदङ्गे पतितौ दृष्ट्वा पर्वतौ तौ विनद्य च । जघान मुष्टिपातेन वीरभद्रो नदीसुतम् ॥ २४
मणिभद्रश्चरणयोर्धृत्वा सागरनन्दनम् । स्यन्दनाद्भ्रामयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५
मणिभद्रगृहीतोऽपि दैत्यराट्स महाबलः । हत्वा चरणघातेन मणिभद्रमपातयत् ॥ २६
जालंधरो महाबाहुर्वीरभद्रं च मुष्टिना । अथाऽऽगतः परिवृतो गणैर्वै नन्दिकेश्वरः ॥ २७
शुम्भस्तमागतं दृष्ट्वा रुरोध सह सैनिकैः । द्वंद्वयुद्धैस्तथाऽऽजग्मुः गणा दैत्याः परस्परम् ॥ २८
शुम्भः शिलादजं राहुर्महाकालं रणे ययौ । कोलाहलं निशुम्भोऽथ केतुः कालमधावत ॥ २९
शैलोदरो गुहं जम्भो माल्यवन्तं महाबलः । महापार्श्वो ययौ चण्डं चण्डीशो रोमकण्ठकम् ॥३०
विकटास्योऽथ वै भृङ्गिमुरुनेत्रो विनायकम् । एवं दैत्येश्वरैः सार्धं गणानामधिपा ययुः ॥ ३१
अथ शुम्भायुधैर्बाणैः प्रहतश्च शिलादजः । चूर्णीचकाराद्रिशृङ्गैः नत्विलुष्ठेर ग्रवृत्तैः ॥ ३२
शुम्भस्तेनार्दितः शक्त्या शिलादं च(दजं) जघान तम् । महाकालो जघानाथ तं राहुं रणमूर्धनि
शक्त्याऽथ तस्य हतवान्स्यन्दनं स महाद्रिणा । कोलाहलो हतः शक्त्या निशुम्भेन प्रतापवान्
शक्तिं गृहीत्वा ग्रहनद्रथं सारथिना सह । विरथेनाथ दैत्येन भृशक्रुद्धेन संयुगे ॥ ३५
कोलाहलोऽसुरेन्द्रेण सहस्रफणिना हतः । तं हत्वा चातिवेगेन रथं चान्यमुपागतः ॥ ३६
फणचक्रहतः संख्ये क्षणान्मूर्छां विहाय च । स्वरथाच्छीघ्रमुत्तीर्य गृहीत्वा खड्गचर्मणी ॥ ३७
सर्वं चक्रे निशुम्भस्य स रथाद्यसिना पृथक् । पुनः स्वरथमारुह्य दैत्यं बाणैरताडयत् ॥ ३८
निशुम्भोऽप्यतिरोपाच्च तत्पराक्रमविस्मितः । शक्त्या महाबलस्तस्य रथं साश्वं न्यसूदयत् ॥ ३९
कोलाहलो रणे धावन्निशुम्भं विरथो बली । गतः स विरथं चक्रे सरथं भुजबन्धनात् ॥ ४०
केतुपुच्छं गृहीत्वा च भ्रामयामास चाम्बरे । कालश्चिक्षेप सोऽप्यद्रिं स चिच्छेद गिरिं जवात् ॥
तं नगं चूर्णितं दृष्ट्वा ताडयामास मुष्टिना । कालश्चूर्णितसर्वाङ्गः केतुना प्राद्रवद्भयात् ॥ ४२
शैलोदरो रणे स्कन्दं जघान गदयोरसि । षडाननोऽपि तं शक्त्या हत्वा भूमावपातयत् ॥ ४३
शक्तिप्रहारेण मृतं दानवं वीक्ष्य षण्मुखः । जगर्ज तत्र वै चित्रं यथा क्रौञ्चे विदारिते ॥ ४४
माल्यवानथ बाणौघैर्जम्भमभ्यद्रवद्रणे । जम्भोऽपि सायकैस्तीक्ष्णैर्भित्त्वा तं मूर्छितं जहौ ॥ ४५
महापार्श्वो रथं धृत्वा बाणौघैर्वाजिवर्जितम् । लीलयैव च खे नीत्वा व्यश्वं चण्डमपातयत् ॥ ४६
व्यश्वं रथं विलोक्याथ ततश्चण्डोऽग्रहीद्गदाम् । आपतन्तं महापार्श्वं चण्डस्तं गदयाऽहनत् ॥ ४७
अचिन्त्यैव गदापातं सोऽसुरो भृशदारुणः । प्रहृत्य मुष्टिना चण्डं पातयामास भूतले ॥ ४८
चण्डीशशस्त्राभिहतो रोमकण्ठो महासुरः । चण्डीशं पादयोर्धृत्वा रथं(थ)मूर्ध्नि न्यपातयत् ॥ ४९
पपात सहसा भूमौ ययौ तं भीषणेक्षणम्* । उरुनेत्रेण समरे हतो लम्बोदरः शरैः ॥ ५०
दन्तेनोरसि तं हत्वा पातयामास भूतले । उरुनेत्रः क्षणाच्छान्तिमागत्याऽऽखुरथं क्षणात् ॥ ५१
जघान मुद्गरेणाऽसौ मूर्ध्नि सिन्दूरमण्डिते । गणेश्वरः पट्टिशेन जघानोरसि दानवम् ॥ ५२
तन्मुखादथ निष्क्रान्तो नवशीर्षोऽसुरो महान् । अष्टादशभुजो राजन्सोऽप्यधावत शांकरिम् ॥ ५३
नवशीर्षोरुनेत्राभ्यां रणे रुद्धो विनायकः । जर्जरीकृतदेहोऽपि जग्राह परशुं रुषा ॥ ५४
तेन चिच्छेद शस्त्राणि तयोराजौ गणेश्वरः । रुद्धं गणेश्वरं दृष्ट्वा ताभ्यां संख्येऽथ षण्मुखः ॥ ५५
शीघ्रमागत्य सेनानीर्जघान नवशीर्षकम् । नवशीर्षं रणे हत्वा उरुनेत्रमधावत ॥ ५६

---

* अत्र किंचित्त्रुटितमिति प्रतिभाति ।

स्कन्दः स्वशक्तिघातेन पातयामास तं नृप । पश्यञ्जालंधरः स्कन्दं ययौ सैन्येन संवृतः ॥
पुत्रप्रीत्याऽसुरान्हन्तुं सगणः शंकरोऽपि च । ततो घोरतरं युद्धमभूदद्भुतसैन्ययोः ॥
हरसिन्धुजयोर्युद्धे गतप्राणे व रोदसी । अथ जालंधरः क्रुद्धो बाणं संधाय दारुणम् ॥
सहस्रशतसंख्याकैः पत्रैः सर्वत्र भूषितम् । दैत्येन्द्रस्तेन बाणेन ललाटेऽताडयच्छिवम् ॥
ममज्जाऽऽपुङ्खमर्यादं ललाटे शंकरस्य च । भाले शशाङ्कवच्छंभोः स रराज महाप्रभः ॥
यथाऽऽदित्यो हि घर्मान्ते संध्याकालेऽम्बुदागमे । अथ रुद्रो महाबाणं जग्राह ज्वलनोपमम् ।
यस्य वेगे तु पवनः फले यस्याग्निभास्करौ । कालो ग्रन्थिषु सर्वेषु शरे देवी धरा स्थिता ।
हरस्तेन शरेणाऽऽशु विव्याध हृदि सिन्धुजम् । तेन बाणप्रहारेण रुधिरौघपरिप्लुतः ॥
पपात शरभिन्नाङ्गो वज्राहत इवाचलः । तदा दैत्याः समाक्रन्दञ्जगर्जुः प्रमथास्तथा ॥
सिन्धुजं मूर्छितं दृष्ट्वा रुरुधुर्दानवाः शिवम् । रक्षार्थमुद्यताः केचित्केचिच्चं परितः स्थिताः ।
यावज्जालंधरो मूर्छां प्राप्तो विजयनन्दन । तावद्रुद्रेण नाराचैर्हता जालंधरी चमूः ॥
चिराज्जालंधरस्त्यक्त्वा मूर्छां सैन्यं हतं नृप । दृष्ट्वा भयान्वितः सेनां विकीर्णां च तथा रणे
ततः काव्यं स सस्मार मनसा परमं गुरुम् । स्मृतस्तेन त्वरन्प्राप्तः कविर्जालंधरं प्रति ॥
स्वस्ति कृत्वा जगादाथ भार्गवः सिन्धुनन्दनम् ॥

भार्गव उवाच—

किं करोमि महाराज तव कार्यं महाबल ॥

नारद उवाच—

इति काव्यवचः श्रुत्वा भार्गवं बहु मानयन् । नत्वा गुरुमुवाचाथ राजञ्जालंधरस्तथा ॥

राजोवाच—

जीवयैतान्मृतान्दैत्यान्कवे सर्वान्समन्ततः ॥

नारद उवाच—

इत्युक्तः सिन्धुजेनाऽऽजौ सैन्यं तत्र व्यलोकयत् । पञ्चविंशत्सहस्राणि योजनानां प्रमाणतः
दैत्याङ्गरथसंकीर्णं ह्युपर्युपरि पार्थिव । उच्छ्राये पञ्चनवतिं योजनानि महीचितम् ॥
योधवाहनदेहौघैरवपूर्णां धरां ततः । मन्त्रोदकेन चाभ्युक्ष्य दैत्यानुत्थापयत्कविः ॥
यावद्रुद्रो जटाजूटं बबन्ध भुजगैर्दृढम् । तावत्काव्येन तत्सैन्यं मन्त्रेणोत्थापितं नृप ॥
व्याघ्रा यथा केसरिणं गजेन्द्रं सूकरा यथा । आगतान्दानवान्दृष्ट्वा चिन्तयामास शंकरः ।
किमेतदिह संयातं मृतान्सृजति कुत्रचित् । ददर्श चिन्तयन्काव्यमिति तस्मिन्रणे भवः ॥
जीवयन्तं रणे दैत्यान्धावन्तं वेगवत्तरम् । ततः क्रुद्धो महादेवः शुक्रं हन्तुं मनो दधे ॥
त्रिशूलं मनसाऽऽज्ञाय रहश्चोवाच तं कविः ॥

कविरुवाच—

ब्राह्मणं मां कथं हंसि सर्वविद्याविशारदम् । ब्रह्महत्या मयि हते तव रुद्र भविष्यति ॥

नारद उवाच—

इति श्रुत्वा कवेर्वाक्यं शूलं तत्याज शंकरः । स्मृत्वा तत्पूर्ववृत्तान्तं यच्छिन्नं ब्रह्मणः शिरः ॥

---

१ ङ. °ज जालंधर म° । २ फ. °स्तदा । रा° ।

ब्राह्मणो न हि हन्तव्यो हरन्प्राणानपि प्रियान् । अयं तु जीवयन्दैत्यान्निग्राह्यः सर्वथा मया ८३
तस्मान्नं क्षिपाम्याशु स्त्रीयोनौ दैत्यजीवनम् । एवमुक्तवतः शंभोस्तृतीयनयनाद्द्रुतम् ॥ ८४
कृत्याविवासा चात्युग्रा(चोत्पन्ना)मुक्तकेशी महोदरा । स्थूललम्बस्तनी योनिदंष्ट्रालोचनभीषणा
आज्ञापयेति स तया प्रोक्तस्तामब्रवीच्छिवः ॥ ८५

शिव उवाच—

कृत्येत्वं दानवाचार्यं स्वयोनौ क्षिप दुर्मतिम् । यावज्जालंधरं हन्मि तावदेनं भगे वह ॥ ८६
हते जालंधरे दैत्ये पश्चान्निस्सार्य मोचय ॥ ८७

नारद उवाच—

हरेणोक्तेति सा कृत्या भार्गवं समधावत । पपात भूमौ तां दृष्ट्वा कविर्दैत्याः प्रदुद्रुवुः ॥ ८८
केशेष्वाकृष्य धुन्वाना नग्नमालिङ्ग्य भार्गवम् । योनौ दधार सा कृत्या हसन्ती जयनन्दन॥८९
भगे क्षिप्तं गुरुं दृष्ट्वा यावज्जालंधरोऽसुरः । संदधे मार्गणांस्तावत्सा कृत्याऽदृश्यतां गता ॥ ९०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने शुक्रयोनिप्रवेशो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२६८५

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अथ जालंधरः प्राह रक्षाऽऽत्मानमितः शिवम् । शिवाद्य त्वां क्षिपाम्याशु यत्रास्ति मधुसूदनः१
पश्चाद्ब्रह्माणमाकृष्य पातयिष्यामि सागरे । धृतेषु युष्मासु यदा (यदा मया धृता यूयं) तदा
सर्वेश्वरो ह्यहम् ॥ २
इत्युक्त्वा सैन्यसंभारं न्यस्य शुम्भासुरादिषु । भटैर्गुप्तं निशुम्भाद्यैश्चतुरङ्गमनन्तकम् ॥ ३
शुम्भो निशुम्भः फेंकारो भेरुण्डो धूम्रलोचनः । केतुर्विडालजङ्घश्च राहुर्दुर्वारणो मयः ॥ ४
कालासुरोऽथ लवणो भूमिरेतोऽन्धकासुरः । रक्तवीर्यादयश्चण्डो मुण्डश्च दैत्यपुंगवाः ॥ ५
सर्वानेवोद्यतान्दृष्ट्वा संख्ये दानवपुंगवान् । रुरुधुः समरे राजन्वीरभद्रादयो गणाः ॥ ६
ततो युद्धमभूद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् । पतन्ति प्रमथा यत्र दैत्याश्चापि क्षतातुराः ॥ ७
अथ शुम्भादिभिर्दैत्यैः सर्वशस्त्रैर्महामृधे । हताः पेतुर्गणाश्चान्ये[1] पलायांचक्रिरे नृप ॥ ८
गणान्विजित्य समरे रुरुधुर्दानवाः शिवम् । वर्षन्तः शरधाराभिर्घना मेरुगिरिं यथा ॥ ९
ततः पिनाकमाकृष्य वृषभोपरि भैरवः । जघान बाणनिवहैर्दानवान्समराङ्गणे ॥ १०
तीक्ष्णाग्रैस्तु क्षुरप्रख्यैर्दानवानहनद्बली । केचिन्नन्दीप्रहारेण पेतुः सङ्ग्राममूर्धनि ॥ ११
बाणैश्च जर्जरान्कृत्वा शुम्भादीन्वृषभध्वजः । शेषं सैन्यं जघानाऽऽशु शस्त्रास्त्रैः समराङ्गणे ॥ १२
गजैर्नरैर्हयैर्व्याप्तं पतितैः समराङ्गणम् । बभूव वज्रनिर्भिन्नैः पर्वतैरिव भूतलम् ॥ १३
अथ मायामयीं गौरीं विदधे सिन्धुनन्दनः । सौन्दर्यगुणसंपन्नां सर्वालंकारभूषिताम् ॥
उमां (जयां) मायामयीं कृत्वा तामुवाचाब्धिनन्दनः ॥ १४

---

1 ख. ॰न्ये प्रलापं च॰ ।

जालंधर उवाच—

गच्छ त्वं पुरतो रुद्रं विमोहय रणे द्रुतम् ॥ १५

नारद उवाच—

इत्युक्ता दैत्यपतिना ययौ मायामयी जया । रणे गत्वा शिवस्याग्रे मुक्तकेशी रुरोद ह ॥ १६

पृष्टा हरेण सा प्राह मानसोत्तरपर्वतात् । हृता तव प्रिया देव पार्वती सिन्धुसूनुना ॥

श्रुत्वेति वचनं तस्यास्तामुवाच वृषध्वजः ॥ १७

शिव उवाच—

जये त्वमेहि वृषभं त्वां हरिष्यन्ति दानवाः ॥ १८

नारद उवाच—

ततो वृषभमारुह्य जया चाऽऽलिङ्ग्य शंकरम् । प्राह प्रयामि पार्वत्या न जीवामि विना हर १९

चन्द्रं शंभुजटाविष्टं गृहीत्वा वृषभाद्द्रुतम् । अवरोहत सा माया मायात्यक्तो रणं ययौ ॥ २०

ततो गौरीं हृतां श्रुत्वा चिन्तयामास शंकरः । दैत्यमायापरिष्वक्तो नाऽऽत्मानं बुबुधे नृप ॥२१

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तः सैन्येन महता वृतः । मायामृडानीं स्वरथे निधायार्णवजः शिवम् ॥ २२

जालंधरजये तद्वदासीद्वा तत्र निस्वनः । चचाल वसुधा येन प्रतिनेदुर्महीधराः ॥ २३

हरस्य दर्शयामास पार्वतीं सिन्धुनन्दनः । रुद्रोऽप्यरिरथस्थां तां ददर्श निजवल्लभाम् ॥ २४

वियोगविधुरां दीनां तन्वीमातुरलोचनाम् । हा नाथ प्रिय रुद्रेतिप्रजल्पन्तीं पुनः पुनः ॥ २५

प्रौढवैरिरथे दृष्ट्वा पाषण्डस्था यथा श्रुतिः।गौरीं दध्यौ तथा स्थाणुः कथं प्राप्या प्रिया मया॥

विललाप ततः शंभुर्दैत्यमायाविमोहितः । मद्वामा दानवैः कान्ते हृताऽसि त्वं कथं प्रिये ॥ २७

शोकमोहप्लुतं दृष्ट्वा शंकरं सागरात्मजः । जगाद प्रहसन्वाक्यं कश्चित्कारुण्यवान्यथा ॥ २८

जालंधर उवाच—

सर्वप्रमाणशून्योऽसि स्मरशृङ्गारवर्जितः । ईश्वरोऽपि वराकस्त्वं संजातोऽम्बिकया विना ॥ २९

मा रुदिहि विरूपाक्ष ददामि तव वल्लभाम् । रक्षितोऽसि मया रुद्र गृहीत्वा पार्वतीं रणात् ३०

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा गिरिशं तूर्णमुत्तार्य स्वरथादुमाम् । सैन्यं संप्रेषयामास शंकराभिमुखं किल ॥ ३१

हरोऽपि वृषभेणाऽऽशु तत्सैन्यं समधावत । ग्रहीतुं पार्वतीं याहि त्राहि त्राहीतिजल्पतीम् ॥ ३२

यावद्गृह्णाति तां गौरीं करेण वृषभध्वजः । तावच्छुम्भासुरः शीघ्रं गृहीत्वा चाम्बरे स्थितः॥३३

शूलं मुमोच बलवान्हन्तुं शुम्भासुरं हरः । शुम्भेन सा परित्यक्ता शूलोपरि पपात च ॥ ३४

रुदती चारुसर्वाङ्गी त्यक्ता शूलेन संयुता । पतिता शंकरस्याग्रे तथा त्यक्ता ममार च ॥ ३५

मायागौरीं मृतां दृष्ट्वा शोकमोहपरिप्लुतः । हा प्रियेति रुदन्रुद्रः पपात भुवि मूर्छितः ॥ ३६

क्षणं संज्ञामवाप्याथ रणभूमावुमापतिः । शशाप शुम्भप्रमुखान्गौरी युष्मान्हनिष्यति ॥ ३७

नारद उवाच—

अथ शुम्भादयो दैत्या रणे देव्या निपातिताः । महेश्वरस्य शापेन गते मन्वन्तरे नृप ॥ ३८

शपित्वा तान्रुरोदाथ जल्पन्निर्गत्य शंकरः । क्व गताऽसि प्रिये त्यक्त्वा दुःखितं मां रणाङ्गणे ॥

---

१ फ. °द्वादित्रानि° ।

रात्रिं त्यक्त्वा वियोगार्तः श्रीकण्ठोऽहं त्वया कृतः। वासुदेवोऽपि मां त्यक्तं न जानाति त्वया प्रिये
यज्ञे दक्षस्याग्निकुण्डे पुरा देहो हुतस्त्वया। भूयो हिमवतो लब्ध्वा कथं त्यजसि मां पुनः ॥४१
उत्तिष्ठ चार्वङ्गि गिरिजे मां प्रबोधय। अत्रान्तरे शिवं ज्ञात्वा दैत्यमायाविमोहितम् ॥ ४२
देवतागणमध्यस्थो ह्यन्तरिक्षादुपागमत्। विलपन्तमुवाचेदमदृश्यः कमलासनः ॥　४३

ब्रह्मोवाच—

त्वं शोकमोहपितृमातृविवर्जितोऽसि
　दुःखं सुखं सुतकलत्रधनं न चास्ति ॥
जातोऽसि नैव जनकेन जनिष्यमाण-
　स्त्वं मन्यसे ऋषिगणैश्च कुतो विमोहः ॥　४४
एकोऽसि नाथ बहुधाकृतविग्रहोऽसि
　सूर्यो यथा जलधिवीचिषु दृश्यमानः ॥
ध्यानेन यान्ति यमिनस्तव पादमूलं
　रूपं परं दुरवबोधमवाच्यमेव ॥　४५
नैषा प्रिया तव समानतपा विपन्ना
　जालंधरेण रचितां जहि देव मायाम् ॥
सा पार्वती कमलकोशगता हि शंभो
　युध्यस्व वैरिनिवहं जहि पाहि चास्मान् ॥　४६

नारद उवाच—

श्रुत्वेति ब्रह्मणो वाक्यमवबुद्धो महेश्वरः। ज्ञात्वा तां दानवीं मायां मुमोच महतीं शिलाम् ४७
तया जघान समरे दैत्यकोटिशतत्रयम्। ततो वृषभमारुह्य क्रोधेन महता नृप ॥　४८
पिनाकं धनुरादाय धूर्जटिर्जगृहे शरान्। अथ मायापरित्यक्तं शर्वमालोक्य सिन्धुजः ॥　४९
सुरेशमोहनं मायाजालमत्यद्भुतं नृप। अन्यदाविश्चकाराऽऽशु भृशं मायामहाबलम् ॥　५०
　जालंधरः कोटिभुजो बभूव वृक्षाश्मशस्त्रैर्युयुधे वृषाङ्कम्।
　अथान्तराले पृथिवीं चकार समुद्रसूनुर्गिरिधातुमण्डिताम् ॥　५१
देवतायतनै रम्यैर्नानापुष्पसमाकुलैः। मण्डितां नृप भूमिं च चकारोदधिनन्दनः ॥
नृत्यन्ति यत्राप्सरसो मेनकाद्या मनोहराः ॥　५२
　विसृज्य शंभुस्तदपास्य कार्मुकं सद्यः प्रतस्थे वृषभोपरि स्थितः।
　वादित्रगीतैर्भुवि मोहितो भृशं दैत्येन्द्रमायामयताण्डवेन सः ॥　५३
　विमोहितं वीक्ष्य वृषस्थितं हरं नित्यं समुद्रः सह ताण्डवेन।
　गीतेन वाद्येन च नृत्यलीलया ननाद रूपी तरसा विमोहितुम् ॥　५४
जन्तून्क्षिप्त्वोदधौ तांश्च स जहास ततोत्सवः ॥　५५

कृष्ण उवाच—

क्व च ता देवताः सर्वाः क्व नन्दिप्रमुखा गणाः। अपि त्वं माननीयोऽसि मोहितो दैत्यमायया ५६

---

१ क. च. ज. झ. ण्डे शिरो देवि हुतं त्वया।

किमद्य शंभो भगवन्नुपेक्ष्यते उदीर्य चक्रं जठरास्थितं च ॥
वधाय चास्यैव कृतं महेश जालंधरं संहर तेन चाऽऽजौ ॥ ५७

नारद उवाच—

इति कृष्णस्य वचनात्तत्स्मृत्वाऽऽत्मानमीश्वरः । आरुह्य वृषभं शीघ्रमाजगाम महारणम् ॥ ५८
तमागतं शिवं दृष्ट्वा सर्वसैन्यसमावृतः । रुरोध समरे राजन्क्रुद्धो जालंधरोऽसुरः ॥ ५९
हरस्य कुपितस्याऽऽसीत्सृष्टिसंहारकारकम् । रूपं तृतीयनेत्राग्नौ दानवाः शलभा यथा ॥ ६०
रूपं दृष्ट्वा भगवतो रौद्रं ज्वालामयं नृप । शुम्भादयस्तदा दैत्या राहुप्रभृतयश्च ये ॥ ६१
रुद्रं निरीक्ष्य संत्रस्ताः पातालं विविशुर्भयात् । सेनाभटाननेकांश्च हतान्दृष्ट्वा महामृधे ॥ ६२
शुम्भादीन्हतशेषांस्तान्दृष्ट्वाऽऽत्मानं(त्मनः) पलायितान् । तदा जालंधरः संख्ये एको गिरि-
रिव स्थितः ॥ ६३
परमार्थं रुद्ररूपं हृष्टः साक्षाद्व्यलोकयत् । ततो जालंधरः प्राह महादेवं प्रहस्य च ॥ ६४

जालंधर उवाच—

रूपं संहर येन त्वं दहसे सचराचरम् । शस्त्रेण कुरु सङ्ग्रामं त्यक्त्वा [3]वेगं बलं निजम् ॥ ६५

नारद उवाच—

इति जालंधरवचः श्रुत्वोवाच ततः शिवः ॥ ६६

शिव उवाच—

वरं वरय दैत्येश प्रीतोऽस्मि तव कर्मणा । ईदृक्षमपि मद्रूपं दृष्ट्वा यन्निर्भयोऽधुना ॥ ६७
अपि ब्रह्माण्डमखिलं मद्रूपस्यास्य दानव । तेजसो वीक्षणे नालं तत्र त्वमसि निर्भयः ॥ ६८

नारद उवाच—

इति शंभोः प्रसादं च मत्वा संसारनिस्पृहः । जालंधरो हराद्वव्रे मुक्तिं सायुज्यतां पराम् ॥ ६९

श्रीमहादेव उवाच—

दिव्यं देहमिदं दैत्य भोगसिद्धियुतं तव । वृन्दामनोहरं रम्यमिहस्थं कालमश्नुते ॥ ७०
मुहूर्तं परमात्मानं तमेकाकिनमव्ययम् । अबुध्य(द्ध्वा) त्यजसे मूर्ख कथं त्वं मुक्तिमिच्छसि ७१
वृन्दा तव प्रिया राज्ञी हृता सा योगमायया । सा तु ब्रह्मस्वरूपज्ञा प्राप्ता तत्परमं पदम् ॥ ७२
इदानीं दुर्लभा सा च तत्पदं चैव दुर्लभम् । स्वर्गापवर्गयोर्मध्ये संसारे वरमाप्नुहि ॥ ७३

जालंधर उवाच—

देव मुक्तिपदं लभ्यं कृतकृत्येन केनचित् । इदानीं कृतकृत्योऽस्मि यस्त्वा यास्ये त्वया हतः ७४

शिव उवाच—

मत्स्थानं परमं क्षेत्रं यदि त्वं गन्तुमुत्सुकः । तर्हि मां कोपयस्वाऽऽशु दैत्य हत्वा दृढैः शरैः ॥
ततोऽहं त्वां हनिष्यामि मत्स्थानं यास्यसेऽनघ ॥ ७५

नारद उवाच—

महेश्वरवचः श्रुत्वा प्राह जालंधरः शिवम् ॥ ७६

जालंधर उवाच—

त्वयि सर्वजगत्पूज्ये पूर्वं न प्रहराम्यहम् ॥ ७७

१ फ. °लामयावहम् । शु° । २ क. रुष्टः । ङ. हृष्टं । ३ क. च. ज. फ. योगं ।

नारद उवाच—
एवमुक्तो जघानाऽऽशु सिन्धुजं विशिखैः शिवः । ते शराः सिन्धुपुत्रस्य देहलग्ना विभान्ति च ७८
यथा लोहगिरिप्रान्ते वेणवो वह्निदीपिताः । जालंधरो हरस्याङ्गं पूरयामास मार्गणैः ॥ ७९
तैः शरैः शुशुभे रुद्रो यथा खं खेचराकुलम् । जालंधरेशयोर्युद्धं तथा द्वंद्वमभून्नृप ॥ ८०
हरादन्यो न हन्ताऽस्ति न योद्धाऽन्योऽर्णवात्मजात् । गिरिकोटिसहस्रैस्तु तदा पृथ्वीपुटोद्धृतैः
पूरयामास समरे सिन्धुजः[1] पार्वतीपतिम् । ततः शूलेन निहतो रुद्रेणोरसि दानवः ॥ ८२
निःससार मुखात्तस्य ज्वरो जम्भो भयंकरः । स च चिरज्वरो नाम सिंहवक्त्रो नराकृतिः ८३
दैत्यदेहाद्विनिष्क्रान्तं दृष्ट्वा सिंहमुखं ज्वरम् । हुंकारमकरोद्घोरं शरभस्तत्र निर्ययौ ॥ ८४
शिवस्य निःसृतेनासौ शरभेण निपातितः । अजेयं शंकरं दृष्ट्वा वृषभेन्द्रेण संयुतम् ॥ ८५
आगत्य वृषभाभ्यासे तरसा सागरात्मजः । वृषं पुच्छे गृहीत्वा च भ्रामयामास चाम्बरे ॥८६
जालंधरो महाबाहुश्चिक्षेप हिमवद्गिरौ । ततस्त्रिशूलमत्युग्रं मुमोच गिरिजापतिः ॥ ८७
तद्धस्तेन गृहीत्वा च दैत्येशः शिवसंनिधौ । रथारूढो धनुर्गृह्य कालकेदारमब्धिजः ॥ ८८
पूरयामास विशिखैः शिवमुर्वीतले स्थितम् । उग्रः शस्त्रशरांश्छित्त्वा बाणै रथमचूर्णयत् ॥ ८९
दशयोजनविस्तीर्णं सारथ्यश्वसमन्वितम् । जालंधरोऽपि विरथो ह्यभ्यधावन्मृधे शिवम् ॥ ९०
रणं युद्धमभूद्घोरमद्भुतं लोमहर्षणम् । तद्दृष्ट्वाऽकाण्डकल्पान्तशङ्कया तत्रसुः सुराः ॥ ९१
सर्वास्त्रैस्तावदन्योन्यं जघ्नतुर्भीमविक्रमौ । पद्भिः पृथ्वीं चालयन्तौ कम्पयन्तौ नभः स्वनैः ॥९२
अथोत्कटं बलं दृष्ट्वा दानवेन्द्रस्य शंकरः । शस्त्रजालं जहाराऽऽशु योगमायाबलेन सः ॥ ९३
ततः कोटिभुजो दैत्यो दंष्ट्राभीषणलोचनः । शस्त्रहीनोऽपि तरसा धावमानो हरं ययौ ॥ ९४
विशालकरबन्धेन बबन्ध समरे शिवम् । ततस्तस्य कृपाणेन चिच्छेद करकाननम् ॥ ९५
सिन्धुजेन भुजाक्रान्तो रुद्रोऽभून्नीललोहितः । लीलया योधयामास रणेऽसौ सिन्धुनन्दनम् ९६
छिन्नहस्तोऽपि युयुधे स्वर्भानुः शिरसा यथा । नियुद्धेन नदीसूनुस्तोषयामास शंकरम् ॥ ९७
परितुष्टोऽब्रवीच्छंभुर्वरं वरय दुर्लभम् । जालंधरेण सोऽप्युक्तस्त्वं मे देह्यात्मनः पदम् ॥ ९८
मम दोःशस्त्रहीनस्य नावज्ञां कर्तुमर्हसि । शीघ्रं प्रयच्छ मे सिद्धिं नो चेत्त्वां संहराम्यहम् ॥ ९९
इत्युक्त्वा सभुजो भूत्वा जघ्ने तं मुष्टिनोरसि । ततः सुदर्शनं चक्रं पुरा यन्निर्मितं स्वयम् ॥ १००
मुखादुद्धीर्य तद्धस्ते गृहीत्वाऽतोलयद्रुषा । सूर्यकोटिसहस्राभं ग्रसत्तत्सचराचरम् ॥ १०१
तेन चक्रेण चिच्छेद शिरो जालंधरस्य च । ततस्तच्छीर्षमुत्पत्य गगने[3] शतयोजनम् ॥ १०२
दंष्ट्राशतकरालास्यं स्वर्भूमिनयनं च यत् । व्याघ्रगत्या ततो यातं सदनं ब्रह्मणो नृप ॥ १०३
भूयः स्वर्गे ततो दृष्ट्वा मृडः शीर्षमधावत । स्रवत्तद्रुधिरं भूरि प्रकुर्वद्भैरवस्वनम् ॥ १०४
ततो दिशः प्रनष्टास्ता गगने विलयं गताः । न तेजसां प्रकाशोऽस्ति चचाल वसुधा भयात् १०५
आपतत्तज्जघानाऽऽशु रुद्रश्चक्रेण तच्छिरः । द्विधा भूत्वाऽथ राजेन्द्र पपात हिमवद्गिरौ ॥ १०६
ततो जालंधरस्याऽऽशु शिरसः शकलौ किल । विशतः सर्वभूतानां पश्यतां स्म वृषाकपौ ॥१०७
तस्य कण्ठात्समुद्भूता दैत्याः शतसहस्रशः । ते हतास्तेन चक्रेण कपर्दिकरशालिना ॥ १०८
जालंधरकबन्धं तन्ननर्त रुधिरारुणम् । पुनः पुनः समुद्भूतास्तस्य कण्ठात्तु दानवाः ॥ १०९

---

१ झ. °न्धुजं पार्वतीपतिः । त° । २ ङ. च वीर° । ३ ङ. °ने सततयो° ।

११०
पुनः पुनर्बलवता छिन्नाश्चक्रेण शंभुना । मेदसा सिन्धुपुत्रस्य पूरिता सकला मही ॥ १११
मेदिनी मेदसैवैषा ख्यातिं प्राप्ता तु पार्थिव । यत्र दैत्यवरस्यास्य शोणितं शैलतां गतम् ॥ ११२
कैलासस्योत्तरे भागे तत्राभूच्छोणितं पुरम् । अथ मांसचयान्दृष्ट्वा सर्वतो व्याप्य तिष्ठतः॥ ११३
तदा सस्मार देवेशश्चतुःषष्टिगणं रणे । विज्ञानस्मरणाद्देवाः संप्राप्ताः शंकरान्तिकम् ॥ ११४
कृताञ्जलिपुटाः प्रोचुः शिव किं करवाम हे ॥
महादेव उवाच— ११५
य एते दैत्यमांसस्य राशयो गिरिसंनिभाः । भक्षयध्वं तु ताञ्शीघ्रं दत्ताऽनुज्ञा मया तु वः ११६
ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । वाराही चैव माहेन्द्री सर्वाः स्वगणशोभिताः ११७
एवं शंकरानिर्दिष्टा देव्यस्ता मांससंचयान् । क्रूरेण चक्षुषाऽऽलोक्य निन्युश्चादर्शनं क्षणात्॥ ११८
अथ जालंधरवपुः क्षीणं क्रान्तं स्वशक्तिभिः । ताभिर्ग्रस्ते शरीरे तु तस्य देहाद्विनिःसृता ॥ ११९
प्रभा सा शंकरं प्राप्ता जगामादर्शनं क्षणात् । तत्तेजः सूर्यसंकाशं लयं प्राप्तं महेश्वरे ॥
एवं स विलयं प्राप्तस्त्रिदशारिस्त्रिलोचनात् । वृणुध्वं च वरं सर्वाः प्रीतः प्राह महेश्वरः ॥ २०
तदा ताः सर्वयोगिन्यः पप्रच्छुर्जगदीश्वरम् ॥ १
योगिन्य ऊचुः—
मर्त्यलोकेषु ये लोका भोगमोक्षवरेप्सवः । पूजयिष्यन्ति ते नित्यं स्वगृहे योगिनीगणम् ॥ १
तत्तेषां वाञ्छितं सर्वं सिध्यतां त्वत्प्रसादतः ॥ १:
महादेव उवाच— २
यः कश्चित्पूजयेन्नित्यं भक्तिभावसमन्वितः । युष्मद्गणं च तस्याहं वरदोऽस्मि धरातले ॥ १२३
मद्भक्तः केशवस्यापि द्वेष्टि यो योगिनीगणम् । भैरवोऽहं तदा तस्य हरिष्ये सुकृतं कृतम् ॥१
नारद उवाच— २४
इति दत्तवरा हृष्टा योगिन्यो विभुना नृपे । अत्रान्तरे भवानीं तां सस्मार वृषभं हरः ॥ २५
स्मृतमात्रा पार्वती सा वृषभश्चाऽऽगमत्क्षणात् । सखीगणसमायुक्ता संप्राप्ता हरवल्लभा ॥ २६
सा त्यक्त्वा भ्रामरीं मूर्तिं हरस्यार्धं समारुहत् । गिरिजासहितो राजन्महेशो मुमुदे ततः॥ २७
योगिनीः प्रत्युवाचेदं पिबध्वं रुधिरं नृप । जालंधरकबन्धस्थं ताः श्रुत्वा जहृषुर्भृशम् ॥ २८
मांसमेदो ह्यसृक्पीत्वा योगिन्यो ननृतुर्मुदा । ततो हरः प्रसन्नोऽभूत्तासां क्रीडितवीक्षणात् २९
स्वयं च भैरवं रूपं कृत्वा तन्मध्यगः पपौ । तीक्ष्णदंष्ट्रा महाकायास्तदाऽऽसन्योगिनीगणाः तः॥
ग्रसन्तोऽद्यापि मांसानि काले चापि पिबन्त्यसृक् । तेन जालंधरो दैत्यो नोत्तिष्ठति रणे १३१
ततस्तत्र समाजग्मुर्ब्रह्माद्या देवतागणाः । ऋषयो मरुतो देवा स्तुवन्तस्तं महेश्वरम् ॥
दिशः प्रसेदुः सुरभिर्ववौ मरुद्दिवः प्रपेतुः सुरपुष्पवृष्टयः ॥ ३२
कृताभिषेकस्य च तस्य निस्वनात्सं(जरैः सं)नादिता दुन्दुभयोऽपि चक्रिरे
उपरि परिमलान्धैः सुस्वरं संपतद्भिर्मधुकरनिकरम्भैरुह्यमाना भरेण ॥ १३३
अविरलमधुधारासारसंसिक्तभूमिः सदसि सुरविमुक्ता प्रापतत्पुष्पवृष्टिः ॥

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. °तुर्भुवि पु° ।

हते तदा सिन्धुसुते हरेण नाराचघातैस्त्रिजगत्तदा बभौ ।
प्रसूनवृष्टिर्ननृतुस्तदाऽङ्गना जगुश्च यक्षाः सुरकिंनराद्याः ॥ १३४

शंभुर्वैरिजयास्थितेन यशसा स्फाराङ्गकान्तिर्गिरिं
स्वं भेजे सुरसिद्धचामरगणैः संस्तूयमानः सदा ।
गौरी याऽपि जगाम चाऽऽशु गिरिशः ध्येनं सखीसंवृता
संचक्रुस्त्वभिसेवनं सुमनसां वर्षेण देवाङ्गनाः ॥ १३५

देवोऽसौ करुणामयः सुरगणान्स्वे स्वे पदे स्थापय-
न्नादादन्यदपि स्वकं वसु ततो ज्ञात्वा पतिः शंकरः ।
किं वक्तव्यमतः परं यदि भवेदीशानुकम्पा परा
कोऽयं वा त्रिदिवो धरातलमिदं स्यादात्मसात्सर्वतः ॥ १३६

देवाः स्वराज्यमासाद्य यथापूर्वं चकासिरे । शुभुजुर्यज्ञभागांस्ते लोकपालत्वमाश्रिताः ॥ १३७

नारद उवाच—

इति जालंधरस्योक्तं यथावदनुपूर्वशः । चरितं लोकवीरस्य राजन्नत्यद्भुतं तव ॥ १३८
विष्णुस्त्यजति नाद्यापि क्षीराब्धिं पद्मशो नृप । सर्वोऽपि भुङ्क्ते स्वं कर्म तद्विद्धि त्वमसंशयम् १३९
तुभ्यं दुःखनिरासाय प्रोक्तमाख्यानमुत्तमम् । यावद्देहोऽस्ति कर्माणि सुखदुःखानि कर्मतः १४०
देही भुङ्क्तेऽवशो राजंस्त्राणं न ज्ञानतः परम् । कृष्णादीनां देहबन्धे सुखदुःखादि वर्तते ॥ १४१
तत्रेतरेषां किं वाच्यं ये वैराग्यपराङ्मुखाः । ज्ञात्वेदृशीं कर्मगतिं सर्वेभ्यो बलवत्तमाम् ॥ १४२
धीरो भव प्रतीक्षस्व शुभकर्मागमं पुनः । शत्रूञ्जित्वा तु समये स्वं राज्यं पुनराप्स्यसि ॥ १४३
इतिहासमिमं श्रुत्वा न दुःखैः परिभूयते । धर्मार्थकाममोक्षाश्च यथावच्चात्र कीर्तिताः ॥ १४४
स्वर्ग्यं पापहरं पुण्यं शोकमोहविनाशनम् । ब्राह्मणो ज्ञानमाप्नोति राज्यं प्राप्नोति क्षत्रियः १४५
वैश्यश्च वर्धीं संपत्तिं श्रुत्वा शूद्रः सुखं लभेत् । राजा यो भ्रष्टराज्योऽपि रतः सन्नेव सत्पथि ॥
स राज्यं पुनराप्नोति श्रवणान्नित्यमस्य तु । आकर्ण्यैतत्सतां राजञ्श्राव्यमन्यन्न रोचते ॥ १४७
कलं च कोकिलालापं रूक्षं ध्वाङ्क्षरुतं तथा । आख्यानमेतदनघं श्रुत्वा सज्जनहृत्प्रियम् ॥ १४८
हिरण्यतिलवस्त्राद्यैर्धेनुभूमिप्रदानतः । संतोषयेद्वाचकं तु तस्मिंस्तुष्टे फलं लभेत् ॥ १४९
देवताश्च प्रसीदेयुरर्चिते वाचके गुरौ । अन्नदानादि दद्याच्च ब्राह्मणेभ्यः प्रपूजयेत् ॥ १५०
जायते विजयी नित्यं पुत्रपौत्रसमृद्धिमान् । जायते विष्णुलोके यः शृणोत्याख्यानमुत्तमम् १५१
इति व्याजेन भो भूप तुलस्युत्पत्तिकारणम् । ये शृण्वन्ति नरश्रेष्ठा न तेषां पातकं क्वचित् १५२
तुलसीमाहात्म्यमिदं पवित्रं पापनाशनम् । श्रुत्वा तु लभते मोक्षमुक्त्वा चैव न संशयः ॥ १५३
स्वगृहे रोपिता चैव तुलसी पापनाशिनी । दर्शनाद्ब्रह्महत्याऽपि नश्यते नात्र संशयः ॥ १५४
कार्तिके चैव माघे तु तुलस्या पूजयेद्धरिम् । वैशाखे तु विशेषेण पूजनं च हरेः स्मृतम् ॥ १५५

एकेनैव प्रदक्षिणेन सकलं पापं गतं वै सदा
येऽशुद्धा भुवि सन्ति दाननिरताः कालेन शुद्धिं गताः ।
तेऽपि स्युः सुरपूजनार्हतनवः पापाच्च दूरं गता
ये वै विष्णुजनाश्च दुर्लभतरा ह्यस्मिन्कलौ सांप्रतम् ॥ १५६

इति श्रीमाद्मपुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरवधे सुरमहोत्सवो नामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२८४१

अथ विंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—
श्रीशैलः परितो रम्यः कुत्र तिष्ठति नारद । किं तत्र वर्तते तीर्थं कस्य देवस्य पूजनम् ॥
कस्यां दिशि समाख्यातो लोकेषु च वदाधुना ॥
नारद उवाच—
शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि श्रीशैलं पर्वतोत्तमम् । यं श्रुत्वा मुच्यते लोको बालहत्यादिपातकात्
तत्पर्वतवनं रम्यं मुनिभिश्चोपसेवितम् । नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ॥
हंसकोकिलनादैश्च मयूरध्वनिनादितम् । श्रीफलैश्च कपित्थैश्च शिरीषै राजवृक्षकैः ॥
पारिजातकपुष्पैश्च कदम्बोदुम्बरैस्तथा । नानापुष्पैः सुगन्धाढ्यैर्वासितं तद्वनं गिरौ ॥
सर्वाभिर्ऋषिपत्नीभिः सुशिष्याभिः सुसेवितम् । केचिद्विलासयुक्ताश्च केचिद्व्याख्यानतत्प
केचिदूर्ध्वभुजास्तत्र अङ्गुष्ठाग्रैः स्थिताः परे । शिवध्यानरताः केचित्केचिद्विष्णुपरायणाः
निराहाराश्च केऽप्यत्र केचित्पर्णाशने रताः । कन्दमूलफलाहाराः केचिन्मौनव्रताः स्थिताः
एकपादस्थिताः केचित्केचित्पद्मासने स्थिताः । केचिच्चैव निराहारास्तपस्तेपुः सुदुष्करम्
आश्रमाणि च पुण्यानि नद्यश्च विविधाः शुभाः । देवखातान्यनेकानि तडागानि बहूनि च
पर्वतोऽयं महाराज दृश्यते किल सर्वतः । मल्लिकार्जुनको राजन्यत्र तिष्ठति नित्यशः ॥
तत्रैव शिखरं रम्यं पर्वतोपरि शोभितम् । शृङ्गदर्शनमात्रेण मुक्तिरेव न संशयः ॥
दक्षिणां दिशमाश्रित्य वर्तते पर्वतोत्तमः । अत्र गङ्गा महारम्या पातालेति समाश्रिता ॥
तत्र च स्नानमात्रेण महापापैः प्रमुच्यते । श्रीशैलशिखरं दृष्ट्वा वाराणस्यां मृतो ध्रुवम् ॥
केदारे ह्युदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते । तपस्विनां महत्स्थानं योगिनां च तथैव च ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दर्शनं तस्य कारयेत् । अयं विज्ञानदेवोऽसौ महापातकनाशनः ॥
सिद्धं पुरं च नगरं रम्यं स्वर्गसुखावहम् । नित्यमप्सरसो यत्र गायन्ति च रमन्ति च ॥
अतः पर्वतराजोऽयं दर्शने सौख्यकारकः । तस्य तैर्दर्शनं कार्यं मुक्तिमिच्छन्ति ये नराः ।

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीशैलोपाख्याने विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२८५९

अथैकविंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—
हरिद्वारं महापुण्यं शृणु देवर्षिसत्तम । यत्र गङ्गा महत्येव तत्रोक्तं तीर्थमुत्तमम् ॥
यत्र देवा वसन्तीह ऋषयो मनवस्तथा । यत्र देवः स्वयं साक्षात्केशवो नित्यमाश्रितः ।
पुरा पूर्वं तु भो वत्स तीर्थं जातं महत्तदा । यस्य दर्शनमात्रेण दूरतो यान्त्यथाऽऽपदः ।
यत्र गङ्गा महारम्या जाता पुण्यविशेषतः । विष्णुपादोदकी जाता चरणस्पर्शनात्ततः ।
भगीरथेन भो विद्वन्नानीता तत्र मार्गतः । उद्धारः पूर्वजानां तु कृतस्तेन महात्मना ॥

१ ढ. फ. पर्वतो । २ क. ख. च. ज. झ. ञ. श्रीवृक्षैश्च । ३ क. ख. च. ज. झ. ञ. °भिः साधि° ।
च. ज. झ. ञ. °चिदभ्यास° । ५ ङ. °म् । शिवद° । ६ ख. च. ज. झ. °ङ्गा वह° ।

नारद उवाच—

देव समाख्यातो भगीरथो महातपाः । येन तीर्थं समानीतं लोकानां हितकारणात् ॥ ६
र्थं महत्पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् । लोकाः सर्वे वदन्त्येवमेतत्तीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ७
ङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥
न समानीता किं कार्यं वद सुव्रत ॥ ८

महादेव उवाच—

ा यथाऽऽनीता गङ्गाद्वारेऽतिशोभने । तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि क्रमानुक्रमयोगतः ॥ ९
द्धरिश्चन्द्रस्त्रैलोक्ये सत्यपालकः । रोहितस्तस्य पुत्रोऽभूदेको विष्णुपरायणः ॥ १०
च वृकः पुत्रो धर्मिष्ठः सत्पथे स्थितः । तस्य पुत्रः सुबाहुश्च जातेऽस्मिन्वै कुले तदा ११
त्रो गरो नाम नात्यन्तं धार्मिकोऽभवत् । कदाचित्कालयोगेन दुःखी जातोऽत्र कारणात्
स्तत्र देशोऽयं तर्जितोऽधर्मकारणात् । स कुटुम्बं गृहीत्वा तु गतोऽसौ भार्गवाश्रमम् १३
भार्गवेणाथ कृपया तत्र वै तदा । तत्र पुत्रो ह्यभूत्तस्य सगरो नाम वै द्विज ॥ १४
चाऽऽश्रमे पुण्ये भार्गवेणाभिरक्षितः । उपवीतादिकं सर्वं क्षत्रियस्य तदा कृतम् ॥ १५
शस्त्राणां च तथाऽभ्यासं वेदानां तु तथैव च । आग्नेयास्त्रं ततो लब्ध्वा भार्गवात्सगरो नृपः १६
जघान पृथिवीं गत्वा तालजङ्घान्सहैहयान् । सशकान्पारदांश्चैव जघान स महातपाः ॥ १७

नारद उवाच—

माहात्म्यं सगरस्याथ वद शंकर विस्तरात् । सूर्यवंशे महाराजो विख्यातः स महाबली ॥ १८

महादेव उवाच—

गरस्य व्यसने जाते हृतं राज्यमभूत्किल । हैहयैस्तालजङ्घाद्यैः शकैः सार्धं च नारद ॥ १९
यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः पह्लवास्तथा । एते पञ्च गणा ब्रह्मन्हैहयार्थे पराक्रमन् ॥ २०
हृतराज्यस्ततो राजा संगरे वै वनं ययौ । पत्न्या चानुगतो दुःखी स वै प्राणानवासृजत् ॥ २१
तस्य पत्नी तु कल्याणी सगर्भा च व्रतान्विता । स पत्न्या भार्गवस्तस्य हृतः पूर्वं सुतेप्सया २२
सा तु भव्यचितां कृत्वा वने तं प्ररुरोद ह । [+और्वस्तां वारयित्वा च गरपत्नीं च नारद] २३
न्यवेदयत तत्पुत्रं धार्मिष्ठं सात्त्विकं प्रियम् । निवेदिते ततो बाले [*मरणात्सा न्यवर्तत ॥ २४
ततं मासद्वये जाते] ववर्धौर्वस्य चाऽऽश्रमे । जातकर्मादियोगश्च और्वेण च तथा कृतः ॥ २५
उपवीतादिकं सर्वं जातं तत्र महामुने । तत्र वेदादिकं सर्वं पठितं चौर्वयोगतः ॥ २६
अध्याप्य वेदशास्त्राणि ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् । आग्नेयं तं महाभागममरैरपि दुःसहम् ॥ २७
स तेनास्त्रबलेनाऽऽजौ बलेन च समन्वितः । हैहयान्वै जघानाऽऽशु संक्रुद्धः स्वबलेन च ॥ २८
आजहार च लोकेषु स च कीर्तिमवाप सः । ततः शकाः सयवनाः काम्बोजाः पह्लवास्तथा ॥
हन्यमानास्तदा ते तु वसिष्ठं शरणं ययुः । वसिष्ठोऽपि च तत्कृत्वा समयं स महाद्युतिः ॥ ३०
सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयं नृप । सगरः स्वां प्रतिज्ञां तु गुरोर्वाक्यं निशम्य च ॥ ३१
धर्मैर्जघान तांश्चैषां विकृतत्वं चकार ह । अर्धं शकानां शिरसो मुण्डं कृत्वा व्यसर्जयत् ॥ ३२

+ इदमर्धं क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थम् । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. सुखदायकः । २ झ. ततः । ३ झ. शास्त्राणां । ४ क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. फ. तात । ५ फ. 'क्रुद्धोऽस्त्रब' ।

यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च । पारदा मुण्डकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुरक्षकाः ॥
एवं विजित्य सर्वान्वै कृतवान्धर्मसंग्रहम् । सर्वधर्मजयी राजा विजित्येमां वसुंधराम् ॥
अश्वं संकारयामास वाजिमेधाय पार्थिवः । तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्वदक्षिणे ॥
वेलासमीपेऽपहृतो भूमिं चैव प्रवेशितः । स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास सर्वतः ॥
नाश्वं प्रापुस्तदा ते वै खन्यमाने महार्णवे । तत्रैकमादिपुरुषं ददृशुस्ते त्वरान्विताः ॥
चोरोऽयमवदंश्चेति कपिलं जगतां प्रभुम् । तस्य चक्षुः समुत्थेन वह्निना प्रतिबुध्यतः ॥
दग्धाः षष्टिसहस्राणि चत्वारस्तेऽवशेषिताः । हृषीकेतुः सुकेतुश्च तथा धर्मरथोऽपरः ॥
शूरः पञ्चजनश्चैव तस्य वंशकरा द्विज । प्रादाच्च तस्मै भगवान्हरिः पञ्च वरान्स्वयम् ॥
वंशं मोक्षं सुकीर्तिं च समुद्रं तनयं विभुः । सागरत्वं च लेभेऽथ कर्मणा तेन तस्य वै ॥
तमाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान् । आजहाराश्वमेधानां शतं स च महायशाः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२९०१

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—
सगरस्याऽऽत्मजा वीराः कथं जाता महाबलाः । विक्रान्ताः षष्टिसाहस्रा विज्ञानेश्वर तद्वद ॥१
शिव उवाच—
द्वे पत्न्यौ सगरस्याऽऽस्तां तपसा दग्धकिल्बिषे । और्वस्ताभ्यां वरं प्रादात्तोषितो मुनिसत्तमः २
षष्टिं पुत्रसहस्राणि एका वव्रे तरस्विनी । एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टवरशालिनी ॥ ३
तत्रैका सुषुवे तुम्ब्यां पुत्राञ्शूरान्बहूनथ । ते तु सर्वेऽपि धात्रीभिर्वर्धितास्तु यथाक्रमम् ॥ ४
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु कुमाराः प्रतिवर्धिताः । कपिलानां तु दुग्धानां तेषां तत्र महात्मनाम्(?) ॥ ५
तेनैव दुग्धयोगेन ववृधुस्ते महात्मनः । एकः पञ्चजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह ॥ ६
ततः पञ्चजनस्याऽऽसीदंशुमान्नाम वीर्यवान् । दिलीपस्तनयस्तस्य पुत्रो यस्य भगीरथः ॥ ७
यस्तु गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठामानयामास सुव्रतः । समुद्रमानयित्वैनां दुहितृत्वमकल्पयत् ॥ ८
नारद उवाच—
कथं गङ्गा समानीता किं तपस्तेन वै कृतम् । तत्सर्वं मे समाचक्ष्व सुव्रतोऽसि दयानिधे ॥ ९
महादेव उवाच—
पूर्वजानां हितार्थाय गतोऽसौ हैमके गिरौ । तत्र गत्वा तपस्तप्तं वर्षाणामयुतं तदा ॥ १०
आदिदेवः प्रसन्नोऽभूद्योऽसौ देवो निरञ्जनः । तेन दत्ता इयं गङ्गा आकाशात्समुपस्थिता ॥११
तत्र विश्वेश्वरो देवो यत्र तिष्ठति नित्यशः । गङ्गां दृष्ट्वाऽऽगतां तेन(शर्वो) गृहीत्वा जाह्नवीं तदा॥
जटाजूटे च संधार्य वर्षाणामयुतं स्थितः । न निःसृता तदा गङ्गा ईशस्यैव प्रभावतः ॥ १३
विचारितं तदा तेन क्व गता मम मातृका । संध्यानेन विचार्यैवं गृहीता चेश्वरेण तु ॥ १४
ततः कैलासमगमद्भगीरथः स वीर्यवान् । तत्र गत्वा मुनिश्रेष्ठ ह्यकरोदुल्बणं तपः ॥ १५

---

१ अ. 'रतोऽप' । २ च. सर्वज्ञोऽसि ।

आराधितस्तदा तेन दत्तवानद्यापगाम् । एकं केशं परित्यज्य दत्ता त्रिपथगा तदा ॥ १६
स गृहीत्वा गतो गङ्गां पाताले यत्र पूर्वजाः । अलकनन्दा तदा नाम गङ्गायाः प्रथमं स्मृतम् १७
हरिद्वारे यदा याता विष्णुपादोदकी तदा । तदेव तीर्थं प्रवरं देवानामपि दुर्लभम् ॥ १८
तत्तीर्थे च नरः स्नात्वा हरिं दृष्ट्वा विशेषतः । प्रदक्षिणं ये कुर्वन्ति न चैते दुःखभागिनः॥ १९
ब्रह्महत्यादिपापानां राशयः सन्त्यनेकशः । विलयं यान्ति ते सर्वे हरेर्दर्शनतः सदा ॥ २०
एकदा केशवस्थाने हरिद्वारे ह्यहं गतः । तस्मात्तीर्थप्रभावाच्च जातोऽहं विष्णुरूपवान् ॥ २१
ये गच्छन्ति नरश्रेष्ठास्ते वै यान्ति ह्यनामयम् । चतुर्भुजास्तु ते लोका नरा नार्यश्च सर्वशः॥ २२
वैकुण्ठं यान्ति ते सर्वे हरेर्दर्शनमात्रतः । ममाप्यधिकं तीर्थं तु हरिद्वारं सुशोभनम् ॥ २३
र्थानां प्रवरं तीर्थं चतुर्वर्गप्रदायकम् । कलौ धर्मकरं पुंसां मोक्षदं चार्थदं तथा ॥ २४
यत्र गङ्गा महारम्या नित्यं वहति निर्मला । एतत्कथानकं पुण्यं हरिद्वाराख्यमुत्तमम्॥ २५
सुयशो ये च शृण्वन्ति ते च वै फलमाप्नुयुः । अश्वमेधे कृते यागे गोसहस्रे तथैव च ॥ २६
तत्पुण्यं लभते विद्वान्हरेर्दर्शनमात्रतः । गोहन्ता ब्रह्महा चैव ये चान्ये पितृघातकाः ॥ २७
एवंविधानि पापानि बहून्यपि च वै द्विज । विलयं यान्ति सर्वाणि हरेर्दर्शनमात्रतः ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे हरिद्वारमाहात्म्यं गङ्गोत्पत्तिपूर्वकं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२९२९

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

शिव उवाच—

गङ्गामाहात्म्यं वक्ष्यामि यथोक्तं मुनिसत्तम । यस्य श्रवणमात्रेण अघं नश्यति तत्क्षणात् ॥ १
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २
चरणाब्जसमुद्भूता गङ्गा नामेति विश्रुता । पापानां स्थूलराशीनां नाशिनी चेति नारद ॥ ३
नर्मदासरयू चैव तथा वेत्रवती नदी । तापी पयोष्णी चन्द्रा च विपाशा कर्मनाशिनी ॥ ४
पुष्पा पूर्णा तथा दीपा विदीपा सूर्यनन्दना । [+तासां यत्पुण्यं स्नानेन [तत्पुण्यं] समवाप्नुयुः ॥
ससागरां च पृथिवीं ये ददन्ति मनीषिणः । गवां दानसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ॥+] ६
सहस्रद्रुपदानेन यत्फलं लभते ध्रुवम् । तत्फलं समवाप्नोति गङ्गादर्शनतः क्षणात् ॥ ७
इयं गङ्गा महापुण्या ब्रह्मघ्नानां विशेषतः । तेषां निरययुक्तानां गङ्गा पापप्रहारिणी ॥ ८
चन्द्रसूर्योपरागे च यत्फलं विद्यतेऽनघ । तत्फलं समवाप्नोति गङ्गादर्शनमात्रतः ॥ ९
यथा सूर्योदये तात तमो गच्छति दूरतः । तथा गङ्गाप्रभावेन विलयं याति पातकम् ॥ १०
मातेयं सर्वदा लोके पवित्रा पापनाशिनी । कल्याणरूपा सततं विष्णुना निर्मिता पुरा ॥ ११
दिव्यरूपा तु जननी दीनानां पावनी स्मृता । देवानां च यथा विष्णुस्तथा गङ्गोत्तमा नदी १२
ये कुर्वन्ति नराः स्नानं माघमासे निरन्तरम् । न तेषां विद्यते दुःखं कल्पानां च शतत्रयम्॥१३
यत्र गङ्गा च यमुना यत्र चैव सरस्वती । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुक्तिभागी न संशयः ॥१४

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ख. हरदर्शं । २ क. ख. ज. झ. ञ. °म् । उक्तं च शृण्वतां पुंसां फलं भवति शाश्वतम् । अ° । ३ फ. नदीनां ।

*महादेव उवाच—

त्वद्वार्तां प्रयतो ब्रवीमि यदहं साऽस्तु स्तुतिस्ते प्रभो
यद्भुञ्जे तव संनिवेदनमथो यद्यामि सा प्रेष्यता ॥
यच्छ्रान्तः स्वपिमि त्वदङ्घ्रियुगुले दण्डप्रणामोऽस्तु मे
स्वामिन्यच्च करोमि तेन स भवान्विश्वेश्वरः प्रीयताम् ॥ १५
दृष्टेन वन्दितेनापि स्पृष्टेन च धृतेन च । नरा येन विमुच्यन्ते तदेतद्यामुनं जलम् ॥ १६
तावद्भ्रमन्ति भुवने मनुजा भवोत्थदारिद्र्यरोगमरणव्यसनाभिभूताः ॥ १७
यावज्जलं तव महानदि नीलनीलं पश्यन्ति नो दधति मूर्धसु सूर्यपुत्रि ॥ १८
यत्संस्मृतिः सपदि कृन्तति दुष्कृतौघं पापावलीं जयति योजनलक्षतोऽपि ।
यन्नाम नाम जगदुच्चरितं पुनाति दिष्ट्या हि सा पथि दृशोर्भविताऽद्य गङ्गा ॥ १९
आलोकोत्कण्ठितेन प्रमुदितमनसा वर्त्म यस्याः प्रयातं
सत्यस्मिन्कृ(कर्तुं सत्कृ)त्यमेतामथ प्रथमकृती जज्ञिवान्स्वर्गसिन्धुम् ।
स्नानं संध्या निवापः सुरयजनमपि श्राद्धविप्राशनाद्यं
सर्वं संपूर्णमेतद्भवति भगवतः प्रीतिदं नात्र चित्रम् ॥ २०
देवि भूतं परं ब्रह्म परमानन्ददायिनि । अर्घ्यं गृहाण मे गङ्गे पापं हर नमोऽस्तु ते ॥ २१
साक्षाद्धर्मद्रवौघं मुररिपुचरणाम्भोजपीयूषसारं
दुःखस्याब्धेस्तारित्रं सुरदनुजनुतं स्वर्गसोपानमार्गम् ।
सर्वांहोहारि वारि प्रवरगुणगणं भासि या संवहन्ती
तस्यै भागीरथि श्रीमति मुदितमना देवि कुर्वे नमस्ते ॥ २२
स्वःसिन्धो दुरिताब्धिमग्नजनतासंतारणि प्रोल्लस-
त्कल्लोलामलकान्तिनाशिततमस्तोमे जगत्पावनि ।
गङ्गे देवि पुनीहि दुष्कृतभयक्रान्तं कृपाभाजनं
मातर्मां शरणागतं शरणदे रक्षाद्य भो भीपितम् ॥ २३
हंहो मानस कम्पसे किमु सखे त्रस्तो(स्तं) भयान्नारका-
र्त्कि ते भीतिरिति श्रुतिर्दुरितकृत्संजायते नारकी ।
मा भैषीः शृणु मे मतिं यदि गया पापाचलस्पर्धिनी
प्राप्ता ते निरयः कथं किमपरं किं मे न धर्मं धनम् ॥ २४
स्वर्वासाधिमशंसाप्रुदमनुभवनं(वितुं) मज्जनं यत्र चोक्तं (तत्र)
स्वर्नार्यो वीक्ष्य हृष्टा विबुधसुरपतिप्राप्तिसंभावनेन ।
नीरे श्रीजह्नुकन्ये यमनियमरताः स्नान्ति ये तावकीने
देवत्वं ते लभन्ते स्फुटमशुभकृतोऽप्यत्र वेदाः प्रमाणम् ॥ २५

---

* इदमधिकम् ।

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. गतिं ।

बुद्धे सद्बुद्धिरेवं भवतु तव सखे मानस स्वस्ति तेऽस्तु
आस्तां(स्यातं) पादौ पदस्थौ सततमिह शुभां साधुदृष्टी च दृष्टी ।
वाणि प्राणप्रियेऽधिकटगुणवपुः प्राप्नुहि प्राणपुष्टिं
यस्मात्सर्वैर्भवद्भिः सुखमतुलमहं प्राप्नुयां तीर्थपुण्यम् ॥ २६
श्रीजाह्नवीरविसुतापरमेष्ठिपुत्रीसिन्धुत्रयाभरणतीर्थवर प्रयाग ।
सर्वेश मामनुगृहाण नयस्व चोर्ध्वमन्तस्तमो दशविधं दलय स्वधाम्ना ॥ २७
वागीशविष्ण्वीशपुरंदराद्याः पापप्रणाशाय विदां विदोऽपि ।
भजन्ति यत्तीरमनीलनीरं स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ २८
कलिन्दजासङ्गमवाप्य यत्र +प्रत्यागता स्वर्गधुनी धुनोति ।
अध्यात्मतापत्रितयं जनस्य स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ २९
श्यामो वटोऽश्यामगुणं वृणोति स्वच्छायया श्यामलया जनानाम् ।
श्यामः श्रमं कृन्तति यत्र दृष्टः स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ३०
ब्रह्मादयोऽप्यात्मकृतिं विहाय भजन्ति पुण्यात्मकभागधेयम् ।
यत्रोज्झिता दण्डधरः स्वदण्डं स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ३१
यत्सेवया देवनृदेवतादिदेवर्षयः प्रत्यहमामनन्ति ।
स्वर्गं च सर्वोत्तमभूमिराज्यं स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ३२
एनांसि हन्तीति प्रसिद्धवार्ता नाम प्रतापेन दिशो द्रवन्ती ।
यस्य त्रिलोकी प्रतता यशोभिः स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ३३
धत्तोऽभितश्चामरचारुकान्ती सितासिते यत्र सरिद्वरेण्ये ।
आद्यो वटश्छत्रमिवातिभाति स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ३४
ब्राह्मीनपुत्रीत्रिपथास्त्रिवेणीसमागमेनाक्षतयोगमात्रान् ।
यत्राऽऽप्लुतान्ब्रह्मपदं नयन्ति स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ३५
केषांचिज्जन्मकोटिर्व्रजति सुवचसा यामि यामीति यस्मि-
न्केषांचित्प्रोषितानां नियतमतिपतेद्दर्पवृन्दं वरिष्ठम् ।
यः प्राप्तो भाग्यलक्ष्यैर्भवति भवति नो वा स वाचामवाच्यो
दिष्ट्या वेणीविशिष्टो भवति दृगतिथिः किं प्रयागः प्रयागः ॥ ३६
लोकानामक्षमाणां मखकृतिषु कलौ स्वर्गकामैर्जयस्तु-
त्यादिस्तोत्रैर्वचोभिः कथममरपदप्राप्तिचिन्तातुराणाम् ।
अग्निष्टोमाश्वमेधप्रमुखमखफलं सम्यगालोच्य साङ्गं
ब्रह्माद्यैस्तीर्थराजोऽभिमतद उपदिष्टोऽयमेव प्रयागः ॥ ३७

+ केषुचित्पुस्तकेषु प्रत्यग्गतेति पाठः ।

१ फ. प्राज्यपु° । २ च. पुण्यतीर्थात् । ३ क. फ. च. ज. ञ. यश्च त्रिलोकीं प्रतताप गोभिः । ४ च. मध्यो । ङ. °मे साक्षतयागमानाम् । य° । च. °मे यत्र विराजतेतराम् । य° । झ. °मे साक्षतायागमात्रान् । य° । ६ फ. साग्रं ।

मया प्रमादातुरतादिदोषतः संध्याविधिर्नो समुपासितोऽभूत् ।
चेदत्र संध्यां चरतोऽप्रमादतः संध्याऽस्तु पूर्णाऽखिलजन्मनोऽपि मे ॥
अन्यत्रापि प्रगर्जन्मम हि मनसि चेन्नामभिर्विप्रकृष्टै-
ध्यार्तः संकीर्तितो योऽभिमतपदविधाताऽनिशं निर्व्यपेक्षम् ।
श्रीमत्यासूतवेणीपरिदृढमतुलं तीर्थराजं प्रयागं
गोलंकारप्रेराशिं स्वयममरवरैश्चार्चितं तं नमामि ॥
अस्माभिः सुतपोऽन्वतापि किमहो*ऽयज्यन्त किंवाऽध्वराः
पात्रे दानमदायि किं बहुविधं किंवा सुराश्चार्चिताः ।
किं सत्तीर्थमसेवि किं द्विजकुलं पूजादिभिः सत्कृतं
येन प्राप सदाशिवस्य शिवदा सा राजधानी स्वयम् ॥
भाग्यैर्मेऽधिगता ह्यनेकजनुषां सर्वाघविध्वंसिनी
सर्वाश्चर्यमयी मया शिवपुरी संसारसिन्धोस्तरी ।
लब्धं तैज्जनुषः फलं कुलमलंचक्रे पवित्रीकृतः
स्वात्मा चाप्यखिलं कृतं किमपरं सर्वोपा[illegible]न्मु ॥
जीवन्नरः पश्यति भद्रलक्षमेवं वदन्तीति मृषा न यस्मात्
तस्मान्मया वै वपुषेदृशेन प्राप्ताऽपि काशी क्षणभङ्गुरेण ॥
काश्यां विधातुममरैरपि दिव्यभूमौ सत्तीर्थलिङ्गगणनाऽर्चनतो न शक्या ।
यानीह गुप्तविहितानि पुरातनानि सिद्धानि योजितकरः प्रणमामि तेभ्यः ॥
किं नीत्या दुरितात्कृतात्किमु मुदा पुण्यैरगण्यैः कृतैः
किं विद्याभ्यसनान्मदेन जडतादोषाद्विषादेन किम् ।
किं गर्वेण धनोदयादधनतापायेन किं भो जनाः
स्नात्वा श्रीमणिकर्णिकापयसि चेद्विश्वेश्वरो दृश्यते ॥
अल्पस्फीतिनिरामयापि(यत्व)तनुताप्रव्यक्तशंक्यात्मता-
प्रोत्साहाढ्यबलेन केवलमनोरागद्वितीयेन यत् ।
अप्राप्याऽपि मनोरथैरविषया स्वप्नप्रवृत्तेरपि
प्राप्ता साऽपि गदाधरस्य नगरी सद्योऽपवर्गप्रदा ।
मन्ये नाऽऽत्मकृतिर्न पूर्वपुरुषप्राप्तेर्बलं चात्र त-
न्नापीदं स्वजनप्रमाणमबलं विस्वापतापादिकम् ।
या दुष्प्रापगयाप्रयागयमुनाकाशीषु पर्वागमा-
त्प्राप्तिस्तत्र महाफलो विजयते श्रीशारदानुग्रहः ॥
यः श्राद्धसमये दूरात्स्मृतोऽपि पितृमुक्तिदः । तं गयायां स्थितं साक्षान्नमामि श्रीगदाध

* संधिरार्षः ।

१ ख. च. ज. झ. ञ. °न्महिमानि तपसि प्रेमाभि° । २ ङ. °प्रकाशं स्वयममरवरं चेतनान्तं न° । ३ ज. झ. ञ. फ. सज्जनुषः । ४ झ. ञ. वर्गेण । ५ च ञ. °री स्वर्गापव° । फ. °री ध्यानापव° ।

पन्थानं समतीत्य दुस्तरमिमं दूराद्वीयस्तरं
क्षुद्रव्याघ्रतरक्षुकण्टकफणिप्रत्यर्थिभिः संकुलम् ॥
आगत्य प्रथमव्ययं कृपणवाग्याचेज्जनः कं परं
श्रीमद्वारि गदाधर प्रतिदिनं त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ ४८
सर्वात्मन्निजदर्शनेन च गयाश्राद्धेन वै देवता-
न्प्रीणन्विप्रमनीद्वत्कथमिहौदासीन्यमालम्बसे ।
किं ते सर्वद निर्दयत्वमधुना किंवा प्रभुत्वं कलेः
किं वा सत्त्वनिरीक्षणं नृपु चिरं किं वाऽस्य सेवारुचिः ॥ ४९

गदाधर मया श्राद्धं यच्चीर्णं त्वत्प्रसादतः । अनुजानीहि मां देव गमनाय गृहं प्रति ॥ ५०
एवं हि देवतानां च स्तोत्रं [*च भुवि दुर्लभम् । जपन्हि मुच्यते पापादाजन्ममरणान्तिकात् ५१
चतुर्णां स्तोत्रयुक्तानां देवानां तत्र नारद । ये पठिष्यन्ति वै स्तोत्रं तेषां] स्वर्गार्थदायकम् ५२
श्राद्धकाले पठेन्नित्यं स्नानकाले तु यः पठेत् । सर्वतीर्थसमं स्नानं श्रवणात्पठनाज्जपात् ॥ ५३
प्रयागस्य च गङ्गाया यमुनायाः स्तुतेर्द्विज । श्रवणेन विनश्यन्ति दोषाश्चैव तु कर्मजाः ॥ ५४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे गङ्गाप्रयागयमुनास्तुतिर्नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२९८२

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

शिव उवाच—

शृणु नारद वक्ष्यामि माहात्म्यं तुलसीभवम् । यच्छ्रुत्वा मुच्यते पापादाजन्ममरणान्तिकात् ॥ १
पत्रं पुष्पं फलं मूलं शाखा त्वक्स्कन्धसंज्ञितम् । तुलसीसंभवं सर्वं पावनं मृत्तिकादिकम् ॥ २
शरीरं दह्यते येषां तुलसीकाष्ठवह्निना । [+न तेषां पुनरावृत्तिर्विष्णुलोकात्कथंचन ॥ ३
ग्रस्तो यदि महापापैरगम्यागमनादिकैः । मृतः शुध्यति देहेन तुलसीकाष्ठवह्निना] ॥ ४
दत्त्वा च तुलसीकाष्ठं सर्वाङ्गेषु मृतस्य वै । पश्चाद्यः कुरुते दाहं सोऽपि पापात्प्रमुच्यते ॥ ५
मरणे यस्य संप्राप्ते कीर्तनं स्मरणं हरेः । तुलसीदारुणा दाहो न तस्य पुनरागतिः ॥ ६
यद्येकं तुलसीकाष्ठं मध्ये काष्ठस्य तस्य हि । दाहकाले भवेन्मुक्तिः कोटिपापयुतस्य च ॥ ७
गङ्गाम्भसाऽभिषेकेण यान्ति पुण्यानि पुण्यताम् । तुलसीकाष्ठमिश्राणि यान्ति दारूणि पुण्यताम्
तुलसीकाष्ठसंमिश्रा यावत्प्रज्वलिता चिता । दह्यन्ति(न्ते) तस्य पापानि कल्पकोटिकृतानि च ॥ ९
दह्यमानं नरं दृष्ट्वा तुलसीकाष्ठवह्निना । नयन्ति तं विष्णुदूता न च वै यमकिंकराः ॥ १०
जन्मकोटिसहस्रैस्तु मुक्तो याति जनार्दनम् । दह्यन्ते ये नरा लोके तुलसीकाष्ठवह्निना ॥ ११
तान्विमानस्थितान्देवाः क्षिपन्ति कुसुमाञ्जलिम् । नृत्यन्त्यप्सरसः सर्वा गीतं गायन्ति गायनाः
जायते वीक्ष्य तं विष्णुः संतुष्टः शंभुना सह । गृहीत्वा तं करे शौरिर्गृहं नीत्वाऽस्य चाग्रतः १३
मार्जयेत्सर्वपापानि पश्यतां त्रिदिवौकसाम् । महोत्सवं कारयित्वा जयशब्दपुरःसरम् ॥ १४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. झ. फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

ज्वलते यत्र चाऽऽज्येन तुलसीकाष्ठपावकः। अग्न्यागारे श्मशाने वा दह्यते पातकं नृणाम्॥१५
होमं कुर्वन्ति ये विप्रास्तुलसीकाष्ठवह्निना। सिक्थे सिक्थे तिले वाऽपि अग्निष्टोमफलं लभेत् १६
यो ददाति हरेर्धूपं तुलसीकाष्ठसंभवम्। शतक्रतुसमं पुण्यं लभते गोशतं फलम्॥ १७
नैवेद्यं पचते यस्तु तुलसीकाष्ठवह्निना। मेरुतुल्यं भवेद्दत्तं तदन्नं केशवस्य हि॥ १८
तुलसीपावकेनाथ यो दीपं कुरुते हरेः। दीपलक्षसहस्राणां पुण्यं स लभते फलम्॥ १९
न तेन सदृशो लोके वैष्णवो भुवि दृश्यते। यः प्रयच्छति कृष्णस्य तुलसीकाष्ठचन्दनम्॥ २०
स जायते कृपापात्रं विष्णोर्वाडवसत्तम। तुलसीदारुजातेन चन्दनेन कलौ हरिम्॥ २१
विलिप्य भक्तितो नित्यं रमते हरिसंनिधौ। तुलसीपङ्कलिप्ताङ्गः कुरुते विष्णुपूजनम्॥ २२
पूजाशतदिनैकाह्ना(?) लभते गोशतं फलम्। विलेपार्थे तु कृष्णस्य तुलसीकाष्ठचन्दनम्॥ २३
मन्दिरे तिष्ठते यावत्तावत्पुण्यफलं शृणु। तिलप्रस्थाष्टकं दत्त्वा यत्पुण्यं प्राप्नुयान्नरः॥ २४
तत्फलं जायते पुंसां प्रसादाच्चक्रपाणिनः। यो ददाति पितॄणां तु पिण्डे तुलसिसंभवम्॥ २५
[*दलं संजायते तृप्तिः पत्रे पत्रे शताब्दिका[१]]। तुलसीमूलमृत्स्नैव(त्स्नया) स्नानं कुर्याद्विशेषतः॥
तेन तीर्थे कृतं स्नानं यावच्चाङ्गे च मृत्तिका। नवीनया तु मञ्जर्या पूजनं च करोति यः॥ २७
नानापुष्पैः कृता पूजा यावच्चन्द्रदिवाकरौ। यस्मिन्गृहे च तिष्ठेत तुलसीवृक्षवाटिका॥ २८
दर्शनात्स्पर्शनाच्चैव ब्रह्महत्यादिपातकम्। तत्सर्वं विलयं याति दर्शनेनैव नारद॥ २९

महादेव उवाच—

अथान्यत्ते प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः। न कस्यापीह कथितं शृणु देवर्षिसत्तम॥ ३०
यत्र यत्र गृहे ग्रामे वने वा तुलसी भवेत्। तत्र तत्र जगत्स्वामी प्रीतात्मा च वसेद्धरिः॥ ३१
गृहे तस्मिन्न दारिद्र्यं नायोगो बन्धुसंभवः। न दुःखं न भयं रोगास्तुलसी यत्र तिष्ठति॥ ३२
सर्वत्र तुलसी पुण्या पुण्यक्षेत्रे विशेषतः। संनिधौ तस्य देवस्य रोपणात्पृथिवीतले॥ ३३
तेषां विष्णुपदं नित्यं तुलस्या रोपणे कृते। उत्पातान्दारुणान्रोगान्दुर्निमित्तान्यनेकशः॥ ३४
तुलस्याऽभ्यर्चितो भक्त्या हन्ति शान्तिकरो हरिः। तुलसीगन्धमाघ्राय यत्र गच्छति मारुतः॥
दिशो दश च ताः पूता भूतग्रामश्चतुर्विधः। यस्मिन्गृहे मुनिश्रेष्ठ तुलसीमूलमृत्तिका॥ ३६
सर्वदा तत्र तिष्ठन्ति देवताश्च शिवो हरिः। तुलसीवनजा छाया यत्र यत्र भवेद्द्विज॥ ३७
तर्पणं कुरुते तत्र पितॄणां [+तृप्तिहेतवे। तुलसीनिकरो यत्र पतते यत्र नारद॥ ३८
पिण्डदानादिकं तत्र पितॄणां] दत्तमक्षयम्। तस्या मूले स्थितो ब्रह्मा मध्ये देवो जनार्दनः॥३९
मञ्जर्यां वसते रुद्रस्तुलसी तेन पावनी। शिवालये विशेषेण रोपयेत्तुलसीं यदि॥ ४०
बीजसंख्या(?) वसेत्स्वर्गे प्रत्येकं युगसंख्यया। उमया त्वं पुरा देवि शंकरार्थं हिमालये॥ ४१
रोपिता शतवृक्षे तु तुलस्याः(सीं) प्रणतोऽस्म्यहम्। पार्वणावसरे यस्तु श्रावणे चाथ रोपयेत्॥४२
संक्रान्तिदिवसे चैव तुलसी चातिपुण्यदा। तुलस्या पूजयेन्नित्यं दरिद्र ईश्वरो भवेत्॥ ४३
सर्वसिद्धिकरा मूर्तिः कृष्णकीर्तिं ददाति च। शालग्रामशिला यत्र तत्र संनिहितो हरिः॥ ४४
तत्र स्नानं च दानं च वाराणस्याः शताधिकम्। कुरुक्षेत्रं प्रयागं च नैमिषारण्यमेव च(?)॥४५

* इदमर्धं क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थम्। + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थो विसंगतश्च।

१ फ. °प्तिः श्राद्धे काले शताधिका।

तस्य कोटिगुणं पुण्यं ―ग्रामशिलार्चनात् । शालग्राममयी मुद्रा संस्थिता यत्र हि क्वचित् ॥ ४६
वाराणस्यां च ग ― सर्वं तत्रैव ― त् । ब्रह्महत्यादिकं पापं यत्किंचित्कुरुते नरः ॥
तत्सर्वं नाशयेद्‌शु शालग्रामशिल‌नात् ॥ ४७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे तुलसीकाष्ठशालग्राममाहात्म्यं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३०३०

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

प्रयाग‌तीर्थमाहात्म्यं वक्ष्यामि च यथाश्रुतम् । ये नराः पुण्यकर्माणस्ते तत्र निवसन्ति हि ॥ १
यत्र गङ्गा च यमुना यत्र चैव सरस्वती । तदेव तीर्थप्रवरं देवानामपि दुर्लभम् ॥ २
ईदृशं त्रिषु लोकेषु न भूतं न भविष्यति । ग्रहाणां च यथा सूर्यो नक्षत्राणां यथा शशी ॥ ३
तीर्थानामुत्तमं तीर्थं प्रयागाख्यमनुत्तमम् । प्रातःकाले तु भो विद्वन्प्रयागे स्नानमाचरेत् ॥ ४
[*महापापाद्विनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् । देयं किंचिद्यथाशक्ति दारिद्र्याभावमिच्छता ॥ ५
यो नरस्तत्र गत्वा वै प्रयागे स्नानमाचरेत्] । धनिको दीर्घजीवी च जायते नात्र संशयः ॥ ६
यत्र वटस्याक्षयस्य दर्शनं कुरुते नरः । तेन दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ ७
आदिवटः समाख्यातः कल्पान्तेऽपि च दृश्यते । शेते विष्णुर्यस्य पत्रे अतोऽयमव्ययः स्मृतः ॥ ८
तत्र पूजां प्रकुर्वन्ति मानवा विष्णुवल्लभाः । सूत्रेणाऽऽच्छादितं कृत्वा पूजां चैव तु कारयेत् ॥ ९
माधवाख्यस्तत्र देवः सुखं तिष्ठति नित्यशः । तस्य वै दर्शनं कार्यं महापापैः प्रमुच्यते ॥ १०
यत्र देवाश्च ऋषयो मनुष्याश्चापि सर्वशः । स्वं स्वं स्थानं समाश्रित्य तत्र तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ ११
गोघ्नो वाऽपि च चाण्डालो दुष्टो वा दुष्टचेतनः । बालघाती तथाऽविद्वान्म्रियते तत्र वै यदा ॥ १२
स वै चतुर्भुजो भूत्वा वैकुण्ठे वसते चिरम् । प्रयागे तु नरो यस्तु माघस्नानं करोति च ॥ १३
न तस्य फलसंख्याऽस्ति शृणु देवर्षिसत्तम । आपो नारा इति प्रोक्ताः सर्वलोकेषु शुश्रुम ॥ १४
तेन नारायणः प्रोक्तः स्नातानां भुक्तिमुक्तिदः । ग्रहाणां च यथा सूर्यो नक्षत्राणां यथा शशी ॥
मासानां हि तथा माघः श्रेष्ठः सर्वेषु कर्मसु । मकरस्थे रवौ माघे प्रातःकाले तथाऽमले ॥ १६
गोप(ष्प)देऽपि जले स्नानं स्वर्गदं पापिनामपि । योगोऽयं दुर्लभो विद्वंस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १७
अस्मिन्यो यत्नमापन्नो स्नायादपि दिनत्रयम् । पञ्च वा सप्त वाऽप्यत्र स्नानं कुर्वन्प्रयागजम् ॥ १८
चन्द्रवद्वर्धते सोऽपि कुले वाडवसत्तम । चराचराश्च ये जीवास्तथैव मनुजादयः ॥ १९
प्रयागतीर्थमाश्रित्य वैकुण्ठं यान्ति ते नराः । ये वसिष्ठादयस्तत्र ऋषयः सनकादयः ॥ २०
तेऽपि प्रयागजं तीर्थं सेवन्ते च पुनः पुनः । यत्र विष्णुश्च रुद्रश्च यत्रेन्द्रश्च तथा पुनः ॥ २१
तेऽपि सर्वे वसन्तीह प्रयागे तीर्थसत्तमे । दानं तत्र प्रशंसन्ति नियमांश्च तथैव च ॥ २२
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे प्रयागमाहात्म्ये पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३०५३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. पुस्तकस्थः ।

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

एवं तुलस्या माहात्म्यं त्वत्प्रसादाच्छ्रुतं मया । सांप्रतं तु समाचक्ष्व त्रिरात्रं तुलसीव्रतम् ॥ १

सदाशिव उवाच—

शृणु विद्वन्महाबुद्धे व्रतमेतत्पुरातनम् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ २
पुरा रैथंतरे कल्पे राजा ह्यासीत्प्रजापतिः । तस्य भार्या तु विख्याता चन्द्ररूपा महासती ॥ ३
सा वै व्रतमिदं चक्रे सर्वकामफलप्रदम् । त्रिरात्रं तु व्रतं तस्या धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ ४
सफलं जीवितं तेषां यैः श्रुतं तुलसीव्रतम् । कार्तिके शुक्लपक्षे तु नवम्यां चैव नारद ॥ ५
नियमस्थो व्रती तिष्ठेद्भूमिशायी जितेन्द्रियः । व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य शुचिः संयतमानसः ॥ ६
स्वपेन्नियमपूर्वं तु तुलसीवनसंनिधौ । ततो मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥ ७
स्नानं कृत्वा पितॄन्देवांस्तर्पयेद्विधिपूर्वकम् । सौवर्णं कारयेद्देवं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ ८
वित्तशाठ्यं न कर्तव्यमात्मनः श्रेयमि(इ)च्छता । वस्त्रयुग्मं ततः कार्यं पीते शुक्लेऽपि वाससी ॥९
नवग्रहाणामारम्भं शान्तिकं विधिपूर्वकम् । श्रापयित्वा चरुं तत्र वैष्णवं होममाचरेत् ॥ १०
द्वादश्यां देवदेवेशं पूजयित्वा प्रयत्नतः । अव्रणं शुद्धकलशं स्थापयेद्विधिपूर्वकम् ॥ ११
पञ्चरत्नसमोपेतं पल्लवैश्चौषधीयुतम् । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ १२
स्थापयेत्तुलसीमूले मन्त्रैर्वेदपुराणकैः । पयसा केवलेनैव सिञ्चेत्तु तुलसीवनम् ॥
पञ्चामृतेन संस्नाप्य देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ १३

प्रार्थनामन्त्रः—

योऽनन्तरूपोऽखिलविश्वरूपो गर्भोदके लोकविधिं बिभर्ति ।
प्रसीदतामेष स देवदेवो यो मायया विश्वकृदेव रूपी ॥ १४

आवाहनमन्त्रः—

आगच्छाच्युत देवेश तेजोराशे जगत्पते । सदैव तिमिरध्वंसिंस्त्राहि मां भयसागरात् ॥ १५

स्नानमन्त्रः—

पञ्चामृतेन सुस्नातस्तथा गन्धोदकेन च । गङ्गादीनां च तोयेन स्नातोऽनन्तः प्रसीदतु ॥ १६

विलेपनमन्त्रः—

श्रीखण्डागुरुकर्पूरकुङ्कुमादिविलेपनम् । भक्त्या दत्तं मयाऽऽग्रेयं लक्ष्म्या सह गृहाण वै ॥ १७

वस्त्रमन्त्रः—

नारायण नमस्तेऽस्तु नरकार्णवतारण । त्रैलोक्याधिपते तुभ्यं ददामि वसनं शुचि ॥ १८

उपवीतमन्त्रः—

दामोदर नमस्तेऽस्तु त्राहि मां भवसागरात् । ब्रह्मसूत्रं मया दत्तं गृहाण पुरुषोत्तम ॥ १९

पूजा(पुष्प)मन्त्रः—

पुष्पाणि च सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो । मया दत्तानि देवेश प्रीतितः प्रतिगृह्यताम् ॥२०

---

१ ङ. रैभ्यन्तरे । २ म. सरस्वती ।

नैवेद्यमन्त्रः—

नैवेद्यं गृह्यतां नाथ भक्ष्यभोज्यैः समन्वितम् । सर्वैं रसैः सुसंपन्नं गृहाण परमेश्वर ॥ २१

ताम्बूलमन्त्रः—

पूगानि नागपत्राणि कर्पूरसहितानि च । मया दत्तानि देवेश ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ २२

धूपं दत्त्वाऽगरुं भक्त्या गुग्गुलं घृतमिश्रितम् । एवं पूजा प्रकर्तव्या घृतेन दीपमाचरेत् ॥ २३

विविधं मुनिशार्दूल दीपं कृत्वा समाहितः । लक्ष्मीनारायणस्याग्रे तुलसीवनसंनिधौ ॥ २४

अर्घ्यं तत्र प्रदातव्यं देवदेवाय चक्रिणे । नवम्यां नालिकेरेण पुत्रार्थमर्घ्यमुत्तमम् ॥ २५

दशम्यां बीजपूरं तु धर्मकामार्थसिद्धये । एकादश्यां दाडिमेन दारिद्र्यं नाशयेत्सदा ॥ २६

सप्तधान्येन संयुक्तं वंशपात्रेण नारद । फलसप्तकसंयुक्तं पत्रं पूगसमन्वितम् ॥ २७

वस्त्रेणाऽऽच्छादितं कृत्वा देवस्याग्रे निवेदयेत् । मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्र शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ २८

अर्घमन्त्रः—

तुलसीसहितो देव सदा शङ्खेन संयुतम् । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देव देव नमोऽस्तु ते ॥ २९

एवं संपूज्य देवेशं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् । प्रार्थयेद्देवदेवेशं व्रतसंपूर्णसिद्धये ॥ ३०

उपोषितोऽहं देवेश कामक्रोधविवर्जितः । व्रतेनानेन देवेश त्वमेव शरणं मम ॥ ३१

गृहीतेऽस्मिन्व्रते देव यदपूर्णं कृतं मया । सर्वं तदस्तु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ ३२

नमः कमलपत्राक्ष नमस्ते जलशायिने । इदं व्रतं मयाऽऽचीर्णं प्रसादात्तव केशव ॥ ३३

अज्ञानतिमिरध्वंसिन्व्रतेनानेन केशव । प्रसादसुमुखो भूत्वा ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥ ३४

ततो जागरणं रात्रौ गीतं पुस्तकवाचनम् । नादनृत्यकलाभिश्च पुण्याख्यानैः सुशोभनैः ॥ ३५

विभातायां तु शर्वर्यामुदिते विमले रवौ । निमन्त्र्य ब्राह्मणान्भक्त्या श्राद्धं कुर्याच्च वैष्णवम् ३६

भोजयित्वा यथाकामं पायसेन घृतेन च । ताम्बूलपुष्पगन्धादि दक्षिणाभिः समन्वितम् ॥ ३७

उपवीतानि वासांसि दत्त्वा मालां च चन्दनम् । दांपत्यत्रितयं भोज्यं वस्त्रभूषणकुङ्कुमैः ॥ ३८

वंशपात्राणि शक्त्या च विरूढैः परिपूरयेत् । नालिकेरैश्च पक्वान्नैर्वस्त्रैश्च विविधैः फलैः ॥ ३९

सपत्नीकं गुरुं तत्र वस्त्राणि परिधापयेत् । विभूषणानि दिव्यानि गन्धमाल्यैः प्रपूजयेत् ॥ ४०

सर्वोपस्करसंयुक्तां गां दद्याच्च पयस्विनीम् । सदक्षिणां सवस्त्रां च [*वस्त्रालंकारभूपिताम् ४१

सकुम्भां सोपस्करां च लक्ष्मीनारायणं शुभम् । कर्ता यत्फलमाप्नोति]तन्मे निगदतः शृणु ॥ ४२

सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं स्नातानां जायते नृणाम् । तत्फलं लभते सर्वं देवदेवप्रसादतः ॥ ४३

भुक्त्वा च विपुलान्भोगान्सर्वकामान्मनोरमान् । वैष्णवं पदमाप्नोति अन्ते विष्णुप्रसादतः ॥ ४४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे तुलसीत्रिरात्रव्रतं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३०९७

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

गुणाधिकेभ्यो विप्रेभ्यो दातुकामोऽपि मानवः । कानि कानि च लोकेऽस्मिन्दद्यात्सर्वं तथा वद

महादेव उवाच—

लोके तत्त्वं हि संज्ञाय शृणु देवर्षिसत्तम । अन्नमेव प्रशंसन्ति सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥ २
तस्मादन्नं विशेषेण दातुमिच्छन्ति साधवः । अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ३
अन्नेन धार्यते विश्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । अन्नमूर्जस्करं लोके प्राणा ह्यन्ने प्रतिष्ठिताः ॥ ४
दातव्यं भिक्षते चान्नं ब्राह्मणाय महात्मने । कुटुम्बं पीडयित्वाऽपि आत्मनो भूतिमिच्छता ॥ ५
नारदासौ विदां श्रेष्ठो यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणायाऽऽर्तरूपाय पारलौकिकमात्मनः ॥ ६
अवाप्य भूतिमन्विच्छन्काले द्विजमुपस्थितम् । श्रान्तमध्वनि वर्तन्तं गृहस्थं गृहमागतम् ॥ ७
अन्नदः प्राप्नुते विद्वान्सुशीलो वीतमत्सरः । क्रोधमुत्पतितं हित्वा दिवि चेह च यत्सुखम् ॥ ८
नाभिनिन्देच्च ह्यतिथिं न द्रुह्याच्च कथंचन । ब्रह्मवेत्ताऽर्पयेदन्नं तद्दानं च विशिष्यते ॥ ९
श्रान्तायादृष्टपूर्वाय अन्नमध्वनिवर्तिने । यो दद्यादपरिक्लिष्टः सर्वधर्ममवाप्नुयात् ॥ १०
पितृदेवांस्तथा विप्रानतिथींश्च महामुने । यो नरः प्रीणयेतान्नैस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ११
कृत्वाऽपि सुमहत्पापं यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण स तु पापैः प्रमुच्यते ॥ १२
ब्राह्मणेष्वक्षयं दानमन्नं शूद्रे महाफलम् । अन्नपानं च शूद्रे च ब्राह्मणे च विशिष्यते ॥ १३
न पृच्छेद्गोत्रचरणं न च स्वाध्यायमेव च । भिक्षुको ब्राह्मणो ह्यत्र दद्यादन्नं प्रयाति च(?)॥ १४
अन्नदस्य शुभा वृक्षाः सर्वकामफलान्विताः । संभवन्तीहलोके च हर्षयुक्तास्त्रिविष्टपे ॥ १५
अन्नदानेन ये लोकास्ताञ्शृणुष्व महामुने । विमानानि प्रकाशन्ते दिवि तेषां महात्मनाम् ॥ १६
नानासंस्थानरूपाणि नानाकामान्वितानि च । सर्वकामफलाश्चापि वृक्षा भवनसंस्थिताः ॥ १७
हेमवाप्यः शुभाः सर्वा दीर्घिकाश्चैव सर्वशः । घोषवन्ति च यानानि भक्तान्यथ सहस्रशः ॥ १८
भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च । क्षीरं [illegible]न्त्यः सरितस्तथैवाऽऽज्यस्य पर्वताः ॥
प्रासादाः शुभ्रवर्णाभाः शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः । तदन्नं दातुमिच्छन्ति तस्मादन्नप्रदो भवेत् ॥
एते लोकाः पुण्यकृतामन्नदानं महाफलम् । तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं मानवैर्भुवि ॥ २१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादेऽन्नप्रशंसा नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३११५

अथाष्टाविंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

पानीयदानं परमं दानानामुत्तमं सदा । तस्माद्वापीश्च कूपांश्च तडागानि च कारयेत् ॥ १
अर्धं पापं संहरन्ति पुरुषस्य विकर्मणः । कूपाः प्रकृतपानीयाः सुप्रवृत्तस्य नित्यशः ॥ २
स च तारयते वंशं यस्य खातजलाशये । गावः पिबन्ति विप्राश्च साधवश्च नराः सदा ॥ ३

१ क. ख. च. झ. ञ. मानवाः । २ ज. झ. अन्नेन । ३ झ. °कमिच्छता । अ° । ४ क. ख. च. ज. झ. ञ. पापानि ।

निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति नारद । दुर्गं विषमकृच्छ्रं च न कदाचिदवाप्यते ॥ ४
तडागानां च वक्ष्यामि कृतानां ये गुणाः स्मृताः । त्रिषु लोकेषु सर्वत्र पूजितो यस्तडागवान् ५
अथवा मित्रसदनं मित्रमैत्रीविवर्धनम् । कीर्तिसंजननं श्रेष्ठं तडागानां निवेशनम् ॥ ६
धर्मस्यार्थस्य कामस्य फलमाहुर्मनीषिणः । तडागं सुकृतं देशे क्षेत्रमध्ये महाश्रयम् ॥ ७
चतुर्विधानां भूतानां तडागस्योपलक्षयेत्(?) । तडागानि च सर्वाणि दिशन्ति श्रियमुत्तमाम् ॥ ८
देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरोरगराक्षसाः । स्थावराणि च भूतानि संश्रयन्ति जलाश्रयम् ॥ ९
वर्षर्तौ तडागे तु सलिलं यत्र(स्य) तिष्ठति । अग्निहोत्रफलं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ १०
हेमन्ते शिशिरे चैव सलिलं यस्य तिष्ठति । गोसहस्रफलं तस्य लभते नात्र संशयः ॥ ११
वसन्ते च तथा ग्रीष्मे सलिलं तिष्ठते यदि । अतिरात्राश्वमेधाभ्यां फलमाहुर्मनीषिणः ॥ १२
अथैतेषां तु वृक्षाणां रोपणे च गुणाञ्शृणु । अतीतानागतौ चोभौ पितृवंशौ महाऋषे(मुने) ॥ १३
तारयेद्वृक्षरोपी च तस्माद्वृक्षांस्तु रोपयेत् । पुत्र पुत्रा भवन्त्येते पादपा नात्र संशयः ॥ १४
परलोकं गतः सोऽपि लोकानाप्नोति चाक्षयान् । पुष्पैः सुरगणान्सर्वान्पत्रैश्चापि तथा पितॄन् १५
छायया चातिथीन्सर्वान्पूजयन्ति महीरुहाः । किंनरो यक्षरक्षांसि देवगन्धर्वमानवाः ॥ १६
तथा ऋषिगणाश्चैव संश्रयन्ति महीरुहान् । पुष्पिताः फलवन्तश्च तर्पयन्तीह मानवान् ॥ १७
इहलोके परे चैव पुत्रास्ते धर्मतः स्मृताः । तडागे वृक्षरोपाश्च इष्टयज्ञाश्च ये द्विजाः ॥ १८
एते स्वर्गान्न हीयन्ते ये चान्ये सत्यवादिनः। सत्यमेव परं ब्रह्म सत्यमेव परं तपः ॥ १९
सत्यमेव परो मोक्षः सत्यमेव परं श्रुतम् । सत्यं देवेषु जागर्ति सत्यं च परमं पदम् ॥ २०
तपो यज्ञाश्च पुण्यं च तथा देवर्षिपूजनम् । आद्यो विधिश्च विद्या च सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २१
सत्यं यज्ञस्तथा दानं मन्त्रा देवी सरस्वती । व्रतचर्या तथा सत्यमोंकारः सत्यमेव च ॥ २२
सत्येन वायुरभ्येति सत्येन तपते रविः । सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गः सत्येन तिष्ठति ॥ २३
पूजनं सर्वदेवानां सर्वतीर्थावगाहनम् । सत्यं च(यो) वदते लोके सर्वमाप्नोत्यसंशयः ॥ २४
अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् । सर्वेषां सर्वयज्ञानां सत्यमेव विशिष्यते ॥ २५
सत्ये देवाः प्रतीयन्ते पितर ऋषयस्तथा । सत्यमाहुः परं धर्मं सत्यमाहुः परं पदम् ॥ २६
सत्यमाहुः परं ब्रह्म तस्मात्सत्यं वदामि ते । मुनयः सत्यनिरतास्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ॥ २७
सत्यधर्मरताः सिद्धास्ततः स्वर्गमितो गताः । अप्सरोगणसंघुष्टैर्विमानैः परितो वृताः ॥ २८
वक्तव्यं च सदा सत्यं न सत्याद्विद्यते परम् । अगाधे विपुले सिद्धे सतीर्थे च शुचिह्रदे ॥ २९
स्नातव्यं मनसा युक्तैः स्नानं तत्परमं स्मृतम् । आत्मार्थे वा परार्थे वा पुत्रार्थे वाऽपि मानवाः ॥
अनृतं ये न भाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः । वेदा यज्ञास्तथा मन्त्राः सन्ति विप्रेषु नित्यशः ३१
न भान्त्युज्झितसत्येषु तस्मात्सत्यं समाचरेत् ॥ ३२

नारद उवाच—

तपसां मे फलं ब्रूहि पुनरेव विशेषतः । सर्वेषां चैव वर्णानां ब्राह्मणानां तपो बलम् ॥ ३३

महादेव उवाच—

प्रवक्ष्यामि तपोध्यायं सर्वकामार्थसाधकम् । सुदुश्चरं द्विजातीनां तन्मे निगदतः शृणु ॥ ३४

+ संधिरार्षः ।

१ झ. ञ. देशे । २ क. ख. च. ज. झ. ञ. यक्षः । ३ ङ. ध्यानं स ।

तपो हि परमं प्रोक्तं तपसा विन्दते फलम् । तपोरता हि ये नित्यं मोदन्ते सह दैवतैः ॥ ३५
तपसा मोक्षमाप्नोति तपसा विन्दते महत् । ज्ञानविज्ञानसंपत्तिः सौभाग्यं रूपमेव च ॥ ३६
तपसा लभ्यते सर्वं मनसा यद्यदिच्छति । नातप्ततपसो यान्ति ब्रह्मलोकं कदाचन ॥ ३७
यत्कार्यं किंचिदास्थाय पुरुषस्तप्यते तपः । तत्सर्वं समवाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ३८
सुरापः परदारी च ब्रह्महा गुरुतल्पगः । तपसा तरते सर्वं सर्वतश्च विमुच्यते ॥ ३९
अपि सर्वेश्वरः स्थाणुर्विष्णुश्चैव सनातनः । ब्रह्मा हुताशनः शक्रो ये चान्ये तपसाऽन्विताः ४०
षडशीतिसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् । तपसा दिवि मोदन्ते समेता दैवतैः सह ॥ ४१
तपसा प्राप्यते राज्यं शक्रः सर्वे[1] सुरासुराः । तपसाऽपालयन्सर्वानहन्यहनि वृत्तिदाः ॥ ४२
सूर्याचन्द्रमसौ देवौ सर्वलोकहिते रतौ । तपसैव प्रकाशेते नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ॥ ४३
सर्वं च तपसाऽभ्येति सर्वं च सुखमश्नुते । तपस्तपति योऽरण्ये वन्यमूलफलाशनः ॥ ४४
योऽधीते श्रुतिमेवाऽऽदौ समं स्यात्तपसा मुने । श्रुतेरध्यापनात्पुण्यं यदाप्नोति द्विजोत्तमः ॥ ४५
तदध्यायाच्च जप्याच्च द्विगुणं फलमश्नुते । जगद्यथा निरालोकं जायते शशिभास्करौ ॥ ४६
विना तथा पुराणं हि ध्येयमस्मान्महामुने । तपमानः सदा ज्ञानं यो धारयति शाश्वतः ॥ ४७
संबोधयति लोकं च तस्मात्पूज्यतमो गुरुः । सर्वेषां चैव पात्राणां श्रेष्ठं पात्रं पुराणवित् ॥ ४८
पतनात्त्रायते यस्मात्तस्मात्पात्रमुदाहृतम् । धनं धान्यं हिरण्यं वा वासांसि विविधानि च ॥ ४९
ये यच्छन्ति सुपात्राय[3] ते यान्ति च परां गतिम् । गाश्चैव महिषीर्वाऽपि गजानश्वांश्च शोभनान्॥
यः प्रयच्छति मुख्याय तत्पुण्यस्य फलं शृणु । अक्षयं सर्वलोकानां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ५१
महीं ददाति यस्तस्मै कृष्टां फलवतीं शुभाम् । स तारयति वै वंशान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ ५२
विमानेन च दिव्येन विष्णुलोकं स गच्छति । न यज्ञैस्तुष्टिमायान्ति देवाः प्रोक्षणकैरपि ॥ ५३
बलिभिः पुष्पपूजाभिर्यथा पुस्तकवाचनैः । विष्णोरायतने यस्तु कारयेद्धर्मपुस्तकम् ॥ ५४
देव्याः शंभोर्गणेशस्य अर्कस्य च तथा पुनः । राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ५५
इतिहासपुराणानां पुण्यं पुस्तकवाचनम् । सर्वान्कामानवाप्नोति सूर्यलोकं भिनत्ति सः ॥ ५६
सूर्यलोकं च भित्त्वाऽसौ ब्रह्मलोकं स गच्छति । स्थित्वा कल्पशतं तत्र राजा भवति भूतले ५७
अश्वमेधसहस्रस्य यत्फलं समुदाहृतम् । तत्फलं समवाप्नोति देवाग्रे यो जयं पठेत् ॥ ५८
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं पुस्तकवाचनम् । इतिहासपुराणानां विष्णोरायतने शुभम् ॥ ५९
नान्यत्प्रीतिकरं विष्णोस्तथाऽन्येषां दिवौकसाम् ॥ ६०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे वृक्षप्रपासत्यतपोध्ययनाख्यानं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३१७५

अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच-

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । पुराणं परमं पुण्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ १

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. 'र्वेश्वरः पुरा । तपसा पा' । २ क. ख. च. ज. झ. ञ. वृत्तिदः । फ. वृत्रहा । ३ ख. ञ. ड्र. ञ. फ. सुपात्राय ।

कुमारेण च लोकानां नमस्कृत्य पितामहम् । प्रोक्तं चेदं ममाऽऽख्यानं देवर्षे ब्रह्मसूनुना ॥ २

सनत्कुमार उवाच—

गतोऽहं धर्मराजानं द्रष्टुं संपूजितो मुदा । स्तुतिभिः परया भक्त्या तेनोक्तोऽस्मि सुखासने ॥ ३
मया तत्रोपविष्टेन दृष्टं किंचिन्महाद्भुतम् । काञ्चनेन विमानेन वैदूर्यकृतवेदिना ॥ ४
मणिमुक्ताविचित्रेण किङ्किणीजालशोभिना । आगतं पुरुषं तत्र आसनादेवसत्तम ॥ ५
ससंभ्रमं समुत्थाय दृष्ट्वा धर्मः स्वयं विभुः । गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ पूजितोऽर्घेण वै ततः ॥
शिरस्याघ्राय देवेश पुरः स्थाप्य ततः परम् । पूजयित्वा तु तं धर्म इदं वाक्यमुवाच ह ॥ ७

धर्म उवाच—

सुस्वागतं धर्मदर्शिन्प्रीतोऽस्मि दर्शनात्तव । समीपे मम तिष्ठस्व किंचिज्ज्ञानं वदस्व मे ॥
तत्पुनर्यास्यसि स्थानं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ॥ ८

सनत्कुमार उवाच—

इत्युक्ते च ततश्चान्यो विमानवरमास्थितः । आगतः पुरुषो देव यत्र तिष्ठति धर्मराट् ॥ ९
संपूजितो विमानस्थः प्रश्रयावनतेन च । सामपूर्वं तथोक्त्वा तु यथा पूर्वनरः स्वयम् ॥ १०
[*स्वयं धर्मेण वै ब्रह्मन्दृष्ट्वा पूजा कृता तयोः।तत्र मे विस्मयो जातः पृष्टो धर्मो मया ततः ११
नरस्तत्र हि संकाशो योऽयं पूर्वमिहाऽऽगतः] । किमनेन कृतं कर्म यस्य तुष्टो भवान्भृशम् ॥ १२
अत्र मे कौतुकं जातं कृता हि स्वयमेव तु । यदस्य भवता पूजा सविस्मयमनन्तरम् ॥ १३
तथैवास्य कृता पूजा द्वितीयस्य नरस्य तु । मेनेऽहं शुभकर्माणौ विमानवरसत्तमौ ॥ १४
यस्त्वमाभ्यां स्वयं पूजां कुरुषे धर्मकारणात् । ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैस्तु पूज्यसे त्वं सदाऽनिशम् ॥
यस्येदृक्परमं पुण्यं किमेतौ कर्म चक्रतुः । कथ्यतां मम सर्वज्ञ फलं दिव्यमवापतुः ॥ १६
तच्छ्रुत्वा स तु मां प्राह शृणु कर्म तयोः कृतम् । यत्कृत्वा चार्हतां यातौ तच्छृणुष्व महामते १७

धर्म उवाच—

वैदिशं नाम नगरं पृथिव्यामस्ति विश्रुतम् । तत्राभूत्पृथिवीपालो धरापाल इति श्रुतः ॥
कस्मिन्काले पुरा देवी शशाप स्वगणं क्रुधा ॥ १८

देव्युवाच—

मद्रतेऽत्र परा नारी भर्तुर्यन्मे निवेशिता । तस्माद्द्वादश वर्षाणि जम्बुकस्त्वं भविष्यसि ॥ १९

धर्म उवाच—

इत्युक्तः स च बभ्राम जम्बुको मेदिनीतलम् । वेतसीवेत्रवत्योस्तु संगमे लोकविश्रुते ॥ २०
शापान्तो भविता पुत्र इत्युक्तो गिरिकन्यया । तत्र चानशनं कृत्वा क्षेत्रे प्राणांस्ततोऽत्यजत् २१
दिव्यरूपवपुर्भूत्वा जगाम विष्णुसंनिधौ । तत्राऽऽश्चर्यं महद्दृष्ट्वा धरापालो महीपतिः ॥ २२
विष्णोरायतनं कृत्वा स्थापयामास तं प्रभुम् । तस्मिन्पुरे नरान्सर्वान्संनियोज्यास्य वीक्षणे॥२३
शुभमायतनं विष्णोस्तस्मिन्ग्रामे सभाजनैः । पूर्णे तु ब्राह्मणादीनां पूजयित्वा कदम्बकम् ॥ २४
इतिहासपुराणज्ञं वाचकं तु विशेषतः । पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठं विद्याश्रेष्ठं महामतिः ॥ २५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थोऽसंगतश्च ।

१ ख. झ. प्रष्टुं । २ झ. °वान्किल । अ° । ३ क. ख. च. ज. झ. म. सदा ज°

पुस्तकं चापि संपूज्य गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् । ततस्तमाह राजाऽसौ वाचकं विनयान्वितः २६
यन्मयाऽऽयतनं विष्णोः कारितं च तवाग्रतः । चातुर्वर्ण्यमिदं चापि श्रोतुकामं कदम्बकम् ॥ २७
तिष्ठतीह द्विजश्रेष्ठ कुरु पुस्तकवाचनम् । यावत्संवत्सरं विप्र प्रगृह्य वृत्तिमुत्तमाम् ॥ २८
स्वर्णनिष्कशतं चात्र ततो दास्ये तथा परम् । पूर्णे वर्षे द्विजश्रेष्ठ श्रेयोर्थमहमात्मनः ॥ २९
एवं प्रवर्तितं तत्र पुण्यं पुस्तकवाचनम् । वर्षसंगतमात्रे तु तथाच मुनिसत्तम ॥ ३०
अथाऽऽयुषः क्षयाच्चायं कालधर्ममुपेयिवान् । मया चास्य विमानं हि विष्णुना प्रेषितं दिवः॥३१
इत्येषा कर्मणो व्युष्टिः पुण्यमाख्यानसंज्ञकम् । श्रुतं पाद्मं महत्पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ ३२
गन्धपुष्पोपहारैस्तु न तुष्टिर्जायते तथा । देवानामिह सर्वेषां पुराणश्रवणाद्यथा ॥ ३३
स्वर्ण(गोभू)हिरण्यवस्त्राणां वस्तूनां चापि कृत्स्नशः । ग्रामाणां नगराणां च दानात्तुष्टिर्भवेन्न हि
यथा स्याद्धर्मश्रवणात्प्रीतिः सर्वदिवौकसाम् । इतिहासपुराणानां श्रवणे मुनिसत्तम ॥ ३५
न तथा मे महाप्रीतिः श्राद्धे सर्वार्थकामिके । कन्यादाने महाप्रीतिर्मम स्याद्विप्रसत्तम ॥ ३६
न तथा रोचते सा च यथा पुस्तकवाचनात् । अथ किं बहुनोक्तेन नान्यत्प्रीतिकरं मम ॥ ३७
पुण्याख्यानमृते विप्र गुह्यमेतत्प्रकीर्तितम् । यश्चायमपरो विप्र इहाऽऽयातो नरोत्तमः ॥ ३८
संगत्याऽनुगतश्चायं धर्मश्रवणमुत्तमम् । श्रुत्वा भक्तिरभूदस्य श्रद्धया परमात्मनः ॥ ३९
कृत्वा प्रदक्षिणं तस्य वाचकस्य महात्मनः । एष विप्रो मुनिश्रेष्ठ ददौ स्वर्णस्य मापकम् ॥ ४०
नान्यद्दानं कदा चक्रे लोभाविष्टेन चेतसा । पात्रदानात्फलप्राप्तिस्तस्य जाता न संशयः ॥
इत्येतत्कथितं कर्म चाऽऽभ्यां चैव कृतं मुने ॥ ४१

महादेव उवाच—

एतत्पुण्यस्य माहात्म्यं ये शृण्वन्ति मनीषिणः । न तेषां दुर्गतिः क्वापि जन्मजन्मनि जायते ४२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे शास्त्रपुराणादिव्याख्यामहिमकथनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३२१७

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि शृणु देवर्षिसत्तम । गोपीचन्दनमाहात्म्यं यथा दृष्टं श्रुतं मया ॥ १
ब्राह्मणो वाऽथ वैश्यो वा शूद्रो वाऽप्यथ बाहुजः । गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो मुच्यते ब्रह्महत्यया॥२
तिलकं कुरुते यस्तु गोपीचन्दनसंभवम् । मद्यपानादिदोषैस्तु मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३
गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो वैष्णवो विष्णुतत्परः । सर्वदोषैः प्रमुच्येत यथा गङ्गाम्भसा पुनः ॥ ४
ब्रह्महा मद्यपानी च स्वर्णस्तेयी तथैव च । गुरुतल्पगमो वाऽथ शूद्रो वाऽप्यथ वै द्विजः ॥ ५
स सद्यो मुच्यते पापादाजन्मशतकारणात् । द्वादशतिलकं प्रोक्तं सर्वेषां वै विशेषतः ॥ ६
वैष्णवानां ब्राह्मणानां कर्तव्यं भूतिमिच्छताम् । दण्डाकारं ललाटे स्यात्पद्माकारं तु वक्षसि ॥७
वेणुपत्रनिभं बाहुमूलेऽन्यद्दीपिकाकृति । उच्चैश्चक्राणि चत्वारि बाहुमूले तु दक्षिणे ॥ ८
नाममुद्राद्वयं नीचैः शङ्खमेकं तयोरपि । मध्ये ततः पार्श्वयोस्तु द्वे द्वे पद्मे च धारयेत् ॥ ९
वामेऽपि चतुरः शङ्खान्नाममुद्रे च पूर्ववत् । चक्रमेकं गदे द्वे द्वे पार्श्वयोरिति भेदतः ॥ १०

ललाटे च गदामेकां नाममुद्रां तथा हृदि । त्रीणि त्रीणि च चक्राणि मध्ये शङ्खावुभावुभौ ॥ ११
हृदि पार्श्वे स्तनादूर्ध्वे गदापद्मानि बाहुवत् । त्रीणि त्रीणि च चक्राणि कर्णमूलद्वयोर(येऽप्य)धः
एकमेकं तदन्येषु तिलकेषु च धारयेत् । संप्रदायस्तु भद्रस्तु धार्या शिष्टानुसारतः ॥ १३
यथारुच्यथवा धार्या न तत्र नियमो यतः । आचाण्डालाद्विशुध्यन्ति तिलकस्यैव धारणात् १४
चाण्डालादधिकं मन्ये वैष्णवानां हि निन्दकम् । स वै विष्णुसमो ज्ञेयो नात्र कार्या विचारणा
वैष्णवो ब्राह्मणो यस्तु विष्णुध्यानेषु तत्परः । नान्तरं तस्य वै ज्ञेयं स वै विष्णुर्भवेदिह ॥ १६
शङ्खचक्रधरो विप्रो वेदाध्ययनतत्परः । स वै नारायण इति वेदे चैवं तु पठ्यते ॥ १७
तप्तचक्रधरो विप्रः पङ्क्तिपावनपावनः । तस्य भक्तियुतो ब्रह्मन्महापापैः प्रमुच्यते ॥ १८
तुलसीपत्रमालां च तुलसीकाष्ठसंभवाम् । धृत्वा वै ब्राह्मणो भूयान्मुक्तिभागी न संशयः ॥ १९
विष्णुरूपो यतो विप्रो वैष्णवः स इह स्मृतः । पञ्चत्वे यस्य तिलकं गोपीचन्दनसंभवम् ॥ २०
विमानं स समारुह्य याति विष्णोः परं पदम् । कलौ नारद तिलकं गोपीचन्दनसंभवम् ॥ २१
ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठा न तेषां दुर्गतिः क्वचित् । शङ्खं चैव तथा चक्रं दक्षिणे चापसव्यके ॥ २२
हस्ते धृत्वा विशेषेण महापापैः प्रमुच्यते । मद्यपानरता ये च ये च स्त्रीबालघातकाः ॥ २३
अगम्यागमका ये वै दृश्यन्ते भुवि वाडव । भक्तानां दर्शनादेव मुक्तिस्तेषां न संशयः ॥ २४
संसारे तु ह्यसारे न कुले वै वैष्णवा जनाः । अहं हि वैष्णवो जातो विष्णोर्भक्तिप्रसादतः॥२५
काश्यां निवसतां ह्यत्र रामोऽहमिति [illegible]पन् । तेन पुण्यादियोगेन शिवो वै नात्र संशयः ॥ २६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे गोपीचन्दनमाहात्म्यं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३२४३

अथैकत्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ब्रह्मन्संवत्सराख्यस्य दीपस्य विधिमुत्तमम् । सर्वव्रतप्रधानस्य माहात्म्यं प्रवदस्व मे ॥ १
येन व्रतानि सर्वाणि कृतान्येव न संशयः । सर्वकामसमृद्धिश्च सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ २

शिव उवाच—

वदामि तव देवर्षे रहस्यं पापनाशनम् । यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मित्रघ्नो गुरुतल्पगः ॥ ३
विश्वासघाती क्रूरात्मा मुक्तिमाप्नोति शाश्वतीम् । शतं कुलानामुद्धृत्य विष्णुलोकं स गच्छति ४
तदहं कथयिष्यामि दीपव्रतमनुत्तमम् । संवत्सरप्रमाणस्य विधिं माहात्म्यमेव च ॥ ५
हेमन्ते प्रथमे मासि प्राप्य ह्येकादशीं शुभाम् । ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय कामक्रोधविवर्जितः ॥ ६
नदीसंगमतीर्थेषु तडागेषु सरित्सु च । स्नानं समाचरेत्तत्र गृहे वा नियतात्मवान् ॥ ७
स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु [*गर्ते प्रस्रवणेषु च । नदीषु सर्वतीर्थेषु] तत्स्नानं देहि मे सदा(?) ॥ ८

इति स्नानमन्त्रः ।

देवान्पितॄंश्च संतर्प्य कृतजाप्यो जितेन्द्रियः । ततः संपूजयेद्देवं लक्ष्मीनारायणं प्रभुम् ॥ ९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. च. ज. °याद्भुक्ति° । २ च. मानवाः ।

पञ्चामृतेन संस्नाप्य ततो गन्धोदकेन च । स्नातोऽसि लक्ष्म्या सहितो देवदेव जगत्पते ॥ १०
मां समुद्धर देवेश घोरात्संसारबन्धनात् । ततः संपूजयेद्देवं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ ११
मन्त्रैस्तु वैदिकैर्भक्त्या तथा पौराणिकैरपि । अतो देवेति सूक्तेन पौरुषेणापि वा पुनः ॥ १२
नमो मत्स्याय देवाय कूर्मदेवाय वै नमः । नमो वाराहदेवाय नरसिंहाय वै नमः ॥ १३
[*वामनाय नमस्तुभ्यं परशुरामाय ते नमः] । नमोऽस्तु रामदेवाय विष्णुदेवाय ते नमः ॥ १४
नमोऽस्तु बुद्धदेवाय कल्किने च नमो नमः । नमः सर्वात्मने तुभ्यं शिर इत्यभिपूजयेत् ॥ १५
केशवादीनि नामानि तैर्वा संपूजयेद्धरिम् ॥ १६

धूपमन्त्रः—

वनस्पतिरसो दिव्यः सुरभिर्गन्धवाञ्शुचिः । धूपोऽयं देवदेवेश नमस्ते प्रतिगृह्यताम् ॥ १७

दीपमन्त्रः—

दीपस्तमो नाशयति दीपः कान्तिं प्रयच्छति । तस्माद्दीपप्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ १८

नैवेद्यमन्त्रः—

नैवेद्यमिदमन्नाद्यं देवदेव जगत्पते । लक्ष्म्या सह गृहाण त्वं परमामृतमुत्तमम् ॥ १९
अर्घ्यं दद्यात्ततो भक्त्या एवं ध्यात्वा जनार्दनम् । फलेन चैव हस्तेन शङ्खेनाऽऽदाय चोदकम् ॥
जन्मान्तरसहस्रेण यन्मया पातकं कृतम् । तत्सर्वं नाशमायातु प्रसादात्तव केशव ॥ २१

इत्यर्घ्यमन्त्रः ।

ततः कुम्भं नवं शुभं घृतपूर्णं समानयेत् । लक्ष्मीनारायणस्याग्रे तैलपूर्णमथापि वा ॥ २२
तस्योपरि न्यसेत्पात्रं ताम्रं मृन्मयमेव च । नवतन्तुसमां वर्तिं तस्मिन्पात्रे तु निर्वपेत् ॥ २३
ततः प्रबोधयेद्दीपं स्थाप्य कुम्भं सुनिश्चलम् । पुष्पगन्धादिभिः पूज्य ततः संकल्पयेच्छुचिः २४
मन्त्रेणानेन देवर्षे असमीरेषु धामसु । कामो भूतस्य भव्यस्य सम्राडेको विराजते ॥ २५
दीपः संवत्सरं यावन्मयाऽयं परिकल्पितः । अग्निहोत्रमविच्छिन्नं प्रीयतां मम केशवः ॥ २६
ततो जितेन्द्रियो भूत्वा श्रुतिज्ञानपरायणः । नाऽऽलपेत्पतितान्पापांस्तथा पाषण्डिनो नरान् २७
रात्रौ जागरणं गीतं नृत्यवाद्यादिकैस्तथा । पुण्यपाठैश्च विविधैर्धर्माख्यानैरुपोषितः ॥ २८
ततः प्रभातसमये कृतपू(पौ)र्वाह्णिकक्रियः । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या यथाशक्त्या(क्ति)प्रपूजयेत् ॥
स्वयं च पारणं कृत्वा प्रणिपत्य विसर्जयेत् । एवं संवत्सरं यावदहोरात्रं दृढव्रतः ॥ ३०
दीपं पलसुवर्णेन तदर्धार्धेन वा पुनः । वर्तिस्तु राजती प्रोक्ता द्विपलार्धाऽधिकाऽपि वा(?) ॥ ३१
घृतपूर्णं तथा कुम्भं ताम्रपात्रसमन्वितम् । लक्ष्मीनारायणो देवो यथाशक्त्या (क्ति)हिरण्मयः ३२
कार्यो भक्तिमता पुंसा मुक्तिद्वारमभीप्सता । ततो निमन्त्रयेद्विद्वान्ब्राह्मणान्साधुसत्तमान् ॥ ३३
द्वादशोत्तमपक्षे तु विप्राः षण्मध्यमे तथा । अन्यथाऽऽकारयेत्त्रीणि(न्वा) एवं कर्मकरं द्विजम् ३४
सपत्नीकं द्विजं शान्तं क्रियावन्तं विशेषतः । इतिहासपुराणज्ञं धर्मज्ञं मृदुमेव च ॥ ३५
पितृभक्तं गुरुपरं देवब्राह्मणपूजकम् । पाद्यार्घ्यदानविधिना वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ ३६
संपूज्य पत्न्या सहितमेकं भक्त्या च पूर्ववत् । लक्ष्मीनारायणं देवं दीप(पं)त्र.तैयुतं तथा ॥ ३७

---

* इदमर्धं फ. पुस्तकस्थम् ।

---

१ क. ख. ज. झ. फ. शुभ्रं । २ क. ज. °येद्धीमान्ब्रा° । ३ च. °णान्भक्तिमाश्वरः । द्वा° । ४ फ. शक्त्या ।

ताम्रपात्रोपरि स्थाप्य घृतकुम्भेन संयुतम् । ब्राह्मणाय ततो दद्याद्ध्यात्वा नारायणं परम् ॥३८
मन्त्रेणानेन देवर्षे तमहं कथयामि ते । अविद्यातमसा व्याप्ते संसारे पापनाशनः ॥
ज्ञानप्रदो मोक्षदश्च तस्माद्दत्तो मयाऽनघ । इति दीपमन्त्रः ॥ ३९
दक्षिणां च यथाशक्त्या(क्ति)दत्त्वा विप्राय भक्तितः । भोजयेद्ब्राह्मणान्पश्चाद्घृतपायसमोदकैः॥
वस्त्रैराच्छादयेत्पश्चात्सपत्नीकं तथा द्विजम् । शय्यां सोपस्करां दद्याद्धेनुं चैव सवत्सकाम् ४१
तेभ्यस्तु दक्षिणां दद्याद्यथावित्तानुसारतः । सुहृत्स्वजनबन्धूंश्च भोजयेत्पूजयेत्तथा ॥ ४२
एवं महोत्सवं कुर्याद्दीपव्रतसमापने । [+ततो विसर्जयेत्पश्चात्प्रणिपत्य क्षमापयेत्] ॥ ४३
एवं कृते तु यत्पुण्यं [*तथा संक्रान्तिकश्च यत् । संवत्सराख्यदीपस्य तत्पुण्यं प्राप्यते नरैः ४४
मासव्रतैश्च यत्पुण्यं] तत्पुण्यं प्राप्यते नरः । संवत्सरस्य दीपस्य व्रतेन चरितेन च ॥ ४५
दानव्रतैर्यथासंख्यैर्यज्ञ योगव्रतैस्तथा । तत्फलं समवाप्नोति दीपे संवत्सरे कृते ॥ ४६
गोभूहिरण्यदानेन गृहादीनां विशेषतः । यत्फलं लभते विद्वांस्तत्फलं दीपतो भवेत् ॥ ४७
दीपदः कान्तिमाप्नोति दीपदो धनमक्षयम् । दीपदो ज्ञानमाप्नोति दीपदः परमं सुखम् ॥ ४८
दीपदानाच्च सौभाग्यं विद्यामत्यन्तनिर्मलाम् । आरोग्यं परमामृद्धिं लभते नात्र संशयः ॥ ४९
दीपदः सुभगां भार्यां सर्वलक्षणसंयुताम् । पुत्रान्पौत्रान्प्रपौत्रांश्च संततिं चाक्षयां लभेत् ॥ ५०
ब्राह्मणः परमं ज्ञानं क्षत्रियो राज्यमुत्तमम् । वैश्यो धनं पशून्सर्वाञ्शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ ५१
कुमारी चापि भर्तारं सर्वलक्षणसंयुतम् । प्राप्नोति परमायुश्च पुत्रान्पौत्रांश्च पुष्कलान् ॥ ५२
वैधव्यं नैव युवती कदाचिदपि पश्यति । न वियोगमवाप्नोति दीपदानप्रभावतः ॥ ५३
नाऽऽधयो व्याधयश्चैव जायन्ते दीपदानतः । भयात्प्रमुच्यते भीतो बद्धो मुच्येत बन्धनात्॥५४
ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्दीपव्रतपरायणः । मुच्यते नात्र संदेहो ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ५५
चान्द्रायणानि कृच्छ्राणि चरितानि न संशयः । येन सांवत्सरो दीपो बोधितः शाश्वतो हरेः॥
ते धन्यास्ते महात्मानस्तैः प्राप्तं जन्मनः फलम् । यैः संपूज्य हरिं भक्त्या दीपः सांवत्सरः कृतः
येऽपि संवर्तयन्तीह दीपवर्तिं शलाकया । ते यान्ति परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥ ५८
ये च तैलं च वर्तिं च यथाशक्त्या(क्ति) प्रदीपके । प्रक्षेपयन्ति सततं ते यान्ति परमां गतिम् ॥
गच्छन्तं दीपकं शान्तमशक्ता ये प्रबोधितुम् । कथयन्त्यन्यलोकानां तेऽपि तत्फलभागिनः ६०
स्तोकं स्तोकं च भिक्षित्वा तैलं दीपार्थमेव च । करोति दीपकं विष्णोः पुण्यं तेनापि लभ्यते६१
दीपं प्रज्वाल्यमानं तु यः पश्यत्यधमो नरः । कृताञ्जलिपुटो विष्णोर्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥६२
दीपप्रज्वालने बुद्धिं यो दद्यात्कुरुते स्वयम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ६३
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्विषैः ॥ ६४
सरस्वत्यास्तटे रम्ये सिद्धाश्रम इति श्रुतः । तत्रावसद्द्विजः पूर्वं कपिलो नाम वेदवित् ॥ ६५
व्रतोपवासनिरतो दरिद्रः श्रोत्रियस्तथा । भिक्षावृत्त्या च कुरुते कुटुम्बपरिपालनम् ॥ ६६
व्रतोपवासनियमैर्विष्णुमाराधयत्यसौ । विष्णुं संपूज्य विधिवद्दीपं बोधयते सदा ॥ ६७
समादाय च तत्तैलं स्वगृहे पूज्य केशवम् । दीपं भक्त्या च परया बोधयेद्धरितुष्टये ॥ ६८

+इदमर्धं क. ख. च. ज. झ. ञ. ट. फ. पुस्तकस्थम् । *धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. ञ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. °थायार्गैर्य° । २ फ. °दः कीर्तिमा° ।

एवं प्रवर्तमानस्य कपिलस्य महात्मनः । मार्जारस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्तु मूषकान्भक्षयेत्सदा ॥ ६९
तत्राऽऽगच्छति भक्षार्थं मूषकाणामहर्निशम् । कृत्वा ध्यानं स्वभक्ष्यार्थं नित्यं नारायणाग्रतः ७०
भक्षिता वहवस्तेन मूपका द्विजवेश्मनि । ये ये तैलार्थमायान्ति वर्तिकाहरणाय च ॥ ७१
तांस्तांस्तु भक्षयत्येव मूषकान्ध्यानतत्परः । एवं प्रवर्तमानस्य कदाचित्कालपर्ययात् ॥ ७२
एकादश्यां स कपिलो ब्राह्मणः स्वगृहे शुचिः [*सोपवासः सपत्नीकः पूजयामास चाच्युतम्॥
ततो जागरणं चक्रे स्तुतिनृत्यपरायणः] । अर्धरात्रे तु संप्राप्ते निद्रया मोहितो द्विजः ॥ ७४
मार्जारश्चाऽऽगतस्तत्र तीक्ष्णदंष्ट्रो लघुक्रमः । भक्षयामास नैवेद्यं गृहकोणे स्थितः सदा ॥ ७५
अद्राक्षीन्मूषिकां क्षुद्रां तैलपानार्थमागताम् । मन्दतेजसि दीपे तु वर्त्यपाहरणोचिताम् ॥ ७६
समुत्पत्य पदाऽऽक्रामत्तदा सा विलमाविशत् । तस्याः पादेन वै वर्त्या दीपः संबोधितो भृशम्
तैलपात्रं च नमितं सुप्रकाशोऽभवत्तदा । ब्राह्मणोऽपि जजागार त्यक्त्वा निद्रां प्रमोहिनीम् ७८
मार्जारोऽपि च तां रात्रिमजाग्रद्भक्षतत्परः । ततः प्रभाते विमले कृत्वा नित्यक्रियां द्विजः ७९
ततश्च पारणं चक्रे विप्रवन्धुजनैः सह । एवं प्रवर्तमानस्य कपिलस्य महात्मनः ॥ ८०
वभूवुः पुत्रपौत्राश्च धनधान्यमनुत्तमम् । आरोग्यं परमां वृद्धिमवाप महतीं श्रियम् ॥ ८१
दीपव्रतप्रभावेन कपिलो मोक्षमागतः । संभेद्य मण्डलं पुण्यं सवितुः शशिनस्तथा ॥ ८२
दीपज्योतिःस्वरूपेण परमात्मनि युक्तवान् । मूषिकाऽपि च कालेन ममार विलमध्यतः ॥ ८३
विमानवरमासाद्य विष्णुलोकं जगाम सा । मार्जारोऽपि च कालान्ते मृतः स्वर्गं जगाम सः ८४
विमानवरमारुह्य देवगन्धर्वसेवितम् । अप्सरोभिः परिवृतो विद्याधरगणैर्युतः ॥ ८५
स्तूयमानो महातेजा जयशब्दादिमङ्गलैः । स्तूयमानः स वै नागैर्विष्णुलोकं जगाम सः ॥ ८६
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । भुक्त्वा च विपुलान्भोगांस्ततो राजाऽभवद्भुवि ८७
सुधर्मा नाम धर्मात्मा देवब्राह्मणपूजकः । रूपवान्सुभगश्चैव महावलपराक्रमः ॥ ८८
तस्य प्रियतमा भार्या सर्वलक्षणसंयुता । भर्तृभक्ता तथाशीला नाम्ना सा रूपसुन्दरी ॥ ८९
सर्वासां चैव नारीणां मध्ये सा सुभगाऽभवत् । पुत्राश्च वहवो जातास्तस्या दुहितरस्तथा ॥ ९०
एवं विहरतोस्तद्वद्दंपत्योः प्रीतिपूर्वकम् । आगतः कार्तिको मासो हरिनेत्राववोधकृत् ॥ ९१
तस्मिन्दीपाः प्रवोध्यन्ते नारायणपरायणैः । कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि व्रतानि नियमास्तथा ॥ ९२
क्रियन्ते विष्णुभक्तैश्च संसारभयभीरुभिः । अथ प्रवोधिनीं प्राप्य राजा राज्ञीमथाब्रवीत् ॥ ९३

राजोवाच—

भद्रे प्रवोधिनी पुण्या विष्णोर्नाभिसरोरुहे । करिष्याम्यद्य पूजां च सोपवासो जितेन्द्रियः ९४
स्नात्वा च पुष्करे तीर्थे पुण्डरीकाक्षमच्युतम् । पूजयिष्यामि देवेशं लक्ष्म्या सह जनार्दनम्॥९५

शिव उवाच—

इति सा वाञ्छितं श्रुत्वा भर्तुः प्रियहिते रता । उवाच वचनं गुह्यं भर्तारं चारुहासिनी ॥ ९६

रूपसुन्दर्युवाच—

ममापि हृदये कामः समुत्पन्नो नराधिप । रूपसौन्दर्यवाञ्छा च हृदये मम वर्तते ॥
पुष्करं प्रथमं तीर्थं गन्तुमिच्छे त्वया सह ॥ ९७

---

* अयं श्लोकः क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. फ. पुस्तकस्थः ।

शिव उवाच—

ततो राजा तया सार्धमागतः पुष्करं तदा । हस्त्यश्वरथवृन्दैश्च समागत्य पुरोहितैः ॥ ९८
ततः स्नात्वा तथा ध्यायंस्तर्पयन्पितृदेवताः । पूजयामास देवेशं पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ॥ ९९
दीपमालाकुले नेत्रे सर्वतः सुमनोहरे । ददर्श लिखितं तत्र मार्जारं देवतालये ॥ १००
तं दृष्ट्वा प्राकृतं कर्म जन्म स्मृत्वा नृपस्तदा । मुखपङ्कजमालोक्य प्रियायाः प्रजहास च ॥ १०१

रूपसुन्दर्युवाच—

मम संमुखमालोक्य भर्तः किं स्मितकारणम् ॥ १०२

शिव उवाच—

कथयामास हृष्टात्मा प्राक्तनं कर्मणः फलम् ॥ १०३

राजोवाच—

अहमासं पुरा देवि मार्जारो ब्राह्मणालये । भक्षिता मूषकास्तत्र मया शतसहस्रशः ॥ १०४
ततो नारायणस्याग्रे दीपः संरक्षितो यतः । व्याजेनापि मया देवि प्राप्तं तत्कर्मणः फलम् ॥
विष्णुलोकमनुप्राप्य राज्यं प्राप्तं मयाऽधुना ॥ १०५

रूपसुन्दर्युवाच—

ममापि स्मरणं जातं प्राक्तनस्य च जन्मनः । मूषिका चाहमप्यासं क्षुद्रा ब्राह्मणवेश्मनि ॥ १०६
कार्तिके च प्रबोधिन्यां मन्दीभूते च दीपके । वर्त्यपाहरणार्थाय निर्गताऽहं तदा बिलात् ॥ १०७
दृष्ट्वा नारायणं देवं पूजितं कुसुमैस्तथा । निद्राभिभूतं विप्रं च वर्तिः स्पृष्टा मया तदा ॥ १०८
उत्थितस्त्वं यदा तत्र मां ग्रहीतुं कृतक्षणः । दृष्ट्वा त्वां च प्रनष्टाऽहं प्रविष्टा बिलमध्यतः ॥ १०९
विशन्त्या मम पादेन दीपवर्तिर्विजृम्भिता । तत्पात्रं च नमितं तेनाहं सुखभागिनी ॥ ११०
तन्मया राजराजेन्द्र दीपश्चैव प्रकाशितः । इदानीं च मया प्राप्तं रूपलावण्यमुत्तमम् ॥ १११
त्वं च भर्ता तथा राज्यं पुत्राश्च विविधं सुखम् । दीपप्रबोधनाज्जातं ज्ञानमत्यन्तदुर्लभम् ॥ ११२
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दीपव्रतमनुत्तमम् । आवां हि परया भक्त्या कुर्याव च विशेषतः ॥ ११३
तदेतत्कर्मणः प्राप्तं फलं राज्यादिसंपदः । पूर्वजन्म स्मृतं चापि सर्वपापक्षयस्तथा ॥ ११४
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन विधिमन्त्रादिपूर्वकम् । दीपव्रतं कृतं पुंभिः पुण्यं चन्द्रार्क(ण्यमाचन्द्र)तारकम् ॥

शिव उवाच—

इति श्रुत्वा वचो राजा चक्रे दीपव्रतं तदा । प्रियया सह देवर्षे सम्यक्श्रद्धासमन्वितः ॥ ११६
तस्मिंस्तु पुष्करे तीर्थे कृत्वा दीपव्रतं तु तौ । अवापतुः परां मुक्तिं देवदानवदुर्लभाम् ॥ ११७
एतद्दीपस्य माहात्म्यं ये शृण्वन्ति नरा भुवि । सर्वपापविनिर्मुक्ताः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥ ११८
ये च कुर्वन्ति पुरुषाः स्त्रियो वा भक्तितत्पराः । ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यान्ति ब्रह्म सनातनम् ॥
दीपव्रतमिदं विद्वन्कथितं ते विमुक्तिदम् । सर्वसौख्यप्रदं धन्यं महाव्रतमिदं तव ॥ १२०
नेत्ररोगा विनश्यन्ति यथापापप्रभावजाः । आधयो व्याधयः सर्वे नश्यन्ते हि कृते क्षणात् १२१
न दारिद्र्यं न शोकश्च न मोहो न च विभ्रमः । गृहे लक्ष्मीः समायाति जन्मजन्मानि वाडव १२२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे दीपव्रतं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३३६५

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

देवदेव जगन्नाथ भक्तानामभयप्रद । व्रतं ब्रूहि महादेव कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ १

महादेव उवाच—

सार्वभौमः पुरा ह्यासीद्धरिश्चन्द्रो महीपतिः । तस्य तुष्टोऽददाद्ब्रह्मा पुरीं कामदुघां शुभाम् ॥२
सर्वरत्नमयीं दिव्यां बालार्कसदृशप्रभाम् । [+तत्राऽऽस्थितो महीपालो देवगन्धर्वपन्नगाः ॥ ३
उपासते महात्मानं तेजसाऽतीव भास्करम्] । तत्र स्थितो महीपालो सप्तद्वीपां वसुंधराम् ॥ ४
पालयामास धर्मेण पिता पुत्रमिवौरसम् । प्रभूतधनधान्यस्तु पुत्रदौहित्रवान्नृपः ॥ ५
स पालयञ्शुभं राज्यं परं विस्मयमागतः । न तादृशमभूत्पूर्वं राज्यं कस्य हि कर्हिचित् ॥ ६
न चेदृशं नरैरन्यैर्विमानमधिरोहितम् । कस्येयं कर्मणो व्युष्टिर्येनाहं सुरराडिव ॥ ७
इति चिन्तापरो भूत्वा विमानवरमास्थितः । ददर्श पार्थिववरो मेरुं शिखरिणां वरम् ॥ ८
तत्राऽऽस्ते च महात्माऽसौ द्वितीय इव भास्करः । आसीनं पर्वतवरे शैलपट्टे हिरण्मये ॥ ९
सनत्कुमारं ब्रह्मर्षिं ज्ञानयोगपरायणम् । दृष्ट्वा ह्यवतरद्राजा प्रष्टुकामोऽथ विस्मयम् ॥ १०
ववन्दे चरणौ हृष्टस्तेनापि स च नन्दितः । सुखोपविष्टस्तु नृपः पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ॥ ११
भगवन्दुर्लभा लोके संपदेयं यथा मम । कर्मणा केन लभ्येत कश्चाहं पूर्वजन्मनि ॥
तत्त्वं कथय मे सर्वमनुग्राह्योऽस्मि ते यदि ॥ १२

सनत्कुमार उवाच—

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि पूर्ववृत्तस्य(त्तं च) कारणम् । येन कृत्वा(त्य) विशेषेण तत्र चानुग्रहोऽभवत्
त्वमासीः पूर्वजन्मनि सुवैश्यः सत्यवाक्शुचिः । स्वकर्म ते परित्यक्तं ततस्त्यक्तस्तु बान्धवैः १४
स त्वं वृत्तिपरिक्षीणो भार्ययाऽनुगतस्तथा । निर्गतः स्वजनांस्त्यक्त्वा परप्रेषणलिप्सया ॥ १५
न च प्रेषणदो ह्यासीत्काले दुर्भिक्षपीडिते । ततः कदाचिद्गहने सरश्चोत्फुल्लपङ्कजम् ॥ १६
दृष्ट्वा तत्र कृतो भावो गृह्णीवः पङ्कजानि वै । एतावदुक्त्वा पुष्पाणि तान्यादाय पदे पदे ॥ १७
आस्थितो नगरीं पुण्यां नाम्ना वाराणसीं शुभाम् । ततो विक्रीणतः कश्चिन्नैव गृह्णाति पङ्कजम्॥
तन्मठान्निर्गतः कश्चित्तत्रैव प्राङ्गणे स्थितः । तत्र स्थाने निवसता श्रुतो वादित्रनिस्वनः ॥ १९
कस्मिंश्च श्रूयते ह्येष वादित्रस्य च निस्वनः । इति पृष्टे तदा तूर्यं तेनोक्ते प्रस्थितोऽन्तरम् ॥ २०
काशिराजस्तु विख्यात इन्द्रद्युम्नस्तु पार्थिवः । तस्यास्ति दुहिता ख्याता नाम्ना चन्द्रावती सती
उपोषिता महाभागा जयन्तीमष्टमीं शुभाम् । तत्राऽऽगतोऽसौ वैश्यस्तु सव्रता यत्र तिष्ठति ॥ २२
संतुष्टचित्तः स तदा हर्षात्तत्र गतो भवान् । तत्र स्थाने त्वया दृष्टो देव-वैतानिको विधिः २३
आदित्यसहितो यत्र पूज्यते भगवान्हरिः । [*कृता च महती पूजा पुष्पैश्चान्यैरलंकृतः ॥ २४
घटस्योपरिसंस्थो वै यत्र संपूज्यते हरिः] । तद्भक्त्या च त्वया पत्न्या सह पुष्पार्चनं कृतम् २५
शेषैस्तु प्रकरस्तत्र कृतः पुष्पमयस्तथा । तं दृष्ट्वा विस्मिता साऽऽह केनेहाभ्यर्चनं कृतम् ॥ २६
ज्ञात्वा त्वत्कर्म तत्सर्वं कृतं संरक्षणं तव । ततस्तुष्टाव सा तुभ्यं ददौ वित्तं ततः स्वयम् ॥ २७

+ अयं श्लोकः फ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. ञ. वैव्रतस्य ।

त्वया वित्तं नो गृहीतं भोजनायानुमन्त्रितः । न गृहीतं भोजनं च न च वित्तं त्वया तदा २८
आदित्यो विष्णुसंयुक्तः पूजितोऽसौ यथाविधि । ततः प्रभातसमये रक्ष्यमाणस्तया सदा ॥ २९
विश्रम्भयित्वा तान्सर्वान्निर्गतोऽसि यथेच्छया । तदेतदन्यजन्तुपि सुकृतं चार्जितं त्वया ॥ ३०
पश्चत्वं च त्वया प्राप्तं स्वीयकर्मानुयोगतः । तेन पुण्येन महता विमानमगमत्तदा ॥
तत्फलं भुज्यते भूप पूर्वजन्मकृतं च यत् ॥ ३१

हरिश्चन्द्र उवाच— ३२

[*केनैव च विधानेन कस्मिन्मासे च सा तिथिः। कर्तव्या तन्ममाऽऽचक्ष्व ह्यनुग्राह्योऽस्मि ते यदि

सनत्कुमार उवाच]—

शृणुष्वावहितो राजन्कथ्यमानं मया तव । श्रावणस्य तु मासस्य कृष्णाष्टम्यां नराधिप ॥ ३४
रोहिणी यदि लभ्येत जयन्ती नाम सा तिथिः । भूयो भूयो महाराज न भवेज्जन्मकारणम् ३५
विधानमस्या वक्ष्यामि यथोक्तं ब्रह्मणा मम । यत्कृत्वा मुक्तपापस्तु विष्णुलोकं स गच्छति ३६
उपोषितस्ततः कृत्वा स्नानं कृष्णतिलैः सह । स्थापयेदव्रणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ३७
वज्रमौक्तिकवैदूर्यपुष्परागेन्द्रनीलकम् । पञ्चरत्नं प्रशस्तं तु इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ३८
तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं लक्षणान्वितम् । सौवर्णां विन्यसेत्तत्र यशोदां नन्दगेहिनीम् ॥३९
ददमानां तु पुत्रस्य स्तनं वै विस्मिताननाम्। पिबमानं स्तनं मातुरपरं पाणिना स्पृशन्(तुः स्पृशन्तं पाणिनाऽपरम्)॥ ४०
आलोक्य मातरं प्रेम्णा सुखयन्तं मुहुर्मुहुः । सौवर्णं कारयेदेवं यावच्छक्तिश्च विद्यते ॥ ४१
द्विनिष्कमात्रं कर्तव्यं यदि शक्तिश्च विद्यते । त्रिलोहेनैव कर्तव्यं सौवर्णेनाथवा पुनः ॥ ४२
तद्वच्च रोहिणीं कुर्यात्सौवर्णां राजतः शशी । अङ्गुष्ठमात्रस्तु शशी रोहिणी चतुरङ्गुला ॥ ४३
कर्णयोः कुण्डले दद्यात्कण्ठाभरणकं गले । एवं कृत्वा तु गोविन्दं मात्रा साकं जगत्पतिम् ॥४४
क्षीरादिस्नपनं कृत्वा चन्दनेनानुलेपयेत् । श्वेतवस्त्रयुगच्छन्नं पुष्पमालोपशोभितम् ॥ ४५
नैवेद्यैर्विविधैर्भक्ष्यैः फलैर्नानाविधैरपि । दीपं च कारयेत्तत्र पुष्पमण्डपशोभितम् ॥ ४६
गीतं नृत्यं च वाद्यं च कारयेद्भक्तिमान्बुधः । एवं कृत्वा विधानं तु यथाविभवसारतः ॥ ४७
गुरुं संपूजयेत्पश्चात्पूजां तत्र समापयेत् ॥ ४८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे जन्माष्टमीव्रतं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३४१३

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

दृष्ट्वा क्रतुशतं सिद्धं समाप्तवरदक्षिणम् । मघवाज्ञातसंकल्पः पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥ १

इन्द्र उवाच—

भगवन्केन दानेन सर्वतः सुखमेधते । यदक्षयं महार्थं च तन्मे ब्रूहि महातपः ॥ २

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. ञ. ज. झ. ञ. °येद्भक्त्या पूजां ।

महादेव उवाच—

एवमिन्द्रेण चोक्तोऽसौ देवदेवपुरोहितः। प्रहस्य तं महाबाहो बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ३

बृहस्पतिरुवाच—

हिरण्यवस्त्रगोदानं भूमिदानं च वासव। एतत्प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४

सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं च वासव। सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५

फालकृष्टां महीं दत्त्वा सबीजां सस्यमालिनीम्। यावत्सूर्यकृतालोकस्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ६

यत्किंचित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्शितः। अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ ७

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डनिवर्तनम्। दश तान्येव गोचर्म ब्रह्मगोचर्मलक्षणम् ॥ ८

सवृषं गोसहस्रं तु यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम्। बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९

विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोन्विताया(ता)थ जितेन्द्रियाय।

यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत्फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥ १०

यथाऽऽशु पतितः शक्र तैलबिन्दुः प्रसर्पति। एवं भूमिकृतं दानं सस्येनास्य प्रसर्पति ॥ ११

यथा बीजानि रोहन्ति प्रची(की)र्णानि महीतले। एवं कामान्प्ररोहन्ति भूमिदानसमन्विताः १२

अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदो रूपवान्भवेत्। स नरः सर्वदो भूयो यो ददाति वसुंधराम् १३

यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य जीरणम्। एवं दत्ता सहस्राक्ष भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४

शङ्खभद्रासनं छत्रं वराश्ववरवारणाः। भूमिदानस्य पुण्यस्य फलं स्वर्गः पुरंदर ॥ १५

आदित्या वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः। शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥ १६

आस्फोटयन्ति पितरो वर्णयन्ति पितामहाः। भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति॥१७

त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती। नरकादुद्धरन्त्येते जपवापनदोहनात् ॥ १८

दुर्गतिं तारयन्त्येते विद्वद्भिर्विप्रधारणैः। प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः ॥ १९

तृप्ता यान्त्यन्नदातारः क्षुधिता यान्ति नान्नदाः। काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥२०

गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति। एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्॥

यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत्। लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ॥ २२

श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते। नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तोयमुद्धरते तु यः ॥ २३

षष्टिवर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः। यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कूलात्तिष्ठति चोद्धृतम् ॥ २४

पितरस्तस्य चाश्नन्ति सोमलोकं महाद्युतिम्। आसीद्राज्ञो दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ॥२५

अन्येषां तु नरेन्द्राणां पुनरन्यानु गच्छति। बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥ २६

यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम्। ब्रह्मघ्नो वाऽथ स्त्रीहन्ता बालघ्नः पतितोऽथवा॥

गवां शतसहस्राणि हन्ता तत्तस्य दुष्कृतम्। स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्तु वसुंधराम् ॥ २८

स च विष्ठाकृमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते। षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः ॥ २९

आहर्ता चानुमन्ता च तावद्वै नरकं व्रजेत्। भूमिदाद्भूमिहर्तुश्च नापरः पुण्यपापवान् ॥ ३०

ऊर्ध्वाधस्तौ च तिष्ठेते यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३१

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुतास्तु गावः।

तेषामनन्तं फलमश्नुवीत यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् ॥ ३२

---

१ ञ. महामते। २ क. ख. च. झ. ञ. सुखदो। ३ क. च. ञ. °द्दगाति°। ख. झ. °द्दाङ्गति°।

भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यश्च भूमिं प्रयच्छति । उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ ॥ ३३
अन्यायेन हृता भूमिर्यैर्नरैरपहारिता । हरन्तो हारयन्तश्च(स्ते) हन्युस्ते(रा)सप्तमं कुलम् ॥ ३४
हरेद्वा हारयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृतः । स बद्धो वारुणैः पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥ ३५
अश्रुभिः पतितैस्तेषां दातॄणामवकीर्तनम् । ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हतं त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३६
वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च । गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ॥ ३७
कृतं दत्तं तपोऽधीतं यत्किंचिद्धर्मसंस्थितम् । अर्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ॥ ३८
गोतीर्थं ग्रामरथ्यां च श्मशानं ग्राममेव च । संपीड्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३९
पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते । शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥ ४०
हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् । सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वद ॥ ४१
ब्रह्मस्वे नो रतिं कुर्यात्प्राणैः कण्ठगतैरपि । अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति ब्रह्मदग्धो न रोहति ॥ ४२
अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च । राजदण्डहताश्चैव ब्रह्मशापहता हताः ॥ ४३
ब्रह्मस्वेन च पुष्टानि अङ्गानि च मुहुर्मुहुः । ब्रह्मस्वहरणं कुर्वन्नरो याति ह रौरवम् ॥ ४४
न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ ४५
लोहचूर्णं चाश्मचूर्णं विषं संजरयेन्नरः । ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमाञ्जरयिष्यति ॥ ४६
ब्रह्मस्वेन तु यत्सौख्यं देवस्वेन तु या रतिः । तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशनम् ॥ ४७
ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य तु यद्धनम् । गुरुमित्रहिरण्यं च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ॥ ४८
श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव । संतुष्टाय विनीताय सर्वस्त्वसहिताय च ॥ ४९
वेदाभ्यासतपोज्ञानेन्द्रियसंयमशालिने । ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यद्दत्तं हि तदक्षयम् ॥ ५०
आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु । भिनत्त्यपात्रं दौर्बल्यान्न च पात्रं विनश्यति ॥ ५१
एवं गां च हिरण्यं च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् । अविद्वान्प्रतिगृह्णाति भस्मी भवति काष्ठवत् ॥५२
यस्तडागं नवं कुर्यात्पुराणं वाऽपि खानयेत् । सर्वं कुलं समुद्धृत्य स्वर्गलोके महीयते ॥ ५३
वापीकूपतडागानि उद्यानप्रभवानि च । पुनर्नीतानि संस्कारं ददते मौक्तिकं फलम् ॥ ५४
निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव । स दुर्गविषमं कृच्छ्रं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥ ५५
एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां देवसत्तम । कुलानि तारयेत्तस्य सप्त पूर्वापराण्यपि ॥ ५६
दीपलोकप्रदानेन वपुष्मान्स भवेन्नरः । दक्षिणायाः प्रदानेन स्मृतिं मेधां च विन्दति ॥ ५७
कृत्वाऽपि पातकं कर्म यो दद्यादनुसंधिने । ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापैर्हि लिप्यते ॥ ५८
भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य प्रहृता यदा । न निवेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ५९
[*ते वेदिते च राज्ञा वै ब्रह्मणो मृत्युपीडितैः । न निचारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम्] ॥६०
उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव । मोहाचरति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः ॥ ६१
धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् । रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥ ६२
फलमूलाशनात्पूजां स्वर्गः सत्येन लभ्यते । प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ॥ ६३
सुखाढ्यः शक्र दीक्षायां सुगामी च तृणाशनः । रूपी त्रिषवणस्नायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत्॥

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थोऽशुद्धश्च ।

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. दानानाम° । २ ज. फ. यातीह ।

नित्यस्नायी भवेद्दक्षः संध्यावेदजपान्वितः । अहिंसया(यै)ति वै राज्यं नाकपृष्ठमनाशकम्(:)६५
अग्निप्रवेशी नियतं ब्रह्मलोके महीयते । रसानां प्रतिसंहारे पशून्पुत्रांश्च विन्दति ॥ ६६
नाके चिरं स वसति उपवासी च यो भवेत् । सततं भूमिशायी यः स लभेदीप्सितां गतिम्६७
वीरासनं वीरशय्यं वीरस्थानमुपासतः । अक्षयास्तस्य लोकाः स्युः सर्वकामागमास्तथा ॥ ६८
उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च वासव । कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥ ६९
पावनं चरते धर्मं स्वर्गलोके महीपते । बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजोत्तमाः ॥
तेषां चत्वारि वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् । ७०

नारद उवाच—

इतीन्द्राय बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रकम् । मह्यं भक्ताय संप्रोक्तं महेशेनाखिलं नृप ॥ ७१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे धर्माख्यानं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३४८४

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

शनिपीडा कथं याति तन्मे वद सुरोत्तम । त्वन्मुखाच्छ्रूयते यद्वै तेन जन्तुः प्रमुच्यते ॥ १

महादेव उवाच—

देवर्षे शृणु वृत्तान्तं येन मुच्येत बन्धनात् । ग्रहाणां ग्रहराजोऽयं सौरिः सर्वमहेश्वरः ॥ २
अयं तु देवविख्यातः कालरूपी महाग्रहः । जटिलो बहुरोमा च दानवानां भयंकरः ॥ ३
तस्याऽऽख्यानं च लोकेऽस्मिन्प्रथितं नास्ति वै प्रभो । मया गुप्तं विशेषेण नोक्तं हि कस्यचित्कदा
रघुवंशेऽतिविख्यातो राजा दशरथः पुरा । चक्रवर्ती महावीरः सप्तद्वीपाधिपोऽभवत् ॥ ५
कृत्तिकान्ते शनिं ज्ञात्वा दैवज्ञैर्ज्ञापितो हि सः । रोहिणीं भेदयित्वा च शनिर्यास्यति सांप्रतम्६
शाकटं भेदमत्युग्रं सुरासुरभयंकरम् (?) । द्वादशाब्दं तु दुर्भिक्षं भविष्यति सुदारुणम् ॥ ७
तच्छ्रुत्वा स ततो वाक्यं मन्त्रिभिः सह पार्थिवः । मन्त्रयामास किमिदं भयंकरमुपस्थितम् ॥ ८
आकुलं च जगद्दृष्ट्वा पौरजानपदादिकम् । ब्रुवन्ति सर्वतो लोकाः क्षय एष समागतः ॥ ९
देशाः सनगरग्रामा भयभीताः समन्ततः । पप्रच्छ प्रयतो राजा वसिष्ठप्रमुखान्द्विजान् ॥ १०

दशरथ उवाच—

संविधानं किमत्रास्ति ब्रूत मां हि द्विजोत्तमाः । ११

वसिष्ठ उवाच—

प्राजापत्यमृक्षमिदं ह्यस्मिन्भिन्ने कुतः प्रजा । अयं योगो ह्यसाध्यस्तु ब्रह्मशक्रादिभिस्तथा॥ १२

महादेव उवाच—

इति संचिन्त्य मनसा साहसं परमं महत् । समादाय धनुर्दिव्यं दिव्यायुधसमन्वितम् ॥ १३
रथमारुह्य वेगेन गतो नक्षत्रमण्डलम् । सपादयोजनं लक्षं सूर्यस्योपरि संस्थितम् ॥ १४
रोहिणीपृष्ठमास्थाय राजा दशरथः पुरा । रथे तु काञ्चने दिव्ये मणिरत्नविभूषिते ॥ १५

---

१ झ. ञ. 'रः । यस्या' ।

हंसवर्णहयैर्युक्ते महाकेतुसमुच्छ्रये । दीप्यमानो महारत्नैः किरीटमुकुटोज्ज्वलैः ॥ १६
बभ्राज स तदाऽऽकाशे द्वितीय इव भास्करः । आकर्णपूर्णचापे तु संहारास्त्रं न्ययोजयत् ॥ १७
संहारास्त्रं शनिर्दृष्ट्वा सुरासुरभयंकरम् । हसित्वा तद्भयात्सौरिरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८

शनिरुवाच—

पौरुषं तव राजेन्द्र परं रिपुभयंकरम् । देवासुरमनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ १९
मया विलोकिता राजन्भस्मसाच्च भवन्ति ते । तुष्टोऽहं तव राजेन्द्र तेजसा पौरुषेण च ॥
वरं ब्रूहि प्रदास्यामि मनसा यत्किमिच्छसि ॥ २०

दशरथ उवाच—

रोहिणीं भेदयित्वा तु गन्तव्यं न कदाचन । सरितः सागरा यावद्यावच्चन्द्रार्कमेदिनी ॥
याचितं तु मया सौरे नान्यमिच्छामि ते वरम् ॥ २१

महादेव उवाच—

एवमस्तु शनिः प्राह वरं दत्त्वा तु शाश्वतम् । पुनरेवाब्रवीत्तुष्टो वरं वरय सुव्रत ॥
प्रार्थयामास हृष्टात्मा वरमन्यं शनेस्तदा ॥ २२

दशरथ उवाच—

न भेत्तव्यं हि शकटं त्वया भास्करनन्दन । द्वादशाब्दं तु दुर्भिक्षं न कर्तव्यं कदाचन ॥ २३

शनिरुवाच—

द्वादशाब्दं तु दुर्भिक्षं न कदाचिद्भविष्यति । कीर्तिरेषा त्वदीया च त्रैलोक्ये विचरिष्यति ॥ २४

महादेव उवाच—

वरद्वयं तु संप्राप्य हृष्टरोमा च पार्थिवः । रथोपरि धनुर्मुक्त्वा भूत्वा चैव कृताञ्जलिः ॥ २५
ध्यात्वा सरस्वतीं देवीं गणनाथं विनायकम् । राजा दशरथः स्तोत्रं सौरेरिदमथाब्रवीत् ॥ २६

दशरथ उवाच—

नमः कृष्णाय नीलाय शितिकण्ठनिभाय च । नमः कालाग्निरूपाय कृतान्ताय च वै नमः ॥ २७
नमो निर्मांसदेहाय दीर्घश्मश्रुजटाय च । नमो विशालनेत्राय शुष्कोदरभयाकृते ॥ २८
नमः पुष्कलगात्राय स्थूलरोम्णे च वै नमः । नमो दीर्घाय शुष्काय कालदंष्ट्र नमोऽस्तु ते ॥ २९
नमस्ते कोटराख्याय दुर्निरीक्ष्याय वै नमः । नमो घोराय रौद्राय भीषणाय करालिने ॥ ३०
नमस्ते सर्वभक्षाय वलीमुख नमोऽस्तु ते । सूर्यपुत्र नमस्तेऽस्तु भास्करेऽभयदाय च ॥ ३१
अधोदृष्टे नमस्तेऽस्तु संवर्तक नमोऽस्तु ते । नमो मन्दगते तुभ्यं निस्त्रिंशाय नमोऽस्तु ते ॥ ३२
तपसा दग्धदेहाय नित्यं योगरताय च । नमो नित्यं क्षुधार्ताय अतृप्ताय च वै नमः ॥ ३३
ज्ञानचक्षुर्नमस्तेऽस्तु कश्यपात्मजसूनवे । तुष्टो ददासि वै राज्यं रुष्टो हरसि तत्क्षणात् ॥ ३४
देवासुरमनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः । त्वया विलोकिताः सर्वे नाशं यान्ति समूलतः ॥
प्रसादं कुरु मे देव वरार्होऽहमुपागतः ॥ ३५

महादेव उवाच—

एवं स्तुतस्तदा सौरिर्ग्रहराजो महाबलः । अब्रवीच्च पुनर्वाक्यं हृष्टरोमा तु भास्करिः ॥ ३६

शनिरुवाच—

तुष्टोऽहं तव राजेन्द्र स्तवेनानेन सुव्रत । वरं ब्रूहि प्रदास्यामि इच्छया रघुनन्दन ॥ ३७

दशरथ उवाच—

अद्यप्रभृति ते सौरे पीडा कार्या न कस्यचित् । देवासुरमनुष्याणां पशुपक्षिसरीसृपाणाम्(ः) ६५
६६

शनिरुवाच—

गृह्णन्तीति ग्रहाः सर्वे वयं पीडाकराः स्मृताः । अदेयं याचितं राजन्किंचिद्युक्तं ददामि ते ॥ ६७
६८

त्वया प्रोक्तमिदं स्तोत्रं यः पठिष्यति मानवः । एककालं द्विकालं वा पीडामुक्तो भवेत् ॥ ४०

देवासुरमनुष्याणां सिद्धविद्याधररक्षसाम् । मृत्युं मृत्युगतो दद्यां जन्मन्येव चतुर्थके ॥ ४१

यः पुनः श्रद्धया युक्तः शुचिर्भूत्वा समाहितः । शमीपत्रैः समभ्यर्च्य प्रतिमां ...हजां शुभाम् ॥

माषौदनं तिलैर्मिश्रं दद्याल्लोहं च दक्षिणाम् । कृष्णां गां वृषभं वाऽपि यो वै दद्याद्द्विजातये ४३

मद्दिने तु विशेषेण स्तोत्रेणानेन पूजयेत् । पूजयित्वा जपेत्स्तोत्रं भूत्वा चैव कृताञ्जलिः ॥ ४४

तस्य पीडां न चैवाहं करिष्यामि कदाचन । गोचरे जन्मलग्ने वा दशास्वन्तर्दशासु च ॥ ४५

रक्षामि सततं तं च पीडां हृत्वा ग्रहस्य च । अनेनैव विधानेन पीडामुक्तं जगद्भवेत् ॥ ४६

एष युक्त्या मया दत्तो वरस्ते रघुनन्दन ॥ ४७

महादेव उवाच—

वरत्रयं तु संप्राप्य राजा दशरथस्तदा । मेने कृतार्थमात्मानं नमस्कृत्य शनैश्चरम् ॥ ४८

शनिना चाभ्यनुज्ञातो रथमारुह्य वेगवान् । स्वस्थानं गतवान्राजा प्राप्तश्रेयोऽभवत्तदा ॥ ४९

य इमं प्रातरुत्थाय शनिवारे स्तवं पठेत् । पठ्यमानमिदं स्तोत्रं श्रद्धया यः शृणोति च ॥ ५०

नरः स मुच्यते पापात्स्वर्गलोके महीयते । [*राज्ञा दशरथेनोक्तं शनेः स्तोत्रं [च]शारदम् ॥ ५१

परमायुष्करं वल्यं सर्वपीडाविनाशनम् । कान्तिदं पुत्रदं चैव ग्रहशान्तिकरं परम् ॥ ५२

ईदृशं नास्ति लोकेऽस्मिन्पावनं भुवि दुर्लभम् । वृद्धाख्ये नगरे रम्ये तत्र तीर्थं ह्यनुत्तमम् ॥ ५३

श्रावणे मासि गन्तव्यं तस्मिंस्तीर्थे ह्यनुत्तमे । वसन्ति ब्राह्मणा यत्र वृद्धाख्यं च पुरं महत् ॥ ५४

शनेः सरोवरं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ स्नानं चैव समाचरेत् ॥ ५५

गृहपीडा विनश्यन्ति इत्येवं ब्रह्मणो [वचः] । चतुरशीतिसहस्राणि तीर्थानि तत्र वै [ऋजुवे]॥५६

नगरं वृद्धसंज्ञं तु कथितं ब्रह्मसूनवे । महेशेनैव रचितं तत्र तीर्थं तु वर्तते] ॥ ५७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे दशरथकृतशनैश्चरस्तोत्रं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३९४१

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

त्रिस्पृशाख्यं व्रतं ब्रूहि सर्वेश्वर विशेषतः । यच्छ्रुत्वा मुच्यते लोकः कर्मबन्धनतः क्षणात् ॥ १

महादेव उवाच—

[+एतद्व्रतं पुरा(?) पूर्वं व्यासाय च निरूपितम् । कुमारेण तदा विद्वँल्लोकानां हितकाम्यया॥२

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. वदाम्यहम् । २ ख. च. ज. झ. ञ. मम । ३ क. मांसौदनं । ख. च. झ. ञ. माषदानं । ४ फ. च । सर्वाभीष्टेन संप्राप्तो भविष्यति न संशयः । रा° ।

तदहं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।] सर्वपापौघशमनं महादुःखविनाशनम् ॥ ३
शृणु कृष्णावतारं त्वं(?) त्रिस्पृशाख्यं महाव्रतम् । कामदं संस्मृतं विप्र विप्राणां चैव मोक्षदम् ४
त्रिस्पृशाख्यं व्रतं विप्र शृणुष्व गदतो मम । मत्स्यसमर्चितस्तेन कलिकाले च केशवः ॥ ५
त्रिस्पृशाकीर्तनं नित्यं यः करोति महामुने । पुरश्चरणचीर्णेन सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ६
त्रिस्पृशानाममात्रेण क्षीयते नात्र संशयः । नाऽऽगमैर्न पुराणाद्यैर्न मखैस्तीर्थकोटिभिः ॥ ७
बहुभिर्व्रतसंघैश्च पूजितैस्त्रिदशैरपि । मोक्षो भवति विप्रेन्द्र त्रिस्पृशा न कृता यदि ॥ ८
मोक्षार्थं देवदेवेन पृ(सृ)ष्टा वै वैष्णवी तिथिः । द्विजानां दुर्विदं(दां) साक्षात्कलिकाले विशेषतः
अनिग्रहादिन्द्रियाणां स्थिरत्वं मनसो न हि । विषयैर्विप्रयुक्तानां ध्यानधारणवर्जिनाम् ॥ १०
कामभोगसमसक्तानां त्रिस्पृशा मोक्षदायिनी । मया चैव पुरा प्रोक्ता चतुर्वक्त्रस्य सागरे ॥ ११
क्षीरोदे मथनानां तु मथ्यमाने तु चक्रिणा । त्रिस्पृशां ये करिष्यन्ति विषयैरपि संयुताः ॥ १२
तेषामपि मया दत्तो मोक्षः संख्याविवर्जितः । कुरुष्व तां मुनिश्रेष्ठ त्रिस्पृशा मोक्षदायिनी॥ १३
बहुभिर्मुनिसंघैश्च कृतेयं च महामुने । कार्तिके शुक्लपक्षे तु त्रिस्पृशा जायते यदि ॥ १४
सोमेन सोमजेनापि पापकोटिविनाशिनी । यस्यामुपोषणं कृत्वा हत्यायुक्तमहेशितुः ॥ १५
हस्ताद्ब्रह्मकपालं तु तत्क्षणात्पतितं भुवि । कलिकल्मषकोट्योघैर्मुक्ता देवी त्रिमार्गगा ॥ १६
उपदेशान्माधवस्य त्रिस्पृशासमुपोषणात् । *हत्याऽष्टौ बाहुवीर्यस्य पूर्वं जाता महामुने ॥ १७
गता भृगूपदेशेन त्रिस्पृशासमुपोषणात् । [+जीवोपदेशाच्छक्रस्य हत्या नमुचिसंभवा ॥ १८
विनष्टा मुनिमुख्येन्द्र त्रिस्पृशासमुपोषणात्] । शतायुधेन विप्रेन्द्र निहतो ब्राह्मणो वने ॥ १९
ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तस्त्रिस्पृशासमुपोषणात् । ब्रह्महत्यादिपापानि त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥ २०
विलयं यान्ति विप्रेन्द्र पापेष्वन्येषु का कथा । न प्रयागे न काश्यां तु गोमत्यां कृष्णसंनिधौ २१
मोक्षो भवति विप्रेन्द्र त्रिस्पृशा यदि नो कृता । मरणाच्च प्रयागे तु गोमत्यां कृष्णसंनिधौ॥ २२
स्नानमात्रेण गोमत्यां मुक्तिर्भवति[1] शाश्वती । गृहेऽपि जायते मुक्तिस्त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥ २३
विषये वर्तमानस्य कामभोगान्वितस्य च । निवृत्तविषयस्यापि मुक्तिः सांख्येन दुर्लभा ॥
तस्मात्कुरुष्व विप्रेन्द्र त्रिस्पृशां मोक्षदायिनीम् ॥ २४

नारद उवाच—

*कीदृशं तत्सुरश्रेष्ठ त्रिस्पृशाख्यं महाव्रतम् । मुक्तिदं यद्द्विजातीनां त्वया प्रोक्तं ममाधुना ॥ २५

महादेव उवाच—

जाह्नव्यै सा पुरा विप्र त्रिस्पृशा माधवेन तु । प्राचीसरस्वतीतीरे कथिता त्वनुकम्पया[2] ॥ २६

---

* संधिरार्षः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. ख. च. ज. झ. म. ट. पुस्तकस्थः । * एतच्छ्लोकस्थाने फ. पुस्तकेऽग्रे लिखितो ग्रन्थ उपलभ्यते—कीदृशी त्रिस्पृशा प्रोक्ता त्रिस्पृशा द्वादशी वद । अज्ञानां मुक्तिदा प्रोक्ता स्त्रीशूद्राणां विशेषतः । अतस्त्वं त्रिस्पृशाऽऽख्याहि व्रतं परममुत्तमम् । विज्ञानदं सदा पुण्यं [पवित्रं] पारमार्थिकम् । कल्याणजननं सद्यो धर्मकामार्थमोक्षदम् । जीवनं विष्णुभक्तानां ब्राह्मणानां विशेषतः । शूद्राणां च हि सर्वेषां पावनं श्रुतिषु स्मृतम् । एतद्वेदसमं पुण्यमेतत्पौराणिकं विदुः । एतद्ब्रह्म च यत्पुण्यं सर्वकामार्थदायकम् । अतो ब्रूहि विशेषेण त्रिस्पृशाख्यं नरोत्तम ।

---

१ फ. °ति नान्यथा । गृ° । २ फ. °या । कलिकल्मषपापानां राशयश्च महामुने । नश्यन्ति तत्क्षणादेव त्रिस्पृशाख्यव्रते कृते । इति वाक्यं तदा श्रुत्वा जाह्नवी पापहारिणी । उवाचेदं ततो वाक्यं हृषीकेशं तदा मुने । कलिकाले ।

जाह्नव्युवाच—

कलिकल्मषकोट्योघैर्ब्रह्महत्यादिकैर्युताः । कलिकाले हृषीकेश स्नानं कुर्वन्ति मज्जले ॥ २७

तेषां पापशतैर्दोषैर्देहं मे कलुषीकृतम् । कथं यास्यति मे देव पातकं गरुडध्वज ॥ २८

प्राचीमाधव उवाच—

कथयामि न संदेहो मा पुत्रि रोदनं कुरु । श्यामो वटस्तु मे स्थानं प्राचीदेवी ममाग्रतः ॥ २९

वहते ब्रह्मतनया दृष्ट्वाऽग्रे च सुरेश्वरि । स्नानं कुरुष्व नित्यं त्वमत्र पूता भविष्यसि ॥ ३०

यत्र ब्रह्मसुता प्राची तत्राहं नात्र संशयः । तीर्थकोटिशतैर्युक्तः सुरैः सह वसाम्यहम् ॥ ३१

पवित्रं मत्प्रियं स्थानं हत्याकोटिविनाशनम् । संतुष्टेन मया दत्तं यस्मात्प्राणाधिकाऽसि मे॥ ३२

तीर्थकोटिसहस्राणि नित्यं तिष्ठति जाह्नवि । प्राचीसरस्वतीतोये सर्वदैव ममाऽऽज्ञया ॥ ३३

ब्रह्मवधात्सुरापानाद्गोवधाद्गुरुपत्नीवधात् । ब्रह्मदेवस्वहरणान्मातापित्रोस्त्वपूजनात् ॥ ३४

विक्रयणाद्गुरुद्रोहादभक्ष्यस्य च भक्षणात् । सर्वपापस्य करणात्प्राची ब्रह्मसुता मुने ॥ ३५

व्यपोहयति पापानि सकृत्स्नानेन मेऽग्रतः । कुरु स्नानं सरिच्छ्रेष्ठे विपापा त्वं भविष्यसि ॥३६

जाह्नव्युवाच—

नाहं शक्नोमि देवेश आगन्तुं नित्यमेव हि । तत्तीर्थं दूरतरं च तत्र गन्तुं न पार्यते ॥

कथं नश्यन्ति पापानि कथयस्वेह माधव ॥ ३७

प्राचीमाधव उवाच—

न शक्नोषि यदा गन्तुं नित्यमेव हि जाह्नवि । तदाऽन्यत्संप्रवक्ष्यामि यस्मान्मत्पादसंभवा ॥ ३८

सरस्वत्यधिका या च तीर्थकोटिशताधिका । मखकोट्यधिका वाऽपि व्रतदानाधिका च या॥३९

जपहोमाधिका या च चतुर्वर्गफलप्रदा । सांख्ययोगाधिका या च त्रिस्पृशा क्रियतां शुभे ॥ ४०

यस्मिन्मासे समायाति सिता च यदि वाऽसिता । कर्तव्या सा सरिच्छ्रेष्ठे कृते(त्वा) पापात्प्रमुच्यसे

जाह्नव्युवाच—

कीदृशी त्रिस्पृशा देव ममाऽऽचक्ष्व च माधव । ईदृशो महिमा यस्यास्त्वया प्रोक्तो ममाधुना ४२

दशम्येकादशी भद्रा दिनैकस्मिन्यदा भवेत् । त्रिस्पृशा सा भवेद्देव अन्यथा वद मे प्रभो ॥ ४३

कृष्ण उवाच—

आसुरी त्रिस्पृशा देवि या त्वया परिकीर्तिता । वर्जनीया प्रयत्नेन व्रतिहीनो यथा पतिः ॥४४

असुराणां तु सा प्रोक्ता आयुर्बलविवर्धिनी । वर्जनीया प्रयत्नेन यथा नारी रजस्वला ॥ ४५

[+यथा रजस्वलासङ्गाद्दूष्यन्ते ज्ञानवर्तिनः । तथैव दशमीयुक्तं मद्दिनं दूषितं नृणाम् ॥ ४६

हत्यायुतशतं हन्ति त्रिस्पृशा समुपोषिता] । एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ॥ ४७

त्रिस्पृशा सा तु विज्ञेया दशमीसहिता न हि । कृत्वाऽपराधं मुच्येत प्रायश्चित्तैर्व्रतैर्नरः ॥ ४८

दशमीवेधजं दोषं न क्षमामि सुरापगे । भुक्तं हालाहलं तेन स्व(श्व)विष्ठाभक्षणं कृतम् ॥ ४९

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने फ. पुस्तकेऽग्रे लिखितो ग्रन्थ उपलभ्यते—स्वजातिं च परित्यज्य ये गता अधमजातिषु । ते वै त्याज्या विशेषेण दशमीयुक्तमद्दिनम् । मद्दिनं दशमीयुक्तं ये कुर्वन्ति नराधमाः । ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्लिप्यन्ते नात्र संशयः । गोहत्या चक्रवातेन दिनं च दशमियुतम् । तस्मात्तद्वै विशेषेण नैव कर्तुं त्वमर्हसि । मत्प्रसादाविहीनानां त्रिस्पृशा जातिजाह्नवी ।

---

१ फ. प्राचीमाधव उवाच । २ फ. °न दुग्धं मद्येन संयुतम् । अ° । ३ फ. °या मुक्तिदा तु सदा स्मृता । कृ° ।

दशमीमिश्रितं येन कृतमेकादशीव्रतम् । इति मत्वा न कर्तव्यं मद्दिनं दशमीयुतम् ॥ ५०
जन्मकोटिकृतं पुण्यं संतानं याति संक्षयम् । पातयेत्स्वकुलं स्वर्गान्नयते रौरवादिकम् ॥ ५१
स्वदेहं शोधयित्वा तु कर्तव्यो मम वासरः । वृद्धौ त्याज्या विना वेधाच्छ्रवणादिषु संयुता॥५२
जन्मपुण्यं क्षयं याति एकादश्युपवासिनाम् । संवृद्धौ तु विशेषेण संदेहे समुपस्थिते ॥
ममाऽऽज्ञया च कर्तव्या द्वादशी वल्लभा मम ॥ ५३

जाह्नव्युवाच—

करिष्येऽहं जगन्नाथ त्रिस्पृशां वचनात्तव । सर्वपापविनिर्मुक्ता भविष्यामि तवाऽऽज्ञया ॥ ५४

कृष्ण उवाच—

स्वस्थानं गच्छ भद्रं ते न भीः कार्या कदाचन । तव देवि सरिच्छ्रेष्ठे न पापं संक्रमिष्यति॥ ५५
स्नात्वा सरस्वतीतोये चर्चयित्वा च माधवम् । प्रणमन्ति जगन्नाथं ते यान्ति परमां गतिम् ५६

जाह्नव्युवाच—

विधानं ब्रूहि मे ब्रह्मन्स(देव स)र्वस्वेन करोम्यहम् । प्रसादयामि देवेशं दामोदरमनामयम् ॥५७

प्राचीमाधव उवाच—

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि त्रिस्पृशाया विधानकम् । यत्कृत्वाऽपि सरिच्छ्रेष्ठे मुच्यते पातकैर्नरः ॥५८
पलेन च पलार्धेन तदर्धेनापि वाऽऽपगे । प्रतिमा मम सौवर्णी कार्या विभवसारतः ॥ ५९
पात्रं ताम्रमयं कार्यं तिलैस्तु परिपूरितम् । सजलं तु घटं शुभ्रं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ६०
वेष्टितं पुष्पमालाभिः कर्पूरादिसुवासितम् । न्यसेद्दामोदरं पश्चात्स्नापयित्वा विलिप्य च ॥ ६१
परिधानं ततः कार्यं पुराणैः समुदीरितैः । पुष्पैः कालोद्भवैः शुभ्रैस्तुलसीपत्रकोमलैः ॥ ६२
छत्रं तु विष्णवे दद्यात्पादुकाभ्यां सुसंयुतम् । नैवेद्यानि मनोज्ञानि फलानि सुबहून्यपि ॥ ६३
उपवीतं तु दातव्यं सोत्तरीयं नवं दृढम् । वैणवं दापयेद्दण्डं सुरूपं सोन्नतं शुभम् ॥ ६४
दामोदराय वै पादौ जानुनी माधवाय च । गुह्यं कामप्रदायेति कटिं वामनमूर्तये ॥ ६५
पद्मनाभाय नाभिं तु जठरं विश्वमूर्तये । हृदयं ज्ञानगम्याय कण्ठं वैकुण्ठगामिने ॥ ६६
सहस्रबाहवे बाहू चक्षुषी योगरूपिणे । [+ सहस्रशीर्ष्णे शिरसि सर्वाङ्गं माधवाय च ॥] ६७
संपूज्य विधिवद्भक्त्या दद्यादर्घ्यं विधानतः । शुभ्रेण नालिकेरेण शङ्खोपरिस्थितेन हि ॥ ६८
सूत्रेण वेष्टितेनैव हस्तयोरुभयोरपि । स्मृतो हरसि पापानि यदि नित्यं जनार्दन ॥ ६९
दुःस्वप्नं दुर्निमित्तानि मनसा दुर्विचिन्तितम् । नारकं तु भयं देव भयं दुर्गतिसंभवम् ॥ ७०
यन्मम स्यान्महादेव ऐहिकं पारलौकिकम् । तेन देवेश मां रक्ष गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते[4] ॥ ७१
सदा भक्तिर्ममैवास्तु दामोदर तवोपरि । धूपं दीपं च नैवेद्यं कुर्यान्नीराजनं ततः ॥ ७२
शिरोपरि सरिच्छ्रेष्ठे भ्रामयेद्वारिजं हरेः । कृत्वा विधानमेतद्धि पूजयेत्सद्गुरुं ततः ॥ ७३
दद्याद्वस्त्राणि शुभ्राणि सोष्णीषं चैव कञ्चुकम् । उपानहौ तु च्छत्रं तु मुद्रिकां च कमण्डलुम् ७४
भोजनं चैव ताम्बूलं सप्तधान्यं च दक्षिणाम् । गुरुं संपूज्य देवेशं कुर्याज्जागरणं हरेः ॥ ७५

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ फ. कर्तव्यं मद्दिनं भक्तितत्परैः । जा° । २ ङ. °दीक्षितैः । ३ ख. च. ज. झ. ञ. दृढम् । ४ क. ख. च. ज. झ. म. ते । कृपादृष्टिः सदैवास्तु दामोदर ममोपरि । ५ ङ. मुनिश्रेष्ठ । ६ च °येद्धरिमन्दिरे । कृ° ।

गीतनृत्यसमायुंक्तमुपचारसमन्वितम् । ततो निशान्ते देवाय दत्त्वा चार्घं विधानतः ॥
स्नानादिकां क्रियां कृत्वा भुञ्जीयाद्ब्राह्मणैः सह ॥ ७६

[*महादेव उवाच—

द्विजैतत्त्रिस्पृशाख्यानमद्भुतं रोमहर्षणम् । श्रुत्वा तु लभते पुण्यं गङ्गातीर्थफलं लभेत् ॥ ७७
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । तत्फलं समवाप्नोति त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥ ७८
पितृपक्षो मातृपक्षस्तथा चैवान्यपक्षकः । तैः सर्वैः सह संभुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ७९
तीर्थकोटिषु यत्पुण्यं क्षेत्रकोटिषु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥ ८०
ब्राह्मणा येऽपि कुर्वन्ति क्षत्रियाः कृष्णमानसाः । वैश्या वा शूद्रजा वाऽपि ये तथा चान्यजातयः
ते सर्वे मुक्तिमायान्ति भुवं त्यक्त्वा द्विजोत्तम । मन्त्राणां मन्त्रराजोऽयं दशाक्षर इति स्मृतः ॥८२
व्रतानां च तथा चैषा येन वै त्रिस्पृशा कृता । ब्रह्मणा च कृता पूर्वं पश्चान्नानर्षिभिः कृता ॥
अन्येषां का कथा वत्स त्रिस्पृशा मुक्तिदायिनी ॥ ८३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे त्रिस्पृशाख्यानं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥]

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३६२४

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

+एकादश्युपवासस्य एकभक्तस्य वै पुनः । नक्तस्य च विशेषेण फलं ब्रूहि महेश्वर ॥ १

महादेव उवाच—

हेमन्ते चैव संप्राप्ते मासे मार्गशिरे तथा । शुक्लपक्षे यदा पार्थ उ(ब्रह्मन्नु)पोष्यैकादशी तथा(दा)॥
दशम्यां चैव नक्तं च शुचिष्मांश्च दृढव्रतः(?) । प्रभातसमये प्राप्ते नियमं कृत्वा व्रतस्य च ॥ ३
मध्याह्ने तु तथा पार्थ(विप्र) स्नानं शुचि समाचरेत् । गृहेषु त्वधमं स्नानं वापीकूपेषु मध्यमम् ॥ ४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थाने ङ. पुस्तकेऽग्रे लिखितो ग्रन्थ उपलभ्यते—
अनेन विधिना ब्रह्मंस्त्रिस्पृशासंभवं व्रतम् । यः करोति नरो भक्त्या शृणु वक्ष्यामि तत्फलम् ॥ १ ॥
गङ्गावगाहने वर्षे यत्कोटिभिः फलम् । तत्फलं समवाप्नोति त्रिस्पृशाव्रतकृन्नरः ॥ २ ॥
तत्फलं तु कुरुक्षेत्रे सूर्यग्रहणकोटिभिः । हेमभारस(श)तैदातैत्रि(र्दत्तैस्त्रि)स्पृशाकरणेन तत् ॥ ३ ॥
पापकोटिसहस्राणि हत्याकोटिशतानि च । एकेनैवोपवासेन वासेन भिस्यसाकृते (?) ॥ ४ ॥
त्रिस्पृशाया व्रतायस्तु आगतानां गतपदः । गतिमिच्छन्ति विप्रर्षे महत्पापशतानि च ॥ ५ ॥
स्वयं कृष्णेन कथितं पाराशर्य ममाग्रतः । प्रकाशयति यश्चेदं लिखित्वा वैष्णवाद्द्विजे ॥ ६ ॥
पापौघैर्ग्रथितस्यापि तस्य मुक्तिर्भविष्यति । पुण्यैरवाप्यते विद्वान्मन्वन्तरशतैरपि ॥ ७ ॥
तृष्ण(त्रिस्पृ)शा दुर्लभा लोके प्राप्यते नैव मानवैः । कलौ पैतृस्मृताल्लब्धान्न कुर्वन्ति नराधमाः ॥ ८ ॥
तेषां जन्मफलं चैव जीवितं विमलं भवेत् । प्रेतत्वं तैः समुत्तीर्णे विना श्राद्धैर्विना सुतैः ॥ ९ ॥
कृत्वा यैस्त्रिस्पृशां विद्वान्सकृत्प्राप्य कलौ युगे ॥ १० ॥
इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे त्रिस्पृशामाहात्म्यं नामाध्यायः ॥
+ अयमग्रिमश्चाध्यायो बहुषु पुस्तकेषु नोपलभ्यतेऽसंबद्धश्च ।

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. °युक्तं तथा शास्त्रस° । २ ज. °जोऽथ यथा स्याद्वादशाक्षरः । त्र° ।

उत्तमं पुष्करे स्नानं नद्यां चैवोत्तमोत्तमम् । तस्यां तु(स्मात्तु) पाण्ड[वाड]वश्रेष्ठ नद्यां स्नानं समाचरेत् ॥ ५
[+कोधलोभौ परित्यज्य मिथ्यावादं तथैव च । धर्मनिन्दां प्रकुर्वन्ति तेषां सङ्गं च वर्जयेत्]॥ ६
वर्जयेत्तद्दिने पार्थ[विप्र] निद्रां चैव तु मैथुनम् । धर्मवाक्यविवादेन तद्दिनं विनयेत्सदा ॥ ७
केशवं पूजयित्वा तु नैवेद्यं भक्तवत्सलः । गन्धमाल्यं तथा दीपं धूपं चैव तु दापयेत् ॥ ८
यथा संपूजितो देवः कृष्णो देवकिनन्दनः । संतारयति दातारं द्वादश्युभयतस्तथा ॥ ९
यथा शुक्ला तथा कृष्णा विभेदं नैव कारयेत् । संतारयति दातारं दश पूर्वान्दशापरान् ॥ १०
वाराणस्यां यथा पार्थ[विप्र] षष्टिवर्षसहस्रकैः[?] । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम्॥
कुरुक्षेत्रे यद्दानं सोमपर्वसहस्रकैः । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १२
वैधृतेयानि दानानि लक्षकेन च यत्फलम् । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १३
कुरुक्षेत्रे च यद्दानं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १४
प्रभासक्षेत्रे यद्दानं सोमपर्वसहस्रकैः । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १५
यन्निलये गृहे यस्य[च] भुक्तं चैव दिने दिने । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम्॥ १६
केदारे ह्युदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १७
एतद्व्रतसमं पुण्यं न भूतं न भविष्यति । गोसहस्रेण यत्पुण्यं वेदवेदाङ्गपारग ॥ १८
तस्माच्छतगुणं पुण्यं नित्यं ब्राह्मणपूजके । तस्माद्दशगुणं पुण्यं ब्रह्मचारिसहस्रके ॥ १९
[*ब्रह्मचारिसहस्रस्य वानप्रस्थे ततोऽधिकम्] । वानप्रस्थसहस्रेण भूमिदानं ततोऽधिकम् ॥ २०
भूमेर्दशगुणा कन्या सर्वाभरणभूषिता । कन्यादशगुणा विद्या पृथिव्यां चैव नारद ॥ २१
विद्यादशगुणं चान्नं यो ददाति प्रभुञ्जते । अन्नदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ २२
तृप्तिं प्रयान्ति भो विप्र स्वर्गस्थाः पितृदेवताः । अन्नदानात्परं(रो) यज्ञं(ज्ञो) गोमेधं चा(धश्चा)-
पि पाण्ड(वाड)व ॥ २३
गोमेधाद्दशगुणं पुण्यमश्वमेधे कृते सति । नरमेधेन यज्ञेन अश्वमेधसहस्रकम् ॥ २४
नरमेधशतेनैव केदारे चैव नारद । केदारे चोदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २५
तस्य देहे त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । तस्य तुल्यो भवेद्विद्वन्नेकादश्युपवासकृत् ॥ २६
तत्पुण्यं च भवेत्तस्य यत्सुरैरपि दुर्लभम् । तस्य तच्चार्धजं पुण्यं कृते वै नक्तभोजने ॥ २७
नक्तस्यार्धं भवेद्विद्वन्नेकभुक्ते तु वै कृते । एकभुक्तेन नक्तेनोपवासेन तथैव च ॥ २८
तत्पुण्यं लभते विप्र रात्रौ जागरणे कृते । ते नराः पुण्यकर्माणः कुर्वन्त्येकादशीव्रतम् ॥ २९
एकादश्युपवासस्य पुण्यसंख्या न विद्यते । [†य(त)स्माच्च पाण्ड(वाड)वश्रेष्ठ कुर्यादेकादशीव्रतम्
एतत्ते कथितं विद्वन्यद्गोप्यं व्रतमुत्तमम्] । पुण्यसंख्यां न जानामि किं त्वं पृच्छसि नारद ॥ ३१

नारद उवाच—

उत्पन्ना च कथं देव कथं पुण्याश्रिका शुभा । कथं पुण्या पवित्राणां कथं देव तव प्रिया ॥ ३२

भगवानुवाच—

पूर्वं कृतयुगे ब्रह्मन्मरु(न्मुर)नामेति दानवः । अत्यद्भुतो महारौद्रः सर्वदेवभयंकरः ॥ ३३

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ड. फ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । † धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

इन्द्रोऽपि निर्जितस्तेन सर्वे देवास्तथा नृप(मुने) । महासुरेण तेनैव मृत्युना च दुरात्मना ॥ ३४
देवता निर्जिताः सर्वा अत्युग्रेणैव पाण्ड(वाड)व । स्वर्गान्निराकृता देवा विचरन्ति महीतले ३५
सशङ्का भयभीताश्च गता यत्र पुरंदरः । इन्द्रेण कथितं सर्वमीश्वरस्य च नारद ॥ ३६

इन्द्र उवाच—

स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टा भ्रमन्ति च महीतले । मृत्युलोके स्थिता देवा न शोभन्ति महेश्वर ॥ ३७
उपायं ब्रूहि मे देव विबुधानां तु का गतिः ॥ ३८

महादेव उवाच—

गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः । शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणः ॥ ३९

महादेव उवाच—

ईश्वरोक्तं समाकर्ण्य गतो देवं सुरेश्वरः । त्रिदशाश्चैव तत्रैव संप्राप्ताश्च धनंजय(पिपुंगव) ॥ ४०
तत्रैव तं जगन्नाथं प्रत्यूचे च जनार्दनम् । जलमध्ये महाभाग मन्दिरे जगतां पतिम् ॥ ४१

इन्द्र उवाच—

नमस्ते देव देवेश महासुरविमर्दन । शरणं त्वं देवदेव दानवानां क्षयंकर ॥ ४२
त्रिदशास्त्वागताः सर्वे भयार्ताः पुरुषोत्तम । रक्षास्मान्पुण्डरीकाक्ष त्वं गतिः सर्वदा च नः॥४३
त्वं माता सर्वदेवानां त्वमेव जगतां पिता । त्वं सृष्टिस्त्वं समुत्पत्तिस्त्वं च संहारकारकः ॥ ४४
त्वं स्वाहा त्वं स्वधा चैव त्वं वषट्कार एव च । ओंकारो देवदेवेश त्वमेव गरुडध्वज ॥ ४५
त्वं शिवस्त्वं च ब्रह्मा त्वं विष्णुश्चैव च चन्द्रमाः । हुताशनस्त्वं देवेश वायुराकाशमेव च ॥४६
न च त्वत्तः परं किंचित्त्रैलोक्यं सचराचरम् । स्थावरं जङ्गमं चैव त्वयि चैव प्रतिष्ठितम् ॥ ४७
इच्छन्ति वै वचस्तुभ्यं(स्त्वत्तो) भयभीताश्च देवताः। दानवैर्निर्जिताः सर्वे स्वर्गभ्रष्टाः कृताः प्रभो
रक्ष मां देवदेवेश शरणागतवत्सल ॥ ४८

महादेव उवाच—

इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा भगवानिदमब्रवीत् ॥ ४९

कृष्ण उवाच—

कीदृशो दानवः शक्र किंनामा कीदृशं बलम् । किं स्थानं को वरस्तस्य ब्रूहि सत्यं पुरंदर ॥५०

इन्द्र उवाच—

पूर्वमेव महाबाहो ब्रह्मवंशसमुद्भवः । तालजङ्घेति विख्यातो ह्यत्युग्रोऽपि महासुरः ॥ ५१
तस्य पुत्रो हि विख्यातो मरु(मुर)नामेति दानवः । महाबलो महावीर्यो ब्रह्मवंशसमुद्भवः ॥ ५२
पुरी चन्द्रवती नाम्ना तत्र स्थाने वसत्यसौ । देवता निर्जिताः सर्वाः स्वर्गात्तेन निराकृताः॥५३
अन्य इन्द्रः कृतस्तेन देव ह्यन्यो हुताशनः । रविचन्द्रौ कृतौ चान्यौ ग्रहनक्षत्रसंयुतौ ॥ ५४
सर्वं चान्यत्कृतं तेन सत्यं सत्यं जनार्दन । देवलोकः कृतश्चान्यः पूर्वस्थानविवर्जितः ॥ ५५

महादेव उवाच—

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कोपान्तस्थो जगत्पतिः । निहन्म्यहम(न्मीत्युक्त्वाऽ)मुं दैत्यं देवलोक-
भयंकरम् ॥ ५६
त्रिदशैः सहितो देवो गतश्चन्द्रवतीपुरीम् । दृष्टो देवैः समायातो गर्जमानो महासुरः ॥ ५७
असंख्यातसहस्रैश्च स च प्रहरणैर्युधि । हन्यमानास्तु वै देवा असुरैश्च भयंकरैः ॥ ५८

नत्रस्था देवताः सर्वा गताश्चैव दिशो दश । हरिर्निरीक्षितस्तेन तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
चक्रं निरीक्षयामास क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ५९

हरिरुवाच—

हे दानव दुराचार मम बाहूनि(न्नि)रीक्षय । ततस्ते संमुखाः सर्वे घोररूपाश्च दानवाः ॥
चक्रं मुमोच भगवान्दैत्येन्द्रस्य बलं प्रति ॥ ६०

महादेव उवाच—

ते छिन्नशिरसः सर्वे पतिता दैत्यपुंगवाः । एकोऽयं दानवस्तत्र योधयामास विष्णुना ॥ ६१
अस्त्रच्छेदः कृतस्तेन निर्जितो मधुसूदनः । निर्जिते देवदेवेशे बाहुयुद्धं तु याचितम् ॥ ६२
बाहुबन्धः कृतस्तेन दिव्यं वर्षसहस्रकम् । विष्णुचिन्तामपन्नास्तु नष्टाः सर्वे दिवौकसः ॥ ६३
हा हेतु(ति) करुणं कृत्वाऽ(चोक्त्वाऽ)सुरसैन्ये च वाडव ॥ ६४
विष्णुश्च श्रामितस्तेन गतो वदरिकाश्रमम् । गुहा सिंहावती नाम तत्र सुप्तो जनार्दनः ॥ ६५
योजनाद्वादशानामध्ये द्वारमेकं तु वाडव । तत्र प्रसुप्तो देवेशो भयभीतो जनार्दनः ॥ ६६
दानवः पृष्ठतो लग्नः प्रविष्टो महतीं गुहाम् । प्रसुप्तं च हरिं दृष्ट्वा दानवेन्द्रेण भाषितम् ॥ ६७

दैत्य उवाच—

भृशं मया हरिर्दृष्टः प्रसुप्तः संकटे कथम् । नयेऽहं च न संदेहो ह्यसुराणां क्षयंकरम् ॥ ६८

महादेव उवाच—

निर्गता कन्यका चैका हरेः शरीरतस्तदा । रूप(तेज)स्विनी च(स) सौभाग्या दिव्यप्रहरणायुधा
विद्युत्तेजःसमाक्रान्ता महाबलपराक्रमा । मोहितो दानवस्तत्र मरुना(मुरना)मेति नारद ॥ ७०
कृतो वधस्तदा तेन(तस्य) दानवेन्द्रस्य पार्थि(वाड)व । सा कन्या युध्यते तेन कोपेनोज्ज्वललोचना
तस्याः कोपेन भो विद्वन्भस्मीभूतः स दानवः । निहतो दानवस्तत्र सबान्धवपरिग्रहः ॥ ७२
निहते दानवे तत्र ततो देवो ह्यबुध्यत । पतितं दानवं दृष्ट्वा देवो विस्मयमागतः ॥ ७३

विष्णुरुवाच—

केनायं निहतो दैत्यो मम वैरी महाबलः । अद्भुतं च कृतं कर्म मम विस्मयकारकम् ॥
न च देवो न गन्धर्वस्तत्समो नास्ति दानवः ॥ ७४

महादेव उवाच—

विस्मयो हि हरेर्जातस्तत्रोवाचाशरीरिणी ॥ ७५

आकाशवागुवाच—

मया च निहतो दैत्यो देवासुरभयंकरः । येन सर्वे सुरा जित्वा स्वर्गादेव निवारिताः ॥ ७६
प्रसुप्तं च हरिं दृष्ट्वा दानवस्तत्र चाऽऽगतः । संहरिष्यामि त्रैलोक्यं त्वत्कृते च जनार्दन ॥ ७७

महादेव उवाच—

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् । ७८

विष्णुरुवाच—

उपकारः कृतः केन मम कारुण्यमिच्छता । निहतो दानवो दुष्टो देवासुरभयंकरः ॥
अहं च निर्जितो येन कथं सोऽपि निपातितः ॥ ७९

महादेव उवाच—
विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा कन्या वचनमब्रवीत् । ८०
कन्योवाच—
अहमेकादशी विष्णो सर्वशत्रुक्षयंकरी । क्षीयमाणं हरिं दृष्ट्वा प्रसुप्तं च जनार्दनम् ॥ ८१
त्रिषु लोकेषु भयदमव्ययं दानवं ततः । मया कुपितया विष्णो दानवश्च निपातितः ॥ ८२
श्रीभगवानुवाच—
वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते । तत्सर्वं संप्रदास्यामि याचितं मम चानघे ॥ ८३
एकादश्युवाच—
मम दि(मद्दि)वसो महापुण्यः सर्वपुण्येषु पठ्यते । अतो मद्दिवसे प्राप्त उपवासं करोति यः ८४
सोऽश्वमेधसमं पुण्यं भविष्यति (प्राप्स्यत्येव) जनार्दन । एकभक्तेन नक्तेनोपवासेन विशेषतः ॥
[*ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते वै यान्ति त्वदालये । रात्रौ जागरणं कार्यं मम स्वामिन्विशेषतः] ८६
प्रहरे प्रहरे पुण्या पवित्रा पापनाशिनी । एवंविधं मम व्रतं ये कुर्वन्ति नरोत्तमाः ॥ ८७
ते वै विष्णुपदं यान्ति ह्युपवासे कृते नराः । पुष्पैर्दीपैस्तथा धूपैर्भक्तिभावसमन्वितः ॥ ८८
करोति जागरं रात्रौ निष्पापो जायते नरः । ददामि वैष्णवं लोकं कलाकोटिशतानि च ॥
गर्भवासं न यास्यन्ति तादृशीं कुरु मे(मां) प्रभो । ८९
श्रीभगवानुवाच—
यत्त्वया वाञ्छितं भद्रे तत्सर्वं च भविष्यति । धर्मकामार्थमोक्षाश्च भविष्यन्ति न संशयः ॥ ९०
महादेव उवाच—
एकादशी अहोरात्रं दशमी घटिकाऽपि चेत् । सा तिथिः परिहर्तव्या ह्युपोष्या द्वादशी शुभा ९१
एकादशी तु संपूर्णा द्वादशी वृद्धिगामिनी । तस्यां शतगुणं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणा ॥ ९२
न गङ्गा न गया भूमौ न काशी न च पुष्करम् । न चापि वैष्णवं क्षेत्रं तुल्यं हरिदिनेन तु ॥ ९३
यः करोति नरो भक्त्यैकादशीं विष्णुवल्लभाम् । ऐहिकं च फलं प्राप्य ह्यन्ते मोक्षमवाप्नुयात् ९४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवाद एकादश्युत्पत्तिर्नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३७१८

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—
अतस्त्वां संप्रवक्ष्यामि ह्युन्मीलनीमनुत्तमाम् । यस्याः श्रवणमात्रेण जन्मसंसारबन्धनात् ॥ १
यथाऽऽत्मा मुच्यते पापैः स्वर्गलोके महीयते । [प्राप्य] देवान्पितॄंश्चैव तस्या गतिमवाप्नुयात् ॥ २
विद्यार्थी लभते विद्यां सर्वकामानवाप्नुयात् । तस्य चात्र न संदेहः स्वर्गलोके महीयते ॥ ३
स्वस्थानं तत्र वै प्राप्तः शिवलोके महीयते+ । अतस्त्वं कुरुषे राजन्वैष्णवानां तु पूजनम् ॥ ४
वैष्णवानां तु ये राजन्नपकुर्वन्ति नित्यशः । तेषां दण्डं तु कुरुषे नो वा तेषां नराधिप ॥ ५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + एतदग्रे किंचित्त्रुटितं भाति ।

---

१ फ. सर्वलोकेषु । २ फ. शताश्वमेधसमं ।

भोजनानन्तरं तेषां भोजनं कुरुषे नृप । तैस्तु पूजितो विष्णुर्यैर्भक्तास्तु सुपूजिताः ॥ ६
शालग्रामशिलाभवां दत्त्वा (?) मूर्धनि सत्वरम् । त्वं धारयसि भूपाल कण्ठे नित्यं सुभक्तितः ७
धूपदीपं तु वै विष्णोर्भक्त्या भजसि भूभुज । आरात्रिकं सदा कृत्वा भक्तानां वेदयेन्नृप ॥ ८
शङ्खोदकं हरेर्मूर्ध्नि भ्रामयित्वा तु भक्तितः । नित्यं बिभर्षि शिरसि शेषं यच्छसि वैष्णवान्॥९
नैवेद्यं सत्वरं कृत्वा सर्वोपस्करसंयुतम् । विष्वक्सेनाय दत्त्वा वै स्वयं भुंक्ष्वासि याजवः(भुनक्षि वा नृप)
विष्णोर्निवेदितं चान्नं वैष्णवैः सह भुज्यते । नित्यं नामसहस्रेण भक्त्या तो(स्तौ)षि जनार्दनः(नम्)
दीपान्तदानान्ते विष्णोः कुरुषे गीतनर्तनम् । श्यामाङ्कुरैः पूजयसे पूजान्ते नृपसत्तम ॥ १२
श्यामाङ्कुरैः सदा यस्य पूजनमतिदुर्लभम् । पृथ्वीदानसमं पुण्यं दूर्वया पूजने कृते ॥ १३
अतो वै नास्ति लोकेऽस्मिन्दूर्वया सदृशं भुवि । तथा वै पूजनं कार्यं विष्णुसायुज्यमिच्छता १४
अनन्तं कुरुषे नित्यं पूजनं दूर्वया सह । यथाशक्तिविशेषेण पूजनं कुरुषे न वा ॥ १५
पक्षे पक्षे नृपश्रेष्ठ विधिवद्द्वादशीव्रतम् । यत्कृतं तु महाराज महापापप्रणाशनम् ॥ १६
मोक्षदं सुखदं चैव तथा ह्यायुष्प्रदं सदा । एतद्विष्णुव्रतं प्रोक्तं वैष्णवानां तु मोक्षदम् ॥ १७
गृहस्थानां तु सुखदं यतीनां मुक्तिदायकम् । सर्वरोगादिशमनं पवित्रं कायशोधनम् ॥ १८
व्रतमेतत्त्व कुरुषे न वा चैव नराधिप । दशमीवि(मीवे)धरहितं कुरुषे जागरान्वितम् ॥ १९
तुलसीपत्रनिकरैर्नित्यं पूजयसे हरिम् । गोपीचन्दनजं पुण्ड्रं भाले वा नृपसत्तम ॥ २०
धारितं सर्वलोकानां पवित्रीकरणं नृप । अस्त्रं च धारय सदा गोपीचन्दनसंभवम् ॥ २१
ब्रह्महा हेमहारी च मद्यपायी तथैव च । अगम्यागो महापापी तथा ह्यनृतभाषितः ॥ २२
ते सर्वे मुक्तिमायान्ति तिलकधारणादतः । बिभर्षि कण्ठे नित्यं त्वं धात्रीफलसमुद्भवम् ॥ २३
मालां मुक्त्यायु(मु)त सम(मां) तुलसीपत्रसंभवाम् । शालग्रामशिलायुक्तं द्वारकायां समुद्भवम्॥२४
नित्यं पूजयसे भूप भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् । पद्मसंज्ञं पुराणं वै पठसे पुरतो हरेः ॥ २५
चतर्दलस्य राज्यस्य अह्लादस्य च भूपतेः(?) । वासरं वासुदेवस्य सवेधं कुर्वतो नरान् ॥ २६
निवारयसि भूपाल शास्त्रं दृष्ट्वा प्रयत्नतः । सवेधं वासरं विष्णोर्यस्मिन्राष्ट्रे प्रवर्तते ॥ २७
लिप्यते तेन पापेन राजा भवति नारकी । वेधं चतुर्विधं त्यक्त्वा समुपोष्य हरेर्दिनम् ॥
कुलकोटिं समुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥* २८

गौतम उवाच—

शृणु भूपाल वक्ष्यामि वैष्णवाख्यं महाव्रतम् । यच्छ्रुत्वा पापिनः सर्वे मुक्तिमायान्ति तत्क्षणात्
द्वादशीसंभवं पुण्यं मयाऽऽख्यातं न कस्यचित् । वैष्णवोऽसि महाराज भक्तो भागवतो नृणाम्
वैष्णवं तन्महागुह्यं तद्व्रतं त्वं निशामय । उन्मीलनी नाम पुरी(रा) भक्त्या मे माधवेन तु ३१
कथिता सुप्रसन्नेन तां ते भूप वदाम्यहम् । एकादशी ह्यहोरात्रं प्रभाते घटिका भवेत् ॥ ३२
उन्मीलनी तु सा ज्ञेया विशेषेण हरिप्रिया । त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ३३
कोट्यंशेनैव तुल्यानि मखा वेदास्तपांसि च । उन्मीलनीसमं किंचिन्न भूतं न भविष्यति ॥ ३४
प्रयागो न कुरुक्षेत्रं न काशी न च पुष्करम् । शैलो हिमाच(कु)लो नैव न मेरुर्गन्धमादनः ॥३५
शैलो नैवेह मलयो विन्ध्यो नैव च नैमिषम् । गोदावरी न कावेरी चन्द्रभागा न वेदिका ॥३६

---

* एतदग्रे किंचित्त्रुटितम् ।

न तापी न पयोष्णी च शिवाप्ता नैव चन्दना । चर्मण्वती च शरयूश्चन्द्रभागा न गिल्लका ॥ ३७
गोमती च विपाशा च शोणाख्यश्च महाह्रदः । किमत्र वहुनोक्तेन भूयो भूयो नराधिप ॥ ३८
उन्मीलनीसमं किंचिन्न देवः केशवात्परः । उन्मीलनीमनुप्राप्य यैः कृतं केशवार्चनम् ॥ ३९
पापचक्रसमूहस्य राशिं नाशयति क्षणात् । यस्मिन्मासे महीपाल तिथिरुन्मीलनी भवेत् ॥ ४०
तन्मासनाम्ना गोविन्दः पूजनीयः प्रयत्नतः । जातरूपमयः कार्यो मासनाम्ना तु माधवः ॥ ४१
स्वशक्त्या विश्वरूपं तु श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । पवित्रोदकसंयुक्तं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ४२
गन्धपुष्पाक्षतैर्युक्तं कुम्भं स्रग्दामभूषितम् । पात्रं च सोदरं कार्यं गोधूमैश्चापि पूरितम् ॥ ४३
नानारत्नैश्च संयुक्तं नानागन्धैः प्रपूजितम् । मल्लिकामोदसंयुक्तं जातीपुष्पैः प्रपूजितम् ॥ ४४
श्वेताक्षैस्तण्डुलैश्चैव पूरणीयं प्रयत्नतः । प्रदद्याद्वस्त्रयुग्मं तु उपवीतं तु सोत्तरम् ॥ ४५
उपानहौ तु राजर्षे आतपत्रं शिरोपरि । भाजनं जलपात्रं च सप्तधान्यं तिलैः सह ॥ ४६
रूप्यं चैव तु कार्पासं पायसं मुद्रिका हरेः । धेनुर्वाऽत्र त(प्र)दातव्या सालंकारा सुसंयुता ॥४७
सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरीं ताम्रपृष्ठीं तथैव च । कांस्यदोहां रत्नपुच्छां दद्याद्वै गुरवे तदा ॥ ४८
शय्यां च पौष्करां दद्यान्माधवे भक्तिपूर्वकम् । धूपं दीपं तु नैवेद्यं फलं पत्रं निवेदयेत् ॥ ४९
पूजनीयो महाभक्तैर्मन्त्रैरेभिस्तु केशवः । तुलसीपत्रसंयुक्तैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा ॥ ५०
मासनाम्ना वै चरणौ जानुनी विष्णुरूपिणे । गुह्यं [तु भू]तपतये कटिं वै पीतवाससे ॥ ५१
ब्रह्ममूर्तिनृ(भृ)ते नाभिमुदरं विश्वयोनये । हृदयं ज्ञानगम्याय कण्ठं वैकुण्ठमूर्तये ॥ ५२
उदरगाय ललाटे तु वहुदन्तानुकारिणे(?) । उत्तमाङ्गं सुरेशाय सर्वाङ्गं सर्वमूर्तये ॥ ५३
स्वनाम्ना चाऽऽयुधादीनि पूजनीयानि भक्तितः । अर्घ्यदानं प्रकर्तव्यं नालिकेरादिभिः समम्॥
शङ्खोपरि फलं कृत्वा गन्धपुष्पाक्षतान्वितम् । सूत्रेण वेष्टनं कृत्वा दद्यादर्घ्यं विधानतः ॥ ५५
देवदेव महादेव श्रीकेशव जनार्दन । सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु पुण्यराशिविवर्धन ॥ ५६
शोकमोहमहापापान्मामुद्धर महार्णवात् । [*सुकृतं न कृतं किंचिज्जन्मकोटिशतैरपि ॥ ५७
तथाऽपि मां महास्वामिन्समुद्धर भवार्णवात्] । व्रतेनानेन देवेश ये चान्ये मम पूर्वजाः ॥ ५८
वियोनिं च गताश्चान्ये पापान्मृत्युवशं गताः । ये भविष्यन्ति येऽतीताः प्रेतलोकात्समुद्धर॥ ५९
आर्तस्य मम दीनस्य भक्तिरव्यभिचारिणी । दत्तमर्घ्यं मया तुभ्यं भक्त्या +गृह्ण गदाधर ॥६०
दत्त्वाऽर्घ्यं धूपदीपाद्यैर्नैवेद्यैर्विष्णुसंभवैः । स्तोत्रैर्नीराजनैर्गीतैर्नृत्यैः संतोषयेद्धरिम् ॥ ६१
वस्त्रदानैश्च गोदानैर्भोजनैस्तोपयेद्गुरुम् । तथा तथा विधातव्यं गुरुर्वै प्रीतिमाप्नुयात् ॥ ६२
लोकानां तारणार्थाय धात्रा सृष्टो गुरुर्यतः । अतो वै गुरुपूजा च कर्तव्या वै प्रयत्नतः ॥ ६३
अहितं यो नाशयति स्वहितं दर्शयेत्सदा । स गुरुः स च विज्ञेयः सर्वधर्मार्थकोविदः ॥ ६४
अकुर्वन्वित्तशाठ्यं च गुरवे तन्निवेदयेत् । गुरोर्निवेदिते भूप परिपूर्णं भवेद्व्रतम् ॥ ६५
कृत्वा दिनकृतं कर्म भोजनं ब्राह्मणैः सह । कर्तव्यं नृपशार्दूल दिनं नेयं कथानकैः ॥ ६६
अनेन विधिना यस्तु कुर्यादुन्मीलनीव्रतम् । कल्पकोटिसहस्राणि वसते विष्णुसंनिधौ† ॥ ६७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवाद उन्मीलनीव्रतं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३७८५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + आर्षम् । † एतदग्रे किंचित्त्रुटितमिति भाति ।

अथाष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

[*कीदृशी स्यान्महादेव पक्षवर्धिनीसंज्ञिका । यया वै कृतया जन्तुर्महापापात्प्रमुच्यते ॥ १

श्रीमहादेव उवाच—]

अमा वा यदि वा पूर्णा संपूर्णा जायते तदा । भूत्वा वै नाडिकाषष्टिर्जायते प्रतिपद्दिने ॥

अश्वमेधायुतैस्तुल्या सा भवेत्पक्षवर्धिनी । २

नारद उवाच—

पूजाविधिं तु इच्छामि सांप्रतं देवसत्तम । यत्कृते (यं कृत्वा) तु महादेव महाफलमवाप्नुयात् ॥ ३

महादेव उवाच—

पूजाविधिं प्रवक्ष्यामि सांप्रतं द्विजनन्दन । पूजिते चार्चिते विष्णौ फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ४

येन पूजाविधानेन तुष्टिं प्राप्नोति माधवः । अव्रणं जलपूर्णं च कुम्भं चन्दनचर्चितम् ॥ ५

पञ्चरत्नसमायुक्तं पुष्पमालाभिवेष्टितम् । स्थाप्यं ताम्रमयं पात्रं सगोधूमं घटोपरि ॥ ६

सौवर्णं कारयेद्देवं माससंज्ञाभिधानकम् । पञ्चामृतेन विधिना स्नपनं सुमनोहरम् ॥ ७

कारयेद्देवदेवेशं जगन्नाथं जगत्पतिम् । विलेपनं तु कर्तव्यं कुङ्कुमागरुचन्दनैः ॥ ८

वस्त्रयुग्मं च दातव्यं छत्रोपानहसंयुतम् । पूजयेद्देवताधीशं कुम्भपात्रोपरि स्थितम् ॥ ९

पद्मनाभाय वै पादौ जानुनी विश्वमूर्तये । ऊरू वै ज्ञानगम्याय कटिं ज्ञानप्रदाय च ॥ १०

उदरं विश्वनाथाय हृदयं श्रीधराय च । कण्ठं कौस्तुभकण्ठाय बाहू क्षत्रान्तकारिणे ॥ ११

ललाटं व्योममूर्ध्ने तु शिरो वै सर्वरूपिणे । स्वनाम्ना चैव शस्त्राणि सर्वाङ्गं दिव्यरूपिणे ॥ १२

एवं विधिवत्संपूज्य ततोऽर्घ्यं दापयेत्सुधीः । नालिकेरेण शुभ्रेण देवदेवस्य चक्रिणः ॥ १३

अनेनैवार्घदानेन संपूर्णं जायते व्रतम् । संसारार्णवमग्नं भो मामुद्धर जगत्पते ॥ १४

त्वमीशः सर्वलोकानां त्वं साक्षाच्च जगत्पतिः । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं पद्मनाभ नमोऽस्तु ते ॥ १५

नैवेद्यानि सुहृद्यानि षड्रसानि विशेषतः । देयानि तु विशेषेण केशवाय सुभक्तितः ॥ १६

नागपत्रं सकर्पूरं दद्याद्देवस्य भक्तितः । घृतेन दीपं कुर्यात्तु तिलतैलेन वा पुनः ॥ १७

कृत्वा सम्यग्विधानेन गुरोः पूजां प्रकारयेत् । वस्त्राणि चैव चोष्णीषं कञ्चुकं च प्रदापयेत् ॥ १८

दक्षिणां च यथाशक्ति गुरवे संप्रदापयेत् । भोजनं चैव ताम्बूलं दत्त्वाऽऽचार्यं प्रतोषयेत् ॥ १९

स्ववित्तस्यानुमानेन यथाशक्ति तु निर्धनैः । कार्या सम्यक्प्रयत्नेन द्वादशी पक्षवर्धिनी ॥ २०

ततो जागरणं कुर्याद्गीतनृत्यसमन्वितम् । पुराणपाठसहितं हास्यावादसुसंयुतम् ॥ २१

स्तुवन्ति च प्रशंसन्ति जागरं चक्रपाणिनः । नित्योत्सवो भवेत्तेषां गृहे वै दशजन्मसु ॥ २२

अतो धन्यतमा चेयं कर्तव्या पक्षवर्धिनी । कृत्वा तु सकलं पुण्यफलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ २३

पक्षवर्धिनीमाहात्म्यं ये शृण्वन्ति मनीषिणः । तैर्व्रतं तत्कृतं सर्वं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २४

पञ्चाग्निसाधने पुण्यं यच्च स्यात्तीर्थसाधने । तत्पुण्यफलमाप्नोति विष्णोर्जागरकारणात् ॥ २५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ज. झ. ञ. फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ञ. °रु विज्ञा° । २ झ. ञ. °णे । सुनाम्ना चैव कमलां सर्वाङ्गी(ङ्गीं) दिव्यरूपिणी(णीम्) । ए° । ३ झ. ञ. °त्पुण्यं समवाप्नो° ।

पक्षवर्धिनी महापुण्या पवित्रा पापनाशिनी । उपवासकृतां विप्र हत्याकोटिविनाशिनी ॥ २६
वसिष्ठेन कृता पूर्वं भारद्वाजेन वै मुने । ध्रुवेण चाम्बरीषेण कृतेयं विष्णुवल्लभा ॥ २७
इयं काशीसमा पुण्या इयं वै द्वारकासमा । उपोषिता च भक्तेन वाञ्छितं च ददात्यसौ ॥ २८
इयं धन्या धन्यतमा हत्यायुतविनाशिनी । कर्तव्या तु विशेषेण वैष्णवैर्ज्ञानतत्परैः ॥ २९
अहो सर्वेश्वरो देवः संसेव्यो व्रततत्परैः । किमन्यद्बहुनोक्तेन कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ ३०
यथा च वर्धते चन्द्रः सिते पक्षे विशेषतः । तथा वै वर्धते भक्तः करणात्प(र्ता वै प)क्षवर्धिनीम्
सूर्योदये यथा ध्वान्तं नश्यते तत्क्षणादपि। तथाऽघं नाशमाप्नोति करणात्प(तुवै प)क्षवर्धिनीम्॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे पक्षवर्धिनीनामैकादशीमाहात्म्यं नामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३८१७

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

शृणु नारद वक्ष्यामि माहात्म्यं जागरस्य तु । यच्छ्रुत्वा मुक्तिमाप्नोति महापापी न संशयः ॥ १

नारद उवाच—

अहो विश्वेश्वरो विष्णुः पवित्रीकरणः सदा । तस्योपवासमाहात्म्यं श्रुतं हि त्वन्मुखाच्छिव ॥२
तथाऽपि श्रोतुमिच्छामि माहात्म्यं जागरस्य तु । कीदृग्जागरमाहात्म्यं रात्रौ भक्तिस्तु कीदृशी ३
प्रहरेण तु या पूजा वद विश्वेश्वर प्रभो । त्वं लोकेषु सदा पूज्यस्त्वं हि देवो जनार्दनः ॥ ४
त्वं हि विश्वेश्वरो देवो यतो भक्तिर्जनार्दने । सर्वेषां चैव भक्तानां त्वं च श्रेष्ठो ह्युमापतिः ॥ ५
लोकेऽस्मिन्सर्वदा भक्त्या तवाऽऽख्या वर्तते सदा(शिव)। अतो येन प्रकारेण लोकानां मुक्तिरेव च
विश्वेश्वर वद त्वं हि माहात्म्यं जागरस्य तु ॥ ६

महादेव उवाच—

एकादश्यां जनो विष्णुं रात्रौ संपूज्य भक्तितः । कुर्याज्जागरणं विष्णोः पुरतो वैष्णवैः सह ७
गीतं वाद्यं तथा नृत्यं पुराणपठनं तथा । धूपं दीपं च नैवेद्यं पुष्पं गन्धानुलेपनम् ॥ ८
फलमर्घ्यं च श्रद्धां च दानमिन्द्रियसंयमम् । सत्यान्वितं च विप्रेन्द्र वचो युक्तं क्रियान्वितम् ॥९
विनिद्रं वै मुदा युक्तो यः करोति नरः सदा । सर्वपापविनिर्मुक्तो जायते विष्णुवल्लभः ॥ १०
रात्रौ जागरणे प्राप्ते निद्रां कुर्वन्त्यवैष्णवाः । हारितं सोपवासं च व्रतं वै विष्णुसंज्ञकम् ॥ ११
ये कुर्वन्ति नराः प्राज्ञा जागरे विष्णुसंज्ञके । जागरं कृष्णभावेन न स्वपन्ति कदाचन ॥ १२
कृष्णस्य नाम मनसा वदन्ति च पुनः पुनः । ते तु धन्यतमा ज्ञेया अस्यां रात्रौ विशेषतः ॥१३
क्षणे क्षणे तु गोविन्दनाम्ना चैव चतुर्गुणम् । प्रहरे कोटिगुणितं चतुर्यामे त्वसंख्यकम् ॥ १४
जागरे निमिषार्धे तु केशवाग्रे विशेषतः । तत्फलं कोटिगुणितं तस्य संख्या न विद्यते ॥ १५
नर्तनं कुरुते यस्तु केशवाग्रे नरोत्तमः । न फलं हीयते तस्य आजन्ममरणान्तिकम् ॥ १६
साश्चर्यं चैव सोत्साहं पापालस्यादिवर्जितम् । प्रदक्षिणसमायुक्तं नमस्कारपुरःसरम् ॥ १७

---

१ ज. हारीतं । २ ङ. झ. गोदानं दद्याचैव । ३ ङ. झ. चतुःसंख्या न विद्यते । जा° ।

नीराजनसमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा । यामे यामे महाभाग कुर्यादारार्तिकं हरेः ॥ १८
षड्विंशगुणसंयुक्तमेकादश्यां च जागरम् । यः करोति नरो भक्त्या न पुनर्जायते भुवि ॥ १९
एवं यः कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः । जागरं वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥ २०
धनवान्वित्तशाठ्येन यः करोति प्रजागरम् । तेनाऽऽत्मा हारितो नूनं कितवेन दुरात्मना ॥ २१
विष्णोर्जागरणे प्राप्ते उपहासं करोति यः । षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ॥ २२
वेदविद्ब्राह्मणो यस्तु नर्तने च विशेषतः । उपहासपरः प्राप्तः स वै चाण्डाल उच्यते ॥ २३
निमिषं निमिषार्धं वा यः करोति प्रजागरम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्नोति पदमव्ययम् ॥ २४
वेदशास्त्ररतो नित्यं नित्यं वै यज्ञयाजकः । रात्रौ जागरणं प्राप्ते निन्दां कुर्वन्व्रजत्यधः ॥ २५
मम पूजां प्रकुर्वाणो विष्णुनिन्दासु तत्परः । एकविंशत्कुलैर्नैव नरकं प्रतिपद्यते ॥ २६
विष्णुः शिवः शिवो विष्णुरेकमूर्तिर्द्विधा स्थिता । तस्मात्सर्वप्रकारेण नैव निन्दां प्रकारयेत्॥२७
दष्टाः कालभुजंगेन स्वपन्ति मधुहादि(ध्वरेर्दि)ने । कुर्वन्ति जागरं नैव मायया चैव मोहिताः२८
प्राप्ता ह्येकादशी येषां कलौ जागरणं विना । ते विनष्टा न संदेहो यस्माज्जीवितमध्रुवम् ॥ २९
उद्वृनं(त्य) नेत्रयुग्मं तु दत्त्वा(गत्वा) वै वैष्णवं पदम्। कृतं ये नैव पश्यन्ति पापिनो हरिजागरम्॥
अभावे वाचकस्याथ गीतं नृत्यं तु कारयेत् । वाचके सति देवर्षे पुराणं प्रथमं पठेत् ॥ ३१
अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयायुतस्य च । पुण्यं कोटिगुणं वत्स विष्णोर्जागरणे कृते ॥ ३२
पितृपक्षे मातृपक्षे भार्यापक्षे तु वाडव । कुलान्युद्धरते चैतान्कृ(तेऽन्यानि कृ)त्वा जागरणं हरेः
उपोषणदिने विद्धे जागरं पूजनं हरेः । वृथा दानादिकं सर्वं कृतं भ्रेषु कृतं यथा ॥ ३४
उपोषणदिने विद्धे प्रारब्धे जागरे स्थितिम् । विहाय स्थानं तद्विष्णुः शापं दत्त्वा प्रगच्छति ३५
अविद्धे वासरे विष्णोर्ये कुर्वन्ति प्रजागरम् । तेषां मध्ये तु तुष्टः सन्नृत्यं तु कुरुते हरिः ॥ ३६
यावद्दिनानि कुरुते जागरं केशवाग्रतः । युगानि तानि तावन्ति विष्णुलोके महीयते ॥ ३७
यावद्दिनानि वसते विना जागरणं हरेः । तावद्वर्षसहस्राणि रौरवान्न निवर्तते ॥ ३८
एकादश्यां शयानस्य(नो यो) विना जागरणं हरेः । [*नृत्यन्ति धृतशस्त्राश्च तद्गृहे यमकिंकराः]
मूकवत्तिष्ठते यो वै गानं पाठं न वाऽऽचरेत् । सप्तजन्मनि मूकत्वं(कः स) जायते जागरे हरेः॥
यो न नृत्यति मूढात्मा पुरतो जागरे हरेः । पङ्गुत्वं तस्य जानीयाज्जन्मजन्मनि वाडव ॥ ४१
यः पुनः कुरुते गीतं नृत्यं जागरणं हरेः । ब्राह्मं पदं मदीयं च सत्यं वै तस्य वैष्णवम् ॥ ४२
यः प्रबोधयते लोकान्विष्णोर्जागरणे रतः । वसेच्चिरं तु वैकुण्ठे पितृभिः सह वैष्णवः ॥ ४३
मतिं प्रयच्छते यस्तु हरेर्जागरणं प्रति । षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपे वसेन्नरः ॥ ४४
यत्किंचित्क्रियते पापं कोटिजन्मनि मानवैः । कृष्णस्य जागरे सर्वं रात्रौ नश्यति वाडव ॥ ४५
शालग्रामशिलाग्रे ये प्रकुर्वन्ति प्रजागरम् । यामे यामे फलं प्रोक्तं कोटिदेवसमुद्भवम् ॥ ४६
संप्राप्ते वासरे विष्णोर्ये न कुर्वन्ति जागरम्। वृथा स्यात्सुकृतं तेषां वैष्णवानां च निन्दया॥४७
कामार्थौ संपदः पुत्राः कीर्तिर्लोकाश्च शाश्वताः । यज्ञायुतैर्न लभ्यन्ते द्वादशीजागरं विना ॥४८
मतिर्न जायते यस्य द्वादश्यां जागरं प्रति । न हि तस्याधिकारोऽस्ति पूजने केशवस्य हि ॥४९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. न. 'ष्टाः कलिभु' । २ ङ. 'भ्रेन कृ' । ३ ङ. 'यात्सज' । ४ च. 'टितीर्थस' ।

यावत्पदानि चलते केशवायतनं प्रति । अश्वमेधसमानि स्युर्जागरार्थं प्रगच्छतः ॥ ५०
पादयोः पतितं यावद्धरण्यां पांशु गच्छताम् । तावद्वर्षसहस्राणि जागरी वसते दिवि ॥ ५१
तस्माद्गृहात्प्रगन्तव्यं जागरे केशवालयम् । कलौ मलविनाशाय द्वादशी द्वादशीषु च ॥ ५२
परापवादसंयुक्तं मनःप्रसादवर्जितम् । शास्त्रहीनमगान्धर्वं तथा दीपविवर्जितम् ॥ ५३
शक्त्योपचाररहितमुदासीनं सनिन्दनम् । कलियुक्तं विशेषेण जागरं नवधाऽधमम् ॥ ५४
सशास्त्रं जागरं यच्च नृत्यगन्धर्वसंयुतम् । सवाद्यं तालसंयुक्तं सदीपं मधुभिर्युतम् ॥ ५५
उचारैस्तु समायुक्तं यथोक्तैर्भक्तिभावितैः । प्रसन्नं तुष्टिजननं समूढं लोकरञ्जनम् ॥ ५६
गुणैर्द्वादशभिर्युक्तं जागरं माधवप्रियम् । कर्तव्यं तत्प्रयत्नेन पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ ५७
किं व्रतैर्बहुभिश्चीर्णैस्तीर्थवासेन तस्य किम् । द्वादशीवासरे प्राप्ते न कुर्याज्जागरं हरेः ॥ ५८
प्रवासे न त्यजेद्यस्तु पथि खिन्नोऽपि वाडव । जागरं वासुदेवस्य द्वादश्यां तु स मे प्रियः ॥५९
मद्भक्तो न हरेः कुर्याज्जागरं पापमोहितः । व्यर्थं मत्पूजनं तस्य मत्पूज्यं यो न पूजयेत् ॥ ६०
न शैवो न च सौरोऽसौ न शाक्तो गणसेवकः । यो भुङ्क्ते वासरे विष्णोर्ज्ञेयः पश्वधिको हि सः
विप्रियं च कृतं तेन दुष्टेनैव च पापिना । मद्भक्तिबलमाश्रित्य यो भुङ्क्ते वै हरेर्दिने ॥ ६२
सबाह्याभ्यन्तरं देहं वेष्टितं पापकोटिभिः । मुच्यन्ते वासरे विष्णोर्ये कुर्वन्ति प्रजागरम् ॥ ६३
कूर्परं यमदूतानां दलनं वै यमस्य च । कृत्वा जागरणं विष्णोरविद्धं द्वादशीव्रतम् ॥ ६४
स्वर्गप्रदा मुनिश्रेष्ठ मुक्तास्ते नैव संशयः । वाञ्छितं नरकं सौख्यं विद्धं कृत्वा हरेर्दिनम् ॥ ६५
निहताः पितरस्तेन देवानां वै वधः कृतः । दत्तं राज्यं तु दैत्यानां कृत्वा विद्धं हरेर्दिनम् ॥६६
यो नृत्यति प्रहृष्टात्मा कृत्वा वै करताडनम् । गीतं कुर्वन्मुखेनापि दर्शयन्कौतुकान्बहून् ॥ ६७
पुरतो वासुदेवस्य रात्रौ जागरणस्थितः । पठन्कृष्णचरित्राणि रञ्जयन्वैष्णवान्गणान् ॥ ६८
मुखेन कुरुते वाद्यं संप्रहृष्टतनूरुहः । दर्शयन्विविधान्नृत्या(?)न्स्वेच्छालापान्प्रकारयन् ॥ ६९
भावैरेतैर्नरो यस्तु कुरुते जागरं हरेः । निमिषे निमिषे पुण्यं तीर्थकोटिफलं स्मृतम् ॥ ७०
अनुद्विग्नमना यस्तु धूपं नीराजनं हरेः । कुरुते जागरं रात्रौ सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ ७१
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । कृष्णस्य जागरे तानि विलयं यान्ति खण्डशः॥
एकतः क्रतवः सर्वे समाप्तवरदक्षिणाः । एकतो देवदेवस्य जागरं कृष्णवल्लभम् ॥ ७३
तत्र काशी पुष्करं च प्रयागं नैमिषं गया । शालग्राममहाक्षेत्रमर्बुदारण्यमेव च ॥ ७४
शौकरं मथुरा तत्र सर्वतीर्थानि चैव हि । यज्ञा वेदाश्च चत्वारो व्रजन्ति हरिजागरम् ॥ ७५
गङ्गा सरस्वती तापी यमुना च शतद्रुका । चन्द्रभागा वितस्ता च नद्यः सर्वास्तु तत्र हि ॥ ७६
सरांसि च ह्रदाः सर्वे समुद्राः सर्व एव हि । एकादश्यां द्विजश्रेष्ठ गच्छन्ति कृष्णजागरम् ॥७७
स्पृहणीया हि देवानां ये नराः कृष्णजागरे । नृत्यन्ति गीतं कुर्वन्ति वीणावाद्यप्रहर्षिताः ॥७८
एवं जागरणं कृत्वा संपूज्य च महाहरिम् । द्वादश्यां पारणं कृत्वा(कार्यं) स्वशक्त्या वैष्णवैः सह

शिव उवाच—

शृणु ब्रह्मन्प्रवक्ष्यामि द्वादशीमाहात्म्यमुत्तमम् । द्वादशी तु सदा ज्ञेया पवित्रा मोक्षदायिनी॥८०
प्रातः स्नात्वा हरिं पूज्य उपवासं समर्पयेत् । अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव ॥ ८१

---

१ ङ. धवलालयम् । २ ङ. स्वर्गापेक्षा मु° । ३ ङ. झ. ञ. °धान्भृत्या° । ४ ङ. शतद्रुमा ।

प्रसीद सुमुखो भूत्वा ज्ञानदृष्टिप्रदो भव । पारणं च ततः कुर्याद्यथासंभवमग्रतः ॥ ८२
अत ऊर्ध्वं यथेष्टं तु कारयेच्च यथाविधि । यदा तु द्वादशी स्वल्पा पारणे न भवेद्द्विज ॥ ८३
तदा रात्रौ तु कर्तव्यं पारणं मुक्तिमिच्छता । तदा न रात्रिदोषः स्यान्निषिद्धं न भवेत्कचित् ८४
यदुक्तं निशि न स्नायान्महानिशि न (तु) वर्जयेत् । तत्पूर्वापरयामाभ्यां दिनवत्कर्म कारयेत्८५
यदा भवति स्वल्पा तु द्वादशी पारणे दिने । उषःकाले द्वयं कुर्यात्मातर्माध्याह्निकं तदा ॥ ८६
द्वादशी साधिता येन नरेण भुवि सर्वदा । तस्य फलं हि वै वक्तुं न समर्थोऽस्मि वै द्विज॥ ८७
[*सर्वपुण्याधिका देवी मुक्तिदा च सदा भवेत् । एतद्व्रतं महापुण्यं] द्वादश्याख्यं विशेषतः ॥
साधितान्स्वकल्पान्कामान्प्रापुश्च महाजनाः । अम्बरीषादयः सर्वे ये भक्ता भुवि विश्रुताः॥ ८९
द्वादशीं साधयित्वा तु ते गता विष्णुसद्मनि । सत्यं सत्यं पुनः सत्यं यदुक्तं तु मया तव ॥ ९०
नास्ति विष्णुसमो देवो न तिथिर्द्वादशीसमा । अत्र दत्तं च भुक्तं च तथा पूजादिकं च यत्९१
तत्सर्वं पूर्णतां याति पूजिते माधवे सति । किं पुनर्बहुनोक्तेन भक्तानां वल्लभो हरिः ॥ ९२
स ददात्यखिलान्कामान्यावदाभूतसंप्लवम् । द्वादश्यां चैव यद्दत्तं तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥ ९३
कुरुक्षेत्रेषु यद्दत्तं निष्फलं नैव जायते । तद्वच्च द्वादशीदत्तं भवेद्देवर्षिसत्तम ॥ ९४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे द्वादश्येकादशीजागरणमहिमवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३०११

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

शिव उवाच—

एकस्मिन्समये पुत्र गतोऽहं विष्णुसंनिधौ । तत्र पृष्टं मया पूर्वं माहात्म्यं द्वादशीभवम् ॥
यच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे भुक्त्वा भोगान्दिवं ययुः ॥ १

नारद उवाच—

कीदृशी स्यान्महादेव महाद्वादशिका परा । तस्या व्रते फलं किंचिद्वद सर्वेश्वर प्रभो ॥ २

विश्वेश्वर उवाच—

इयमेकादशी ब्रह्मन्महापुण्यफलप्रदा । ऋक्षयोगैश्च संयुक्ता कर्तव्या मुनिसत्तमैः ॥ ३
जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी । सर्वपापहराश्चैताः कर्तव्याः फलकाङ्क्षिभिः ॥ ४
एकादश्यां यदा ऋक्षं शुक्लपक्षे पुनर्वसू । नाम्ना सा च जया ख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः॥ ५
तामुपोष्य नरः पापान्मुच्यते नात्र संशयः । यदा च शुक्लद्वादश्यां नक्षत्रं श्रवणो भवेत् ॥ ६
विजया सा समाख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः । सहस्रगुणितं दानं तथा वै विप्रभोजनम् ॥ ७
होमस्तथोपवासश्च सहस्राधिकफलप्रदः । यदा च शुक्लद्वादश्यां प्राजापत्यं हि जायते ॥ ८
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः । सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ९
प्रक्षालयति गोविन्दस्तस्यामभ्यर्चितो ध्रुवम् । यदा वै शुक्लद्वादश्यां पुष्यो भवति कर्हिचित् १०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. भोजयेत् । २ क. ख. च. ज. झ. ञ. पुण्यं । ३ क. ख. ज. झ. यस्यां ।

तदा तु सा महापुण्या भविता पापनाशिनी । यो ददाति तिलप्रस्थं नित्यं संवत्सरं प्रति ॥ ११
उपवासं च यस्तस्यां करोत्येतत्समं स्मृतम् । तस्यां जगत्पतिर्देवस्तुष्टः सर्वेश्वरो हरिः ॥ १२
प्रत्यक्षतां प्रयात्येव तत्रानन्तफलं स्मृतम् । सागरेण ककुत्स्थेन नहुषेण च गाधिना ॥ १३
तस्यामाराधितः कृष्णो दत्तवानखिलं भुवि । वाचिकान्मानसाच्चापि कायिकाच्च विशेषतः १४
सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः । तामेकां समुपोष्याथ पुण्यनक्षत्रसंयुताम् ॥ १५
एकादशीसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः । स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम्॥१६
यत्तस्यां क्रियते किंचित्तदक्षयफलं स्मृतम् । तस्मादेषा प्रकर्तव्या यत्नेन फलकाङ्क्षिभिः १७
पश्चमेनाश्वमेधेन यदि(दा) स्नातो युधिष्ठिरः । पर्यपृच्छत धर्मात्मा कृष्णं यदुकुलोद्वहम् ॥ १८

युधिष्ठिर उवाच—

उपवासस्य नक्तस्य त्वेकभुक्तस्य मे प्रभो । किं पुण्यं किं फलं तस्य ब्रूहि सर्वं जनार्दन ॥ १९

श्रीभगवानुवाच—

हेमन्ते चैव संप्राप्ते मासे मार्गे च शोभने । कृष्णपक्षे च या पार्थ द्वादशी तामुपोषयेत् ॥ २०
दशम्यां चैकभुक्तं च शुद्धचित्तो दृढव्रतः । नक्तं चैव तथा ज्ञात्वा दशम्यां नियतः सदा ॥ २१
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे । नक्तं च तद्विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम् ॥ २२
नक्षत्रदर्शनान्नक्तं गृहस्थस्य विधीयते[1] । यत्तु दिनाष्टमे भागे रात्रौ तस्य निषेधनम् ॥ २३
ततः प्रभातसमये कृत्वा वै नियमं व्रती । मध्याह्ने च तथा पार्थ स्नानं शुचि समाचरेत् ॥ २४
अधमं कूपके स्नानं वाप्यां स्नानं च मध्यमम् । तडागे चोत्तमं स्नानं नद्यां स्नानं ततः परम् २५
पीड्यन्ते जन्तवो यत्र जलमध्ये व्यवस्थिते । तत्र स्नाने कृते पार्थ पापं पुण्यं समं भवेत् ॥ २६
गृहे चैवोत्तमं स्नानं जलं चैव विशोधयेत् । तस्मात्तु पाण्डवश्रेष्ठ गृहे स्नानं समाचरेत् ॥ २७
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् ॥ २८
क्रोधलोभौ परित्यज्य त्वेकचित्तो दृढव्रतः । नाऽऽलपेतान्त्यजं चैव तथा पाखण्डिनो नरान् २९
मिथ्यावादरतांश्चैव तथा ब्राह्मणनिन्दकान् । अन्यांश्चैव दुराचारानगम्यागमने रतान् ॥ ३०
परद्रव्यापहारांश्च परदाराभिगामिनः । केशवं पूजयित्वा तु नैवेद्यं तत्र कारयेत् ॥ ३१
दीपं दद्याद्गृहे तत्र भक्तियुक्तेन चेतसा । तद्दिने वर्जयेत्पार्थ निद्रां चैव तु मैथुनम् ॥ ३२
धर्मशास्त्रविनोदेन दिनं सर्वं निवारयेत् । रात्रौ जागरणं कृत्वा भक्तियुक्तो नृपोत्तम ॥ ३३
विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात्प्रणिपत्य क्षमापयेत् । यथा कृष्णा तथा शुक्ला विधिनैवं प्रकारयेत्॥३४
एकादशीं द्विजः पार्थ विभेदं नैव कारयेत् । एवं हि कुरुते यस्तु शृणु तस्य हि यत्फलम् ॥ ३५
शङ्खोद्धारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ ३६
[*संक्रान्तीनां चतुर्लक्षं यो ददाति नृपोत्तम । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम्] ३७
प्रभासक्षेत्रे यत्पुण्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । तत्फलं जायते नूनमेकादश्युपवासिनः ॥ ३८
केदारे चोदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते । तथा चैकादशी पार्थ गर्भवासक्षयंकरी ॥ ३९
अश्वमेधस्य यज्ञस्य पृथिव्यां यत्फलं भवेत् । तस्माच्छतगुणं पुण्यमेकादश्युपवासिनः ॥ ४०

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ ञ. पुस्तकस्थः ।

[1] झ. °ते । ऊनदि° । २ ङ. धनंजय ।

तपस्विनो गृहे यस्य भुञ्जते च द्विजोत्तमाः । तत्फलं जायते नूनमेकादश्युपवासिनः ॥ ४१
गोसहस्रेण यत्पुण्यं दत्त्वा वेदाङ्गपारगे । तस्माच्छतगुणं पुण्य[+मेकादश्युपवासिनः ॥ ४२
येषां देहे त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । वसन्ति तेषां तत्तुल्या एकादश्युपवासिनः॥ ४३
ते नराः पुण्य] कर्माणो ये भक्ता रुक्मिणीपतेः । एकादशीव्रतस्यापि पुण्यसंख्या न विद्यते॥४४
एतत्पुण्यं भवेत्तस्य यत्सुरैरपि दुर्लभम् । एतस्मादर्धपुण्यं तु प्राप्यते नक्तभोजनात् ॥ ४५
नक्तस्यार्धं भवेत्पुण्यमेकभुक्तेन देहिनाम् । तावद्गर्जन्ति तीर्थानि दानानि नियमानि च ॥ ४६
यावन्नोपोषयेज्जन्तुर्वासरं विष्णुवल्लभम् । तस्मात्त्वं पाण्डवश्रेष्ठ व्रतमेतत्समाचर ॥ ४७
पुण्यसंख्यां न जानामि यत्त्वं पृच्छसि पाण्डव । एतद्धि कथितं पार्थ यद्गोप्यं व्रतमुत्तमम् ॥
एकादशीसमं नास्ति कृत्वा(तं) यज्ञसहस्रकम् ॥ ४८

युधिष्ठिर उवाच—

उत्पन्ना सा कथं देव पुण्या चैकादशीतिथिः । कथं पवित्रा विश्वेऽस्मिन्कथं वै देवताप्रिया॥४९

श्रीभगवानुवाच—

पुरा कृतयुगे पार्थ मुरनामेति दानवः । अत्यद्भुतो महारौद्रः सर्वदेवभयंकरः ॥ ५०
इन्द्रोऽपि निर्जितस्तेन सर्वे देवास्तथा नृप । महासुरेण तेनैव मृत्युना च दुरात्मना ॥ ५१
स्वर्गान्निराकृतास्तेन(च) विचरन्ति महीतले। [*सशङ्का भयभीताश्च सर्वे गत्वा महे(ताः सुरे)श्वरम्
इन्द्रेण कथितं सर्वमीश्वरस्यापि चाग्रतः ॥ ५२

इन्द्र उवाच—

स्वर्गलोकपरिभ्रष्टा विचरन्ति महीतले] । मर्त्येषु संस्थिता देवा न शोभन्ते महेश्वर ॥
उपायं ब्रूहि मे देव ह्यमरा यान्ति कां गतिम् ॥ ५३

महादेव उवाच—

देवराज सुरश्रेष्ठ यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः । शरण्यश्च जगन्नाथः परित्राणपरायणः ॥
तत्र गच्छ सुरश्रेष्ठ स वो रक्षां विधास्यति ॥ ५४

कृष्ण उवाच—

ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा देवराजो महामतिः । त्रिदशैः सहितः सर्वैर्गतस्तत्र युधिष्ठिर ॥ ५५
जलमध्ये प्रसुप्तं तं दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा त्विन्द्रः स्तोत्रमुदैरयत् ॥ ५६

इन्द्र उवाच—

ओं नमो देवदेवेश देवदानववन्दित । दैत्यारे पुण्डरीकाक्ष त्राहि मां मधुसूदन ॥ ५७
सुराः सर्वे समायाता भयभीताश्च दानवात् । शरणं त्वां जगन्नाथ त्राहि नो भक्तवत्सल ॥५८
त्राहि नो देवदेवेश त्राहि त्राहि जनार्दन । त्राहि वै पुण्डरीकाक्ष दानवानां विनाशक ॥ ५९
त्वत्समीपं गताः सर्वे त्वामेव शरणं प्रभो । शरणागतदेवानां साहाय्यं कुरु वै प्रभो ॥ ६०
त्वं पतिस्त्वं मतिर्देव त्वं कर्ता त्वं च कारणम् । त्वं माता सर्वलोकानां त्वमेव जगतः पिता ६१

\+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

1 क. ख. च. ज. झ. ञ. नो ।

भगवन्देवदेवेश शरणागतवत्सल । शरणं तव चाऽऽयाता भयभीताश्च देवताः ॥ ६२
देवता निर्जिताः सर्वाः स्वर्गभ्रष्टाः कृता विभो । अत्युग्रेण हि दैत्येन मुरनाम्ना महौजसा ६३

श्रीकृष्ण उवाच—

इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ ६४

श्रीभगवानुवाच—

कीदृशो दानवः शक्र किं रूपं कीदृशं बलम् । क्व स्थानं तस्य दुष्टस्य किं वीर्यं कः पराक्रमः ॥
किं वरं तस्य दुष्टस्य ममाऽऽख्याहि महामते ॥ ६५

इन्द्र उवाच—

पूर्वं बभूव देवेश ब्रह्मवंशसमुद्भवः । तालजङ्घस्तु नाम्ना च अत्युग्रोऽपि महासुरः ॥ ६६
तस्य पुत्रो हि विख्यातो मुरनामेति दानवः । अत्युत्कटो महावीर्यो देवतानां भयंकरः ॥ ६७
पुरी चन्द्रावती नाम्ना तत्र स्थाने वसत्यसौ । निर्जिता देवताः सर्वाः स्वर्गाच्चेन विवासिताः ॥
इन्द्रोऽन्यो रोपितस्तेन चान्यश्चैव हुताशनः । चन्द्रसूर्यौ कृतौ चान्यौ वायुर्वरुण एव च ॥ ६९
सर्वमात्मकृतं तेन सत्यं सत्यं जनार्दन । देवलोकः कृतस्तेन सर्वस्थानविवर्जितः ॥ ७०

श्रीकृष्ण उवाच—

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कोपमानो जनार्दनः । हनिष्ये दानवं (निहन्मीत्युक्त्वा तं) दुष्टं देवतानां
भयंकरम् ॥ ७१
त्रिदशैः सहितो देवो गतश्चन्द्रावतीं पुरीम् । दृष्टो देवैस्तु दैत्येन्द्रो गर्जमानः पुनः पुनः ॥ ७२
तेन सर्वे जिता देवा गताश्चैव दिशो दश । हरिं निरीक्ष्य प्रोवाच तिष्ठ तिष्ठेति दानवः ॥
भगवानब्रवीत्तं च क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ७३

श्रीभगवानुवाच—

रे दानव दुराचार मम बाहुं निरीक्षय । ततस्ते संमुखाः सर्वे विष्णुना दुष्टदानवाः ॥ ७४
हता बाणैः पुनर्दिव्यैर्जाताश्च भयविह्वलाः । चक्रं मुक्तं च कृष्णेन दैत्यसैन्येषु पाण्डव ॥ ७५
तेन च्छिन्नास्तु शतशो बहवो निधनं गताः । एकोऽपि दानवस्तत्र युध्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ ७६
नष्टाः सर्वे सुरास्तेन निर्जितो मधुसूदनः । निर्जितस्तेन दैत्येन [*बाहुयुद्धमजाय(याच)त ७७
बाहुयुद्धं कृतं तेन दिव्यं वर्षसहस्रकम् । विष्णुश्चिन्तामपन्नश्च नष्टाः सर्वाश्च देवताः ॥ ७८
विष्णुश्च निर्जितस्तेन गतो] बदरिकाश्रमम् । गुहा सिंहावती नाम्ना तत्र सुप्तो जनार्दनः ॥ ७९
योजनद्वादशवती एकद्वारा च पाण्डव । तस्यां विष्णुः प्रसुप्तश्च दानवो हन्तुमुद्यतः ॥ ८०
महायुद्धेन तेनैव श्रान्तोऽसौ योगमायया । दानवः पृष्ठतो लग्नः प्रविष्टः स तदा गुहाम् ॥ ८१
प्रसुप्तं तत्र तं दृष्ट्वा दानवो हर्षमागतः । इत्थं तं निर्जितं मत्वा प्रविष्टं शङ्कया हरिम् ॥ ८२
निःसंदेहं हनिष्यामि दानवानां भयंकरम् । निर्गता कन्यका तत्र विष्णुदेहाद्युधिष्ठिर ॥ ८३
रूपवती सुसौभाग्या दिव्यप्रहरणायुधा । तस्य तेजोंऽशसंभूता महाबलपराक्रमा ॥ ८४
दृष्टा सा दानवेन्द्रेण मुरनाम्ना धनंजय[युधिष्ठिर] । युद्धं समाहितं तेन स्त्रिया चैव प्रयाचितम् ॥
कन्यका युध्यते तत्र सर्वयुद्धविशारदा । हुंकारैर्भस्मसाज्जातो मुरनामा महासुरः ॥ ८६

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

निहते दानवे तस्मिंस्तत्र देवस्त्वबुध्यत । पतितं दानवं दृष्ट्वा ततो विस्मयमागतः ॥ ८७

विष्णुरुवाच—

केनायं च हतो रौद्रो ह्यत्युग्रो मम शत्रुकः । अत्युग्रं च कृतं कर्म मम कारुण्यता कृता ॥ ८८

कन्योवाच—

तेन देवाश्च गन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । इन्द्राद्याः सकला जित्वा स्वर्गाच्चैव निराकृताः ॥८९

हरिः सुप्तो मया दृष्टो सुरः पृष्ठे समागतः । संहरिष्यति(ष्यामि) त्रैलोक्यं सुप्ते चैव जनार्दने ॥

श्रीकृष्ण उवाच—

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् । ९१

विष्णुरुवाच—

अहं च निर्जितो येन कथं सोऽपि त्वया जितः ॥ ९२

एकादश्युवाच—

त्वत्प्रसादाच्च भोः स्वामिन्महादैत्यो मया हतः ॥ ९३

श्रीभगवानुवाच—

अनन्तं त्रिषु लोकेषु मुनयो देवता गताः । ब्रूहि त्वं च मया भद्रे यत्ते मनसि रोचते ॥

ददामि च न संदेहो यत्सुरैरपि दुर्लभम् । ९४

एकादश्युवाच—

यदि तुष्टोऽसि मे देव सत्यमुक्तं जनार्दन । वरमेकं तु वाञ्छामि हृदये च जगत्पते ॥ ९५

प्रार्थयामि च देवेश ईप्सितं च मया प्रभो । यदि सत्यं जगन्नाथ तिस्रो वाचो ददासि मे ॥९६

श्रीभगवानुवाच—

सत्यं सत्यं मया प्रोक्तमवश्यं तव सुव्रते । तिस्रो वाचो मया दत्ता न चावाक्यं भवेदिह ॥ ९७

एकादश्युवाच—

त्रिभुवनेषु देवेश चतुर्युगेषु सांप्रतम् । त्रिषु लोकेषु सर्वत्र तादृशं कुरु मे प्रभो ॥ ९८

सर्वतीर्थप्रधानं हि सर्वविघ्नविनाशिनी । सर्वसिद्धिकरी देवी त्वत्प्रसादाद्भवाम्यहम् ॥ ९९

मामुपोष्यन्ति ये भक्त्या तव भक्त्या जनार्दन । सर्वसिद्धिर्भवेत्तेषां यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥

उपवासं च नक्तं च एकभुक्तं करोति यः । तस्य वित्तं च धर्मं च मोक्षं वै देहि माधव ॥ १०१

विष्णुरुवाच—

यत्त्वं वदसि कल्याणि तत्सर्वं च भविष्यति । सर्वान्मनोरथान्भद्रे दास्यसि त्वं च नान्यथा ॥

एकादश्युवाच—

मम भक्ताश्च ये लोके ये च भक्तास्तु कार्तिके । ये(ते) चतुर्युगेषु विख्यातास्त्रिषु लोकेषु वै प्रभो ॥

श्रीभगवानुवाच—

त्वां च शक्तिमहं मन्य एकादशीव्रतस्थिताः । मम पूजां करिष्यन्ति मोक्षगास्ते न संशयः १०४

तृतीया चाष्टमी चैव नवमी च चतुर्दशी । एकादशी विशेषेण तिथिरेषा हरिप्रिया ॥ १०५

सर्वतीर्थादि[धि]कं पुण्यं सत्यं सत्यं न संशयः । शत्रून्हंस्यपरांस्त[सि स्वभक्त]स्य ददासि पर-
मां गतिम् ॥ त्वं हंसि सर्वविघ्नानि सर्वसिद्धिवरप्रदा ॥ १०६

श्रीकृष्ण उवाच—

इमं[एवं] दत्त्वा[त्तो] वरं त[रस्त]स्यै तिस्रो वाचो न संशयः। हृष्टा पुष्टा च संजाता एकादशी महाव्रता
उभयोः पक्षयोः पार्थ तुल्या एकाशी शुभा। शुक्लायाश्चैव कृष्णाया विभेदं नैव कारयेत्॥ १०८
विभेदो नैव कर्तव्यः समस्तव्रतकारिभिः। दिवा वा यदि वा रात्रौ शृणोति भक्तितत्परः १०९
तिथिरेका भवेत्सर्वा पक्षयोरुभयोरपि। *उदयैकादशी स्वल्पा ह्यन्ते चैव त्रयोदशी॥ ११०
मध्ये तु द्वादशी पूर्णा त्रिस्पृशा सा हरिप्रिया। एकामुपोषयेत्तां वै सहस्रैकादशीफलम्॥ १११
सहस्रगुणितं ह्येवं द्वादश्यां पारणे कृते। अष्टम्येकादशी षष्ठी तृतीया च चतुर्दशी॥ ११२
पूर्वविद्धा न कर्तव्या परविद्धामुपोषयेत्। एकादशी ह्यहोरात्रं प्रभाते घटिका भवेत्॥ ११३
सा तिथिः परिहर्तव्या उपोष्या द्वादशीयुता। एवंविधा मया प्रोक्ता पक्षयोरुभयोरपि॥ ११४
एकादश्यां प्रकुर्वीत ह्युपवासं नरस्तु यः। स याति वैष्णवं स्थानं यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः ११५
धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणाः। एकादश्याश्च माहात्म्यं सर्वकालेषु यः पठेत्॥
गोसहस्रफलं सोऽपि पुण्यं प्राप्नोति मानवः। दिवा वा यदि वा रात्रौ ये वै शृण्वन्ति भक्तितः
ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यन्ते नात्र संशयः। विष्णुधर्मसमं नास्ति गीतार्थं च नृपोत्तम॥
एकादशीसमं नास्ति व्रतं पापप्रणाशनम्॥ ११८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद उत्पन्नैकादशीकृतमुरवधो नाम चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४०२९

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः।

युधिष्ठिर उवाच—

वन्दे विष्णुं विभुं साक्षाल्लोकत्रयसुखावहम्। विश्वेशं विश्वकर्तारं पुराणं पुरुषोत्तमम्॥ १
पृच्छामि देवदेवेश संशयोऽस्ति महान्मम। लोकानां च हितार्थाय पापानां क्षयहेतवे॥ २
मार्गशीर्षे सिते पक्षे भवेदेकादशी तथा। किं नाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते॥
एतदाचक्ष्व मे स्वामिन्विस्तरेण यथातथम्॥ ३

श्रीकृष्ण उवाच—

साधु पृष्टं त्वया राजन्साधु ते विमलं यशः। कथयिष्यामि राजेन्द्र हरिवासरमुत्तमम्॥ ४
उत्पन्ना चासिते पक्षे द्वादशी मम वल्लभा। मार्गशीर्षोत्पत्तिरिति मम देहसमुद्भवा॥ ५
सुरासुरवधार्थाय ह्युत्पन्ना भरतर्षभ। [+कथिता च मया सा वै तवाग्रे राजसत्तम]॥ ६
पूर्वा चैकादशी राजंस्त्रैलोक्ये सचराचरे। मार्गशीर्षेऽसिते पक्ष उत्पत्तिरिति नामतः॥ ७
अतः परं प्रवक्ष्यामि मार्गशीर्षे सिता तु या। यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत्॥ ८
मोक्षा नामेति सा प्रोक्ता सर्वपापहरा परा। देवं दामोदरं राजन्पूजयेच्च प्रयत्नतः॥ ९
[*तुलस्या मञ्जरीभिश्च धूपैर्दीपैः प्रयत्नतः।] पूर्वेण विधिना चैव दशम्येकादशी तथा॥ १०

---

*संधिरार्षः। + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. पुस्तकस्थः। * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. पुस्तकस्थः।

---

१ च. ज. झ. ञ. पुण्या। २ ख. च. झ. ञ. एवं विद्धा।

मोक्षा चैकादशी नाम्ना महापातकनाशिनी । रात्रौ जागरणं कार्यं नृत्यगीतस्तवैर्मम ॥ ११
[†शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि दिव्यां पौराणिकीं कथाम्] । यस्याः श्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥
अधोयोनिगताश्चैव पितरो यस्य पापतः । अस्याश्च पुण्यदानेन मोक्षं यान्ति न संशयः ॥ १३
चम्पके नगरे रम्ये वैष्णवैश्च विभूषिते । [१]वैखानसो नाम नृपः पुत्रवत्पालयेत्प्रजाः ॥ १४
वसन्ति बहवो विप्रा वेदवेदाङ्गपारगाः । ऋद्धिमत्यः प्रजास्तस्य राज्ञो वैखानसस्य हि ॥ १५
एवं राज्यं प्रकुर्वाणो रात्रौ स्वप्नस्य मध्यतः । स्वकीयान्पितरो दृष्ट्वा अधोयोनिगतान्नृप ॥ १६
एवं दृष्ट्वा च तान्सर्वान्विस्मयाविष्टमानसः । कथयामास वृत्तान्तं स्वप्नजातं द्विजान्प्रति ॥ १७

राजोवाच—

मया स्वपितरो दृष्टा नरकेऽपि गता द्विजाः । तारयेति तनूज त्वमस्मान्निरयसागरात् ॥ १८
एवं ब्रुवाणास्ते नूनं रोदमाना मुहुर्मुहुः । मया दृष्टा द्विजश्रेष्ठा एतस्माच्च न मे सुखम् ॥ १९
एतद्राज्यं मम महत्सुखदायि न विद्यते । अश्वा गजास्तथा सर्वे रोचन्ते मे न भो द्विजाः ॥ २०
न दारा न सुता मह्यं रोचन्ते द्विजसत्तमाः । किं करोमि क्व गच्छामि हृदयं मेऽवरुध्यते ॥ २१
तद्व्रतं तत्तपो योगो येनैव मम पूर्वजाः । मोक्षं प्रयान्ति सद्यो वै कथ्यतां च द्विजोत्तमाः ॥ २२
पुत्रे तु जीवति मयि बलीयसि महात्मनि । पितरौ नरके घोरे तस्य पुत्रस्य किं फलम् ॥ २३

ब्राह्मणा ऊचुः—

पर्वतस्य मुने राजन्निकटे चाऽऽश्रमो महान् । गम्यतां राजशार्दूल भूतं भव्यं विजानतः ॥ २४

श्रीकृष्ण उवाच—

तेषां श्रुत्वा ततो वाक्यं राजा [२]वैखानसो महान् । जगाम चाऽऽशु तत्रैव चाऽऽश्रमं पर्वतस्य च ॥
ब्राह्मणैर्वेष्टितो राजा [*प्रजाभिश्च समन्वितः । आश्रमं विपुलं तस्य संप्राप्तो राजसत्तमः ॥ २६
ऋग्वेदश्च य[दिभिर्य]जुर्वेदसामाध्ययनकोविदैः । वेष्टितं मुनिभिश्चैव] द्वितीयं ब्रह्मणो यथा(?) २७
दृष्ट्वा तं मुनिशार्दूलं राजा [३]वैखानसस्तथा । दण्डवत्प्रणतिं कृत्वा पस्पर्श चरणौ मुनेः ॥ २८
पप्रच्छ कुशलं तस्य सप्तस्वङ्गेष्वसौ मुनिः । राज्यनिष्कण्टकत्वं च राजसौख्यसमन्वितम् ॥ २९

राजोवाच—

तव प्रसादाद्ब्रह्मन्स्वामिन्कुशलं मेऽङ्गसप्तसु । भक्ता ये विष्णुरक्तेषु कथं तेषां च(स)विघ्नता ३०
मया स्वपितरो दृष्टाः स्वप्ने च नरके स्थिताः । कस्य पुण्यस्य सामर्थ्यान्मोक्षं यान्ति द्विजोत्तम
अयं मे संशयः स्वामिन्पृष्टवांस्त्वामुपागतः । उपायः कश्चिदेवात्र कर्तव्यो मुनिसत्तम ॥ ३२

श्रीकृष्ण उवाच—

एतद्वाक्यं ततः श्रुत्वा पर्वतो मुनिसत्तमः । ध्यानस्तिमितनेत्रोऽभूत्तपस्वी ब्रह्मसंनिभः ॥
मुहूर्तमेकं ध्यानस्थो भूपतिं प्रत्युवाच ह ॥ ३३

पर्वत उवाच—

जानेऽहं तव राजेन्द्र पितॄणां पूर्वचेष्टितम् । पूर्वजन्मनि तातस्ते क्षत्रियो राज्यगर्वितः ॥ ३४

† धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ ञ. पुस्तकस्थः ।

१ क. वैश्वानरो । २ क. वैश्वानरस्य । ३ क. वैश्वानरो । ४ क. वैश्वानरस्त ।

स पत्न्या ऋतुकाले तु राजधर्मप्रवर्तितः। ततो ग्रामे तु तां त्यक्त्वा कार्यार्थी निजयोपितम्॥३५
तव पित्रा तु तस्याश्च न दत्तमृतुदानकम्। तेन पापप्रभावेण नरके पितृभिः सह॥
पतितो राजशार्दूल तव तातः सुदारुणे॥ ३६

राजोवाच—(श्रीकृष्ण उवाच—)

ततः पुनरुवाचेदं राजा वैखानसो मुनिम्॥ ३७

राजोवाच—

केन व्रतप्रभावेण मोक्षस्तेषां भवेन्मुने॥ ३८

मुनिरुवाच—

[*मार्गशीर्षे सिते पक्षे मोक्षा नामेति नामतः। सर्वैश्चैतद्व्रतं कार्यं पित्रे पुण्यं प्रदीयताम्॥ ३९
तेन पुण्यप्रभावेण मोक्षस्तेषां भविष्यति। सत्यमेतन्महाभाग ब्रह्मणो वचनं यथा॥ ४०

श्रीकृष्ण उवाच—

मुनेर्वाक्यं ततः श्रुत्वा स्वगृहं पुनरागतः] मार्गशीर्षोत्तमो मासः प्राप्तः कष्टेन तेन वै॥ ४१
मुनेर्वाक्यात्स तत्कृत्वा व्रतं वैखानसो नृपः। अददात्पुण्यमखिलैः सार्धं पित्रे स भूमिपः॥ ४२
दत्ते पुण्ये क्षणेनैव पुष्पवृष्टिरभूद्दिवि। वैखानसस्य तातो वै पितृभिर्मोक्षमाविशत्॥ ४३
राजानं चान्तरिक्षे च गिरं पुण्यामुवाच ह। स्वस्ति स्वस्तीति ते पुत्र प्रोक्तं तेन दिवं गतः॥४४
एवं यः कुरुते राजन्मोक्षामेकादशीं शुभाम्। तस्य पापानि नश्यन्ति मृतो मोक्षमवाप्नुयात्॥४५
नातः परतरं किंचिन्मोक्षदाय्यभवत्पुरा। पुण्यसंख्यां न जानामि राजन्मे प्रियं तद्व्रतम्(प्रियमेतद्व्रतं मम)॥ ४६
चिन्तामणिसमा ह्येषा नृणां मोक्षप्रदायिनी। पठनाच्छ्रवणादस्य वाजपेयफलं भवेत्॥ ४७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मार्गशीर्षमोक्षदैकादशीव्रतकथनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४०७६

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः।

युधिष्ठिर उवाच—

पौषस्य कृष्णपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत्। किं नाम को विधिस्तस्या एतद्विस्तरतो वद॥
एतदाख्याहि भोः स्वामिन्को देवस्तत्र पूज्यते॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

कथयिष्यामि राजेन्द्र भवतः स्नेहबन्धनात्। तुष्टिर्मे न तथा राजन्यज्ञैर्बहुलदक्षिणैः॥ २
यथा मे तुष्टिरायाति ह्येकादशीव्रतेन वै। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यो हरिवासरः॥ ३
सत्यमेतन्न वै मिथ्या धर्मिष्ठानां विशारद। पौषस्य कृष्णपक्षे तु सफला नाम नामतः॥ ४
तस्यां नारायणं देवं पूजयेच्च यथाविधि। पूर्वेणैव विधानेन कर्तव्यैकादशी शुभा॥ ५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. च. पुस्तकस्थः।

१ क. वैश्वानरो। २ क. वैश्वानरो। ३ क. वैश्वानरस्य।

नागानां च यथा शेषः पक्षिणां पन्नगाशनः । [*देवानां च यथा विष्णुर्द्विपदानां यथा द्विजः६
व्रतानां तु तथा राजञ्श्रेष्ठा चैकादशी तिथिः] । ते जनाश्चैव भो राजन्पूज्या वै सर्वदा मम ॥७
इतिवासरसंलीनं कुर्वन्त्येकादशीव्रतम् । इहैव धनसंयुक्ता मृता मोक्षं लभन्ति ते ॥　८
सफलायां फलै राजन्पूजयेन्नामभिर्हरिम् । नारिकेलफलैश्चैव क्रमुकैर्बीजपूरकैः ॥　९
जम्बीरैर्दाडिमैश्चैव तथा धात्रीफलैः शुभैः । लवङ्गैर्बदरैश्चैव तथाऽऽम्रैश्च विशेषतः ॥　१०
पूजयेद्देवदेवेशं धूपदीपैस्तथैव च । सफलायां विशेषेण दीपदानं तु कारयेत् ॥　११
रात्रौ जागरणं चैव कर्तव्यं सह वैष्णवैः । यावन्निमेषो नेत्रस्य तावज्जागर्ति यो निशि ॥　१२
एकाग्रमानसो राजंस्तस्य पुण्यं शृणुष्व हि । तत्समो नास्ति यज्ञो वै तीर्थं वा तत्समं न हि १३
सर्वव्रतानि राजेन्द्र कलां नार्हन्ति षोडशीम् । एवं वर्षसहस्राणि तपसा नैव तत्फलम् ॥　१४
यत्फलं समवाप्नोति यः करोति हि जागरम् । श्रूयतां राजशार्दूल सफलायाः कथा शुभा　१५
चम्पावतीति विख्याता पुरी माहिष्मतस्य च । माहिष्मतस्य राजर्षेः पुत्राः पञ्च कुमारकाः १६
तेषां मध्ये तु ज्येष्ठो वै महापापरतः सदा । परदाराभिचारी च वेश्यासक्तश्च मद्यपः ॥
पितुर्द्रव्यं तु तेनैव गमितं पापकर्मणा ॥　१७
असद्वृत्तिरतो नित्यं भूसुराणां तु निन्दकः । वैष्णवानां च देवानां नित्यं निन्दां करोति सः ॥
ईदृशं तु ततो दृष्ट्वा पुत्रं माहिष्मतो नृपः । नाम्ना तु लुम्भक इति राजपुत्रेषु च व्यधात् ॥　१९
राज्यान्निष्कासितस्तेन पित्रा चैव तु बन्धुभिः । तन्मेव परिवारैस्तु त्यक्तस्य परिपन्थिनः ॥२०
लुम्भकोऽपि तथा त्यक्तश्चिन्तयामास वै सदा । त्यक्तोऽहं बान्धवैः पित्रा राज्यान्निष्कासितः किल
इति संचिन्त्य मनसा मतिं पापे तदाऽकरोत् । मया गन्तव्यमेवास्तु दारुणे गहने वने ॥　२२
तस्माच्चैव पुरं सर्वं घातयिष्यामि वै पितुः । इत्येवं स मतिं कृत्वा लुम्भको दैवयोगतः ॥　२३
निर्जगाम पुरात्तस्माद्गतोऽसौ गहने वने । जीवघातरतो नित्यं स्तेयद्यूतकलानिधिः ॥　२४
सर्वं च नगरं तेन मुषितं पापकर्मणा । स्तेयाभिगामी नगरे गृहीतः स निशाचरैः ॥　२५
उवाच तान्सुतोऽहं वै राज्ञो माहिष्मतस्य च । स तैर्मुक्तः पापकर्मा चाऽऽगतो विपिने पुनः २६
आमिषाभिरतो नित्यं तरोर्वै फलभक्षणे । आश्रमस्तस्य दुष्टस्य वासुदेवस्य संनिधौ ॥　२७
अश्वत्थो वर्तते तत्र जीर्णश्च बहुवार्षिकः । देवत्वं तस्य वृक्षस्य विपिने वर्तते महत् ॥　२८
तत्रैव निवसेच्चैव लुम्भकः पापबुद्धिमान् । गते बहुतिथे काले कस्यचित्पुण्यसंचयात् ॥　२९
पौषस्य कृष्णपक्षे तु दशम्या दिवसे तथा । फलानि भुक्त्वा वृक्षाणां रात्रौ शीतेन पीडितः ३०
लुम्भको नाम पापिष्ठो वस्त्रहीनो गतेक्षणः । पीड्यमानः स शीतेन हरिवृक्षसमीपतः ॥　३१
न निद्रा न सुखं तस्य गतप्राण इवाभवत् । आच्छाद्य दशनैरास्यमेवं नीता निशाऽखिला ॥३२
भानूदयेऽपि पापिष्ठो न लेभे चेतनां तदा । लुम्भको गतसंज्ञस्तु सफलाया दिने तथा ॥　३३
रवौ मध्यगते चैव संज्ञां लेभे स लुम्भकः । इतस्ततो विलोक्याथ व्युत्थितश्च तदाऽऽसनात् ३४
स्खलन्पद्भ्यां प्रचलितः खञ्जन्निव मुहुर्मुहुः । वनमध्ये गतस्तत्र क्षुत्क्षामः पीडितोऽभवत् ॥ ३५
न शक्तिर्जीवघाते तु लुम्भकस्य दुरात्मनः । फलानि च तदा राजन्नाजहार स लुम्भकः　३६

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ॰ना भरतश्रेष्ठ पूज्या । २ क. च. ञ. लुम्पयिष्यामि ।

यावत्समागतस्तत्र तावदस्तं गतो रविः । किं भविष्यति तातेति स विलापं चकार ह ॥ ३७
फलानि तत्र भूरीणि वृक्षमूले निवेदयन् । इत्युवाच फलैरेभिः श्रीपतिस्तुष्यतां हरिः ॥ ३८
इत्युक्त्वा लुम्भकश्चैव निद्रां लेभे न वै निशि । रात्रौ जागरणं मेने विष्णुस्तस्य दुरात्मनः॥३९
फलैस्तु पूजनं मेने सफलायास्तथाऽनघ । अकस्माद्व्रतमेवैतत्कृतवान्वै स लुम्भकः ॥ ४०
तेन पुण्यप्रभावेण प्राप्तं राज्यमकण्टकम् । सूर्यस्योदयनं यावत्तावद्विष्णुर्जगाम ह ॥ ४१
दिवि तत्कालमुत्पन्ना वागरूपाऽशरीरिणी । राज्यं प्राप्स्यसि पुत्रं त्वं सफलायाः प्रसादतः ४२
तथेत्युक्तो वचस्तस्य(स्या) दिव्यरूपधरोऽभवत् । मतिरासीत्ततस्तस्य परमा वैष्णवी नृपे ॥ ४३
दिव्याभरणशोभाढ्यो लेभे राज्यमकण्टकम् । कृतं राज्यं तु तेनैव वर्षाणि दश पञ्च च ॥ ४४
मनोज्ञस्तस्य पुत्रस्तु तदा कृष्णप्रसादतः । आशु राज्यं परित्यज्य पुत्रे चैव समर्प्य च ॥ ४५
गतः कृष्णस्य सांनिध्यं यत्र गत्वा न शोचति । एवं यः कुरुते राजन्सफलाव्रतमुत्तमम् ॥ ४६
इह लोके सुखं प्राप्य मृतो मोक्षमवाप्नुयात् । धन्यास्ते मानवा लोके सफलायां च ये रताः ४७
तेषां तु सफलं जन्म नात्र कार्या विचारणा । पठनाच्छ्रवणाच्चैव करणाच्च विशां पते ॥
राजसूयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ ४८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पौषकृष्णसफलैकादशीवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४१२४

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथिता वै त्वया कृष्ण सफलैकादशी शुभा । कथयस्व प्रसादेन शुक्लपक्षस्य या भवेत् ॥ १
किं नाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते । कस्मै तुष्टो हृषीकेशस्त्वमेव पुरुषोत्तम ॥ २

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि शुक्ला पौषस्य या भवेत् । कैथयामि महाराज लोकानां हितकाम्यया ॥ ३
पूर्वेण विधिना राजन्कर्तव्यैषा प्रयत्नतः । पुत्रदा नाम नाम्नाऽसौ सर्वपापहरा परा ॥ ४
नारायणोऽधिदेवोऽस्याः कामदः सिद्धिदायकः । नातः परतरा किंचित्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ५
विद्यावन्तं यशस्वन्तं करोति च नरं हरिः । शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कथां पापहरां पराम् ॥ ६
भद्रावत्यां पुरा ह्यासीत्पुर्यां राजा सुकेतुमान् । तस्य राज्ञस्तथा राज्ञी चम्पका नाम वर्तते ॥ ७
पुत्रहीनेन राज्ञा च कालो नीतो मनोरथैः । नैवाऽऽत्मजं नृपो लेभे वंशकर्तारमेव च ॥ ८
तेनैवं राज्ञा धर्मेण चिन्तितं बहुकालतः । किं करोमि क्व गच्छामि सुतप्राप्तिः कथं भवेत् ॥ ९
न राष्ट्रे न पुरे सौख्यं लेभे राजा सुकेतुमान् । साध्व्या स्वकान्तया सार्धं प्रत्यहं दुःखितोऽभवत्
तावुभौ दंपती नित्यं चिन्ताशोकपरायणौ । पितरोऽस्य जलं दत्तं कवोष्णमुपभुञ्जते ॥ ११
राज्ञः पश्चान्न पश्यामो योऽस्माकं तर्पयिष्यति । इत्येवं स्मरन्तस्तस्य दुःखिताः पितरोऽभवन् १२
न वान्धवा न मित्राणि नामात्यसुहृदस्तथा । रोचयन्त्यस्य भूपस्य न गजाश्व पदातयः ॥ १३

---

१ ङ. निवेदयन् । २ क. °प ॰ विद्याम° । ३ क. एकादशीं ।

नैराश्यं भूपतेस्तस्य नित्यं मनसि वर्तते । नरस्य पुत्रहीनस्य नास्ति वै जन्मनः फलम् ॥ १४
अपुत्रस्य गृहं शून्यं हृदयं दुःखितं सदा । पितृदेवमनुष्याणां नानृणत्वं सुतं विना ॥ १५
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सुतमुत्पादयेन्नरः । इह लोके यशस्तेषां परलोके शुभा गतिः ॥ १६
येषां तु पुण्यकर्तॄणां पुत्रजन्म गृहे भवेत् । आयुरारोग्यसंपत्तिस्तेषां गेहे प्रवर्तते ॥ १७
पुत्रजन्म गृहे येषां लोकानां पुण्यकर्मणाम् । पुण्यं विना न च प्राप्तिर्विष्णुभक्तिं विना नृप ॥ १८
पुत्राश्च संपदो वाऽपि निश्चया इति मे मतिः । एवं विचिन्तयानोऽसौ न शर्म लभते नृपः ॥ १९
मन्त्रिभिः चिन्तयेद्राजा निशीथे चिन्तयेत्तथा । स्वयमात्मविनाशं च चिन्तयामास केतुमान् ॥ २०
आत्मघाते दुर्गतिं च चिन्तयित्वा तदा नृपः । दृष्ट्वाऽऽत्मदेहं पतितमपुत्रत्वं तथैव च ॥ २१
पुनर्विचार्याऽऽत्मबुद्ध्या आत्मनो हितकारणम् । अश्वारूढस्ततो राजा जगाम गहनं वनम् ॥ २२
पुरोहितादयः सर्वे न जानन्ति गतं नृपम् । गम्भीरे विपिने राजा मृगपक्षिनिषेविते ॥ २३
विचचार तदा राजा वनवृक्षान्विलोकयन् । वटानश्वत्थबिल्वांश्च खर्जूरान्पनसांस्तथा ॥ २४
बकुलान्सप्तपर्णांश्च तिन्दि(न्दु)कांस्तिलकानपि । शालांस्तालांस्तमालांश्च ददर्श सरलान्नृपः ॥ २५
इङ्गुदीककुभांश्चैव श्लेष्मातबदरांस्तथा । शल्लकान्करमर्दांश्च पाटलान्बदरानपि ॥ २६
[+अशोकांश्च पलाशांश्च शृगालाञ्शशकानपि] । वनमार्जारमहिषाञ्शल्लकांश्चमरानपि ॥ २७
ददर्श भुजगान्राजा वल्मीकादर्धनिःसृतान् । तथा वनगजान्मत्तान्कलभैः सह संगतान् ॥ २८
यूथपांश्च चतुर्दन्तान्करिणीयूथमध्यगान् । तान्दृष्ट्वा चिन्तयामास आत्मनः स गजान्नृपः ॥ २९
तेषां स विचरन्मध्ये राजा शोभामवाप ह । महदाश्चर्यसंयुक्तं ददर्श विपिनं नृपः ॥ ३०
पथि शिवारुतं शृण्वन्नुलूकविरुतं तथा । तांस्तानृक्षमृगान्पश्यन्बभ्राम वनमध्यतः ॥ ३१
एवं ददर्श गहनं नृपो मध्यगते रवौ । क्षुत्तृड्भ्यां पीडितो राजा इतश्चेतश्च धावति ॥ ३२
[*नृपतिश्चिन्तयामास संशुष्कगलकंधरः । मया तु किं कृतं कर्म प्राप्तं दुःखं यदीदृशम् ॥ ३३
मया वै तोषिता देवा यज्ञैः] पूजाभिरेव च । तथैव ब्राह्मणा दानैस्तोषिता मिष्टभोजनैः ॥ ३४
प्रजाश्चैव सदाकालं पुत्रवत्पालिता भृशम् । कस्माद्दुःखं मया प्राप्तमीदृशं दारुणं महत् ॥ ३५
इतिचिन्तापरो राजा जगामैवाग्रतो वनम् । सुकृतस्य प्रभावेण सरो दृष्टमनुत्तमम् ॥ ३६
मीनसंस्पृशमानं च पद्मैश्च परिशोभितम् । कारण्डैश्चक्रवाकैश्च राजहंसैश्च शोभितम् ॥ ३७
मकरैर्बहुभिर्मत्स्यैरन्यैर्जलचरैर्युतम् । समीपे सरसस्तस्य मुनीनामाश्रमान्बहून् ॥ ३८
ददर्श राजा लक्ष्मीवाञ्शकुनैः शुभशंसिभिः । सव्यात्परतरं नेत्रमथ सव्यात्तथा करः ॥ ३९
प्रास्फुरन्नृपतेस्तस्य कथयञ्शोभनं फलम् । तस्य तीरे मुनीन्दृष्ट्वा कुर्वाणान्नैगमं जपम् ॥ ४०
हर्षेण महताऽऽविष्टो बभूव नृपसत्तमः । अवतीर्य हयात्तस्मान्मुनीनामग्रतः स्थितः ॥ ४१
पृथक्पृथग्ववन्देऽसौ मुनींस्ताञ्शंसितव्रतान् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा दण्डवच्च पुनः पुनः ॥
प्रत्यूचुस्तेऽपि मुनयः प्रसन्ना नृपते वयम् ॥ ४२

राजोवाच—

के भवन्तोऽत्र कथ्यतां का चाऽऽख्या भवतामपि । किमर्थं संगता यूयं सत्यं वदत मेऽग्रतः ४३

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ञ. पाण्डुरान्व° । २ ख. च. ज. झ. ञ. नयम् । ३ क. च. ज. झ. ञ. °पनन्दनः । अ° ।

मुनय ऊचुः—

विश्वेदेवा वयं राजन्स्नानार्थमिह चाऽऽगताः । माघो निकटमायात एतस्मात्पञ्चमेऽहनि ॥ ४४

अद्यैवैकादशी राजन्पुत्रदा नाम नामतः । पुत्रं ददात्यसौ तस्मात्पुत्रदाकारिणां नृणाम् ॥ ४५

राजोवाच—

एष वै संशयो मह्यं पुत्रस्योत्पादने महान् । यदि तुष्टा भवन्तो वै पुत्रो मे दीयतां तदा ॥ ४६

मुनय ऊचुः—

अद्यैव दिवसे राजन्पुत्रदा नाम वर्तते । एकादशीति विख्यातं क्रियतां व्रतमुत्तमम् ॥ ४७

अभिषेकात्ततोऽस्माकं केशवस्य प्रसादतः । अवश्यं तव राजेन्द्र पुत्रप्राप्तिर्भविष्यति ॥ ४८

कृष्ण उवाच—

इत्येवं वचनात्तेषां कृतं राज्ञा व्रतोत्तमम् । मुनीनामुपदेशेन पुत्रदाया विधानतः ॥ ४९

द्वादश्यां पारणं कृत्वा मुनीन्नत्वा पुनः पुनः । आजगाम गृहं राजा राज्ञी गर्भमथाऽऽदधौ ५०

पुत्रो जातः सूतिकाले तेजस्वी पुण्यकर्मणः । पितरं तोषयामास प्रजापालो बभूव सः ॥ ५१

तस्माद्राजन्प्रकर्तव्यं पुत्रदाव्रतमुत्तमम् । लोकानां च हितार्थाय तवाग्रे कथितं मया ॥ ५२

एकचित्तास्तु ये मर्त्याः कुर्वन्ति पुत्रदाव्रतम् । पुत्रान्प्राप्येह लोके तु मृतास्ते स्वर्गगामिनः ॥
पठनाच्छ्रवणाद्राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ५३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पौषशुक्लपुत्रदैकादशीव्रतं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४१७७

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

साधु कृष्ण जगन्नाथ आदिदेव जगत्पते । कथयस्व प्रसादेन कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ १

माघस्य कृष्णपक्षे तु का वा चैकादशी भवेत् । कथयस्व प्रसादेन क्रियां किंनामको विधिः ॥
फलमस्य महाप्राज्ञ एतद्विस्तरतो वद ॥ २

श्रीभगवानुवाच—

शृणु त्वं नृपशार्दूल कृष्णा माघस्य या भवेत् । षट्तिला नाम विख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ॥३

षट्तिलायाः शृणुष्व त्वं कथां पापहरां शुभाम् । यां पुलस्त्यो मुनिश्रेष्ठो दाल्भ्यं प्रति समुक्तवान्

दाल्भ्य उवाच—

मर्त्यलोकमनुप्राप्ताः पापं कुर्वन्ति जन्तवः । ब्रह्महत्यादिपापैश्च युक्ता ये गोवधादिभिः ॥ ५

परद्रव्यापहारश्च परव्यसनमोहिताः । कथं गच्छेन्न नरकान्ब्रह्मंस्तद्ब्रूहि तत्त्वतः ॥ ६

अनायासेन भगवन्दानेनाल्पेन केनचित् । पापं प्रशमनं याति एतद्धि वक्तुमर्हसि ॥ ७

पुलस्त्य उवाच—

साधु साधु महाभाग गुप्तमेतदुदाहृतम् । यन्न कस्यचिदाख्यातं ब्रह्मविष्ण्विन्द्रदैवतैः ॥ ८

तदहं कथयिष्यामि त्वया पृष्टो द्विजोत्तम । माघे मासे तु संप्राप्ते शुचिः स्नातो जितेन्द्रियः ॥९

कामक्रोधाद्यहंकारलोभपैशुन्यवर्जितः । देवदेवं च संस्मृत्य पादौ प्रक्षाल्य वारिभिः ॥ १०
भूमावपतितं गृह्य गोमयं तत्र मानवः । तिलान्प्रक्षिप्य कार्पासपिण्डकांश्चैव कारयेत् ॥ ११
अष्टोत्तरशतं चैव नात्र कार्या विचारणा । ततो माघे च संप्राप्त आर्द्रा चैव भवेद्यदि ॥ १२
मूलं वा कृष्णपक्षस्यैकादशीनियमांस्ततः । गृह्णीयात्पुण्यफलदं विधानं तत्र मे शृणु ॥ १३
देवदेवं समभ्यर्च्य सुस्नातः प्रयतः शुचिः । कृष्णनामाथ संकीर्त्य पुनः प्रस्खलितादिषु ॥ १४
रात्रौ जागरणं कुर्यादादौ होमं च कारयेत् । अर्चयेद्देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १५
चन्दनागरुकर्पूरैर्नैवेद्यशर्करैस्तथा । संस्मृत्य नाम्ना च ततः कृष्णाख्येन पुनः पुनः ॥ १६
कूष्माण्डैर्नालिकेरैश्च अथवा बीजपूरकैः । सर्वाभावेऽपि [1]द्विजेन्द्र शतैः पूगीफलैस्तथा ॥ १७
अर्घ्यं दद्याद्विधानेन पूजयित्वा जनार्दनम् । कृष्ण कृष्ण कृपालुस्त्वमगतीनां गतिर्भव ॥ १८
संसारार्णवमग्नानां प्रसीद पुरुषोत्तम । नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ॥ १९
सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु महापुरुष पूर्वज । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं लक्ष्म्या सह जगत्पते ॥ २०

इत्यर्घ्यमन्त्रः ।

ततस्तु पूजयेद्विप्रमुदकुम्भं प्रदापयेत् । छत्रोपानहवस्त्रैश्च कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥ २१
कृष्णा धेनुः प्रदातव्या यथाशक्ति द्विजोत्तमे । [4]तिलपात्रं द्विजश्रेष्ठ दद्यात्पात्रविचक्षणः ॥ २२
स्नाने प्रस्थानके शस्तास्तथा कृष्णतिला मुने । तिलप्ररोहाज्जायन्ते यावच्छाखा द्विजोत्तम ॥२३
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । तिलस्नायी तिलोद्वर्ती तिलहोमी तिलोदकी ॥
तिलदाता च भोक्ता च षट्तिला पापनाशिनी ॥ २४

नारद उवाच— (युधिष्ठिर उवाच—)

षट्तिलैकादशी(श्या) देव कीदृशं फलमश्नुते । सोपाख्यानं मम ब्रूहि यदि तुष्टोऽसि यादव २५

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजन्यथा वृत्तं दृष्टान्तं कथयामि ते । मर्त्यलोके पुरा ह्यासीद्ब्राह्मणी तत्र नारद(पाण्डव)
ब्रह्मचर्यरता नित्यं देवपूजापरायणा । शरीरं क्लेशितं चैव उपवासैर्द्विजो(नृपो)त्तम ॥ २७
देवानां ब्राह्मणानां च कुमारीणां च भक्तितः । गृहाणि सा प्रयच्छन्ती सर्वकालं महासती २८
अतितृष्णारता सा तु सर्वकालं तु वै द्विज । न दत्ता भिक्षुके भिक्षा ब्राह्मणा न च तर्पिताः२९
ततः कालेन महता मया वै चिन्तितं द्विज(नृप) । शुद्धमस्याः शरीरं हि व्रतैः कृच्छ्रैर्न संशयः ॥
अर्चितो वैष्णवो लोकः कायक्लेशेन तत्त्वतः । न दत्तमन्नदानं हि येन तृप्तिः परा भवेत् ॥ ३१
एवं ज्ञात्वा ह्यहं ब्रह्मन्म(पार्थ म)र्त्यलोकमुपागतः। कपिलं रूपमास्थाय भिक्षां पात्रे च याचिता

ब्राह्मण्युवाच—

कस्मात्त्वमागतो ब्रह्मन्क यासि वद मेऽग्रतः ॥ ३३

श्रीकृष्ण उवाच—

पुनरेव मया प्रोक्ता देहि भिक्षां च सुन्दरि । तया कोपेन महता मृत्पिण्डस्ताम्रभाजने ॥ ३४
क्षिप्तो यावत्तया ब्रह्मन्पु(पार्थ पु)नः स्वर्गं गतस्ततः । ततः कालेन महता तापसी सुमहाव्रता ॥

---

१ झ. °प्य सुमनापि° । २ ङ. देवेन्द्र । ३ ख. घ. ज. झ. ञ. परमेश्वर । ४ ङ. ञ. बिल्वपत्रं । ५ ङ. ञ. °न्ते यथाशक्त्या तिला द्विज । ता° । ६ क. ख. च. ज. झ. ञ. व्रतचर्यारता । ७ झ ञ, °तिकृष्णर° ।

सदेहा स्वर्गमायाता ब्रह्मचर्यप्रभावतः । मृत्पिण्डिकाप्रदानेन गृहं प्राप्तं मनोरमम् ॥ ३६
संजातं चैव विप्र(राज)र्षे धान्यराशिविवर्जितम् । गृहं यावन्निरीक्षेत न किंचित्तत्र पश्यति ॥३७
तावद्गृहाद्विनिष्क्रान्ता ममान्ते चाऽऽगता द्विज(नृप) । क्रोधेन महताऽऽविष्टमिदं वचनमब्रवीत् ॥

ब्राह्मण्युवाच—

मया व्रतैश्च कृच्छ्रैश्च उपवासैरनेकशः । पूजयाऽऽराधितो देवः सर्वलोकस्य नार(मान)द ॥
न तत्र दृश्यते किंचिद्गृहे मम जनार्दन ॥ ३९

श्रीकृष्ण उवाच—

ततश्चोक्तं मया तस्यै गृहं गच्छ महाव्रते । आगमिष्यन्ति सुतरां कौतूहलसमन्विताः ॥ ४०
देवपत्न्यो हि त्वां द्रष्टुं विस्मयाभिसमन्विताः । द्वारं नोद्घाटनीयं हि षट्तिलापुण्यवाक्यतः॥४१
एवमुक्ता मया सा तु गता वै मानुषी तदा । अत्रान्तरे समायाता देवपत्न्यश्च नारद(पाण्डव) ॥
ताभिश्च कथितं तत्र त्वां द्रष्टुं हि समागताः । द्वारमुद्घाटय त्वं च त्वां प्रपश्याम शोभने ॥ ४३

मानुष्युवाच—

यदि द्रष्टुं मया कार्यं सत्यं वच्मि विशेषतः । षट्तिलापुण्यं ददत द्वारोद्घाटनकारणात् ॥ ४४

श्रीकृष्ण उवाच—

एकाऽपि चैव तत्रर्षे(त्राङ्ग) न ददाति महाव्रतम् । अन्यया कथितं तत्र द्रष्टव्या मानुषी मया४५
ततो द्वारं समुद्घाट्य दृष्टा ताभिश्च मानुषी । न देवी न च गन्धर्वी नासुरी न च पन्नगी ॥ ४६
दृष्टपूर्वा मया नारी यादृशी सा द्विज(नृप)र्षभ । रूपकान्तिसमायुक्ता क्षणेन समपद्यत ॥ ४७
[+धनधान्यं च वस्त्रादि सुवर्णरूप्यमेव च । भवनं सर्वसंपन्नं षट्तिलायाः प्रसादतः ॥] ४८
अतितृष्णा न कर्तव्या वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् । आत्मवित्तानुसारेण तिलान्वस्त्राणि दापयेत् ४९
लभते चैवमारोग्यं नरो जन्मनि जन्मनि । न दरिद्रं न कष्टत्वं न च दौर्भाग्यमेव च ॥ ५०
न भवेद्वै द्विज(नृप)श्रेष्ठ षट्तिलायामुपोषणात् । अनेन विधिना विद्वं(राजं)स्तिलदानान्न संशयः ॥
मुच्यन्ते पातकैः सर्वैरनायासेन मानवाः । दानं च विधिवद्दत्तं सर्वपातकनाशनम् ॥
नानर्थभूतो नाऽऽयासः शरीरे मुनि(नृप)सत्तम ॥ ५२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे माघकृष्णषट्तिलैकादशी-
वर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४२२९

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

साधु कृष्ण त्वया प्रोक्तमादिदेवो भवान्प्रभो । स्वेदजा अण्डजाश्चैव उद्भिजाश्च जरायुजाः ॥ १
तेषां कर्ता विकर्ता त्वं पालकः क्षयकारकः । माघस्य कृष्णपक्षे तु षट्तिला कथिता त्वया ॥ २
शुक्ले च का भवेद्देव कथयस्व प्रसादतः । किंनामको विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते ॥ ३

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठो झ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. °ता व्रतचर्याप्र° । २ ख. च. ज. झ. ञ. °प्रभावेण गृ° । ३ ख. च. ज. झ. ञ. °स्वात्रं ना° ।

कृष्ण उवाच—

कथयिष्यामि राजेन्द्र शुक्ले माघस्य या भवेत् । जया नामेति विख्याता सर्वपापहरा परा ॥ ४
पवित्रा पापहन्त्री च कामदा मोक्षदा नृणाम् । ब्रह्महत्यापहन्त्री च पिशाचत्वविनाशिनी ॥ ५
नैव तस्यां व्रते चीर्णे प्रेतत्वं जायते नृणाम् । नातः परतरा काचित्पापघ्नी मोक्षदायिनी ॥ ६
एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्तव्या सा प्रयत्नतः । श्रूयतां राजशार्दूल कथा पौराणिकी शुभा ॥ ७
पाद्मे च पुराणेऽस्या महिमा कथितो मया । एकदा नाकलोके वै इन्द्रो राज्यं चकार ह ॥ ८
देवास्तत्र सुखेनैव निवसन्ति मनोरमे । पीयूषपाननिरता अप्सरोगणसेविताः ॥ ९
नन्दने च वने तत्र पारिजातोपसेविते । रमयन्ति रमन्त्यत्र अप्सरोभिर्दिवौकसः ॥ १०
एकदा रममाणोऽसौ देवेन्द्रः स्वेच्छया नृप । नर्तयामास हर्षात्स पञ्चाशत्कोटिनायकः ॥ ११
गन्धर्वास्तत्र गायन्ति गन्धर्वः पुष्पदन्तकः । चित्रसेनस्तु तत्रैव चित्रसेनसुतस्तथा ॥ १२
मालिनीति च नाम्ना तु चित्रसेनस्य योषिता । मालिन्यास्तु समुत्पन्ना पुष्पवन्तीति नामतः १३
पुष्पदन्तस्य पुत्रोऽसौ माल्यवान्नाम नामतः । पुष्पवन्त्याश्च रूपेण माल्यवानतिमोहितः ॥ १४
तया देव्या कटाक्षैश्च माल्यवांश्च वशे कृतः । लावण्यरूपसंयुक्तं तस्या रूपं नृप शृणु ॥ १५
बाहू तस्यास्तु कामेन लम्बमानौ कृताविह । कर्णायते तु नयने रक्तान्ते घूर्णिते तथा ॥ १६
कर्णौ तु शोभनौ तस्याः कुण्डलाभ्यां नृपोत्तम । कम्बुग्रीवायुता सैव दिव्याभरणभूषिता ॥१७
पीनोन्नतौ कुचौ तस्यास्तौ हेमकलशाविव । मध्यं क्षामं च चार्वङ्ग्या मुष्टिग्राह्यमनुत्तमम् ॥ १८
नितम्बौ विस्तृतौ चास्या विस्तीर्णा जघनस्थली । चरणौ शोभमानौ च रक्तोत्पलसमद्युती १९
ईदृश्या पुष्पवन्त्याऽसौ माल्यवानतिमोहितः । शक्रस्य परितोषाय नृत्यार्थं तौ समागतौ ॥२०
गायमानौ तु तौ तत्र ह्यप्सरोगणसेवितौ । मदनाभिपरीताङ्गौ पुष्पवन्ती च माल्यवान् ॥ २१
परस्परानुरागेण व्यामोहवशमागतौ । न शुद्धगानं गायेतां चित्तभ्रमसमन्वितौ ॥ २२
दृढदृष्टी तथाऽन्योन्यं कामबाणवशंगतौ । ज्ञात्वा लेखर्षभस्तत्र संगतं मानसं तयोः ॥ २३
तालक्रियामानलोपात्तथा गीतविवर्जनात् । चिन्तयित्वा च मघवा ह्यवज्ञानं तथाऽऽत्मनः ॥
कुपितश्च तयोरर्थे शापं दास्यन्निदं जगौ ॥ २४

इन्द्र उवाच—

धिग्युवां पतितौ मूढावाज्ञाभङ्गकृतौ मम । युवां पिशाचौ भवतां दंपतीरूपधारिणौ ॥
मर्त्यलोकमनुप्राप्तौ भुञ्जानौ कर्मणः फलम् ॥ २५

श्रीकृष्ण उवाच—

एवं मघवता शप्तावुभौ दुःखितमानसौ । हिमवन्तं गिरिं प्राप्ताविन्द्रशापाद्विमोहितौ ॥ २६
उभौ पिशाचतां प्राप्तौ दारुणं दुःखमेव च । संतप्तमानसौ तत्र हिमकृच्छ्रगतावुभौ ॥ २७
गन्धर्वत्वमप्सरस्त्वं न जानीतो विमोहितौ । पीड्यमानौ निदाघेन देहपातकजेन च ॥ २८
न निशायां सुखं शान्तिं लेभाते कर्मपीडितौ । परस्परं वदमानौ चेरतुर्गिरिगह्वरे ॥ २९
पीड्यमानौ तु शापेन तुषारप्रभवेण तौ । दन्तघर्षं प्रकुर्वाणौ रोमाञ्चितवपुर्धरौ ॥
ऊचे पिशाचः स तदा स्वां पत्नीं च पिशाचिकाम् ॥ ३०

---

१ क. कंजतन्तू । ड. कण्ठपाणी । २ ङ. ज. °व । अतिक्षा° ।

पिशाच उवाच—

किं मे(नौ) नाल्पकृतं पापं दारुणं रोमहर्षणम् । येन प्राप्तं पिशाचत्वं स्वेन दुष्करकर्मणा ॥ ३१

नरकं दारुणं मत्वा पिशाचत्वं च दुःखदम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पातकं न समाचरेत् ॥ ३२

श्रीकृष्ण उवाच—

इति चिन्तापरौ तत्र तावास्तां दुःखकर्षितौ । दैवयोगात्तयोः प्राप्ता माघस्यैकादशीतिथिः ॥ ३३

जया नामेति विख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः । तस्मिन्दिने तु संप्राप्ते सर्वाहारविवर्जितौ ॥ ३४

आसातां तत्र नृपते जलपानविवर्जितौ । न कृतो जीवघातश्च न यत्र फलभक्षणम् ॥ ३५

अश्वत्थस्य समीपे तौ सर्वदादुःखसंयुतौ । रविरस्तं गतो राजंस्तथैव स्थितयोस्तयोः ॥ ३६

प्राप्ता चैव निशा घोरा दारुणा प्राणहारिणी । वेपमानावुभौ तत्र ततः सुषुपतुः क्षितौ ॥ ३७

परस्परेण संलग्नौ गात्रयोरुभयोरपि । न निद्रा च रतिस्तत्र न तौ सौख्यमविन्दताम् ॥ ३८

एवं तौ राजशार्दूल शापेनेन्द्रस्य पीडितौ । इत्थं तयोर्दुःखितयोर्निर्जगाम निशीथिनी ॥ ३९

मार्तण्ड उदयं प्राप्ते द्वादशीदिवसागमे । मया तु राजशार्दूल तयोर्भक्तिर्धृता हृदि ॥ ४०

जयायाः सुव्रतं चीर्णं रात्रौ जागरणं कृतम् । तस्माद्व्रतप्रभावाच्च यथा जातं तथा शृणु ॥ ४१

द्वादशीदिवसे प्राप्ते तथा चीर्णे जयाव्रते । विष्णोः प्रभावान्नृपते पिशाचत्वं तयोर्गतम् ॥ ४२

पुष्पवन्तीमाल्यवन्तौ पूर्वरूपौ बभूवतुः । पुरातनस्नेहयुतौ पूर्वालंकारधारिणौ ॥ ४३

विमानमधिरूढौ तौ गतौ नाकं मनोरमौ । देवेन्द्रस्याग्रतो गत्वा प्रणामं चक्रतुर्मुदा ॥

तथाविधौ तु तौ दृष्ट्वा मघवा विस्मितोऽब्रवीत् ॥ ४४

इन्द्र उवाच —

वदतं केन पुण्येन पिशाचत्वं हि वां गतम् । मम शापं च संप्राप्तौ केन देवेन मोचितौ ॥ ४५

माल्यवानुवाच—

वासुदेवप्रसादेन जयायास्तु व्रतेन च । पिशाचत्वं गतं स्वामिंस्तव भक्तिप्रभावतः ॥ ४६

श्रीकृष्ण उवाच—

इति श्रुत्वा तु मघवा प्रत्युवाच पुनस्तथा ॥ ४७

इन्द्र उवाच —

पिबतं तु युवां चैव अस्माकं वचनात्सुधाम् । हरिवासरलीना ये ये च कृष्णपरायणाः ॥ ४८

अस्माकं चैव मर्त्यास्ते पूज्याश्चैव न संशयः । रमस्व पुष्पवन्त्या त्वं यथासौख्यं सुरालये ॥ ४९

श्रीकृष्ण उवाच—

एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्तव्यं हरिवासरम् । जया तु राजशार्दूल ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ ५०

सर्वदानानि तेनैव सर्वयज्ञान्यशेषतः । दत्तानि कारितान्येव जयायास्तु व्रतं कृतम् ॥ ५१

कल्पकोटिं वसेत्तावद्वैकुण्ठे मोदते ध्रुवम् । पठनाच्छ्रवणाद्राजन्नग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ५२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे माघशुक्लजयैकादशीमाहात्म्यं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४२८२

---

१ ख. च. ज. झ. ञ. °से तान्नाहा° । २ ङ. °योर्भुजयो° । ३ ङ. °यः । चरन्तु च यथातथ्यं तस्मात्सर्वप्रयत्नतः । श्री° ।

अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

फाल्गुनस्यासिते पक्षे किंनाम्न्येकादशी भवेत् । कथयस्व प्रसादेन वासुदेव ममाग्रतः ॥ १

कृष्ण उवाच—

नारदः परिपप्रच्छ ब्रह्माणं कमलासनम् । फाल्गुनस्यासिते पक्षे विजया नाम नामतः ॥
तस्याः पुण्यं सुरश्रेष्ठ कथयस्व प्रसादतः ॥ २

ब्रह्मोवाच—

शृणु नारद वक्ष्यामि कथां पापहरां पराम् । यन्न कस्यचिदाख्यातं मयैतद्विजयाव्रतम् ॥ ३
पुरातनं व्रतं ह्येतत्पवित्रं पापनाशनम् । जयं ददाति विजया नृपाणां वै न संशयः ॥ ४
पुरा रामो वनं यातो वर्षाण्येव चतुर्दश । न्यवसत्पञ्चवट्यां तुससीतः सहलक्ष्मणः ॥ ५
तत्रैव वसतस्तस्य रामस्य विजयात्मनः । रावणेन हृता लौल्याद्भार्या सीता तपस्विनी ॥ ६
तेन दुःखेन रामोऽपि मोहमभ्यागतस्तदा । भ्रमञ्जटायुषमयो ददर्श विगतायुषम् ॥ ७
कबन्धो निहतः पश्चाद्भ्रमताऽरण्यमध्यतः । सुग्रीवेण समं तस्य सखित्वं समपद्यत ॥ ८
वानराणामनीकानि रामार्थं संगतानि च । ततो हनूमता दृष्टा लङ्कोद्याने तु जानकी ॥ ९
रामसंज्ञापनं तस्यै दत्तं कर्म महत्कृतम् । समेत्य रामं स पुनः सर्वं तत्र न्यवेदयत् ॥ १०
अथ श्रुत्वा रामचन्द्रो वाक्यं चैव हनूमतः । सुग्रीवानुमतेनैव प्रस्थानं समरोचयत् ॥ ११

श्रीराम उवाच—

सौमित्रे केन पुण्येन तीर्यते वरुणालयः । अगाधो नितरामेष यादोभिश्च समाकुलः ॥ १२
उपायं नैव पश्यामि येनैव सुतरो भवेत् ॥ १३

लक्ष्मण उवाच—

आदिदेवस्त्वमेवासि पुराणः पुरुषोत्तमः । वकदाल्भ्यो मुनिश्चात्र वर्तते द्वीपमध्यतः ॥ १४
अस्मात्स्थानाद्योजनार्धमाश्रमस्तस्य राघव । अन्ये च ब्राह्मणास्तत्र बहवो रघुनन्दन ॥
तं पृच्छ गत्वा राजेन्द्र पुराणमृषिपुंगवम् ॥ १५

ब्रह्मोवाच—

इति वाक्यं ततः श्रुत्वा लक्ष्मणस्यातिशोभनम् । जगाम राघवो द्रष्टुं वकदाल्भ्यं महामुनिम् ॥ १६
प्रणनाम मुनिं मूर्ध्ना रामो विष्णुमिवामरः । ज्ञात्वा मुनिस्ततो रामं पुराणं पुरुषोत्तमम् ॥ १७
केनापि कारणेनैव प्रविष्टं मानुषीं तनुम् । उवाच स ऋषिस्तुष्टः कुतो राम तवाऽऽगमः ॥ १८

राम उवाच—

त्वत्प्रसादादहं विप्र तीरं नदनदीपतेः । आगतोऽस्मि ससैन्योऽत्र लङ्कां जेतुं सराक्षसाम् ॥ १९
भवतश्चानुकूलत्वात्तीर्यतेऽब्धिर्यथा मया । तमुपायं वद मुने प्रसादं कुरु सांप्रतम् ॥
एतस्मात्कारणादेव द्रष्टुं त्वामिह चाऽऽगतः ॥ २०

ब्रह्मोवाच—

रामस्य वचनं श्रुत्वा वकदाल्भ्यो महामुनिः । उवाच सुप्रसन्नात्मा रामं राजीवलोचनम् ॥ २१

१ ख. च. छ. झ. म. °र्या रामस्य जानकी । ते° ।

वकदाल्भ्य उवाच—

कर्तव्यमद्य ते राम व्रतानां व्रतमुत्तमम् । कृतेन येन सहसा विजयस्ते भविष्यति ॥ २२
लङ्कां जित्वा राक्षसांश्च स्वच्छां कीर्तिमवाप्स्यसि । एकाग्रमानसो भूत्वा व्रतमेतत्समाचर ॥२३
फाल्गुनस्यासिते पक्षे विजयैकादशी भवेत् । तस्या व्रतेन हे राम विजयस्ते भविष्यति ॥ २४
निःसंशयं समुद्रं त्वं तरिष्यसि सवानरः । विधिस्तु श्रूयतां राजन्व्रतस्यास्य फलप्रदः ॥ २५
दशम्यां दिवसे प्राप्ते कुम्भमेकं तु कारयेत् । हैमं वा राजतं वाऽपि ताम्रं वाऽप्यथ मृन्मयम् २६
स्थापयेच्छोभितं कुम्भं जलपूर्णं सपल्लवम् । तस्योपरि न्यसेद्देवं हैमं नारायणं प्रभुम् ॥ २७
एकादशीदिने प्राप्ते प्रातः स्नानं समाचरेत् । निश्चलं स्थापयेत्कुम्भं कण्ठमाल्यानुलेपनैः ॥ २८
पूगीफलैर्नालिकेरैः पूजयेच्च विशेषतः । सप्त धान्यानि सर्वाणि यवान्यु(नु)परि विन्यसेत् ॥२९
गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि । कुम्भाग्रे तद्दिनं राम नीयतां सत्कथादिभिः ॥ ३०
रात्रौ जागरणं चैव तस्याग्रे कारयेद्बुधः । प्रकाशयेद्घृतदीपमखण्डव्रतहेतवे ॥ ३१
द्वादशीदिवसे प्राप्ते मार्तण्डस्योदये सति । नीत्वा कुम्भं जलोद्देशे नद्यां प्रस्रवणे तथा ॥ ३२
तडागे स्थापयित्वा तं पूजयित्वा यथाविधि । दद्यात्सदैवतं कुम्भं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ३३
कुम्भेन सह राजेन्द्र महादानानि दापयेत् । अनेन विधिना राम यूथपैः सह संगतः ॥
कुरु व्रतं प्रयत्नेन विजयस्ते भविष्यति ॥ ३४

ब्रह्मोवाच—

इति श्रुत्वा ततो रामो यथोक्तमकरोत्तदा । कृते व्रते स विजयी बभूव रघुनन्दनः ॥ ३५
प्राप्ता सीता जिता लङ्का पौलस्त्यो निहतो रणे । अनेन विधिना पुत्र ये कुर्वन्ति नरा व्रतम् ॥
इह लोके जयप्राप्तिः परलोकस्तथाऽक्षयः ॥ ३६

श्रीकृष्ण उवाच—

एतस्मात्कारणात्पुत्र(त्पार्थ) कर्तव्यं विजयाव्रतम् । पठनाच्छ्रवणाच्चैव वाजपेयफलं लभेत् ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतनारदयुधिष्ठिरसंवादे फाल्गुनकृष्णविजयैकादशीमाहात्म्यं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४३१९

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

माहात्म्यं विजयायाश्च श्रुतं कृष्ण महत्फलम् । फाल्गुनस्यार्जुने पक्षे यन्नाम्नी तां वदाधुना ॥ १

कृष्ण उवाच—

धर्मपुत्र महाभाग शृणु वक्ष्यामि तेऽधुना । योक्ता पृष्टेन मांधात्रा वसिष्ठेन महात्मना ॥ २
फाल्गुनस्य विशेषण विशेषः कथितो नृप । आँमलक्या व्रतं पुण्यं विष्णुलोकफलप्रदम् ॥ ३
आँमलक्या अधो गत्वा जागरं तत्र कारयेत् । कृत्वा जागरणं रात्रौ गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४

---

१ ख. च. ज. झ. ञ. यथाविधि । २ ख. च. ज. झ. ञ. ॰येत्स यथाविधि । स॰ । ३ ङ. ॰णि यानि यानि परिन्य॰ ।
४ फ. आमर्दक्या । ५ फ. आमर्दक्या ।

मांधातोवाच—
आमलकी कदा ह्येषा उत्पन्ना द्विजसत्तम । एतत्सर्वं ममाऽऽचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ॥ ५
कस्मादियं पवित्रा च कस्मात्पापप्रणाशिनी । कस्माज्जागरणं कृत्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ६
वसिष्ठ उवाच—
कथयामि महाभाग यथेयमभवत्क्षितौ । आमलकी महावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः ॥ ७
एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे नष्टे चोरगराक्षसे ॥ ८
तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः । जगाम ब्रह्म परममात्मनः पदमव्ययम् ॥ ९
ततोऽस्य जैग(गच्छ)तो ब्रह्मपु(राजन्मु)खाच्छशिसमप्रभः । ष्ठीवनाद्बिन्दुरुत्पन्नः स भूमौ निपपात ह १०
तस्माद्बिन्दोः समुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् । शाखाप्रशाखाबहुलः फलभारेण नामितः ११
सर्वेषां चैव वृक्षाणामादिरोहः प्रकीर्तितः । [*एतस्मिन्नेव काले तु सिसृक्षुरखिलाः प्रजाः] १२
ब्रह्माणमसृजत्तस्मात्संसृष्टाश्च इमाः प्रजाः । देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् ॥ १३
असृजद्भगवान्देवो महर्षींश्च तथाऽमलान् । आजग्मुस्तत्र देवास्ते यत्र धात्री हरिप्रिया ॥ १४
तां दृष्ट्वा ते महाभाग परं विस्मयमागताः । [+परस्परमवेक्षन्तो वृक्षदर्शनलालसाः ॥ १५
प्लक्षादयो यथापूर्वं विदिताः सर्व एव च] । न जानीम इमं वृक्षं चिन्तयन्तोऽभिसंस्थिताः॥ १६
एवं चिन्तयतां तेषां वागुवाचाशरीरिणी ॥ १७
आकाशवागुवाच—
आमलकीनगो ह्येष प्रवरो वैष्णवो मतः । अस्य संस्मरणादेव लभेद्गोदानजं फलम् ॥ १८
स्पर्शनाद्द्विगुणं पुण्यं त्रिगुणं भक्षणात्तथा । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमलकी सदा ॥ १९
सर्वपापहरा प्रोक्ता वैष्णवी पापनाशिनी । तस्या मूले स्थितो विष्णुस्तदूर्ध्वं च पितामहः ॥२०
स्कन्धे च भगवान्रुद्रः संस्थितः परमेश्वरः । शाखासु मुनयः [*सर्वे प्रशाखासु च देवताः २१
पर्णेषु वसवो देवाः पुष्पेषु मरुतस्तथा । प्रजानां पतयः सर्वे] फलेष्वेव व्यवस्थिताः ॥ २२
सर्वदेवमयी ह्येषा धात्री च कथिता मया । तस्मात्पूज्यतमा ह्येषा विष्णुभक्तिपरायणैः ॥ २३
ऋषय ऊचुः—
कं भवन्तं हि जानीमः कस्मात्कारणतः सदा । देवो वा यदि वा चान्यः कथयस्व यथातथम्॥
वागुवाच—
यः कर्ता सर्वभूतानां भुवनानां च सर्वशः । विस्मितान्विदुषः प्रे(दुषामपि दुष्प्रे)क्ष्यः सोऽहं विष्णुः सनातनः ॥ २५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क्वचिन्नास्ति । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ फ. नारद उवाच । २ फ. आमर्दकी । ३ फ. °ग्ना च महेश्वर । ए° । ४ फ. °मर्दकी । ५ ङ. जयतो । झ. ञ. जायते । ६ फ. ह । आमर्दकीतिसंज्ञोऽसौ संभूतो वैष्णवो द्रुमः । शा° । ७ फ. °णी । संजाता वैष्णवी तत्र मुनीनां प्रतिबोधिनी । इयमामर्दकी नाम प्रवरा लोकविश्रुता । विष्णोर्निष्ठीवनाज्जाता वैष्णवी पापनाशिनी । अ° । ८ फ. °णं प्रोक्तं भक्षणाच्च चतुर्गुणम् । त° । ९ ञ. °र्ण्यं धारणात्त्रिगुणं तथा । १० फ. आमर्दकी ।

वसिष्ठ उवाच—

ततः श्रुत्वा देवदेवभाषितं ब्रह्मणः सुताः । [+विस्मयोत्फुल्लनयनाः परं विस्मयमागताः] ॥
अनादिनिधनं देवं स्तोतुं तत्र प्रचक्रमुः ॥ २६

ऋषय ऊचुः—

नमो भूतात्मभूताय आत्मने परमात्मने । अच्युताय नमो नित्यमनन्ताय नमो नमः ॥ २७
दामोदराय कवये यज्ञेशाय नमो नमः । [*नमो मायाय(व)ते तुभ्यं विश्वेशाय नमोऽस्तु ते]२८

वसिष्ठ उवाच—

एवं स्तुतस्तु ऋषिभिस्तुतोप भगवान्हरिः । प्रत्युवाच महर्षीस्तानभीष्टं किं ददामि वः ॥ २९

ऋषय ऊचुः—

यदि तुष्टोऽसि भगवन्नस्माकं हितकाम्यया । व्रतं किंचित्समाख्याहि स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ॥ ३०
धनधान्यप्रदं पुण्यमात्मनस्तुष्टिकारणम्[1] । अल्पायासं बहुफलं व्रतानां व्रतमुत्तमम् ॥ ३१
कृतेन येन देवेश विष्णुलोके महीयते ॥ ३२

विष्णुरुवाच—

फाल्गुने शुक्लपक्षे तु पुष्येण द्वादशी यदि । भवेत्सा च महापुण्या महापातकनाशिनी ॥ ३३
विशेषस्तत्र कर्तव्यः शृणुध्वं द्विजसत्तमाः । आमलकीं[3] च संप्राप्य जागरं तत्र कारयेत् ॥ ३४
सर्वपापविनिर्मुक्तो गोसहस्रफलं लभेत् । एतद्वः कथितं विप्रा व्रतानां व्रतमुत्तमम्[4] ॥ ३५
अर्चयित्वाऽच्युतं तस्यां विष्णुलोकान्न मुच्यते ॥ ३६

ऋषय ऊचुः—

व्रतस्यास्य विधिं ब्रूहि परिपूर्णं कथं भवेत् । के मन्त्राः के नमस्कारा देवताः काः प्रकीर्तिताः ३७
कथं दानं कथं स्नानं कश्च पूजाविधिः स्मृतः । अर्चनस्य च मन्त्रं तु कथयस्व यथातथम् ॥ ३८

विष्णुरुवाच—

श्रूयतां यो विधिः सम्यग्व्रतस्यास्य द्विजर्षभाः । एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परेऽहनि
भोक्ष्येऽहं पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत । इति कृत्वा तु नियमं दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ४०
नाऽऽलपेत्पतितांश्चौरांस्तथा पाषण्डिनो नरान् । दुर्वृत्तान्भिन्नमर्यादान्गुरुदारप्रधर्षकान् ॥ ४१
अपराह्णे ततः स्नानं विधिवत्कारयेद्बुधः । नद्यां तडागे कूपे वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥ ४२
मृत्तिकालम्भनं पूर्वं ततः स्नानं च कारयेत् । अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे ॥
[+मृत्तिके हर मे पापं जन्मकोट्यां समार्जितम् ॥] इति मृत्तिकामन्त्रः । ४३
त्वं मातः सर्वभूतानां जीवनं तत्तु रक्षकम् । स्वेदजोद्भिजजातीनां रसानां पतये नमः ॥ ४४
स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु ह्रदप्रस्रवणेषु च । नदीषु देवखातेषु इदं स्नानं तु मे भवेत् ॥ इति स्नानमन्त्रः ।
जामदग्न्यं मुनिं चैव कारयित्वा हिरण्मयम् । [*वित्तानुसारतः शक्त्या कारयेत्प्रतिमां बुधः]॥
मासकस्य सुवर्णस्य तदर्धार्धेन वा पुनः । गृहमागत्य [6]संपूज्य पूजाहोमं तु कारयेत् ॥ ४७

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. च. ज झ. ञ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. °त्मनः पुण्यका° । फ. °त्मनः पुष्टिका° । २ च. ह्रिथिस्तु । ३ फ. °मर्दकीं च संपूज्य जा° । ४ फ. °म् । यत्कृत्वा न पुनर्जन्म स्वर्गलोकान्न विच्युतिः । ऋ° । ५ च. ञ. °येद्ध्रुवम् । न° । ६ ङ. ञ. पूजायाः ।

ततश्चाऽऽमलकीं गच्छेत्सर्वोपस्करसंयुतः । आमलकीं ततो गत्वा परिशोध्य समन्ततः ॥ ४८
स्थापयेत्सततं कुम्भमव्रणं मन्त्रपूर्वकम् । पञ्चरत्नसमोपेतं दिव्यगन्धादिवासितम् ॥ ४९
छत्रोपानद्द्वयुतं सितचन्दनचर्चितम् । स्रङ्मालालम्बितग्रीवं सर्वधूपविधूपितम् ॥ ५०
दीपमालाकुलं कुर्यात्सर्वतः सुमनोहरम् । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं दिव्यलाजैः प्रपूरितम् ॥ ५१
पात्रोपरि न्यसेद्देवं जामदग्न्यं महाशुभम् । विशोकाय नमः पादौ जानुनी विश्वरूपिणे ॥ ५२
उग्राय च ततोऽप्यूरू कटिं दामोदराय च । उदरं पद्मनाभाय उरः श्रीवत्सधारिणे ॥ ५३
चक्रिणे वामबाहुं च दक्षिणं गदिने नमः । वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्यं यज्ञमुखाय वै ॥ ५४
नासां विशोकनिधये वासुदेवाय चाक्षिणी । ललाटं वामनायेति सर्वमङ्गं प्रपूजयेत् ॥
नमः सर्वात्मने शीर्षमिति संसिक्त(प्रोच्य) पूजयेत् ॥ इति पूजामन्त्राः । ५५
ततो देवाधिदेवाय अर्घ्यं चैव प्रदापयेत् । फलेन चैव शुभ्रेण भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ५६
[*नमस्ते देवदेवेश जामदग्न्य नमोऽस्तु ते । गृहाणार्घ्यमिमं दत्तमामल्यासहि (लक्या यु)
तो हरेः] ॥ इत्यर्घ्यमन्त्रः । ५७
ततो जागरणं कुर्याद्भक्तियुक्तेन चेतसा । नृत्यैर्गीतैश्च वादित्रैर्धर्माख्यानवरैरपि ॥ ५८
वैष्णवैश्च तथाऽऽख्यानैः क्षपयेच्छर्वरीमिमाम् । प्रदक्षिणं त(णास्त)तः कुर्यादामल्यां विष्णुनामभिः
अष्टाधिकशतं चैव अष्टाविंशतिरे(मे)व च । ततः प्रभातसमये कृत्वा नीराजनं हरेः ॥ ६०
ब्राह्मणं पूजयित्वा तु सर्वं तस्मै निवेदयेत् । जामदग्न्यं घटं तत्र वस्त्रयुग्मसुपानहौ ॥ ६१
जामदग्न्यस्वरूपेण प्रीयतां मम केशव । ततश्चाऽऽमलकीं स्पृष्ट्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् ॥ ६२
स्नानं कृत्वा विधानेन ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । ततश्च स्वयमश्नीयात्कुटुम्बेन समावृतः ॥ ६३
एवं कृतेन यत्पुण्यं तत्सर्वं कथयामि ते । सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ ६४
सर्वयज्ञाधिकं चैव लभते नात्र संशयः । एतद्वः सर्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ ६५

वसिष्ठ उवाच—

एतावदुक्त्वा देवेशस्तत्रैवान्तरधीयत । ते चापि ऋषयः सर्वे चक्रुः सर्वमशेषतः ॥
तथा त्वमपि राजेन्द्र कर्तुमर्हसि सत्तम ॥ ६६

श्रीकृष्ण उवाच—

व्रतमेतद्दुराधर्षं सर्वपापप्रमोचनम् ॥ ६७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतनारदयुधिष्ठिरसंवादे फाल्गुनशुक्लामलक्येकादशीमाहात्म्यकथनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४३८६

अथाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

फाल्गुनस्य सिते पक्षे श्रुता चाऽऽमलकी तथा । चैत्रस्य कृष्णपक्षे तु किंनाम्न्येकादशी भवेत् १

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. °मर्दकीं । २ फ. आमर्दकीं । ३ झ. °लालयं कुर्या° । ४ फ. हिरण्मयम् । ५ फ. °मर्दकीं ।

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजेन्द्र वक्ष्यामि आख्यानं पापनाशनम् । यल्लोमशोऽब्रवीत्पृष्टो मांधात्रा चक्रवर्तिना ॥ २

मांधातोवाच—

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि लोकानां हितकाम्यया । चैत्रस्य प्रथमे पक्षे किंनाम्न्येकादशी भवेत् ॥
को विधिः किं फलं तस्याः कथयस्व प्रसादतः ॥ ३

लोमश उवाच—

शृणु त्वं राजशार्दूल कामदां सिद्धिदायिनीम् । कथां विचित्रां शुभदां पापघ्नीं धर्मदायिनीम् ४
पुरा चैत्ररथे देशे अप्सरोगणसेविते । वसन्तसमये प्राप्ते पद्पदा(दी)कुलनादिते ॥ ५
गन्धर्वकन्या वादित्रै रमन्ति सह किंकरैः । पाकशासनमुख्याश्च क्रीडन्ते त्रिदिवौकसः ॥ ६
नापरं सुखदं किंचिद्विना चैत्ररथाद्वनम् । तस्मिन्वने तु मुनयस्तपन्ति बहुलं तपः ॥ ७
मेधाविनं नाम ऋषिं तत्रस्थं ब्रह्मचारिणम् । अप्सरास्तं मुनिवरं मोहनायोपचक्रमे ॥ ८
मञ्जुघोषेति विख्याता भयं तस्य वितन्वती । क्रोशमात्रं स्थिता तस्य भयादाश्रमसंनिधौ ॥ ९
गायन्ती मधुरं साधु पीडयन्ती विपश्चिकाम् । गायन्ती तामथाऽऽलोक्य पुष्पचन्दनसेविताम् ॥
कामोऽपि विजयाकाङ्क्षी शिवभक्तान्प्रवेशितुम् । तस्याः शरीरे संवासमकरोन्मनसः सुतः ११
कृत्वा भ्रुवं धनुष्कोटिं गुणं कृत्वा कटाक्षकम् । मार्गणे नयने कृत्वा पक्ष्मयुक्ते यथाक्रमम् ॥ १२
कुचौ कृत्वा पटकुटौ(टीं) विजयायोपचक्रमे । मञ्जुघोषाऽभवत्तस्य कामस्यैव वरूथिनी ॥ १३
मेधाविनं मुनिं दृष्ट्वा साऽपि कामेन पीडिता । यौवनोद्भिन्नदेहोऽसौ मेधावी राजते तदा ॥ १४
सितोपवीतसहितो दृष्टः स्मर इवापरः । मेधावी वसते चासौ च्यवनस्याऽऽश्रमे शुभे ॥ १५
मञ्जुघोषा स्थिता तत्र दृष्ट्वा सा मुनिपुंगवम् । सुरतस्य वशं प्राप्ता मन्दमन्दमगायत ॥ १६
रणद्वलयसंयुक्तां सिञ्जन्नूपुरमेखलाम् । गायन्तीं तां तथाभूतां विलोक्य मुनिपुंगवः ॥ १७
मदनेन ससैन्येन नीतो मोहवशं बलात् । मञ्जुघोषा समागम्य मुनिं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ १८
हावभावकटाक्षैस्तं मोहयामास चाङ्गना । अधः संस्थाप्य वीणां सा सस्वजे तं मुनीश्वरम् ॥ १९
बलादिव लता वृक्षं वातवेगेन कम्पितम् । सोऽपि रेमे तया सार्धं मेधावी मुनिपुंगवः ॥ २०
तस्मिन्वने ततो दृष्ट्वा तस्यास्तु देहमुत्तमम् । शिवतत्त्वं तु विस्मृत्य कामतत्त्ववशं गतः ॥ २१
न निशां न दिनं सोऽपि रमञ्जानाति कामुकः । बहुशश्च गतः कालो मुनेराचारलोपतः ॥ २२
मञ्जुघोषा देवलोके गमनायोपचक्रमे । गच्छन्ती तं प्रत्युवाच रमन्तं मुनिसत्तमम् ॥ २३

मञ्जुघोषोवाच—

आदेशो दीयतां ब्रह्मन्स्वदेशगमनाय मे ॥ २४

मेधाव्युवाच—

यावत्प्रभातसंध्या स्यात्तावत्तिष्ठ ममान्तिके ॥ २५

लोमश उवाच—

इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं भयभीता बभूव सा । पुनर्वै रमयामास तमृषिं नृपसत्तम ॥ २६
मुनेः शापभयाद्भीता बहुलान्परिवत्सरान् । वर्षाणां पञ्चपञ्चाशन्नव मासान्दिनत्रयम् ॥ २७

---

१ ङ °रथोद्देशे । २ ङ. °कुलिते वने । ग° । ३ ङ. °कान्मुनीश्वरान् । त° । च. °कान्सहस्रशः । त° ।

सा रेमे मुनिना तस्य निशार्धमिव चाभवत् । सा तं पुनरुवाचाथ तस्मिन्काले गते मुनिम् ॥२८

मञ्जुघोषोवाच—

आदेशो दीयतां ब्रह्मन्गन्तव्यं स्वगृहं मया ॥ २९

मेधाव्युवाच—

प्रातः कालोऽधुना चाऽऽस्ते श्रूयतां वचनं मम। संध्यां यावच्च कुर्वेऽहं तावत्त्वं वै स्थिरा भव३०

लोमश उवाच—

इति वाक्यं मुनेः श्रुत्वा जाताऽऽनन्दसमाकुला। स्मितं कृत्वा तु सा किंचित्प्रत्युवाच शुचिस्मिता

अप्सरा उवाच—

कियत्प्रमाणा विप्रेन्द्र तव संध्या गताऽनघ । मयि प्रसादं कृत्वा तु गतः कालो विचार्यताम् ॥

लोमश उवाच—

इति तस्या वचः श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः । गतकालस्य विप्रेन्द्रः प्रमाणमकरोत्तदा ॥ ३३

समाश्च सप्तपञ्चाशद्गतास्तस्य तया सह । चुक्रोध स ततस्तस्यै ज्वालामाली बभूव ह ॥ ३४

नेत्राभ्यां विस्फुलिङ्गान्स मुञ्चमानोऽतिकोपतः। कालरूपां तु तां दृष्ट्वा तपसः क्षयकारिणीम् ३५

दुःखार्जितं क्षयं नीतं तपो दृष्ट्वा तया स ह । सकम्पोष्ठो मुनिस्तत्र प्रत्युवाचाऽऽकुलेन्द्रियः॥३६

तां शशापाथ मेधावी त्वं पिशाची भवेति च । धिक्त्वां पापे दुराचारे कुलटे पातकप्रिये ॥

तस्य शापेन सा दग्धा विनयावनता स्थिता ॥ ३७

मञ्जुघोषोवाच—

प्रसादं कुरु विप्रेन्द्र शापस्यानुग्रहं कुरु । सतां सङ्गो हि भवति वचोभिः सप्तभिः पदैः ॥ ३८

त्वया सह मया ब्रह्मन्नीता वै बहुवत्सराः । एतस्मात्कारणात्स्वामिन्प्रसादं कुरु सुव्रत ॥ ३९

मुनिरुवाच—

शृणु मे वचनं भद्रे शापानुग्रहकारकम् । किं करोमि त्वया पापे क्षयं नीतं महातपः ॥ ४०

चैत्रस्य कृष्णपक्षे तु भवत्येकादशी शुभा । पापमोचनिका नाम सर्वपापक्षयंकरी ॥

तस्या व्रते कृते सुभ्रु पिशाचत्वं प्रयास्यति ॥ ४१

लोमश उवाच—

इत्युक्त्वा तां सा मेधावी जगाम पितुराश्रमम् । तमागतं समालोक्य च्यवनः प्रत्युवाच तम् ॥

किमेतद्विहितं पुत्र त्वया पुण्यक्षयः कृतः ॥ ४२

मेधाव्युवाच—

पातकं वै कृतं तात रमिता चाप्सरा मया । प्रायश्चित्तं ब्रूहि तात येन पापक्षयो भवेत् ॥ ४३

च्यवन उवाच—

चैत्रस्य चासिते पक्षे नाम्ना वै पापमोचनी । अस्या व्रते कृते पुत्र पापराशिः क्षयं व्रजेत् ॥ ४४

लोमश उवाच—

इति श्रुत्वा पितुर्वाक्यं कृतं तेन व्रतोत्तमम् । गतं पापं क्षयं तस्य तपोयुक्तो बभूव सः ॥ ४५

साऽप्येवं मञ्जुघोषा च कृत्वैतद्व्रतमुत्तमम् । पिशाचत्वाद्विनिर्मुक्ता पापमोचनिकाव्रतात् ॥

दिव्यरूपधरा सा वै गता नाके वराप्सराः ॥ ४६

लोमश उवाच—(श्रीकृष्ण उवाच—)

पापमोचनिकां राजन्ये कुर्वन्ति नरोत्तमाः । तेषां पापं च यत्किंचित्तत्सर्वं च क्षयं व्रजेत् ॥ ४७

पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् । ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुरुतल्पगः ॥ ४८

व्रतस्य चास्य करणाद्भूयो मुक्ता भवन्ति ते । बहुपुण्यं व्रतं ह्येतत्करणाद्व्रतमुत्तमम् ॥ ४९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे चैत्रकृष्णपापमोचन्येकादशीमाहात्म्यकथनं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३१७५

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

वासुदेव नमस्तुभ्यं कथयस्व ममाग्रतः । चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु किंनाम्न्येकादशी भवेत् ॥ १

कृष्ण उवाच—

शृणुष्वैकमना राजन्कथामेतां पुरातनीम् । वसिष्ठः कथयामास दिलीपाय तु पृच्छते ॥ २

दिलीप उवाच—

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि कथयस्व प्रसादतः । चैत्रमासे सिते पक्षे किंनाम्न्येकादशी भवेत् ॥ ३

वसिष्ठ उवाच—

साधु पृष्टं त्वया राजन्कथयामि तवाग्रतः । चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु कामदा नाम नामतः ॥ ४

एकादशी पुण्यतमा पापेन्धनदवानला । शृणु राजन्कथामेतां पापघ्नीं पुण्यदायिनीम् ॥ ५

पुरा नागपुरे रम्ये हेमहर्म्यविनिर्मिते । पुण्डरीकमुखा नाम निवसन्ति महोत्कटाः ॥ ६

तस्मिन्पुरे पुण्डरीको राजा राज्यं चकार सः । गन्धर्वैः किंनरैश्चैव अप्सरोभिश्च सेविते ॥ ७

वराप्सरास्तु ललिता गन्धर्वो ललितस्तथा । उभौ रागेण संरक्तौ दंपती कामपीडितौ ॥ ८

रेमाते स्वगृहे रम्ये धनधान्ययुते सदा । ललितायाश्च हृदये पतिर्वसति सर्वदा ॥ ९

हृदये तस्य ललिता नित्यं वसति भामिनी । एकदा पुण्डरीकोऽथ क्रीडन्स सदसि स्थितः १०

गीतं गानं प्रकुरुते ललितो दयितां विना । पादबन्धः स्खलज्जिह्वो बभूव ललितां स्मरन् ॥ ११

मनस्तापं विदित्वाऽस्य कर्कोटो नागसत्तमः । पादबन्धच्युतिं तस्य पुण्डरीके न्यवेदयत् ॥ १२

श्रुत्वा कर्कोटकवचः पुण्डरीको भुजंगराट् । क्रोधसंरक्तनयनो बभूवातिभयंकरः ॥

शशाप ललितं तत्र गायन्तं मदनातुरम् ॥ १३

पुण्डरीक उवाच—

राक्षसो भव दुर्बुद्धे क्रव्यादः पुरुषादकः । यतः पत्नीवशोपेतो गायमानो ममाग्रतः ॥ १४

वसिष्ठ उवाच—

वचनात्तस्य राजेन्द्र रक्षोरूपो बभूव सः । रौद्राननो विरूपाक्षो दृष्टमात्रो भयंकरः ॥ १५

बहुयोजनविस्तीर्णो मुखं कंदरसंनिभम् । चन्द्रसूर्यनिभे नेत्रे ग्रीवा पर्वतसंनिभा ॥ १६

नासारन्ध्रे तु विवरे अधरौ योजनार्धकौ । शरीरं तस्य राजेन्द्र उच्छ्रितं योजनाष्टकम् ॥ १७

ईदृशो राक्षसो भूत्वा भुञ्जानः कर्मणः फलम् । ललिता तमथाऽऽलोक्य स्वपतिं विकृताकृतिम् ।
चिन्तयामास मनसा दुःखेन महताऽर्दिता । किं करोमि क्व गच्छामि पतिः पापेन पीडितः ॥ १९
इति संस्मृत्य संस्मृत्य मनसा शर्म नालभत् । चचार पतिना सार्धं ललिता गहने वने ॥ २०
बभ्राम विपिने दुर्गे कामरूपी स राक्षसः । निर्घृणः पापनिरतो विरूपः पुरुषादकः ॥ २१
न सुखं लभते रात्रौ न दिवा पापपीडितः । ललिता दुःखिताऽतीव पतिं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ २२
बभ्राम तेन सार्धं सा रुदती गहने वने । दृष्ट्वाऽऽश्रमपदं रम्यं मुनिं शान्तमविग्रहम् ॥ २३
शीघ्रं जगाम ललिता [*नमस्कृत्याग्रतः स्थिता। तां दृष्ट्वा स मुनिः प्राह दुःखितां हि दयापरः

मुनिरुवाच—

का त्वं कस्मादिहाऽऽयाता] सत्यं वद ममाग्रतः ॥ २५

ललितोवाच—

वीरधन्वेति गन्धर्वः सुतां तस्य महात्मनः । ललितां नाम मां विद्धि पत्यर्थमिह चाऽऽगता ॥ २६
भर्ता मे पापदोषेण राक्षसोऽभून्महामुने । रौद्ररूपो दुराचारस्तं दृष्ट्वा नास्ति मे सुखम् ॥ २७
सांप्रतं शाधि मां ब्रह्मन्यत्कृत्यं तद्वद प्रभो । येन पुण्येन विप्रेन्द्र राक्षसत्वाद्विमुच्यते ॥ २८

ऋषिरुवाच—

चैत्रमासस्य रम्भोरु शुक्लपक्षेऽस्ति सांप्रतम् । कामदैकादशी नाम सर्वपापहरा परा ॥ २९
कुरुष्व तद्व्रतं भद्रे विधिपूर्वं मयोदितम् । अस्य व्रतस्य यत्पुण्यं तत्स्वभर्त्रे प्रदीयताम् ॥
दत्ते पुण्ये क्षणात्तस्य शापदोषः प्रयास्यति ॥ ३०

वसिष्ठ उवाच—

इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं ललिता हर्षिताऽभवत् । उपोष्यैकादशीं राजन्द्वादशीदिवसे तथा ॥ ३१
विप्रस्यैव समीपे तु वासुदेवस्य चाग्रतः । वाक्यमुवाच ललिता स्वपत्युस्तारणाय वै ॥ ३२

ललितोवाच—

मया तु तद्व्रतं चीर्णं कामदाया उपोषणम् । तस्य पुण्यप्रभावेण गच्छत्वस्य पिशाचता ॥ ३३

वसिष्ठ उवाच—

ललितावचनादेव वर्तमानेऽपि तत्क्षणे । गतपापः स ललितो दिव्यदेहो बभूव ह ॥ ३४
राक्षसत्वं गतं तस्य प्राप्ता गन्धर्वता पुनः । हेमरत्नसमाकीर्णो रेमे ललितया सह ॥ ३५
तौ विमानसमारूढौ पूर्वरूपाधिकौ च तौ । दंपती अत्यशोभेतां कामदायाः प्रभावतः ॥ ३६
इति ज्ञात्वा नृपश्रेष्ठ कर्तव्यैषा प्रयत्नतः । लोकानां तु हितार्थाय तवाग्रे कथिता मया ॥ ३७

[श्रीकृष्ण उवाच—]

ब्रह्महत्यादिपापघ्नी पिशाचत्वविनाशिनी । नातः परतरा काचित्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥
पठनाच्छ्रवणाद्राजन्वाजपेयफलं लभेत् ॥ ३८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे चैत्रशुक्लैकादशीमाहात्म्यकथनं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४४६४

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः ।

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—
वैशाखस्यासिते पक्षे किंनाम्न्येकादशी भवेत् । महिमानं कथय मे वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ १
कृष्ण उवाच—
सौभाग्यदायिनी राजन्निह लोके परत्र च । वैशाखकृष्णपक्षे तु नाम्ना चैव वरूथिनी ॥ २
वरूथिन्या व्रतेनैव सौख्यं भवति सर्वदा । पापहानिश्च भवति सौभाग्यप्राप्तिरेव च ॥ ३
दुर्भगा या करोत्येतां सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् । लोकानां चैव सर्वेषां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ४
सर्वपापहरा नृणां गर्भवासनिकन्दनी । वरूथिन्या व्रतेनैव मांधाता स्वर्गतिं गतः ॥ ५
धुन्धुमारादयश्चान्ये राजानो बहवस्तथा । ब्रह्मकपालनिर्मुक्तो बभूव भगवान्भवः ॥ ६
दश वर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः । तत्तुल्यं फलमाप्नोति वरूथिन्या व्रतान्नरः ॥ ७
श्रद्धावान्यस्तु कुरुते वरूथिन्या व्रतं नरः । वाञ्छितं लभते सोऽपि इह लोके परत्र च ॥ ८
पवित्रा पावनी ह्येषा महापातकनाशिनी । भुक्तिमुक्तिप्रदा चैव कर्तॄणां नृपसत्तम ॥ ९
अश्वदानान्नृपश्रेष्ठ गजदानं विशिष्यते । गजदानाद्भूमिदानं तिलदानं ततोऽधिकम् ॥ १०
[*तिलदानात्स्वर्णदानमन्नदानं ततोऽधिकम्] । अन्नदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ११
पितृदेवमनुष्याणां तृप्तिरन्नेन जायते । तत्समं कविभिः प्रोक्तं कन्यादानं नृपोत्तम ॥ १२
धेनुदानं च तत्तुल्यमित्याह भगवान्स्वयम् । प्रोक्तेभ्यः सर्वदानेभ्यो विद्यादानं विशिष्यते ॥ १३
तत्फलं समवाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनीम् । कन्यावित्तेन जीवन्ति ये नराः पापमोहिताः १४
पुण्यक्षयात्ते गच्छन्ति निरयं यातनामयम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न ग्राह्यं कन्यकाधनम् ॥ १५
कन्यां पुण्येन यो दद्याद्यथाशक्ति स्वलंकृताम् । तत्पुण्यसंख्यां नृपते(गदितुं) चित्रगुप्तो न शक्नुयात्
तत्तुल्यं फलमाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनीम् । कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोद्रवांस्तथा ॥ १७
शाकं मधु परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने । वैष्णवो व्रतकर्ता च दशम्यां दश वर्जयेत् ॥ १८
द्यूतक्रीडां च निद्रां च ताम्बूलं दन्तधावनम् । परापवादपैशुन्ये स्तेयं हिंसां तथा रतिम् ॥ १९
क्रोधं चानृतवाक्यानि ह्येकादश्यां विवर्जयेत् । कांस्यं मांसं सुरां क्षौद्रं तैलं पतितभाषणम् ॥ २०
व्यायामं च प्रवासं च पुनर्भोजनमैथुने । षष्टिषष्टि(?) मसूरान्नं द्वादश्यां परिवर्जयेत् ॥ २१
अनेन विधिना राजन्विहिता वै वरूथिनी । रात्रौ जागरणं कृत्वा पूजित्वा मधुसूदनम् ॥ २२
सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते यान्ति परमां गतिम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्या पापभीरुभिः ॥ २३
क्षपारितनयाद्भीतो नरः कुर्याद्वरूथिनीम् । पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ २४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वैशाखकृष्णवरूथिन्येकादशी-माहात्म्यकथनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४४८८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ञ. °म् । तस्माच्च स्वर्णदानं वै अन्न° ।

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

वैशाखशुक्लपक्षे तु किंनाम्न्येकादशी भवेत् । किं फलं को विधिस्तत्र कथयस्व जनार्दन ॥ १

कृष्ण उवाच—

इदमेव पुरा पृष्टं रामचन्द्रेण धीमता । वसिष्ठं प्रति राजेन्द्र यत्त्वं मामनुपृच्छसि ॥ २

श्रीराम उवाच—

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखनिकृन्तनम् ॥ ३

मया दुःखानि भुक्तानि सीताविरहजानि तु । ततोऽहं भयभीतोऽस्मि पृच्छामि त्वां महामुने॥४

वसिष्ठ उवाच—

साधु पृष्टं त्वया राम तवैषा नैष्ठिकी मतिः । त्वन्नामग्रहणेनैव पूतो भवति मानवः ॥ ५

तथाऽपि कथयिष्यामि लोकानां हितकाम्यया । पवित्रं पावनानां च व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ ६

वैशाखस्य सिते पक्षे राम यैकादशी भवेत् । मोहनी नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा परा ॥ ७

मोहजालात्प्रमुच्यन्ते पातकानां समूहतः । अस्या व्रतप्रभावेण सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ८

अतः कारणतो राम कर्तव्यैषा भवादृशैः । पातकानां क्षयकरी महादुःखविनाशिनी ॥ ९

शृणुष्वैकमना राम कथां पापहरां पराम् । यस्याः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति ॥ १०

सरस्वत्यास्तटे रम्ये पुरी भद्रावती शुभा । धृतिमान्नाम नृपतिस्तत्र राज्यं करोति वै ॥ ११

चन्द्रवंशोद्भवो नाम धृतिमान्सत्यसंगरः । तत्र वैश्यो निवसति धनधान्यसमृद्धिमान् ॥ १२

धनपाल इति ख्यातः पुण्यकर्मप्रवर्तकः । प्रपाकूपमठारामतडागगृहकारकः ॥ १३

विष्णुभक्तिरतः शान्तस्तस्याऽऽसन्पञ्च पुत्रकाः । सुमना द्युतिमांश्चैव मेधावी सुकृतस्तथा ॥ १४

पञ्चमो धृष्टबुद्धिश्च महापापरतः सदा । परस्त्रीसङ्गनिरतो विटगोष्ठीविशारदः ॥ १५

द्यूतादिव्यसनासक्तो वारस्त्रीरतिलालसः । न च देवार्चने बुद्धिर्न पितॄंश्च द्विजान्प्रति ॥ १६

अन्यायवर्ती दुष्टात्मा पितुर्द्रव्यक्षयंकरः । अभक्ष्यभक्षकः पापी सुरापाने रतः सदा ॥ १७

वेश्याकण्ठे क्षिप्तबाहुर्भ्रमन्दृष्टश्चतुष्पथे । पित्रा निष्कासितो गेहात्परित्यक्तश्च बान्धवैः ॥ १८

स्वदेहभूषणान्येव क्षयं नीतानि तेन वै । गणिकाभिः परित्यक्तो निन्दितश्च धनक्षयात् ॥ १९

ततश्चिन्तापरो वस्त्रधनहीनः क्षुधाऽर्दितः । किं करोमि क्व गच्छामि केनोपायेन जीव्यते ॥ २०

तस्करत्वं समारब्धं तत्रैव नगरे पितुः । गृहीतो राजपुरुषैर्मुक्तश्च पितृगौरवात् ॥ २१

पुनर्बद्धः पुनस्त्यक्तः पुनर्बद्धः ससंभ्रमैः । धृष्टबुद्धिर्दुराचारो निबद्धो निगडैर्दृढैः ॥ २२

कशाघातैस्ताडितश्च इतस्ततश्च धावति । सिंहवन्निजघानासौ मृगशूकरचित्रलान् ॥ २३

आमिषाहारनिरतो वने तिष्ठति सर्वदा । करे शरासनं कृत्वा निषङ्गं पृष्ठसंगतम् ॥ २४

अरण्यचारिणो हन्ति पक्षिणश्च पदा चरन् ।-चकोरांश्च मयूरांश्च कङ्कतित्तिरमूषकान् ॥ २५

एतानन्यान्हिनस्त्यन्यो धृष्टबुद्धिस्तु निर्घृणः । पूर्वजन्मकृतैः पापैर्निमग्नः पापकर्दमे ॥ २६

दुःखशोकसमाविष्टः पीड्यमानोऽप्यहर्निशम् । कौण्डिन्यस्याऽऽश्रमपदं प्राप्तः पुण्यागमात्क्वचित्॥

---

१ क. मोहिनी । २ ड. °सक्तः पर° । ३ अ. °तश्चेत° । ४ ग. पुण्यगुणात्क्व° ।

माधवे मासि जाह्नव्यां कृतस्नानस्तपोधनम् । आससाद धृष्टबुद्धिः शोकभारेण पीडितः ॥ २८
तद्वस्त्रबिन्दुस्पर्शेन गतपापो हताशुभः । कौण्डिन्यस्याग्रतः स्थित्वा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ॥ २९

धृष्टबुद्धिरुवाच—

भो भो ब्रह्मन्द्विजश्रेष्ठ दयां कृत्वा ममोपरि । येन पुण्यप्रभावेण मुक्तिर्भवति तद्वद ॥ ३०

कौण्डिन्य उवाच—

शृणुष्वैकमना भूत्वा येन पापक्षयस्तव । वैशाखस्य सिते पक्षे मोहिनी नाम विश्रुता ॥ ३१
एकादशी व्रतं तस्याः कुरु मद्वाक्यनोदितः । मेरुतुल्यानि पापानि क्षयं गच्छन्ति देहिनाम्
बहुजन्मार्जितान्येषा मोहिनी समुपोषिता ॥ ३२

वसिष्ठ उवाच—

इति वाक्यं मुनेः श्रुत्वा धृष्टबुद्धिः प्रसन्नधीः । व्रतं चकार विधिवत्कौण्डिन्यस्योपदेशतः ॥ ३३
कृते व्रते नृपश्रेष्ठ गतपापो बभूव सः । दिव्यदेहस्ततो भूत्वा गरुडोपरि संस्थितः ॥ ३४
जगाम वैष्णवं लोकं सर्वोपद्रववर्जितम् । इतीदृशं रामचन्द्र उत्तमं मोहिनीव्रतम् ॥
नातः परतरं किंचित्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ३५

(श्रीकृष्ण उवाच—)

यज्ञादितीर्थदानानि कलां नार्हन्ति षोडशीम् । पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वैशाखशुक्लमोहिन्येकादशीमाहात्म्यकथनं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४५२४

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

ज्येष्ठस्य कृष्णपक्षे तु किंनाम्न्येकादशी भवेत् । श्रोतुमिच्छामि माहात्म्यं तद्वदस्व जनार्दन ॥ १

कृष्ण उवाच—

साधु पृष्टं त्वया राजँल्लोकानां हितकाम्यया । बहुपुण्यप्रदा ह्येषा महापातकहानिदा ॥ २
अपरा नाम राजेन्द्र अपरा पुत्रदायिनी । लोके प्रसिद्धतां याति अपरां यस्तु सेवते ॥ ३
ब्रह्महत्याभिभूतोऽपि गोत्रहा भ्रूणहा तथा । परापवादवादी च परस्त्रीरतिकोऽपि च ॥ ४
अपरासेवनाद्राजन्विपाप्मा भवति ध्रुवम् । कूटसाक्ष्यं कूटमानं कूटात्कूटं करोति यः ॥ ५
कूटवेदं पठेद्यस्तु कूटशास्त्रं तथैव च । ज्योतिषां गणकः कूटः कूटायुर्वेदको भिषक् ॥ ६
कूटसाक्षिसमायुक्तो विज्ञेया नरकौकसः । अपरासेवनाद्राजन्पापैर्मुक्ता भवन्ति ते ॥ ७
क्षत्रियः क्षात्रधर्मं यस्त्यक्त्वा युद्धात्पलायते । स याति नरकं घोरं स्वामिधर्मबहिष्कृतः ॥ ८
अपरासेवनात्सोऽपि पापं त्यक्त्वा दिवं व्रजेत् । विद्यावान्यः स्वयं शिष्यो गुरुनिन्दां करोति च
स महापातकैर्युक्तो निरयं याति दारुणम् । अपरासेवनात्सोऽपि सद्गतिं प्राप्नुयान्नरः ॥ १०
महिमानमपरायाः शृणु राजन्वदाम्यहम् । मकरस्थे रवौ माघे प्रयागे यत्फलं नृणाम् ॥ ११

---

१ ख. °पोनिधिः । आ°।

फाल्ग्यां यत्प्राप्यते पुण्यं शिवरात्रेरुपोषणात् । गयापिण्डप्रदानेन पितॄणां तृप्तिदो यथा ॥ १२
सिंहस्थिते देवगुरौ गौतम्यां स्नातको नरः । यत्फलं समवाप्नोति केदारदर्शनान्नरः ॥ १३
बदर्याश्रमयात्रायां तत्तीर्थसेवनादपि । यत्फलं समवाप्नोति कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥ १४
गजाश्वहेमदानेन यज्ञं कृत्वा सदक्षिणम् । तादृशं फलमाप्नोति अपराव्रतसेवनात् ॥ १५
पापद्रुमकुठारीयं पापेन्धनदवानलः । पापान्धकारतरणिः पापसारङ्गकेसरी ॥ १६
बुद्बुदा इव तोयेषु पूतिका इव जन्तुषु । जायन्ते मरणायैव एकादश्या व्रतं विना ॥ १७
अपरां समुपोष्यैव पूजयित्वा त्रिविक्रमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ १८
पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ १९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ज्येष्ठकृष्णापरैकादशीमाहात्म्यकथनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४५४३

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—
अपरायाश्च माहात्म्यं श्रुतं सर्वं जनार्दन । ज्येष्ठस्य शुक्लपक्षे तु स्याद्या तां वद मानद ॥ १
श्रीकृष्ण उवाच—
एतां वक्ष्यति धर्मात्मा व्यासः सत्यवतीसुतः । सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २
युधिष्ठिर उवाच—
श्रुता मे मानवा धर्मा वासिष्ठाश्च श्रुता मया । द्वैपायन यथावत्त्वं वैष्णवान्वक्तुमर्हसि ॥ ३
वेदव्यास उवाच—
श्रुता ये मानवा धर्मा वैदिकाश्च श्रुतास्त्वया । कलौ युगे न शक्यन्ते ते वै कर्तुं नराधिप ॥ ४
सुखोपायमल्पधनमल्पक्लेशं महाफलम् । पुराणानां च सर्वेषां सारभूतं महामते ॥ ५
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि । द्वादश्यां तु शुचिर्भूत्वा पुष्पैः संपूज्य केशवम् ॥ ६
भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु पश्चाद्विप्रपुरःसरम् । सूतकेऽपि न भोक्तव्यं नाऽऽशौचे च जनाधिप ॥ ७
यावज्जीवं व्रतमिदं कर्तव्यं पुरुषर्षभ । स्वर्गतिं प्राप्तुमिच्छद्भिरत्र मे नास्ति संशयः ॥ ८
अपि पापदुराचाराः पापिष्ठा धर्मवर्जिताः । एकादश्यां न भुञ्जन्ति न ते यान्ति यमान्तिकम् ९
महादेव उवाच—
इति तद्वचनं श्रुत्वा कम्पितोऽश्वत्थपत्रवत् । भीमसेनो महाबाहुस्तदोवाच गुरुं प्रति ॥ १०
भीमसेन उवाच—
पितामह महाबुद्धे शृणु मे परमं वचः । युधिष्ठिरश्च कुन्ती च तथा द्रुपदनन्दिनी ॥ ११
अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवस्तथैव च । एकादश्यां न भुञ्जन्ति कदाचिदपि सुव्रत ॥ १२
ते मां ब्रुवन्ति वै नित्यं मा भुङ्क्ष्व त्वं वृकोदर । अहं तानब्रवं तात बुभुक्षा दुःसहा मम ॥
दानं दास्यामि विधिवत्पूजयित्वा च केशवम् ॥ १३

---

१ अ. ॰त्र नैवास्ति ।

महादेव उवाच—

भीमसेनवचः श्रुत्वा व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ १४

व्यास उवाच—

यदि स्वर्गो ह्यभीष्टस्ते नरको दुष्ट एव च । एकादश्यां न भोक्तव्यं पक्षयोरुभयोरपि ॥ १५

भीमसेन उवाच—

पितामह महाबुद्धे कथयामि तवाग्रतः । एकभुक्ते न शक्नोमि उपवासे कुतः प्रभो ॥ १६

वृको नाम च यो वह्निः स सदा जठरे मम । अतिवेलं यदाऽश्नामि तदा समुपशाम्यति ॥ १७

एकं शक्नोम्यहं कर्तुमुपवासं महामुने । येनैव प्राप्यते स्वर्गस्तत्कर्तास्मि यथातथम् ॥

तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ १८

व्यास उवाच—

वृषस्थे मिथुनस्थे वा यदा चैकादशी भवेत् । ज्येष्ठमासे प्रयत्नेन सोपोष्योदकवर्जितम् ॥ १९

गण्डूषाचमनं वारि वर्जयित्वोदकं बुधः । उपभुञ्जीत नैवेह व्रतभङ्गोऽन्यथा भवेत् ॥ २०

उदयादुदयं यावद्वर्जयित्वोदकं नरः । अयत्नात्समवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलम् ॥ २१

ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां स्नानमाचरेत् । जलं सुवर्णं दत्त्वा च द्विजातिभ्यो यथाविधि ॥२२

भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु ब्राह्मणैः सहितो वशी । एवं कृते तु यत्पुण्यं भीमसेन शृणुष्व तत् ॥ २३

संवत्सरे तु याश्चैव एकादश्यो भवन्ति हि । तासां फलमवाप्नोति ह्यत्र मे नास्ति संशयः ॥ २४

इति मां केशवः प्राह शङ्खचक्रगदाधरः । सर्वान्परित्यज्य पुमान्मामेकं शरणं व्रजेत् ॥ २५

एकादश्यां निराहारस्ततः पापात्प्रमुच्यते । द्रव्यशुद्धिः कलौ नास्ति संस्कारः स्मार्त एव च२६

वैदिकस्तु कुतश्चापि प्राप्ते दुष्टे कलौ युगे । किं तु ते बहुनोक्तेन वायुपुत्र पुनः पुनः ॥ २७

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि । एकादश्यां सिते पक्षे ज्येष्ठे मास्युदकं विना ॥ २८

पुण्यं फलमवाप्नोति तच्छृणुष्व वृकोदर । संवत्सरे तु याः प्रोक्ताः शुक्लाः कृष्णा वृकोदर ॥२९

उपोषिता हि सर्वाः स्युरेकादश्यो न संशयः । धनधान्यप्रदा पुण्या पुत्रारोग्यशुभप्रदा ॥ ३०

उपोषिता नरव्याघ्र इति सत्यं ब्रवीमि ते । यमदूता महाकायाः करालाः कृष्णरूपिणः ॥ ३१

दण्डपाशधरा रौद्रा नोपसर्पन्ति तं नरम् । पीताम्बरधराः सौम्याश्चक्रहस्ता मनोजवाः ॥ ३२

अन्तकाले नयन्त्येतं वैष्णवं वैष्णवीं पुरीम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपोष्योदकवर्जिता ॥ ३३

जलधेनुं तदा दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते* । ततस्त्वमपि भूपाल सोपवासोऽर्चनं हरेः ॥ ३४

कुरु सर्वं प्रयत्नेन सर्वपापप्रशान्तये । स्वप्ने न मेऽपराधोऽस्ति दन्तरागतयाऽपि वा ॥ ३५

भोक्ष्ये परेऽह्नि देवेश ह्यशनं वासराद्धरेः । इत्युच्चार्य ततो मन्त्रमुपवासपरो भवेत् ॥ ३६

सर्वपापविनाशाय श्रद्धादमसमन्वितः । मेरुमन्दरमात्राघं स्त्रिया पुंसा च यत्कृतम् ॥ ३७

सर्वं तद्भस्मतां याति एकादश्याः प्रभावतः । न शक्नुवन्ति ये दातुं जलधेनुं नराधिप ॥ ३८

सकाञ्चनः प्रदातव्यो घटको वस्त्रसंयुतः । तोयस्य नियमं योऽस्यां कुरुते वै स पुण्यभाक् ॥ ३९

फलं कोटिसुवर्णस्य यामे यामे श्रुतं फलम्(नृप) । स्नानं दानं जपो होमो यदस्यां कुरुते नरः-

* एतदग्रे क्वचित्पुस्तके 'इति श्रुत्वा ततश्चक्रुः पाण्डवाः सर्व एव हि' इत्यर्धमधिकम् ।

१ च. झ. ञ. अतितैलं । २ झ. ञ. जपं होमं य° ।

तत्सर्वं चाक्षयं प्राप्तमेतत्कृष्णप्रभाषितम् । किं चापरेण धर्मेण निर्जलैकादशीं विना ॥ ४१
उपोष्य सम्यग्विधिवद्वैष्णवं पदमाप्नुयात् । सुवर्णमन्नं वासो वा यदस्यां संप्रदीयते ॥ ४२
तत्सर्वं कुरुशार्दूल सर्वं चाप्यक्षयं भवेत् । एकादश्यां दिने योऽन्नं भुङ्क्ते पापं भुनक्ति सः ॥ ४३
इहलोके च चाण्डालो मृतः प्राप्नोति दुर्गतिम् । ये च दास्यन्ति दानानि द्वादश्यां समुपोषिताः
ज्येष्ठे मासे सिते पक्षे प्राप्स्यन्ति परमं पदम् । ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुद्वेषी सदाऽनृती ॥ ४५
मुच्यन्ते पातकैः सर्वैर्द्वादशी यैरुपोषिता । विशेषं शृणु कौन्तेय निर्जलैकादशीदिने ॥ ४६
यत्कर्तव्यं नरैः स्त्रीभिर्दानं श्रद्धासमन्वितैः । जलशायी च संपूज्यो देया धेनुस्तथाऽम्मयी ॥ ४७
[*प्रत्यक्षा वा नृपश्रेष्ठ घृतधेनुरथापि वा । दक्षिणाभिः सुपुष्टाभिर्मिष्टान्नैश्च पृथग्विधैः ॥ ४८
तोषणीयाः] प्रयत्नेन द्विजा धर्मभृतां वर । तुष्टा भवन्ति वै विप्रास्तैस्तुष्टैर्मोक्षदो हरिः ॥ ४९
आत्मद्रोहकृतस्तैर्हि यैरेषा न ह्युपोषिता । पापात्मानो दुराचारा मुष्टास्ते नात्र संशयः ॥ ५०
कुलानां शतमागामि व्यतीतानां तथा शतम् । आत्मना सह तैर्नीतं वासुदेवस्य मन्दिरम् ॥ ५१
शान्तैर्दान्तैर्दानपरैरर्चयद्भिस्तथा हरिम् । कुर्वद्भिर्जागरं रात्रौ यैरेषा समुपोषिता ॥ ५२
अन्नं वस्त्रं तथा गावो जलं शय्याऽऽसनं शुभम् । कमण्डलुस्तथा छत्रं दातव्यं निर्जलादिने ॥ ५३
उपानहौ यो ददाति पात्रभूते द्विजोत्तमे । स सौवर्णेन यानेन स्वर्गलोके महीयते ॥ ५४
यश्चेमां शृणुयाद्भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् । उभौ तौ स्वर्गमाप्नुतो नात्र कार्या विचारणा ॥ ५५
यत्फलं च सिनीवाल्यां राहुग्रस्ते दिवाकरे । कृत्वा श्राद्धं लभेन्मर्त्यस्तदस्याः श्रवणादपि ॥ ५६
नियमश्च प्रकर्तव्यो दन्तधावनपूर्वकम् । एकादश्यां निराहारो वर्जयिष्यामि वै जलम् ॥ ५७
केशवप्रीणनार्थाय अन्यदाचमनादृते । द्वादश्यां देवदेवेशः पूजनीयस्त्रिविक्रमः ॥ ५८
गन्धैर्धूपैस्तथा पुष्पैर्वासोभिः प्रियदर्शनैः । पूजयित्वा विधानेन मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ ५९
देवदेव हृषीकेश संसारार्णवतारक । उदकुम्भप्रदानेन नय मां परमां गतिम् ॥ ६०
ज्येष्ठे मासि तु वै भीम या शुक्लैकादशी शुभा । निर्जलं समुपोष्याऽत्र जलकुम्भान्सशर्करान् ६१
प्रदाय विप्रमुख्येभ्यो मोदते विष्णुसंनिधौ । ततः कुम्भाः प्रदातव्या ब्राह्मणानां च भक्तितः ॥
भोजयित्वा ततो विप्रान्स्वयं भुञ्जीत तत्परः । एवं यः कुरुते पूर्णां द्वादशीं पापनाशिनीम् ॥ ६३
सर्वपापविनिर्मुक्तः पदं गच्छत्यनामयम् । ततःप्रभृति भीमेन कृता ह्येकादशी शुभा ॥
पाण्डवद्वादशीनाम्ना लोके ख्याता बभूव ह ॥ ६४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे ज्येष्ठशुक्लनिर्जलैकादशीमाहात्म्यकथनं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४६०७

अथ चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

आषाढकृष्णपक्षे तु किंनाम्न्येकादशी भवेत् । कथयस्व प्रसादेन वासुदेव ममाग्रतः ॥ १

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ट. पुस्तकस्थः ।

कृष्ण उवाच—

व्रतानामुत्तमं राजन्कथयामि तवाग्रतः । सर्वपापक्षयकरं सर्वमुक्तिप्रदायकम् ॥ २

आषाढस्यासिते पक्षे योगिनी नाम नामतः । एकादशी नृपश्रेष्ठ महापातकनाशिनी ॥ ३

संसारार्णवमग्नानां पोतभूता सनातनी । जगत्त्रये सारभूता योगिनीव्रतकारिणाम् ॥ ४

कथयामि तवाग्रेऽहं कथां पौराणिकीं शुभाम् । अलकायां राजराजः शिवभक्तिपरायणः ॥ ५

तस्याऽऽसीत्पुष्पबटुको हेममालीति नामतः । तस्य पत्नी सुरूपा च विशालाक्षीति नामतः ॥ ६

स तस्यां चाऽऽसक्तमनाः कामपाशवशं गतः । मानसात्पुष्पनिचयमानीय स्वगृहे स्थितः ॥ ७

पत्नीप्रेमरसासक्तो न कुबेरालयं गतः । कुबेरो देवसदने करोति शिवपूजनम् ॥ ८

मध्याह्नसमये राजन्पुष्पागमसमीक्षकः । हेममाली स्वभवने रमते कान्तया सह ॥ ९

यक्षराट्प्रत्युवाचाथ कालातिक्रमकोपितः । कस्मान्नाऽऽयाति भो यक्षा हेममाली दुरात्मवान् ॥

निश्चयं क्रियतामस्य इत्युवाच पुनः पुनः ॥ १०

यक्षा ऊचुः—

वनिताकामुको गेहे रमते स्वेच्छया नृप ॥ ११

श्रीकृष्ण उवाच—

तेषां वाक्यं समाकर्ण्य कुबेरः कोपपूरितः । आह्वयामास तं तूर्णं बटुकं हेममालिनम् ॥ १२

ज्ञात्वा कालात्ययं सोऽपि भयव्याकुललोचनः । अस्नात एव आगत्य कुबेरस्याग्रतः स्थितः॥१३

तं दृष्ट्वा धनदः क्रुद्धः क्रोधसंरक्तलोचनः । प्रत्युवाच रुषाऽऽविष्टः कोपप्रस्फुरिताधरः ॥ १४

धनद उवाच—

ओः पाप दुष्ट दुर्वृत्त कृतवान्देवहेलनम् । अष्टादशकुष्ठचितो वियुक्तः कान्तया तया ॥

अस्मात्स्थानादपध्वस्तो गच्छस्व प्रमथाधम ॥ १५

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्ते वचने तस्य तस्मात्स्थानात्पपात सः । महादुःखाभिभूतश्च कुष्ठैः पीडितविग्रहः ॥ १६

न सुखं दिवसे तस्य(सोऽथ) न निद्रां लभते निशि । छायायां पीडिततनुर्निदाघेऽत्यन्तपीडितः

शिवपूजाप्रभावेण स्मृतिस्तस्य न लुप्यते । पातकेनाभिभूतोऽपि पूर्वकर्म स्मरत्यसौ ॥ १८

भ्रममाणस्ततो गच्छन्हेमाद्रिं पर्वतोत्तमम् । तत्रापश्यन्मुनिवरं मार्कण्डेयं तपोनिधिम् ॥ १९

यस्याऽऽयुर्विद्यते राजन्ब्रह्मणो वयसा समम् । ववन्दे चरणौ तस्य दूरतः पापकर्मकृत् ॥ २०

मार्कण्डेयो मुनिवरो दृष्ट्वा तं कम्पितं तथा । परोपकरणार्थाय समाहूयेदमब्रवीत् ॥ २१

मार्कण्डेय उवाच—

कस्मात्कुष्ठाभिभूतस्त्वं कुतो निन्द्यतरो ह्यसि ॥ २२

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्तः स प्रत्युवाच मार्कण्डेयं महामुनिम् ॥ २३

यक्ष उवाच—

राजराजस्यानुचरो हेममालीति नामतः । मानसात्पद्मनिचयमानीय प्रत्यहं मुने ॥ २४

---

१ ङ. वहकं । २ ज. हे ।

शिवपूजनवेलायां कुबेराय समर्पये । एकस्मिन्दिवसे चैव कालश्चाविदितो मया ॥ २५
पत्नीसौख्यप्रसक्तेन शोकव्याकुलचेतसा । ततः क्रुद्धेन शप्तोऽस्मि राजराजेन वै मुने ॥ २६
कुष्ठाभिभूतः संजातो वियुक्तः कान्तया तया । अधुना तव सांनिध्ये प्राप्तोऽस्मि शुभकर्मणा ॥ २७
सतां स्वभावतश्चित्तं परोपकरणे क्षमम् । इति ज्ञात्वा मुनिश्रेष्ठ मां प्रशाधि कृतागसम् ॥ २८

मार्कण्डेय उवाच—

त्वया सत्यमिह प्रोक्तं नासत्यं भाषितं यतः । अतो व्रतोपदेशं ते कथयामि शुभप्रदम् ॥ २९
आषाढे कृष्णपक्षे तु योगिनीव्रतमाचर । अस्य व्रतस्य पुण्येन कुष्ठं यास्यति वै ध्रुवम् ॥ ३०

श्रीकृष्ण उवाच—

इति वाक्यमृषेः श्रुत्वा दण्डवत्पतितो भुवि । उत्थापितः स मुनिना बभूवातीव हर्षितः ॥ ३१
मार्कण्डेयोपदेशेन व्रतं तेन कृतं यथा । अष्टादशैव कुष्ठानि गतानि तस्य सर्वशः ॥ ३२
मुनेर्वचनतः सम्यग्व्रते चीर्णेऽभवत्सुखी । ईदृग्विधं नृपश्रेष्ठ कथितं योगिनीव्रतम् ॥ ३३
अष्टाशीतिसहस्राणि द्विजान्भोजयते तु यः । तत्समं फलमाप्नोति योगिनीव्रतकृन्नरः ॥ ३४
महापापप्रशमनी महापुण्यफलप्रदा । पठनाच्छ्रवणान्मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आषाढकृष्णयोगिन्येकादशीमाहात्म्यकथनं नाम चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४६४२

अथ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

आषाढस्य सिते पक्षे का च एकादशी भवेत् । किंनामको विधिस्तस्या एतद्विस्तरतो वद ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

कथयामि महापुण्यां स्वर्गमोक्षप्रदायिनीम् । शयनीं नाम नाम्ना तु सर्वपापहरां पराम् ॥ २
यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् । सत्यं सत्यं मया प्रोक्तं नातः परतरं नृणाम् ॥ ३
पापिनां पापनाशाय सृष्टं धात्रा महोत्तमम् । अतः परा न राजेन्द्र वर्तते मोक्षदा परा ॥ ४
एतस्मात्कारणाद्राजञ्छ्रूयतां गतिरुत्तमा । भवेन्नराणां श्रोतॄणां कथायाः श्रवणादपि ॥ ५
ते सदा वैष्णवा राजन्मम भक्तिपरायणाः । आषाढे वामनश्चैव पूज्यते परमेश्वरः ॥ ६
वामनः पूजितो येन कमलैः कमलेक्षणः । आषाढस्य सिते पक्षे कामिकाया(शयन्याश्च) दिने तथा ॥
तेनार्चितं जगत्सर्वं त्रयो देवाः सनातनाः । कृता चैकादशी येन हरिवासरमुत्तमम् ॥ ८

युधिष्ठिर उवाच—

संशयोऽस्ति महान्मेऽत्र श्रूयतां पुरुषोत्तम । कथं सुप्तोऽसि देवेश कथं च बलिमाश्रितः ॥ ९
कथं भूमौ च सर्वेश किं कुर्वन्ति जनाः परे । एतद्वद महाप्राज्ञ संशयोऽस्ति महान्मम ॥ १०

श्रीकृष्ण उवाच—

श्रूयतां राजशार्दूल कथा पापप्रणाशिनी । यस्याः श्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ११

---

१ ङ. °त्सुधीः । ई° । २ ङ. कामिकां । ज. भामिकां ।

बलिर्वै दानवः पूर्वमासीत्त्रेतायुगे नृप । पूजयंश्चैव मां नित्यं मद्भक्तो मत्परायणः ॥ १२
यज्ञैस्तु विधिवद्दैत्यो यजते मां सनातनम् । भक्त्या च परया राजन्यज्ञकृद्व्रतकृत्तथा ॥ १३
परं विचार्य बहुधा मघोना चैव सूक्तिभिः । गुरुणा दैवतैः सार्धं बहुधा पूजितोऽप्यहम् ॥ १४
ततो वामनरूपेण अवतारे च पञ्चमे । अत्युग्ररूपेण तदा सर्वब्रह्माण्डरूपिणा ॥ १५
वाक्छलेन जितो दाता सत्यमाश्रित्य संस्थितः । शुक्रस्तं वारयामास यन्नारायण इत्यहम् ॥ १६
याचिता वसुधा राजन्सार्धपदत्रया मया । संकल्पोदकमात्रे तु करे तेनैव चार्पिते ॥ १७
रूपमीदृग्विधं राजंस्तदा शृणु मया कृतम् । भूर्लोके चरणौ न्यस्य भुवर्लोके तु जानुनी ॥ १८
स्वर्लोके च कटिं न्यस्य महर्लोके तथोदरम् । जनलोके च हृदयं तपोलोके तु कण्ठकम् ॥ १९
सत्यलोके मुखं स्थाप्य मस्तकं च तदूर्ध्वकम् । चन्द्रसूर्यग्रहाश्चैव नक्षत्राणि तथैव च ॥ २०
देवाः सेन्द्राश्च नागाश्च यक्षगन्धर्वकिंनराः । स्तुवन्तो वे(अस्तुवन्वे)दसंभूतैः सूक्तैश्च विविधैस्तथा (दा) ॥ २१
करे गृहीत्वा च बलिं त्रिपदैः पूरिता मही । अर्धं च तस्य पृष्ठे च पदं न्यस्तं मया तदा ॥ २२
गतो रसातलं राजन्दानवो मम पूजकः । क्षिप्तोऽधो दानवश्चैव किमकुर्वं(र्विं) ततः परम् ॥ २३
विनयेनाऽऽनतोऽसौ वै सुप्रसन्नो जनार्दनः । आषाढशुक्लपक्षे तु कामिका(शयनी)हरिवासरे २४
तस्यामेका च मूर्तिर्मे बलिमाश्रित्य तिष्ठति । द्वितीया शेषपृष्ठे वै क्षीरसागरमध्यतः ॥ २५
स्वपित्येव महाराज यावदागामिकार्तिकी । तावद्भवेत्सुधर्मात्मा सर्वधर्मोत्तमोत्तमम् ॥ २६
व्रतं च कुरुते मर्त्यः स याति परमां गतिम् । एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्तव्या च प्रयत्नतः ॥ २७
नातः परतरा काचित्पवित्रा पापनाशिनी । यस्यां स्वपिति देवेशः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २८
तस्यां च पूजयेद्देवं शङ्खचक्रगदाधरम् । रात्रौ जागरणं कृत्वा भक्त्या चैव विशेषतः ॥ २९
तस्य पुण्यस्य संख्यां न कर्तुं शक्तश्चतुर्मुखः । एवं यः कुरुते राजन्नेकादश्या व्रतोत्तमम् ॥ ३०
सर्वपापहरं चैव भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । स च लोके मम सदा श्वपचोऽपि प्रियंकरः ॥ ३१
दीपदानेन पालाशपत्रे भुक्त्या व्रतेन च । चातुर्मास्यं नयन्तीह ते नरा मम वल्लभाः ॥ ३२
चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते भूमिशायी भवेन्नरः । श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधि भाद्रपदे तथा ॥ ३३
दुग्धमाश्वयुजि(जे) त्याज्यं कार्तिके द्विदलं त्यजेत् । अथवा ब्रह्मचर्यस्थः स याति परमां गतिम्
एकादश्या व्रतेनैव पुमान्पापैर्विमुच्यते । कर्तव्या सर्वदा राजन्विस्मर्तव्या न कर्हिचित् ॥ ३५
शयनीबोधिनीमध्ये या कृष्णैकादशी भवेत् । सैवोपोष्या गृहस्थस्य नान्या कृष्णा कदाचन ३६
शृणुयाच्चैव भो राजन्कथां पापहरां पराम् । अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे आषाढशुक्लशयन्येकादशीमाहात्म्यकथनं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४६७९

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रावणस्यासिते पक्षे किंनाम्न्येकादशी भवेत् । तन्मे कथय गोविन्द वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ १

१ ङ. यज्ञे तु वि° । २ च. व्रतयुक्तो ।

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि आख्यानं पापनाशनम् । यत्प्रोक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छते नारदाय वै ॥ २

नारद उवाच—

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि त्वत्तोऽहं कमलासन । श्रावणस्यासिते पक्षे किंनाम्न्येकादशी भवेत् ॥
को देवः को विधिस्तस्याः किं पुण्यं कथय प्रभो । ३

ब्रह्मोवाच—

शृणु नारद ते वक्ष्ये लोकानां हितकाम्यया । श्रावणैकादशी कृष्णा कामिका नाम नामतः ४
यस्याः स्मरणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् । यस्यां जागर्ति देवेशः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ५
श्रीधराख्यं हरिं विष्णुं माधवं मधुसूदनम् । पूजयेद्ध्यायते यो वै तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६
न गङ्गायां न काश्यां च नैमिषे न च पुष्करे । यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं कृष्णपूजनात् ॥ ७
[*गोदावर्यां गुरौ सिंहे व्यतीपाते च दण्डके । यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं कृष्णपूजनात्]॥८
ससागरवनोपेतां यो ददाति वसुंधराम् । कामिकाव्रतकारी च उभौ समफलौ स्मृतौ ॥ ९
प्रसूयमानां यो धेनुं दद्यात्सोपस्करां नरः । तत्फलं समवाप्नोति कामिकाव्रतकारकः ॥ १०
श्रावणे श्रीधरं देवं पूजयेद्यो नरोत्तम । तेनैव पूजिता देवा गन्धर्वोरगपन्नगाः ॥ ११
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कामिकादिवसे हरिः । पूजनीयो यथाशक्ति मानुषैः पापभीरुभिः ॥ १२
ये संसारार्णवे मग्नाः पापपङ्कसमाकुले । तेषामुद्धरणार्थाय कामिकाव्रतमुत्तमम् ॥ १३
नातः परतरा काचित्पवित्रा पापहारिणी । एवं नारद जानीहि स्वयमाह परो हरिः ॥ १४
अध्यात्मविद्यानिरतैर्यत्फलं प्राप्यते नरैः । ततो बहुतरं विद्धि कामिकाव्रतसेविनाम् ॥ १५
रात्रौ जागरणं कृत्वा कामिकाव्रतकृन्नरः । न पश्यति यमं रौद्रं नैव गच्छति दुर्गतिम् ॥ १६
न पश्यति कुयोनिं च कामिकाव्रतसेवनात् । कामिकाया व्रते चीर्णे कैवल्यं योगिनो गताः॥१७
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्या नियतात्मभिः । तुलसीप्रभवैः पत्रैर्यो नरः पूजयेद्धरिम् ॥ १८
न स लिप्यति पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा । सुवर्णभारमेकं तु रजतं च चतुर्गुणम् ॥ १९
तत्फलं समवाप्नोति तुलसीदलपूजनात् । रक्तमौक्तिकवैदूर्यप्रवालादिभिरर्चितः ॥ २०
न तुष्यति तथा विष्णुस्तुलसीदलतो यथा । तुलसीमञ्जरीभिर्यैः पूजितो येन केशवः ॥
आजन्मपातकं तस्य निश्चयाद्याति संक्षयम् ॥ २१

या दृष्टा निखिलाघसंघशमनी स्पृष्टा वपुष्पावनी
रोगाणामभिवन्दिता निरसनी सिक्ताऽन्तकत्रासिनी ।
प्रत्यासत्तिविधायिनी भगवतः कृष्णस्य संरोपिता
न्यस्ता तच्चरणे विमुक्तिफलदा तस्यै तुलस्यै नमः ॥ २२

दीपं ददाति यो मर्त्यो दिवा रात्रौ हरेर्दिने । तस्य पुण्यस्य संख्यां तु चित्रगुप्तो न वेत्त्यलम् ॥
कृष्णाग्रे दीपको यस्य ज्वलत्येकादशीदिने । पितरस्तस्य[2] तृप्यन्ति ह्यमृतेन दिवि स्थिताः २४
घृतेन दीपं प्रज्वाल्य तिलतैलेन वा पुनः । प्रयाति सूर्यलोकं च दीपकोटिशतार्चितः ॥ २५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. ञ. 'स्याः श्रवण' । २ ख. च. ज. झ. ञ. 'ति सर्वतो लोकं दी' ।

श्रीकृष्ण उवाच—

अयं तवाग्रे कथितः कामिकामहिमा मया । अतो नरैः प्रकर्तव्या सर्वपातकहारिणी ॥ २६
ब्रह्महत्यापहरणी भ्रूणहत्याविनाशिनी । त्रिदिवस्थानदात्री च महापुण्यफलप्रदा ॥ २७
श्रुत्वा माहात्म्यमेतस्या नरः श्रद्धासमन्वितः । विष्णुलोकमवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रावणकृष्णकामिकैकादशीमाहात्म्यकथनं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४७०७

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रावणस्य सिते पक्षे किंनाम्न्येकादशी भवेत् । कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणुष्वावहितो राजन्कथां पापहरां पराम् । यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ॥ २
द्वापरस्य युगस्याऽऽदौ पुरा माहिष्मतीपुरे । राजा महीजिदाख्यातो राज्यं पालयति स्वकम् ॥ ३
पुत्रहीनस्य तस्यैव न तद्राज्यं सुखप्रदम् । अपुत्रस्य सुखं नास्ति इह लोके परत्र च ॥ ४
चिन्तयानस्य तस्यैवं कालो बहुतरो गतः । न प्राप्तश्च सुतो राज्ञा सर्वसौख्यप्रदो नृणाम् ॥ ५
दृष्ट्वाऽऽत्मानं प्रवयसं राजा चिन्तापरोऽभवत् । तदाऽऽगतः प्रजामध्ये चेदं वचनमब्रवीत् ॥ ६

राजोवाच—

इह जन्मनि भो लोका न मया पातकं कृतम् । अन्यायोपार्जितं वित्तं क्षिप्तं कोशे मया न हि ७
ब्रह्मस्वं देवद्रविणं न गृहीतं मया क्वचित् । पुत्रवत्पालितो लोको धर्मेण विजिता मही ॥ ८
दुष्टेषु पातितो दण्डो बन्धुपुत्रोपमेष्वपि । शिष्टास्तु पूजिता नित्यं न द्वेष्याश्च मया जनाः ॥ ९
इत्येवं ब्रुवतो मार्गं धर्मयुक्तं द्विजोत्तमाः । कस्मान्मम गृहे पुत्रो न जातस्तद्विमृश्यताम् ॥ १०

श्रीकृष्ण उवाच—

इति वाक्यं द्विजाः श्रुत्वा सप्रजाः सपुरोहिताः । मन्त्रयित्वा नृपहितं जग्मुस्ते गहनं वनम् ॥ ११
इतस्ततश्च पश्यन्त आश्रमानृषिसेवितान्[१] । नृपतेर्हितमिच्छन्तो ददृशुर्मुनिसत्तमम् ॥ १२
तप्यमानं तपो घोरं निरालम्बं निरामयम् । निराहारं[२] जितात्मानं जितक्रोधं सनातनम् ॥ १३
लोमशं धर्मतत्त्वज्ञं सर्वशास्त्रविशारदम् । दीर्घायुषं महात्मानं सकेशं ब्रह्मसंमितम् ॥ १४
कल्पे कल्पे गते तस्य एकं लोम विशीर्यते । अतो लोमशनामानं त्रिकालज्ञं महामुनिम् ॥
तं दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वे ऊचुस्ते च परस्परम् ॥ १५

जना ऊचुः—

अस्मद्भाग्यवशादेव प्राप्तोऽयं मुनिसत्तमः ॥ १६

श्रीकृष्ण उवाच—

तांस्तथा सप्रजान्वीक्ष्य उवाच ऋषिसत्तमः ॥ १७

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. ॅनी । वैष्णवस्या॑ । २ ङ. निरानन्दं ।

लोमश उवाच—

किमर्थमिह संप्राप्ताः कथयध्वं स्वकारणम् । दर्शनाद्धृष्टमनसः स्तुवन्तश्चैव मां किमु ॥ १८

असंशयं करिष्यामि भवतां यद्धितं भवेत् । परोपकृतये जन्म मादृशानां न संशयः ॥ १९

जना ऊचुः—

श्रूयतामभिधास्यामो वयमागमकारणम् । संशयच्छेदनार्थाय तव सांनिध्यमागताः ॥ २०

पद्मयोनेः परतरास्त्वत्तः श्रेष्ठो न विद्यते । अतः कार्यवशात्प्राप्ताः समीपं भवतो वयम् ॥ २१

महीजिन्नाम राजाऽसौ पुत्रहीनोऽस्ति सांप्रतम् । वयं तस्य प्रजा ब्रह्मन्पुत्रवत्पालितास्तथा॥२२

तं पुत्ररहितं दृष्ट्वा तस्य दुःखेन दुःखिताः । तपः कर्तुमिहाऽऽयाता मतिं कृत्वा तु नैष्ठिकीम् २३

तस्य भाग्येन दृष्टोऽसि ह्यस्माभिस्त्वं द्विजोत्तम । महतां दर्शनेनैव कार्यसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥
उपदेशं वद मुने राज्ञः पुत्रो यथा भवेत् ॥ २४

श्रीकृष्ण उवाच—

इति तेषां वचः श्रुत्वा मुहूर्तं ध्यानमास्थितः । प्रत्युवाच मुनिर्ज्ञात्वा तस्य जन्म पुरातनम् ॥२५

लोमश उवाच—

पुराजन्मनि वैश्योऽयं धनहीनो नृशोपकृत् । वाणिज्यकर्मनिरतो ग्रामाद्ग्रामान्तरं गतः ॥ २६

ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमीदिवसे तथा । मध्यगे द्युमणौ प्राप्तो ग्रामसीम्नि जलाशयम् ॥ २७

कू(वा)पिकां सजलां दृष्ट्वा जलपाने मनो दधे । सद्यस्ततः सवत्सा च धेनुस्तत्र समागता॥ २८

तृषातुरा निदाघार्ता तस्यामपः पपौ तु सा । पिबन्तीं वारयित्वा तामसौ तोयं पपौ स्वयम् २९

कर्मणा तेन पापेन पुत्रहीनो नृपोऽभवत् । कस्यापि जन्मनः पुण्यात्प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ॥ ३०

लोका ऊचुः—

पुण्यात्पापं क्षयं याति पुराणे श्रूयते मुने । पुण्योपदेशं कथय येन पापक्षयो भवेत् ॥
तथा भवत्प्रसादेन पुत्रो भवति भूपतेः ॥ ३१

लोमश उवाच—

श्रावणे शुक्लपक्षे तु पुत्रदा नाम विश्रुता । एकादशी वाञ्छितदा कुरुध्वं तद्व्रतं जनाः ॥ ३२

[*श्रीकृष्ण उवाच—

इति श्रुत्वा नमस्कृत्य मुनिमेत्य पुरं व्रतम्] । यथाविधि यथान्यायं कृतं तैर्जागरान्वितम् ॥ ३३

तस्य पुण्यं सुविमलं दत्तं नृपतये जनैः । दत्ते पुण्येऽथ सा राज्ञी गर्भमाधत्त शोभनम् ॥ ३४

प्राप्ते प्रसवकाले सा सुषुवे पुत्रमूर्जितम् । श्रावणस्य सिते पक्षे कर्कटस्थे दिवाकरे ॥ ३५

द्वादश्यां वासुदेवाय पवित्रारोपणं स्मृतम् । हेमरूप्यताम्रक्षौमैः सूत्रैः कौशेयपद्मजैः ॥ ३६

कुशैः काशैश्च कार्पासैर्ब्रह्मणा कीर्तितैः शुभैः । स्नात्वा त्रिगुणितं सूत्रं त्रिगुणीकृत्य शोधयेत्३७

गोदोहान्तरिते काले पूर्वेद्युरधिवासनम् । ब्राह्मणांश्च नमस्कृत्य गुरुपादौ प्रणम्य च ॥ ३८

गीतमङ्गलनिर्घोषैः कुर्याज्जागरणं ततः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या भक्ताः शूद्रास्तथैव च ॥ ३९

स्वधर्मावस्थिताः सर्वे भक्त्या कुर्युः पवित्रकम् । ततः पवित्रं गुरवे दद्याद्वै विधिपूर्वकम् ॥ ४०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. °विपुलं । २ झ. ञ. °ब्रह्मण्याकी° ।

ब्राह्मणान्वैष्णवांश्चैव गन्धपुष्पादिनाऽर्चयेत् । अतो देवेति मन्त्रेण द्विजो विष्णुं निवेदयेत् ॥ ४१
शूद्रस्तु मूलमन्त्रेण यथा विष्णोस्तथा शिवे । वर्षे वर्षे प्रकर्तव्यं पवित्रारोपणं नरैः ॥ ४२
भुक्तिं मुक्तिं च इच्छद्भिः संसारे शोकसागरे । न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः ॥ ४३
तस्य सांवत्सरी पूजा निष्फला वैष्णवस्य तु+ । श्रुत्वा माहात्म्यमेतस्या नरः पापात्प्रमुच्यते ॥
इह लोके सुखं प्राप्य परत्र स्वर्गतिं लभेत् ॥ ४५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रावणशुक्लपुत्रदैकादशी-माहात्म्यकथनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४७५२

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

भाद्रस्य कृष्णपक्षे तु किंनाम्न्येकादशी भवेत् । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कथयस्व जनार्दन ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणुष्वैकमना राजन्कथयिष्यामि विस्तरात् । अजेति नामतः प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशिनी ॥ २
पूजयित्वा हृषीकेशं व्रतमस्याः करोति यः । पापानि तस्य नश्यन्ति व्रतस्य श्रवणादपि ॥ ३
नातः परतरा राजँल्लोकद्वयहिताय वै । सत्यमुक्तं मया ह्येतन्नासत्यं मम भाषितम् ॥ ४
हरिश्चन्द्र इति ख्यातो बभूव नृपतिः पुरा । चक्रवर्ती सत्यसंधः समस्ताया भुवः पतिः ॥ ५
कस्यापि कर्मणः प्राप्तौ राज्यभ्रष्टो बभूव सः । विक्रीतौ वनितापुत्रौ स चकाराऽऽत्मविक्रयम् ॥
पुल्कसस्य च दासत्वं गतो राजा स पुण्यकृत् । सत्यमालम्ब्य राजेन्द्र मृतचैलापहारकः ॥ ७
सोऽभवन्नृपतिश्रेष्ठो न सत्याचलितस्तथा । एवं च तस्य नृपतेर्बहवो वत्सरा गताः ॥ ८
ततश्चिन्तापरो राजा बभूवातिसुदुःखितः । किं करोमि क्व गच्छामि निष्कृतिर्मे कथं भवेत् ॥ ९
इति चिन्तयतस्तस्य मग्नस्य वृजिनार्णवे । आजगाम मुनिः कश्चिज्ज्ञात्वा राजानमातुरम् ॥ १०
परोपकरणार्थाय निर्मितो ब्रह्मणा द्विजः । स तं दृष्ट्वा द्विजवरं ननाम नृपसत्तमः ॥ ११
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा गौतमस्याग्रतः स्थितः । कथयामास वृत्तान्तमात्मनो दुःखसंयुतम् ॥ १२
श्रुत्वा नृपतिवाक्यानि गौतमो विस्मयान्वितः । उपदेशं नृपतये व्रतस्यास्य ददौ मुनिः ॥ १३

गौतम उवाच—

मासि भाद्रपदे राजन्कृष्णपक्षेऽतिशोभना । एकादशी समायाता अजा नामेति पुण्यदा ॥ १४
अस्याः कुरु व्रतं राजन्पापस्यान्तो भविष्यति । [*तव भाग्यवशादेषा सप्तमेऽह्नि समागता १५
उपवासपरो भूत्वा रात्रौ जागरणं कुरु । एवमस्या व्रते चीर्णे तव पापक्षयो भवेत्] ॥
तव पुण्यप्रभावेण आगतोऽहं नृपोत्तम ॥ १६

+ पुस्तकेष्वेतदग्रे "इदं पवित्रारोपणमेकादश्यामप्युचितम् । यदस्यामुभयोर्दैवतं हरिरिति वचनात्सदाचाराच्च पूर्वाचार्यादिकृतोत्सवः । मालिनोक्तेः" इति ग्रन्थो दृश्यते । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. °ह पुत्रसु° । २ ङ. सदा । ३ ञ. पुण्यभाक् ।

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्येवं कथयित्वा च मुनिरन्तरधीयत । मुनिवाक्यं नृपः श्रुत्वा चकार व्रतमुत्तमम् ॥ १७
कृते तस्मिन्व्रते राज्ञः पापस्यान्तोऽभवत्क्षणात् । श्रूयतां राजशार्दूल प्रभावोऽस्य व्रतस्य च १८
यद्दुःखं बहुभिर्वर्षैर्भोक्तव्यं तत्क्षयो भवेत् । निस्तीर्णदुःखो राजाऽऽसीद्व्रतस्यास्य प्रभावतः १९
पत्न्या सह समासक्तं पुत्रजीवनमाप सः । दिवि दुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षमभूद्दिवः ॥ २०
एकादश्याः प्रभावेण प्राप्य राज्यमकण्टकम् । स्वर्गं लेभे हरिश्चन्द्रः सपुरः सपरिच्छदः ॥ २१
ईदृग्विधं व्रतं राजन्ये कुर्वन्ति च मानवाः । सर्वपापविनिर्मुक्तास्त्रिदिवं यान्ति ते नृप ॥
पठनाच्छ्रवणाद्वाऽपि अश्वमेधफलं लभेत् ॥ २२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भाद्रपदकृष्णाजैकादशी-माहात्म्यकथनं नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४७७४

अथोनषष्टितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

नभस्यस्य सिते पक्षे किंनामैकादशी भवेत् । को देवः को विधिस्तस्या एतदाख्याहि केशव ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

कथयामि महीपाल कथामाश्चर्यकारिणीम् । कथयामास यां ब्रह्मा नारदाय महात्मने ॥ २

नारद उवाच—

कथयस्व प्रसादेन चतुर्मुख नमोऽस्तु ते । नभस्यशुक्लपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विष्णोराराधनाय वै ॥ ३

ब्रह्मोवाच—

वैष्णवोऽसि मुनिश्रेष्ठ साधु पृष्टं किल त्वया । नातः परतरा लोके पवित्रा हरिवासरात् ॥ ४
पद्मनाभेति विख्याता नभस्यैकादशी सिता । हृषीकेशः पूज्यतेऽस्यां कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ ५
कथयामि तवाग्रेऽहं कथां पौराणिकीं शुभाम् । यस्याः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति ॥ ६
मांधाता नाम राजर्षिर्विवस्वद्वंशसंभवः । बभूव चक्रवर्ती स सत्यसंधः प्रतापवान् ॥ ७
धर्मतः पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान् । न तस्य राज्ये दुर्भिक्षं नाऽऽधयो व्याधयस्तथा ८
निरातङ्काः प्रजास्तस्य धनधान्यसमेधिताः । न्यायेनोपार्जितं वित्तं तस्य कोशे महीपतेः ॥ ९
स्वस्वधर्मे प्रवर्तन्ते सर्वे वर्णाश्रमास्तथा । कामधेनुसमा भूमिस्तस्य राज्ये महीपतेः ॥ १०
तस्यैवं कुर्वतो राज्यं बहुसौख्यं गताः प्रजाः । अथैकस्मिंश्च संप्राप्ते विपाके कर्मणः खलु ॥ ११
वर्षत्रयं तद्विषये न ववृषुर्बलाहकाः । तेन भग्नाः प्रजास्तस्य बभूवुः क्षुधयाऽर्दिताः ॥ १२
स्वाहास्वधावषट्कारवेदाध्ययनवर्जिताः । बभूव विषयस्तस्याभाग्येन दैवपीडितः ॥
अथ प्रजाः समागम्य राजानमिदमब्रुवन् ॥ १३

---

१ अ. °णाद्वापि । २ ख. ज. झ. फलम् ।

प्रजा ऊचुः—

श्रोतव्यं नृपशार्दूल प्रजानां वचनं त्वया । आपो नारा इति प्रोक्ताः पुराणेषु मनीषिभिः ॥१४

अयनं ता भगवतस्तस्मान्नारायणः स्मृतः । पर्जन्यरूपो भगवान्विष्णुः सर्वगतः स्थितः ॥ १५

स एव कुरुते वृष्टिं वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः । तदभावे नृपश्रेष्ठ क्षयं गच्छन्ति वै प्रजाः ॥

तथा कुरु नृपश्रेष्ठ योगक्षेमं यथा भवेत् ॥ १६

राजोवाच—

सत्यमुक्तं भवद्भिश्च न मिथ्याऽभिहितं क्वचित् । अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्ने सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥१७

अन्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्तते । इत्येवं श्रूयते लोके पुराणे बहुविस्तरम् ॥ १८

नृपाणामपचारेण प्रजानां पीडनं भवेत् । नाहं पश्याम्यात्मकृतमेवं बुद्ध्या विचारयन् ॥

तथाऽपि प्रयतिष्येऽहं प्रजानां हितकाम्यया ॥ १९

ब्रह्मोवाच—

इति कृत्वा मतिं राजा परिमेयपरिच्छदः । नमस्कृत्य विधातारं जगाम गहनं वनम् ॥ २०

चचार मुनिमुख्यां(ख्यै)श्च आश्रमांस्तापसैः श्रितान् । ददर्शाथ ब्रह्मसुतमृषिमङ्गिरसं नृपः ॥२१

तेजसा द्योतितदिशं द्वितीयमिव पद्मजम् । तं दृष्ट्वा हर्षितो राजा अवतीर्य स्ववाहनात् ॥ २२

नमश्चक्रेऽस्य चरणौ कृताञ्जलिपुटो वशी । मुनिस्तमभिनन्द्याथ स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ २३

पप्रच्छ कुशलं राज्ये सप्तस्वङ्गेषु भूपतेः । स निवेद्य स्वकुशलं पप्रच्छानामयं नृपः ॥ २४

दत्तासनो गृहीतार्घ्य उपविष्टोऽस्य संनिधौ । प्रत्युवाच मुनिं राजा पृष्टो ह्यागमकारणम् ॥ २५

राजोवाच—

भगवन्धर्मविधिना मम पालयतो महीम् । अनावृष्टिश्च संवृत्ता नाहं वेद्म्यत्र कारणम् ॥ २६

संशयच्छेदनायात्र आगतोऽहं तवान्तिके । योगक्षेमविधानेन प्रजानां कुरु निर्वृतिम् ॥ २७

ऋषिरुवाच—

एतत्कृतयुगं राजन्युगानामुत्तमं मतम् । अत्र ब्रह्मपरा लोका धर्मश्चात्र चतुष्पदः ॥ २८

अस्मिन्युगे तपोयुक्ता ब्राह्मणा नेतरे जनाः । विषये तव राजेन्द्र वृषलोऽयं तपस्यति ॥ २९

एतस्मात्कारणाच्चैव न वर्षन्ति बलाहकाः । कुरु तस्य वधे यत्नं येन दोषः प्रशाम्यति ॥ ३०

राजोवाच—

नाहमेतं वधिष्यामि तपस्यन्तमनागसम् । धर्मोपदेशं कथय उपसर्गविनाशनम् ॥ ३१

ऋषिरुवाच—

यद्येवं तर्हि नृपते कुरुष्वैकादशीव्रतम् । नभस्यस्य सिते पक्षे पद्मनाभेति विश्रुता ॥ ३२

तस्या व्रतप्रभावेण सुवृष्टिर्भविता ध्रुवम् । सर्वसि[द्धिप्रदा ह्येषा सर्वोपद्रवनाशिनी ॥

अस्या व्रतं कुरु नृप सप्रजः सपरिच्छदः ॥ ३३

ब्रह्मोवाच—

इति वाक्यमृषेः श्रुत्वा राजा स्वगृहमागतः । भाद्रमासे सिते पक्षे पद्माव्रतमथाकरोत् ॥ ३४

प्रजाभिः सह सर्वाभिश्चातुर्वर्ण्यसमन्वितः । एवं व्रते कृते राजन्प्र(ज्ञा प्र)ववर्ष बलाहकः ॥ ३५

---

१ च. नाहमाजन्मतः क्वापि कृतवान्. ह्युपातकं प्रजाः । त° ।

जलेन प्लाविता भूमिरभवत्सस्यशालिनी । ऋषीश्वरप्रभावेण लोकाः सौख्यं प्रपेदिरे ॥ ३६

श्रीकृष्ण उवाच—

एतस्मात्कारणादेव कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् । दध्योदनयुतं तस्यां जलपूर्णं घटं द्विजे ॥ ३७

वस्त्रसंवेष्टितं दत्त्वा छत्रोपानहमेव च । नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंज्ञक ॥ ३८

अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव । भुक्तिमुक्तिप्रदश्चैव लोकानां सुखदायकः ॥

पठनाच्छ्रवणाद्राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भाद्रशुक्लपक्षैकादशीमाहात्म्यकथनं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४८१३

अथ षष्टितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन । इषस्य कृष्णपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

आश्विने कृष्णपक्षे तु इन्दिरा नाम नामतः । तस्या व्रतप्रभावेण महापापं प्रणश्यति ॥ २

अधोयोनिगतानां च पितॄणां गतिदायिनी । शृणुष्वावहितो राजन्कथां पापहरां पराम् ॥ ३

यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् । पुरा कृतयुगे राजन्बभूव नृपनन्दनः ॥ ४

इन्द्रसेन इति ख्यातः पुरा माहिष्मतीपतिः । स राजा पालयामास धर्मेण यशसाऽन्वितः ॥ ५

पुत्रपौत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः । माहिष्मत्यधिपो राजा विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ६

जपन्गोविन्दनामानि मुक्तिदानि नराधिप । कालं नयति विधिवदध्यात्मध्यानचिन्तकः ॥ ७

एकस्मिन्दिवसे राज्ञि सुखासीने सदोगते । अवतीर्यागमत्तत्र ह्यम्बरान्नारदो मुनिः ॥ ८

तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः । पूजयित्वाऽथ विधिना चाऽऽसने स न्यवेशयत् ॥

सुखोपविष्टं स मुनिं प्रत्युवाच नृपोत्तमः ॥ ९

राजोवाच—

त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठ सर्वं च कुशलं मम । अद्य क्रतुक्रियाः सर्वाः सफलास्तव दर्शनात् ॥ १०

प्रसादं कुरु देवर्षे ब्रह्मन्नागमकारणात् ॥ ११

नारद उवाच—

श्रूयतां नृपशार्दूल मद्वचो विस्मयप्रदम् । ब्रह्मलोकादहं प्राप्तो यमलोकं नृपोत्तम ॥ १२

शमनेनार्चितो भक्त्या उपविष्टो वरासने । धर्मशीलाः सत्यवन्तो भास्करिं समुपासते ॥ १३

बहुपुण्यप्रकर्तारो व्रतवैकल्यदोषतः । सभायां श्राद्धदेवस्य मया दृष्टः पिता तव ॥ १४

कथितस्तेन संदेशस्तं निबोध जनेश्वर । इन्द्रसेन इति ख्यातो राजा माहिष्मतीपतिः ॥ १५

तस्याग्रे कथय ब्रह्मन्स्थितं मां यमसंनिधौ । केनापि चान्तरायेण पूर्वजन्मोद्भवेन च ॥ १६

स्वर्गं प्रणय मां पुत्र इन्दिरापुण्यदानतः । इत्युक्तोऽहं समायातः समीपं तव पार्थिव ॥

पितुः स्वर्गकृते राजन्निन्दिराव्रतमाचर ॥ १७

१ ङ. म. °ज्ञकम् । अ° । २ ङ. झ. °रणम् । ना° ।

राजोवाच—

कथयस्व प्रसादेन भगवन्निन्दिराव्रतम् । विधिना केन कर्तव्यं कस्मिन्पक्षे तिथौ तथा ॥ १८

नारद उवाच—

शृणु राजेन्द्र ते वच्मि व्रतस्यास्य विधिं शुभम् । आश्विनस्यासिते पक्षे दशमीदिवसे शुभे ॥१९

प्रातः स्नानं प्रकुर्वीत श्रद्धायुक्तेन चेतसा । ततो मध्याह्नसमये स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ २०

एकभक्तं ततः कृत्वा रात्रौ भूमौ शयीत च । प्रभाते विमले जाते प्राप्ते चैकादशीदिने ॥ २१

मुखप्रक्षालनं कुर्याद्दन्तधावनपूर्वकम् । उपवासस्य नियमं गृह्णीयाद्भक्तिभावतः ॥ २२

अद्य स्थित्वा निराहारः सर्वभोगविवर्जितः । श्वो भोक्ष्ये पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत॥२३

इत्येवं नियमं कृत्वा मध्याह्नसमये तथा । शालग्रामशिलाग्रे तु श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ २४

पितॄणां प्रीतये श्राद्धं कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः । गोधूमचूर्णैर्यच्छ्राद्धं कृतं मध्यकृतं भवेत् ॥ २५

यवैर्व्रीहितिलैर्माषैर्गोधूमैश्चणकैस्तथा । श्राद्धं कृत्वा तु यो विप्रो न भुङ्क्ते पितृसेवितम्*॥ २६

अन्नाश्रितानि पापानि क्षपयेतरवासरे । ब्राह्मणान्भोजयेद्राजन्दक्षिणाभिश्च पूजितान् ॥ २७

पिण्ड्यमन्नं समाघ्राय गवे दद्याद्विचक्षणः । पूजयित्वा हृषीकेशं धूपगन्धादिभिस्तथा ॥ २८

रात्रौ जागरणं कुर्यात्केशवस्य समीपतः । ततः प्रभातसमये प्राप्ते वै द्वादशीदिने ॥ २९

अर्चयित्वा हरिं भक्त्या भोजयित्वा द्विजांस्तथा । बन्धुदौहित्रपुत्राद्यैः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः॥

अनेन विधिना राजन्कुरु व्रतमतन्द्रितः । विष्णुलोकं प्रयास्यन्ति पितरस्तव भूपते ॥ ३१

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्त्वा नृपतिं राजन्मुनिरन्तरधीयत । यथोक्तविधिना राजा चकार व्रतमुत्तमम् ॥ ३२

अन्तःपुरेण सहितः पुत्रभृत्यसमन्वितः । कृते व्रते तु कौन्तेय पुष्पवृष्टिरभूद्दिवः ॥ ३३

तत्पिता गरुडारूढो जगाम हरिमन्दिरम् । इन्द्रसेनोऽपि राजर्षिः कृत्वा राज्यमकण्टकम् ॥ ३४

राज्ये निवेश्य तनयं जगाम त्रिदिवं स्वयम् । इन्दिराव्रतमाहात्म्यं तवाग्रे कथितं मया ॥ ३५

पठनाच्छ्रवणाद्राजन्सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ ३६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आश्विनकृष्णेन्दिरैकादशीमाहात्म्यकथनं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४८४९

अथैकषष्टितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन । इषस्य शुक्लपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजेन्द्र वक्ष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् । शुक्लपक्षे चाऽऽश्विनस्य भवेदेकादशी तु या॥ २

पौपा(शा)ङ्कुशेति विख्याता सर्वपापहरा परा । पद्मनाभाभिधानं मां पूजयेत्तत्र मानवः ॥ ३

* एतदग्रे कियांश्चिद्ग्रन्थस्त्रुटित इति भाति ।

१ ड. भो । २ ङ. °न । आश्विनशु° । ३ ङ. पाशाङ्कु° ।

सर्वाभीष्टफलप्राप्त्यै स्वर्गमोक्षप्रदं नृणाम् । तपस्तप्त्वा पुनस्तीव्रं चिरं मुनिर्यतेन्द्रियः ॥ ४
यत्फलं समवाप्नोति तन्नत्वा गरुडध्वजम् । कृत्वाऽपि बहुशः पापं नरो मोहसमन्वितः ॥ ५
न याति नरकं नत्वा सर्वपापहरं हरिम् । पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ६
तानि सर्वाणि चाऽऽप्नोति विष्णोर्नामानुकीर्तनात् । देवं शार्ङ्गधरं विष्णुं ये प्रपन्ना जनार्दनम् ७
न तेषां यमलोकस्य यातना जायते क्वचित् । उपोष्यैकादशीमेकां प्रसङ्गेनापि मानवः ॥ ८
न याति यातनां यामीं पापं कृत्वाऽपि दारुणम् । वैष्णवः पुरुषो भूत्वा शिवनिन्दां करोति यः
न विन्देद्वैष्णवं लोकं स याति नरकं ध्रुवम् । शैवः पाशुपतो भूत्वा विष्णोर्निन्दां करोति चेत्॥
रौरवे पच्यते घोरे यावदिन्द्राश्चतुर्दश । नेदृशं पावनं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ११
यादृशं पद्मनाभस्य व्रतं पातकनाशनम् । तावत्पापानि देहेऽस्मिंस्तिष्ठन्ति मनुजाधिप ॥ १२
यावन्नोपवसेज्जन्तुः पद्मनाभदिनं शुभम् । अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ॥ १३
एकादश्युपवासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् । एकादशीसमं किंचिद्व्रतं लोके न विद्यते ॥ १४
व्याजेनापि कृता यैश्च न ते यान्ति हि भास्करिम् । स्वर्गमोक्षप्रदा ह्येषा शरीरारोग्यदायिनी ॥
सुकलत्रप्रदा ह्येषा धनमित्रप्रदायिनी । न गङ्गा न गया राजन्न काशी न च पुष्करम् ॥ १६
न चापि कौरवं क्षेत्रं पुण्यं भूप हरेर्दिनात् । रात्रौ जागरणं कृत्वा समुपोष्य हरेर्दिने ॥ १७
अनायासेन भूपाल प्राप्यते वैष्णवं पदम् । दशैव मातृके पक्षे राजेन्द्र दश पैतृके ॥ १८
प्रियाया दश पक्षे तु पुरुषानुद्धरेन्नरः । चतुर्भुजा दिव्यरूपा नागारिकृतकेतनाः ॥ १९
स्रग्विणः पीतवस्त्राश्च प्रयान्ति हरिमन्दिरम् । बालत्वे यौवनत्वे च वृद्धत्वे च नृपोत्तम ॥ २०
उपोष्यैकादशीं नूनं नैति पापोऽपि दुर्गतिम् । पापा(शा)ङ्कुशामुपोष्यैव आश्विनस्य सिते नरः॥२१
[*सर्वपापविनिर्मुक्तो हरिलोकं स गच्छति । दत्त्वा हेमतिलान्भूमिं गामन्नमुदकं तथा ॥ २२
उपानच्छत्रवस्त्राणि न पश्यति यमं नरः ।] यस्य पुण्यविहीनानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ॥
न लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति । अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दरिद्रोऽपि नृपोत्तम ॥ २४
समाचरन्यथाशक्ति स्नानदानादिकाः क्रियाः । होमस्नानजपध्यानसत्रादिपुण्यकर्मणाम् ॥ २५
कर्तारो नैव पश्यन्ति घोरां तां यमयातनाम् । दीर्घायुषो धनाढ्याश्च कुलीना रोगवर्जिताः॥२६
दृश्यन्ते मानवा लोके पुण्यकर्तार ईदृशाः । किमत्र बहुनोक्तेन यान्त्यधर्मेण दुर्गतिम् ॥ २७
आरोहन्ति दिवं धर्मैर्नात्र कार्या विचारणा । इति ते कथितं राजन्यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनघ ॥
पापा(शा)ङ्कुशाया माहात्म्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आश्विनशुक्लप.पा(शा)-ङ्कुशैकादशीमाहात्म्यकथनं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४८७७

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. पाशाङ्कु॰ ।

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—
[*कथयस्व प्रसादेन मयि स्नेहाज्जनार्दन । कार्तिकस्यासिते पक्षे किंनामैकादशी भवेत् ॥] १
श्रीकृष्ण उवाच—
श्रूयतां राजशार्दूल कथयामि तवाग्रतः । कार्तिके कृष्णपक्षे तु रमा नाम सुशोभना ॥ २
एकादशी समाख्याता महापापहरा परा । अस्याः प्रसङ्गतो राजन्माहात्म्यं प्रवदामि ते ॥ ३
मुचुकुन्द इति ख्यातो बभूव भूपतिः पुरा । देवेन्द्रेण समं तस्य मित्रत्वमभवन्नृप ॥ ४
यमेन वरुणेनैवं कुबेरेण समं तथा । विभीषणेन यस्यैवं सखित्वमभवत्पुरा ॥ ५
विष्णुभक्तः सत्यसंधो बभूव नृपतिः पुरा । तस्यैवं शासतो राजन्राज्यं निहतकण्टकम् ॥ ६
बभूव दुहिता गेहे चन्द्रभागा सरिद्वरा । शोभनाय च सा दत्ता चन्द्रसेनसुताय वै ॥ ७
स कदाचित्समायातः श्वशुरस्य गृहे नृप । एकादशीव्रतदिनं समायातं सुपुण्यदम् ॥ ८
समागते व्रतदिने चन्द्रभागा त्वचिन्तयत् । किं भविष्यति देवेश मम भर्ताऽतिदुर्बलः ॥ ९
क्षुधां न क्षमते सोढुं पिता चैवोग्रशासनः । पटहस्ताड्यते यस्य संप्राप्ते दशमीदिने ॥ १०
न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं संप्राप्ते तु हरेर्दिने । श्रुत्वा पटहनिर्घोषं शोभनस्त्वब्रवीत्प्रियाम् ॥ ११
शोभन उवाच—
किं कर्तव्यं मया कान्ते देहि शिक्षां वरानने ॥ १२
चन्द्रभागोवाच—
मत्पितुर्वेश्मनि प्रभो भोक्तव्यं नाद्य केनचित् । गजैरश्वैश्च कलभैरन्यैः पशुभिरेव च ॥ १३
तृणमन्नं तथा वारि न भोक्तव्यं हरेर्दिने । मनुष्यैश्च कुतः कान्त भुज्यते हरिवासरे ॥ १४
यदि त्वं भोक्ष्यसे कान्त ततो गर्हां प्रयास्यसि । एवं विचार्य मनसा सुदृढं मानसं कुरु ॥ १५
शोभन उवाच—
सत्यमेतत्प्रिये वाक्यं करिष्येऽहमुपोषणम् । दैवेन विहितं यद्धि तत्तथैव भविष्यति ॥ १६
कृष्ण उवाच—
इति दृढां मतिं कृत्वा चकार नियमं व्रते । क्षुधया पीडिततनुः स बभूवातिदुःखितः ॥ १७
इति चिन्तयतस्तस्य आदित्योऽस्तमगाद्गिरिम् । वैष्णवानां नराणां सा निशा हर्षविवर्धिनी ॥ १८
हरिपूजारतानां च जागरासक्तचेतसाम् । बभूव नृपशार्दूल शोभनस्यातिदुःखदा ॥ १९
रवेरुदयवेलायां शोभनः पञ्चतां गतः । दाहयामास राजा तं राजयोग्यैश्च दारुभिः ॥ २०
चन्द्रभागा नाऽऽत्मदेहं ददाह पतिना सह । कृत्वौर्ध्वदेहिकं तस्य तस्थौ जनकवेश्मनि ॥ २१
शोभनश्च नृपश्रेष्ठ रमाव्रतप्रभावतः । प्राप्तो देवपुरं रम्यं मन्दराचलसानुनि ॥ २२
अनुपममनाधृष्यमसंख्येयगुणान्वितम् । हेमस्तम्भमयैः सौधै रत्नवैदूर्यमण्डितैः ॥ २३
स्फाटिकैर्विविधाकारैर्विचित्रैरुपशोभितैः । सिंहासनसमारूढः सुश्वेतच्छत्रचामरैः ॥ २४
किरीटकुण्डलयुतो हारकेयूरभूषितः । स्तूयमानश्च गन्धर्वैरप्सरोगणसेवितः ॥ २५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ ञ. नृपतिः । २ क. °वत्तदा । वि° । ३ क. ख. च. ज. ञ. ढ. °व्यं न भोक्तव्यं ह° । ४ ङ. °दुर्विषये प्र° ।

शोभनः शोभते यत्र राजराजोऽपरो यथा । सोमशर्मेति विख्यातो मुचुकुन्दपुरेऽभवत् ॥ २६
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन भ्रमन्विप्रो ददर्श तम् । नृपजामातरं ज्ञात्वा तत्समीपं जगाम सः ॥ २७
शोभनोऽपि तदा ज्ञात्वा सोमशर्माणमागतम् । आसनादुत्थितः शीघ्रं नमश्चक्रे द्विजोत्तमम् ॥ २८
चकार कुशलप्रश्नं श्वशुरस्य नृपस्य च । कान्तायाश्चन्द्रभागायास्तथैव नगरस्य च ॥ २९

सोमशर्मोवाच—

कुशलं वर्तते राजन्नाश्चर्यं विद्यतेऽद्भुतम् । पुरं विचित्रं रुचिरं न दृष्टं केनचित्कचित् ॥ ३०
एतदाचक्ष्व नृपते कुतः प्राप्तमिदं त्वया । तत्त्वं कथय राजेन्द्र तत्करिष्यामि नान्यथा ॥ ३१

शोभन उवाच—

कार्तिकस्यासिते पक्षे या नाम्नैकादशी रमा । तामुपोष्य मया प्राप्तं द्विजेन्द्र पुरमीदृशम् ॥ ३२
मयैतद्विहितं विप्र श्रद्धाहीनं व्रतोत्तमम् । तेनाहम्[*ध्रुवं मन्ये ध्रुवं भवति तच्छृणु ॥ ३३
मुचुकुन्दस्य दुहिता चन्द्रभागा सुशोभना । तस्यै कथय वृत्तान्तं राजकन्याग्रतो द्विज ॥ ३४

श्रीकृष्ण उवाच—

स श्रुत्वा वचनं तस्य मुचुकुन्दपुरं गतः । उवाच सर्वं वृत्तान्तं चन्द्रभागा]ग्रतो द्विजः ॥ ३५

सोमशर्मोवाच—

प्रत्यक्षं दयिते कान्तस्तव दृष्टो मया शुभे । इन्द्रतुल्यमनाधृष्यं दृष्टं तस्य पुरं मया ॥
अध्रुवं तेन तत्प्रोक्तं ध्रुवं भवति तत्कुरु ॥ ३६

चन्द्रभागोवाच—

तत्र मां नय विप्रर्षे पतिदर्शनलालसाम् । आत्मनो व्रतपुण्येन करिष्यामि पुरं ध्रुवम् ॥ ३७
आवयोर्द्विज संयोगो यथा भवति तत्कुरु । प्राप्यते हि महत्पुण्यं कृत्वा योगं वियुक्तयोः ॥ ३८

श्रीकृष्ण उवाच—

इति श्रुत्वा सह तया सोमशर्मा जगाम ह । आश्रमं वामदेवस्य मन्दराचलसंनिधौ ॥ ३९
ऋषिमन्त्रप्रभावेण विष्णुवासरसेवनात् । दिव्यदेहा बभूवासौ दिव्यां गतिमवाप ह ॥ ४०
पत्युः समीपमगमत्प्रहर्षोत्फुल्ललोचना । जहर्ष शोभनोऽतीव दृष्ट्वा कान्तां समागताम् ॥ ४१
समाहूय स्वके वामे पार्श्वे तां स न्यवेशयत् । अथोवाच प्रियं हर्षाच्चन्द्रभागा प्रियं वचः ॥ ४२

चन्द्रभागोवाच—

शृणु कान्त हितं वाक्यं यत्पुण्यं विद्यते मयि । अष्टवर्षाधिका जाता यदाऽहं पितृवेश्मनि ॥ ४३
[+ततः प्रभृति यच्चीर्णं मया चैकादशीव्रतम्] । तेन पुण्यप्रभावेण भविष्यति पुरं ध्रुवम् ॥
सर्वकामसमृद्धं च यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४४

कृष्ण उवाच—

एवं सा नृपशार्दूल रमते पतिना सह । दिव्यभोगा दिव्यरूपा दिव्याभरणभूषिता ॥ ४५
शोभनोऽपि तया सार्धं रमते दिव्यविग्रहः । रमाव्रतप्रभावेण मन्दराचलसानुनि ॥ ४६
चिन्तामणिसमा ह्येषा कामधेनुसमाऽथवा । रमाभिधाना नृपते तवाग्रे कथिता मया ॥ ४७

---

*धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. ञ. ड. पुस्तकस्थः । +धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ङ. °ऋ नरनारायणो य° । २ ङ. स्वपुरस्य । ३ ख. च. ज. झ. ञ. व्रतप्रभावेण ।

तस्या माहात्म्यमेनघं श्रुतं सर्वं त्वया नृप । मया तवाग्रे कथितं माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ ४८
एकादशीव्रतानां च पक्षयोरुभयोरपि । यथा कृष्णा तथा शुक्ला विभेदं नैव कारयेत् ॥ ४९
सेवितैकादशी नृणां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । धेनुः श्वेता यथा कृष्णा उभयोः सदृशं पयः ॥५०
तथैव तुल्यफलदं स्मृतमेकादशीद्वयम् । एकादशीव्रतानां यो माहात्म्यं शृणुते नरः ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ५१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कार्तिककृष्णरमैकादशीमाहात्म्यकथनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४९२८

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—
श्रुतं[3] रमाया माहात्म्यं त्वत्तः कृष्ण यथातथम् । कार्तिके शुक्लपक्षे या तां मे कथय मानद ॥ १
कृष्ण उवाच—
शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि शुक्ले चोर्जदले तु या । सा यथा नारदायोक्ता ब्रह्मणा लोककारिणा ॥२
नारद उवाच—
प्रबोधिन्याश्च माहात्म्यं वद विस्तरतो मम । यस्यां जागर्ति गोविन्दो धर्मकर्मप्रवर्तकः ॥ ३
ब्रह्मोवाच—
प्रबोधिन्याश्च माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् । मुक्तिप्रदं सुबुद्धीनां शृणुष्व मुनिसत्तम ॥ ४
तावद्गर्जन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि च । यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्तिके ॥५
तावद्गर्जन्ति विप्रेन्द्र गङ्गा भागीरथी क्षितौ । यावन्नाऽऽयाति पापघ्नी कार्तिके हरिबोधिनी ॥ ६
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्यां लभेन्नरः ॥ ७
यद्दुर्लभं यदप्राप्यं त्रैलोक्यस्य न गोचरम् । तदपि प्रार्थितं पुत्र ददाति हरिबोधिनी ॥ ८
ऐश्वर्यं संपदं प्रज्ञां राज्यं च सुखमेव हि । ददात्युपोषिता भक्त्या जनेभ्यो हरिबोधिनी ॥ ९
मेरुमन्दरमात्राणि पापान्युग्राणि यानि च । एकेनैवोपवासेन दहते पापनाशिनी ॥ १०
पूर्वं जन्मसहस्रेषु यत्पापं समुपार्जितम् । निशि जागरणं चास्या दहते तूलराशिवत् ॥ ११
उपवासं प्रबोधिन्यां यः करोति स्वभावतः । विधिवन्मुनिशार्दूल यथोक्तं लभते फलम् ॥ १२
यथोक्तं कुरुते यस्तु विधिवत्सुकृतं नरः । स्वल्पं मुनिवरश्रेष्ठ मेरुतुल्यं भवेत्फलम् ॥ १३
विधिहीनं तु यः कुर्यात्सुकृतं मेरुमात्रकम् । अणुमात्रं तदा(स आ)प्नोति फलं धर्मस्य नारद ॥
ये ध्यायन्ति मनोवृत्त्या ये करिष्यन्ति बोधिनीम् । वसन्ति पितरो हृष्टा विष्णुलोके च तस्य वै
विमुक्ता नारकैर्दुःखैर्यान्ति विष्णोः परं पदम् । कृत्वा तु पातकं घोरं ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥१६
कृत्वा तु जागरं विष्णोर्धौतपापो भवेन्नरः । दुष्प्राप्यं यत्फलं विप्र ह्यश्वमेधादिकैर्मखैः ॥ १७
प्राप्यते तत्सुखेनैव प्रबोधिन्यास्तु जागरे । आप्लुत्य सर्वतीर्थेषु प्रदत्त्वा(दाय) काञ्चनं महीम् १८
तत्फलं समवाप्नोति यत्कृत्वा जागरं हरेः । जातः स एव सुकृती कुलं तेनैव पावितम् ॥ १९

१ झ. °मनुना श्रु° । २ ङ. °णां भक्तिं° । ३ ङ. °तं मया च मा° । ४ झ. °रेः । ज्ञातः स एव नृपतिः कु° ।

कार्तिके मुनिशार्दूल कृता येन प्रबोधिनी । यथा ध्रुवं नृणां मृत्युर्धनमात्रं तथाऽध्रुवम् ॥ २०
इति ज्ञात्वा मुनिश्रेष्ठ कर्तव्यं वैष्णवं दिनम् । यानि कानि च तीर्थानि त्रैलोक्ये संभवन्ति च ॥
तानि तस्य गृहे सम्यग्यः करोति प्रबोधिनीम् । किं तस्य बहुभिः पुण्यैः कृता येन प्रबोधिनी॥
पुत्रपौत्रप्रदा ह्येषा कार्तिके हरिबोधिनी । स ज्ञानी च स योगी च स तपस्वी जितेन्द्रियः॥२३
भोगो मोक्षश्च तस्यास्ति य उपास्ते प्रबोधिनीम् । विष्णोः प्रियतरा ह्येषा धर्मसारसहायिनी२४
यः करोति नरो भक्त्या मुक्तिभाक्स भवेन्नरः । प्रबोधिनीमुपोषित्वा+ गर्भे न विशते नरः २५
सर्वधर्मान्परित्यज्य तस्मात्कुर्वीत नारद । कर्मणा मनसा वाचा पापं य[*त्समुपार्जितम् ॥ २६
तत्क्षालयति गोविन्दः प्रबोधिन्यां तु जागरे । स्नानं दानं जपो होमः समुद्दिश्य जनार्दनम्॥२७
नरो यत्कुरुते वत्स]प्रबोधिन्यां तदक्षयम् । येऽर्चयन्ति नरास्तस्यां भक्त्या देवं च माधवम् ॥
समुपोष्य प्रमुच्यन्ते पापेभ्यः शतजन्मजैः । महाव्रतमिदं पुत्र महापापौघनाशनम् ॥ २९
प्रबोधवासरे विष्णोर्विधिवत्समुपोषयेत् । व्रतेनानेन देवेशं परितोष्य जनार्दनम् ॥ ३०
विराजयन्दिशः सर्वाः प्रयाति हरिमन्दिरम् । कर्तव्यैषा प्रयत्नेन नरैः कान्तिधनार्थिभिः ॥३१
बाल्ये यत्संचितं पापं यौवने वार्धके तथा । शतजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ३२
तत्क्षालयति गोविन्दश्चास्यामभ्यर्चितो नृणाम् । धनधान्यवहा पुण्या सर्वपापहरा परा ॥ ३३
तामुपोष्य हरेर्भक्त्या दुर्लभं न भवेत्क्वचित् । चन्द्रसूर्योपरागे च यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ ३४
तत्सहस्रगुणं प्रोक्तं प्रबोधिन्यां च जागरे । स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायोऽभ्यर्चनं हरेः ३५
तत्सर्वं कोटिगुणितं प्रबोधिन्यां तु यत्कृतम् । जन्मप्रभृति यत्पुण्यं नरेणोपार्जितं भवेत् ॥ ३६
वृथा भवति तत्सर्वमकृत्वा कार्तिके व्रतम् । अकृत्वा नियमं विष्णोः कार्तिके यः क्षिपेन्नरः ३७
जन्मार्जितस्य पुण्यस्य फलं नाऽऽप्नोति नारद । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवदेवं जनार्दनम् ॥ ३८
उपसेवेत विप्रेन्द्र सर्वकामफलप्रदम् । परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुतत्परः ॥ ३९
परान्नवर्जनाद्वत्स चान्द्रायणफलं लभेत् । नित्यं शास्त्रविनोदेन कार्तिकं यः क्षिपेन्नरः ॥ ४०
स दहेत्सर्वपापानि यज्ञायुतफलं लभेत् । न तथा तुष्यते यज्ञैर्न दानैर्वा जपादिभिः ॥
यथा शास्त्रकथालापैः कार्तिके मधुसूदनः ॥ ४१
ये कुर्वन्ति कथां विष्णोर्ये शृण्वन्ति शुभान्विताः । श्लोकार्धं श्लोकपादं वा कार्तिके गोशतं फलम्
सर्वधर्मान्परित्यज्य कार्तिके केशवाग्रतः । शास्त्रावधारणं कार्यं श्रोतव्यं च महामुने ॥ ४३
श्रेयसां लोभबुद्ध्या च यः करोति हरेः कथाम् । कार्तिके मुनिशार्दूल कुलानां तारयेच्छतम्४४
नियमेन नरो यस्तु शृणुते वैष्णवीं कथाम् । कार्तिके तु विशेषेण गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४५
प्रबोधवासरे विष्णोः शृणुते यो हरेः कथाम् । सप्तद्वीपवतीदाने यत्फलं तल्लभेन्मुने ॥ ४६
श्रुत्वा विष्णुकथां विष्णोर्येऽर्चयन्ति कथाविदम् । स्वशक्त्या मुनिशार्दूल तेषां लोकोऽक्षयः स्मृतः
गीतशास्त्रविनोदेन कार्तिके यो भवेन्नरः । न तस्य पुनरावृत्तिर्मया दृष्टा कलिप्रिय ॥ ४८
गीतं नृत्यं च वाद्यं च तथा विष्णुकथां मुने । यः करोति स पुण्यात्मा त्रैलोक्योपरि संस्थितः॥
बहुपुष्पैर्बहुफलैः कर्पूरागरुकुङ्कुमैः । हरेः पूजा विधातव्या कार्तिके बोधवासरे ॥ ५०
वित्तशाठ्यं न कर्तव्यं संप्राप्ते हरिवासरे । यस्मात्पुण्यमसंख्यातं प्राप्यते मुनिसत्तम ॥ ५१

+ ल्यबभाव आर्षः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. पापैः । २ क. ख. ज. ञ. सुभाविताः । झ. स्वभावतः । ३ ख. च. ज. झ. ञ. °भेप्सवः । श्रु° ।

फलैर्नानाविधैर्द्रव्यैः प्रबोधिन्यां तु जागरे । शङ्खतोयं समादाय अर्घो देयो जनार्दने ॥ ५२
यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वदानेषु यत्फलम् । तत्फलं कोटिगुणितं दत्त्वाऽर्घं बोधवासरे ॥ ५३
गुरुपूजा ततः कार्या भोजनाच्छादनादिभिः । दक्षिणाभिश्च देवर्षे तुष्ट्यर्थं चक्रपाणिनः ॥ ५४
भागवतं शृणुते यस्तु पुराणं च पठेन्नरः । प्रत्यक्षरं भवेत्तस्य कपिलादानजं फलम् ॥ ५५
कार्तिके मुनिशार्दूल स्वशक्त्या वैष्णवं व्रतम् । यः करोति यथोक्तं तु मुक्तिस्तस्य सुनिश्चला ५६
केतक्या एकपत्रेण पूजितो गरुडध्वजः । समासहस्रं सुप्रीतो भवति मधुसूदनः ॥ ५७
अगस्तिकुसुमैर्देवं पूजयेद्यो जनार्दनम् । दर्शनात्तस्य देवर्षे नरकाग्निः प्रणश्यति ॥ ५८
मुनिपुष्पार्चितो विष्णुः कार्तिके पुरुषोत्तमः । ददात्यभिमतान्कामाञ्शशिसूर्यग्रहौ यथा ॥ ५९
विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केशवम् । कार्तिके योऽर्चयेद्भक्त्या वाजिमेधफलं लभेत् ॥ ६०
तुलसीदलपुष्पाणि ये यच्छन्ति जनार्दने । कार्तिके सकलं वत्स पापं जन्मार्जितं दहेत् ॥ ६१
दृष्टा स्पृष्टाऽथ वा ध्याता कीर्तिता नामतः स्तुता । रोपिता सेचिता नित्यं पूजिता तुलसी नता
नवधा तुलसीभक्तिं ये कुर्वन्ति दिने दिने । युगकोटिसहस्राणि तन्वन्ति सुकृतं मुने ॥ ६३
यावच्छाखाप्रशाखाभिर्बीजपुष्पदलैर्मुने । रोपिता तुलसी पुंभिर्वर्धते वसुधातले ॥ ६४
तेषां वंशे तु ये जाता ये भविष्यन्ति ये गताः । आकल्पसाहस्रं तेषां वासो भवेद्धरेर्गृहे ॥ ६५
यत्फलं सर्वपुष्पेषु सर्वपत्रेषु नारद । तुलसीदलेन चैकेन कार्तिके प्राप्यते तु तत् ॥ ६६
संप्राप्ते कार्तिकं दृष्ट्वा नियमेन जनार्दनः । पूजनीयो महाविष्णुस्तुलसीदलकोमलैः ॥ ६७
इष्ट्वा क्रतुशतैर्देवान्दत्त्वा दानान्यनेकशः । तुलसीदलैस्तु तत्पुण्यं कार्तिके केशवार्चने ॥ ६८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कार्तिकशुक्लप्रबोधिन्ये-कादशीमाहात्म्यकथनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४९९५

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि व्रतानां व्रतमुत्तमम् । सर्वपापहरं विष्णोः फलदं व्रतिनां च यत् ॥ १
पुरुषोत्तममासस्य कथां ब्रूहि जनार्दन । को विधिः किं फलं तस्य को देवस्तत्र पूज्यते ॥ २
अधिमासे च संप्राप्ते व्रतं ब्रूहि जनार्दन । कस्य दानस्य किं पुण्यं किं कर्तव्यं नृभिः प्रभो ॥ ३
कथं स्नानं च किं जाप्यं कथं पूजाविधिः स्मृतः । किं भोज्यमुत्तमं चान्नं मास्यस्मिन्पुरुषोत्तम ४

कृष्ण उवाच—

कथयिष्यामि राजेन्द्र भवतः स्नेहकारणात् । पुरुषोत्तममासस्य माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ ५
अधिमासे तु संप्राप्ते भवेदेकादशी तु या । कमला नाम सा नाम्ना तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ ६
तस्या व्रतप्रभावेण कमलाऽभिमुखी भवेत् । ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय संस्मृत्य पुरुषोत्तमम् ॥ ७
स्नात्वा चैव विधानेन नियमं कारयेद्व्रती । गृहे त्वेकगुणं जाप्यं नद्यां तु द्विगुणं स्मृतम् ॥ ८
गवां गोष्ठे सहस्रोर्ध्वमग्न्यागारे शतान्वितम् । शिवक्षेत्रेषु तीर्थेषु देवतानां च संनिधौ ॥ ९

---

१ च. °त्तमे । कृ° ।

लक्षं तुलस्याः सांनिध्ये ह्यनन्तं विष्णुसंनिधौ । अवन्त्यामभवत्कश्चिच्छिवशर्मा द्विजोत्तमः ॥ १०
तस्याऽऽत्मजास्तु पञ्चाऽऽसन्कनिष्ठो दोषवानभूत् । तदा पित्रा परित्यक्तस्त्यक्तः स्वजनबान्धवैः ॥
विकर्मणः प्रभावेण गतो दूरतरं वनम् । एकदा दैवयोगेन तीर्थराजं समागमत् ॥ १२
क्षुत्क्षामो दीनवदनस्त्रिवेण्यां स्नानमाचरत् । मुनीनामाश्रमांस्तत्र विचिन्वन्क्षुधयाऽर्दितः ॥ १३
हरिमित्रमुनेस्तत्र ददर्शाऽऽश्रममुत्तमम् । पुरुषोत्तममासे वै जनानां च समागमे ॥ १४
तत्राऽऽश्रमे कथयतां कथां कल्मषनाशिनीम् । ब्राह्मणानां मुखात्तेन श्रद्धया कमला श्रुता ॥१५
एकादशी पुण्यतमा भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । जयशर्मा विधानेन श्रुत्वा तां कमलाकथाम् ॥ १६
व्रतं नैः कृतवान्सार्धं स्थित्वा मुन्यालये तदा । निशीथे समनुप्राप्ते लक्ष्मीस्तत्र समागता ॥ १७

लक्ष्मीरुवाच—

वरं ददामि भो विप्र कमलायाः प्रभावतः ॥ १८

जयशर्मोवाच—

का त्वं कस्यासि रम्भोरु प्रसन्ना च कथं मम । इन्द्राणी सुरनाथस्य भवानी शंकरस्य वा ॥ १९
गन्धर्वी किंनरी वाऽथ वधूर्वा चन्द्रसूर्ययोः । त्वत्सदृक्षा न दृष्टा च न श्रुता च शुभानने ॥ २०

लक्ष्मीरुवाच—

प्रसन्ना सांप्रतं जाता वैकुण्ठादहमागता । प्रेरिता देवदेवेन कमलायाः प्रभावतः ॥ २१
पुरुषोत्तममासस्य कृष्णपक्षस्य या भवेत् । कमलाया व्रतात्तस्याः कमला दातुमागता ॥ २२
पुरुषोत्तममासस्य या पक्षे प्रथमे भवेत् । तस्या व्रतं त्वया चीर्णं प्रयागे मुनिसंनिधौ ॥ २३
व्रतस्यास्य प्रभावेण वशगाऽहं न संशयः । तव वंशे भविष्यन्ति मानवा द्विजसत्तमाः ॥
मत्प्रसादादवाप्स्यन्ति सत्यं ते व्याहृतं मया ॥ २४

ब्राह्मण उवाच—

प्रसन्ना यदि मे पद्मे व्रतं विस्तरतो वद । यत्कथासु प्रवर्तन्ते साधवो ये जना द्विजाः ॥ २५

लक्ष्मीरुवाच—

श्रोतॄणां परमं श्राव्यं पवित्राणामनुत्तमम् । दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं श्रोतव्यं यत्नतस्ततः ॥ २६
उत्तमः श्रद्धया युक्तः श्लोकं श्लोकार्धमेव च । पठित्वा मुच्यते सद्यो महापातककोटिभिः ॥२७
मासानां परमो मासः पक्षिणां गरुडो यथा । नदीनां च यथा गङ्गा तिथीनां द्वादशी तिथिः २८
अद्यापि निर्जराः सर्वे भारते जन्म लिप्सवः । तमर्चयन्ति विबुधा नारायणमनामयम् ॥ २९
ये जपन्ति सदा भक्त्या देवं नारायणं प्रभुम् । तानर्चयन्ति सततं ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ३०
येऽपि नामपरा ये च हरिकीर्तनतत्पराः । हरिपूजापरा ये च ते कृतार्थाः कलौ युगे ॥ ३१
शुक्ले वा यदि वा कृष्णे भवेदेकादशीद्वयम् । गृहस्थानां भवेत्पूर्वा यतीनामुत्तरा स्मृता ॥ ३२
एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी । तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे ॥ ३३
एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहमपरेऽहनि । भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ ३४
अमुं मन्त्रं समुच्चार्य देवदेवस्य चक्रिणः । भक्तिभावेन तुष्टात्मा उपवासं समाचरेत् ॥ ३५
कुर्याद्देवस्य पुरतो जागरं नियतो व्रती । गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च पुराणपठनादिभिः ॥ ३६

ततः प्रातः समुत्थाय द्वादशीदिवसे व्रती । स्नात्वा विष्णुं समभ्यर्च्य विधिवत्प्रयतेन्द्रियः ॥३७
पञ्चामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनम् । द्वादश्यां च पयःस्नानाद्धरेः सायुज्यमश्नुते ॥ ३८
अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव । प्रसीद संमुखो भूत्वा ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥ ३९
एवं विज्ञाप्य देवेशं देवदेवं गदाधरम् । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥४०
ततः स्वबन्धुभिः सार्धं नारायणपरायणः । कृत्वा पञ्च महायज्ञान्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ४१
एवं यः प्रयतः कुर्यात्पुण्यमेकादशीव्रतम् । स याति विष्णुभवनं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ४२

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्त्वा कमला तस्मै वरं दत्त्वा तिरोदधे । सोऽपि विप्रो धनी भूत्वा पितुर्गेहं समागतः ॥४३
एवं यः कुरुते राजन्कमलाव्रतमुत्तमम् । शृणुयाद्वासरे विष्णोः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पुरुषोत्तममासस्य कृष्णकमलैकादशीमाहात्म्यकथनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५०३९

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रुतानि बहुधर्माणि व्रतानि च जगत्प्रभो । एकादशीसमं किंचिच्छ्रुतं नैव जनार्दन ॥ १
पुनस्त्वेकादशीं ब्रूहि पापघ्नीं पुण्यदायिनीम् । यां कृत्वा मनुजो लोके प्राप्नुयात्परमं पदम् ॥ २

श्रीकृष्ण उवाच—

शुक्ले वा यदि वा कृष्णे यदा चैकादशी भवेत् । न त्याज्या जगतीपाल मोक्षसौख्यविवर्धिनी ३
एकादशी कलौ राजन्भवबन्धनमोचनी । कामदा सर्वकामानां पापानां पापहा भुवि ॥ ४
रविवारेऽथ माङ्गल्ये संक्रमे वा नृपोत्तम । एकादशी सदोपोष्या पुत्रपौत्रविवर्धिनी ॥ ५
एकादशीव्रतं क्वापि न त्याज्यं विष्णुवल्लभैः । आयुष्कीर्तिप्रदं नित्यं संतानारोग्यवित्तदम् ॥ ६
मोक्षदं रूपदं राजन्नित्यमेकादशीव्रतम् । ये कुर्वन्ति महीपाल श्रद्धया परया युताः ॥ ७
यथोक्तविधिना लोके ते नरा विष्णुरूपिणः । जीवन्मुक्तास्तु भूपाल दृश्यन्ते नात्र संशयः ॥ ८

युधिष्ठिर उवाच—

जीवन्मुक्ताः कथं कृष्ण विष्णुरूपाः कथं पुनः । पापरूपाश्च दृश्यन्ते परं कौतूहलं हि मे ॥ ९

श्रीकृष्ण उवाच—

ये च राजन्कलौ भक्त्या निर्जलं व्रतमुत्तमम् । एकादश्याः प्रकुर्वन्ति विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १०
न कथं विष्णुरूपास्ते जीवन्मुक्ताः कथं न हि । सर्वपापहरं पुण्यं व्रतमेकादशीसमम् ॥ ११
न किंचिद्विद्यते राजन्सर्वकामप्रदं नृणाम् । एकाशनं दशम्यां च नन्दायां निर्जलं व्रतम् ॥ १२
पारणं चैव भद्रायां कृत्वा विष्णुसमा नराः । श्रद्धावान्यस्तु कुरुते कामदाया व्रतं शुभम् ॥ १३
वाञ्छितं लभते सोऽपि इह लोके परत्र च । पवित्रा पावनी ह्येषा महापातकनाशिनी[4] ॥ १४
भुक्तिमुक्तिप्रदा चैव कर्तॄणां नृपसत्तम । कामदायां विधानेन पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ १५

---

१ ङ. सारूप्यम° । २ च. °न्ति नरा लोके श्र° । ३ च. °ना राजंस्ते न° । ४ झ. °नी । भक्ति° ।

पुष्पधूपादिभिश्चैव नैवेद्यैश्च फलैस्तथा । कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोद्रवांस्तथा ॥ १६
शाकं मधु परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने । वैष्णवो व्रतकर्ता च दशम्यां दश वर्जयेत् ॥ १७
द्यूतं क्रीडां तथा निद्रां ताम्बूलं दन्तधावनम् । परापवादं पैशुन्यं स्तेयं हिंसां तथा रतिम् ॥१८
क्रोधं च वितथं वाक्यमेकादश्यां विवर्जयेत् । कांस्यं मांसं मसूरांश्च तैलं वितथभाषणम् ॥ १९
व्यायामं च प्रवासं च पुनर्भोजनमैथुने । उपपृष्ठं परान्नं च शाकं च द्वादशीदिने ॥ २०
अनेन विधिना राजन्विहिता येश्च कामदा । रात्रौ जागरणं कृत्वा पूजितः पुरुषोत्तमः ॥ २१
सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते यान्ति परमां गतिम् । पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ २२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उमापतिनारदसंवादान्तर्गतश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पुरुषोत्तममासस्य शुक्लकामदैका-दशीमाहात्म्यकथनं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९०६१

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

चातुर्मास्ये तु नियमा ये केचिद्भुवि विश्रुताः । तानहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व वरानन ॥ १
चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते कर्तव्यं किं जनार्दने । फलानां परित्यागे नखकेशविधारणे ॥
अन्यैश्च नियमैः स्वामिन्यत्फलं तद्ब्रवीहि मे ॥ २

सूत उवाच—

एतच्छ्रुत्वा त्वसौ देवः महस्योत्फुल्ललोचनः । प्रोवाच तं द्विजवरं नारदं तपसां निधिम् ॥ ३

महादेव उवाच—

शृणु त्वमिह देवर्षे कथयामि सविस्तरम् । आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ॥ ४
चातुर्मास्यव्रतानीह गृह्णीयाद्भक्तिपूर्वकम् । भूमिशय्यासमारूढो योगनिद्रां गते हरौ ॥ ५
नयेत चतुरो मासान्यावद्भवति कार्तिकी । प्रतिष्ठा न प्रवर्तन्ते तथा यज्ञादिकाः क्रियाः ॥ ६
विवाहव्रतसंबन्धा अन्यन्माङ्गल्यकर्म च । भूमिपानां तथा यात्रा अन्याश्च विविधाः क्रियाः ॥७
प्रसुप्ते च जगन्नाथे अच्युते गरुडध्वजे । व्रतक्रियां चरेद्यस्तु तस्य व्रतफलं शृणु ॥ ८
अश्वमेधसहस्रैस्तु यत्फलं प्राप्नुयान्नरः । चातुर्मास्यव्रतैश्चीर्णैस्तत्फलं समवाप्नुयात् ॥ ९
मिथुनस्थे सहस्रांशौ स्वापयेन्मधुसूदनम् । तुलाराशौ गते सूर्ये पुनरुत्थापयेद्धरिम् ॥ १०
अधिमासे तु पतिते तदा चैष विधिक्रमः । स्थापयेत्प्रतिमां विष्णोः शङ्खचक्रगदाधराम् ॥ ११
पीताम्बरधरां सौम्यां पर्यङ्के स्थापयेच्छुचौ । श्वेतवस्त्रसमाच्छन्ने सोपधाने तु नारद ॥ १२
इतिहासपुराणज्ञो विष्णुभक्तोऽथवा पुनः । स्नापयित्वा दधिक्षीरमधुलाजघृतैस्तथा ॥ १३
समालभ्य शुभैर्गन्धैर्धूपैः पुष्पैर्मनोरमैः । पूजितां कुसुमैः शुभ्रैर्मन्त्रेणानेन वाडव ॥ १४
सुप्ते त्वयि जगन्नाथे जगत्सुप्तं भवेदिदम् । विबुद्धे त्वयि बुध्येत जगत्सर्वं चराचरम् ॥ १५
एवं तां प्रतिमां विष्णोः स्थापयित्वा तु नारद । तस्यैवाग्रे स्वयं वाचा गृह्णीयान्नियमांस्ततः १६
स्त्री वा नरो वा तद्भक्तो धर्माधर्मविभागतः । चतुरो वार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधि ॥ १७

---

१ क. ख. घ. ज. झ. ञ. 'यैर्विविधैस्त' । २ ख. च. ज. झ. ञ. महेश्वर ।

गृह्णीयान्नियमानेतान्दन्तधावनपूर्वकम् । उपवासं ततः कृत्वा प्रभाते विमले सति ॥ १८
नित्यं कर्म चरित्वा तु विष्णोरग्रे जितात्मवान् । तेषां फलानि वक्ष्यामि तत्कर्तॄणां पृथक्पृथक् १९
मधुरत्वं लभेद्विद्वन्पुरुषो गुडवर्जनात् । तथैव संततिं दीर्घां तैलस्य वर्जनाद्यतः ॥ २०
घृतस्य वर्जनाद्विप्र सुन्दराङ्गः प्रजायते । कटुतैलपरित्यागी शत्रुनाशमवाप्नुयात् ॥ २१
सुगन्धतैलत्यागेन सौभाग्यमतुलं लभेत् । पुष्पभोगपरित्यागी स्वर्गे विद्याधरो भवेत् ॥ २२
योगाभ्यासी नरो यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् । कट्वम्लमधुरक्षारतिक्तकाषायषड्रसान् ॥ २३
वर्जयेद्यस्तु वैरूप्यं दौर्गन्ध्यं नाऽऽप्नुयान्नरः । ताम्बूलवर्जनाद्भोगी रक्तकण्ठस्तु जायते ॥ २४
घृतत्यागाच्च लावण्यं सदा स्निग्धतनुर्भवेत् । फलत्यागी च विप्रेन्द्र बहुपुत्रश्च जायते ॥ २५
पलाशपत्राशनकृद्रूपवान्भोगवान्भवेत् । [*पादाभ्यङ्गशिरोभ्यङ्गत्यागेनैव द्विजोत्तम] ॥ २६
दीप्तिमान्दीप्तकरणो सदा द्रव्यपतिर्भवेत् । दधिदुग्धपरित्यागी गोलोकं लभते नरः ॥ २७
मौनव्रती भवेद्यस्तु तस्याऽऽज्ञाऽस्खलिता भवेत् । इन्द्रासनमवाप्नोति स्थालीपाकस्य वर्जनात् २८
एवमादिपरित्यागाद्धर्मः स्याद्विधिनन्दन । नमो नारायणायेति जप्त्वा शतगुणं फलम् ॥ २९
एक एव स वै स्वर्गे विद्याधरपतिर्भवेत् । पुष्करस्नानमात्रेण गङ्गायाः स्नानजं फलम् ॥ ३०
भूमौ भुङ्क्ते सदा यस्तु स पृथिव्यधिपो भवेत् । [+पादाभिवन्दनाद्विष्णोर्लभेद्गोदानजं फलम् ३१
विष्णुपादाम्बुजस्पर्शात्कृतकृत्यो भवेन्नरः । एकभक्ताशनो नित्यमग्निष्टोमफलं लभेत्] ॥ ३२
विष्णोश्चैव गृहे कुर्यादुपलेपनमार्जने । कल्पस्थायी भवेद्विद्वान्वैकुण्ठे नात्र संशयः । ३३
प्रदक्षिणं च यः कुर्याच्छतमष्टोत्तरं नरः । हंसयुक्तविमानेन दिव्येन सह गच्छति ॥ ३४
गीतवाद्यकरो विष्णोर्गन्धर्वलोकमाप्नुयात् । पञ्चगव्याशनो विद्वंश्चान्द्रायणफलं लभेत् ॥ ३५
नित्यं शास्त्रविनोदेन लोकान्यस्तु प्रबोधयेत् । स व्यासरूपी विष्ण्वग्रे ततो विष्णुपदं लभेत् ॥ ३६
तुलसीदलपूजां तु कृत्वा विष्णुपदं व्रजेत् । कृत्वा प्रोक्षणकं दिव्यं स्थानमप्सरसां लभेत् ॥ ३७
शीताम्बुना गृहे स्नानान्निर्मलं देहमाप्नुयात् । उष्णोदकं परित्यज्य स्नानं वै पौष्करं भवेत् ॥ ३८
पत्रेषु यो नरो भुङ्क्ते कुरुक्षेत्रफलं लभेत् । भुङ्क्ते शिलायां यो नित्यं तस्य पुण्यं प्रयागजम् ॥ ३९
धर्मोदयजलत्यागी न रोगैः परिभूयते । ताम्रपात्रेषु भुञ्जानो नैमिषं फलमाप्नुयात् ॥ ४०
कांस्यपात्रं परित्यज्य शेषपात्रमुपाचरेत् । अलाभे सर्वपात्राणां मृन्मयं पात्रमुत्तमम् ॥ ४१
स्वगृहीतकृतैर्वाऽपि पात्रैः पालाशसंभवैः । यस्तु संवत्सरं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते ॥ ४२
पत्रैर्वा भोजनं विद्वन्वने वा तत्समं स्मृतम् । चान्द्रायणसमं प्रोक्तं ब्रह्मपत्रेषु भोजनम् ॥ ४३
एकैकं भोजनं विद्वन्ब्रह्मपत्रेषु भुञ्जतः । त्रिरात्रेण समं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ॥ ४४
एकादश्युपवासेन यत्पुण्यं परिकीर्तितम् । सर्वदानफलं चैव सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ४५
न चापि नरकं पश्येत्पद्मपत्रेषु भोजनात् । ब्राह्मणो याति वैकुण्ठेऽन्यो जनः स्वर्गमाप्नुयात् ४६
एष ब्रह्ममहावृक्षः पापहा सर्वकामदः । मध्यमं वर्जितं पत्रं शूद्रजातौ नृपोत्तम(तु नारद) ॥ ४७
भुञ्जन्नरकमाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । वर्जयेन्मध्यमं पत्रं शेषपत्रेषु भोजनम् ॥ ४८
मध्यपत्रे तु यः शूद्रो भोजनं कुरुते द्विज । कपिलां ब्राह्मणे दत्त्वा शुद्धिर्भवति नान्यथा ॥ ४९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. ब्रन्ते २ क्ष. ञ. पत्रैः ।

कपिलां दोहयेद्यस्तु शूद्रो भूत्वा निजे गृहे । दश वर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ॥ ५०
कृमियोनिविनिर्मुक्तः पशुयोनिमवाप्नुयात् । कपिलं यो ह्यनड्वाहं शूद्रो भूत्वा प्रवाहयेत् ॥ ५१
यावन्ति तस्य रोमाणि तावद्वर्षाणि नारद । कुम्भीपाकेषु पच्येत स नरो नात्र संशयः ॥ ५२
अजा चैव गृहे यस्य शूद्रस्य च विशेषतः । तस्या वै दुग्धपानेन शूद्रो यातीह रौरवम् ॥ ५३
ब्राह्मणैः सह व्यापारो यस्य शूद्रस्य दृश्यते । स विप्रो वेदबाह्यः स्याच्छूद्रः कौलिक उच्यते ५४
व्यापारे प्रेरितो विप्रः शूद्राज्ञां च करोति यः । यावत्पदानि चलते तावद्भवति नारकी ॥ ५५
उदकार्थं तु यो विप्रः शूद्रेण प्रेषितो गृहे । उदकं मद्यतुल्यं स्यात्पीत्वा वै नरकं व्रजेत् ॥ ५६
[*आमन्त्रितस्तु यः शूद्रो ब्राह्मणानां गृहेषु वै । तदन्नं चामृतकल्पं भुक्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ५७
सौवर्णं चाथ रौप्यं वा द्विजातीनां विशेषतः । ५८
यो गृह्णाति हि लोभेन स शूद्रो नरकं व्रजेत् ।] शूद्रेण सर्वदा नित्यं दानं देयं द्विजन्मने ॥ ५९
तेषां चैव तु वै भक्तिः कर्तव्या च विशेषतः । [†यथा विष्णुस्तथा विप्रश्चातुर्मास्ये विशेषतः ६०
तेषां पूजा प्रकर्तव्या विधिपूर्वा तु नारद । मासे भाद्रपदे मासे महापूजा प्रवर्तते ॥ ६१
कटिदानं भवेद्विष्णोर्गौः प्रजा च विवर्धते । चातुर्मास्ये तु संमाप्ते शरीरं दापयेद्द्विज ॥ ६२
उत्थापनं ततः पूर्वं दत्त्वा चैव सुखी भवेत् । शूद्रो वाऽप्यथ शूद्री वा यो ददाति द्विजन्मने ६३
देवत्रयं तच्छरीरं ज्ञातव्यं वैष्णवादिभिः । गुरुस्तु विष्णुरूपोऽयं तस्य देयं विशेषतः] ॥ ६४
इह लोके सुखं भुक्त्वा परलोकं च गच्छति । पाञ्चभौतिकमेतद्धि अनर्थकमुदाहृतम् ॥ ६५
अतो देयं हि गुरवे यतोऽनन्तफलं लभेत् । अस्मिन्कलियुगे घोरे पापाचारे दुरात्म(त्मा)नः ६६
निन्दां कुर्वन्ति विप्रेन्द्र जनानां पुण्यकर्मणाम् । निन्दया लभन्ते दुःखं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ६७
नानाधर्माः प्रवर्तन्ते कलौ चैव महामते । धर्मोऽयं दुर्लभो लोके धर्मकामार्थमोक्षदः ॥ ६८
भूमिशायी नरो यस्तु विमानं चाऽऽप्नुयान्नरः । [‡तैलाभ्यङ्गं न कुर्वीत नरः कोऽपि महीतले] ६९
दशवर्षसहस्राणि न रोगैः परिपीड्यते । बहुपुत्रो धनैर्युक्तो ह्यकुष्ठी जायते नरः ॥ ७०
नक्तभोजी नरो यस्तु तीर्थयात्राफलं लभेत् । अयाचितेन चाऽऽप्नोति वापीकूपक्रियाफलम् ७१
वर्जयेद्यस्तु वै द्रोहं प्राणिहिंसापराङ्मुखः । अहिंसा परमो धर्म इति वेदेषु गीयते ॥ ७२
दानं दया दम इति सर्वत्रैव श्रुतं मया । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं वै महतामपि ॥ ७३
गुरवे ये प्रयच्छन्ति शरीरं पुत्रपौत्रकम् । तत्र दानप्रभावेन विष्णोर्वल्लभतामियात् ॥ ७४
शूद्रेण दीक्षितो यस्तु शूद्रः शूद्रेण दीक्षितः । उभौ तौ पापिनौ प्रोक्तौ यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ७५
हिंसामतिं यदा धत्ते शूद्रो वै पापिसत्तमः । एकविंशतिकुलं तेन नरकं प्रतिपद्यते ॥ ७६
कलौ पाषण्डिनः शूद्रा दृश्यन्ते बहवो भुवि । तेषां संभाषणादेव नरकं(को) भवति द्विज ॥ ७७
ब्रह्मज्ञानरता ये च गायत्रीजापका हि ये । तेषां दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ ७८
शङ्खचक्रधरा विप्रा विष्णुधर्मेषु संमताः । वेदधर्मरता नित्यं पङ्क्तिपावनपावनाः ॥ ७९
चातुर्मास्यमिदं कर्म कर्तव्यं तैः सदा नरैः । किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयश्च वाडव ॥ ८०

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । † धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । ‡ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

ते धन्याः पृथिवीमध्ये नरा ये वैष्णवा भुवि । तेषां कुलं धन्यतमं जातिर्धन्यतमा स्मृता ॥ ८१
मधु भक्षयते यस्तु सुप्ते देवे जनार्दने । महत्पापं भवेत्तस्य वर्जने यच्छृणुष्व तत् ॥ ८२
सर्वयज्ञैश्च विविधैर्यत्फलं तदवाप्नुयात् । दाडिमं मातुलिङ्गं च नालिकेरं च वर्जयेत् ॥ ८३
देवो वैमानिको भूत्वा ह्यन्ते विष्णुपदं व्रजेत् । वित्तवान्सुभगश्चैव कुले श्रीमति जायते ॥ ८४
यः क्षिपेदेकभुक्तेन नरो मासचतुष्टयम् । यावन्ति च मुहूर्तानि उदिते भास्करेऽपि च ॥ ८५
तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते । व्रीहींश्च यवगोधूमान्वर्जयेद्यस्तु मानवः ॥ ८६
अश्वमेधादिके कृते विधिवद्वै सदक्षिणे । यत्फलं मुनिभिः प्रोक्तं तत्फलं लभते नरः ॥ ८७
धनधान्यसमायुक्तो बहुपुत्रश्च जायते । तुलसीतिलदर्भैश्च ये कुर्वन्ति च तर्पणम् ॥ ८८
तत्फलं कोटिगुणितं चातुर्मास्ये विशेषतः । यदा सुप्ते हृषीकेशे कुर्याच्चैतत्रयान्वितम् ॥ ८९
तेऽपि युगसहस्राणि मोदन्ते विष्णुसंनिधौ । पदं वा पदमर्धं वा ऋचं चार्धमृचं तथा ॥ ९०
विष्णवग्रे ये प्रगायन्ति भक्तास्ते वै न संशयः । मैथुनं वर्जयेद्यस्तु सुप्ते देवे जनार्दने ॥ ९१
एकमन्वन्तरं सोऽपि विष्णुलोके महीयते । दधि दुग्धं तथा तक्रं गुडं शाकं तथैव च ॥ ९२
वर्जयेद्यस्तु भो विप्र मुक्तिभागी न संशयः । स्नानमामलकेनैव ये कुर्वन्ति च मानवाः ॥ ९३
दिने दिने महत्पुण्यं प्राप्नुवन्ति च ते मुने । धात्रीफलं पापहरं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ९४
त्रैलोक्यतारणार्थाय निर्मिता ब्रह्मणा पुरा । संध्यामौनं चरेद्यस्तु नरो मासचतुष्टयम् ॥ ९५
[+सत्येन चाधिपुण्यं च प्रवदन्ति मनीषिणः । नित्यस्नायी नरो यस्तु यावन्मासचतुष्टयम्] ९६
मन्वन्तराणि चत्वारि वैकुण्ठे मोदते पुनः । स्वयंपाकी नरो यस्तु भुङ्क्ते मासचतुष्टयम् ॥ ९७
दश वर्षसहस्राणि इन्द्रलोके महीयते । चतुरो वार्षिकान्मासान्मौनं चैव समाचरेत् ॥ ९८
स च विष्णुपुरं गच्छेद्ब्राह्मं च तदनन्तरम् । मौनभोजी नरो यस्तु कदाचिन्नावसीदति ॥ ९९
मौनेन भुञ्जमानास्तु राक्षसास्त्रिदिवं गताः । कृमिकीटसमायुक्तं पक्वान्नमशुचिर्भ(भ)वेत् ॥ १००
गवां मांससमं ज्ञेयमन्नं चापि द्विजोत्तम । तदन्नमशुचिश्चै(चि चै)व ग्रसते मानुषो यदि(?) ॥१०१
एतद्वै भोजनं प्रोक्तं राक्षसानां प्रियं सदा । तोषितो हि पुरा ब्रह्मा तेन दत्तं महात्मना ॥१०२
मौनेन भोजयित्वा(?) तु स्वर्गं प्राप्ता न संशयः । संजल्पन्भुञ्जते यस्तु तेनान्नमशुचिर्भ(भ)वेत् १०३
पापं स केवलं भुङ्क्ते तस्मान्मौनं समाचरेत् । उपवाससमं भोज्यं ज्ञेयं मौनेन नारद ॥ १०४
पञ्चप्राणाहुतीर्यस्तु मौनभोजी नरोत्तमः (?) । पञ्च वै पातकान्यस्य नश्यन्ति नात्र संशयः१०५
न कुर्यात्संधितं वस्त्रं पितृकर्मणि वाडव । अशुच्यङ्गस्थितं चैव वस्त्रं तदशुचिर्भ(भ)वेत् ॥ १०६
कटिपृष्ठस्थिते वस्त्रे पुरीषं कुरुते तु यः । मूत्रं वा मैथुनं वाऽपि तद्वस्त्रं परिवर्जयेत् ॥ १०७
पितृकर्मविशेषे तु वर्जनीयं च वाडव । सर्वदा च मुने प्राज्ञैर्देवार्चा चक्रपाणिनः ॥ १०८
कर्तव्या च विशेषेण शुचिभिर्विजितेन्द्रियैः । संप्रसुप्ते हृषीकेशे तृणशाककुसुम्भिकाः ॥ १०९
संधितानि च वस्त्राणि वर्जनीयानि यत्नतः । चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते यस्तु एतानि वर्जयेत् ११०
नरकं न तु स गच्छेद्यावदाभूतसंप्लवम् । मद्यं मांसं न भक्षेत शाशकं सौकरं तथा ॥ १११
चातुर्मास्ये विशेषेण सुप्ते देवे जनार्दने । सोऽपि देवत्वमाप्नोति अहिंसानिरतो नरः ॥ ११२

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. °त् । दीप्तिमान्सु° । २ झ. ञ. °कभक्ते° । ३ क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. °न्ति मुक्ता° । ४ झ. भुवि ।

मिथ्याक्रोधस्तथा क्षौद्रं तथा पर्वसु मैथुनम् । वर्जितं येन विप्रेन्द्र सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ११३
ब्रह्मचर्यं प्रजावृद्धिमायुर्वृद्धिं तथैव च । पुष्पं पत्रं फलं शय्यामभ्यङ्गं च विलेपनम् ॥ ११४
द्वयादुग्धानि मांसं च मद्यं च परिवर्जयेत् । चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते नियतं यद्विवर्जितम् ॥ ११५
प्रथमं तत्तु दातव्यं ब्राह्मणाय न संशयः । तद्धनं चाक्षयं विद्धि प्रदत्तं यद्द्विजातये ॥ ११६
कोटिकोटिगुणं विप्र लभ(जाय)ते नात्र संशयः । येन केनापि विप्रेन्द्र नियमेनार्चितो हरिः ११७
ददाति विष्णुभवनं नात्र कार्या विचारणा । चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते नियमं यो न कारयेत् ॥ ११८
सोऽपि नरकमाप्नोति तस्य जन्म वृथा गतम् । यः पुमान्कारयेन्नित्यं द्विजोक्तं विधिमुत्तमम् ॥
तयोक्तान्नियमांश्चैव स याति परमं पदम् । त्रिवर्गैरहितं दानं दत्तं भवति निष्फलम् ॥ १२०
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवदेवं जनार्दनम् । तोषयेन्नियमैर्दानैर्यथाशक्त्या(क्ति) नरोत्तम ॥ १२१
न कृतं स्नानदानं च ब्राह्मणानां च पूजनम् । वृथा गतं तु तत्सर्वं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १२२

नारद उवाच—

कीदृशं ब्रह्मचर्यं च वद विश्वेश्वर प्रभो । येन चीर्णेन गोविन्दः परितुष्टो भवेन्नृणाम् ॥ १२३

महादेव उवाच—

स्वदारानिरतश्चैव ब्रह्मचारी स्मृतो बुधैः । चाण्डालादधिको विद्धि यः स्वभार्यां परित्यजेत् १२४
ऋतावभिगमं कृत्वा ब्रह्मचर्यं विधीयते । परित्यजति यो भार्यां भक्तां दोषविवर्जिताम् ॥ १२५
पापकर्मा नरो लोके भ्रूणहत्यामवाप्नुयात् । [+अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ १२६
एकादश्युपवासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्]। स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम्॥
चातुर्मास्ये कृतं यच्च सर्वं हि चाक्षयं भवेत् । एककालं द्विकालं वा पुराणं शृणुते तु यः ॥१२८
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति । हरौ सुप्ते विशेषेण हरेर्नाम पठञ्जपन् ॥ १२९
तत्फलं कोटिगुणितं लभते द्विजसत्तम । वैष्णवो ब्राह्मणो यस्तु पूजनं च करोति हि ॥ १३०
स एव सर्वधर्मात्मा पूज्य एव न संशयः । चातुर्मास्यमिदं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥
श्रुत्वा तु लभते पुण्यं गङ्गास्नानभवं मुने ॥ १३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे चातुर्मास्यव्रतमाहात्म्यकथनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५१९२

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

चातुर्मास्यव्रतानां च प्रब्रूह्युद्यापनं विभो । उद्यापने कृते सर्वं संपूर्णं भवति ध्रुवम् ॥ १

महादेव उवाच—

व्रतं कृत्वा महाभाग यदि नोद्यापनं चरेत् । यस्तु कर्ता कर्मणां स न सम्यक्फलभाग्भवेत् ॥ २
व्रतवैकल्यमासाद्य कुष्ठी चान्धः प्रजायते । एतस्मात्कारणाच्चैव कुर्यादुद्यापनं द्विज ॥ ३
गृहीत्वा नियमानेतान्पालयित्वा यथाविधि । सुप्तोत्थिते जगन्नाथे गत्वा ब्राह्मणसंनिधौ ॥ ४
क्षमापयेद्देवदेवं यथाविधि च विस्तरात् । तैलत्यागे घृतं दद्याद्घृतत्यागे पयः स्मृतम् ॥ ५

+ अयं श्लोकः केषुचित्पुस्तकेषु नास्त्यनपेक्षितश्च ।

मौने पिण्डास्तिला देयाः सहिरण्या द्विजातये। भोजने भोजनं दद्याद्दध्योदनसमन्वितम् ॥ ६
अन्नं दद्याद्विशेषेण हिरण्येन समन्वितम्। अन्नदानान्मुनिश्रेष्ठ विष्णुलोके महीयते ॥ ७
पालाशपात्रे यो भुङ्क्ते नरो मासचतुष्टयम्। भोजनं घृतपूर्णं तु दद्यादुद्यापने द्विज ॥ ८
षड्रसं भोजनं दद्याद्ब्राह्मणे नक्तभोजने। अयाचिते ह्यनड्वाहं सहिरण्यं प्रदापयेत् ॥ ९
माषं त्यजन्मुनिश्रेष्ठ गां च दद्यात्सवत्सकाम्। धात्रीस्नाने नरो दद्यात्स्वर्णं माषिकमेव च ॥१०
फलानां नियमे चैव फलानि च प्रदापयेत्। धान्यानां नियमे धान्यमथवा शालयः स्मृताः ११
दद्याद्भूशयने शय्यां सतूलां गेन्दुकान्विताम्। ब्रह्मचर्यं कृतं येन चातुर्मास्ये द्विजोत्तम ॥ १२
दंपत्योर्भोजनं देयमुभयोर्भक्तिपूर्वकम्। सभोगं दक्षिणोपेतं सशाकं लवणं तथा ॥ १३
नित्यस्नाने नरो दद्यान्निस्नेहे सर्पिसक्तवः। नखकेशव्रते चैव आदर्शं परिकल्पयेत् ॥ १४
उपानहौ प्रदातव्यौ उपानहोर्विवर्जनात्। आमिषस्य परित्यागात्सवत्सा कपिला स्मृता ॥ १५
नित्यं दीपप्रदो यस्तु सौवर्णं दीपमावहेत्। तं दीपं घृतसंयुक्तं दद्याच्चैव द्विजन्मने ॥ १६
विष्णुभक्ताय विप्राय परिपूर्णव्रतेप्सया। शाकस्य नियमे शाकं माषे सौवर्णमाषकम् ॥ १७
मैथुनानां तु नियमे रौप्यं दद्याद्विजातये। नागवल्ल्यास्तु नियमे कर्पूरं सहिरण्यकम् ॥ १८
काले काले द्विजश्रेष्ठ यत्कृतं नियमेन तु। तत्तद्देयं विशेषेण परलोकसमीप्सया ॥ १९
आदौ स्नानादिकं कृत्वा विष्णोश्चाग्रे प्रकारयेत्। अनादिनिधनो देवः शङ्खचक्रगदाधरः॥ २०
तस्याग्रे के न कुर्वन्ति यतो विष्णुस्तु पापहा ॥ २१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे चातुर्मास्यव्रतोद्यापनं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५२१३

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

यमस्याऽऽराधनं ब्रूहि मद्धितार्थं सुरोत्तम। कथं न गम्यते देव नरकं न(कान्न)रकान्तरम् ॥ १
श्रूयते यमलोके तु सदा वैतरणी नदी। अनाधृष्या त्वपारा च दुस्तरा शोणितावहा ॥ २
दुस्तरा सर्वभूतानां सा कथं सुतरा भवेत्। भयमेतन्महादेव यमलोकं प्रति प्रभो ॥ ३
तस्य निर्मोचनार्थाय ब्रूहि कृत्यमशेषतः। भगवन्सर्वदेवेश कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ ४

महादेव उवाच—

द्वारावत्यां पुरा विप्र स्नातोऽहं लवणाम्भसि। ददर्श मुनिमायान्तं मुद्गलं नाम वाडवम् ॥ ५
ज्वलन्तमिव चाऽऽदित्यं तपसा द्योतिताङ्गकम्। मां प्रणम्य मुनिः प्राह मुद्गलो विस्मयान्वितः ६

मुद्गल उवाच—

अकस्मान्मूर्छितो देव पतितोऽस्मि धरातले। प्रज्वलन्ति ममाङ्गानि गृहीतो यमकिंकरैः ॥ ७
बलादाकृष्यमाणोऽहं पुरुषोऽङ्गुष्ठमात्रकः। बद्धो यमभटैर्गाढं नीतोऽस्मि शमनान्तिकम् ॥
क्षणात्सभायां पश्यामि यमं पिङ्गललोचनम्। कृष्णमुखं महारौद्रं मृत्युव्याधिशतान्वितम् ॥
वातपित्तश्लेष्मदोषैर्मूर्तिमद्भिस्तु सेवितम्। कासशोषज्वरातङ्कैः कोटिकालूतकादिभिः ॥ १०

---

१ ङ. विधिलो ।

ज्वालागर्दभशीर्षार्तिभगंदरबलक्षयैः । कण्ठमालाक्षरोगैश्च मूत्रकृच्छ्रज्वरव्रणैः ॥ ११
विसूचिकागलग्राहहृद्रोगभूततस्करैः । इत्थं बहुविधै रौद्रैर्नानारूपैर्भयंकरैः ॥ १२
कपालशिरोहस्तैश्च सन्तापे नरके तथा । राक्षसैर्दानवैर्घोरैरुपविष्टैः पुरस्थितैः ॥ १३
व्याधिकारिभिश्चात्र चित्रगुप्तादिलेखकैः । व्याघ्रसिंहवराहैश्च शिवासर्पैः सुदुर्धरैः ॥ १४
वृश्चिकैर्दंष्ट्रिभिर्भूतैः कीटकैर्मत्कुणादिभिः । वृकचित्रादिशुनकैः कङ्कगृध्रैश्च जम्बुकैः ॥ १५
नक्रैर्भूतदारिद्र्यैर्मारीभिर्डाकिनीग्रहैः । मुक्तकेशैः श्वासकासैर्भृकुटीकुटिलाननैः ॥ १६
बृहत्स्तनापनैर्भीतैः शासकैः पापकर्मणाम् । यमः सभायां शुशुभे सेव्यमानः परिग्रहैः ॥ १७
भीमाटविकजीवैश्च यथा ख्यातोऽञ्जनो गिरिः । ततो विश्वेश्वर प्राह स यमः किंकरान्प्रति॥१८

यम उवाच—

नामभ्रान्तैर्भवद्भिश्च समानीतः कथं मुनिः । भीमकस्याऽऽत्मजो ग्रामे कौण्डिन्ये मुद्गलाभिधः ॥
क्षीणायुः क्षत्रियः सोऽस्ति आनेयो मुच्यतामसौ । १९

मुद्गल उवाच—

श्रुत्वैतत्ते गतास्तस्मादायाताः पुनरेव ते । धर्मराजं पुनः प्राहुः सर्वे ते यमकिंकराः ॥ २०

यमदूता ऊचुः—

तत्रास्माभिर्गतैर्देही क्षीणायुर्नोपलक्षितः । भानुसूनो न जानीमः कथंचिद्भ्रान्तचेतसः ॥ २१

यम उवाच—

किंकराणामदृश्यास्ते प्रायेण भवतां नराः । सुकृता द्वादशी यैस्तु ख्याता वैतरणी च या ॥ २२
उज्जयिन्यां प्रयागे वा यमुनायां च ये मृताः । तिलहस्तिहिरण्यादि दत्तं यैस्तु गवादिकम्॥२३

दूता ऊचुः—

तद्व्रतं कीदृशं स्वामिन्ब्रूहि सर्वमशेषतः । किं तत्र देव कर्तव्यं पुरुषैस्तव तोषदम् ॥ २४
येन कृता नरश्रेष्ठ द्वादशी कृष्णपक्षजा । उपवासकृतेनैव कथं पापात्प्रमुच्यते ॥ २५
तद्व्रतं केन विधिना कर्तव्यं च यथा वद । सुप्रसन्नेन वक्तव्यं दयां कृत्वा दयानिधे ॥ २६

मुद्गल उवाच—

दूतानां वचनं श्रुत्वा उवाच मधुरं तदा । सर्वं वदामि भो दूता यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ २७

यम उवाच—

मार्गशीर्षादिमासेषु या इमाः कृष्णपक्षजाः । तासु सर्वासु विधिवद्दूता वैतरणीव्रतम् ॥ २८
प्रतिमासं च कर्तव्यं यावद्वर्षं भवेद्ध्रुवम् । यत्तु कृत्वा तु भो दूता मुच्यते नात्र संशयः ॥ २९
उपवासस्य नियमः कर्तव्यो विष्णुतुष्टिदः । अद्य मे देवदेवेश उपवासो भविष्यति ॥ ३०
द्वादश्यां पूजय गोविन्दं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । स्वप्न इन्द्रियवैकल्याद्भोजनं यच्च मैथुनम् ॥ ३१
तत्सर्वं क्षम मे देव कृपां कृत्वा ममोपरि । एवं वै नियमं कृत्वा मध्याह्ने तीर्थमाव्रजेत् ॥ ३२
मृद्गोमयतिलान्नीत्वा गन्तव्यं विधिपूर्वकम् । स्नानं तत्र प्रकर्तव्यं व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ ३३
अश्वक्रान्तेति मन्त्रेण स्नानं कुर्याद्विशेषतः । अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे ॥ ३४
मृत्तिके हर मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् । त्वया हतेन पापेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३५
काश्यां चैव तु संभूतास्तिला वै विष्णुरूपिणः । तिलस्नानेन गोविन्दः सर्वपापं व्यपोहति॥३६

१ फ. भीष्मक° ।

विष्णुदेहोद्भवे देवि महापापापहारिणि । सर्वपापं हर त्वं वै सर्वौषधि नमोऽस्तु ते ॥ ३७
तुलसीपत्रकं धृत्वा नामोच्चारणपूर्वकम् । स्नानं सुकृतिभिः प्रोक्तं कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ॥ ३८
एवं स्नात्वा समुत्तीर्य परिधाय सुवाससी । तर्पयित्वा पितॄन्देवांस्ततो विष्णोस्तु पूजनम् ॥ ३९
संस्थाप्य ह्यव्रणं कुम्भं पञ्चपल्लवसंयुतम् । पञ्चरत्नसमोपेतं दिव्यस्रग्गन्धवासितम् ॥ ४०
जलपूर्णं सद्रव्यं च ताम्रपात्रसमन्वितम् । तत्रस्थं श्रीधरं देवं देवदेवं तपोनिधिम् ॥ ४१
पूर्वेण विधिना राजन्कुर्यात्पूजां गरीयसीम् । मृद्गोमयादिरचितं मण्डलं कारयेच्छुभम् ॥ ४२
तण्डुलैः शुक्लधौतैश्च अम्बुपिष्टैश्च कारयेत् । धर्मराजः प्रकर्तव्यो हस्ताद्यवयवान्वितः ॥ ४३
नदीं वैतरणीं ताम्रां स्थापयित्वा तदग्रतः । पूजयेच्च पृथक्सम्यक्तमावाहनपूर्वकम् ॥ ४४
आवाहयामि देवेशं यमं वै विश्वरूपिणम् । इहाभ्येहि महाभाग सांनिध्यं कुरु केशव ॥ ४५
इदं पाद्यं श्रियः कान्त सोपविष्टं(?) हरे प्रभो । विश्वौधाय(?)नमो नित्यं कृपां कुरु ममोपरि ॥
भूतिदाय नमः पादौ अशोकाय च जानुनी । ऊरू नमः शिवायेति विश्वमूर्ते नमः कटिम् ॥४७
कंदर्पाय नमो मेढ्रमादित्याय फलं तथा । दामोदराय जठरं वासुदेवाय वै स्तनौ ॥ ४८
श्रीधराय मुखं केशान्केशवायेति वै नमः । पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति चरणौ वरदाय च ॥ ४९
स्वनाम्ना शङ्खचक्रासिगदापरशुपाणये । सर्वात्मने नमस्तुभ्यं शिर इत्यभिधीयते ॥ ५०
मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारसिंहं च वामनम् । रामं रामं च कृष्णं च बुद्धं कल्किं नमोऽस्तु ते ५१
सर्वपापौघनाशार्थं पूजयामि नमो नमः । एभिश्च सर्वशो मन्त्रैर्विष्णुं ध्यात्वा प्रपूजयेत् ॥ ५२
धर्मराज नमस्तेऽस्तु धर्मराज नमोऽस्तु ते । दक्षिणाशाय ते तुभ्यं नमो महिषवाहन ॥ ५३
चित्रगुप्त नमस्तुभ्यं विचित्राय नमो नमः । नरकार्तिप्रशान्त्यर्थं कामान्यच्छ ममेप्सितान् ॥ ५४
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ ५५
वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः । नीलाय चैव दध्नाय नित्यं कुर्यान्नमो नमः ॥ ५६
एवं द्वादशभिः पूज्यो नामभिर्धर्मराट्प्रभुः । वैतरणि त्वं सुदुष्पारे पापघ्ने सर्वकामदे ॥ ५७
इहाभ्येहि महाभागे गृहाणार्घ्यं मया कृतम् । यमद्वारपथे घोरे ख्याता वैतरणी नदी ॥ ५८
तस्या उद्धरणार्थाय जन्ममृत्युजरातिगा । या दुस्तरा दुष्कृतिभिः सर्वप्राणिभयापहा ॥ ५९
यस्यां भयात्प्रमज्जन्ति प्राणिनो यातनारयाः । तर्तुकामस्तु तां घोरां जया(य)देवि नमो नमः॥
तस्यां देवा+ऽधितिष्ठन्ति या सा वैतरणी नदी । सा चापि पूजिता भक्त्या प्रीत्यर्थं केशवस्य च
यस्यास्तटे प्रतिष्ठन्ति ऋषयः पितरस्तथा । सा चापि सिन्धुरूपेण पूजिता पापहारिका ॥ ६२
तरितुं तां प्रदास्यामि सर्वपापविमुक्तये । पुण्यार्थं संप्रयच्छामि तुभ्यं वैतरणीं नदीम् ॥ ६३
मयाऽपि पूजिता भक्त्या प्रीत्यर्थं केशवस्य च । कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ संसारादुद्धरस्व माम्६४
नामग्रहणमात्रेण सर्वपापं हरस्व मे । यज्ञोपवीतं परमं कारितं नवतन्तुभिः ॥ ६५
प्रतिगृह्णीष्व देवेश प्रीतो यच्छ ममेप्सितम् । इदं दत्तं च ताम्बूलं यथाशक्त्या(क्ति) सुशोभनम्॥
प्रतिगृह्णीष्व देवेश मामुद्धर भवार्णवात् । पञ्चवर्तिप्रदीपोऽयं देवेशाऽऽरार्तिकं तव ॥ ६७
मोहान्धकारद्युमणे भक्तियुक्तो भवार्तिहन् । परमान्नं सुपक्वान्नं समस्तरससंयुतम् ॥ ६८

+ संधिरार्षः ।

१ फ. °नं तु कृषिभिः । २ झ. विष्णुरू° ।

निवेदितं मया भक्त्या भगवन्प्रतिगृह्यताम् । द्वादशाक्षरमन्त्रेण यथासंख्यजपेन च ॥ ६९
प्रीयतां मे श्रियः कान्तः प्रीतो यच्छतु वाञ्छितम् । पञ्च गावः समुत्पन्ना मथ्यमाने महोदधौ ॥
तासां मध्ये तु या नन्दा तस्यै धेन्वै नमो नमः । गां संपूज्य विधानेन अर्घ्यं दद्यात्समाहितः ॥
सर्वकामदुघे देवि सर्वार्तिकनिवारिणि । आरोग्यं संततिं दीर्घां देहि नन्दिनि मे सदा ॥ ७२
पूजिता च वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता । कपिले हर मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् ॥ ७३
गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । नाके मामुपतिष्ठन्तु हेमशृङ्गि पयोमुचः ॥ ७४
सुरभ्यः सौरभेयाश्च सरितः सागरास्तथा । सर्वदेवमये देवि सुभद्रे भक्तवत्सले ॥ ७५
एवं संपूज्य विधिवद्दद्याद्गोषु गवाह्निकम् । सौरभेय्यः सर्वहिताः पवित्राः पापनाशिनीः ॥ ७६
प्रतिगृह्णन्तु मे ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः । गं गदायै नमो भूत्यै सर्वपापप्रहाणये ॥ ७७
प्रसन्ना भव मे नित्यमाशीर्वादपरायणा । दौर्गन्ध्यध्वंसिनी भूत्वा सर्वपापहराय च(भव) ॥ ७८
अनेनैव तु मन्त्रेण गदां वै धारयेद्बुधः । पं नमः पद्मनाभाय पद्मं वै धारयेत्सुधीः ॥ ७९
चं चक्ररूपिणे विष्णो धारणं चक्रजं स्मृतम् । शं शङ्खरूपिणे तुभ्यं नमोऽस्तु सुखकारिणे ॥ ८०
मन्त्रेणानेन वै दत्ता धारणं शङ्खजं स्मृतम् । चतुर्णामायुधानां तु धारणं मुनिभिः स्मृतम् ॥ ८१
चन्दनेन सुगन्धेन गोपिकाचन्दनेन तु । धारणं च विशेषेण ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ ८२
चाण्डालो जायते शुद्धो धारणाच्च न संशयः । ऊर्ध्वपुण्ड्रमृजुं सौम्यं सचिह्नं धारयेद्यदि ॥ ८३
स चाण्डालोऽपि शुद्धात्मा पूज्य एव सदा द्विजैः । चाण्डालानां गृहे दत्ता तुलसी यत्र दृश्यते ॥
तत्रत्या तुलसी ग्राह्या भक्तिभावेन चेतसा । इति श्रुतं धर्ममुखान्मुद्गलो द्विजसत्तमः ॥ ८५
कथयित्वा ममाग्रे वै गतो याद्दच्छिको मुनिः ॥ ८६

महेश्वर उवाच—

गोपिकाचन्दनं यत्र तिष्ठते वै द्विजोत्तम । तद्गृहं तीर्थरूपं च विष्णुना भाषितं किल ॥ ८७
शोकमोहौ न तत्र स्तो न भवत्यशुभं क्वचित् । गोपिकाचन्दनं यस्य तिष्ठते द्विज सद्मनि ॥ ८८
सुखिनः पूर्वजास्तस्य संततिर्वर्धते सदा । गोपिकाचन्दनं यस्य वर्ततेऽहर्निशं गृहे ॥ ८९
गोपीपुष्करजा मृत्स्ना पवित्रा कायशोधनी । उद्वर्तनाद्विनश्यन्ति व्याधयो ह्याधयश्च ये ॥ ९०
अतो देहे धृतं पुंभिर्मुक्तिदं सार्वकामिकं । तावद्गर्जन्ति तीर्थानि तावत्क्षेत्राणि सर्वदा ॥ ९१
गोपिकाचन्दनं यावन्न दृष्टं च श्रुतं द्विज । इदं ध्येयमिदं पूज्यं मलदोषविनाशनम् ॥ ९२
यस्य संस्पर्शनादेव पूतो भवति मानवः । अन्तकाले तु मर्त्यानां मुक्तिदं पावनं परम् ॥ ९३
किं वदामि द्विजश्रेष्ठ मुक्तिदं गोपिचन्दनम् ! विष्णोस्तु तुलसीकाष्ठं तथा वै मूलमृत्तिका ॥ ९४
गोपिकाचन्दनं चैव तथा वै हरिचन्दनम् । चत्वार्येतानि संमील्य अङ्गमुद्वर्तयेत्सुधीः ॥ ९५
तेन तीर्थे कृतं सर्वं जम्बुद्वीपेषु सर्वदा । तिलकं कुरुते यस्तु गोपिकाचन्दनद्रवैः ॥ ९६
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् । पितुः श्राद्धादिकं तेन गयां गत्वा तु वै कृतम् ॥
येन वा पुरुषेणापि विधृतं गोपिचन्दनम् । मद्यपो ब्रह्महा चैव गोघ्नो वा बालहा तथा ॥
मुच्यते तत्क्षणादेव गोपीचन्दनधारणात् ॥ ९८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे यमाराधनगोपीचन्दनमाहात्म्यं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९३११

---

१ झ. भ. तत्तुल्या ।

अथोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

महेश्वर उवाच—
शृणु नारद वक्ष्यामि वैष्णवानां च लक्षणम् । यच्छ्रुत्वा मुच्यते लोको ब्रह्महत्यादिपातकात्॥१
तेषां वै लक्षणं यादृक्स्वरूपं यादृशं भवेत् । तादृशं मुनिशार्दूल शृणु त्वं वच्मि सांप्रतम् ॥ २
विष्णोरयं यतो ह्यासीत्तस्माद्वैष्णव उच्यते । सर्वेषां चैव वर्णानां वैष्णवः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ३
येषां पुण्यतमाहारास्तेषां वंशे तु वैष्णवः । क्षमा दया तपः सत्यं येषां वै तिष्ठति द्विज ॥ ४
तेषां दर्शनमात्रेण पापं नश्यति तूलवत् । हिंसाधर्माद्विनिर्मुक्तो यस्य विष्णौ स्थिता मतिः ॥ ५
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं नित्यं वै धारयेत्तु यः । तुलसीकाष्ठजां मालां कण्ठे वै धारयेत्तु यः ॥ ६
तिलकान्द्वादशानेव नित्यं वै धारयेद्बुधः । धर्माधर्मं तु जानाति स च वैष्णव उच्यते ॥ ७
वेदशास्त्ररतो नित्यं नित्यं वै यज्ञयाजकः । उत्सवांश्च चतुर्विंशत्कुर्वन्ति च पुनः पुनः (?) ॥ ८
तेषां कुलं धन्यतमं तेषां वै यश उच्यते । ते वै लोके धन्यतमा जाता भागवता नराः ॥ ९
एक एव कुले यस्य जातो भागवतो नरः । तत्कुलं तारितं तेन भूयो भूयश्च वाडव ॥ १०
अण्डजा उद्भिजाश्चैव ये जरायुजयोनयः । ते तु सर्वेऽपि विज्ञेयाः शङ्खचक्रगदाधराः ॥ ११
येषां दर्शनमात्रेण ब्रह्महा शुध्यते सदा । किंतु वक्ष्यामि देवर्षे तेभ्यो धन्यतमान्भुवि ॥ १२
वैष्णवा ये तु दृश्यन्ते भुवनेऽस्मिन्महामुने । ते वै विष्णुसमाश्चैव ज्ञातव्यास्तत्त्वकोविदैः ॥ १३
कलौ धन्यतमा लोके श्रुता मे नात्र संशयः । विष्णोः पूजा कृता तेन सर्वेषां पूजनं कृतम्॥ १४
महादानं कृतं तेन पूजिता येन वैष्णवाः । फलं पत्रं तथा शाकमन्नं वा वस्त्रमेव च ॥ १५
वैष्णवेभ्यः प्रयच्छन्ति ते धन्या भुवि सर्वदा । अर्चितो वै हरिर्यैस्तु[2] सर्वेषां चैव पूजनम् ॥ १६
कृतं यैरर्चितो विष्णुस्ते वै धन्यतमा मताः । तेषां दर्शनमात्रेण शुध्यन्ते पापका नराः ॥ १७
किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयश्च वाडव । अतो वै दर्शनं तेषां स्पर्शनं सुखदायकम् ॥ १८
यथा विष्णुस्तथाचार्यं नान्तरं वर्तते क्वचित् । इति ज्ञात्वा तु भो वत्स सर्वदा पूजयेद्बुधः॥१९
एक एव तु यैर्विप्रो वैष्णवो भुवि भोज्यते । सहस्रं भोजितं तेन द्विजानां नात्र संशयः ॥ २०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे वैष्णवमाहात्म्यं नामोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५३३१

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—
उपवासासमर्थानां सर्वदा सुरसत्तम । एका या द्वादशी पुण्या तां वदस्व ममानघ ॥ १
शिव उवाच—
मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादशी श्रवणान्विता । सा वै सर्वप्रदा पुण्या ह्युपवासे महाफला ॥ २
संगमे सरितां स्नात्वा द्वादशीं तामुपोषितः । अयत्नाल्लभवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलम् ॥ ३
बुधश्रवणसंयुक्ता या च वै द्वादशी भवेत् । अतीव महती तस्यां कृतं सर्वमथाक्षयम् ॥ ४

१ क. 'ष्टते सदा । तें' । २ क. ज. वैष्णवो यैस्तु ।

द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति नारद । संगमे सरितां स्नात्वा लभेद्गोदानजं फलम् ॥ ५
जलपूर्णं तदा कुम्भं स्थापयित्वा विचक्षणः । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं स्थापयित्वा जनार्दनम् ॥ ६
तनन्तस्याग्रतो देयं नैवेद्यं घृतपाचितम् । सोदकांश्च नवान्कुम्भान्दद्याच्छक्त्या विचक्षणः ॥ ७
एवं संपूज्य गोविन्दं जागरं तत्र कारयेत् । प्रभाते विमले स्नात्वा संपूज्य गरुडध्वजम् ॥ ८
पुष्पधूपादिनैवेद्यैः फलैर्वस्त्रैः सुशोभनैः । पुष्पाञ्जलिं ततो दद्यान्मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ ९
नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंयुत । अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव ॥ १०
अन्नं तु ब्राह्मणे पूतं वेदवेदाङ्गपारगे । पुराणज्ञे विशेषेण विधिवत्संप्रदापयेत् ॥ ११
अनेन विधिना चैव नद्यास्तीरे नरोत्तमः । सर्वं निर्वर्तयेत्सम्यगेकचित्तरतोऽपि सन् ॥ १२
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । महत्यरण्ये यद्वृत्तं भूमिदेव शृणुष्व तत् ॥ १३
तां कथां तु प्रवक्ष्यामि शृणु देवर्षिसत्तम । यां श्रुत्वा मानवो लोके महादुःखात्प्रमुच्यते ॥ १४
देशो दाशेरको नाम तस्य भागे च पश्चिमे । तत्र विद्धन्मरुदेशः सर्वसत्त्वभयंकरः ॥ १५
सुतप्तसिकता भूमिर्यत्र दुष्टा महोरगाः । अल्पच्छायद्रुमाकीर्णा मृतप्राणिसमाकुला ॥ १६
शमीखदिरपालाशकरीरैः पीलुभिः सह । तत्र भीमद्रुमगणाः कण्टकैराचिता दृढैः ॥ १७
दग्धप्राणिजनाकीर्णा यत्र भूर्दृश्यते क्वचित् । तथाऽपि जीवा जीवन्ति सर्वे कर्मनिबन्धनात् ॥ १८
नोदकं नोदकाधारा विहंस्तत्र बलाहकाः । पक्षान्तरगतैः कैश्चिच्छिशुभिस्तृषितैः समम् ॥ १९
उत्क्रान्तजीवना विप्र दृश्यन्ते च खगोत्तमाः । तस्मिंस्तथाविधे देशे कश्चिद्दैववशाद्वणिक् ॥ २०
निजसार्थपरिभ्रष्टः प्रविष्टो मरुजाङ्गले । बभ्रामोद्भ्रान्तहृदयः क्षुत्तृड्भ्यां श्रमपीडितः ॥ २१
क्व ग्रामः क्व जलं क्वाहं यास्यामि न बुबोध ह । अथ प्रेतान्ददर्शासौ क्षुत्तृषाव्याकुलेन्द्रियान् २२
उत्कटान्मलिनान्भीमान्निर्मांसान्रौद्रदर्शनान् । प्रेतस्कन्धसमारूढमेकं विकृतदर्शनम् ॥ २३
ददर्श बहुभिः प्रेतैः समन्तात्परिवारितम् । आगच्छमानमत्युग्रं प्रेतशब्दपुरःसरम् ॥ २४
प्रेतोऽपि दृष्ट्वा तं घोरामटवीमागतं नरम् । प्रेतस्कन्धान्महीं गत्वा तस्यान्तिकमुपागमत् ॥
प्रणिपत्य वणिक्श्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् । २५

प्रेत उवाच—

अस्मिन्घोरतरे देशे प्रवेशो भवतः कथम् । तमुवाच वणिग्धीमान्सार्थभ्रष्टस्य मे वने ॥ २६
प्रवेशो दैवयोगेन पूर्वकर्मकृतेन च । तृषा मे बाधतेऽत्यर्थं क्षुधा चैव भृशं तथा ॥ २७
प्राणान्तिकमनुप्राप्तं शरीरं भ्रमतीव मे । अत्रोपायं न पश्यामि जीवेयं येन केनचित् ॥ २८

शिव उवाच—

इत्येवमुक्ते प्रेतस्तं वणिजं वाक्यमब्रवीत् । २९

प्रेत उवाच—

फुल्लां शमीं समाश्रित्य प्रतीक्षस्व मुहूर्तकम् । कृतातिथ्यो मया पश्चाद्गमिष्यसि यथासुखम् ॥ ३०

शिव उवाच—

एवमुक्तस्तथा चक्रे स वणिक्तृष्णयाऽर्दितः । मध्याह्नसमये प्राप्ते प्रेतस्तं देशमागतः ॥ ३१

---

१ च. °त्वा व्रतं विधिवदाचरेत् । ज° । २ च. °म् । दध्योदनं सोदकुम्भा° । ३ च °व । तत्सर्वं ब्राह्मणे दद्याद्वेद° । ४ फ. °रुमण्डले ।

फुल्लात्स वृक्षाच्छीतोदां वारिधारां(नीं) मनोरमाम् । दध्योदनसमायुक्तां वर्धमानेन संयुताम् ॥
अवती(ता)र्य ततः स्वन्नं प्रादादतिथये तदा । स तत्राशनमात्रेण परं तृप्तित्वमागतः ॥ ३३
वितृष्णो विज्वरश्चैव क्षणेन समपद्यत । ततश्च प्रेताः संप्राप्तास्तस्माद्धा(स्तेभ्यो भा)गं क्रमाद्ददौ
दध्योदनात्सपानीयात्प्रीतास्तृप्तिं परां गताः । अतिथिं तर्पयित्वा तु प्रेतलोकं च सर्वतः ॥ ३५
ततः स्वयं स बुभुजे भुक्तशेषं यथासुखम् । तस्य भुक्तवतः स्वन्नं पानीयं च क्षयं ययौ ॥
प्रेताधिपं ततस्तं वै वणिग्वचनमब्रवीत् । ३६

वणिगुवाच—

आश्चर्यमेतत्परमं वनेऽस्मिन्प्रतिभाति मे । अन्नं पानं च परमं संप्राप्तं च कुतस्तव ॥ ३७
स्तोकेनैव तथाऽन्नेन त्वमेतांस्तु बहूनपि । अतर्पयः कथं त्वेते निर्मांसा भिन्नकुक्षयः ॥ ३८
कथमस्यां सुघोरायामटव्यां च कृतालयाः । तदेतत्संशयं छिन्धि परं कौतूहलं मम ॥ ३९

शिव उवाच—

एवमुक्तः स वणिजा प्रेतो वचनमब्रवीत् । ४०

प्रेत उवाच—

वाणिज्यसक्तस्य पुरा जन्मातीतं ममानघ । सकले नगरे नास्ति ममान्यो हि दुरात्मकः ॥ ४१
धनलोभान्न कस्यापि दत्ता भिक्षा मया तदा । सखा चैव तु तत्राऽऽसीद्ब्राह्मणो गुणवान्मम ४२
श्रवणद्वादशीयोगे मासि भाद्रपदे ततः । स कदाचिन्मया सार्धं तापीं नाम नदीं ययौ ॥ ४३
तस्याश्च संगमः पुण्यो यत्राऽऽसीच्चन्द्रभागया । चन्द्रभागा चन्द्रसुता तापी चैवार्कनन्दिनी ४४
तयोः शीतोष्णसलिले प्रविवेश सहद्विजः । श्रवणद्वादशीयोगे नराश्चैव सुतोषिताः ॥ ४५
चन्द्रभागासुतोयेन वारिधानीं ददौ द्विजे । दध्योदनयुतां सार्धं संपूर्णैर्वर्धमानकैः (पूर्णां वर्धमानेन संयुताम्) ॥ ४६
छत्रोपानद्युगं वस्त्रं प्रतिमां च तथा हरेः । प्रददौ विप्रमुख्याय हरस्याग्रे महामते ॥ ४७
वित्तसंरक्षणार्थाय तस्यास्तीरे व्रतं मया । सोपवासेन दत्तैका वारिधानी मनोरमा ॥ ४८
तत्कृत्वाऽहं गृहं प्राप्तस्ततः कालेन केनचित् । पञ्चत्वमहमासाद्य नास्तिक्यात्प्रेततां गतः ॥ ४९
अस्यामटव्यां घोरायां यथा ह्यहिकुलं तथा । श्रवणद्वादशीयोगे वारिधान्यर्पिता मया ॥ ५०
सेयं मध्याह्नसमये लभ्यते च दिने दिने । ब्रह्मस्वरूपि(हारि)णः सर्वे पापाः प्रेतत्वमागताः ५१
परदाररताः केचित्स्वामिद्रोहरताश्च ये । भूतप्रेतजरूपेण ते जाता ह्यत्र मानवाः ॥ ५२
देशे मरुस्थले त्वस्मिन्ममैते मित्रतां गताः । अक्षयो भगवान्विष्णुः परमात्मा जनार्दनः ॥ ५३
दीयते यत्समुद्दिश्य चाक्षयं तत्प्रकीर्तितम् । अक्षयेनापि चान्नेन तृप्ता एते पुनः पुनः ॥ ५४
प्रेतत्वभावाद्दौर्बल्यं न विमुञ्चन्ति कर्हिचित् । पूजयित्वाऽहमन्नैस्त्वामतिथिं समुपस्थितम् ॥ ५५
प्रेतभावाद्विनिर्मुक्तो यास्यामि परमां गतिम् । मया विहीनाः किं त्वेते वनेऽस्मिन्भृशदारुणे ५६
पीडामनुभविष्यन्ति दारुणां कर्मयोनिजाम् । एतेषां तु महाभाग ममानुग्रहकाम्यया ॥ ५७
प्रत्येकं नामगोत्राणि गृह्णीष्व लिखितानि च । अस्ति कक्षागता चैव तव संपुटिका शुभा ॥ ५८
हिमवन्तमथाऽऽसाद्य तत्र त्वं लप्स्यसे निधिम् । गयाशीर्षं ततो गत्वा श्राद्धं कुरु महामते॥ ५९

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. फ. सनातनः ।

शिव उवाच—
इत्याज्ञाप्य स वै प्रेतो वणिजं च यथासुखम् । विसर्जयामास तदा स वै प्रायात्समुत्सुकः ॥६०
समासाद्य गृहं तत्र पश्चात्प्रायाद्धिमालयम् । त(प्रे)तोद्दिष्टं निधिं तत्र गृहीत्वा स समागतः ॥६१
षष्ठांशं प्रतिगृह्याथ गयाशीर्षे ततोऽभ्यगात् । तत्र गत्वा गयायां स श्राद्धं कृत्वा महामतिः ६२
प्रेतानां तु यथोद्दिष्टं श्राद्धं सम्यग्विधानतः । प्रत्येकं नामगोत्राणि गृहीत्वा पिण्डमु+त्सृजत् ६३
यस्य यस्य तु वै श्राद्धं स करोति दिने वणिक् । स स तस्य तदा स्वप्ने दर्शयत्यात्मनस्तनुम् ॥
ब्रवीति च महाभाग प्रसादात्तव चानघ । प्रेतभावो मया त्यक्तः प्राप्तोऽस्मि परमां गतिम् ॥६५
एवं कृत्वा विधानेन गयाशीर्षे महामनाः । पश्चाज्जगाम स्वगृहं विष्णुं ध्यायन्पुनः पुनः ॥ ६६
मासि भाद्रपदे प्राप्ते शुक्लपक्षे तथा सुधीः । श्रवणद्वादशीयोगे संगमे सरितां पुनः ॥ ६७
जगाम स महाबुद्धिः सर्वोपस्करसंयुतः । संगमे सरितां स्नात्वा द्वादशीं तामुपोषितः ॥ ६८
तत्र स्नात्वाऽपि दत्त्वा तु पूजयित्वा जनार्दनम् । अनन्तरं ब्राह्मणस्य ह्युपहारं तदा ददौ ॥६९
शास्त्रोक्तेनापि विधिना ह्येकचित्तरतोऽपि सः । निर्वर्तयामास तदा वाणिजो बुद्धिमान्स वै ७०
वर्षे वर्षे तु संप्राप्ते मासि भाद्रपदे तथा । श्रवणद्वादशीयोगे संगमे सरितां पुनः ॥ ७१
एवं वै कृतवान्सर्वं विष्णुमुद्दिश्य सत्वरम् । कालेन चातिमहता पञ्चत्वं समुपागतः ॥ ७२
अत्राप परमं स्थानं दुर्लभं सर्वमानवैः । क्रीडतेऽद्यापि वैकुण्ठे विष्णुदूतैः स सेवितः ॥ ७३
एवं कुरुष्व भो ब्रह्मञ्श्रवणद्वादशीव्रतम् । सर्वसौभाग्यदं चैव इह लोके परत्र च ॥ ७४
सुबुद्धिजननं चैव सर्वपापहरं परम् । श्रवणद्वादशीयोगे यः कुर्याद्व्रतमीदृशम् ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेन विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे श्रवणद्वादशीव्रतमाहात्म्यं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९४०६

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—
देवदेव जगन्नाथ भुक्तिमुक्तिप्रदायक । कथयस्व सुरश्रेष्ठ येन दुःखं न पश्यति ॥ १
महेश्वर उवाच—
शृणु वाडव वक्ष्यामि त्रिरात्रं सरितः शुभम् । येन चीर्णेन नरको मानवानां न जायते ॥ २
आयुरारोग्यमतुलं सौभाग्यं सुखसंपदम् । संतानं चाक्षयं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥ ३
आषाढे मासि संप्राप्ते नदी पूरेण संयुता । सततं तोयसंस्थाने पुराणे सा च विश्रुता ॥ ४
वर्षतो घनसंपूर्णे कर्तव्या सा व्रतेन वा । तोयौघैः परिपूर्णा सा सकूलैः स्यान्नदी यदा ॥ ५
व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य तदा कार्यं प्रयत्नतः । कृतप्रतिपदच्छन्ददर्शनं तु दिनत्रयम् ॥ ६
यथाप्राप्तं नदीपूतं स्त्रीभिस्तीरे जलस्य तु । अथवा तज्जलं कुम्भे कृष्णे कृत्वा गृहं नयेत् ॥ ७
प्रातः स्नानं तथा नद्यां कृत्वा ह्यभ्यर्चयेत्सुधीः । त्रिरात्रस्योपवासस्य यदा शक्तो भवेद्द्विज ॥ ८
अशक्तश्चैकभुक्तं च कुर्याच्चैवाप्युपोषणम् । दीपं दद्यादविच्छिन्नं प्रातः सायं च पूजनम् ॥ ९

+ अडभाव आर्षः ।

महानदीं समुच्चार्य नाम्ना वै वरुणं तथा । जलमूले तु संस्थाप्य केशवं जलशायिनम् ॥ १०
नमो देव्यै च गङ्गेति गौतमीति नदीति च । सिन्धो चैव च कावेरि सरस्वति नमोऽस्तु ते ॥ ११
तापी पयोष्णी पूर्णेति महेन्द्रसुखदेति च । काश्यपी गण्डकी चैव सिन्धुनद्यै नमो नमः ॥ १२
वरुणाय नमस्तेऽस्तु जलवास हरिप्रिय । यादोनाथ रसेशान कल्याणं देहि मे सदा ॥ १३
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देहि मे वाञ्छितं फलम् । कूष्माण्डैर्नालिकेरैश्च फलैः कालोद्भवैः शुभैः ॥
नैवेद्यं घृतपक्वं तु सरितः संप्रकल्पयेत् । नमस्ते केशवानन्त जलशायिन्नमोऽस्तु ते ॥ १५
परिपालय मामीश गोविन्द वरदो भव । एवं पूजा प्रकर्तव्या यथाकालक्रमेण तु ॥ १६
प्रार्थना चोपचारैस्तु त्रिरात्रनियमः शुचिः । पारणेन तु संपूज्य जलपात्रं समाचरेत् ॥ १७
फलपुष्पैस्तथा विद्वन्स्त्रीभिर्बालैर्नरैरपि । गीतवादित्रसहितैर्नदीकुम्भपरिप्लुतैः ॥ १८
जले जले समास्थाप्य फलपुष्पैः प्रपूजयेत् । धान्यैर्नानाविधैश्चैव जलप्रक्षेपणैरपि ॥ १९
हास्यैर्गीतैश्च नृत्यैश्च गृहमागत्य यत्नतः । सप्तधान्यैः पूरितानि वंशपात्राणि पूजयेत् ॥ २०
सप्त वा पञ्च वा त्रीणि यथाशक्त्या(क्ति) प्रपूरयेत् । त्रिरात्रं च नदीतोयं न पिबेद्धितमिच्छता
पारणे तु हविष्यान्नं हुतं वा अन्यथा भवेत् । कृते स्नानार्चने दाने नोपयोज्यं नदीजलम् ॥ २२
शुच्यन्नानि च भोज्यानि दांपत्यत्रितयं तथा । सप्तैव वंशपात्राणि सप्त वै मणिकास्तथा ॥ २३
हविष्यान्नं च भुञ्जीत कट्वम्लमधुवर्जितम् । माषान्नं च शिलापिष्टं यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ २४
एवं वर्षत्रयं कुर्याद्व्रतमेतद्द्विजोत्तम । वर्षत्रये समाप्यैवं तस्योद्यापनमाचरेत् ॥ २५
कृष्णां गां कृष्णवस्त्रां च तिलान्दद्याच्च नारद । दंपती परिदाप्यैवं सुवर्णं चापि शक्तितः ॥ २६
हैमं च वरुणं कुर्यान्नदीरूपेण नारद । मण्डलं वारुणं चैव सर्वतोभद्रमेव च ॥ २७
कुम्भं तत्र प्रतिष्ठाप्य सोपहारं प्रतिष्ठितम् । संपूज्य विधिवद्भक्त्या ततो विप्राय दापयेत् ॥ २८
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या यथावित्तानुसारतः । गुरवेऽर्चितशीलाय सर्वशास्त्ररताय च ॥ २९
एवं कृते तु तद्विद्वन्परिपूर्णं व्रतं भवेत् । सौभाग्यं सुखसंपत्तिः संततिश्चाक्षया भवेत् ॥ ३०
न दुर्गतिमवाप्नोति चिरं स्वर्गे महीयते । देवपत्नीभिराचीर्णमृषिपत्नीभिरेव च ॥ ३१
नागसिद्धाङ्गनाभिश्च व्रतमेतत्पुरा कृतम् । नदीत्रिरात्रमतुलं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥
सौभाग्यं संततिं चैव निश्चयं प्राप्नुते सदा ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे नदीत्रिरात्रव्रतं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५४३८

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—
सूत जीव चिरं साधो त्वयाऽतिकरुणात्मना । संवादो ह्यद्भुतः प्रोक्तो यश्चाऽऽसीन्नारदेशयोः १
भगवन्नाममहिमा नारदेन महात्मना । कीदृक्श्रुतः समाख्याहि श्रद्धया शृण्वतां गुरो ॥ २
सूत उवाच—
शृणुध्वं मुनयः सर्वे पुरावृत्तं वदाम्यहम् । यस्मिञ्श्रुते द्विजश्रेष्ठाः कृष्णे भक्तिर्विवर्धते ॥ ३

१ ख. च. ज. झ. ञ. 'पूजये' । २ झ. ञ. चैव । ३ झ. संततं ।

एकदा नारदो द्रष्टुं पितरं सुतमाहितः । जगाम मेरुशिखरं सिद्धचारणसेवितम् ॥ ४
तत्र देवं समासीनं ब्रह्माणं जगतां पतिम् । नमस्कृत्वाऽब्रवीद्विप्रा नारदो मुनिसत्तमः ॥ ५

नारद उवाच—

नाम्नोऽस्य यावती शक्तिर्वद विश्वेश्वर प्रभो । कीदृक्च नाममहिमा अव्ययस्य महात्मनः ॥ ६
योऽयं विश्वेश्वरः साक्षादयं नारायणो हरिः । परमात्मा हृषीकेशः सर्वजीवेषु संमतः ॥ ७
मायाविमोहिताः सर्वे भगवन्नमधोक्षजम् । नैव जानन्त्यसारेऽस्मिन्नरा मूढाः कलौ युगे ॥ ८

ब्रह्मोवाच—

अस्मिन्कलौ विशेषेण नामोच्चारणपूर्वकम् । भक्तिः कार्या यथा वत्स तथा त्वं श्रोतुमर्हसि ॥ ९
दृष्टं परेषां पापानामनुक्तानां विशोधनम् । विष्णोर्जिष्णोः प्रयत्नेन स्मरणं पापनाशनम् ॥ १०
मिथ्या ज्ञात्वा ततः सर्वं[2] हरेर्नाम पठञ्जपन् । सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ ११
ये वदन्ति नरा नित्यं हरिरित्यक्षरद्वयम् । तस्योच्चारणमात्रेण विमुक्तास्ते न संशयः ॥ १२
प्रायश्चित्तानि सर्वाणि [*तपःकर्मात्मकानि वै । यानि तेषामशेषाणां] कृष्णानुस्मरणं परम् ॥ १३
प्रातर्निशि तथा सायं मध्याह्नादिषु संस्मरन् । नारायणमवाप्नोति सद्यः पापक्षयो नरः ॥ १४
विष्णुसंस्मरणादेव समस्तक्लेशसंक्षये । मुक्तिं प्रयाति स्वर्गाप्तिस्तस्य विष्णोस्तु कीर्तनात् ॥ १५
वासुदेवे मनो यस्य जपहोमार्चनादिषु । तदक्षयं विजानीयाद्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १६
क्व नाकपृष्ठगमनं पुनरावृत्तिलक्षणम् । क्व जपो वासुदेवस्य मुक्तिबीजमनुत्तमम् ॥ १७
तत्सुखं परमं तीर्थं यत्राऽऽवर्तं वितन्वती । नमो नारायणायेति भाति[3] प्राची सरस्वती ॥ १८
तस्मादहर्निशं विष्णुस्मरणात्पुरुषोत्तमः । न याति नरकं पुत्र संक्षीणाखिलकल्मषः ॥ १९
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं भाषितं मम सुव्रत । नामोच्चारणमात्रेण महापापात्प्रमुच्यते ॥ २०
राम रामेति रामेति रामेति च पुनर्जपन् । स चाण्डालोऽपि पूतात्मा जायते नात्र संशयः ॥ २१
कुरुक्षेत्रं तथा काशी गया वै द्वारका तथा । सर्वं तीर्थं कृतं तेन नामोच्चारणमात्रतः ॥ २२
कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति इति वा यो जपन्पठन् । इहलोकं परित्यज्य मोदते विष्णुसंनिधौ ॥ २३
नृसिंहेति मुदा विप्र वर्तते यो जपन्पठन् । महापापात्प्रमुच्येत कलौ भागवतो नरः ॥ २४
ध्यायन्कृते जपन्यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरेऽर्चयन् । यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवम् ॥ २५
ये तज्ज्ञात्वा निमग्नाश्च जगदात्मनि केशवे । सर्वपापपरिक्षीणा यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ २६
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नृसिंहो वामनस्तथा । रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की ततः स्मृतः २७
एते [4]दशावताराश्च पृथिव्यां परिकीर्तिताः । एतेषां नाममात्रेण ब्रह्महा शुध्यते सदा ॥ २८
प्रातः पठञ्जपन्ध्यायन्विष्णोर्नाम यथा तथा । मुच्यते नात्र संदेहः स वै नारायणो भवेत् ॥ २९

सूत उवाच—

श्रुत्वा वै नारदो ह्येतद्विस्मयं परमं गतः । उवाच पितरं तत्र किमुक्तं देवसत्तम ॥ ३०
देवाः सहस्रशः सन्ति रुद्राः सन्ति सहस्रशः । पितरः सन्ति शतशो यक्षाश्च किंनरास्तथा ॥ ३१

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठश्च फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. सगतः । २ झ. °त्यं विष्णोर्नाम सुमङ्गलम् । ३ क. ख. च. ज. झ. ञ. °क्षीणकलि°ष° । ४ ख. च. च. झ. ञ. ह्यशावताराश्च ।

भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये केचिद्देवयोनयः । तेषां नाम्नां च माहात्म्यं श्रुतं दृष्टं तथा न च ३२
श्रीविष्णोर्नाममाहात्म्यं यादृशं च श्रुतं मया । यस्य वै नाममात्रेण मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३३
किं वै तीर्थकृते तात पृथिव्यामटने कृते । यस्य वै नाममहिमा श्रुत्वा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३४
तन्मुखं तु महत्तीर्थं तन्मुखं क्षेत्रमेव च । यन्मुखे राम रामेति तन्मुखं सार्वकामिकम् ॥ ३५
कानि वै तस्य नामानि कीर्तनीयानि सुव्रत । तत्सर्वं च विशेषेण मम ब्रूहि पितामह ॥ ३६

ब्रह्मोवाच—

व्यापकोऽयं सदा विष्णुः परमात्मा सनातनः । अनादिनिधनः श्रीमान्भूतात्मा भूतभावनः ३७
यस्मादहं हि संजातः सोऽयं विष्णुः सदाऽवतु । सोऽयं कालस्य कालो वै सोऽयं मम तु पूर्वजः
अक्षयः पुण्डरीकाक्षो मतिमानव्ययः पुमान् । शेषशायी सदा विष्णुः सहस्रशीर्षा महान्प्रभुः ३९
सर्वभूतमयः साक्षाद्विश्वरूपो जनार्दनः । कैटभारिरयं विष्णुर्धाता देवो जगत्पतिः ॥ ४०
तस्याहं नाम गोत्रं च न वेद्मि पुरुषर्षभ । वेदवादी ह्यहं तात नाहं ज्ञाता कदाचन ॥ ४१
अतस्त्वं गच्छ देवर्षे यत्रास्ति किल विश्वराट् । स च तत्त्वं मुनिश्रेष्ठ सर्वं ते कथयिष्यति ॥ ४२
स एव पुरुषः श्रीमान्कैलासाधिपतिः सदा । सर्वेषां चैव भक्तानामयं देवः सुराधिपः ॥ ४३
पञ्चवक्त्रो ह्युमाकान्तः सर्वदुःखनिबर्हणः । विश्वेश्वरो विश्वनाथः सर्वदा भक्तवत्सलः ॥
तत्र गच्छ सुरश्रेष्ठ सर्वं ते कथयिष्यति ॥ ४४

सूत उवाच—

पितुर्वचनमाकर्ण्य तत्र गन्तुं प्रचक्रमे । विज्ञातुं नाममाहात्म्यं कैलासभवनं प्रति ॥ ४५
यत्र विश्वेश्वरो देवो नित्यं तिष्ठति भूतिदः । गतोऽसौ नारदस्तत्र देवं तं सुरपूजितम् ॥ ४६
कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुम् । पञ्चवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ॥ ४७
कपालिनं सखट्वाङ्गं तीक्ष्णशूलासिधारिणम् । पिनाकधारिणं भीमं वरदं वृषवाहनम् ॥ ४८
भस्माङ्गं व्यालशोभाढ्यं शशाङ्ककृतशेखरम् । नीलजीमूतसंकाशं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ४९
क्रीडन्तं तत्र देवेशं [*गणैश्च परिवारितम् । तं ददर्श सुरश्रेष्ठं नारद ऋषिसत्तमः ॥ ५०
नमश्चक्रे तदा तत्र] साष्टाङ्गं दण्डवत्पुनः । तं दृष्ट्वा तु महादेवो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ५१
वैष्णवानां परः श्रेष्ठः प्राह वाडवसत्तमम् । कस्मात्त्वं च समायातो वद देवर्षिसत्तम ॥ ५२

नारद उवाच—

एकस्मिन्नेव काले तु गतोऽहं ब्रह्मणोऽन्तिकम् । श्रुतं तत्र मया विष्णोर्माहात्म्यं पापनाशनम् ५३
ब्रह्मणा कथितं तत्र ममाग्रे देवसत्तम । नाम्नोऽस्य यावती शक्तिः सा श्रुता ब्रह्मणो मुखात् ५४
तत्र पृष्टं मया पूर्वं विष्णोर्नामसहस्रकम् । तदाऽहं ब्रह्मणा चोक्तो नाहं जानामि नारद ॥ ५५
जानात्ययं महारुद्रस्तत्सर्वं कथयिष्यति । महाश्चर्यं तु संप्राप्य ह्यागतस्तव संनिधौ ॥ ५६
अस्मिन्कलियुगे घोरेऽल्पायुषश्चैव मानवाः । विधर्मेषु रता नित्यं नामनिष्ठा न वै पुनः ॥ ५७
पाखण्डिनस्तथा विप्रा धर्मेषु विरताः सदा । संध्याहीना व्रतभ्रष्टा दुष्टा मलिनरूपिणः ॥ ५८
यथा विप्रास्तथा क्षत्रा वैश्याश्चैव पुनः पुनः । एवं शूद्रास्तथाऽन्ये च न वै भागवता नराः ५९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. सहस्राक्षो । २ क. ख. च. ज. झ. ञ. परात्परः । ३ क. ख. च. ज. झ. ञ. ददर्श ।

शूद्रा द्विजातियाद्याश्च कलौ विश्वेश्वर प्रभो । धर्माधर्मौ न जानन्ति हितं वाऽहितमेव वा ॥ ६०
एवं ज्ञात्वा ह्यहं स्वामिन्नागतः संनिधौ तव । पुनश्च नाममाहात्म्यं श्रुतं वै ब्रह्मणो मुखात् ६१
त्वं देवः सर्वदेवानां त्वं नाथो मम सर्वदा । त्रिपुरारिश्च विश्वात्मा धाता त्वं च पुनः पुनः ६२
कथयस्व प्रसादेन विष्णोर्नामसहस्रकम् । सौभाग्यजननं पुंसां परं भक्तिकरं सदा ॥ ६३
ब्राह्मणानां ब्रह्मदं च क्षत्राणां च जयप्रदम् । वैश्यानां धनदं नित्यं शूद्राणां सुखदायकम् ॥६४
तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशान्महेश्वर । त्वं समर्थोऽसि भक्तानां सर्वदा केशवं प्रति ॥ ६५
कथयस्व प्रसादेन यद्गोप्यं तच्च सुव्रत । इदं पवित्रं परमं सर्वतीर्थमयं सदा ॥
अतो वै श्रोतुमिच्छामि वद विश्वेश्वर प्रभो ॥ ६६

सूत उवाच—

श्रुत्वा नारदवाक्यानि विस्मयोत्फुल्ललोचनः । रोमाञ्चितस्ततो जातो विष्णोर्नामानुसंस्मरन् ६७

ईश्वर उवाच—

एतद्गोप्यं परं ब्रह्मन्विष्णोर्नामसहस्रकम् । एतच्छ्रुत्वा नरो वत्स न लभेद्दुर्गतिं क्वचित् ॥
कदाचिच्च गते काले पार्वती मामुवाच ह ॥ ६८

पार्वत्युवाच—

कैलासाधिपते मह्यं कथयस्व यथा तथा । त्वं किं जपसि देवेश परैश्वर्यसमन्वितः ॥ ६९
सदा त्वं भस्मलिप्ताङ्गः [*कृत्तिवासाः सदा कथम् । जटाधरः कथं जातो वद विश्वेश्वर प्रभो
त्वं देवः सर्वदेवानां त्वं गुरुः सर्वकर्मणाम् । त्वं पतिर्मम विश्वेश] विश्वनाथ जगत्प्रभो ॥ ७१

महादेव उवाच—

इति पृष्टं मम ब्रह्मन्पार्वत्या च पुनः पुनः । तदा सर्वं मयाऽऽख्यातं तस्याश्चाग्रे विशेषतः ॥ ७२
शृणु नारद वक्ष्यामि यदुक्तं पार्वतीं प्रति । येन प्रसन्नो भगवान्मुक्तिदाता न संशयः ॥ ७३
ममायं तु पिता साक्षाद्बन्धुश्चैव तु सर्वदा । [+तस्याहं सर्वदा भक्तो ह्ययं मम पतिः सदा ॥]
तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व गदतो मम ॥ ७४

सूत उवाच—

एवमुक्त्वा नारदाय कथयामास वै द्विजाः । उमायै यत्पुरा प्रोक्तं विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ ७५
महेशाच्चैव तत्प्राप्तं कैलासे नारदेन वै । कदाचिद्दैवयोगेन कैलासात्स समागतः ॥ ७६
नैमिषारण्यसंज्ञे तु तीर्थे वै परमाद्भुते । तत्र ते ऋषयः सर्वे दृष्ट्वा तमृषिसत्तमम् ॥ ७७
पूजां चक्रुर्विशेषेण नारदाय महात्मने । आगतं नारदं ज्ञात्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ ७८
पुष्पवृष्टिं प्रचक्रुस्ते वैष्णवे द्विजसत्तमे । पाद्यमर्घ्यं ततः कृत्वा कृत्वा चाऽऽरार्तिकं ततः ॥ ७९
निवेद्य फलमूलानि दण्डवत्पतिता भुवि । ऊचुश्च कृतकृत्याः स्मो वंशे ह्यस्मिन्महामुने ॥ ८०
भवतो दर्शनं जातं पवित्रं पापनाशनम् । त्वत्प्रसादाच्च देवर्षे पुराणानि श्रुतानि च ॥ ८१
ब्रह्मन्केन प्रकारेण सर्वपापक्षयो भवेत् । विना दानेन तपसा विना तीर्थैर्विना मखैः ॥ ८२
विना योगैर्विना ध्यानैर्विना चेन्द्रियनिग्रहैः । विना शास्त्रसमूहैश्च कथं मुक्तिरवाप्यते ॥ ८३

नारद उवाच—

कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुम् । प्रणिपत्य महादेवं पर्यपृच्छदुमा प्रियम् ॥ ८४

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. च. ज. फ. पुस्तकस्थः । + इदमर्धं क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. पुस्तकस्थम् ।

पार्वत्युवाच—

भगवंस्त्वं परो देवः सर्वज्ञः सर्वपूजितः। त्वल्लिङ्गमर्चितं देवैर्ब्रह्मसूर्यादिकैरपि ॥ ८५
लभतेऽभिमतां सिद्धिं त्वामभ्यर्च्य वरप्रद। त्वं जन्ममृत्युरहितः स्वयंभूः सर्वशक्तिमान् ॥ ८६
सदा ध्यायसि किं स्वामिन्दिग्वासा मदनान्तकः। तपश्चरसि कस्मात्त्वं जटिलो भस्मधूसरः ८७
किं वा जपसि देवेश परं कौतूहलं हि मे। अनुग्राह्या प्रिया तेऽस्मि तत्त्वं कथय सुव्रत ॥ ८८

महादेव उवाच—

नेदं कस्यापि कथितं गोपनीयमिदं मम। किंतु वक्ष्यामि ते भद्रे त्वं भक्ता सुप्रियाऽसि मे ॥ ८९
पुरा सत्ययुगे देवि विशुद्धमतयोऽखिलाः। [1]जपन्ति विष्णुमेवैकं ज्ञात्वा सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ ९०
प्रयान्ति परमामृद्धिमैहिकामुष्मिकीं प्रिये। यां न प्राप्ताः सुराः सर्वे ऋषयः क्लेशसंयुताः ॥ ९१
ते तां गतिं प्रपद्यन्ते ये नामकृतनिश्चयाः। [2]मन्मुखादपि संश्रुत्य देवा विष्णुबहिर्मुखाः ॥ ९२
वेदैः पुराणैः सिद्धान्तैर्भिन्नैर्विभ्रान्तचेतसः। निश्चयं नाधिगच्छन्ति किं तत्त्वं किं परं पदम् ॥
तुलापुरुषदानाद्यैरश्वमेधादिभिर्मखैः। वाराणसीप्रयागादितीर्थस्नानादिभिः प्रिये ॥ ९४
गयाश्राद्धादिभिः पित्र्यैर्वेदपाठादिभिर्जपैः। तपोभिरुग्रैर्नियमैर्यमैर्भूतदयादिभिः ॥ ९५
गुरुशुश्रूषणैः सत्यैर्धर्मैर्वर्णाश्रमान्वितैः। ज्ञानध्यानादिभिः सम्यक्करितैर्जन्मकोटिभिः ॥ ९६
न यान्ति तत्परं श्रेयो विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम्। सर्वभावैः समाश्रित्य पुराणपुरुषोत्तमम् ॥ ९७
अनन्यगतयो [3]मर्त्या भोगिनोऽपि परंतपे। ज्ञानवैराग्यरहिता ब्रह्मचर्यादिवर्जिताः ॥ ९८
सर्वधर्मोज्झिता विष्णोर्नाममात्रैकजल्पिनः। सुखेन यां गतिं यान्ति न तां सर्वेऽपि धार्मिकाः ॥
स्मर्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्तव्यो न जातुचित्। सर्वे विधिनिषेधाः स्युरेतस्यैव हि किंकराः १००
किं तु ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च निरंहसः। निर्भयं विष्णुनाम्ना वै यथेष्टं पदमागताः ॥ १०१
अलब्ध्वा चाऽऽत्मनः पूजां सम्यगाराधितो हरिः। मयाऽस्मादपि च श्रेष्ठा वाञ्छिताऽहंकृतात्मना
ततः साक्षाज्जगन्नाथः प्रसन्नो भक्तवत्सलः। अंशांशेनाऽऽत्मनैवैतान्पूजयामास केशवः ॥ १०३
देवान्पितॄन्द्विजान्हव्यकव्याद्यैः करुणामयः। ततः प्रभृति पूज्यन्ते त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १०४
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः। मां चोवाच यथा मत्तः पूज्यः श्रेष्ठो भविष्यसि ॥
त्वामाराध्य तथा शंभो ग्रहीष्यामि वरं सदा। द्वापरादौ युगे भूत्वा कलया मानुषादिषु १०६
स्वागमैः कल्पितैस्त्वं च जनान्मद्विमुखान्कुरु। मां च गोपय येन स्यात्सृष्टिरेषोत्तरोत्तरा १०७
ततस्तं प्रणिपत्याहमवोचं परमेश्वरम्। ब्रह्महत्यासहस्रस्य पापं शाम्येत्कथंचन ॥ १०८
न पुनस्त्वदविज्ञानं कल्पकोटिशतैरपि। तस्मान्मया कृता स्पर्धा पवित्रः स्यां कथं हरे ॥ १०९
तन्मे कथय गोविन्द प्रायश्चित्तं यदीच्छसि। ततः प्रसन्नो भगवानवोचत्तत्त्वमात्मनः ॥ ११०
येनाहमधिकस्तस्मादभवं नगनन्दिनि। तमेव तपसा नित्यं भजामि स्तौमि चिन्तये ॥
तेनाद्वितीयमहिमा जगत्पूज्योऽस्मि पार्वति ॥ १११

पार्वत्युवाच—

तन्मे कथय देवेश यथाऽहमपि शंकर। सर्वेश्वरी निरुपमा तव स्यां सदृशी प्रभो ॥ ११२

महादेव उवाच—

साधु साधु त्वया पृष्टं विष्णोर्भगवतः प्रिये। नाम्नां सहस्रं वक्ष्यामि मुख्यं त्रैलोक्यमुक्तिदम् ११३

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. यदा। २ क. ख. च. ज. झ. ञ. यजन्ति। ३ च. मर्त्याः सर्वेषां गतिमीश्वरम्। ज्ञा°।

अस्य श्रीविष्णोर्नामसहस्रस्तोत्रस्य श्रीमहादेव ऋषिः। अनुष्टुप्छन्दः। परमात्मा देवता। ह्रीं बीजम्।
श्रीं शक्तिः। क्लीं कीलकम्। चतुर्वर्गधर्मार्थकाममोक्षार्थे जपे विनियोगः ॥ ११४
ॐ वासुदेवाय विद्महे। महाहंसाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ११५
अङ्गन्यासकरन्यासविधिपूर्वं यदा पठेत्। तत्फलं कोटिगुणितं भवत्येव न संशयः ॥ ११६
श्रीवासुदेवः परं ब्रह्मेति हृदयम्। मूलप्रकृतिरिति शिरः। महावराह इति शिखा। सूर्यवंशध्वज
इति कवचम्। ब्रह्मादिकाम्यलालित्यजगदाश्चर्यशैशव इति नेत्रम्। पार्थार्थखण्डिताशेष इत्यस्त्रम्।
नमो नारायणायेति न्यासं सर्वत्र कारयेत् ॥ ११७
ॐ नमो नारायणाय पुरुषाय महात्मने। विशुद्धशुद्धसत्त्वाय महाहंसाय धीमहि ॥
तन्नो देवः प्रचोदयात् ॥ ११८
क्लीं कृष्णाय विष्णवे(द्महे)। ह्रीं रामाय धीमहि। तन्नो देवः प्रचोदयात् ॥ ११९
श्रं नृसिंहाय विद्महे श्रीकण्ठाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १२०
ॐ वासुदेवाय विद्महे। देवकीसुताय धीमहि। तन्नः कृष्णः प्रचोदयात् ॥ १२१
ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः क्लीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय नमः स्वाहा ॥ १२२
इति मन्त्रं समुच्चार्य यजेद्वा विष्णुमव्ययम्। श्रीनिवासं जगन्नाथं ततः स्तोत्रं पठेत्सुधीः ॥
ॐ वासुदेवः परं ब्रह्म परमात्मा परात्परः ॥ १२३
परं धाम परं ज्योतिः परं तत्त्वं परं पदम्। परः शिवः परो ध्येयः परं ज्ञानं परा गतिः १२४
परमार्थः परश्रेष्ठः परानन्दः परोदयः। परोऽव्यक्तात्परं व्योम परमर्द्धिः परेश्वरः ॥ १२५
निरामयो निर्विकारो निर्विकल्पो निराश्रयः। निरञ्जनो निरालम्बो निर्लेपो निरवग्रहः॥ १२६
निर्गुणो निष्कलोऽनन्तोऽभयोऽचिन्त्योऽचलोऽच्चितः। अतीन्द्रियोऽमितोऽपारो नित्योऽनीहोऽ-
व्ययोऽक्षयः ॥ १२७
सर्वज्ञः सर्वगः सर्वः सर्वदः सर्वभावनः। सर्वशास्ता सर्वसाक्षी पूज्यः सर्वस्य सर्वदृक् ॥ १२८
सर्वशक्तिः सर्वसारः सर्वात्मा सर्वतोमुखः। सर्ववासः सर्वरूपः सर्वादिः सर्वदुःखहा ॥ १२९
सर्वार्थः सर्वतोभद्रः सर्वकारणकारणम्। सर्वातिशायितः सर्वाध्यक्षः सर्वेश्वरेश्वरः ॥ १३०
षड्विंशको महाविष्णुर्महागुह्यो महाविभुः। नित्योदितो नित्ययुक्तो नित्यानन्दः सनातनः १३१
मायापतिर्योगपतिः कैवल्यपतिरात्मभूः। जन्ममृत्युजरातीतः कालातीतो भवातिगः ॥ १३२
पूर्णः सत्यः शुद्धबुद्धस्वरूपो नित्यचिन्मयः। योगप्रियो योगगम्यो भवबन्धैकमोचकः ॥ १३३
पुराणपुरुषः प्रत्यक्चैतन्यः पुरुषोत्तमः। वेदान्तवेद्यो दुर्ज्ञेयस्तापत्रयविवर्जितः ॥ १३४
ब्रह्मविद्याश्रयोऽनघः [*स्वप्रकाशः स्वयंप्रभुः। सर्वोपाय उदासीनः प्रणवः१०० सर्वतः समः॥
सर्वानवद्यो दुष्प्राप्यस्तुरीयस्तमसः परः]। कूटस्थः सर्वसंश्लिष्टो वाङ्मनोगोचरातिगः ॥१३६
संकर्षणः सर्वहरः कालः सर्वभयंकरः। अनुल्लङ्घ्यश्चित्रगतिर्महारुद्रो दुरासदः ॥ १३७
मूलप्रकृतिरानन्दः प्रद्युम्नो विश्वमोहनः। महामायो विश्वबीजं परशक्तिः सुखैकभूः ॥ १३८
सर्वकाम्योऽनन्तलीलः सर्वभूतवशंकरः। अनिरुद्धः सर्वजीवो हृषीकेशो मनःपतिः ॥ १३९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. फ. पुस्तकस्थः।

१ झ. ञ. 'य स्वा'। २ ख. ज. फ. 'नघः स्व'।

निरुपाधिप्रियो हंसोऽक्षरः सर्वनियोजकः । ब्रह्मप्राणेश्वरः सर्वभूतभृद्देहनायकः ॥ १४०
क्षेत्रज्ञः प्रकृतिस्वामी पुरुषो विश्वसूत्रधृक् । अन्तर्यामी त्रिधामाऽन्तःसाक्षी निर्गुण ईश्वरः १४१
योगिगम्यः पद्मनाभः शेषशायी श्रियः पतिः । श्रीशिवोपास्यपादाब्जो नित्यश्रीः श्रीनिकेतनः
नित्यवक्षस्थलस्थश्रीः श्रीनिधिः श्रीधरो हरिः । वश्यश्रीर्निश्चलश्रीदो विष्णुः क्षीराब्धिमन्दिरः
कौस्तुभोद्भासितोरस्को माधवो जगदार्तिहा । श्रीवत्सवक्षा निःसीमकल्याणगुणभाजनम् ॥ १४४
पीताम्बरो जगन्नाथो जगत्त्राता जगत्पिता । जगद्बन्धुर्जगत्स्रष्टा जगद्धाता जगन्निधिः ॥ १४५
जगदेकस्फुरद्वीर्यो नाहंवादी जगन्मयः । सर्वाश्चर्यमयः सर्वसिद्धार्थः सर्वरञ्जितः ॥ १४६
सर्वामोघोद्यमो ब्रह्मरुद्राद्युत्कृष्टचेतनः । शंभोः पितामहो ब्रह्मपिता शक्राद्यधीश्वरः ॥ १४७
सर्वदेवप्रियः सर्वदेवमूर्तिरनुत्तमः । सर्वदेवैकशरणं सर्वदेवैकदेवता ॥ १४८
यज्ञभुग्यज्ञफलदो यज्ञेशो यज्ञभावनः । यज्ञत्राता यज्ञपुमान्वनमाली द्विजप्रियः ॥ १४९
द्विजैकमानदो२०० विप्रकुलदेवोऽसुरान्तकः । सर्वदुष्टान्तकृत्सर्वसज्जनानन्यपालकः ॥ १५०
सप्तलोकैकजठरः सप्तलोकैकमण्डनः । सृष्टिस्थित्यन्तकृच्चक्री शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥ १५१
शङ्खभृन्नन्दकी पद्मपाणिर्गरुडवाहनः । अनिर्देश्यवपुः सर्वपूज्यस्त्रैलोक्यपावनः ॥ १५२
अनन्तकीर्तिर्निःसीमपौरुषः सर्वमङ्गलः । सूर्यकोटिप्रतीकाशो यमकोटिदुरासदः ॥ १५३
कंदर्पकोटिलावण्यो दुर्गाकोट्यरिमर्दनः । समुद्रकोटिगम्भीरस्तीर्थकोटिसमाह्वयः ॥ १५४
ब्रह्मकोटिजगत्स्रष्टा वायुकोटिमहाबलः । कोटीन्दुजगदानन्दी शंभुकोटिमहेश्वरः ॥ १५५
कुबेरकोटिलक्ष्मीवाञ्शक्रकोटिविलासवान् । हिमवत्कोटिनिष्कम्पः कोटिब्रह्माण्डविग्रहः ॥ १५६
कोट्यश्वमेधपापघ्नो यज्ञकोटिसमार्चनः । सुधाकोटिस्वास्थ्यहेतुः कामधुक्कोटिकामदः ॥ १५७
ब्रह्मविद्याकोटिरूपः शिपिविष्टः शुचिश्रवाः । विश्वंभरस्तीर्थपादः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ १५८
आदिदेवो जगज्जैत्रो मुकुन्दः कालनेमिहा । वैकुण्ठोऽनन्तमाहात्म्यो महायोगेश्वरोत्सवः ॥ १५९
नित्यतृप्तो लसद्भावो निःशङ्को नरकान्तकः । दीनानाथैकशरणं विश्वैकव्यसनापहः ॥ १६०
जगत्कृपाक्षमो नित्यं कृपालुः सज्जनाश्रयः । योगेश्वरः सदोदीर्णो वृद्धिक्षयविवर्जितः ॥ १६१
अधोक्षजो विश्वरेताः प्रजापतिशताधिपः । शक्रब्रह्मार्चितपदः शंभुब्रह्मोर्ध्वधामगः ॥ १६२
सूर्यसोमेक्षणो विश्वभोक्ता सर्वस्य पारगः । जगत्सेतुर्धर्मसेतुधरो विश्वधुरंधरः ॥ १६३
निर्ममोऽखिललोकेशो निःसङ्गोऽद्भुतभोगवान् । वश्यमायो वश्यविश्वो विष्वक्सेनः सुरोत्तमः ॥
सर्वश्रेयःपतिर्दिव्योऽनर्घ्यभूषणभूषितः । सर्वलक्षणलक्षण्यः सर्वदैत्येन्द्रदर्पहा ॥ १६५
समस्तदेवसर्वस्वं सर्वदैवतनायकः । समस्तदेवकवचं सर्वदेवशिरोमणिः ॥ १६६
समस्तदेवतादुर्गः प्रपन्नाशनिपञ्जरः । समस्तभयहृन्नामा भगवान्विष्टरश्रवाः ॥ १६७
विभुः सर्वहितोदर्को हतारिः स्वर्गतिप्रदः३०० । सर्वदैवतजीवेशो ब्राह्मणादिनियोजकः १६८
ब्रह्मशंभुपरार्धायुर्ब्रह्मज्येष्ठः शिशुस्वराट् । विराड्भक्तपराधीनः स्तुत्यः स्तोत्रार्थसाधकः ॥ १६९
परार्थकर्ता कृत्यज्ञः स्वार्थकृत्यसदोज्झितः । सदानन्दः सदाभद्रः सदाशान्तः सदाशिवः १७०
सदाप्रियः सदातुष्टः सदापुष्टः सदार्चितः । सदापूतः पावनाग्र्यो वेदगुह्यो वृषाकपिः ॥ १७१
सहस्रनामा त्रियुगश्चतुर्मूर्तिश्चतुर्भुजः । भूतभव्यभवन्नाथो महापुरुषपूर्वजः ॥ १७२

---

१ झ. न. °यः । मयको° । २ झ. °कों देवारिस्व° ।

नारायणो मञ्जुकेशः सर्वयोगविनिःसृतः । वेदसारो यज्ञसारः सामसारस्तपोनिधिः ॥ १७३
सांख्यश्रेष्ठः पुराणर्षिर्निष्ठा शान्तिः परायणम् । शिवत्रिशूलविध्वंसी श्रीकण्ठैकवरप्रदः ॥ १७४
नरः कृष्णो हरिर्धर्मनन्दनो धर्मजीवनः । आदिकर्ता सर्वसत्यः सर्वस्त्रीरत्नदर्पहा ॥ १७५
त्रिकालजितकंदर्प उर्वशीसृड्मुनीश्वरः । आद्यः कविर्हयग्रीवः सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ १७६
सर्वदेवमयो ब्रह्मगुरुर्वागीश्वरीपतिः । अनन्तविद्याप्रभवो मूलाविद्याविनाशकः ॥ १७७
सार्वज्ञ्यदो नमज्जाड्यनाशको मधुसूदनः । अनेकमन्त्रकोटीशः शब्दब्रह्मैकपारगः ॥ १७८
आदिविद्वान्वेदकर्ता वेदात्मा श्रुतिसागरः । ब्रह्मार्थवेदाहरणः सर्वविज्ञानजन्मभूः ॥ १७९
विद्याराजो ज्ञानमूर्तिर्ज्ञानसिन्धुरखण्डधीः । मत्स्यदेवो महाशृङ्गो जगद्बीजवहित्रधृक् ॥ १८०
लीलाव्याप्ताखिलाम्भोधिर्ऋग्वेदादिप्रवर्तकः । आदिकूर्मोऽखिलाधारस्तृणीकृतजगद्भरः ॥ १८१
अमरीकृतदेवौघः पीयूषोत्पत्तिकारणम् । आत्माधारो धराधारो यज्ञाङ्गो धरणीधरः ॥ १८२
हिरण्याक्षहरः पृथ्वीपतिः श्राद्धादिकल्पकः । समस्तपितृभीतिघ्नः समस्तपितृजीवनम् ॥ १८३
हव्यकव्यैकभुग्घ्व्यकव्यैकफलदायकः । रोमान्तर्लीनजलधिः क्षोभिताशेषसागरः ॥ १८४
महावराहो यज्ञघ्नध्वंसको याज्ञिकाश्रयः । श्रीनृसिंहो दिव्यसिंहः सर्वानिष्टार्थदुःखहा ॥ १८५
एकवीरोऽद्भुतबलो यन्त्रमन्त्रैकभञ्जनः । ब्रह्मादिदुःसहज्योतिर्युगान्ताग्न्यतिभीषणः ॥ १८६
कोटिवज्राधिकनखो जगद्दुष्प्रेक्ष्यमूर्तिधृक् । मातृचक्रप्रमथनो महामातृगणेश्वरः ॥ १८७
अचिन्त्यामोघवीर्याढ्यः समस्तासुरघस्मरः । हिरण्यकशिपुच्छेदी कालः संकर्षणीपतिः ॥ १८८
कृतान्तवाहनः सद्यः समस्तभयनाशनः । सर्वविघ्नान्तकः सर्वसिद्धिदः सर्वपूरकः ॥ १८९
समस्तपातकध्वंसी सिद्धिमन्त्राधिकाह्वयः । भैरवेशो हरार्तिघ्नः कालकोटिदुरासदः ॥ १९०
दैत्यगर्भस्राविनामा स्फुटद्ब्रह्माण्डगर्जितः । स्मृतमात्राखिलत्राताऽद्भुतरूपो महाहरिः ॥ १९१
ब्रह्मचर्यशिरःपिण्डी दिक्पालोऽर्धाङ्गभूषणः । द्वादशार्कशिरोदामा रुद्रशीर्षैकनूपुरः ॥ १९२
योगिनीग्रस्तगिरिजात्राता भैरवतर्जकः । वीरचक्रेश्वरोऽत्युग्रो यमारिः कालसंवरः ॥ १९३
क्रोधेश्वरो रुद्रचण्डीपरिवारादिदुष्टभुक् । सर्वाक्षोभ्यो मृत्युमृत्युः कालमृत्युनिवर्तकः ॥ १९४
असाध्यसर्वरोगघ्नः [*सर्वदुर्ग्रहसौम्यकृत् । गणेशकोटिदर्पघ्नो दुःसहाशेषगोत्रहा ॥ १९५
देवदानवदुर्दर्शो जगद्भयदभीषकः । समस्तदुर्गतित्राता जगद्भक्षकभक्षकः ॥ १९६
उग्रेशोऽम्बरमार्जारः कालमूषकभक्षकः । अनन्तायुधदोर्दण्डी नृसिंहो वीरभद्रजित् ॥ १९७
योगिनीचक्रगुह्येशः शक्रारिपशुमांसभुक् । रुद्रो नारायणो मेषरूपशंकरवाहनः ॥ १९८
मेषरूपशिवत्राता दुष्टशक्तिसहस्रभुक् । तुलसीवल्लभो वीरो वामाचाराखिलेष्टदः ॥ १९९
महाशिवः शिवारूढो भैरवैककपालधृक् । झिल्लिचक्रेश्वरः शक्रादिव्यमोहनरूपदः ॥ २००
गौरीसौभाग्यदो मायानिधिर्मायाभयापहः । ब्रह्मतेजोमयो ब्रह्मश्रीमयश्च त्रयीमयः ॥ २०१
सुब्रह्मण्यो बलिध्वंसी वामनोऽदितिदुःखहा । उपेन्द्रो नृपतिर्विष्णुः] कश्यपान्वयमण्डनः ॥ २०२
बलिस्वाराज्यदः सर्वदेवविप्रान्नदोऽच्युतः९०० । उरुक्रमस्तीर्थपादस्त्रिपदस्थस्त्रिविक्रमः ॥ २०३
व्योमपादः स्वपादाम्भःपवित्रितजगत्त्रयः । ब्रह्मेशाद्यभिवन्द्याङ्घ्रिर्द्रुतधर्मोऽह्रिधावनः ॥ २०४

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. साधुश्रे॰ ।

अचिन्त्याद्भुतविस्तारो विश्वदृक्शो महाबलः । राहुमूर्धापराङ्गच्छिद्भृगुपत्नीशिरोहरः ॥ २०५
पापात्रस्तः सदापुण्यो दैत्याशानित्यखण्डकः । पूरिताखिलदेवाशो विश्वार्थैकावतारकृत् २०६
स्वमायानित्यगुप्तात्मा भक्तचिन्तामणिः सदा । वरदः कार्तवीर्यादिराजराज्यप्रदोऽनघः २०७
विश्वश्लाघ्योऽमिताचारो दत्तात्रेयो मुनीश्वरः । पराशक्तिसदाश्लिष्टो योगानन्दसदोन्मदः २०८
समस्तेन्द्रारितेजोहृत्परमामृतपद्मपः । अनसूयागर्भरत्नं भोगमोक्षसुखप्रदः ॥ २०९
जमदग्निकुलादित्यो रेणुकाद्भुतशक्तिधृक् । मातृहत्यादिनिर्लेपः स्कन्दजिद्विप्रराज्यदः ॥ २१०
सर्वक्षत्रान्तकृद्वीरदर्पहा कार्तवीर्यजित् । सप्तद्वीपवतीदाता शिवार्चकयशःप्रदः ॥ २११
भीमः परशुरामश्च शिवाचार्यैकविश्वभूः । शिवाखिलज्ञानकोशो भीष्माचार्योऽग्निदैवतः ॥ २१२
द्रोणाचार्यगुरुर्विश्वजैत्रधन्वा कृतान्तजित् । अद्वितीयतपोमूर्तिर्ब्रह्मचर्यैकदक्षिणः ॥ २१३
मनुश्रेष्ठः सतां सेतुर्महीयान्वृषभो विराट् । आदिराजः क्षितिपिता सर्वरत्नैकदोहकृत् ॥ २१४
पृथुर्जन्माद्येकदक्षो गीःश्रीकीर्तिस्वयंवृतः । जगद्वृत्तिप्रदश्चक्रवर्तिश्रेष्ठोऽद्वयास्त्रधृक् ॥ २१५
सनकादिमुनिप्राप्यभगवद्भक्तिवर्धनः । वर्णाश्रमादिधर्माणां कर्ता वक्ता प्रवर्तकः ॥ २१६
सूर्यवंशध्वजो रामो राघवः सद्गुणार्णवः । काकुत्स्थो वीरराजार्यो राजधर्मधुरंधरः ॥ २१७
नित्यस्वस्थाश्रयः सर्वभद्रग्राही शुभैकदृक् । नररत्नं रत्नगर्भो धर्माध्यक्षो महानिधिः ॥ २१८
सर्वश्रेष्ठाश्रयः सर्वशस्त्रास्त्रग्रामवीर्यवान् । जगदीशो दाशरथिः सर्वरत्नाश्रयो नृपः ॥ २१९
समस्तधर्मसूः सर्वधर्मद्रष्टाऽखिलार्तिहा । अतीन्द्रो ज्ञानविज्ञानपारद्रष्टा क्षमाम्बुधिः ॥ २२०
सर्वप्रकृष्टः शिष्टेष्टो६०० हर्षशोकाद्यनाकुलः । पित्राज्ञात्यक्तसाम्राज्यः सपत्नोदयनिर्भयः २२१
गुहादेशार्पितैश्वर्यः शिवस्पर्धजटाधरः । चित्रकूटाप्तरत्नाद्रिर्जगदीशो वनेचरः ॥ २२२
यथेष्टामोघसर्वास्त्रो देवेन्द्रतनयाक्षिहा । ब्रह्मेन्द्रादिनतैषीको मारीचघ्नो विराधहा ॥ २२३
ब्रह्मशापहताशेषदण्डकारण्यपावनः । चतुर्दशसहस्रोग्ररक्षोघ्नैकशरैकधृक् ॥ २२४
खरारिस्त्रिशिरोहन्ता दूषणघ्नो जनार्दनः । जटायुषोऽग्निगतिदोऽगस्त्यसर्वस्वपात्रराट् ॥ २२५
लीलाधनुष्कोट्यपास्तदुन्दुभ्यस्थिमहाचलः । सप्ततालव्यधाकृष्टध्वस्तपातालदानवः ॥ २२६
सुग्रीवराज्यदोऽहीनमनसैवाभयप्रदः । हनुमद्रुद्रमुख्येशः समस्तकपिदेहभृत् ॥ २२७
सनागदैत्यबाणैकव्याकुलीकृतसागरः । सम्लेच्छकोटिबाणैकशुष्कनिर्दग्धसागरः ॥ २२८
समुद्राद्भुतपूर्वैकबद्धसेतुर्यशोनिधिः । असाध्यसाधको लङ्कासमूलोत्सादक्षिणः ॥ २२९
वरदृप्तजगच्छल्यपौलस्त्यकुलकृन्तनः । रावणिघ्नः प्रहस्तच्छित्कुम्भकर्णभिदुग्रहा ॥ २३०
रावणैकशिरश्छेत्ता निःशङ्केन्द्रैकराज्यदः । स्वर्गास्वर्गत्वविच्छेदी देवेन्द्रारातिनिर्हरः ॥ २३१
रक्षोदेवत्वहृद्धर्माधर्मत्वघ्नः पुरुष्टुतः । नतिमात्रदशास्यारिदत्तराज्यविभीषणः ॥ २३२
सुधावृष्टिमृताशेषस्वसैन्योज्जीवनैककृत् । देवब्राह्मणनामैकधाता सर्वामरार्चितः ॥ २३३
ब्रह्मसूर्येन्द्ररुद्रादिवन्द्यार्चितसताप्रियः । अयोध्याखिलराजाग्र्यः सर्वभूतमनोहरः ॥ २३४
स्वाम्यतुल्यकृपादण्डो हीनोत्कृष्टैकसत्प्रियः । श्वपक्ष्यादिन्यायदर्शी हीनार्थाधिकसाधकः ॥२३५
वधव्याजानुचितकृत्तारकोऽखिलतुल्यकृत् । पार्वत्य(पावित्र्या)धिक्यमुक्तात्मा प्रियात्यक्तः स्मरा-
रिजित् ॥ २३६

१ झ. ञ. स्वयोनिनि° । २ झ. शिवोऽखि° । ३ झ. °शो भस्माचा° । ४ क. ख. च ज. झ. ञ. जगद्रयो । ५ फ. तसर्वं° । ६ झ. °ङ्कामूलोत्कर्षणदक्षि° । ञ. °ङ्कामूलोत्कर्षसदक्षि° ।

साक्षात्कुशलवच्छद्मद्राविनो ह्यपराजितः । कोशलेन्द्रो वीरवाहुः सत्यार्थत्यक्तसोदरः ॥ २३७
शरसंधाननिर्धूतधरणीमण्डलो जयः । ब्रह्मादिकामसांनिध्यसनाथीकृतदैवतः ॥ २३८
ब्रह्मलोकाप्तचाण्डाल्याद्यशेषप्राणिसार्थकः । स्वर्नीतगर्दभश्वादिश्चिरायोध्यावनैककृत् ॥ २३९
रामो द्वितीयसौमित्रिर्लक्ष्मणः प्रहतेन्द्रजित् । विष्णुभक्तः सरामाङ्घ्रिपादुकाराज्यनिर्वृतिः २४०
भरतोऽसह्यगन्धर्वकोटिघ्नो लवणान्तकः । शत्रुघ्नो वैद्यराडायुर्वेदगर्भौषधीपतिः ॥ २४१
नित्यामृतकरो धन्वन्तरिर्यज्ञो जगद्धरः । सूर्यारिघ्नः सुराजीवो दक्षिणेशो द्विजप्रियः ॥ २४२
छिन्नमूर्धापदेशा(न्मुक्ता)र्कः शेषाङ्गस्थापितामरः । विश्वार्थाशेषक(कृ)द्राह्व(हु)शिरश्छेदा(त्ताऽ)-
क्षताकृतिः ॥ २४३
वाजपेयादिनामाऽग्निर्वेदधर्मपरायणः७०० । श्वेतद्वीपपतिः सांख्यप्रणेता सर्वसिद्धिराट् ॥ २४४
विश्वप्रकाशितज्ञानयोगमोहतमिस्रहा । [+देवहूत्यात्मजः सिद्धः कपिलः कर्दमात्मजः ॥] २४५
योगस्वामी ध्यानभङ्गसगरात्मजभस्मकृत् । धर्मो वृषेन्द्रः सुरभीपतिः शुद्धात्मभावितः ॥ २४६
शंभुस्त्रिपुरदाहैकस्थैर्यविश्वरथोद्वहः । भक्तशंभुजितो दैत्यामृतवापीसमस्तपः ॥ २४७
महाप्रलयविश्वैकद्वितीयो(निल)योऽखिलनागराट् । शेषदेवः सहस्राक्षः सहस्रास्यशिरोभुजः ॥ २४८
फणामणिकणाकारयोजिताच्छाम्बुदक्षितिः । कालाग्निरुद्रजनको मुशलास्त्रो हलायुधः ॥ २४९
नीलाम्बरो वारुणीशो मनोवाक्कायदोषहा । असंतोषदृष्टिमात्रपातितैकदशाननः ॥ २५०
विलसंयमनो घोरो रौहिणेयः प्रलम्बहा । मुष्टिकघ्नो द्विविदहा कालिन्दीकर्षणो बलः ॥ २५१
रेवतीरमणः पूर्वभक्तिखेदाच्युताग्रजः । देवकीवसुदेवाह्वकश्यपादितिनन्दनः ॥ २५२
वार्ष्णेयः सात्वतां श्रेष्ठः शौरिर्यदुकुलेश्वरः । नराकृतिः परं ब्रह्म सव्यसाचिवरप्रदः ॥ २५३
ब्रह्मादिकाम्यलालित्यजगदाश्चर्यशैशवः । पूतनाघ्नः शकटभिद्यमलार्जुनभञ्जकः ॥ २५४
वातासुरारिः केशिघ्नो धेनुकारिर्गवीश्वरः । दामोदरो गोपदेवो यशोदानन्ददायकः ॥ २५५
कालीयमर्दनः सर्वगोपगोपीजनप्रियः । लीलागोवर्धनधरो गोविन्दो गोकुलोत्सवः ॥ २५६
अरिष्टमथनः कामोन्मत्तगोपीविमुक्तिदः । सद्यःकुवलयापीडघाती चाणूरमर्दनः ॥ २५७
कंसारिरुग्रसेनादिराज्यव्यापारितामरः । सुधर्माङ्कितभूर्लोको जरासंधबलान्तकः ॥ २५८
त्यक्तभग्नजरासंधो भीमसेनयशःप्रदः । सांदीपनिमृतापत्यदाता कालान्तकादिजित् ॥ २५९
समस्तनारकत्राता सर्वभूपतिकोटिजित् । रुक्मिणीरमणो रुक्मिशासनो नरकान्तकः ॥ २६०
समस्तसुन्दरीकान्तो मुरारिर्गरुडध्वजः । एकाकिजितरुद्रार्कमरुदाद्यखिलेश्वरः ॥ २६१
देवेन्द्रदर्पहा कल्पद्रुमालंकृतभूतलः । वाणबाहुसहस्रच्छिन्नन्द्यादिगणकोटिजित् ॥ २६२
लीलाजितमहादेवो महादेवैकपूजितः । इन्द्रार्थार्जुननिर्भङ्गजयदः पाण्डवैकधृक् ॥ २६३
काशिराजशिरश्छेत्ता रुद्रशक्त्यैकमर्दनः । विश्वेश्वरप्रसादाढ्यः काशिराजसुतार्दनः ॥ २६४
शंभुप्रतिज्ञाविध्वंसी काशीनिर्दग्धनायकः८०० । काशीशगणकोटिघ्नो लोकशिक्षाद्विजार्चकः २६५
शिवतीव्रतपोवश्यः पुराशिववरप्रदः । शंकरैकप्रतिष्ठाधृक्स्वांशशंकरपूजकः ॥ २६६
शिवकन्याव्रतपतिः कृष्णा(ष्ण)रूपाशिवारिहा । महालक्ष्मीवपुर्गौरीत्राता वैदलवृत्रहा ॥ २६७

+ इदमर्धं क. ख. च. ज. ञ. पुस्तकस्थम् ।

१ क. ज. °लोदयः । २ ज. °क्षजाक्ष° । ३ झ. °वाहिहा । ञ. °वादिहा ।

स्वधाममुचुकुन्दैकनिष्कालयवनेष्टकृत् । यमुनापतिरानीतपरिलीनद्विजात्मजः ॥ २६८
श्रीदामरङ्कभक्तार्थभूम्यानीतैन्द्रवैभवः । दुर्वृत्तशिशुपालैकमुक्तिदो द्वारकेश्वरः ॥ २६९
आचाण्डालादिकप्राप्यद्वारकानिधिकोटिकृत् । अक्रूरोद्धवमुख्यैकभक्तः स्वच्छन्दमुक्तिदः॥ २७०
सबालस्त्रीजलक्रीडामृतवापीकृतार्णवः । ब्रह्मास्त्रदग्धगर्भस्थपरीक्षिज्जीवनैककृत् ॥ २७१
परिलीनाद्विजसुतानेताऽर्जुनमदापहः । गूढमुद्राकृतिग्रस्तभीष्माद्यखिलकौरवः ॥ २७२
यथा(पार्था)र्थखण्डिताशेपदिव्यास्त्रपार्थमोहहृत् । गर्भशापच्छलध्वस्तयादवोर्वीभरापहः ॥ २७३
जराव्याधारिगतिदः स्मृतमात्राखिलेष्टदः । कामदेवो रतिपतिर्मन्मथः शम्बरान्तकः ॥ २७४
अनङ्गो जितगौरीशो रतिकान्तः सदेप्सितः । पुष्पेषुर्विश्वविजयी स्मरः कामेश्वरीप्रियः ॥ २७५
उषापतिर्विश्वकेतुर्विश्वंतृप्तोऽधिपूरुषः । चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्युगविधायकः ॥ २७६
चतुर्वेदैकविश्वात्मा सर्वोत्कृष्टांशकोटिसूः । आश्रमात्मा पुराणर्षिर्व्यासः शाखासहस्रकृत् २७७
महाभारतनिर्माता कवीन्द्रो बादरायणः । कृष्णद्वैपायनः सर्वपुरुषार्थैकबोधकः ॥ २७८
वेदान्तकर्ता ब्रह्मैकव्यञ्जकः[2] पुरुवंशकृत् । बुद्धो ध्यानजिताशेषदेवदेवीजगत्प्रियः[3] ॥ २७९
निरायुधो जगज्जैत्रः श्रीधनो दुष्टमोहनः । दैत्यवेदबहिष्कर्ता वेदार्थश्रुतिगोपकः ॥ २८०
शौद्धोदनिर्दृष्टदिष्टः सुखदः सदसस्पतिः । यथायोग्याखिलकृपः सर्वशून्योऽखिलेष्टदः ॥ २८१
चतुष्कोटिपृथक्तत्त्वप्रज्ञापारमितेश्वरः । पाखण्डवेदमार्गेशः पाखण्डश्रुतिगोपकः ॥ २८२
कल्की विष्णुयशःपुत्रः कलिकालविलोपकः । समस्तम्लेच्छदुष्टघ्नः सर्वशिष्टद्विजातिकृत् ॥ २८३
सत्यप्रवर्तको देवद्विजदीर्घक्षुधापहः । अश्ववारादिरेवन्तः पृथ्वीदुर्गतिनाशनः ॥ २८४
सद्यःक्ष्मानन्तलक्ष्मीकृन्नष्टनिःशेषधर्मवित् । अनन्तस्वर्णयागैकहेमपूर्णाखिलद्विजः ॥ २८५
असाध्यैकजगच्छास्ता विश्वबन्धो जयध्वजः । आत्मतत्त्वाधिपः कर्तृश्रेष्ठो विधिरुमापतिः २८६
भर्तृश्रेष्ठः[6]९०० प्रजेशाग्र्यो मरीचिर्जनकाग्रणीः । कश्यपो देवराडिन्द्रः प्रह्लादो दैत्यराट्शशी ॥
नक्षत्रेशो रविस्तेजःश्रेष्ठः शुक्रः कवीश्वरः । महर्षिराड्भृगुर्विष्णुरादित्येशो बलिस्वराट् ॥ २८८
वायुर्वह्निः शुचिश्रेष्ठः शंकरो रुद्रराड्गुरुः । विद्वत्तमश्चित्ररथो गन्धर्वाग्र्योऽक्षरोत्तमः ॥ २८९
वर्णादिरग्र्यस्त्री गौरी शक्त्यग्र्या श्रीश्च नारदः । देवर्षिराट्पाण्डवाग्र्योऽर्जुनो वादः प्रवादराट्॥
पावनः पावनेशानो वरुणो यादसांपतिः । गङ्गा तीर्थोत्तमो द्यूतं छलकाग्र्यं वरौषधम् ॥ २९१
अन्नं सुदर्शनोऽस्त्राग्र्यं वज्रं प्रहरणोत्तमम् । उच्चैःश्रवा वाजिराज ऐरावत इभेश्वरः ॥ २९२
अरुन्धत्येकपत्नीशो ह्यश्वत्थोऽशेषवृक्षराट् । अध्यात्मविद्या विद्याग्र्यः प्रणवश्छन्दसां वरः २९३
मेरुर्गिरिपतिर्मार्गो मासाग्र्यः कालसत्तमः । दिनाद्यात्मा पूर्वसिद्धः कपिलः साम वेदराट् २९४
तार्क्ष्यः खगेन्द्र ऋत्वग्र्यो वसन्तः कल्पपादपः । दातृश्रेष्ठः कामधेनुरार्तिघ्नाग्र्यः सुहृत्तमः २९५
चिन्तामणिर्गुरुश्रेष्ठो माता हिततमः पिता । सिंहो मृगेन्द्रो नागेन्द्रो वासुकिर्नृवरो नृपः ॥ २९६
वर्णेशो ब्राह्मणश्चेतः करणाग्र्यं १०००नमो नमः । इत्येतद्वासुदेवस्य विष्णोर्नामसहस्रकम् २९७
सर्वापराधशमनं परं भक्तिविवर्धनम् । अक्षयं ब्रह्मलोकादिसर्वस्वर्गैकसाधनम् ॥ २९८
विष्णुलोकैकसोपानं सर्वदुःखविनाशनम् । समस्तसुखदं सद्यः परं निर्वाणदायकम् ॥ २९९

---

१ झ. °श्वदीसो° । ञ. °श्वदसो° । २ झ. श्रीधरो । ३ फ. °तिसागरः । शौ° । ४ झ. ञ. °वन्तपृ°। ५ फ. °मेधृक्। ध्र° । ६ च. म. °श्रेष्ठो प्रजे° ।

कामक्रोधादिनिःशेषमनोमलविशोधनम् । शान्तिदं पावनं नृणां महापातकिनामपि ॥ ३००
सर्वेषां प्राणिनामाशु सर्वाभीष्टफलप्रदम् । समस्तविघ्नशमनं सर्वारिष्टविनाशनम् ॥ ३०१
घोरदुःखप्रशमनं तीव्रदारिद्र्यनाशनम् । ऋणत्रयापहं गुह्यं धनधान्ययशस्करम् ॥ ३०२
सर्वैश्वर्यप्रदं सर्वसिद्धिदं सर्वधर्मदम् । तीर्थयज्ञतपोदानव्रतकोटिफलप्रदम् ॥ ३०३
जगज्जाड्यप्रशमनं सर्वविद्याप्रवर्तकम् । राज्यदं भ्रष्टराज्यानां रोगिणां सर्वरोगहृत् ॥ ३०४
वन्ध्यानां सुतदं चाऽऽशु क्षीणानां जीवितप्रदम् । भूतग्रहविषध्वंसि ग्रहपीडाविनाशनम् ॥३०५
माङ्गल्यं पुण्यमायुष्यं श्रवणात्पठनाज्जपात् । सकृदस्याखिला वेदाः साङ्गा मन्त्राश्च कोटिशः ३०६
पुराणशास्त्रस्मृतयः श्रुताः स्युः पठितास्तथा । जप्त्वाऽस्यैकाक्षरं श्लोकं पादं वा पठति प्रिये ॥
नित्यं सिध्यति सर्वेष्टमचिरात्किमुताखिलम् । नानेन सदृशं सद्यःफलदं सर्वकर्मसु ॥ ३०८
इदं भद्रे त्वया गोप्यं पाठ्यं स्वार्थैकसिद्धये । नावैष्णवाय दातव्यं विकल्पापहतात्मने ॥ ३०९
भक्तिश्रद्धाविहीनाय विष्णुसामान्यदर्शिने । देयं पुत्राय शिष्याय सुहृदे हितकाम्यया ॥ ३१०
मत्प्रसादादृते नेदं ग्रहीष्यन्त्यल्पमेधसः । कलौ सद्यःफलं कल्पग्रामं नेष्यति नारदः ॥ ३११
लोकानां भाग्यहीनानां येन दुःखं विनश्यति । द्विजेषु वैष्णवेष्वेतदार्यावर्ते भविष्यति ॥ ३१२
नास्ति विष्णोः परं धाम नास्ति विष्णोः परं तपः । नास्ति विष्णोः परो धर्मो नास्ति मन्त्रो ह्यवैष्णवः ॥ ३१३
[*नास्ति विष्णोः परं सत्यं नास्ति विष्णोः परो जपः । नास्ति विष्णोः परं ध्यानं नास्ति विष्णोः परा गतिः] ॥ ३१४
किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः शास्त्रैः किं बहुविस्तरैः । वाजपेयसहस्रैर्वा भक्तिर्यस्य जनार्दने ॥ ३१५
सर्वतीर्थमयो विष्णुः सर्वशास्त्रमयः प्रभुः । सर्वक्रतुमयो विष्णुः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
आब्रह्मसारसर्वस्वं सर्वमेतन्मयोदितम् ॥ ३१६

पार्वत्युवाच—

धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽस्मि कृतार्थाऽस्मि जगत्पते । यन्मयेदं श्रुतं स्तोत्रं त्वद्रहस्यं सुदुर्लभम् ३१७
अहो बत महत्कष्टं समस्तसुखदे हरौ । विद्यमानेऽपि देवेश मूढाः क्लिश्यन्ति संसृतौ ॥ ३१८
यमुद्दिश्य सदा नाथो महेशोऽपि दिगम्बरः । जटिलो भस्मलिप्ताङ्गो तपस्वी वीक्ष्यते जनैः ३१९
ततोऽधिकोऽस्ति को देवो लक्ष्मीकान्तात्प्रभुर्द्विपः । यत्तत्त्वं चिन्त्यते नित्यं त्वया योगेश्वरेण हि ॥
ततः परं किमधिकं पदं श्रीपुरुषोत्तमात् । तमविज्ञाय के मूढा यजन्ते ज्ञानमानिनः ॥ ३२१
मुषिताऽस्मि त्वया नाथ चिरं यद्द्वयमीश्वरः । प्रकाशितो न मे यस्मात्त्वदाद्या दिव्यशक्तयः ३२२
अहो सर्वेश्वरो विष्णुः सर्वदेवोत्तमोत्तमः । भवदादिगुरुर्मूढैः सामान्य इव वीक्ष्यते ॥ ३२३
महीयसां हि माहात्म्यं भजमानान्भजन्ति ते । द्विषतोऽपि वृथा पापान्नोपेक्षन्ते क्षमान्विताः ३२४
मयाऽपि बाल्ये स्वपितुः प्रजा दृष्ट्वा बुभुक्षिता । दुःखादशक्ता संपोष्टुं श्रियमाराध्य वै भृता ३२५
तया संनिहिताभ्यश्च प्रजाभ्यो भवदादयः । विलसन्ति सशक्राद्याः ससुहृन्मित्रबान्धवाः ३२६
तया विना क्व देवत्वं क्वैश्वर्यं क्व परिग्रहः । सर्वे भवन्ति जीवन्तो यातनास्विव संस्थिताः ३२७

* अयं श्लोकः क. ख च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. भजन्ते ।

तामृते नैव धर्मोऽर्थः कामो मोक्षोऽपि दूरतः । क्षुधितानां दुर्गतानां कुतो योगसमाधयः ॥३२८
स च संसारसारैकः सर्वलोकैकनायकः । वशगा कमला यस्य त्यक्त्वा त्वामपि शंकर ॥ ३२९
अनौद्धत्येन शौर्येण रूपेणाऽऽर्जवसंपदा । सर्वातिशायिवीर्येण संपूर्णस्य महात्मनः ॥ ३३०
कस्तेन तुल्यतामेति देवदेवेन विष्णुना । यस्यांशांशावतारेण विना सर्वं विलीयते ॥ ३३१
जगदेतत्तथाऽप्याहुर्दोपायैतद्विमोहिताः । नास्य जन्म न वा मृत्युर्नाप्यं स्वार्थमेव च ॥ ३३२
कामाद्यासक्तचित्तत्वात्किंतु सर्वेश्वर प्रभो । त्वन्मयत्वात्प्रमादाद्वा शक्नोमि पठितुं न चेत् ३३३
विष्णोः सहस्रनामैतत्प्रत्यहं वृषभध्वज । नाम्नैकेन तु येन स्यात्तत्फलं ब्रूहि मे प्रभो ॥ ३३४

महादेव उवाच—

राम रामेति रामेऽतिरमे रामे मनोरमे । सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ ३३५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे विष्णोर्नामसहस्रकं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५७७३

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ब्राह्मणा वा क्षत्रिया वा वैश्या वा गिरिकन्यके । शूद्रा वाऽथ विशेषेण पठन्त्यनुदिनं यदि ॥१
धनधान्यसमायुक्ता यान्ति विष्णोः परं पदम् । श्लोकं वा श्लोकमर्धं वा पादं पादार्धमेव च ॥२
पठनान्मोक्षमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् । विन्यासेन युतं देवि विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ ३
ये पठन्ति नरश्रेष्ठास्ते यान्ति पदमव्ययम् । एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वाऽथ यः पठेत् ॥ ४
धनायुर्वर्धते तस्य यावदिन्द्राश्चतुर्दश । पुत्रान्पौत्रांस्तथा लक्ष्मीं संपदं विपुलां लभेत् ॥ ५
किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने । विष्णोर्नामसहस्रं तु परं निर्वाणदायकम् ॥ ६
[*लिखित्वा पुस्तिका येन स्थापिता देवसद्मनि । पूजिता स्वापदादेवी पुत्रपौत्रार्थदायका] ॥७
पूजनं प्रथमं तस्या कृतं येन नरेण तु । संपूर्णः पूजितो विष्णुर्भवेत्पूजा च वार्षिकी ॥ ८
व्यग्रत्वं च न कर्तव्यं पठने तु विशेषतः । यदि चेत्क्रियते पाठे ह्यायुर्वित्तं च नश्यति ॥ ९
यावन्ति भुवि तीर्थानि जम्बूद्वीपेषु सर्वदा । तानि तीर्थानि तत्रैव विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ १०
तत्रैव गङ्गा यमुना च वेणी गोदावरी तत्र सरस्वती च ॥
सर्वाणि तीर्थानि वसन्ति तत्र यत्र स्थितं नामसहस्रकं तत् ॥ ११
इदं पवित्रं परमं भक्तानां वल्लभं सदा । ध्येयं हि दास्यभावेन भक्तिभावेन चेतसा ॥ १२
परं सहस्रनामाख्यं ये पठन्ति मनीषिणः । सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते यान्ति हरिसंनिधौ ॥ १३
अरुणोदयकाले तु ये पठन्ति जपन्ति च । आयुर्बलं च तेषां श्रीर्वर्धते च दिने दिने ॥ १४
रात्रौ जागरणे प्राप्ते कलौ भागवतो नरः । पठनान्मुक्तिमाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १५
एकैकेन तु नाम्ना वै हरौ तुलसिकार्पणात् । पूजा सा चैव विज्ञेया कोटियज्ञफलाधिका ॥ १६
मार्गे वा गच्छमानास्तु ये पठन्ति द्विजातयः । न दोषा मार्गजास्तेषां भवन्ति किल पार्वति ॥ १७

---

* अयं श्लो॰ ङ॰ पु॰ पुस्तकस्थः ।

भृणु देवि प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं केशवस्य तु । ये शृण्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते पुण्याः पुण्यरूपिणः ॥१८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे सहस्रनाममहिमा नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५७९१

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ॐ रामरक्षास्तोत्रमन्त्रस्य विश्वामित्र ऋषिः । श्रीरामो देवता । अनुष्टुप्छन्दः । विष्णुप्रीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ १

अतसीपुष्पसंकाशं पीतवाससमच्युतम् । ध्यात्वा वै पुण्डरीकाक्षं श्रीरामं विष्णुमव्ययम् ॥ २

पातु वो हृदयं रामः श्रीकण्ठः कण्ठमेव च । नाभिं पातु मखत्राता कटिं मे विश्वरक्षकः ॥ ३

करौ पातु दाशरथिः पादौ मे विश्वसूत्रधृक् । चक्षुषी पातु वै देवः सीतापतिरनुत्तमः ॥ ४

शिखां मे पातु विश्वात्मा कर्णौ मे पातु कामदः । पार्श्वयोस्तु सुरत्राता कालकोटिदुरासदः ॥५

अनन्तः सर्वदा पातु शरीरं विश्वनायकः । जिह्वां मे पातु पापघ्नो लोकशिक्षाप्रवर्तकः ॥ ६

राघवः पातु मे दन्तान्केशान्रक्षतु केशवः । सक्थिनी पातु मे दत्तविजयो नाम विश्वसृक् ॥ ७

एतां रामबलोपेतां रक्षां यो वै पुमान्पठेत् । स चिरायुः सुखी विद्वाँल्लँभते दिव्यसंपदम् ॥ ८

रक्षां करोति भूतेभ्यः सदा रक्षतु वैष्णवी । रामेति रामभद्रेति रामचन्द्रेति यः पठेत् ॥ ९

विमुक्तो हि नरः पापान्मुक्तिं प्राप्नोति शाश्वतीम् । वसिष्ठेन इदं प्रोक्तं गुरवे विष्णुरूपिणे ॥१०

ततो मे ब्रह्मणा प्रोक्तं मयोक्तं नारदं प्रति । नारदेन तु भूर्लोके प्रापितं स्वजनैः सह ॥ ११

सुप्ता वाऽथ गृहे वाऽपि मार्गे गच्छन्त एव वा । ये पठन्ति नरश्रेष्ठास्ते नराः पुण्यभागिनः १२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे रामरक्षास्तोत्रं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५८०३

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्ममाहात्म्यमुत्तमम् । यच्छ्रुत्वा न पुनर्जन्म जायते भुवि कर्हिचित् ॥ १

धर्मादर्थं च कामं च मोक्षं च त्रितयं लभेत् । तस्माद्धर्मं समीहेत विद्वाँन्स बहुधा स्मृतः ॥ २

तपसा चैव दानेन व्रतेन नियमेन च । तपसा प्राप्यते स्वर्गः सात्त्विकेन तथैव च ॥ ३

इहाऽऽयातो लभेद्राज्यं क्रोधलोभविवर्जितः । जन्मान्तरेण मुक्तिः स्यात्पदं विन्दति वैष्णवम् ४

तपसा राजसेनेह राजसश्चैव जायते । तप्त्वा तामसभावेन क्रूरकर्माऽतिनिष्ठुरः ॥ ५

---

१ ङ °त्रस्य । २ ञ. °स्य महार्षिवि° । ३ ङ. °समुनिप्रियम् । ४-क. ख. च. ज. झ. ञ. °श्वरूपधृ° । ५ अ. °ति वा स्मरेत् । ६ च. च लभते पुमान् । त° । ७ क. ख. च. ज झ. ञ. °द्वान्यः स बुधः स्मृ° । ८ ङ. ञ. °र्मो हि नि° ।

तपस्तद्रक्षसां चोक्तं भुक्तिदं तामसात्मनाम् । यत्तप्तं सात्त्विकं चैव तत्तपो भवति [*ध्रुवम् ॥ ६
रजस्तमोभ्यां नियतं तपस्यतां पर्णाशिनां वायुभुजां मुनिर्जने ।
तपस्विनां चैव धनादि वाञ्छतां वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति] रागिणाम् ॥ ७
गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपस्त्वकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते ।
निवृत्तरागस्य तपोवनं गृहं गृहाश्रमोऽतो गदितः स्वधर्मः ॥ ८
सुदुस्तरः स त्वजितेन्द्रियाणां संहन्यते श्रेष्ठतमः शुभाश्रमः ।
गृहस्थधर्मः प्रवरो मनीषिणां ब्रह्मादिभिश्चाभिहितो नगात्मजे ॥ ९
तप्त्वा तपः सन्विपिने क्षुधार्तो गृहं समायाति सदाऽन्नदातुः ।
भक्त्या[५] स चान्नं प्रददाति तस्मै तपोविभागं भजते हि तस्य ॥ १०
गृहाश्रमं ज्येष्ठमिहाऽऽश्रमाणां सम्यक्सदा पालयते मनुष्यः ।
इहैव भुञ्जन्स मनुष्यभोगान्स्वर्गं प्रयातीति न संशयोऽत्र ॥
सदा गृहं पालयतां नराणां पापं समायाति कथं हि देवि ॥ ११
गृहाश्रमः पुण्यतमः सर्वदा तीर्थवद्गृहम् । अस्मिन्गृहाश्रमे पुण्ये दानं देयं विशेषतः ॥ १२
देवानां पूजनं यत्र अतिथीनां तु भोजनम् । पथिकानां च शरणमतो धन्यतमो मतः ॥ १३
तद्गृहं तु समाश्रित्य येऽर्चयन्ति द्विजन्मनः । आयुर्लक्ष्मीः सुतास्तेषां न हीयन्ते कदाचन ॥ १४
शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि महापापविशोधनम् । सर्वसंपत्करं दानमिहामुत्रफलप्रदम् ॥ १५
शुभे काले समायाते सम[७]भ्यर्च्येन्दुदैवतम् । नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा दद्याद्दानं स्वशक्तितः ॥ १६
गृहीत्वा परद्रव्यं च द्विजदेवेभ्य एव हि । दद्यात्स निरयं दृष्ट्वा पश्चाद्याति परां गतिम् ॥ १७
शतानीको यथा दानात्स्वपुत्रैश्चावतारितः । दत्त्वाऽन्ये च द्विजेभ्यश्च संगता धर्मतो दिवम् ॥१८
धर्मस्थानेषु यैर्दत्तं तेषां धर्ममुदाहृतम् । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि वित्तदानं समासतः ॥ १९
देहशुद्धिकरं दानं न भूतं न भविष्यति । पापहन्ता येन पुमाञ्जायते नात्र संशयः ॥ २०
भोगान्भुक्त्वा ततश्चायं याति विष्णुं सनातनम् । पुरा वै ब्रह्मणा चोक्तं भार्गवाय महात्मने २१
पापयुक्ताय रामाय तुलावृषभमेव च । पापकर्मरतश्चैव वधबन्धक्रियो नृपः ॥ २२
अभक्ष्यभक्षणरतो भ्रूणहा गुरुतल्पगः । एतेऽप्यनृतवादी च प्रसूयन्ते वियोनिषु ॥ २३
अयाज्ययाजनं कृत्वा याचयित्वा तु निन्दितात् । सदा कोपसमायुक्तः साधूनां पीडने रतः २४
विश्वासोपहतश्चैव अशुचिर्धर्मनिन्दकः । पापैरेभिः समायुक्तो ज्ञात्वाऽऽत्मानं गतायुषम् ॥ २५
इति ज्ञात्वा तु भो देवि दानं देयं विशेषतः । बहवो धर्मकर्तारो वैष्णवा भुवि विश्रुताः ॥ २६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे दानधर्मकथनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९८२९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ड. फ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. °क्तं पुनः किं तमसावृतम् । य° । २ ज. शुभाशुभः । ३ ङ. °क्त्या यतोऽन्नं । ४ झ. पूजनम् । ५ ङ. ये ददन्ति । ६ च. °वैत्र सुखदं दा° । ७ क. ख. ज. झ. °भ्यर्चेत्स्वदै° । च. ञ. °भ्यर्च्य स दै° । ८ ङ. विष्णोः ।

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

गण्डिकायास्तु माहात्म्यं वक्ष्ये देवि विधानतः । यथा गङ्गा तथा सा च कथिता नगनन्दिनि १
शालग्रामशिला यत्र जायते बहुधा तथा । माहात्म्यं चैव तस्याश्च कथितं मुनिसत्तमैः ॥ २
अण्डजा उद्भिजा यत्र स्वेदजाश्च जरायुजाः । यस्या दर्शनमात्रेण पुण्यरूपास्तु पार्वति ॥ ३
उत्तरे सा तु संभूता गण्डिका तु महानदी । संस्मृता संस्मृता नूनं पापं हन्त्यगनन्दिनि ॥ ४
यत्र नारायणो देवो नित्यं तिष्ठति भूतिदः । शङ्खचक्रधरास्तस्य समीपे निवसन्ति ये ॥ ५
ते मृत्युं समनुप्राप्य दिव्यरूपाश्चतुर्भुजाः । ऋषयस्तत्र तिष्ठन्ति देवाश्चैव विशेषतः ॥ ६
रुद्रा नागास्तथा यक्षा नात्र कार्या विचारणा । तस्याः समीपे ह्येकोऽयं (प एकं हि) स्थूलो(लं)
वै विष्णुरूपधृक् ॥ ७
स्थलेऽस्मिन्वर्तते मूर्तिर्बहुरूपा सुखप्रदा । चतुर्विंशतिमूर्तीनां जातयः सन्ति तत्र वै ॥ ८
एका वै मत्स्यरूपा च [*कूर्म रूपा तथैव च । वाराही नारसिंही च वामनी च शुभप्रदा ॥ ९
रामाख्या परशुरामा च] कृष्णरूपा तु मुक्तिदा । अन्या च या बुध(द्धा) प्रोक्ता स्थले वै वि-
ष्णुसंज्ञके ॥ १०
कल्किनाम्नी तथा पुण्या कपिला या मयोदिता । अन्यास्तु विविधाकारा दृश्यन्ते बहुधा अपि
तिष्ठन्ति मूर्तयः सर्वा नानारूपा ह्यनेकशः । सा गङ्गा महती पुण्या धर्मकामार्थमुक्तिदा ॥ १२
यस्यां भूमौ हृषीकेशो नियमेन समन्वितः । वर्ततेऽद्यापि तत्रैव मया सह न संशयः ॥ १३
भ्रूणहत्याबालहत्यागोहत्याचवि(भिर्वि)शेषतः । यस्याः स्पर्शनमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्बिषात् १४
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैवान्यजातयः । सर्वे ते वै विमुच्यन्ते दर्शनाद्गण्डिकाम्बुनः॥१५
इयं वेणीसमा पुण्या पापिनां तु विशेषतः । मुच्यते ब्रह्महा यत्र इतरेषां तु का कथा ॥ १६
सर्वदा सर्वकाले तु अहं गच्छामि पार्वति । तीर्थानां तीर्थराजोऽयं ब्रह्मणा भाषितः किल ॥१७
तत्र स्नानं च दानं च मुनिभिः परिकल्पितम् । आषाढे पुण्यकाले तु तत्र गच्छामि सुन्दरि १८
मासैकं विधिना चैव स्नानं तत्र करोम्यहम् । तारकं तत्र विशदं जपामि तु निरन्तरम् ॥ १९
अतोऽहं वैष्णवो जातो विष्णुक्षेत्रे यतो गतः । विष्णुना निर्मितं पूर्वं क्षेत्रं तत्तु महत्तरम् ॥ २०
वैष्णवानां च गतिदं पावनं परमं स्मृतम् । भवेऽस्मिन्मानुषे जन्म दुर्लभं देवि सर्वदा ॥ २१
दुर्लभं गण्डिकातीर्थं विष्णुक्षेत्रं तु दुर्लभम् । अतो ह्याषाढमासे तु गन्तव्यं द्विजसत्तमैः ॥ २२
तत्र गत्वा विशेषेण शङ्खचक्रादिधारणम् । कर्तव्यं तु द्विजश्रेष्ठैः पवित्रं परमं स्मृतम् ॥ २३
शङ्खतीर्थं(चिह्नं)तु वामे वै दक्षिणे चक्रचिह्नितम् । द्विजानां मुक्तिदं प्रोक्तं धारितव्यं प्रयत्नतः २४
ब्राह्मणैश्च विशेषेण शङ्खचक्रादिधारणम् । धृते सति महादेवि वैष्णवास्ते हि मानवाः ॥ २५
न गण्डिकासमं तीर्थं न व्रतं द्वादशीसमम् । न देवः केशवान्यो वै भूयो भूयो वरानने ॥ २६
गण्डिकायास्तु माहात्म्यं ये शृण्वन्ति नरोत्तमाः।इह लोके सुखं भुक्त्वा विष्णुलोकं हि यान्ति ते

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे गण्डिकातीर्थमाहात्म्यकथनं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९८९९

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ पुस्तकस्थः ।

---

१ ग. °लाख्या म° ।

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—
शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि स्तोत्रं चाभ्युदयं ततः । यच्छ्रुत्वा मुच्यते पापी ब्रह्महा नात्र संशयः १
धाता वै नारदं प्राह तदहं तु ब्रवीमि ते । मामुवाच ततो देवः स्वयंभूरमितद्युतिः ॥ २
प्रगृह्य रुचिरं बाहुं स्मारये चोर्ध्वदेहकम् । भगवान्नारायणः श्रीमान्देवश्चक्रायुधो हरिः ॥ ३
शार्ङ्गधारी हृषीकेशः पुराणपुरुषोत्तमः । अजितः खड्गभिज्जिष्णुः कृष्णश्चैव सनातनः ॥ ४
एकशृङ्गो वराहस्त्वं भूतभव्यभवात्मकः । अक्षरं ब्रह्म सत्यं तु आदौ चान्ते च राघवः ॥ ५
लोकानां त्वं परो धर्मो विष्वक्सेनश्चतुर्भुजः । सेनानीरक्षणस्त्वं च वैकुण्ठस्त्वं जगत्प्रभो ॥ ६
प्रभवश्चाव्ययस्त्वं च उपेन्द्रो मधुसूदनः । पृश्निगर्भो धृतार्चिस्त्वं पद्मनाभो रणान्तकृत् ॥ ७
शरण्यं शरणं च त्वामाहुः सेन्द्रा महर्षयः । ऋक्सामश्रेष्ठो वेदात्मा शतजिह्वो महर्षयः ॥ ८
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोंकारः परंतपः । शतधन्वा वसुः पूर्वं वसूनां त्वं प्रजापतिः ॥ ९
त्रयाणामपि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः । रुद्राणामष्टमो रुद्रः साध्यानामपि पञ्चमः ॥ १०
अश्विनौ चापि कर्णौ ते सूर्यचन्द्रौ च चक्षुषी । अन्ते चाऽऽदौ च मध्ये च दृश्यसे त्वं परंतप ॥
प्रभवो निधनं चासि न विदुः को भवानिति । दृश्यसे सर्वलोकेषु गोषु च ब्राह्मणेषु च ॥ १२
दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु गुहासु च । सहस्रनयनः श्रीमाञ्शतशीर्षः सहस्रपात् ॥ १३
त्वं धारयसि भूतानि वसुधां च सपर्वताम् । अन्तःपृथिव्यां सलिले सर्वस(वर्तसे) त्वं महोरगः॥
त्रीँल्लोकाधारयंत्राम देवगन्धर्वदानवान् । अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी[*सरस्वती ॥ १५
देवा रोमणि गात्रेषु निर्मितास्ते स्वमायया । निमिषस्ते स्मृता रात्रिरुन्मेषो दिवसस्तथा ॥ १६
संस्कारस्ते भवेद्देहो न तदस्ति वि]ना त्वया । जगत्सर्वं शरीरं तत्स्थै(ति स्थै)र्यं च वसुधातलम्
अग्निः कोपः प्रसादस्ते शेषः श्रीमांश्च लक्ष्मणः । त्वया लो[का]स्त्रयः क्रान्ताः पुराणैर्विक्रमैस्त्रिभिः
त्वयेन्द्रश्च कृतो राजा बलिर्बद्धो महासुरः । लोकान्संहृत्य कालस्त्वं निवेश्याऽऽत्मनि केवलम् ॥
करोष्येकार्णवं घोरं दृश्यादृश्ये च नान्यथा । त्वया सिंहवपुः कृत्वा परमं दिव्यमद्भुतम् ॥ २०
भयदः सर्वभूतानां हिरण्यकशिपुर्हतः । त्वमश्ववदनो भूत्वा पातालतलमाश्रितः ॥ २१
संहृतं परमं हव्यं रहस्यं वै पुनः पुनः । यत्परं श्रूयते ज्योतिर्यत्परं श्रूयते परः(म्) ॥ २२
यत्परं परतश्चैव परमात्मेति कथ्यते । परो मन्त्रः परं तेजस्त्वमेव हि निगद्यसे ॥ २३
हव्यं कव्यं पवित्रं च प्राप्तिः स्वर्गापवर्गयोः । स्थित्युत्पत्तिविनाशान्त त्वामाहुः प्रकृतेः परम् २४
यज्ञश्च यजमानश्च होता चाध्वर्युरेव च । भोक्ता यज्ञफलानां च त्वं वै वेदैश्च गीयसे ॥ २५
सीता लक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवः कृष्णः प्रजापतिः । वधार्थं रावणस्य त्वं प्रविष्टो मानुषीं तनुम् २६
तदिदं च त्वया कार्यं कृतं कर्मभृतां वर । निहतो रावणो राम प्रहृष्टा देवताः कृताः ॥ २७
अमोघं देव वीर्यं ते नमोऽमोघपराक्रम । अमोघं दर्शनं राम नमोऽमोघस्तव स्तवः ॥ २८

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. ते । तमु° । २ झ. °येच्चोर्ध्वे° । ३ ङ. त्यं ते आ° । झ. °त्यं तु अधोक्षज च । ४ ख. ञ. राघव । ५ ङ. °रक्षणीयस्त्वं । फ. °रग्रणीस्त्वं । ६ झ. पुष्टिगर्भो । ७ ञ. °रग । श्री° । ८ ञ. °यज्ञास्ते दे° । ९ ङ. देवैश्च । १० फ. °हृष्टो दिवमाक्रमः । अ° ।

अमोघास्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तो नरा भुवि । ये च त्वां देव संभक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम् २९
इममार्षं स्तवं पुण्यमितिहासं पुरातनम् । ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवः ॥ ३०
कथमिह हि पराभवं व्रजेयुः पुरुषवराः पुरुषोत्तमे हि(मस्य) भक्ताः ॥
न हि विगतिश्चतुर्भुजप्रियाणां त्रिदश इहास्ति वरप्रदो विशिष्टः ॥ ३१
स्तोत्राणां प्रवरं स्तोत्रं राघवस्य महात्मनः । त्रिकाले यः(तु) पठेन्नित्यं(ऽन्मुक्तो) महापात-
कवानपि ॥ ३२
संध्याकाले द्विजश्रेष्ठैः श्राद्धकाले विशेषतः । पठनीयं प्रयत्नेन भक्तिभावेन चेतसा ॥ ३३
इदं गोप्यं हि परमं नाऽऽख्येयं कर्हिचित्क्वचित् । पठनान्मुक्तिमाप्नोति शाश्वती सा भवेद्ध्रुवम्
प्रथमं पिण्डपूजान्ते ब्राह्मणैर्नरसत्तमैः । पठितव्यमिदं स्तोत्रं श्राद्धमक्षय्यमाप्नुयात् ॥ ३५
इदं पवित्रं परमं जनानां मुक्तिदायकम् । लिखित्वा वै गृहे यस्तु धारयेत्सुसमाधिना ॥ ३६
आयुः श्रीश्च बलं तस्य वृद्धिं यान्ति दिने दिने । लिखित्वा ब्राह्मणे दद्याद्धीमान्यो वै कदाचन
विमुक्ताः पूर्वजास्तस्य यान्ति विष्णोः परं पदम् । चतुर्णां चैव वेदानां पाठे चैव तु यत्फलम् ॥
तत्फलं समवाप्नोति एतत्स्तोत्रं पठञ्जपन् । धृत्वा वै शङ्खचक्रादि ब्राह्मणैर्वेद[2]तत्परैः ॥ ३९
[*श्राद्धकाले महादेवि अक्षयं तद्भवेद्ध्रुवम् । कण्ठे चैवाक्षमालायाः शङ्खचक्रादिधारणम् ॥ ४०
ततः श्राद्धं प्रकुर्वीत इदं स्तोत्रं पठञ्जपन् ।] विधिना भक्तिभावेन पूर्णं भवति नान्यथा ॥ ४१
अतो भक्तिमता पुंसा पठनीयं प्रयत्नतः । पठनात्सर्वमाप्नोति स नरः सुखमेधते ॥ ४२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवाद आभ्युदयिकमौर्ध्वदेहिकं स्तोत्रं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८०७

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

पप्रच्छाहं जगन्नाथं व्रतानामुत्तमं व्रतम् । पुत्रपौत्रविवृद्ध्यर्थं सुखसौभाग्यदायकम् ॥ १
तवाग्रे संप्रवक्ष्यामि शृणु सुन्दरि सांप्रतम् । इदं कथानकं दिव्यमृषीणां व्रतमुत्तमम् ॥ २
रजस्वला तु या नारी सा हता पापरूपिणी । कृतेन च व्रतेनैव महापापैः प्रमुच्यते ॥
पितॄणामक्षयं देवि धर्मकामार्थसाधनम् ॥ ३

श्रीविष्णुरुवाच—

पूर्वमासीन्महाबाहो ब्राह्मणो वेदपारगः । सदाऽध्ययनशीलस्तु देवशर्मा इति द्विजः ॥ ४
अग्निहोत्रक्रियायुक्तः षट्कर्मनिरतः सदा । सर्ववर्णेषु संपूज्यः सपुत्रपशुबान्धवः ॥ ५
तस्य ब्राह्मणमुख्यस्य भार्या च गृहवाहिनी । प्राप्ते भाद्रपदे मासे शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ॥ ६
पितुः क्षयाहं कुरुते तपसा च जितेन्द्रियः । रात्रौ निमन्त्रयेद्विप्रान्सुखसौभाग्यदायकान् ॥ ७
प्रभाते विमले प्राप्ते भाण्डान्यन्यानि कारयेत् [1]-पाकं सर्वेषु पात्रेषु स कारयति जायया ॥ ८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क्वचिन्नास्ति ।

---

१ ङ. °नां भक्ति° । २ च. झ. ञ. °दपारगैः । श्रा° ।

अष्टादशरसोपेतं पितॄणां प्रीतिदायकम् । आकारणं ततो दत्त्वा विप्राणां च पृथक्पृथक् ॥ ९
सर्वे विप्रास्तु संप्राप्ता मध्याह्ने वेदपाठकाः । अर्घ्यपाद्यादि विधिवत्कृतवान्द्विजसत्तमः ॥ १०
[1]रजोदूषितया तत्र चरणक्षालनं कृतम्* । गृहमध्यगताः सर्वे आसने ते निरू(रो)पिताः ॥ ११
प्रदत्तं भोजनं तेन मिष्टान्नेन विशेषतः । विधिना च कृतं श्राद्धं पिण्डदानप्रपूरकम् ॥ १२
ताम्बूलं दक्षिणां चैव वस्त्राणि विविधानि च । सर्वं ददौ द्विजेभ्यो वै पितृध्यानपरायणः ॥ १३
विप्रा विसर्जिताः सर्वे आशीर्वादपरायणाः । गोत्रिणो बान्धवाश्चैव अन्ये ये च बुभुक्षिताः॥ १४
दत्तमन्नं तदा तेन भोजनं विधिपूर्वकम् । निशायां तु कुटीद्वार उपविष्टा यदा तदा ॥ १५
[2]ब्राह्मण्या वारि संगृह्य पादप्रक्षालनं कृतम् । तदा शुनीबलीवर्दौ परस्परमभाषताम् ॥ १६

शुन्युवाच—

शृणु कान्त वचो मह्यं यादृशं कृतवान्वधूः । तादृशं संप्रवक्ष्या[3]मि नान्यथा प्रब्रवीम्यहम् ॥ १७
कदाचिद्दैवयोगेन गताऽहं पुत्रसद्मनि । तत्र स्थितं पयः पीतं वध्वा दृष्टं तु तत्पुनः ॥ १८
पीतं पयस्तु सर्पेण तद्दृष्टं तु मया पुनः । पश्चात्पीतं मया सम्यग्दृष्टं वध्वा तदा पुनः ॥ १९
तेन संपर्कदोषेण कटिर्भग्ना च मे तदा । तेन दुःखेन भोः स्वामिञ्जाताऽ[4]हं दुःखभागिनी ॥ २०
भग्ना कटिश्च संजाता ह्याहारो नैव रोचते ॥ २१

बलीवर्द उवाच—

शृणु त्वं शुनि वक्ष्यामि मम दुःखस्य कारणम् । अस्मिन्वै दिवसे प्राप्ते ब्राह्मणानां तु भोजनम्
कारितं मम पुत्रेण मम चिन्ताऽपि नो कृता । नोदकं तु तृणं चैव न दत्तं केनचित्कचित् ॥ २३
अनाहारो ह्यहं पापी बद्धोऽस्मि पापभावितः । पूर्वपापविशेषेण जातं शुनि न संशयः ॥ २४

महादेव उवाच—

तद्वाक्यं तु तदा देवि श्रुतं पुत्रेण धीमता । ममायं तु पिता साक्षाज्जातो मम गृहे पशुः ॥ २५
इयं तु जननी साक्षान्मम माता न संशयः । दैवयोगाच्छुनी जाता किं करोमि सुनिश्चयम्॥ २६
एवं विचार्यासौ विप्रो नैव निद्रामवाप सः । रात्रौ चिन्तापरो भूत्वा स्मरन्विश्वेश्वरं परम्॥ २७
नानाधर्मपरो[5]ऽहं च ममैव च कथं भवेत् । विचारयित्वा च ततो रात्रौ सुप्तस्तदा पुनः ॥ २८
प्रभाते विमले प्राप्त ऋषीणां पुरतो गतः । तेषां मध्ये वसिष्ठेन तस्य सुस्वागतं कृतम् ॥ २९

वसिष्ठ उवाच—

ब्रूहि त्वं ब्राह्मणश्रेष्ठ तवाऽऽगमनकारणम् ॥ ३०

महादेव उवाच—

इति पृष्टस्तेन विप्रः प्रणाममकरोत्तदा ॥ ३१

अग्रजन्मोवाच—

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफला क्रिया । अद्य मे पितरस्तृप्ता दु[6]र्लभं तव दर्शनम् ॥ ३२

---

* इदमर्धमाधिकम् ।

---

१ ङ. झ. ञ. रजसा दूषिता श्राद्धे प्रक्षाल्य विधिवत्कृतम् । गृ° । २ ङ. झ. ञ. ब्राह्मणो । ३ फ. °मि शृणु त्वं च धुरंधर । क°। ४ क. ख. च. ज. म. फ. °हं पुण्यभा°। ५ क. ज. °रोऽहं च ममैव च कथं शुभम् । वि° । ख. झ. °रोऽयं च ममैव च क ं शुभम् । वि° । ६ क. ख. ज. झ. °र्लभात्तव दर्शनात् । य° ।

यथोक्तं च कृतं श्राद्धं द्विजाश्चैवापि भोजिताः । कुटुम्बानां तु सर्वेषां भोजनं कारितं तथा ॥ ३३
भोजनानन्तरं प्राप्ता शुनी तत्र उवाच ह । अस्माकं तु गृहे ह्येको बलीवर्दस्तु वर्तते ॥ ३४
तं पतिं सा उवाचेदं यज्जातं च शृणुष्व तत् । गृहे स्थितं दुग्धभाण्डमहिना दूषितं मया ॥ ३५
दृष्टं मे महती चिन्ता तदा जाता न संशयः । अनेन पयसा चैव पक्वमन्नं यदा भवेत् ॥ ३६
तदाऽत्र सर्वे विप्राश्च म्रियन्ते भोजनात्ततः । एवं विचार्य भोः स्वामिन्दुग्धं पीतं तदा मया ३७
तदा दृष्टं तु वध्वा वै तया मे ताडनं कृतम् । चरामि तेन संभग्ना किं करोमि सुदुःखिता ॥ ३८
तस्या दुःखं तु संस्मृत्य वृषः प्राह शुनीं प्रति । शृणु शुनि प्रवक्ष्यामि मम दुःखस्य कारणम् ३९
अस्याहं तु पिता साक्षात्पूर्वजन्मनि वै शुनि । अद्य वै भोजिता विप्रा दत्तमन्नं तु भूरिशः ॥ ४०
न तृणं नोदकं चैव ममाग्रे संनिवेदितम् । तेन दुःखेन मे दुःखं जातं बहुतरं तदा ॥ ४१
एतत्कथानकं श्रुत्वा रात्रौ निद्रामवाप न । मम चिन्ता तु तत्रैव जाता वै ऋषिसत्तम ॥ ४२
वेदाध्ययनशीलोऽहं कुशलो वेदकर्मणि । अनयोश्च महद्दुःखं किं करोमीति चिन्तयन् ॥ ४३
आगतस्त्वत्समीपे तु मम कष्टं निवारय ॥ ४४

ऋषिरुवाच—

अग्रजन्मञ्शृणुष्व त्वं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् । अयं वै तु द्विजः श्रेष्ठः कुण्डिने नगरे शुभे ॥ ४५
मासे भाद्रपदे चैव पञ्चमी या समागता । तद्व्रतं तेन न ज्ञातं पितुः श्राद्धादिकारणात् ॥ ४६
स्त्रीधर्मेण तु संप्राप्ता ह्याहं तु तदाऽनघ । तया चैव कृतं सर्वं ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ ४७
न ज्ञातं च व्रतं तेन पापिष्ठेन दुरात्मना । प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥ ४८
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति । तेन पापेन सा जाता शुनी स्वगृहचारिणी ॥
बलीवर्दस्त्वयं जातः कर्मणाऽनेन सुव्रत ॥ ४९

अग्रजन्मोवाच—

व्रतं दानं तथा यज्ञास्तीर्थं वा मम सुव्रत । ब्रूहि येन विशेषेण मुक्तिः पित्रोर्भवेन्मम ॥ ५०

ऋषिरुवाच—

मासे भाद्रपदे शुक्ले जायते ऋषिपञ्चमी । रजसादिकृतं पापं नश्यते करणाद्यतः ॥ ५१
पुत्रपौत्रप्रदात्री च पितॄणां मुक्तिदायिनी । नद्यां कूपे तडागे वा ब्राह्मणस्य गृहे तथा ॥ ५२
गोमयं (?) मण्डलं कुर्यात्कुम्भं तत्रैव स्थापयेत् । तत्रोपरि न्यसेत्पात्रमृषिधान्येन पूरयेत् ॥ ५३
यज्ञोपवीतसूत्रं च सहिरण्यफलं तथा । स्थाप्यास्तत्रर्षयः सप्त सुखसौभाग्यदायकाः ॥ ५४
आवाहयित्वा तान्सर्वान्पूजनीया व्रतस्थितैः । नैवेद्यमृषिधान्यं च ऋषिधान्यं तु भोजनम् ॥ ५५
एकभुक्तेन कर्तव्यमृषीणामर्चनं तदा । पूजयेत्परया भक्त्या मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ॥ ५६
निर्वापं सघृतं देयं दक्षिणासंयुतं तदा । देयं विप्राय विधिवदृषीणां प्रीयतामिति ॥ ५७
कथां श्रुत्वा विधानेन कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् । धूपं दीपं च नैवेद्यमर्घ्यं दद्यात्पृथक्पृथक् ॥ ५८
ऋषयः सन्तु मे नित्यं व्रतसंपूर्ण(र्ति)कारिणः । पूजां गृह्णन्तु मद्दत्तामृषिभ्योऽस्तु नमो नमः ५९
पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुः प्राचेतसस्तथा । वसिष्ठोमारिचात्रेया अर्घं गृह्णन्तु वो नमः ॥ ६०
एवं पूजा प्रकर्तव्या धूपदीपैर्मनोरमैः । पितॄणां जायते मुक्तिः कृतस्यास्य प्रभावतः ॥ ६१

१ ख. ज. झ. तथा । २ ङ. 'ष्ठो मुनिरात्रे' ।

पूर्वकर्मविपाकेन रजसा दोषभावतः। कृते ह्येवं तु भो वत्स मुक्तिस्तस्य न संशयः ॥ ६२

महादेव उवाच—

तद्व्रतं च कृतं तेन मुक्त्यर्थं पितृहेतवे। तौ गतौ मुक्तिमार्गेण आशीर्वादपरायणौ ॥ ६३

ऋषिपञ्चमीव्रतं पुण्यं विप्राय परिकीर्तितम्। ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते नराः पुण्यभागिनः ॥ ६४

ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठा ऋषिव्रतमनुत्तमम्। भुक्त्वाऽत्र भोगान्विपुलान्यान्ति विष्णोः सनातनम् ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवाद ऋषिपञ्चमीव्रतकथनं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५९६१

अथोनाशीतितमोऽध्यायः।

महादेव उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि अपामार्जनमुत्तमम्। पुलस्त्येन यथोक्तं तु दाल्भ्याय महात्मने ॥ १

सर्वेषां रोगदोषाणां नाशनं मङ्गलप्रदम्। तत्तेऽहं तु प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं नगनन्दिनि ॥ २

पार्वत्युवाच[1]—

भगवन्प्राणिनः सर्वे विषरोगाद्युपद्रवाः। दुष्टग्रहाभिभूताश्च सर्वकाले ह्युपद्रुताः ॥ ३

अभिचारककृत्यादिबहुरोगैश्च दारुणैः। न भवन्ति सुरश्रेष्ठ[2] तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४

महादेव[3] उवाच—

व्रतोपवासैर्नियमैर्विष्णुर्वै तोषितस्तु यैः। ते नरा नैव रोगार्ता जायन्ते नगनन्दिनि[4] ॥ ५

यैः कृतं न व्रतं पुण्यं न दानं न तपस्तथा। न तीर्थं देवपूजा च नान्नं दत्तं तु भूरिशः ॥ ६

ते वै लोकाः सदा ज्ञेया रोगदोषप्रपीडिताः। आरोग्यं परमामृद्धिं मनसा यद्यदिच्छति ॥ ७

तत्तदाप्नोत्यसंदिग्धं विष्णोः सेवाविशेषतः। नाऽऽधिं प्राप्नोति न व्याधिं न विषग्रहबन्धनम् ८

कृत्यास्पर्शभयं चापि तोषिते मधुसूदने। समस्तदोषनाशश्च सर्वदा च शुभा ग्रहाः ॥ ९

देवानामप्यधृष्योऽसौ तोषिते च जनार्दने। यः सर्वेषु च भूतेषु यथाऽऽत्मनि तथाऽपरे ॥ १०

उपवासदिनान्ते तु तोषितो मधुसूदनः। तोषिते तत्र जायन्ते नराः पूर्णमनोरथाः ॥ ११

अरोगाः सुखिनो भोगभोक्तारो नगनन्दिनि[5]। तेषां च शत्रवो नैव न च रोगाभिचारिकम् १२

ग्रहरोगादिकं चैव पापकार्यं न जायते। अव्याहतानि कृष्णस्य चक्रादीन्यायुधानि वै ॥

रक्षन्ति सकलापद्भ्यो येन विष्णुरुपासितः ॥ १३

पार्वत्युवाच[6]—

अनाराधितगोविन्दा ये नरा दुःखभाजिनः। तेषां दुःखाभिभूतानां यत्कर्तव्यं दयालुभिः॥ १४

पश्यद्भिः सर्वभूतस्थं वासुदेवं सनातनम्। समदृष्टिभिरप्यत्र तन्मे ब्रूहि विशेषतः ॥ १५

महादेव[7] उवाच—

तद्वक्ष्यामि सुरश्रेष्ठे[8] समाहितमनाः शृणु। रोगदोषाशुभहरं विद्विडापद्विनाशनम् ॥ १६

---

१ क. ख. ज. झ. दालभ्य उवाच— २ क. ख. ज. झ. मुनिश्रेष्ठ। ३ क. ख. ज. झ. श्रीपुलस्त्य। ४ क. ख. ज. झ. मुनिसत्तम। ५ क. ख. ज. झ. मुनिसत्तम। ६ क. ख. ज. झ. दालभ्य उवाच— ७ क. ख. ज. झ. श्रीपुलस्त्य। ८ क. ख. ज. झ. मुनिश्रेष्ठ।

जिव्हायां श्रीधरं न्यस्य शिखाग्रे श्रीकरं तथा । हृषीकेशं तु केशेषु मूर्ध्नि नारायणं परम् ॥ १७
ऊर्ध्वश्रोत्रे न्यसेद्विष्णुं ललाटे जलशायिनम् । विष्णुं वै भ्रूयुगे न्यस्य भ्रूमध्ये हरिमेव च ॥ १८
नरसिंहं नासिकाग्रे कर्णयोरर्णवेशयम् । चक्षुषोः पुण्डरीकाक्षं तदधो भूधरं न्यसेत् ॥ १९
कपोलयोः कल्किनाथं वामनं कर्णमूलयोः । शङ्खिनं शङ्खयोर्न्यस्य गोविन्दं वदने तथा ॥ २०
मुकुन्दं दन्तपङ्क्तौ तु जिव्हायां वाक्पतिं तथा । रामं हनौ तु विन्यस्य कण्ठे वैकुण्ठमेव च ॥ २१
बलघ्नं बाहुमूलाधश्चांसयोः कंसघातिनम् । अजं भुजद्वये न्यस्य शार्ङ्गपाणिं करद्वये ॥ २२
संकर्षणं कराङ्गुष्ठे गोपमङ्गुलिपङ्क्तिषु । वक्षस्यधोक्षजं न्यस्य श्रीवत्सं तस्य मध्यतः ॥ २३
स्तनयोरनिरुद्धं च दामोदरमथोदरे । पद्मनाभं तथा नाभौ नाभ्यधश्चापि केशवम् ॥ २४
मेढ्रे धराधरं देवं गुदे चैव गदाग्रजम् । पीताम्बरधरं कट्यामूरुयुग्मे मधुद्विषम् ॥ २५
मुरद्विषं पिण्डकयोर्जानुयुग्मे जनार्दनम् । फणीशं गुल्फयोर्न्यस्य क्रमयोश्च त्रिविक्रमम् ॥ २६
पादाङ्गुष्ठे श्रीपतिं च पादाधो धरणीधरम् । रोमकूपेषु सर्वेषु विष्वक्सेनं न्यसेद्बुधः ॥ २७
मत्स्यं मांसे तु विन्यस्य कूर्मं मेदसि विन्यसेत् । वाराहं तु वसामध्ये सर्वास्थिषु तथाऽच्युतम् २८
द्विजप्रियं तु मज्जायां शुक्रे श्वेतपतिं तथा । सर्वाङ्गे यज्ञपुरुषं परमात्मानमात्मनि ॥ २९
एवं न्यासविधिं कृत्वा साक्षान्नारायणो भवेत् । यावन्न व्याहरेत्किंचित्तावद्विष्णुमयः स्थितः ३०
गृहीत्वा तु समूलाग्रान्कुशाञ्शुद्धान्समाहितः । मार्जयेत्सर्वगात्राणि कुशाग्रैरिह शान्तिकृत् ॥ ३१
विष्णुभक्तो विशेषेण रोगग्रहविषार्तिनः(र्दितः)। विषार्तानां रोगिणां च कुर्याच्छान्तिमिमां शुभाम्[१]
जपेत्तत्र तु भो देवि सर्वरोगप्रणाशनम् । ॐ नमः श्रीपरमार्थाय पुरुषाय महात्मने ॥ ३३
अरूपबहुरूपाय व्यापिने परमात्मने । वाराहं नारसिंहं च वामनं च सुखप्रदम् ॥ ३४
ध्यात्वा कृत्वा नमो विष्णोर्नामान्यङ्गेषु विन्यसेत् । निष्कल्मषाय शुद्धाय व्याधिपापहराय वै ३५
गोविन्दपद्मनाभाय वासुदेवाय भूभृते । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वच(ः) ॥ ३६
त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नराय च । वाराहाय नृसिंहाय वामनाय महात्मने ॥ ३७
हयग्रीवाय शुभ्राय हृषीकेश हराशुभम् । परोपतापमहितं प्रयुक्तं चाभिचारिणम्(णा) ॥ ३८
गरस्पर्शमहारोगप्रयोगं जरया जर । नमोऽस्तु वासुदेवाय नमः कृष्णाय खड्गिने ॥ ३९
नमः पुष्करनेत्राय केशवायाऽऽदिचक्रिणे । नमः किञ्जल्कवर्णाय पीतनिर्मलवाससे ॥ ४०
महादेववपुःस्कन्धघृष्टचक्राय चक्रिणे । दंष्ट्रोद्धृतक्षितितलत्रिमूर्तिपतये नमः ॥ ४१
महायज्ञवराहाय श्रीविष्णवे नमोऽस्तु ते । तप्तहाटककेशान्तज्वलत्पावकलोचन ॥ ४२
वज्राधिकनखस्पर्शदिव्यसिंह नमोऽस्तु ते । कश्यपायातिह्रस्वाय ऋग्यजुःसामलक्षण ॥ ४३
तुभ्यं वामनरूपाय क्रमते गां नमो नमः । वाराहाशेषदुःखानि सर्वपापफलानि च ॥ ४४
मर्द मर्द महादंष्ट्र मर्द मर्द च तत्फलम् । नरसिंह करालास्यदन्तप्रान्त नखोज्ज्वल ॥ ४५
भञ्ज भञ्ज निनादेन दुःखान्यस्याऽऽर्तिनाशन । ऋग्यजुःसामभिर्वाग्भिः कामरूपधरादिधृक् ४६
प्रशमं सर्वदुःखानि नय त्वस्य जनार्दन । ऐकाहिकं द्व्याहिकं च तथा त्रिदिवसं ज्वरम् ॥ ४७
चातुर्थिकं तथाऽत्युग्रं तथा वै सततज्वरम् । दोषोत्थं संनिपातोत्थं तथैवाऽऽगन्तुकज्वरम् ॥ ४८
शमं नयतु गोविन्दो भित्त्वा छित्त्वाऽस्य वेदनम् । नेत्रदुःखं शिरोदुःखं दुःखं तूदरसंभवम् ४९

१ फ. °भ्रंदेह° । २ क. ख. ज झ. °म् । जायते तेन भो विप्र स° ।

अनुच्छ्वासं महाश्वासं परितापं तु वेपथुम् । गुदघ्राणाङ्घ्रिरोगांश्च कुष्ठरोगं तथा क्षयम् ॥ ५०
कामलादींस्तथा रोगान्प्रमेहादींश्च दारुणान् । ये वातप्रभवा रोगा लूताविस्फोटकादयः ॥ ५१
ते सर्वे विलयं यान्तु वासुदेवापमार्जिताः । विलयं यान्ति ते सर्वे विष्णोरुच्चारणेन वा ॥ ५२
क्षयं गच्छन्तु चाशेषास्ते चक्राभिहता हरेः । अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभेषजात् ॥ ५३
नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । स्थावरं जङ्गमं यच्च कृत्रिमं चापि यद्विषम् ५४
दन्तोद्भवं नखोद्भूतमाकाशप्रभवं च यत् । भूतादिप्रभवं यच्च विषमत्यन्तदुःसहम् ॥ ५५
शमं नयतु तत्सर्वं कीर्तितोऽस्य जनार्दनः । ग्रहान्प्रेतग्रहांश्चैव तथाऽन्याञ्शाकिनीग्रहान् ॥ ५६
मुखमण्डलकान्क्रूरान्रेवतीं वृद्धरेवतीम् । वृद्धिकाख्यान्ग्रहांश्चोग्रांस्तथा मातृग्रहानपि ॥ ५७
बालस्य विष्णोश्चरितं हन्ति बालग्रहानपि । वृद्धानां ये ग्रहाः केचिद्बालानां चापि ये ग्रहाः ५८
नृसिंहदर्शनादेव नश्यन्ते तत्क्षणादपि । दंष्ट्राकरालवदनो नृसिंहो दैत्यभीषणः ॥ ५९
तं दृष्ट्वा ते ग्रहाः सर्वे दूरं यान्ति विशेषतः । नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलानन ॥ ६०
ग्रहानशेषान्सर्वेशं नुद स्वास्थ्यविलोचन । ये रोगा ये महोत्पाता यद्विषं ये महाग्रहाः ॥ ६१
यानि च क्रूरभूतानि ग्रहपीडाश्च दारुणाः । शस्त्रक्षतेषु ये रोगा ज्वालागर्दभकादयः ॥ ६२
विस्फोटकादयो ये च ग्रहा गात्रेषु संस्थिताः । त्रैलोक्यरक्षाकर्तस्त्वं दुष्टदानववारण ॥ ६३
सुदर्शनमहातेजश्छिन्धि च्छिन्धि महाज्वरम् । छिन्धि वातं च लूतं च च्छिन्धि घोरं ६ महाविषम्
उद्दण्डामरशूलं च विषज्वालासगर्दभम् । ॐ ह्रांह्रांहूंहूं प्रधारेण कुठारेण हन द्विषः ॥ ६५
ॐ नमो भगवते तुभ्यं दुःखदारणविग्रह । यानि चान्यानि दुष्टानि प्राणिपीडाकराणि वै ॥ ६६
तानि सर्वाणि सर्वात्मा परमात्मा जनार्दनः । किंचिद्रूपं समास्थाय वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥६७
क्षिप्त्वा सुदर्शनं चक्रं ज्वालामालाविभीषणम् । सर्वदुष्टोपशमनं कुरु देववराच्युत ॥ ६८
सुदर्शन महाचक्र गोविन्दस्य वरायुध । तीक्ष्णधार महावेग सूर्यकोटिसमद्युते ॥ ६९
सुदर्शन महाज्वाल च्छिन्धि च्छिन्धि महारव । सर्वदुःखानि रक्षांसि पापानि च विभीषण ७०
दुरितं हन चाऽऽरोग्यं कुरु त्वं भोः सुदर्शन । प्राच्यां चैव प्रतीच्यां च दक्षिणोत्तरतस्तथा ॥
रक्षां करोतु विश्वात्मा नरसिंहः स्वगर्जितैः । भूम्यन्तरिक्षे च तथा पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतः ॥ ७२
रक्षां करोतु भगवान्बहुरूपी जनार्दनः । [*तथा विष्णुमयं सर्वं सदेवासुरमानुषम्] ॥ ७३
तेन सत्येन सकलं दुःखमस्य प्रणश्यतु । यथा योगेश्वरो विष्णुः सर्ववेदेषु गीयते ॥ ७४
तेन सत्येन सकलं दुःखमस्य प्रणश्यतु । परमात्मा यथा विष्णुर्वेदाङ्गेषु च गीयते ॥ ७५
तेन सत्येन विश्वात्मा सुखदस्तस्य केशवः । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु प्रणाशं यातु चासुखम् ७६
वासुदेवशरीरोत्थैः कुशैः संमार्जितं मया । अपामार्जितगोविन्दो नरो नारायणस्तथा ॥ ७७
तथाऽपि सर्वदुःखानां प्रशमो वचनाद्धरेः । शान्ताः समस्तदोषास्ते ग्रहाः सर्वे विषाणि च ॥
भूतानि च प्रशाम्यन्ति संस्मृते मधुसूदने ॥ ७८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. झ फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. ज. °त् । लूता° । झ. °त् । वाता° । २ च. ख. झ. हन्तु । ३ ङ. ञ. °हो द्युतिभी° । ४ ङ. ञ. °श खेदस्वासिवि° । ५ ञ. ॐ हाहाहूहूपधा° । ६ झ. द्विषम् । ७ झ. °तः पर्वते गृहे । र° । ८ ङ. ञ. °नः । यथा योगेश्वरो विष्णुः सर्वदेवेषु गयिते । ते° ।

एते कुशा विष्णुशरीरसंभवा जनार्दनोऽहं स्वयमेव चाग्रतः ।
हतं मया दुःखमशेषमस्य वै स्वस्थो भवत्वेष वचो यथा हरेः ॥ ७९
शान्तिरस्तु शिवं चास्तु प्रणश्यत्वसुखं च यत् । यदस्य दुरितं किंचित्क्षिप्तं तल्लवणाम्भसि ८०
स्वास्थ्यमस्य सदैवास्तु हृषीकेशस्य कीर्तनात् । यद्यतोऽत्र गतं पापं तत्तु तत्र प्रगच्छतु ॥ ८१
एतद्रोगेषु पीडासु जन्तूनां हितमिच्छुभिः । विष्णुभक्तैश्च कर्तव्यमपामार्जनकं परम् ॥ ८२
अनेन सर्वदुःखानि विलयं यान्त्यशेषतः । सर्वपापविशुद्ध्यर्थं विष्णोश्चैवापमार्जनात् ॥ ८३
आर्द्रं शुष्कं लघु स्थूलं ब्रह्महत्यादिकं तु यत् । तत्सर्वं नश्यते तूर्णं तमोवद्रविदर्शनात् ॥ ८४
नश्यन्ति रोगा दोषाश्च सिंहात्क्षुद्रमृगा यथा । ग्रहभूतपिशाचादि श्रवणादेव नश्यति ॥ ८५
द्रव्यार्थं लोभपरमैर्न कर्तव्यं कदाचन । कृतेऽपामार्जने किंचिन्न ग्राह्यं हितकाम्यया ॥ ८६
निरपेक्षैः प्रकर्तव्यमादिमध्यान्तबोधकैः । विष्णुभक्तैः सदा शान्तैरन्यथाऽसिद्धिदं भवेत् ॥ ८७
अतुलेयं नृणां सिद्धिरियं रक्षा परा नृणाम् । भेषजं परमं ह्येतद्विष्णोर्यदपमार्जनम् ॥ ८८
उक्तं हि ब्रह्मणा पूर्वं पौ(पु)लस्त्याय सुताय वै । एतत्पुलस्त्यमुनिना दाल्भ्यायोदितं स्वयम्
सर्वभूतहितार्थाय दाल्भ्येन प्रकाशितम् । त्रैलोक्ये तदिदं विष्णोः समाप्तं चापमार्जनम् ॥ ९०
तवाग्रे कथितं देवि यतो भक्ताऽसि मे सदा । श्रुत्वा तु सर्वं भक्त्या च रोगान्दोषान्व्यपोहति॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादेऽपामार्जनस्तोत्रकथनं नामोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६०५२

अथाशीतितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—
अपामार्जनकं दिव्यं परमाद्भुतमेव च । पठितव्यं विशेषेण पुत्रकामार्थसिद्धये ॥ १
एतत्स्तोत्रं पठेत्प्राज्ञः सर्वकामार्थसिद्धये । एककालं द्विकालं वा ये पठन्ति द्विजातयः ॥ २
आयुश्च श्रीर्बलं तेषां वृद्धिं यान्ति दिने दिने । ब्राह्मणो लभते विद्यां क्षत्रियो राज्यमेव वा॥ ३
वैश्यो धनसमृद्धिं च शूद्रो भक्तिं च विन्दति । अन्यश्च लभते भक्तिं पठनाच्छ्रवणाज्जपात् ॥ ४
सामवेदफलं तस्य जायते नगनन्दिनि । अखिलः पापसंघातस्तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ५
इति ज्ञात्वा तु भो देवि पठितव्यं समाहितैः । पुत्राश्चैव तथा लक्ष्मीः संपूर्णा भवति ध्रुवम् ॥ ६
लिखित्वा भूर्जपत्रे तु यो धारयति वैष्णवः । इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः परं पदम् ७
पठित्वा श्लोकमेकं तु तुलसीं यः समर्पयेत् । सर्वं तीर्थं कृतं तेन तुलस्याः(स्या) पूजने कृते ॥ ८
एतत्स्तोत्रं तु परमं वैष्णवं मुक्तिदायकम् । पृथिवीदानमात्रेण विष्णुलोकं तु गच्छति ॥ ९
जपेत्स्तोत्रं विशेषेण विष्णुलोकस्य वाञ्छया । बालानां जीवनार्थाय पठितव्यं समाहितैः ॥ १०
रोगग्रहाभिभूतानां बालानां शान्तिकारकम् । भूतग्रहविषं चैव पठनादेव नश्यति ॥ ११
कण्ठे तुलसिजां मालां धृत्वा विप्रो हि यः पठेत् । स च वै वैष्णवो ज्ञेयो विष्णुलोकं स गच्छति
कण्ठे माला धृता येन शङ्खचक्रादिचिह्नितः । वैष्णवः प्रोच्यते विप्रः स्तोत्रं चैतत्पठन्सदा ॥ १३

---

१ ग. 'क्षैर्न क' । २ ङ. ञ. 'लोकं स गच्छति । वा' ।

इहलोकं परित्यज्य विष्णुलोकं स गच्छति । मोहमायापरित्यक्तो दम्भतृष्णाविवर्जितः ॥ १४
एतत्स्तोत्रं पठन्दिव्यं परं निर्वाणमाप्नुयात् । ते धन्याः सन्ति भूर्लोके ये विप्रा वैष्णवाः स्मृताः
स्वात्मा वै तारितस्तैस्तु सकुलो नात्र संशयः । ते वै धन्यतमा लोके नारायणपरायणाः ॥
तैर्भक्तिश्च सदा कार्या ते वै भागवता नराः ॥ १६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादेऽपामार्जनमहिमकथनं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६०६८

अथैकाशीतितमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

अहो विष्णोश्च माहात्म्यं वद विश्वेश्वर प्रभो । यन्माहात्म्यं पुनः श्रुत्वा न भवो जायते क्वचित्

महादेव उवाच—

शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् । श्रुत्वा तु लभते पुण्यं ह्यन्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २
देवव्रतं महाप्राज्ञं ध्यानयोगपरायणम् । आश्रमं सर्वशास्त्राणां यतेन्द्रियमकल्मषम् ॥ ३
अप्रधृष्यं महाभागं देवैरपि सवासवैः । सत्यसंधं जितक्रोधं समत्वे परिनिष्ठितम् ॥ ४
नारायणे जगन्नाथे शरण्ये भक्तिवत्सले । परां निष्ठामनुप्राप्तं वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ ५
गुणानामाश्रयं शान्तं भीष्मं कुरुपितामहम् । प्रणम्य शिरसा भूमौ पप्रच्छेदं युधिष्ठिरः ॥ ६

युधिष्ठिर उवाच—

केचिदाहुः परं धर्मं केचिदाहुः परं धनम् । केचिद्दानं प्रशंसन्ति समुदायं तथा परे ॥ ७
सांख्यं केचित्प्रशंसन्ति योगमन्ये तथा परम्* । सम्यग्ज्ञानं परं केचित्केचिद्वैराग्यमुत्तमम् ॥ ८
अग्निष्टोमादिकं कर्म तथा केचित्परं विदुः । आत्मज्ञानं परं केचित्समलोष्टाश्मकाञ्चनम् ॥ ९
यमाश्च नियमाश्चैव केचित्प्रोक्ता मनीषिभिः । कारुण्यमपरे केचिदहिंसां च तपस्विनः ॥ १०
शौचं केचित्परं प्राहुः केचिद्देवार्चनं नराः । व्यामोहं चात्र इच्छन्ति व्यामुग्धाः पापकर्मभिः ॥
यदेतेषु परं कृत्यमनुष्ठेयं महात्मभिः । वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ सर्वशास्त्रभृतां वर ॥ १२

महादेव उवाच—

भूर्लोके या कथा जाता भैष्मी यौधिष्ठिरी सती । तामहं संप्रवक्ष्यामि लोकानां च हिताय वै ॥
एतान्प्रश्नांस्तदा श्रुत्वा प्राह भीष्मो युधिष्ठिरम् ॥ १३

भीष्म उवाच—

श्रूयतामिदमत्यन्तं गूढं संसारमोचनम् । श्रोतव्यं यत्त्वया सम्यग्ज्ञातव्यं धर्मनन्दन ॥ १४
अत्रैवोदाहरन्तीमं पुण्यं चैव पुरातनम् । पुण्डरीकस्य संवादं महर्षेर्नारदस्य च ॥ १५
ब्राह्मणः श्रुतिसंपन्नः पुण्डरीको महामतिः । आश्रमे प्रथमे तिष्ठन्गुरूणां वशगः सदा ॥ १६
जितेन्द्रियो जितक्रोधः संध्योपासनतत्परः । वेदवेदाङ्गनिपुणः शास्त्रेषु च विचक्षणः ॥ १७
समिद्भिः सार्धुहव्येन सायंप्रातर्हुतानलः । ध्यात्वा जगत्पतिं विष्णुं सम्यगाराधयन्विभुम् ॥ १८

---

* एतदग्रे क. ख. ज. झ. फ. पुस्तकेषु 'केचिद्दानं प्रशंसन्ति केचिदाहुः परं श्रुतम्' इत्यर्धमधिकम् ।

---

१ क. फ. परे । २ झ. धर्मं । ३ झ. °यतां च इदं सत्यं गूं° । ४ ङ. ज. °धुयत्नेन ।

तपःस्वाध्यायनिरतः साक्षाद्ब्रह्मसुतो यथा । उदकेन्धनपुष्पाद्यैरसकृत्पूजयन्गुरुम् ॥ १९
मातापित्रोश्च शुश्रूषुर्भिक्षाहारी विमत्सरः । ब्रह्मविद्यामधीयानः प्राणायामपरायणः ॥ २०
तस्य सर्वात्मभूतस्य संसारे निस्पृहस्य च । महात्मनो बुद्धिरासीत्संसारार्णवतारिणी ॥ २१
मातरं पितरं चैव भ्रातॄनथ सुहृज्जनान् । मित्राणि मातुलांश्चैव सखिसंबन्धिबान्धवान् ॥ २२
धनधान्यसमृद्धं च गृहं वंशक्रमागतम् । क्षेत्राणि सुमहार्हाणि सर्वसस्योद्भवानि च ॥ २३
परित्यज्य महासत्त्वस्तृष्णां चैव महासुखी । विचचार महीं पद्भ्यां शाकमूलफलाशनः ॥ २४
[*अनित्यं यौवनं रूपमायुष्यं द्रव्यसंचयः । इति संचिन्तयानस्तु त्रैलोक्यवक्रतां तथा ॥ २५
पुराणोदितमार्गेण सर्वतीर्थानि पाण्डव । आगमत्स यथाकाममिति निश्चितमानसः] ॥ २६
गङ्गां च यमुनां चैव गोमतीमथ गण्डिकाम् । शतद्रुं च पयोष्णीं च सरयूं च सरस्वतीम् ॥ २७
प्रयागं नर्मदां चैव शोणं चैव महानदम् । प्रभासं विन्ध्यतीर्थानि हिमवत्प्रभवानि च ॥ २८
आश्रमेषु च यानि स्युर्नैमिषे पुष्करादिषु । कुरुक्षेत्रे च यानि स्युस्तथा गोवर्धनादिषु ॥ २९
अन्यानि सुमहान्तेजास्तीर्थानि सुसमाहितः । विचचार महायोगी यथाकाले यथाविधि ॥ ३०
कदाचित्प्राप्तवान्धीरः शालग्रामं तपोधनः । पुण्डरीको महाभागः पूर्वकर्मवशानुगः ॥ ३१
आसेव्यमानो(नं) मुनिभिस्तत्त्वविद्भिस्तपोधनैः । मुनीनामास्पदं रम्यं पुराणेष्वपि विश्रुतम् ३२
भूषितं चैव चक्राद्यैश्चक्राङ्कितशिलातलम् । रम्यं विविक्तविस्तीर्णं सदाविष्णुप्रसादकम् ॥ ३३
केचिच्चक्राङ्कितास्तत्र प्राणिनः पुण्यदर्शनाः । विचरन्ति यथाकामं पुण्यतीर्थप्रदर्शनात् ॥ ३४
तस्मिन्क्षेत्रे महापुण्ये शालग्रामे महामतिः । स्नात्वा देवह्रदे तीर्थे सरस्वत्यां च सुव्रतः ॥ ३५
जातिस्मर्यां चक्रकुण्डे चक्रनद्याश्रितेषु च । तथाऽन्यान्यपि तीर्थानि तस्मिन्नेव चचार सः ३६
तत्र क्षेत्रप्रभावेन तीर्थानां चैव तेजसा । मनः प्रसादमभजत्तस्मिन्नेव महात्मनः ॥ ३७
सोऽपि तीर्थविशुद्धात्मा पुण्डरीकस्तपोधनः । तत्रैव वसति चक्रे ध्यानयोगपरायणः ॥ ३८
तत्रैव सिद्धिमाकाङ्क्षन्नाराध्य गरुडध्वजम् । शास्त्रोक्तेन विधानेन भक्त्या परमया पुनः ॥ ३९
उवास चिरमेकाकी निर्द्वंद्वः स जितेन्द्रियः । शाकमूलफलाहारः संतुष्टः समदर्शनः ॥ ४०
यमैश्च नियमैश्चैव तथैवाऽऽसनबन्धनैः । प्राणायामैश्च तीर्थैश्च प्रत्याहारैश्च संततैः ॥ ४१
धारणाभिस्तथा ध्यानैः समाधिभिरतन्द्रितः । योगाभ्यासं सदा सम्यक्चक्रे विगतकिल्बिषः ॥
वैदिकैस्तान्त्रिकैश्चैव तथा पौराणिकैरपि । आराधयति सर्वेशं ततः शुद्धिमवाप सः ॥ ४३
रागद्वेषविनिर्मुक्तः स्वधर्म इव रूपवान् । आराधयामास देवं तद्गतेनान्तरात्मना ॥ ४४
तुतोष भगवान्विष्णुः पुण्डरीकायतेक्षणः । जगाद भगवान्राजन्प्रसन्नस्तस्य धीमतः ॥ ४५
ततः कदाचित्तं देशं नारदः परमार्थवित् । जगाम स महातेजाः साक्षादादित्यसंनिभः ॥ ४६
तं द्रष्टुकामो भगवान्पुण्डरीकं तपोनिधिम् । विष्णुभक्तिपरीतात्मा वैष्णवानां हिते रतः ॥ ४७
स दृष्ट्वा नारदं प्राप्तं तेजोमण्डलमण्डितम् । महामतिं महोदारं सर्ववेदैकभाजनम् ॥ ४८
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना । अर्घं दत्त्वा विधानेन प्रणाममकरोत्पुनः ॥ ४९
कोऽयमत्यद्भुताकारस्तेजस्वी हृद्यवेषधृक् । आतोद्यहस्तः सुमुखो जयमण्डलमण्डितः ॥ ५०

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. ब्राह्मणाः । २ ङ. ञ. °कैश्चाऽऽह्निकैः° । ३ फ. °मो देवर्षिः पु° ।

विवस्वानथवा वह्निरिन्द्रो वरुण एव च । इति संचिन्तयन्स्थित्वा जगाद परमद्युतिम् ॥ ५१

पुण्डरीक उवाच—

को भवानिह संप्राप्तः कुतो वा परमद्युते । त्वद्दर्शनं हि भगवन्प्रायेण भुवि दुर्लभम् ॥ ५२

नैव दृष्टः पुमान्क्वापि मया तव समः प्रभो । वक्तुमर्हस्यशेषेण यत्पादिष्टं ममानघ ॥ ५३

नारद उवाच—

नारदोऽहमनुप्राप्तस्त्वद्दर्शनकुतूहलात् । प्रभावो भगवद्भक्तस्त्वादृशः सततं द्विज ॥ ५४

स्मृतः संभाषितो वाऽपि पूजितो वा द्विजोत्तमः । पुनाति भगवद्भक्तश्चाण्डालोऽपि यदृच्छया ॥

दासोऽहं वासुदेवस्य देवदेवस्य शार्ङ्गिणः । शङ्खचक्रगदापाणेस्त्रैलोक्यस्यैव चक्षुपः ॥ ५६

भीष्म उवाच—

इत्युक्तो नारदेनासौ भक्तिपर्याकुलात्मना । प्रोवाच मधुरं विप्रस्तद्दर्शनसुविस्मितः ॥ ५७

पुण्डरीक उवाच—

धन्योऽहं देहिनां मध्ये सुपूज्योऽहं सुरैरपि । कृतार्थौ पितरौ मेऽद्य संप्राप्तं जन्मनः फलम् ॥५८

अनुगृह्णीष्व देवर्षे त्वद्भक्तस्य विशेषतः । तत्करिष्याम्यहं विद्वन्भ्राम्यमाणः स्वकर्मभिः ॥ ५९

कर्तव्यं परमं गुह्यमुपदेष्टुं त्वमर्हसि । त्वं गतिः सर्वभूतानां वैष्णवानां विशेषतः ॥ ६०

नारद उवाच—

अनेकानीह शास्त्राणि कर्माणि च तथा द्विज । धर्मवर्ग(वृन्दं) बहुविधं तथैव भुवि मानव ॥ ६१

वैलक्षणं(ण्यं?) च जगतस्तस्मादेवं द्विजोत्तम । अन्यथा सर्वसत्त्वानां सुखं वा दुःखमेव च ॥ ६२

विज्ञानमात्रे क्षणिकं निरात्मकमिदं जगत् । इति कैश्चित्परिज्ञातं वार्ह्यार्थनिरपेक्षकम् ॥ ६३

अव्यक्तं जायते नित्यं नित्यानित्यमिदं जगत् । इत्येवं प्राहुरपरे तत्रैव लयमेति च ॥ ६४

आत्मानो बहवः प्रोक्ता नित्याः सर्वगतास्तथा । अन्ये मतिमतां श्रेष्ठास्तत्त्वालोकनतत्पराः ६५

यावच्छरीरमात्मानं प्रतिपन्नास्तथाऽपरे । हस्तिकीटादिदेहेऽपि महान्तमण्डमेव च ॥ ६६

यथाऽद्य जगतो वृत्तिस्तथा कालान्तरेष्वपि । प्रवाहो नित्यमेवैष कः कर्तेति च केचन ॥ ६७

यद्यत्प्रत्यक्षविषयं तस्मादत्र न(न्यन्न) विद्यते । कुतः स्वर्गादयः सन्तीत्यन्ये विजितमानसाः ६८

निरीश्वरमिदं प्राहुः सेश्वरं च तथाऽपरे । अत्यन्तभिन्नमतयः परमार्थपराङ्मुखाः ॥ ६९

एवमन्येऽपि कुहका यथामति यथाश्रुतम् । वदन्ति विविधैर्भेदैः स्वयुक्तिस्थितिकारकाः+ ७०

तर्केष्ववहितो भूत्वा कथयामि तपोधन । परमार्थमिमं पुण्यं घोरसंसारनाशनम् ॥ ७१

तन्मूलमनुयातं चेत्ततो देवादयो नराः(रैः) । प्रमाणेनोपलभ्यन्ते न प्रमाणविमोहितैः ॥ ७२

अनागतमतीतं च विप्रकृष्टमतीव यत् । न गृहीतं यथाशक्त्या(क्ति) वर्तमानार्थनिष्ठितम् ॥ ७३

आगमो मुनिभिः प्रोक्तो रूपपूर्वक्रमागतः । प्रमाणे(णं) स तु विज्ञेयः परमार्थप्रसाधकः ॥ ७४

यदभ्यासबलाज्ज्ञानं रागद्वेषमलापहम् । उत्पद्यते द्विजश्रेष्ठ सोऽयमागमसंज्ञकः ॥ ७५

+ एतदग्रे फ. पुस्तके "तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो वि[भि]न्ना नासावृषिर्यस्य मतं न भिन्नम् । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः" इति श्लोकोऽधिकः ।

---

१ झ. प्रभुर्वै भगवान्भक्तं तत्त्वदर्शनसंमतम् । स्मृ° । २ ङ. °द्वन्भ्रममा° । ३ झ. °कानि सहस्राणि । ४ ङ. °ह्यार्थनि° । ५ ख. अन्ये तु भि° । ६ फ. °काः । श्रृणुष्वाव° । ७ झ. ञ. भ. रूपं पू° ।

फलं कर्म च यत्तत्त्वं विज्ञानं दर्शनं विभु । जात्यादिकल्पनाहीनं द्वितीयागमलक्षणम् ॥ ७६
आत्मसंवेदनं नित्यं सनातनमतीन्द्रियम् । चिन्मात्रममृतं ज्ञेयमनन्तमजमव्ययम् ॥ ७७
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपेण व्यक्तस्थितमनञ्जनम् । व्याप्तविष्णुरिति ख्यातं ख्यातभिन्नमवस्थितम् ७८
योगिध्येयमविज्ञेयं परमार्थपराङ्मुखैः । लक्ष्यते बुद्धिभिर्भिन्नमपि भिन्नं न चाऽऽत्मनि ॥ ७९
शृणुष्वावहितस्तात कथयामि तवानघ । यत्प्रोक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम सुव्रत ॥ ८०
कदाचिद्ब्रह्मलोकस्थं ब्रह्माणं च पितामहम् । प्रणिपत्य यथान्यायमपृच्छमजमव्ययम् ॥ ८१
किंस्विज्ज्ञानं परं प्रोक्तं कश्च योगः परो मतः । एतन्मे तत्त्वतो ब्रह्मन्समाचक्ष्व पितामह ॥ ८२

ब्रह्मोवाच—

शृणुष्वावहितस्तात ज्ञानं योगमनुत्तमम् । अल्पग्रन्थं प्रभूतार्थमदुःखोपासनक्रियम् ॥ ८३
यः परंपरया प्रोक्तः पुरुषः पञ्चविंशकः । स एव सर्वभूतात्मा तेन इत्यभिधीयते ॥ ८४
नारायणो जगद्धाम परमात्मा सनातनः । जगतः सृष्टिसंहारपरिपालनतत्परः ॥ ८५
त्रयाणामात्मनां चैको देवदेवः सनातनः । आराध्यः सर्वदा ब्रह्म[+न्पुरुषेण हितैषिणा ॥ ८६
निःस्पृहा नित्यसंतुष्टा ज्ञानिनस्ते जितेन्द्रियाः । निर्ममा निरहंकारा रागद्वेषविवर्जिताः ॥ ८७
अक्षयं यान्ति ते शान्ताः सर्वसङ्गविवर्जिताः । ध्यानयोगपरा ब्रह्मं]स्ते पश्यन्ति जगत्पतिम् ८८
यथाजगदवस्थानं यथाकालान्तरे पुनः । भूतं भव्यं भविष्यं च विप्रकृष्टं तथैव च ॥ ८९
स्थूलं सूक्ष्मं तथा चान्यत्पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा । तच्चित्तास्तद्गतप्राणा नारायणपरायणाः ॥ ९०
अन्यथा मन्दबुद्धीनां प्रतिभाति दुरात्मनाम् । कुतर्काज्ञानदुष्टानां विभक्तेन्द्रियवादिनाम् ॥ ९१

नारद उवाच—

श्रूयतामन्यदपि वै कथ्यमानं मयाऽनघ । ब्रह्मणैव पुरा प्रोक्तं जगतः कारणात्मना ॥ ९२
देवानामिन्द्रमुख्यानामृषीणां चैव सुव्रतः । हितानि कथयामास पृच्छतां कमलासनः ॥ ९३

ब्रह्मोवाच—

नारायणपरो धर्मस्तथा लोकाश्च शाश्वताः । नारायणपरा यज्ञाः शास्त्राणि विविधानि च ॥९४
वेदाः साङ्गास्तथा चान्ये विष्णुर्विश्वेश्वरो हरिः । पृथिव्यादीनि विबुधाः पञ्च भूतानि सोऽव्ययः
सर्वं विष्णुमयं ज्ञेयं विबुधैः सकलं जगत् । तथाऽपि मानुषाः पापा न जानन्ति विमोहिताः ९६
तस्यैव मायया व्याप्तं चराचरमिदं जगत् । तन्मनास्तद्गतप्राणो जानाति परमार्थवित् ॥ ९७
ईश्वरः सर्वभूतानां विष्णुस्त्रैलोक्यपालकः । तस्मिन्नेतज्जगत्सर्वं तिष्ठति प्रभवत्यपि ॥ ९८
जगत्संहरते रुद्रः पालने विष्णुरुच्यते । उत्पत्तौ चाहमेवात्र तथाऽन्ये लोकपालकाः ॥ ९९
सर्वाधारो निराधारः सकलो निष्कलस्तथा । अणुर्महांस्तथाऽप्यन्यत्तस्माच्च परतः परः ॥ १००
तमेव शरणं यात सर्वसंहारकारकम् । स पिता जनिताऽस्माकं कीर्तितो मधुसूदनः ॥ १०१

नारद उवाच—

एवमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मणा पद्मयोनिना । प्रणेमुः सर्वलोकेशं देवं विष्णुं जनार्दनम् ॥ १०२

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ख. ज. झ. °रूपं च व्य° । २ ख. झ. °म् । व्यक्तावि° । ३ ङ. व्याप्तावि° । ४ क. किं तु ज्ञानं । फ. किं विज्ञानं । ५ ञ. °संसारकर्मगम् ।

तस्मात्त्वमपि विप्रर्षे नारायणपरो भव । तदन्यः को महोदारः प्रार्थितं दातुमर्हति ॥ १०३
पितरं मातरं चैव तमेव पुरुषोत्तमम् । परिगृह्णीष्व लोकेशं देवदेवं जगत्पतिम् ॥ १०४
अग्निकार्येण भैक्ष्येण तपसाऽध्ययनेन वै । तोषयेद्देवदेवेशं गुरुं नित्यमतन्द्रितः ॥ १०५
स्वर्गेऽक्षयं तथा भोगमनुष्ठेयं तथैव च । परिगृह्णीष्व विप्रर्षे तमेव पुरुषोत्तमम् ॥ १०६
किं तैस्तु मन्त्रैर्बहुभिः किं तैस्तु बहुभिर्व्रतैः । ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः॥१०७
चीरवासा जटी विप्रो दण्डी मुण्डी तथैव च । भूषितो वा द्विजश्रेष्ठ न लिङ्गं धर्मकारणम्॥१०८
ये नृशंसा दुरात्मानः पापाचारपराः सदा । तेऽपि यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः॥१०९
लिप्यन्ते न च पापेन वैष्णवा वीतकिल्बिषाः । पुनन्ति सकलं लोकमहिंसाजितमानसाः॥११०
क्षत्रबन्धुरिति ख्यातो राजा प्राणिविहिंसकः । प्राप्तवान्परमं धाम वैष्णवं केशवाश्रयात् ॥ १११
अम्बरीषो महासत्त्व[+स्तपोऽतप्यत्सुदारुणम् । तेनैव तपसाऽऽराध्य दृष्टवान्पुरुषोत्तमम् ॥११२
मित्रासनस्तथा राज्ञां] राजा परमतत्त्ववित् । हृषीकेशं समाराध्य वैष्णवं पदमाप्तवान् ॥ ११३
अन्ये ब्रह्मर्षयः शान्ता बहवः संशितव्रताः । ध्यात्वा च परमात्मानं संसिद्धिं परमां गताः॥११४
प्रह्लादः परमाह्लादः पुरा नारायणं हरिम् । सेविताऽभ्यर्चिता ध्याता तेनैव परिरक्षितः ॥ ११५
भरतो नाम तेजस्वी राजा परमधार्मिकः । उपास्यैनं चिरं कालं परां मुक्तिमवाप्तवान् ॥ ११६
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः । केशवाराधनं हित्वा नैव याति परां गतिम्११७
जन्मान्तरसहस्रेषु यस्य स्यान्मतिरीदृशी । दासोऽहं विष्णुभक्तानामिति सर्वार्थसाधकः ॥ ११८
स याति विष्णुसालोक्यं पुरुषो नात्र संशयः । किं पुनस्तद्गतप्राणाः पुरुषाः संशितव्रताः ११९
अनन्यमनसा नित्यं ध्यातव्यस्तत्त्वचिन्तकैः । नारायणो जगद्व्यापी परमात्मा सनातनः ॥ १२०

भीष्म उवाच—

इत्येवमुक्त्वा देवर्षिस्तत्रैवान्तरधीयत । परोपकारनिरतो नारदः परमार्थवित् ॥ १२१
पुण्डरीकोऽपि धर्मात्मा नारायणपरायणः । ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रमष्टाक्षरं जपन् ॥ १२२
प्रसीद मम विश्वात्मन्निति वाचं वदन्सदा । हृत्पुण्डरीके गोविन्दं प्रतिष्ठाप्यामृतात्मकम् ॥ १२३
तपस्वी विमले सौम्ये शालग्रामे तपोधनः । उवास चिरमेकाकी निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ॥ १२४
स्वप्नेऽपि केशवान्नान्यत्पश्यतीति महामतिः । निद्राऽपि नैव तस्याऽऽसीत्पुरुषार्थविरोधिनी१२५
तपसा ब्रह्मचर्येण शौचेन च विशेषतः । जन्मजन्मान्तरारूढे संस्कारे च यथा तथा ॥ १२६
प्रसादाद्देवदेवस्य सर्वलोकस्य साक्षिणः । अवाप परमां सिद्धिं वैष्णवीं वीतकिल्बिषः ॥ १२७
शङ्खचक्रगदापाणिं पीतवाससमच्युतम् । श्यामलं पुण्डरीकाक्षं स ददर्श सदाकृतिम् ॥ १२८
सिंहव्याघ्रास्तथा चान्ये मृगप्राणिविहिंसकाः । विरोधं सहजं हित्वा समेतास्तस्य संनिधौ १२९
विचरन्ति यथाकामं प्रसन्नेन्द्रियवृत्तयः । परस्परहितं रम्यं संप्राप्तं पाण्डुनन्दन ॥ १३०
तथा प्रसन्नसलिला ह्रदाश्च सरितस्तथा । ऋतवः सुप्रसन्नाश्च विमलेन्द्रियसंयुताः ॥ १३१
मारुताश्च सुखस्पर्शा वृक्षाः पुष्पफलान्विताः । आनुकूल्यं ययुः सर्वे पदार्थास्तस्य धीमतः १३२
प्रपन्नमभवत्तस्मै प्रसन्नं सचराचरम् । प्रसन्ने देवदेवेशे गोविन्दे भक्तवत्सले ॥ १३३

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ख. ज. झ. पापौघैः ।

ततः कदाचिद्भगवान्पुण्डरीकस्य धीमतः । आविरासीज्जगन्नाथः पुण्डरीकायतेक्षणः ॥ १३४
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाः समुज्ज्वलः । पुण्डरीकविशालाक्षश्चन्द्रबिम्बनिभाननः ॥ १३५
किरीटी कुण्डली हारी केयूरी कटिसूत्रवान् । श्रीवत्साङ्कः पीतवासाः कौस्तुभेन विभूषितः ॥ १३६
वनमालापरीताङ्गः स्फुरन्मकरकुण्डलः । स्फुरता ब्रह्मसूत्रेण मुक्तादाम्ना विलम्बिना ॥ १३७
विराजमानो देवेशश्चामरव्यजनादिभिः । देवैः सिद्धैः सदेवेन्द्रैर्गन्धर्वैर्मुनिभिर्वरैः ॥ १३८
पक्षिनागवरैश्चैव सेव्यमानोऽप्सरोगणैः । तं दृष्ट्वा देवदेवेशं पुण्डरीकोऽनघः स्वयम् ॥ १३९
ततो बुद्ध्वा महात्मानं तुष्टाव च जनार्दनम् । प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना १४०

पुण्डरीक उवाच—

नमोऽस्तु विष्णवे तुभ्यं सर्वलोकैकचक्षुषे । निरञ्जनाय नित्याय निर्गुणाय महात्मने ॥ १४१
त्वमीशः सर्वभूतानां सर्वत्र च निरीश्वरः । तथा भयार्तिनाशाय गोविन्द गरुडध्वज ॥ १४२
अनुग्रहेण भूतानामनेकाकारधारिणे । त्वयि सर्वमिदं प्राहुस्त्वन्मयं चैव केवलम् ॥ १४३
त्वमस्माज्जगतोऽभिन्नो निर्मितं च जगत्त्वया । नमोऽस्तु नाभिप्रसवनालिनाय नमो नमः ॥ १४४
नमः समस्तवेदान्तविश्रुतात्मविभूतये । त्वमेव सर्वदेवेशः कारणं कैटभार्दन ॥ १४५
प्रसीद हृदयावास शङ्खचक्रगदाधर । नमः समस्तभूतानामादिभूताय भूभृते ॥ १४६
अनेकरूपरूपाय विष्णवे प्रभविष्णवे । यस्य ब्रह्मादयो देवा न विदन्ति सुरेश्वराः ॥ १४७
महिमानं तपोमेयं तस्मात्तुभ्यं नमाम्यहम् । वाचामगोचरो यस्य महिमा तव नाऽऽप्यते ॥ १४८
जात्यादिभिरसंस्पृष्टः सदा ध्येयोऽसि तत्त्वतः । तथा विभेदरूपेण भक्तानामनुकम्पया ॥
मत्स्यकूर्मादिरूपेण दृश्यसे पुरुषोत्तम ॥ १४९

भीष्म उवाच—

पुण्डरीको जगन्नाथं स्तुत्वैवं पुरुषोत्तमम् । तमेवाऽऽलोकयद्वीरं चिरप्रार्थितदर्शनम् ॥ १५०
तमाह भगवान्विष्णुः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः । पुण्डरीकं महाभागं तथा गम्भीरया गिरा ॥ १५१

श्रीभगवानुवाच—

प्रीतोऽस्मि वत्स भद्रं ते पुण्डरीक महामते । वरं वृणीष्व दास्यामि यत्ते मनसि वर्तते ॥ १५२

भीष्म उवाच—

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं देवदेवस्य भाषितम् । एवं विज्ञापयामास पुण्डरीको महामतिः ॥ १५३

पुण्डरीक उवाच—

क्वाहमत्यन्तदुर्बुद्धिः क्व भवन्तो हितैषिणः । यद्धितं मम देवेश तदाज्ञापय माधव ॥ १५४

भीष्म उवाच—

एवमुक्तः स भगवान्सुप्रीतश्च ततोऽब्रवीत् । पुण्डरीकं महाभागं कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ १५५

भगवानुवाच—

आगच्छ कुशलं तेऽस्तु मयैव सह सुव्रत । उपकारी च नित्यात्मा मया त्वं सर्वदा सह ॥ १५६

भीष्म उवाच—

एवमुक्तवति प्रीत्या श्रीधरे भक्तवत्सले । देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षं पपात ह ॥ १५७

१ ङ. °रैः । भक्तैर्ना° । २ क. भूतये । ३ ज. °पमायाय । ४ क. °रीव नि° ।

ब्रह्मादयस्तथा देवाः साधु साध्विति चाब्रुवन् । जगुः सिद्धाश्च गन्धर्वाः किंनराश्च विशेषतः ॥
तत्रैव तमुपादाय देवदेवो जगत्पतिः । जगाम गरुडारूढः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १५९
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र विष्णुभक्तिसमन्वितः । तच्चित्तस्तद्गतप्राणस्तद्भक्तानां हिते रतः ॥ १६०
अर्चयित्वा यथायोग्यं भजस्व पुरुषोत्तमम् । शृणुष्व तत्कथां पुण्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥१६१
येनोपायेन राजेन्द्र विष्णुर्भक्तिसमर्चितः । प्रीतो भवति विश्वात्मा तत्कुरुष्व सुविस्तरम् १६२
अश्वमेधशतैरिष्ट्वा वाजपेयशतैरपि । प्राप्नुवन्ति नरा नैव नारायणपराङ्मुखाः ॥ १६३
सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् । बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ॥ १६४
लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ १६५
य इदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वाऽपि समाहितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १६६

ईश्वर उवाच—

एतद्वै नाममाहात्म्यं श्रुत्वा वै नगनन्दिनि । धर्मार्थकाममोक्षास्ते भवन्ति च न संशयः ॥ १६७
शुक्ले कुलेऽवतीर्णो यो ब्राह्मणो देवतत्परः । वैष्णवो विष्णुरूपोऽसौ नान्यो विप्रस्तु कर्हिचित् ॥
मुखे नामोच्चरन्विष्णोर्हृदये ध्यानतत्परः । शङ्खचक्रधरो विद्वान्मालां तुलसिजां दधत् ॥ १६९
जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो भुक्त्वा भोगान्ह्यनेकशः । एकविंशत्कुलैः सार्धं विष्णुलोके स मोदते ॥
पुण्डरीको यथा भक्त्या मुक्तो ह्यत्र न संशयः । भक्तिभावेन गोविन्दस्तुष्टिं प्राप्नोति शाश्वतीम् ॥
कलौ वै हरिगीतं तु स्वगृहे वा विशेषतः । सामगानसमं प्रोक्तं देवार्चनसमाधिषु ॥ १७२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे विष्णुमहिमकथनं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६२४०

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

श्रीगङ्गायाश्च माहात्म्यं पुनर्वद महामते । यच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे वीतरागाः पुनः पुनः ॥ १
माहात्म्यं कीदृशं चैव तस्याः सर्वेश्वर प्रभो । उत्पत्तिश्च श्रुता पूर्वं महिमा न श्रुतो मया ॥
त्वमाद्यः सर्वभूतानां त्वं देवश्च सनातनः ॥ २

श्रीमहादेव उवाच—

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या शक्रतुल्यपराक्रमम् । शरतल्पगतं भीष्ममृषयो द्रष्टुमाययुः ॥ ३
अत्रिर्वसिष्ठश्च भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । अङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यः सुमतिस्त्वायुरात्मवान् ॥४
विश्वामित्रः स्थूलशिराः संवर्तः प्रमथाधिपः । रैभ्यो बृहस्पतिर्व्यासः पावनः कश्यपो ध्रुवः ॥५
दुर्वासा जमदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः । उशनाऽथ भरद्वाजः क्रतो ह्यास्तीक एव च ॥ ६
स्थूलाक्षः स च लोकाक्षः कण्वो मेधातिथिः कृशः । नारदः पर्वतश्चैव सुधन्वा च्यवनो द्विजः ७
मतिभूर्भुवनो धौम्यः शतानन्दोऽकृतव्रणः । जामदग्न्योऽथ रामश्च ऋचीकश्चैवमादयः ॥ ८
तान्प्रणम्य यथान्यायं धर्मपुत्रः सहानुजः । पूजयामास विधिवज्जगत्पूज्यान्सुतेजसः ॥ ९
संपूजिता महात्मानः सुखासीनास्तपोधनाः । भीष्माश्रिताः कथाश्चक्रुर्दिव्यधर्माश्रितास्तथा १०

---

१ ङ. 'न मो वेदे वि' । २ ङ. 'स्त्यः सम' । ३ क. ख. ज. झ. फ. कुशः ।

कथान्ते तु ततस्तेषामृषीणां भावितात्मनाम् । प्रणम्य शिरसा भीष्मं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरः ॥ ११

युधिष्ठिर उवाच—

के देशास्तु महापुण्याः के शैलाः केऽपि चाऽऽश्रमाः । सेव्या धर्मार्थिभिर्नित्यं तन्मे ब्रूहि पितामह

भीष्म उवाच—

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । शिलोञ्छवृत्तेः संवादं सिद्धस्य च युधिष्ठिर ॥ १३
कश्चित्सिद्धः परिक्रम्य समस्तां पृथिवीमिमाम् । उञ्छवृत्तेर्गृहस्थस्य गृहं प्राप्तो महात्मनः ॥ १४
आत्मविद्यासु तत्त्वज्ञः सर्वदा सुजितेन्द्रियः । रागद्वेषपरित्यक्तः कुशलो ज्ञानकर्मसु ॥ १५
वैष्णवेषु सदा श्रेष्ठो विष्णुधर्मपरायणः । अनिन्दको वैष्णवानां सदा धर्मपरायणः ॥ १६
योगाभ्यासरतो नित्यं शङ्खचक्रादिधारकः । त्रिकालपूजातत्त्वज्ञः श्रीकण्ठे संरतः सदा ॥ १७
वेदविद्यासु विशदो धर्माधर्मविचारकः । वेदपाठव्रतो नित्यं नित्यं चातिथिपूजकः ॥ १८
स तीर्थमतियुक्तस्तु शिलोञ्छेषु स्थितः सदा । चतुर्वेदेषु यद्ध्यानं गीतं यद्यत्स्वयंभुवा ॥ १९
[*तत्सर्वं स च जानाति द्विजो विष्णुस्वरूपधृक्] । नानाधर्मार्थविशदो ह्यव्यये सुमतिः सदा ॥
एकस्मिन्नेव काले तु गतोऽसौ वै शिवेर्गृहम् । तं दृष्ट्वा विधिवच्चैव कृत्वाऽऽतिथ्यं महामनाः ॥
तदा तं प्रच्छयामास देशानां हितकारणम् । २१

उञ्छवृत्तिरुवाच—

के देशाः के जनपदाः के शैलाः केऽपि चाऽऽश्रमाः । [+पुण्या द्विजवर प्रीत्या मह्यं निर्देष्टुमर्हसि

सिद्ध उवाच—

ते देशास्ते जनपदास्ते शैलास्तेऽपि चाऽऽश्रमाः] । पुण्यास्त्रिपथगा येषां मध्ये नित्यं सरिद्वरा ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्त्यागेन वा पुनः । गतिं तां न लभेज्जन्तुर्गङ्गां संसेव्य यां लभेत् ॥ २४
स्नातानां तत्र पयसि गाङ्गेये नियतात्मनाम् । तुष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि ॥ २५
अपहृत्य तमस्तीव्रं यथा भात्युदये रविः । तथाऽपहृत्य पाप्मानं भाति गङ्गाजलाप्लुतः ॥ २६
अग्निं प्राप्य यथा विप्र तूलराशिर्विनश्यति । तथा गङ्गावगाहश्च सर्वपापं व्यपोहति ॥ २७
यस्तु सूर्यांशुसंतप्तं गाङ्गेयं सलिलं पिबेत् । सद्यो नीहारनिर्मुक्तः पावकाद्धि विशिष्यते ॥ २८
चान्द्रायणसहस्रं तु पादेनैकेन यः पुमान् । संप्लुतश्चापि गङ्गायां यो नरः स विशिष्यते ॥ २९
लम्बेदधःशिरा यस्तु वर्षाणामयुतं नरः । मासमेकं तु गङ्गाम्भः सेवते यो नरोत्तमः ॥ ३०
ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो याति विष्णोर्ह्यनामयम् । इयं वेणीसमा पुण्या पवित्रा पापनाशिनी ॥ ३१
यस्याः स्मरणमात्रेण बालहा मुच्यते क्षणात् । स प्रयागस्तीर्थराजो वैष्णवानां हि दुर्लभः ॥ ३२
स्नात्वा यत्र नरश्रेष्ठ वैकुण्ठे याति सत्वरम् । प्रियाप्रियं न जानाति धर्माधर्मं न विन्दति ॥ ३३
स्नात्वा वै स तु गङ्गायां महापापात्प्रमुच्यते । गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ॥ ३४
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति । ब्रह्महा चैव गोघ्नो वा सुरापी बालघातकः ॥ ३५
मुच्यते सर्वपापेभ्यो दिवं याति च सत्वरम् । दर्शनं माधवस्याथ वरस्य दर्शनं तथा ॥ ३६

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. झ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ च. °सौ विप्रमन्दिरम् । २ च. तमृषिं प्रार्थया° । ३ झ. पानेनै° ।

वेण्यां स्नानं प्रकुर्वाणो वैकुण्ठं प्रति गच्छति । उदिते च यथा सूर्ये विलयं याति वै तमः ३७
तथा वै तस्य पापानि गच्छन्ति स्नानमात्रतः । गङ्गाद्वारे कुशावर्ते बिल्वके नीलपर्वते ॥ ३८
स्नात्वा कनखले तीर्थे पुनर्जन्म न विद्यते । एवं ज्ञात्वा नरश्रेष्ठो गङ्गास्नायी पुनः पुनः ॥ ३९
स्नानमात्रेण भो राजन्मुच्यते किल्बिषादतः । देवानां प्रवरो विष्णुर्यज्ञानां चाश्वमेधकः ॥
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां नदी भागीरथी सदा ॥ ४०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे गङ्गामाहात्म्ये द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६२८०

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

वैष्णवानां लक्षणं च कीदृशं प्रतिपादितम् । महिमा कीदृशश्चैव वद विश्वेश्वर प्रभो ॥ १

श्रीमहादेव उवाच—

विष्णोरयं यतः प्रोक्तो ह्यतो वै वैष्णवो मतः । सर्वस्याऽऽदिस्तु विज्ञेयो ब्रह्मरूपधरस्ततः ॥ २
यतः सकाशात्संजाता ब्राह्मणा वेदपारगाः । ते वैष्णवास्तु विज्ञेया नैवान्ये तु कदाचन ॥ ३
शौचसत्यक्षान्तियुक्तो रागद्वेषविवर्जितः । वेदविद्याविचारज्ञः स वै वैष्णव उच्यते ॥ ४
अग्निहोत्ररतो नित्यं नित्यं चातिथिपूजकः । पितृभक्तो मातृभक्तः स वै वैष्णव उच्यते ॥ ५
दयाधर्मेण संयुक्तस्तथा पापपराङ्मुखः । शङ्खचक्राङ्कितो यो वै स वै वैष्णव उच्यते ॥ ६
कण्ठे माला धृता येन मुखे रामं सदोच्चरन् । गानं कुर्वन्सदा भक्त्या स नरो वैष्णवः स्मृतः ७
पुराणेषु रता नित्यं यज्ञेषु च रताः सदा । ते नरा वैष्णवा ज्ञेयाः सर्वधर्मेषु संमताः ॥ ८
तेषां निन्दां प्रकुर्वन्ति ये नराः पापकारिणः । ते मृतास्तु कुयोनिं वै गच्छन्ति च पुनः पुनः॥९
गोपालनाम्नीं मूर्तिं च येऽर्चयन्ति द्विजाः सदा । धातुजां मृन्मयीं चैव चतुर्हस्तां सुशोभिताम् ॥
पूजां कुर्वन्ति ये विप्रास्ते नराः पुण्यभागिनः । कृत्वा पाषाणजां मूर्तिं कृष्णाख्यां रूपसुन्दराम्
पूजां कुर्वन्ति ये विप्रास्ते नराः पुण्यमूर्तयः । शालग्रामशिला यत्र यत्र द्वारवतीशिला ॥ १२
उभयोः पूजनं यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः । मूर्तिं मन्त्रेण संस्थाप्य पूजनं क्रियते यदि ॥ १३
तदर्चनं कोटिगुणं धर्मकामार्थमोक्षदम् । नवधा तत्र वै भक्तिः कर्तव्या च जनार्दन ॥ १४
अतः पाषाणजा मूर्तिस्तथा धातुमयी च या । तस्यां भक्तैः प्रकर्तव्यं ध्यानं पूजनमेव च ॥ १५
राजोपचारिकां पूजां मूर्तौ तत्र प्रकल्पयेत् । सर्वात्मानं स्मरेन्नित्यं भगवन्तमधोक्षजम् ॥ १६
दीनानाथैकशरणं लोकानां हितकारकम् । मूर्तौ तत्र स्मरेन्नित्यं महापातकनाशनम् ॥ १७
गोपालोऽयं तथा कृष्णो रामोऽयमिति च ब्रुवन् । पूजां करोति यः सम्यक्स वै भागवतो नरः
गोकुले च यथा रूपं धृतं वै केशवेन तु । तादृग्रूपं प्रकर्तव्यं वैष्णवैर्नरसत्तमैः ॥ १९
आत्मसंतोषणार्थाय स्वरूपं कारयेद्बुधः । यतो भक्तिस्तु बहुला जायते नात्र संशयः ॥ २०

---

१ ङ. गल्लिके । २ ङ. °दृशो ब्रह्मन्वद । ३ च. °ज्ञेयाः सदा विष्ण्वर्चने रताः । शौ° । ४ च. ञ. सदा वैष्ण° ।
५ च. ञ. सदा वैष्ण° । ६ च. ञ. सदा वैष्ण° । ७ क. ख. ज. विप्रास्ते ज्ञेयाः पु° । झ. विष्णोस्ते ज्ञेयाः पु° ।

शङ्खचक्रगदादीनि विष्णोश्चैवाऽऽयुधानि च । तस्यां मूर्तौ विशेषेण कर्तव्यानि प्रमाणतः ॥ २१
चतुर्भुजां द्विनेत्रां च शङ्खचक्रगदाधराम् । पीतवासःपरीधानां शोभमानां गरीयसीम् ॥ २२
वनमालां दधानां तां लसद्वैदूर्यकुण्डलाम् । मुकुटेन समायुक्तां कौस्तुभेनाश्रितां सदा ॥ २३
सौवर्णीं चाथ रौप्यां वा ताम्रजां चाथ पैत्तलीम् । कारयेत्परया भक्त्या वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः २४
आगमोक्तैर्वेदमन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य विशेषतः । पश्चाद्वा अर्चनं कार्यं यथाशास्त्रानुसारतः ॥ २५
षोडशोपचारमन्त्राद्यैः पूजनं विधिपूर्वकम् । पूजिते तु जगन्नाथे सर्वे देवाश्च पूजिताः ॥ २६
अतोऽनेन प्रकारेण पूजनीयो महाप्रभुः । अनादिनिधनो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २७
सर्वं ददाति सर्वेशो वैष्णवान्पुण्यरूपिणः । यथा विष्णुस्तथा सर्वे नान्तरं वर्तते क्वचित् ॥ २८
एवं ज्ञात्वा तु भो देवि ह्युभयोर्मूर्तिकल्पनम् । शिवपूजामकुर्वाणो विष्णुनिन्दासु तत्परः ॥ २९
रौरवे नरके चैव वसते नात्र संशयः । अहं विष्णुरहं रुद्रो ह्यहं ब्रह्मा पितामहः ॥
सर्वभूतेषु सततं वसामि च पुनः पुनः ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे वैष्णवानां लक्षणकथनं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६३१०

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

के दासा वैष्णवाः के तु के भक्ता भुवि कीर्तिताः । तेषां वै लक्षणं ब्रूहि यथार्थं वै महेश्वर ॥ १

श्रीमहादेव उवाच—

शूद्रा भवन्ति वै दासा वैष्णवा नारदादयः । [ये]प्रह्लादाम्बरीषाद्या भक्तास्ते नगनन्दिनि ॥ २
ब्रह्मक्रियारतो नित्यं वेदवेदाङ्गपारगः । शङ्खचक्राङ्कितो यस्तु स वै वैष्णव उच्यते ॥ ३
द्विजसेवारतो नित्यं विष्णुपूजाप्रपूजकः । शृणोति बहुधा चैव पुराणं वेदसंमितम् ॥ ४
स शूद्रो हरिदासस्तु इत्युक्तो नगनन्दिनि । पञ्चवर्षत्वमाश्रित्य कृता भक्तिर्ह्यनेकधा ॥ ५
स वै भक्त इति प्रोक्तः सर्वसाधुषु संमतः । ध्रुवादयस्ते विज्ञेया अम्बरीषादयश्च ये ॥ ६
भक्ताश्च मुनिभिः प्रोक्ताः सर्वकालेषु भामिनि । कलौ धन्यतमाः शूद्रा विष्णुध्यानपरायणाः॥७
इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । शङ्खचक्राङ्कितो यस्तु विष्णुभक्तिप्रकारकः८
चतुर्विधमहोत्साहं कर्ता चैव विशेषतः । स शूद्रो विष्णुदासस्तु पाद्मे दृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे दासवैष्णवभक्तानां लक्षणकथनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६३१९

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

सर्वेषां चैव मासानां विधिं ब्रूहि महेश्वर । महोत्सवाः प्रकर्तव्याः को विधिस्तत्र संमतः ॥ १

---

१ ङ. सर्वांशो ।

को देवः पूजनं कस्य महिमा कीदृशो भवेत् । कस्यां तिथौ प्रकर्तव्यं तन्मे वद सुरेश्वर ॥ २
मासं प्रति किमुक्तं च वैष्णवान्पुण्यकर्मणः । धन्याऽहं कृतकृत्याऽहं सौ(सु)भाग्याऽहं धरातले
विष्णोः कथां शृणोमीति दर्शनात्स्पर्शनात्तव ॥ ३

महादेव उवाच—

उत्सवानां विधिं ब्रूमो मासं प्रति तवानघे । यान्श्रुत्वा च पुनर्देवि गीतवादित्रहर्षिता ॥ ४
तत्राऽऽदौ तु सिते पक्षे चैत्रमासे सुशोभने । एकादश्यां विशेषेण दोलारूढं प्रपूजयेत् ॥ ५
कुर्याद्भक्त्या सदा देवि उत्सवं विधिपूर्वकम् । दोलारूढं प्रपश्यन्ति कृष्णं कलिमलापहम् ॥ ६
अपराधसहस्रैस्तु मुक्तास्ते नगनन्दिनि । तावत्तिष्ठन्ति पापानि कोटिजन्मकृतान्यपि ॥ ७
यावन्नाऽऽन्दोलयेद्देवं विश्वेशं विश्वनायकम् । कलौ वै ये प्रपश्यन्ति दोलारूढं जनार्दनम् ॥ ८
गोत्रादिकाः प्रमुच्यन्ते का कथा इतरेष्वपि । दोलोत्सवप्रहृष्टास्तु रुद्रेण सहिताः सुराः ॥ ९
*आलीनाप्राप्तरुद्रस्तु रुद्रेण सहिताः सुराः(?) । दोलायां च समायान्ति विष्णुदर्शनलालसाः ॥
कुर्वन्ति प्राङ्गणे नृत्यगीतवाद्यं च हर्षिताः । ऋषयो गणगन्धर्वा रम्भाद्यप्सरसां गणाः ॥ ११
वासुकिप्रमुखा नागास्तथा देवाः सुरेश्वराः । दोलायात्रानिमित्तं तु दोलाहे मधुमाधवे ॥ १२
भूतानि सन्ति भूपृष्ठे ये केचिद्देवयोनयः । समायान्ति महादेवि कृष्णे दोलास्थिते ध्रुवम् ॥ १३
विष्णुं दोलास्थितं दृष्ट्वा त्रैलोक्यस्योत्सवो भवेत् । तस्मात्कार्यशतं त्यक्त्वा [+दोलाहे उत्सवं कुरु
प्रह्लादस्तु समायाति विष्णोर्दोलाधिरोहणम् । कुरुते च महादेवि वरदं तमनुस्मरन्] ॥ १५
दोलास्थितस्य कृष्णस्य ये कुर्वन्ति प्रजागरम् । सर्वपुण्यफलप्राप्तिर्निमेषैकेण जायते ॥ १६
दोलायां संस्थितं विष्णुं पश्यन्ति मधुमाधवे । क्रीडन्ति विष्णुना सार्धं देवदेवेन व(न)न्दिताः १७
दक्षिणाभिमुखं देवं दोलारूढं सुरेश्वरि । सकृद्दृष्ट्वा तु गोविन्दं मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ १८

ॐ दोलारूढाय विद्महे । माधवाय च धीमहि । तन्नो देवः प्रचोदयात् ॥ इदं गायत्र्या पूजनम् ॥
माधवाय गोविन्दाय श्रीकण्ठाय नमो नमः । पूजनं मन्त्रपूर्वं च कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ॥ २०
गुरवे दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या समाहितः । गायन्विष्णोः सदा भक्त्या परिपूर्णं ततो भवेत् २१
किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने । दोलायां संस्थितो विष्णुः सर्वपापापहारकः ॥ २२
पूजितो यैर्नरैः सम्यक्सदा सर्वं ददाति च । यत्र देवाः सगन्धर्वाः किंनरा ऋषयस्तथा ॥ २३
आयान्ति बहुधा तत्र दोलारूढे न संशयः । ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति मन्त्रेण पूजनं तत्र
कारयेत् ॥ २४
षोडशोपचारैः पूजा च कर्तव्या विधिपूर्वकम् । धर्मार्थमुख्या ये कामास्तान्सर्वान्प्राप्नुयुर्ध्रुवम् २५
अङ्गन्यासं करन्यासं न्यासं शारीरकं च यत् । तत्सर्वं च प्रकर्तव्यं मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥ २६
आगमोक्तेन मन्त्रेण कर्तव्यो हि महोत्सवः । श्रीलक्ष्म्या सहितं देवं दोलायां च प्रकल्पयेत् ॥२७
देवाग्रे वैष्णवाः स्थाप्या नारदाद्याः सुरर्षयः । विष्वक्सेनादिका भक्ताः स्थाप्यास्ते ह्यग्रतः सदा
पञ्चवादित्रनिर्घोषैः कुर्यादारार्तिकं बुधः । यामे यामे तथा देवि पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ २९
[*नालिकेरैस्तथा शुभ्रैः कदलैर्वा तथा पुनः । अर्घ्यं दद्यात्ततो देवि पूजनीयः प्रयत्नतः] ३०

* इदमर्धं च. ञ. ढ. पुस्तकेष्वेव । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ढ. फ. पुस्तकस्थः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. पुस्तकस्थः ।

देवदेव जगन्नाथ शङ्खचक्रगदाधर । अर्घ्यं गृहाण मे देव कृपां कुरु ममोपरि ॥ ३१
तच्छेषं वैष्णवानां तु दद्यात्पाद्यादिकं पुनः । वादनं नर्तनं तत्र कर्तव्यं वैष्णवैर्नरैः ॥ ३२
आन्दोलनं ततः सर्वैः कर्तव्यं च विशेषतः । पृथिव्यां यानि तीर्थानि क्षेत्राणि च सुरेश्वरि ३३
सर्वाण्येतानि वै तत्र द्रष्टुमायान्ति तद्दिने । एवं ज्ञात्वा सदा देवि कर्तव्य उत्सवो महान् ॥ ३४
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राद्याश्चान्यजातयः । शङ्खचक्रधराः सर्वे ज्ञातव्या नगनन्दिनि ३५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे दोलोत्सवकथनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६१५४

अथ षडशीतितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अस्मिन्नेव चैत्रमासे तु कार्यो दमनकोत्सवः । द्वादश्यां तु तथा सम्यग्विधिः कार्यो विशेषतः॥१
वैष्णवैः श्रद्धया पुण्यो जनतानन्दवर्धनः । देवानन्दसमुद्भूता दिव्या दमनमञ्जरी ॥ २
निवेद्या वैष्णवैर्भक्तैः सर्वपूजाफलेप्सुभिः । चैत्रे च शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां नगनन्दिनि ॥ ३
कारयेत्परया भक्त्या महोत्सवमनास्तथा । तत्राऽऽदौ च स्वयं गत्वा आरामं प्रति चानघे ॥ ४
गुर्वाज्ञया प्रकर्तव्यं पूजनं रतिना* सह । कामदेव नमस्तेऽस्तु विश्वमोहनकारक ॥ ५
विष्णोरर्थे विचिन्त्वा(नो?)मि कृपां कुरु ममोपरि । गीतवादित्रनिर्घोषैरानेतव्यो गृहं प्रति ॥ ६
एकादश्यां सुरश्रेष्ठे ह्यधिवासनपूर्वकम् । कर्तव्यं पूजनं तत्र रात्रौ भक्त्या तु वैष्णवैः ॥ ७
कर्तव्यमग्रतस्तस्य सर्वतोभद्रमण्डलम् । स्थापयित्वा तु देवेशं रतिना तत्र वै सह ॥ ८
आच्छाद्य श्वेतवस्त्रेण दमनं स्थापयेद्बुधः । तत्र वै पूजनं कार्यं वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः ॥ ९
क्लीं कामदेवाय नमो ह्रीं रत्यै तत्तथा नमः । ऐन्द्र्यां ह्रीं दिशि संस्थाप्य कंदर्पं पूजयेद्बुधः १०
गन्धपुष्पं तथा धूपदीपमारात्रिकं तथा । रात्रौ च भक्त्या कर्तव्यं विधिनाऽत्र सुरेश्वरि ॥ ११

मदनाय इति प्राच्याम् । मन्मथाय नम इत्याग्नेय्याम् । कंदर्पाय इति याम्ये । अनङ्गाय नम इति रक्षोदिशि । भस्मशरीराय नम इति वारुण्याम् । स्मराय नम इति वायव्याम् । ईश्वराय नम इति कौबेर्याम् । पुष्पबाणाय नम इति ऐशान्याम् ॥ १२

चतुर्दिक्षु च सर्वासु पूजनं तत्र कारयेत् । पूजिते केशवे चात्र सर्वदेवाः सुपूजिताः ॥ १३

अक्षतगन्धधूपनैवेद्यैस्ताम्बूलैश्च दमनकं पूजयित्वा तु, तत्पुरुषाय विद्महे । कामदेवाय धीमहि । तन्नोऽनङ्गः प्रचोदयात् ॥ १४

इति वै कामगायत्र्याऽष्टोत्तरशतवारं तं दमनकमभिमन्त्र्य नमस्कुर्यात् ॥ १५

नमोऽस्तु पुष्पबाणाय जगदाह्लादकारिणे । मन्मथाय जगन्नेत्रे रतिप्रीतिकराय च ॥ १६
देवदेव नमस्तेऽस्तु श्रीविश्वेश नमोऽस्तु ते । रतिपते नमस्तेऽस्तु नमस्ते विश्वमण्डन ॥ १७
नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ सर्वबीज नमोऽस्तु ते । एतैर्नानाविधैर्मन्त्रैरागमोक्तैर्विशेषतः ॥ १८

---

* नामात्र आर्षः । एवमुत्तरत्रापि ।

१ फ. 'वात्प्रासादि' । २ झ. रमयां । ३ ङ. ऐश्यांद्रीं । ४ क. ख. ज. झ. फ. जगद्धातः ।

पूजनीयः प्रयत्नेन रत्या सह जनार्दनः । ततो निवेद्य तत्कर्म जागरं कारयेद्बुधः ॥ १९
देवदेव जगन्नाथ वाञ्छितार्थप्रदायक । हृत्स्थान्पूरय मे विष्णो कामान्कामेश्वरीप्रिय ॥ २०
इत्येतैर्बहुभिर्मन्त्रैः पूजनीयः प्रयत्नतः । श्रीनिवासो जगन्नाथो भक्तानां शमभीप्सकः ॥ २१

ततो दमनकं पुष्पैर्गृहीत्वा मूलमन्त्रेण श्रीविष्ण्वादिदेवेभ्यो दमनकं निवेदयेत् । ततो गन्धादिभिर्महती पूजा गीतवाद्यनृत्यैश्च महोत्सवः कार्यः । देवाग्रे स्थापयित्वा कलशोदकं देवस्य पादयोर्निक्षिप्य जलक्रीडा तस्मिन्दिने कर्तव्या । ततः स्वगुरुं वस्त्रालंकारद्रविणैः श्रद्धया पूजयेत् । ततः स्वयं बन्धुभिर्वैष्णवैः सहाश्नीयात् ॥ २२

+श्रीमहादेव उवाच—

ततो दमनमञ्जर्या यो वै विष्णुं प्रपूजयेत् । पूजिते वै जगन्नाथे ह्यहं वै पूजितः सदा ॥ २३
ब्रह्महा हेमहारी च मद्यपो मांसभक्षकः । मुच्यते पातकाद्देवि दृष्ट्वा दमनकोत्सवम् ॥ २४
सदैवं दमनको देवि पूजितो यैस्तु वैष्णवैः । सर्वं तीर्थं कृतं तैस्तु [*सर्वदा नगनन्दिनि ॥ २५
भूमिदानं च गोदानं महादानं तु भूरिशः । सर्वदानं कृतं तैस्तु] मञ्जर्याः पूजने कृते ॥ २६
वेदाध्ययनं कृतं तेन शास्त्राध्ययनमेव च । अग्निहोत्रं कृतं तेन मञ्जर्या पूजितो हरिः ॥ २७
तत्कुलं तु महज्ज्ञेयं ब्राह्मं वा चाथ क्षत्रियम् । शौद्रं वैश्यं च यच्चान्यद्धन्यं धन्यतरं स्मृतम् २८
यस्मिन्कुलेऽवतीर्याथोत्सवो द(दा)मनकः कृतः । स च धन्यस्तु धन्यो वै येन विष्णुः प्रपूजितः२९
दमनकेन तु देवि संप्राप्ते मधुमाधवे । संपूज्य गोसहस्रस्य देवि संलभते फलम् ॥ ३०
मल्लिकाकुसुमैर्देवं वसन्ते गरुडध्वजम् । योऽर्चयेत्परया भक्त्या मुक्तिभागी भवेत्तु सः ॥ ३१
मरुको दमनकश्चैव सद्यः पु(स्त्व)ष्टिकरो हरेः । अतः पूजा प्रकर्तव्या वैष्णवैर्नरसत्तमैः ॥ ३२
गोसहस्रं कृतं तेन कन्यादानं तथैव च । पृथ्वीदानं कृतं तेन विष्णोर्वै पूजने कृते ॥ ३३
एकामेकां गृहीत्वा तु मञ्जरीं दमनस्य तु । यः पूजयति देवेशं संप्राप्ते मधुमाधवे ॥ ३४
पुण्यसंख्यां न जाने वै तस्याहं नगनन्दिनि । स वै चतुर्भुजो भूत्वा इह लोके परत्र च ॥
धर्मार्थांश्च कामांश्च प्रभुङ्क्ते वैष्णवं पदम् ॥ ३५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे दमनकमहोत्सववर्णनं नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६३८९

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

वैशाख्यां पौर्णमास्यां वै जलस्थं जगदीश्वरम् । पूजयेद्वैष्णवो भक्त्या कृतोत्साहो मुदाऽन्वितः
गीतं वाद्यं तथा नृत्यं कृत्वा पुण्यं महोत्सवं । एकादश्यां सुरश्रेष्ठ पश्येद्वाऽथ प्रहर्षितः ॥ २
गीतं गायन्हरेर्भक्त्या कर्तव्य उत्सवः शुभः । शयनं कुरु देवेश जलेऽस्मिन्वै सुरेश्वर ॥ ३
त्वयि सुप्ते जगत्सुप्तं भवते नात्र संशयः । घनागमे प्रकुर्वन्ति जलस्थं वै जनार्दनम् ॥ ४

+ इदमधिकमिति भाति । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ङ. ज. °मृ. । गृहीत्वा दमनकं यस्तु पू° । २ ज. °क्त्या भुक्ति° । ३ झ. मधुको । ४ ङ. ज. °ष्णवं भ° ।

ये जनास्तु सुरश्रेष्ठे न दाहो नारको भवेत् । स्वर्णपात्रे तथा रौप्ये ताम्रे वा च सुरेश्वरि ॥ ५
मृन्मये वाऽथ कर्तव्यं शयनं विष्णुसंज्ञकम् । तत्र तोयं च संस्थाप्य शीतलं गन्धवासितम् ॥ ६
तस्मिंस्तोये ततो विष्णोः स्थापनं कारयेद्बुधः । गोपालनाम्नी मूर्तिश्च रामनाम्नी तथाऽपि वा७
शालग्रामशिला वाऽपि स्थापनीया विशेषतः । प्रतिमा वा महाभाग(गे) तस्य पुण्यमनन्तकम् ८
यावद्धराधरा लोका यावद्रविकरा भुवि । तावत्तस्य कुले कश्चिन्न भवेद्देवि नारकी ॥ ९
तस्माज्ज्येष्ठे महादेवि तोयस्थं पूजयेद्धरिम् । वीततापो नरस्तिष्ठेद्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १०
सुशीतले तथा तोये तुलसीदलवासिते । शुचिशुक्रगते काले पूजयेद्धरणीधरम् ॥ ११
शुचिशुक्रगते काले येऽर्चयिष्यन्ति केशवम् । जलस्थं विविधैः पुष्पैर्मुच्यन्ते यमयात(साद)नात्॥
जलप्रेष्ठो यतो विष्णुर्जलशायी जलप्रियः । तस्माद्ग्रीष्मे विशेषेण जलस्थं पूजयेद्धरिम् ॥ १३
नीरमध्ये स्थितं कृत्वा शालग्रामसमुद्भवम् । येनार्चितं(तो) महाभक्त्या स भवेत्कुलपावनः ॥१४
कर्कराशिगते सूर्ये मिथुनस्थे विशेषतः । येनार्चितो हरिर्भक्त्या जलमध्ये तु सुन्दरि ॥ १५
द्वादश्यां तु विशेषेण जलस्थजलशायिनः । येनार्चनं कृतं तेन कोटियज्ञशतं कृतम् ॥ १६
निक्षिप्य जलपात्रे तु मासे माधवसंज्ञके । माधवं येऽर्चयिष्यन्ति देवास्ते न नरा भुवि ॥ १७
पात्रे गन्धादिकं कृत्वा यः क्षिपेद्गरुडध्वजम् । द्वादश्यां पूजयेद्रात्रौ मुक्तिभागी भवेद्धि सः ॥१८
अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः । हेतुनिष्ठश्च पञ्चैते न पूजाफलभागिनः ॥ १९
तथा महेश्वरं देवं जलस्थं जगदीश्वरम् । पूजयेद्यो नरो नित्यं महापापैः प्रमुच्यते ॥ २०
ॐ ह्रां ह्रीं रामाय नमः । इति मन्त्रेण देवेशि पूजनं तत्र वै स्मृतम् ॥ २१
ॐ क्लीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय नमः । इति मन्त्रेण गिरिजे उदकं चाभिमन्त्रयेत्॥
देवदेव महाभाग श्रीवत्सकृतलाञ्छन । महादेव नमस्तेऽस्तु नमस्ते विश्वभावन ॥ २३
अर्घ्यं गृहाण भो देव मुक्तिं मे देहि सर्वदा । नानाविधैः सुपुष्पैश्च पूजयेद्गरुडासनम् ॥ २४
सर्वबाधाविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यतामियात् । रात्रौ जागरणं तत्र(कृत्वा) द्वादश्यां सुसमाहितः
भक्तिपूर्वं भजेद्देवं विष्णुमव्ययमक्षयम् । एवं वैशाखसंबन्धी भक्तिभावेन तत्परैः ॥ २६
उत्सवो विष्णुसंज्ञस्तु कर्तव्यो भक्तिमिच्छुभिः । आगमोक्तेन मन्त्रेण विधिं तत्र प्रकारयेत् ॥ २७
कृते सति महादेवि कोटियज्ञसमं फलम् । रागद्वेषविनिर्मुक्तो महामोहनिवर्तकः ॥ २८
इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः सनातनम् । ब्राह्मणो भक्तिभावेन यः करोत्युत्सवं भुवि
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैकुण्ठं गच्छते ध्रुवम् । वेदाध्ययनहीनोऽपि शास्त्राध्ययनवर्जितः ॥ ३०
हरिभक्तिं तु संप्राप्य लभते वैष्णवं पदम् । आत्मारामः सदामुक्तो विजितात्मा भवेत्तु सः॥३१
स वै विष्णुपदं याति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे देवशयनीमहोत्सवो नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६४२१

---

१ ङ. झ. ह्रीं । २ ङ. ज. °ण पू° । ३ ङ. म. °ण उ° ।

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

श्रावणे मासि संप्राप्ते पवित्रारोपणो विधिः । यस्मिन्कृते तु देवेशि दिव्यभक्तिः प्रजायते ॥ १
पवित्रारोपणं विष्णोः कर्तव्यं श्रद्धया बुधैः । संपूर्णा जायते तस्य पूजा पार्वति वार्षिकी ॥ २
पवित्रारोपणे विष्णोर्जायते सुखमात्मनः । संपूजिते सदा विष्णौ नानासुखमवाप्नुयात् ॥ ३
सूत्रं वाससमा(आ)नीय ब्राह्मण्या कर्तितं तथा । स्वेनैव कर्तितं सूत्रं तेनैव च प्रकारयेत् ॥ ४
सच्छूद्राकर्तितं सूत्रं तद्ग्राह्यं वा तथैव च । अन्यथा विक्रयेणापि ग्राह्यं चापि यथा तथा ॥ ५
क्षौमेणैव प्रकर्तव्यः पवित्रारोपणो विधिः । रौप्येण वा तथा कार्यं पवित्रं विष्णुदैवतम् ॥ ६
सौवर्णेनापि देवेशि कर्तव्यं विधिपूर्वकम् । अभावे सर्वधातूनां ग्राह्यं सूत्रं तथा बुधैः ॥ ७
कृत्वा तु त्रिवृतं सूत्रं प्रक्षाल्यमुदकेन तु । लिङ्गे लिङ्गप्रमाणं च प्रतिमायां यथाविधि ॥ ८
पादान्तं जानुपर्यन्तं तथा नाभिसमं स्मृतम् । ज्येष्ठं मध्यं कनिष्ठं च पवित्रं कारयेद्बुधः ॥ ९
संवत्सरादिनैर्यद्वा तदर्धार्धेन संख्यया । सूत्रेणैव प्रकर्तव्यं ग्रन्थिमष्टोत्तरेण तु ॥ १०
तदर्धसंख्यकेनापि युक्तं वा तत्र पार्वति । लिङ्गे वै लिङ्गसंज्ञं तु गङ्गानागैश्च संयुतम् ॥ ११
प्रतिमायां तथा देवि पवित्रं वनमालकम् । यथा शोभा तथा कार्यं येन विष्णुः प्रसीदति ॥ १२
एकं वै सुपवित्रं तु गन्धाख्यं कारयेत्सदा । तन्तु(न्तू)नामवसंयुक्तं कर्तव्यं वैष्णवैर्नरैः ॥ १३
देवानां च यथा प्रोक्तं पवित्रं विष्णुदैवतम् । अम्बरीषादिभक्ताश्च अन्ये ये च ध्रुवादयः(?) १४
पवित्राणि ततः पश्चाद्दातव्यानीह पार्वति । प्रतिपद्धनदस्योक्ता पवित्रारोपणे तिथिः ॥ १५
लक्ष्म्या देव्या द्वितीया च तिथीनामुत्तमा तिथिः । तृतीया तु तव प्रोक्ता चतुर्थी गणपस्य च ॥ १६
पञ्चमी चन्द्रमसश्च षष्ठी वै कार्तिकस्य च । सप्तमी च रवेः प्रोक्ता दुर्गायाश्चाष्टमी स्मृता ॥ १७
नवमी चैव मातॄणां यमस्य दशमी तथा । एकादशी तु सर्वेषां द्वादशी माधवस्य च ॥ १८
त्रयोदशी तु कामस्य शर्वस्योक्ता चतुर्दशी । तद्वत्पञ्चदशी ख्याता धातुर्वै ह्यर्चने पुनः ॥ १९
एता वै तिथयः प्रोक्ताः पवित्रारोपणोचिताः । कनिष्ठे द्वादश प्रोक्ता मध्यमे द्विगुणाः स्मृताः ॥
त्रिगुणाश्चोत्तमा(मे) चैव ग्रन्थयश्च पवित्रके । कर्पूरकेशराभ्यां वा चन्दनेन हरिद्रया ॥ २१
रञ्जयित्वा तु तत्सर्वं स्थाप्यं नवकरण्डके । देवस्य यजनं यत्र स्थाप्यानि देववत्तदा ॥ २२
आदौ देवार्चनं कृत्वा वासनं सपवित्रकम् । अधिवासिते पवित्रे तु ततो वै पूजनं स्मृतम् ॥ २३
पवित्रेषु च ये देवास्तेषां निकटमाचरेत् । ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रस्त्रयो वै सूत्रदेवताः ॥ २४
क्रिया च पौरुषी वीरा चतुर्थी चापराजिता । जया च विजया चैव मुक्तिदा च सदाशिवा ॥ २५
मनोन्मनी तु नवमी दशमी सर्वतोमुखी । ग्रन्थीनां देवताश्चैताः सूत्रेषु विनिवेशयेत् ॥ २६
आवाहनं मुद्रया वै शास्त्रोक्तविधिना ततः । आवाह्य तत्र ताः सर्वाः संनिधीकरणं स्मृतम् ॥ २७

संनिधीकरणं मुद्रया संनिधीकरणम् । रक्षामुद्रया संरक्ष्य धेनुमुद्रयाऽमृतीकृत्य प्रागेव देवस्याग्रे कलशोदकं गृहीत्वाऽऽगमोक्तेन मन्त्रेण प्रोक्षणं विधाय क्लीं कृष्णायेति मन्त्रेण प्रोक्षणम् । गन्धधूपदीपनैवेद्यादिकं दत्त्वा ताम्बूलादिकं दत्त्वा षोडशोपचारादिना पवित्रदेवता-

१ ख. ज. झ. °मासे च । २ झ. °न्थिनाऽष्टौ° । ३ झ. ञ. प्रायम° । ४ ङ. संधिकारणमुत्तमम् । ५ क. ख. ज. झ. °कृत्वाऽऽनीय दे° । ६ फ. क्लां क्लीं कृ° ।

मभ्यर्च्य गन्धपवित्रं देवस्य धूपितं कृत्वा देवाभिमुखः सन्नमस्कारमुद्रया देवमभिमन्त्रयीत ॥ २८
आमन्त्रितो महादेव सार्धं देव्या गणादिभिः । मन्त्रैर्वा लोकपालैश्च सहितः परिचारकैः ॥ २९
आगच्छ भगवन्विष्णो विधेः संपूर्ण(र्ति)हेतवे । प्रातस्त्वत्पूजनं कुर्मः सांनिध्यं नियतं कुरु ॥३०
तद्गन्धं च पवित्रं च देवस्य राघवस्य च । श्रीविष्णोश्चरणे तन्निक्षिप्य प्रातः स्वक्रियां विधाय पुण्याहं स्वस्तिवाचनं जयशब्दैर्घण्टादिवादित्रनिर्घोषतूर्यादिशब्दैः पवित्रैः पूजां कुर्यात् ॥ ३१
ततः प्रथमं ज्येष्ठं ततो मध्यमं कनिष्ठं चैभिः सर्वैर्यथाक्रमेण पूजां कुर्या(जये)त् ॥ ३२
ॐ वासुदेवाय विद्महे विष्णुदेवाय धीमहि । तन्नो देवः प्रचोदयात् । इति पवित्रादानम् अथवा स्वमन्त्रैः ॥ ३३
ततो वै महतीं पूजां विष्णोः कुर्यात्प्रसादिनीम् । यया वै कृतया देवि विष्णुरात्मा प्रसीदति ३४
समन्ताद्दीपमाला च कर्तव्या च विधानतः । चतुर्विधं तथा चान्नं नैवेद्यं कारयेद्बुधः ॥ ३५
पवित्राणि ततो दद्यात्पूजितानि तु शोभने । भक्त्या वै तु विशेषेण श्रीगुरुं पूजयेत्ततः ॥ ३६
वस्त्रालंकारविधिना पूजनीयो गुरुर्महान् । पूजयित्वा गुरुं तत्र पवित्रं धारयेत्ततः ॥ ३७
अथ ये वैष्णवाः सन्ति तेभ्यस्ताम्बूलादिकं दत्त्वा पूर्णाहुतिमग्नये दत्त्वा श्रीनिवासाय श्रीकृष्णाय कर्म निवेदयेत् ॥ ३८
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं तु केशव । यत्पूजितं मया सम्यक्संपूर्णं यातु मे ध्रु(त्पूर्णतां यातु तद्ध्रु)वम् ॥ ३९
तत उद्वास्येष्टबन्धुभिस्तथा वैष्णवैर्विप्रैर्वा सहितः सन्मृष्टमन्नं स्वयं भुञ्जीत ॥ ४०
एतत्पूजनकं दिव्यं ये शृण्वन्ति द्विजोत्तमाः । सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः परं पदम्॥
यावत्तपति वै चन्द्रो यावत्तपति वै रविः । पवित्रारोपकस्तावत्तपते नात्र संशयः ॥ ४२
पृथिव्यां यानि दानानि नियमाश्च तथा पुनः । सर्वं संपूर्णतां याति पवित्रारोपणे कृते ॥ ४३
उत्सवानां राजराजः पवित्रारोपको विधिः । ब्रह्महा शुध्यते तत्र नात्र कार्या विचारणा ॥ ४४
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं यदुक्तं नगनन्दिनि । पवित्रारोपणे पुण्यं दर्शने तु तथा स्मृतम् ॥ ४५
शूद्रैर्वाऽथ महाभागे पवित्रारोपणो विधिः । कृतो वै भक्तिभावेन ते वै धन्यतमाः स्मृताः ॥ ४६
धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सौ(सु)भाग्यया धरणीतले । मया तु या कृता भक्तिर्वैष्णवी मुक्तिदायिनी

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे पवित्रारोपणं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६४६८

अथोननवतितमोऽध्यायः ।

[*पार्वत्युवाच—

कानि कानि च पुष्पाणि कस्मिन्मासे प्रकल्पयेत् । तन्मे वद सुरेश त्वं विस्तराज्जगतः प्रभो] १

श्रीमहादेव उवाच—

चैत्रे तु चम्पकेनैव जातीपुष्पेण वा पुनः । पूजनीयः प्रयत्नेन केशवः क्लेशनाशनः ॥ २

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. झ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. तद्गन्धपवित्रं देवस्य चराचरस्य ।

दमनकैर्मरुवकैर्बेलपुष्पैस्तथाऽपि वा । पूजयेज्जगतामीशं विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ ३
शतपत्रैस्तथा दिव्यै रक्तैर्वा सुसमाहितः । पूजयति नरो नित्यं चैत्रमासे सुरेश्वरि ॥ ४
वैशाखे तु सदा देवि ह्यर्चनीयो महाप्रभुः । केतकीपत्रमादाय वृषभस्थे दिवाकरे ॥ ५
येनार्चितो हरिर्भक्त्या प्रीतो मन्वन्तरं शतम् । ज्येष्ठे मासे तु संप्राप्ते नानापुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ ६
पूजिते देवदेवेशे सर्वदेवाः सुपूजिताः । कृत्वा पापसहस्राणि महापापशतानि च ॥ ७
तेऽपि यास्यन्ति भो देवि यत्र विष्णुः श्रिया सह । आषाढे मासि संप्राप्ते पूजां कुर्याद्विशेषतः ८
करवीरै रक्तपुष्पैस्तथाऽन्यैर्वा सदा नराः । पूजां कुर्वन्ति ये विष्णोस्ते नराः पुण्यभागिनः ॥ ९
जातरूपनिभैर्विष्णुं कदम्बकुसुमैस्तथा । येऽर्चयिष्यन्ति गोविन्दं न तेषां सौरिजं भयम् ॥ १०
घनागमे घनश्यामः कदम्बकुसुमार्चितः । ददाति वाञ्छितान्कामान्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ११
यथा पद्मालयां प्राप्य प्रीतो भवति माधवः । कदम्बकुसुमं लब्ध्वा प्रीतो भवति लोककृत् ॥ १२
तुलसीकृष्णतुलसीवञ्जुलैर्वा सुरेश्वरि । सर्वदा पूजितो विष्णुः कष्टं हरति नित्यशः ॥ १३
श्रावणे मासि संप्राप्ते येऽर्चयन्ति जनार्दनम् । अतसीपुष्पमादाय तथा दूर्वादलेन तु ॥ १४
नानापुष्पैर्विशेषेण पूजनीयः प्रयत्नतः । ददाति विपुलान्कामान्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १५
भाद्रमासे तु संप्राप्ते शृणु त्वं नगनन्दिनि । चम्पकैर्वा श्वेतपुष्पै रक्तसिन्दूरकैस्तथा ॥ १६
कह्लारैर्वा महादेवि सर्वकामफलं लभेत् । आश्विने वै शुभे मासि कर्तव्यं विष्णुपूजनम् ॥ १७
यूथिकानवजातीभिस्तथा नानाविधैः शुभैः । पूजनीयः प्रयत्नेन भक्तिपूर्वं सदा जनैः ॥ १८
पद्मान्येव समानीय येऽर्चयन्ति जनार्दनम् । धर्मार्थकाममोक्षांश्च लभन्ते मानवा भुवि ॥ १९
कार्तिके मासि संप्राप्ते पूजनीयो महेश्वरः । यावन्ति ऋतुपुष्पाणि देयानि माधवस्य च ॥ २०
तिलानि तिलपुष्पाणि तैर्वा ह्यर्चनकं चरेत् । पूजिते सति देवेशे अनन्तफलमश्नुते ॥ २१
पुंनागैर्वकुलैः पुष्पैश्चम्पकैर्वा जनार्दनम् । कार्तिके पूजयिष्यन्ति ते देवा न हि मानवाः ॥ २२
मार्गशीर्षे प्रयत्नेन पूजनीयः सदा प्रभुः । नानापुष्पैः सुनैवेद्यैर्धूपैर्नीराजनैस्तथा ॥ २३
मार्गशीर्षे विशेषेण दिव्यैः पुष्पैः प्रपूजयेत् । [*पौषमासे महादेवि ह्यर्चनं शुभदं स्मृतम् ॥ २४
नानातुलसीपत्रैश्च मृगनाभिजलैस्तथा । माघमासे तु संप्राप्ते नानापुष्पैः प्रपूजयेत्] ॥ २५
पूजिते देवदेवेशे वाञ्छितं लभते ध्रुवम् । कर्पूरजा तथा पूजा नानानैवेद्यमोदकैः ॥ २६
फाल्गुने चैव संप्राप्ते ह्यर्चनं माधवस्य च । कृत्वा वासन्तिकीं पूजां पुष्पाण्यादाय सर्वशः ॥ २७
नवीनैर्वाऽथ देवेशि सर्वैर्वा पूजयेत्ततः । पूजिते तु जगन्नाथे वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥
प्राप्नोति पुरुषो नित्यं श्रीविष्णोश्च प्रसादतः ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे मासपुष्पकथनं नामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६४९६

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ढ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. ज. झ. विष्णुं । २ झ. 'सुमैः शुभैः । येऽ' ।

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एकदा द्वारकामागान्नारदः कृष्णदिदृक्षया । पुष्पाण्यादाय दिव्यानि कल्पवृक्षोत्थितानि च ॥ १
नारदं स्वागतेनासौ कृष्णः सत्कारमाचरन् । इदमर्घ्यमिदं पाद्यमित्युवाचाऽऽसनं ददत् ॥ २
नारदस्तानि पुष्पाणि कृष्णायोपाजहार ह । कृष्णः षोडशसहस्रस्त्रीभ्यस्तानि व्यवीभजत् ॥ ३
विस्मृत्य सत्यभामां तु सर्वाभ्यस्तान्यदात्प्रभुः । सत्यभामा ततः क्रुद्धा क्रोधागारं समाविशत् ४
[*प्रेष्यामिव स्थितां कोपान्निश्वसतीं मुहुर्मुहुः । करजाग्रावलीढं तु पङ्कजं मुखपङ्कजे ॥ ५
संश्लेषयित्वा निश्वस्य विरहन्तीं पुनः पुनः । करपद्मे पुनः शङ्कं मुखपद्मं निवेश्य च ॥ ६
विनीतां चारुसर्वाङ्गीं ध्यायन्तीं कमलेक्षणम् । सरसं चन्दनं गृह्य प्रेष्याहस्तात्सुनन्दिताम् ॥ ७
प्रमर्दयित्वा हृदयं क्षिपन्तीं निर्दयं पुनः । पुनरुच्छ्वस्य शयनात्पतन्तीं च पुनः पुनः] ॥ ८
समाज्ञाय ततः कृष्णस्तत्र गत्वा समाहितः । [+अवगुह्य यदा वक्त्रमुपधाने न्यवेशयत् ॥ ९
इदमन्तरितं ज्ञात्वा तदा गत्वा जनार्दनः । प्रेष्याजनं स संज्ञायानाख्येयोऽस्मीति संज्ञया ॥१०
जग्राह व्यजनं चैव स्थित्वा स परिपार्श्वतः । शनैरिवासृजद्वातं जहास शनकैरिव ॥ ११
तदुद्भवमदृष्ट्वैव ह्यवोचत्सा तु भामिनी । कथमेकतरः सख्या गन्धोऽयमिति तं खलु ॥ १२
ददर्श केशवं देवी सहसा लोकभावनम् । युज्यतीति तदोवाचास्रं सुस्रावाऽऽविलेक्षणा ॥ १३
अवसिक्ता च रोषेण बभूव प्रणयान्विता । सा रोषस्फुरमाणोष्ठी तिष्ठन्त्यधोमुखी तदा ॥ १४
मुहूर्तमसितापाङ्गी तस्थावन्यमुखी तदा । तस्याः सुस्राव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजम् ॥ १५
कुशेशयपलाशाभ्यामवश्यायजलं यथा । समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनाम्बुजात् ॥ १६
प्रतिजग्राह पद्माक्षः कराभ्यामेव सत्वरः । अथोरसि च तत्तोयं श्रीवत्साङ्कोऽम्बुजेक्षणः ॥
प्रियानयनजं देवः परिमृज्यैवमब्रवीत् ॥ १७

श्रीकृष्ण उवाच—

स्रवत्यासितपत्राक्षि किमर्थं तव भामिनि ॥ १८

सूत उवाच—

शनैरुवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलम् ॥ १९

सत्यभामोवाच—

मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मतिर्नित्यं मम प्रभो । अद्य साधारणस्नेहस्त्वमित्यवगताऽस्म्यहम् ॥ २०

सूत उवाच—

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः प्रत्युवाच जनार्दनः ॥ २१

श्रीकृष्ण उवाच—

दहतीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने । किमु तत्कारणं येन त्वमेवं सति विप्लुता ॥ २२

सूत उवाच—

ततः प्रोवाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते स्थितम् ॥ २३

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ङ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ङ. पुस्तकस्थः । * स्यवभाव आर्षः ।

सत्यभामोवाच—

यत्पारिजातकुसुमं दत्तवान्नारदस्तव । तत्तु स्वेष्टजने दत्त्वा त्वयाऽहं परिवञ्चिता ॥ २४

सूत उवाच—

विहस्य भगवान्कृष्णः सुविचार्य ततः स्वयम्] । सत्यभामां मानयित्वा गरुडं मनसाऽस्मरत् २५

स्मृतमात्रस्तु गरुडस्तदाऽऽगत्याग्रतः स्थितः । आरुह्य वेगात्पत्रं तमि(दि)त्युवाच प्रियां प्रभुः ॥

कृष्ण उवाच—

सत्ये त्वं मा कृथाः क्रोधं त्वत्कृते दैवतैः सह । विरुध्य देवराजानं रोपयिष्ये तवाङ्गणे ॥

कल्पद्रुमं महाभागेऽपराधं मे(धस्य) क्षमां कुरु ॥ २७

सूत उवाच—

इति कृत्वा प्रतिज्ञां तु श्रीकृष्णः सत्यभामया । देवलोकमगात्तूर्णं यत्र देवः स वृत्रहा ॥

याचितः कल्पवृक्षार्थमुत्तरं दत्तवान्प्रभुम् ॥ २८

इन्द्र उवाच—

नायं देवद्रुमो भूम्यां प्राप्तुं योग्यस्त्वया प्रभो ॥ २९

सूत उवाच—

तदा क्रुद्धो महाबाहुर्वृक्षमुत्पाट्य मूलतः । वाहमारोपयामास वेगेन बलवत्तरः ॥ ३०

तदा वज्रधरो वेगाद्वज्रमुद्यम्य वीर्यवान् । गरुडं ताडयामास कल्पवृक्षं त्यजेदिति ॥ ३१

तदा पत्ररथः पत्रं कुलिशस्यापि गौरवात् । एकं विसर्जयामास त्वरया प्रजगाम च ॥ ३२

तेन वज्रप्रहारेण त्रयोऽभूवन्पतत्रिणः । मयूरो नकुलश्चापः कृष्णो द्वारवतीमगात् ॥ ३३

आगत्य सत्यभामाया गृहे चैनमरोपयत् । तदैव नारदोऽभ्यागात्सत्यया मानितो बहु ॥ ३४

सत्योवाच—

ईदृशः कल्पवृक्षोऽयं पतिरेतादृशः प्रभुः । भवे भवे कथं प्राप्यस्तदाख्यातु भवान्मम ॥ ३५

सूत उवाच—

इति पृष्टस्तदा प्राह नारदो मुनिसत्तमः ॥ ३६

नारद उवाच—

प्राप्यते सत्यभामेऽयं तुलापुरुषदानतः ॥ ३७

सूत उवाच—

सत्यभामा तदा कृष्णं कल्पवृक्षसमन्वितम् । नारदायैव सा प्रादात्तोलयित्वा विधानतः ॥ ३८

सर्वोपस्करमादाय नारदस्त्रिदिवं ययौ । श्रियः पतिमथाऽऽमन्त्र्य गते देवर्षिसत्तमे ॥

हर्षोत्फुल्लानना सत्या वासुदेवमथाब्रवीत् ॥ ३९

सत्यभामोवाच—

धन्याऽस्मि कृतकृत्याऽस्मि सफलं जीवितं च मे।मज्जन्मनि निदाने च धन्यौ तौ पितरौ मम४०

यौ मां त्रैलोक्यसुभगां जनयामासतुर्ध्रुवम् । षोडशस्त्रीसहस्राणां वल्लभाऽहं यतस्तव ॥ ४१

यस्मान्मयाऽऽदिपुरुषः कल्पवृक्षसमन्वितः । यथोक्तविधिना सम्यङ्नारदाय समर्पितः ॥

---

१ ख. ग. वारयामास ।

यद्धानामपि जानन्ति भूमिसंस्था न जन्तवः । सोऽयं कल्पद्रुमो गेहे मम तिष्ठति सांप्रतम् ॥ ४३
त्रैलोक्याधिपतेश्चाहं श्रीपतेरतिवल्लभा । अतोऽहं प्रष्टुमिच्छामि किंचित्त्वां मधुसूदन ॥ ४४
यदि त्वं मत्प्रियकरः कथयस्वात्र विस्तरात् । श्रुत्वा तच्च पुनश्चाहं करोमि हितमात्मनः ॥
यथा कल्पे त्वया देव वियुक्ता स्यां न कर्हिचित् ॥ ४५

सूत उवाच—

इति प्रियावचः श्रुत्वा स्मेरास्यः स गदाधरः । सत्याकरं करे कृत्वाऽगमत्कल्पतरोस्तलम् ॥ ४६
निषिध्यानुचरं लोकं सविलासं प्रियान्वितः । प्रहस्य सत्यामामन्त्र्य प्रोवाच जगतां पतिः ॥
तत्त्वीनिपरितोषार्थं विलसत्पुलकाङ्ककः ॥ ४७

श्रीकृष्ण उवाच—

न मे त्वत्तः प्रियतमा काचिदन्या नितम्बिनी । षोडशस्त्रीसहस्राणां प्रिये प्राणसमा ह्यसि ॥ ४८
त्वदर्थं देवराजेन विरोधो दैवतैः सह । त्वया यत्प्रार्थितं कान्ते शृणु यच्च महद्भवेत् ॥ ४९
अदेयमकृताऽकार्यमकथ्यमपि यत्पुनः । तत्करोमि कथं प्रश्नं कथयामि न तु प्रिये ॥
पृच्छस्व सर्वं कथये यत्ते मनसि वर्तते ॥ ५०

सत्योवाच—

दानं व्रतो व्रतं वाऽपि किंतु पूर्वं कृतं मया । येनाहं मर्त्यजा मर्त्यभावातीताऽभवं किल ॥ ५१
तवाङ्गार्धहरा नित्यं गरुडोपरिगामिनी । इन्द्रादिदेवतावासमगमं च त्वया सह ॥ ५२
अतस्त्वां प्रष्टुमिच्छामि किं कृतं तु मया शुभम् । भवान्तरे च किंशीला का वाऽहं कस्य कन्यका

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणुष्वैकमनाः कान्ते यत्त्वं वै पूर्वजन्मनि । पुण्यव्रतं कृतवती तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ५४
आसीत्कृतयुगस्यान्ते मायापुर्यां द्विजोत्तमः । आत्रेयो देवशर्मेति वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ५५
आतिथेयोऽग्निशुश्रूषी सौरव्रतपरायणः । सूर्यमाराधयन्नित्यं साक्षात्सूर्य इवापरः ॥ ५६
तस्यातिवयसस्त्वासीन्नाम्ना गुणवती सुता । अपुत्रः स स्वशिष्याय चन्द्रनाम्ने ददौ सुताम् ५७
तमेव पुत्रवन्मेने स च तं पितृवद्वशी । तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशेध्माहरणार्थिनौ ॥ ५८
हिमाद्रिपादपवने चेरतुस्तौ यतस्ततः । तौ ततो राक्षसं घोरमायान्तं समपश्यताम् ॥ ५९
भयविह्वलसर्वाङ्गावसमर्थौ पलायितुम् । निहतौ रक्षसा तेन कृतान्तसमरूपिणा ॥ ६०
तौ तत्क्षेत्रप्रभावेन धर्मशीलतया पुनः । वैकुण्ठभवनं नीतौ मद्गणैर्मत्समीपगैः ॥ ६१
यावज्जीवं तु यत्ताभ्यां सूर्यपूजादिकं कृतम् । तेनाहं कर्मणा ताभ्यां सुप्रीतो ह्यभवं किल ॥ ६२
सौराश्च शैवा गाणेशा वैष्णवाः शक्तिपूजकाः । मामेव प्राप्नुवन्तीह वर्षापः सागरं यथा ॥ ६३
एकोऽहं पञ्चधा जातः क्रीडया नामभिः किल । देवदत्तो यथा कश्चित्पुत्राद्याह्वाननामभिः ६४
ततश्च तौ मद्भवनाधिवासिनौ विमानयानौ रविवर्चसावुभौ ॥
मत्तुल्यरूपौ मम संनिधानगौ दिव्याङ्गनाचन्दनभोगभाजनौ ॥ ६५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये पारिजातवृक्षानयनं नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥(१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९६०

---

१ म. °तोषोत्सवे° । २ म. °णु तच्च महाद्भुतम् । ४९ । अ° । ३ म. प्रियया ।

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

ततो गुणवती श्रुत्वा रक्षसा निहतावुभौ । पितृभर्तृजदुःखार्ता करुणं पर्यदेवयत् ॥ १

गुणवत्युवाच—

हा नाथ हा पितस्त्यक्त्वाऽगच्छतं क च मां विना । बालाऽहं किं करोम्यद्य अनाथा भवतो-
विं(र्द्यां वि)ना ॥ २

को नु मामास्थितां गेहे भोजनाच्छादनादिभिः। अकिंचित्कुशलां स्नेहात्पालयिष्यति दुःखिताम्
हतभाग्या हतसुखा हताशा हतजीविता । शरणं कं प्रयास्येऽद्य यो मद्दुःखं प्रमार्जयेत् ॥ ४
क्व यास्यामि क्व तिष्ठामि किं करोमि यथाऽघृणम्। विधात्रा हा हताऽस्म्यद्य ह्यनाथा बत बालिशा

श्रीकृष्ण उवाच—

एवं बहु विलप्याथ कुररीव भृशातुरा । पपात भूमौ विकला रम्भा वातहता यथा ॥ ६
चिरादाश्वस्य सा भूयो विलप्य करुणं बहु । निमग्ना दुःखजलधौ शोकार्ता समवर्तत ॥ ७
सा गृहोपस्करान्सर्वान्विक्रीय शुभकर्मकृत् । तयोश्चक्रे यथाशक्ति पारलौकिकसत्क्रियाम् ॥ ८
तस्मिन्नेव पुरे वासं चक्रे प्रभृतिजीविनी । विष्णुभक्तिपरा शान्ता सत्यशौचादितत्परा ॥ ९
व्रतद्वयं तया सम्यगाजन्ममरणात्कृतम् । एकादशीव्रतं सम्यक्सेवनं कार्तिकस्य च ॥ १०
एतद्व्रतद्वयं कान्ते ममातीव प्रियंकरम् । भुक्तिमुक्तिकरं पुण्यं पुत्रसंपत्तिदायकम् ॥ ११
कार्तिके मासि ये नित्यं तुलासंस्थे दिवाकरे । प्रातः स्नास्यन्ति ते मुक्ता महापातकिनोऽपि च॥
स्नानं जागरणं दीपं तुलसीवनपालनम् । कार्तिके ये प्रकुर्वन्ति ते नरा विष्णुमूर्तयः ॥ १३
संमार्जनं गृहे विष्णोः स्वस्तिकादिनिवेदनम् । विष्णोः पूजां च ये कुर्युर्जीवन्मुक्ताश्च ते नराः ॥
इत्थं दिनत्रयमपि कार्तिके ये प्रकुर्वते । देवानामपि ते वन्द्याः किं यैराजन्म तत्कृतम् ॥ १५
इत्थं गुणवती सम्यक्प्रत्यब्दं व्रतिनी ह्यभूत् । नित्यं विष्णोः परिकरे भक्त्या तत्परमानसा १६
कदाचिज्जरया साऽथ कृशाङ्गी ज्वरपीडिता । स्नातुं गङ्गां गता कान्ते कथंचिच्छनकैस्तदा ॥१७
यावज्जलान्तरगता कम्पन्ती शीतपीडिता । तावत्सा विह्वलाऽपश्यद्विमानं यातमम्बरात् ॥ १८
शङ्खचक्रगदापद्महस्तैरासन्नमम्बरात् । विष्णुरूपधरैः सम्यग्वैनतेयध्वजाङ्कितम् ॥ १९
आरोहयद्विमानं सा ह्यप्सरोगणसेवितम् । चामरैर्वीज्यमानां तां वैकुण्ठमनयन्गणाः ॥ २०
अथ सा तद्विमानस्था ज्वलदग्निशिखोपमा । कार्तिकव्रतपुण्येन मत्सांनिध्यगताऽभ ५ ॥ २१
अथ ब्रह्मादिदेवानां यदा प्रार्थनया भुवम् । आगतोऽहं गणाः सर्वे यातास्तेऽपि मया सह॥२२
एते हि यादवाः सर्वे मद्गणा एव भामिनि । सर्वदा मत्प्रिया देवि मत्तुल्यगुणशालिनः ॥ २३
पिता ते देवशर्माऽभूत्सत्राजिदभिधो ह्ययम् । यश्चन्द्रशर्मा सोऽक्रूरस्त्वं सा गुणवती शुभे ॥ २४
कार्तिकव्रतपुण्येन बहुमत्प्रीतिवर्धिनी । मद्द्वारि यत्त्वया पूर्वं तुलसीवाटिका कृता ॥ २५
तस्मादयं कल्पवृक्षस्तवाङ्गणगतः शुभे । कार्तिके दीपदानं च त्वया यत्तु कृतं पुरा ॥ २६

---

१ भ. °द्य कथं जीवामि वा° । २ भ. °चा जितेन्द्रिया । प्र° । ३ क. ख. छ. ज. झ. ञ. °रं सम्यक्पुत्र° । ४ ज. कुर्युस्ते नरा विष्णुमूर्तयः । इ° । ५ क. ख. ज. झ. ञ. °स्तथा । या° ।

त्वद्देहगेहसंस्थेयं तस्माल्लक्ष्मीः स्थिराऽभवत् । यच्च व्रतादिकं सर्वं विष्णवे भर्तृरूपिणे ॥ २७
निवेदितवती तस्मान्मम भार्यात्वमागता । आजन्ममरणात्पूर्वं यत्कार्तिकव्रतं कृतम् ॥ २८
कदाचिदपि तेन त्वं मद्वियोगं न यास्यसि । एवं ये कार्तिके मासि नरा व्रतपरायणाः ॥ २९
मत्सांनिध्यगतास्तेऽपि प्रीतिदा त्वं यथा मम । यज्ञदानव्रततपःकारिणो मानवाः खलु ॥
कार्तिकव्रतपुण्यस्य नाऽऽप्नुवन्ति कलामपि ॥ ३०

सूत उवाच—

इत्थं निशम्य भुवनाधिपतेस्तदानीं प्राग्जन्मपुण्यभववैभवजातहर्षा ॥
विश्वेश्वरं त्रिभुवनैकनिदानभूतं कृष्णं प्रणम्य वचनं निजगाद सत्या ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे सत्यापूर्वजन्मवर्णनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ (२)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६५९१

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

सत्योवाच—

सर्वेऽपि कालावयवास्तव कालस्वरूपिणः । मासानां तु कथं नाथ स मासः कार्तिको वरः १
एकादशी तिथीनां च मासानां कार्तिकः प्रियः । कथं ते देवदेवेश कारणं किंच कथ्यताम् २

श्रीकृष्ण उवाच—

साधु पृष्टं त्वया सत्ये शृणुष्वैकाग्रमानसा । पृथोर्वैन्यस्य संवादं देवर्षेर्नारदस्य च ॥ ३
एवमेव पुरा पृष्टो नारदः पृथुना प्रिये । उवाच कार्तिकाधिक्ये कारणं सर्ववित्मुनिः ॥ ४

नारद उवाच—

शङ्खनामाऽभवत्पूर्वमसुरः सागरात्मजः । त्रिलोकीमथने शक्तो महाबलपराक्रमः ॥ ५
जित्वा देवान्निराकृत्य स्वर्लोकात्स महासुरः । इन्द्रादिलोकपालानामधिकारांस्तथाऽहरत् ॥ ६
तद्भयादथ ते देवाः सुवर्णाद्रिगुहां गताः । न्यवसन्बहुवर्षाणि सावरोधाः सबान्धवाः ॥ ७
सुवर्णाद्रिगुहादुर्गे संस्थितास्त्रिदशा यदा । तद्वश्या नो बभूवुस्ते तदा दैत्यो व्यचारयत् ॥ ८
हृताधिकारास्त्रिदशा मया यद्यपि निर्जिताः । लक्ष्यन्ते बलयुक्तास्ते करणीयं ममात्र किम् ॥ ९
अथ ज्ञातं मया देवा वेदमन्त्रबलान्विताः । तान्हरिष्ये ततः सर्वे बलहीना भवन्ति हि ॥ १०
इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितम् । सत्यलोकाज्जहाराऽऽशु वेदानादिस्वयंभुवः ११
नीतास्तु तेन ते वेदास्तद्भयाच्चे निराक्रमन् । तोयानि विविशुस्तत्र यज्ञमन्त्रसमन्विताः ॥ १२
तान्मार्गमाणः शङ्खोऽपि समुद्रान्तर्गतो भ्रमन् । न ददर्श ततो दैत्यः क्वचिदेकत्र संस्थितान् १३
अथ ब्रह्मा सुरैः सार्धं विष्णुं शरणमन्वयात् । पूजोपकरणान्गृह्य वैकुण्ठभवनं गतः ॥ १४
तत्र तस्य प्रबोधाय गीतवाद्यादिकाः क्रियाः । चक्रुर्देवा गन्धपुष्पधूपदीपान्मुहुर्मुहुः ॥ १५
अथ प्रबुद्धो भगवांस्तद्भक्तिपरितोषितः । ददृशे तैः सुरैस्तत्र सहस्रार्कसमद्युतिः ॥ १६
उपचारैः षोडशभिः संपूज्य त्रिदशास्तदा । दण्डवत्पतिता भूमौ तानुवाचाथ माधवः ॥ १७

१ भ. त्वद्देहसंस्था च शुभा त° । २ च. विष्णुं विभुं । ३ च. ज. झ. ग. °दं महर्षे° । ४ ख. झ. भ. सक्तो । ५ भ. सबान्धवाः ।

विष्णुरुवाच—
वरदोऽहं सुरगणा गीतवाद्यादिमङ्गलैः । मनोभिलषितान्कामान्सर्वानेव ददामि वः ॥ १८
ईषस्य शुक्लैकादश्यां(श्या) यावदुद्बोधिनी भवेत् । निशातुर्यांशशेषे तु गीतवाद्यादिमङ्गलैः ॥ १९
ये कुर्वन्ति नरा नित्यं भवद्भिर्यद्यथा कृतम् । ते मत्प्रीतिकरा नित्यं मत्सानिध्यं व्रजन्ति हि२०
पाद्यैराचमनार्घ्यैश्च भवद्भिर्यद्यथा कृतम् । तदद्भुतगुणं यस्माज्जातं वः सुखकारणम् ॥ २१
वेदाः शङ्खहृताः सर्वे तिष्ठन्त्युदकसंस्थिताः । तानानयाम्यहं देवा हत्वा सागरनन्दनम् ॥ २२
अद्यप्रभृति वेदास्तु मन्त्रबीजमखान्विताः । प्रत्यब्दं कार्तिके मासि विश्राममन्त्वप्सु सर्वदा ॥ २३
अद्यप्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः । भवन्तोऽपि मया सार्धमायान्तु समुनीश्वराः ॥ २४
कालेऽस्मिन्ये प्रकुर्वन्ति प्रातः स्नानं द्विजोत्तमाः । ते सर्वयज्ञावभृथैः सुस्नाताः स्युर्न संशयः२५
ये कार्तिकव्रतं सम्यक्कुर्वन्ति मनुजाः सदा । ते देहान्ते त्वया शक्र प्राप्या मद्भवनं सदा ॥ २६
विघ्नेभ्यो रक्षणं तेषां त्वया कार्यं तथा यम । देया त्वया च वरुण पुत्रपौत्रादिसंततिः ॥ २७
धनवृद्धिर्धनाध्यक्ष त्वया कार्या मदाज्ञया । मम रूपधराः साक्षाज्जीवन्मुक्तास्तु ते यतः ॥ २८
आजन्ममरणाद्यैस्तु कृतमेतद्व्रतोत्तमम् । यथोक्तविधिना सम्यक्ते मान्या भवतामपि ॥ २९
एकादश्यां यतश्चाहं भवाद्भिः प्रतिबोधितः । अतश्चैषा तिथिर्मान्या सौऽतीव प्रीतिदा मम ॥३०
व्रतद्वयं सम्यगिदं नरैः कृतं सांनिध्यकृन्मे न तथाऽन्यदस्ति ।
दानानि तीर्थानि तपांसि यज्ञाः स्वर्लोकदान्येव सदा सुरोत्तमाः ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकाधिक्यकारणवर्णनं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ (३)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६६२२

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः शफरीतुल्यरूपधृक् । खात्पपाताञ्जलौ विन्ध्यवासिनः कश्यपस्य च १
स तं कमण्डलौ स्वस्य कृपया क्षिप्तवान्मुनिः । तावत्स न ममौ तत्र ततः कूपे न्यवेशयत् ॥ २
तत्रापि न ममौ तावत्कासारं प्रापयत्स तम् । एवं स सागरे क्षिप्तस्तत्र सोऽप्यभ्यवर्धत ॥ ३
ततोऽवधीत्स तं शङ्खं विष्णुर्मत्स्यस्वरूपधृक् । अथ तं स्वकरे कृत्वा बदरीवनमाविशत् ॥
तत्राऽऽहूय ऋषीन्सर्वानिदमाज्ञापयत्प्रभुः ॥ ४
श्रीविष्णुरुवाच—
जलान्तरविशीर्णांस्तु यूयं वेदान्प्रमार्गत । आनयध्वं च त्वरिताः सरहस्याञ्जलान्तरात् ॥
तावत्प्रयागे तिष्ठामि देवतागणसंवृतः ॥ ५
नारद उवाच—
ततस्तैः सर्वमुनिभिस्तेजोबलसमन्वितैः । उद्धारिताः सबीजास्ते वेदा यज्ञसमन्विताः ॥ ६

---

१ ङ. ऊर्जस्य । २ च. एकादशीव्रतं । ३ ज. सदैव । ४ क. च. ज. भ. क्षिप्रं । ५ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. °य- द्विभुः । ६ च. °स्यान्सबीजकान् । ता° । ७ क. ख. च. ज. झ. ञ. भ. °भिस्तपोव° । ८ क. ख. छ. ज. झ. ञ. यदङ्गास्ते ।

तेषु यावन्मितं येन लब्धं तावन्मितस्य हि । स स एव ऋषिर्जातस्तदाप्रभृति पार्थिव ॥ ७
अथ सर्वेऽपि संगम्य प्रयागं मुनयो ययुः । विष्णवे सविधात्रे ते लब्धान्वेदान्न्यवेदयन् ॥ ८
लब्ध्वा वेदान्सयज्ञांस्तु ब्रह्मा हर्षसमन्वितः । अयजद्वाजिमेधेन देवर्षिगणसंवृतः ॥ ९
यज्ञान्ते देवगन्धर्वयक्षकिंनरगुह्यकाः । निपत्य दण्डवद्भूमौ विज्ञप्तिं चक्रुरञ्जसा ॥ १०

देवा ऊचुः—

देवदेव जगन्नाथ विज्ञप्तिं शृणु नः प्रभो । हर्षकालोऽयमस्माकं तस्मात्त्वं वरदो भव ॥ ११
स्थानेऽस्मिन्ब्रह्मणा वेदान्विनष्टान्मापयत्स्वयम् । यज्ञभागान्वयं प्राप्तास्त्वत्प्रसादाद्रमापते ॥ १२
स्थानमेतदतः श्रेष्ठं पृथिव्यां पुण्यवर्धनम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं चास्तु प्रसादाद्भवतः सदा ॥ १३
कालोऽप्ययं महापुण्यो ब्रह्महत्यादिविशुद्धिकृत् । दत्ताक्षयकरश्चास्तु वरमेनं ददस्व नः ॥ १४

श्रीविष्णुरुवाच—

ममाप्येतन्मतं देवा यद्भवद्भिरुदाहृतम् । तत्तथाऽस्तु लभत्वेतद्ब्रह्मक्षेत्रमिति प्रथाम् ॥ १५
सूर्यवंशोद्भवो राजा गङ्गामत्राऽऽनयिष्यति । सा सूर्यकन्यया चात्र कालिन्द्या वै समेष्यति॥ १६
यूयं च सर्वे ब्रह्माद्या निवसध्वं मया सह । तीर्थराजेति विख्यातं तीर्थमेतद्भविष्यति ॥ १७
दानं व्रतं तपो होमो जपपूजादिकाः क्रियाः । अनन्तफलदाः सन्तु मत्सांनिध्यकराः सदा १८
ब्रह्महत्यादिपापानि सप्तजन्मार्जितान्यपि । दर्शनादस्य तीर्थस्य विनाशं यान्तु तत्क्षणात् ॥ १९
देहत्यागं तथा धीराः कुर्वन्ति मम संनिधौ । मत्तनुं प्रविशन्त्येव न पुनर्जन्मिनो नराः ॥ २०
पितॄनुद्दिश्य ये श्राद्धं कुर्वन्त्यत्र ममाग्रतः । तेषां पितृगणाः सर्वे यान्तु तं मत्सलोकताम् ॥ २१
कालोऽप्येष महापुण्यः फलदोऽस्तु सदा नृणाम् । सूर्ये मकरगे प्रातःस्नायिनां पापनाशनः २२
मकरस्थे रवौ माघे प्रातःस्नानं प्रकुर्वताम् । दर्शनादेव पापानि यान्ति सूर्याद्यथा तमः ॥ २३
सलोकत्वं समीपत्वं सरूपत्वं त्रयं क्रमात् । नृणां दास्याम्यहं स्नानैर्माघे मकरगे रवौ ॥ २४
यूयं मुनीश्वराः सर्वे शृणुध्वं वचनं मम । बदरीवनमध्येऽहं सदा तिष्ठामि सर्वगः ॥ २५
अन्यत्र दशभिर्वर्षैस्तपसाऽवाप्यते फलम् । तदत्र दिवसैकेन भवद्भिः प्राप्यते सदा ॥ २६
स्थानस्य दर्शनं तस्य ये कुर्वन्ति नरोत्तमाः । जीवन्मुक्ताः सदा ते तु पापं नैवावतिष्ठति ॥ २७

नारद उवाच—

एवं देवान्देवदेवस्तदुक्त्वा तत्रैवान्तर्धानमागात्सवेधाः ॥
देवाः सर्वेऽप्यंशकैस्तत्र तस्थुश्चान्तर्धानं प्रापुरिन्द्रादयस्ते ॥ २८
इमां कथां यः शृणुयान्नरोत्तमो यः श्रावयेद्वाऽपि विशुद्धचेताः ।
स तीर्थराजं बदरीवनं यद्गत्वा फलं तत्समवाप्नुयाच्च ॥ २९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे प्रयागोत्पत्तिकथनं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ (४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६६५१

---

१ क. ख. ज. झ. ञ. °वदेवेशं य° । २ भ. °क्षपन्नगगु° । ३ क. ख. ज. झ. ञ. °स्मिन्नृपयो वेदाभ्रष्टान्प्रापुः पुनः स्वयम् । ४ झ. °स्तु भगवंस्त्वत्प्रसादतः । श्री° । ५ क. ख. छ. ज. झ. ञ. °नि बहुजन्मकृतान्य° । ६ क. ख. छ. ज. झ. ञ. समागताः । ७ भ. °त्सरूपता° । ८ क. ख. च. छ. ज. झ. वरदोऽस्मि वः । ब° ।

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

पृथुरुवाच—

महाफलं त्वया प्रोक्तं मुने कार्तिकमाघयोः । तयोः स्नानविधिं सम्यङ्नियमानपि नारद ॥
उद्यापनविधिं चैव यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १

नारद उवाच—

त्वं विष्णोरंशसंभूतो नाज्ञातं विद्यते तव । तथाऽपि वदतः सम्यङ्माहात्म्यं शृणु वै महत् ॥ २
आश्विनस्य तु मासस्य या शुक्लैकादशी भवेत् । कार्तिकस्य व्रतानीह तस्यां कुर्यादतन्द्रितः ॥३
रात्र्यां तुर्यांशशेषायां समुत्तिष्ठेत्सदा व्रती । नैर्ऋताशां व्रजेद्ग्रामाद्बहिः सोदकभाजनः ॥ ४
दिवा संध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः । अन्तर्धाय तृणैर्भूमिं शिरः प्रावृत्य वाससा ॥ ५
वक्त्रं नियम्य यत्नेन ष्ठीवनोच्छ्वासवर्जितः । कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ ६
गृहीतशिश्नश्चोत्थाय मृद्भिरभ्युद्धृतैर्जलैः । गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतन्द्रितः ॥
पश्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः । एका लिङ्गे करे तिस्र उभयोर्मृद्द्वयं स्मृतम् ॥ ७
एतद्द्वित्रिगुणं ज्ञेयं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं रात्रौ तदर्धं शौचमाचरेत् ॥ ८
तदर्धमपि मार्गस्थस्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् । शौचकर्मविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ ९
मुखशुद्धिविहीनस्य न मन्त्राः फलदायकाः । दन्तजिह्वाविशुद्धिं च तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ १०
आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ ११
[*अन्नाद्या यज्ञव्यूह ॐ सोमो राजाऽयमागतः । स मे मुखं प्रमार्क्ष्यते यशसा च भगेन च(?)
इमं मन्त्रं समुच्चार्य द्वादशाङ्गुलया गृही । समिधा क्षीरवृक्षस्य क्षयाहोपोषणं विना ॥ १३
प्रतिपद्दर्शनवमीषष्ठीष्वर्कदिने तथा । चन्द्रसूर्योपरागे च न कुर्याद्दन्तधावनम् ॥ १४
[+उपवासे तथा श्राद्धे न कुर्याद्दन्तधावनम् । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते] ॥ १५

* अयं श्लोकश्च. पुस्तकस्थः । + अयं श्लोकश्च. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. °णु वेनज । आ° । २ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. °कव्रतनियमं त° । ३ भ. °पाया-मुदक्तिष्ठेत्स° । ४ भ. प्रागुदीचीं । ५ कं. ज. °य गृहीत्वा शुचिमृत्तिकाम् । ग° । ख. च. छ. झ. ञ. °य गृहीत-शुचिमृत्तिकः । ग° । ६ क. ख. ज. झ. ञ. °तः । एका लिङ्गे गुदे पञ्च तथा वामकरे दश । उभयोः सप्त दातव्यास्तथा तिस्रस्तु पादयोः । एतद्द्वित्रिगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं रात्रौ तदर्धं शौचमाचरेत् । तदर्धमपि मार्गस्थस्त्री-शूद्राणां तदर्धकम् ॥

च. °तः । एका लिङ्गे करे सव्ये तिस्रो द्वे हस्तयोस्तथा । मूत्रशौचे मृदाज्ञाता शुक्रे तु द्विगुणा भवेत् । पञ्च पादे दशै-कस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः । एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । एका लिङ्गे गुदे पञ्च त्रिर्वामे दश चोभयोः । द्विसप्त पादयोश्चैव गृहिणां शौचमुच्यते । एतत्तद्द्विगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं रात्रौ तदर्धं शौचमाचरेत् । तदर्धं रुजि मार्गस्थे स्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् ॥

छ. °तः । एका लिङ्गे गुदे पञ्च त्रिर्वामे दश चोभयोः । द्विसप्त पादयोः पञ्च गृहिणां शौचमुच्यते । एतद्द्वित्रिगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं प्रोक्तं रात्रौ चेदर्धमाचरेत् । तदर्धं रोगिमार्गस्थस्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् ॥

भ. °तः । एका लिङ्गे करे तिस्र उभयोर्मृद्द्वयं स्मृतम् । पश्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः । एतच्छौचं गृह-स्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां च चतुर्गुणम् । यद्दिवा विहितं शौचं तदर्धं निशि कीर्तितम् । तदर्धमातुरे प्रोक्तमातुरस्यार्धमध्वनि । शौचक° ।

७ छ. °र्यादतन्द्रितः । ८ च. च । मन्त्रद्वयं स° ।

कण्टकीवृक्षकार्पासनिर्गुण्डीब्रह्मवृक्षकान् । वटैरण्डविगन्धाद्यान्वर्जयेद्दन्तधावने ॥ १६
ततो विष्णोः शिवस्यापि गृहं गच्छेत्प्रसन्नधीः । गन्धपुष्पं सताम्बूलं गृहीत्वा भक्तितत्परः १७
तत्र देवस्य पाद्यार्घ्याद्युपचारान्पृथक्पृथक् । कृत्वा स्तुत्वा पुनर्नत्वा कुर्याद्गीतादिमङ्गलम् ॥ १८
तालवेणुमृदङ्गादिध्वनियुक्तान्सनर्तकान् । पुष्पैर्धूपैः सताम्बूलैर्गायकानपि चार्चयेत् ॥ १९
देवालये गानपरा यतस्ते विष्णुमूर्तयः । तपांसि यज्ञदानानि कृतानि च जगद्गुरोः २०
तुष्टिदानि कलौ यस्माद्भक्त्या दानं विशिष्यते । क्व त्वं वससि देवेश मया पृष्टस्तु पार्थिव ॥२१
विष्णुरेवं तदा प्राह मद्भक्तिपरितापितः ॥ २२

विष्णुरुवाच—

नाहं वसामि वैकुण्ठे योगिनां हृदये न वै । मद्भक्ता यत्र गायन्ति तत्र तिष्ठामि नारद ॥ २३
तेषां पूजादिकं गन्धपुष्पाद्यैः(द्यैः) क्रियते नरैः । तेन प्रीतिं परां यामि न तथा मत्प्रपूजनात्२४
मत्पुराणकथां श्रुत्वा मद्भक्तानां च गायनम् । निन्दन्ति ये नरा मूढास्ते मद्द्वेष्या भवन्ति हि २५

नारद उवाच—

शिरीषोन्मत्तगिरिजामल्लिकाशाल्मलीभवैः । अर्कजैः कर्णिकारैश्च विष्णुर्नार्च्यस्तथाऽक्षतैः ॥२६
जपाकुन्दशिरीषैश्च यूथिकामालतीभवैः । केतकीभवपुष्पैश्च नैवार्च्यः शंकरस्तथा ॥ २७
गणेशं तुलसीपत्रैर्दुर्गां नैव तु दूर्वया । मुनिपुष्पैस्तथा सूर्यं लक्ष्मीकामो न चार्चयेत् ॥ २८
एभ्योऽन्यानि प्रशस्तानि पूजायां सर्वदैव तु । एवं पूजाविधिं कृत्वा देवदेवं क्षमापयेत् ॥ २९
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर । यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ३०
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा दण्डवत्प्रणिपत्य च । पुनः क्षमापयेद्देवं गायनाद्यं समापयेत् ॥ ३१
विष्णोः शिवस्यापि हि पूजनं ये कुर्वन्ति सम्यङ्निशि कार्तिकस्य ।
विधूतपापाः सह पूर्वजैस्ते प्रयान्ति विष्णोर्भवनं मनुष्याः ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये पूजाजागरणविधिर्नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ (५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६६८३

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

नाडीद्वयावशिष्टायां रात्रौ गच्छेज्जलाशयम् । तिलदर्भाक्षतैः पुष्पगन्धाद्यैः सहितः शुचिः ॥ १
मानुषे देवखाते च नद्यामथ च संगमे । क्रमाद्दशगुणं स्नानं तीर्थेऽनन्तफलं स्मृतम् ॥ २
विष्णुं स्मृत्वा ततः कुर्यात्संकल्पं स्नानस्य तु । तीर्थादिदेवताभ्यश्च क्रमादर्घ्यादि दापयेत् ॥३
नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने । नमस्तेऽस्तु हृषीकेश गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ४
वैकुण्ठे च प्रयागे च तथा बदरिकाश्रमे । यतो विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा विनिदधे पदम् ॥ ५

---

१ क. ज. °ण्डीवृद्धदारकम् । बिल्वैर° । २ क. ख. च छ. ज. झ. ञ. ब. °ष्पैर्गन्धैः स° । ३ क. ज. झ. °लौ नित्यं भक्त्या देवस्य सत्पते । च. छ. °लौ यस्माद्भक्त्या गानं प्रशस्यते । ४ क. च. छ. ब. °ये रवौ । म° । ५ क. ज. झ. °तू । सुगन्धीनि । ६ छ. °ल्पं स जले स्थितः । तीं° ।

अतो देवा मामवन्तु[1] त्रेधा स निदधे पदम् । तैरेव सहितैः सर्वैर्मुनि[2]वेदमखान्वितैः ॥ ६
कार्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन । प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदर मया सह ॥ ७
ध्यात्वाऽहं त्वां च देवेश जलेऽस्मिन्स्नातुमुद्यतः । तव प्रसादात्पापं मे दामोदर विनश्यतु ॥ ८

अर्घ्यमन्त्रः—

नित्ये नैमित्तिके कृष्ण कार्तिके पापनाशने । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ ९
स्मृत्वा भागीरथीं विष्णुं शिवं सूर्यं जलं विशेत् । नाभिमात्रे जले तिष्ठेद्व्रती स्नायाद्यथाविधि ॥
तिलामलकचूर्णेन गृही स्नानं समाचरेत्[3] । वनस्थानां यतीनां च तुलसीमूलमृत्स्नया ॥ ११
सप्तमीदर्शनवमीद्वितीयादशमीषु च । त्रयोदश्यां च न स्नायाद्धात्रीफलतिलैः सह ॥ १२
आदौ कुर्यान्मलस्नानं मन्त्रस्नानं ततः परम् । स्त्रीशूद्राणां न वेदोक्तैर्मन्त्रैस्तेषां पुराणजैः ॥ १३
त्रिधाऽभूद्देवकार्यार्थं यः पुरा [4]भक्तिभावितः । स त्रिष्णुः सर्वपापघ्नः पुनातु कृपयाऽत्र माम् १४
विष्णोराज्ञामनुप्राप्य कार्तिकव्रतकारणात् । [5]क्षेमन्तु देवास्ते सर्वे मां पुनन्तु [6]सवासवाः ॥ १५
वेदमन्त्राः सबीजाश्च सरहस्या [7]मखान्विताः । कश्यपाद्याश्च मुनयो मां पुनन्तु सदैव ते ॥ १६
गङ्गाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि जलदा नदाः । ससप्तसागराः सर्वे मां पुनन्तु सदैव ते ॥ १७
पतिव्रतास्त्वदित्याद्या [8]यक्षाः सिद्धाः सपन्नगाः । ओषध्यः पर्वताश्चापि मां पुनन्तु त्रिलोकजाः
एभिः स्नायाद्व्रती मन्त्रैर्हस्तन्यस्तपवित्रकः । देवर्षीन्मानवान्पितॄंस्तर्पयेच्च यथाविधि ॥ १९
यावन्तः कार्तिके मासि वर्तन्ते पितृतर्पणे । तिलास्तत्संख्यकाब्दानि पितरः स्वर्गवासिनः ॥२०
ततो जलाद्विनिष्क्रम्य शुचिवस्त्रावृतो व्रती । प्रातःकालोदितं कर्म समाप्यार्चेद्धरिं पुनः ॥ २१
तीर्थानि देवान्संस्मृत्य पुनरर्घ्यं प्रदापयेत् । गन्धपुष्पफलैर्युक्तं भक्त्या तत्परमानसः ॥ २२
व्रतिनः कार्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ २३
ततश्च ब्राह्मणान्भक्त्या[9] पूजयेद्वेदपारगान् । गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैः प्रणमेच्च पुनः पुनः ॥ २४
तीर्थानि दक्षिणे पादे वेदाश्च मुखमाश्रिताः । सर्वाङ्गेष्वास्थिता देवाः पूजितास्ते तदर्चने ॥ २५
अव्यक्तरूपिणो विष्णोः स्वरूपं ब्राह्मणा भुवि । नावमान्या नो विरोध्याः कदाचिच्छुभमिच्छता
ततो हरिप्रियां देवीं तुलसीमर्चयेद्व्रती । [*प्रयागस्नानयुक्तानां काश्यां प्राणविमोक्षणे ॥ २७
यत्फलं विहितं वेदैस्तुलसीपूजनेन तत् । युक्तो यति(दि)सदा पापैः सुकृतं नार्जितं क्वचित् २८
तथाऽपि गीयते मोक्षस्तुलसी पूजिता यदि] । प्रदक्षिणानमस्कारान्कुर्यादेकाग्रमानसः ॥ २९
देवैस्त्वं निर्मिता पूर्वमर्चिताऽसि मुनीश्वरैः । नमो नमस्ते तुलसि पापं हर हरिप्रिये ॥ ३०
ततो विष्णुकथां श्रुत्वा पौराणीं स्थिरमानसः । ब्राह्मणं[10] तं मुनिं विप्रं पूजयेद्भक्तिमान्व्रती ॥ ३१
एवं सर्वं विधिं सम्यक्पूर्वोक्तं भक्तिमान्नरः । करोति यः स लभते नारायणसलोकताम् ॥ ३२

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठश्छ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ख. च. ज. झ. °न्तु यतो विष्णुर्विचक्रमे । तै° । २ झ. ञ. °निदेवसमन्वि° । ३ ष. °त् । विधवास्त्रीय° । ४ क. ख. छ. ज. झ. ञ. भक्तिभावनः । च. ब. भक्तभावनः । ५ क. ख. च. ज. झ. रक्षन्तु । ६ क. ख. ज. झ. ञ. सदैव ते । वें° । ७ क. ख. ज. ञ. सवीर्यकाः । छ. सपल्लवाः । ८ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. °न्तु जलाशयाः । प° । ९ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. °क्त्या भोजये° । १० च. °ह्मणांस्तं मु° ।

रोगापहं पातकनाशतत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधनम् ।
मुक्तेर्निदानं न हि कार्तिकव्रताद्विष्णुप्रियादन्यदिहास्ति भूतले ॥ ३३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये स्नानविधिवर्णनं नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥९५॥ (६)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६७१६

अथ षण्णवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

कार्तिकव्रतिनां पुंसां नियमा ये प्रकीर्तिताः । तान्शृणुष्व मया राजन्कथ्यमानान्समासतः ॥ १
अन्नदानं गवां ग्रासो वैष्णवैः सह संकथा । बोधनात्परदीपस्य धर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ २
परान्नं परशय्यां च परवादं पराङ्गनाम् । सदा च वर्जयेत्प्राज्ञो विशेषेण तु कार्तिके ॥ ३
सर्वामिषाणि माषांश्च क्षौद्रं सौवीरकं तथा । राजमाषादिकं चापि नैवाद्यात्कार्तिकव्रती ॥ ४
[*द्विदलं तिलतैलं च तथाऽन्नं शल्यदूषितम् । भावदुष्टं शब्ददुष्टं वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ५
परान्नं च परद्रोहं परदारागमं तथा । तीर्थे प्रतिग्रहं नापि गृह्णीयात्कार्तिकव्रती] ॥ ६
देववेदद्विजानां च गुरुगोव्रतिनां तथा । स्त्रीराजमहतां निन्दां वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ७
प्राण्यङ्गमामिषं चूर्णं फले जम्बीरमामिषम् । धान्ये मसूरिका प्रोक्ता ह्यन्नं पर्युषितं तथा ॥ ८
अजागोमहिषीक्षीरादन्यदुग्धाद्यमामिषम् । द्विजक्रीता रसाः सर्वे लवणं भूमिजं तथा ॥ ९
ताम्रपात्रस्थितं गव्यं जलं पल्वलसंस्थितम् । आत्मार्थं पाचितं चान्नमामिषं तत्स्मृतं बुधैः ॥ १०
ब्रह्मचर्यमधःसुप्तिः पत्रावल्यां च भोजनम् । चतुर्थकाले भुञ्जीत कुर्यादेवं सदा व्रती ॥ ११
नरकस्य चतुर्दश्यां तैलाभ्यङ्गं च कारयेत् । अन्यत्र कार्तिकस्नायी तैलाभ्यङ्गं च वर्जयेत् ॥ १२
पलाण्डुं लशुनं हिङ्गु च्छत्राकं गृञ्जनं तथा । नालिकं मूलकं शिग्रुं वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ १३
अलाबुं चैव वृन्ताकं कूष्माण्डं बृहतीफलम् । श्लेष्मातकं कपित्थं च वर्जयेद्वैष्णवव्रती ॥ १४
रजस्वलां त्यजेन्म्लेच्छपतितात्रतकैः सह । द्विजद्विड्वेदबाह्यैश्च न वदेत्सर्वदा व्रती ॥ १५
एभिर्दृष्टं च काकैश्च सूतिकान्नं च यद्भवेत् । द्विःपाचितं च दग्धान्नं नैवाद्याद्वैष्णवव्रती ॥ १६
तैलाभ्यङ्गं तथा शय्यां परान्नं कांस्यभोजनम् । कार्तिके वर्जयेद्यस्तु परिपूर्णव्रती भवेत् ॥ १७
एतानि वर्जयेन्नित्यं व्रती सर्वव्रतेष्वपि । कृच्छ्रादिकं प्रकुर्वीत स्वशक्त्या विष्णुतुष्टये ॥ १८
क्रमात्कूष्माण्डबृहतीतरुणीमूलकं तथा । श्रीफलं च कलिङ्गं च फलं धात्रीभवं तथा ॥ १९
नालिकेरमलाबुं च पटोलं बदरीफलम् । चर्मवृन्ताकवल्ली च शाकं तुलसिजं तथा ॥ २०
शाकान्येतानि वर्ज्यानि क्रमात्प्रतिपदादिषु । धात्रीफलं रवौ तद्वद्वर्जयेत्सर्वदा गृही ॥ २१

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ च. राजिकोन्मादिकं । २ च. शब्ददू° । ३ च. °र्थे व्रते सदैवेह वर्जयेत्का° । ४ क. ख. छ. ज. °ती । श्वभि° । ५ क. ख. च. छ. ञ. भ. सूतकान्नं । ६ क. ज. झ. ञ. °ण्डवृन्ताकं बृहतीमू° । च. °ण्डबृहतीछत्राकं मू° । ७ च. मैत्रेयं । ८ क. चर्मवैकत्तकं चापि शिवं च कैवहल्कं तथा । ख. चर्मव्रताङ्ककी तुम्बी शाकं तु जलजं तथा । ज. चर्म वैकततकं चापि त्रिशं वै कट्फलं तथा । झ. चर्म वैकुठकं चापि विशं वै कट्फलं तथा । ञ. चर्म वृन्ताकरुचकीशाकं तुलसिजं तथा । भ. चर्मवृन्ताकिचवलीशाकं तुलसिजं तथा । ९ छ. भ. मती ।

एभ्योऽन्यद्वर्जयेत्किंचिद्यद्विष्णुप्रीतये नरः । तत्पुनर्ब्राह्मणे दत्त्वा भक्षयेत्सर्वदैव हि ॥ २२
एवमेव हि माघेऽपि कुर्याद्वै नियमान्व्रती । हरिजागरणं तत्र विधिप्रोक्तं च कारयेत् ॥ २३
यथोक्तकारिणं दृष्ट्वा कार्तिकव्रतिनं नरम् । यमदूताः पलायन्ते गजाः सिंहार्दिता यथा ॥ २४
वरं विष्णुव्रतं ह्येतज्ज्ञेयं यज्ञशताधिकम् । यज्ञकृत्प्राप्नुयात्स्वर्गं वैकुण्ठं कार्तिकव्रती ॥ २५
भुक्तिमुक्तिप्रदानीह यानि क्षेत्राणि भूतले । वसन्ति तानि वै देहे कार्तिकव्रतकारिणः ॥ २६
दुःस्वप्नं दुष्कृतं किंचिन्मनोवाक्कायकर्मजम् । कार्तिकव्रतिनं दृष्ट्वा विलयं याति तत्क्षणात् ॥ २७
कार्तिकव्रतिनः पुंसो विष्णुवाक्यप्रणोदिताः । रक्षां कुर्वन्ति शक्राद्या राज्ञो वै किंकरा यथा २८
विष्णुव्रतकरो नित्यं यत्र तिष्ठति पूजितः । ग्रहभूतपिशाचाद्या नैव तिष्ठन्ति तत्र वै ॥ २९
कार्तिकव्रतिनः पुण्यं यथोक्तव्रतकारिणः । न समर्थो भवेद्वक्तुं ब्रह्माऽपि हि चतुर्मुखः ॥ ३०

विष्णुप्रियं सकलकल्मषनाशनं च सत्पुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिकारि ।
ऊर्जव्रतं सनियमं कुरुते मनुष्यः किं तस्य तीर्थपरिशीलनसेवया च ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे हरिजागरणनियमादिविधिर्नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ (७)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६७४७

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अथोर्जव्रतिनः सम्यगुद्यापनविधिं नृप । त्वं शृणुष्व मयाऽऽख्यातं सविधानं समासतः ॥ १
ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती । व्रतसंपूरणार्थाय विष्णुप्रीत्यर्थमेव च ॥ २
तुलस्या उपरिष्टात्तु कुर्यान्मण्डपिकां शुभाम् । सुतोरणां चतुर्द्वारां पुष्पचामरशोभिताम् ॥ ३
द्वारेषु द्वारपालांश्च पूजयेन्मृन्मयान्पृथक् । पुण्यशीलं सुशीलं च जयं विजयमेव च ॥ ४
तुलसीमूलदेशे वै सर्वतोभद्रमालिखेत् । चतुर्भिर्वर्णकैः सम्यक्शोभाढ्यं सुमनोहरम् ॥ ५
तस्योपरिष्टात्कलशं पञ्चरत्नसमन्वितम् । महाफलेन संयुक्तं शुभं तत्र निधाय च ॥ ६
पूजयेत्तत्र देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् । कौशेयपीतवसनं युतं जलधिकन्यया ॥ ७
इन्द्रादिलोकपालांश्च पूजयेन्मण्डले व्रती । द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां ततः सुरैः ॥ ८
दृष्टोऽर्चितश्चतुर्दश्यां तस्मात्पूज्यस्त्विहापि ह । तस्यामुपवसेद्भक्त्या शान्तः प्रयतमानसः ॥ ९
पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया । उपचारैः षोडशभिर्नानाभक्ष्यसमन्वितैः ॥ १०
रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवाद्यादिमङ्गलैः । गीतं कुर्वन्ति ये भक्त्या जागरे चक्रपाणिनः ॥ ११
जन्मान्तरशतोद्भूतैर्मुक्तास्ते पापसंचयैः । नराणां जागरे विष्णोर्गीतवाद्यं प्रकुर्वताम् ॥ १२
गोसहस्रं च ददतां समं फलमुदाहृतम् । गीतनृत्यादिकं कुर्वन्दर्शयन्कौतुकानि च ॥ १३
पुरतो वासुदेवस्य रात्रौ च हरिजागरे । पठन्विष्णुचरित्राणि यो रञ्जयति वैष्णवान् ॥ १४

---

१ भ. °वेदा व्रती । ए° । २ ङ. °तुर्भिः कर्णिकैः । ३ क. च. छ. ज. झ. ञ. भ. समलंकृतम् । ४ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. कुम्भं ।

मुखेन कुरुते वाद्यं म्लेच्छालापांश्च वर्जयेत् । भावैरेतैर्नरो यस्तु (श्च)कुरुते हरिजागरम् ॥ १५
दिने दिने तस्य पुण्यं तीर्थकोटिसमं स्मृतम् । ततस्तु पौर्णमास्यां वै सपत्नीकान्द्विजोत्तमान् १६
त्रिंशन्मितानेकं वा स्वशक्त्या वा निमन्त्रयेत् । वरान्दत्त्वा यतो विष्णुर्मत्स्यरूप्यभवत्ततः ॥ १७
अस्यां दत्तं हुतं जप्तं तदक्षयफलं स्मृतम् । अतस्तान्भोजयेद्विप्रान्पायसान्नादिना व्रती ॥ १८
अतो देवा इति द्वाभ्यां जुहुयात्तिलपायसम् । प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानां च पृथक्पृथक् ॥ १९
दक्षिणां च यथाशक्ति प्रदद्यात्प्रणमेच्च तान् । पुनर्देवं समभ्यर्च्य देवांश्च तुलसीं तथा ॥ २०
ततो गां कपिलां तत्र पूजयेद्विधिवद्व्रती । गुरुं व्रतोपदेष्टारं वस्त्रालंकरणादिभिः ॥ २१
सपत्नीकं समभ्यर्च्य तांश्च विप्रान्क्षमापयेत् । युष्मत्प्रसादाद्देवेशः प्रसन्नोऽस्तु सदा मम ॥ २२
व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया । तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चास्तु संततिः ॥ २३
मनोरथास्तु सफलाः सन्तु नित्यं समर्चनात् । देहान्ते वैष्णवं स्थानमाप्नुयामतिदुर्लभम् ॥ २४
इति क्षमाप्य तान्विप्रान्प्रसाद्य च विसर्जयेत् । तामर्चां गुरवे दद्याद्दत्त्वा युक्तां तदा व्रती ॥ २५
ततः सुहृद्बन्धुयुतः स्वयं भुञ्जीत भक्तिमान् । कार्तिके वाऽथ तपसि विधिरेवंविधः स्मृतः ॥ २६
एवं यः कुरुते सम्यक्कार्तिकस्य व्रतं नरः । निष्पापः स विनिर्मुक्तो विष्णुसांनिध्यमाप्नुयात् २७
सर्वव्रतैः सर्वतीर्थैः सर्वदानैश्च यत्फलम् । तत्कोटिगुणितं ज्ञेयं सम्यगस्य विधानतः ॥ २८
ते धन्यास्ते सदा पूज्यास्तेषां सर्वफलोदयः । विष्णुभक्तिपरा ये स्युः कार्तिकव्रतचारिणः ॥२९
देहस्थितानि पापानि वितर्कं यान्ति तद्भयात् । क यास्यामो वदन्त्येष यदूर्जव्रतकृन्नरः ॥ ३०
इत्यूर्जव्रतनियमाञ्शृणोति भक्त्या यो वैतत्कथयति वैष्णवाग्रतो यः ॥
तौ सम्यग्व्रतकरणात्फलं लभेतां दृष्ट्वा तौ कलुषविनाशनं लभन्ते ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवाद उद्यापनविधिर्नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ (८)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६७७८

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः ।

पृथुरुवाच—
त्वया यत्कथितं ब्रह्मन्व्रतमूर्जस्य विस्तरात् । तत्र या तुलसीमूले पूजा विष्णोस्त्वयोदिता ॥ १
तेनाहं प्रष्टुमिच्छामि माहात्म्यं तुलसीभवम् । कथं साऽतिप्रिया विष्णोर्देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २
कथमेषा समुत्पन्ना कस्मिन्स्थाने च नारद । एतद्ब्रूहि समासेन सर्वज्ञोऽसि मतो मम ॥ ३
नारद उवाच—
शृणु राजन्नवहितो माहात्म्यं तुलसीभवम् । सेतिहासं पुरा वृत्तं तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ४
पुरा शक्रः शिवं द्रष्टुमगात्कैलासपर्वतम् । सर्वदेवैः परिवृतस्त्वप्सरोगणसेवितः ॥ ५
यावद्गतः शिवगृहं तावत्तत्र स दृष्टवान् । पुरुषं भीमकर्माणं दंष्ट्रानयनभीषणम् ॥ ६

---

१ ज. झ. फलं । २ क. ख. ज. ञ. °ताननेकान्वा । छ. °तान्षोडश वा । ३ क. ख. ज. झ. ञ. °र्च्य गां च तस्मै प्रदापयेत् । छ. °र्च्य नत्वा विप्रान्क्षमापयेत् । ४ क. ख. च. छ. ज. ञ. °धाद्गतयु° । ५ भ. सर्वकामाढ्यो विष्णु° । ६ छ. ते वन्द्यास्ते महापुण्यास्तेषां । ७ क. ख. च. ज. झ. ञ. °स्तो महापुण्यास्ते° । ८ भ. विकम्पं ।

स पृष्टस्तेन कस्त्वं भोः क्व गतो जगदीश्वरः । एवं पुनः पुनः पृष्टः स यदा नोचिवान्नृप ॥
ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भर्त्स्य वचोऽब्रवीत् ॥ ७

शक्र उवाच—

रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोत्तरं दत्तवानसि । अतस्त्वां हन्मि वज्रेण कस्ते त्राताऽस्ति दुर्मते॥८

नारद उवाच—

इत्युदीर्य ततो वज्री वज्रेणाभ्यहनद्दृढम् । तेनास्य कण्ठो नीलत्वमगाद्वज्रं च भस्मताम् ॥ ९
ततो रुद्रः प्रजज्वाल तेजसा प्रदहन्निव । दृष्ट्वा बृहस्पतिस्तूर्णं कृताञ्जलिपुटोऽभ्यगात् ॥
इन्द्रश्च दण्डवद्भूमौ नत्वा स्तोतुं प्रचक्रमे ॥ १०

बृहस्पतिरुवाच—

नमो देवाधिपतये त्र्यम्बकाय कपर्दिने । त्रिपुरघ्नाय शर्वाय नमोऽन्धकनिषूदिने ॥ ११
विरूपायातिरूपाय बहुरूपाय शंभवे । यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने ॥ १२
कालान्तकाय कालाय भोगिभोगधराय च । नमो ब्रह्मशिरोहत्रे ब्रह्मण्याय नमो नमः ॥ १३

नारद उवाच—

एवं स्तुतस्तदा शंभुर्धिषणेन जगाद तम् । संहरन्नयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमाम् ॥ १४

शिव उवाच—

वरं वरय भो ब्रह्मन्प्रीतः स्तुत्याऽनया तव । इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं प्रथां व्रज ॥ १५

बृहस्पतिरुवाच—

यदि तुष्टोऽसि देव त्वं पाहीन्द्रं शरणागतम् । अग्निरेष शमं यातु भालनेत्रसमुद्भवः ॥ १६

ईश्वर उवाच—

पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे कथं शिखी । एनं त्यक्ष्याम्यहं दूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत् ॥ १७

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा तं करे धृत्वा प्राक्षिपल्लवणार्णवे । सोऽपतत्सिन्धुगङ्गायाः सागरस्य च संगमे ॥ १८
तावत्स बालरूपत्वमगात्तत्र रुरोद ह । रुदतस्तस्य शब्देन प्राकम्पद्धरणी मुहुः ॥ १९
स्वर्गश्च सत्यलोकश्च तत्स्वनाद्बधिरीकृतौ । श्रुत्वा ब्रह्मा ययौ तत्र किमेतदिति विस्मितः ॥ २०
तावत्समुद्रस्योत्सङ्गे तं बालं स ददर्श ह । दृष्ट्वा ब्रह्माणमायान्तं समुद्रोऽपि कृताञ्जलिः ॥ २१
प्रणम्य शिरसा बालं तस्योत्सङ्गे न्यवेशयत् । ततो ब्रह्माऽब्रवीद्वाक्यं कस्यायं शिशुरद्भुतः ॥२२
सरित्पते कुतो लब्धो बालो ह्येष महाबलः । तस्य नादेन संत्रस्ता देवासुरमहोरगाः ॥
निशम्येति वचो धातुर्वाक्यं तु सागरोऽब्रवीत् ॥ २३

समुद्र उवाच—

भो ब्रह्मन्सिन्धुगङ्गायां जातोऽयं मम पुत्रकः । जातकर्मादिसंस्कारान्कुरुष्वास्य जगद्गुरो ॥ २४

नारद उवाच—

इत्थं वदति पाथोधौ स बालः सागरात्मजः । ब्रह्माणमग्रहीत्कूर्चे विधुन्वंस्तं मुहुर्मुहुः ॥ २५
धुन्वतस्तस्य कूर्चं तु नेत्राभ्यामगमज्जलम् । कथंचिन्मुक्तकूर्चस्तु ब्रह्मा प्रोवाच सागरम् ॥ २६

---

१ म. °टोऽभवत् । २ छ. म. °य कालभोगिध° ।

ब्रह्मोवाच—

नेत्राभ्यां विधृतं यस्मादनेनैतज्जलं मम । तस्माज्जलंधर इति नाम्ना ख्यातो भवत्वसौ ॥ २७

अधुनैवैष तरुणः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः । अवध्यः सर्वभूतानां विना रुद्रं भविष्यति ॥

यत एव समुद्भूतस्तत्रैवान्तं गमिष्यति ॥ २८

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा शुक्रमाहूय राज्ये तं चाभ्यषेचयत् । आमन्त्र्य सरितां नाथं ब्रह्माऽन्तर्धानमागमत् २९

अथ तद्दर्शनोत्फुल्लनयनः सागरस्तदा । कालनेमिसुतां वृन्दां तद्भार्यार्थमयाचत ॥ ३०

ते कालनेमिप्रमुखास्ततोऽसुरास्तस्मै सुतां तां प्रददुः प्रहर्षिताः ॥

स चापि तान्प्राप्य सुहृद्वरान्वशी शशास गां शुक्रसहायवान्बली ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंधरोत्पत्तिर्नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ (९)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८०९

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ये देवैर्निर्जिताः पूर्वं दैत्याः पातालसंस्थिताः । तेऽपि भूमण्डलं याता निर्भयास्तमुपाश्रिताः ॥१

कदाचिच्छिन्नशिरसं दृष्ट्वा राहुं स दैत्यराट् । पप्रच्छ भार्गवं तत्र तच्छिरश्छेदकारणम् ॥ २

[+भार्गवस्तस्य शिरसश्छेदं राहोः शशंस ह । अमृतार्थं] समुद्रस्य मथनं देवकारितम् ॥ ३

रत्नापहरणं देवैर्दैत्यानां च पराभवम् । स श्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः स्वपितुर्मथनं तदा ॥ ४

दूतं प्रस्थापयामास घस्मरं शक्रसंनिधौ । दूतस्त्रिविष्टपं गत्वा सुधर्मां प्राप्य सत्वरः ॥

गर्वादखर्वमौलिस्तु देवेन्द्रं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५

घस्मर उवाच—

जलंधरोऽब्धितनयः सर्वदैत्यजनेश्वरः । दूतोऽहं प्रेषितस्तेन स यदाह शृणुष्व तत् ॥ ६

कस्मात्त्वया मम पिता मथितः सागरोऽद्रिणा । नीतानि सर्वरत्नानि तानि शीघ्रं प्रयच्छ नः ७

नारद उवाच—

इति दूतवचः श्रुत्वा विस्मितस्त्रिदशाधिपः । उवाच संस्मरन्रुद्रं भयरोषसमन्वितः ॥ ८

इन्द्र उवाच—

शृणु दूत मया पूर्वं मथितः सागरो यथा । अद्रयो मद्भयात्त्रस्ताः स्वकुक्षिस्थास्तथा कृताः ९

अन्येऽपि मद्विपस्तेन रक्षिता दितिजाः पुरा । तस्मात्तद्रत्नजातं तु मयाऽप्यपहृतं किल ॥ १०

शङ्खोऽप्येवं पुरा देवानद्रिक्षत्सागरात्मजः । ममानुजेन निहतः प्रविष्टः सागरोदरे ॥

तद्गच्छ कथयस्वास्य सर्वं मथनकारणम् ॥ ११

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. छ. ञ. पुस्तकस्थः ।

---

१ छ. °वंशास्त्रार्थपा° । २ ग. विप्रं । ३ ख. ञ. °च घस्मरं घोरं भ° । छ. °च घस्मरं क्षुद्रं भ° । भ. °च घस्मरं रौद्रं भ° ।

नारद उवाच—

इत्थं विसर्जितो दूतस्तदेन्द्रेणागमद्भवम् । तदिन्द्रवचनं दैत्यराजायाकथयत्तदा ॥ १२

तन्निशम्य ततो दैत्यो रोषात्प्रस्फुरिताधरः । उद्योगमकरोत्तूर्णं सर्वदेवजिगीषया ॥ १३

तदोद्योगेऽसुरेन्द्रस्य दिग्भ्यः पातालतस्तथा । [*दितिजाः प्रत्यपद्यन्त शतशः कोटिशस्तदा] ॥

अथ शुम्भनिशुम्भाद्यैर्बलाधिपतिकोटिभिः । गत्वा त्रिविष्टपं दैत्यो नन्दनाधिष्ठितोऽभवत् ॥१५

निर्ययुस्त्वमरावत्या देवा युद्धाय दंशिताः । पुरमावृत्य तिष्ठन्ति दृष्ट्वा दैत्यबलं महत् ॥ १६

ततः समभवद्युद्धं देवदानवसेनयोः । मुशलैः पट्टिशैर्बाणैर्गदापरिघशक्तिभिः ॥ १७

तेऽन्योन्यं समधावेतां जघ्नतुश्च परस्परम् । क्षणेनाभवतां सेने रुधिरौघपरिप्लुते ॥ १८

पतितैः पात्यमानैश्च गजाश्वरथपत्तिभिः । व्यराजत रणे भूमिः संध्याभ्रपटलैरिव ॥ १९

तत्र युद्धे मृतान्दैत्यान्भार्गवस्तूदतिष्ठय(ष्ठिप)त् । विद्यया मृतजीविन्या मन्त्रितैस्तोयविन्दुभिः॥२०

देवानपि तथा युद्धे तत्राजीवयदङ्गिराः(?) । दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेः स पुनः पुनः॥२१

दृष्ट्वा देवांस्तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान् । जलंधरः क्रोधवशो भार्गवं वाक्यमब्रवीत् ॥ २२

जलंधर उवाच—

मया देवा हता युद्धे उत्तिष्ठन्ति कथं पुनः । तव संजीविनी विद्या नैवान्यत्रेति विश्रुतम् ॥ २३

शुक्र उवाच—

दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेरङ्गिराः (?) सुरान् । जीवयत्येष वै शीघ्रं द्रोणाद्रिं तमुपाहर॥२४

नारद उवाच—

इत्युक्तः स तु दैत्येन्द्रो नीत्वा द्रोणाचलं तदा । प्राक्षिपत्सागरे तूर्णं पुनरायान्महाहवम् ॥ २५

अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः । तावत्तत्र गिरीन्द्रं तं न ददर्श सुरार्चितः ॥ २६

ज्ञात्वा दैत्यहृतं द्रोणं धिषणो भयविह्वलः । आगत्य दूराद्व्याजह्रे श्वासाकुलितविग्रहः ॥ २७

पलायध्वं महादैत्यो नायं जेतुं क्षमो यतः । रुद्रांशसंभवो ह्येष स्मरध्वं शक्रचेष्टितम् ॥ २८

नारद उवाच—

श्रुत्वा तद्वचनं देवा भयविह्वलितास्तदा । दैत्येन वध्यमानास्तेऽपलायन्त दिशो दश ॥ २९

देवान्विद्रावितान्दृष्ट्वा दैत्यः सागरनन्दनः । शङ्खभेरीजयरवैः प्रविवेशामरावतीम् ॥ ३०

प्रविष्टे नगरीं दैत्ये देवाः शक्रपुरोगमाः । सुवर्णाद्रिगुहां प्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः ॥ ३१

ततः स सर्वेष्वसुरोऽधिकारेष्विन्द्रादिकानां व्यनि(हिन्य)वेशयत्तदा ।
शुम्भादिकान्दैत्यवरान्पृथक्पृथक्स्वयं सुवर्णाद्रिगुहामगान्नृप ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादेऽमरावतीजयो नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ (१०)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८४१

---

* इदमर्धं ख. च. छ. ञ. भ. पुस्तकस्थम् ।

---

१ च. छ. भ. कोटिशः । २ ङ. °नाभिमुखोऽभ° । ३ ख. च. छ. ञ. भ. परिघैर्वा° । ४ ख. च. छ. ञ. °परशुश° । ५ भ. महादेवा । ६ ख. ञ. दैत्यैस्तैर्वध्य° । ७ ञ. नगरे । ८ ञ. प्राप्य ।

अथ शततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

पुनर्दैत्यं समायान्तं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः । भयप्रकम्पिताः सर्वे विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ १

देवा ऊचुः—

नमो मत्स्यकूर्मादिनानास्वरूपैः सदा भक्तकार्योद्यतायार्तिहन्त्रे ।
विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदापद्मशङ्खारिहस्ताय तेऽस्तु ॥ २
रमावल्लभायासुराणां निहन्त्रे भुजंगारियानाय पीताम्बराय ।
मखादिक्रियापाककर्त्रेऽथ हन्त्रे शरण्याय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ३
नमो दैत्यसंतापितामर्त्यदुःखाचलध्वंसदम्भोलये विष्णवे ते ।
भुजंगेशतल्पेशयायार्कचन्द्रद्विनेत्राय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ४

नारद उवाच—

संकष्टनाशनं स्तोत्रमेतद्यस्तु पठेन्नरः । स कदाचिन्न संकष्टैः पीड्यते कृपया हरेः ॥ ५
इति देवाः स्तुतिं यावत्कुर्वन्ति दनुजद्विपः । तावत्सुराणामापत्तिर्विज्ञाता विष्णुना तदा ॥ ६
सहसोत्थाय दैत्यारिः कृपया खिन्नमानसः । आरुह्य गरुडं वेगाल्लक्ष्मीं वचनमब्रवीत् ॥ ७

श्रीविष्णुरुवाच—

जलंधरेण ते भ्रात्रा देवानां कदनं कृतम् । तैराहूतो गमिष्यामि युद्धायातित्वरान्वितः ॥ ८

श्रीरुवाच—

अहं ते वल्लभा नाथ भक्ता च यदि सर्वदा । तत्कथं ते मम भ्राता युद्धे वध्यः कृपानिधे ॥ ९

श्रीविष्णुरुवाच—

रुद्रांशसंभवत्वाच्च ब्रह्मणो वचनादपि । प्रीत्या तव च नैवायं मम वध्यो जलंधरः ॥ १०

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा गरुडारूढः शङ्खचक्रगदासिभृत् । विष्णुर्वेगाद्ययौ योद्धुं यत्र देवाः स्तुवन्ति ते ॥ ११
अथारुणानुजजवात्पक्षवातप्रपीडिताः । वात्या विवर्तिता दैत्या बभ्रमुः खे यथा घनाः ॥ १२
ततो जलंधरो दृष्ट्वा दैत्यान्वात्या प्रपीडितान् । उत्कृत्य नयने क्रोधात्ततो विष्णुं समभ्यगात् १३
ततः समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येन्द्रयोर्महत् । आकाशं कुर्वतोर्बाणैस्तदा निरवकाशवत् ॥ १४
विष्णुर्दैत्यस्य बाणौघैर्ध्वजं छत्रं धनुर्हयान् । चिच्छेद तं च हृदये बाणेनैकेन ताडयन् ॥ १५
ततो दैत्यः समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः । आहत्य गरुडं मूर्ध्नि पातयामास भूतले ॥ १६
विष्णुर्गदां स्वखड्गेन चिच्छेद प्रहसन्निव । तावत्स हृदये विष्णुं जघान दृढमुष्टिना ॥ १७
ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबलौ । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव जानुभिर्नादयन्महीम् ॥ १८
एवं सुरुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुः प्रतापवान् । उवाच दैत्यराजानं मेघगम्भीरया गिरा ॥ १९

श्रीविष्णुरुवाच—

वरं वरय दैत्येन्द्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात् । अदेयमपि ते दद्मि यत्ते मनसि वर्तते ॥ २०

१ ख. ज. °रिनाथाय । २ ख. च. छ. ज. भ. °र्त्रे विकर्त्रे श° । ३ भ. सक्रोधः । ४ ख. च. छ. ज. भ. °नुजात्युप्रपक्ष° । ५ ज. °क्षपात° । ६ भ. विमर्दिता । ७ ख. ज. °न् । नोवाच वचनं क्रो° ।

जलंधर उवाच—

यदि भोस्त्वं प्रतुष्टोऽसि वरमेतं ददस्व मे । मद्भगिन्या सह तया मद्गृहे सगणो वस ॥ २१

नारद उवाच—

तथेत्युक्त्वा स भगवान्सर्वदेवगणैः सह । जालंधरं नाम पुरमगमद्रमया सह ॥ २२

जलंधरश्च देवानामधिकारेषु दानवान् । स्थापयित्वा सहर्षे स पुनरागान्महीतलम् ॥ २३

देवगन्धर्वसिद्धेषु यत्किंचिद्रत्नसंज्ञितम् । तदात्मवशगं कृत्वाऽतिष्ठत्सागरनन्दनः ॥ २४

पातालभुवने दैत्यं निशुम्भं स महाबलम् । स्थापयित्वा स शेषादीनानयद्भूतलं वली ॥ २५

देवगन्धर्वसिद्धौघान्सर्पराक्षसमानुषान् । स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास भुवनत्रयम् ॥ २६

एवं जालंधरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः । धर्मेण पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ २७

न कश्चिद्व्याधितो नैव दुःखितो न कृशस्तथा । न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्माद्राज्यं प्रशासति ॥ २८

एवं महीं शासति दानवेन्द्रे धर्मेण सम्यक्च यदृच्छयाऽहम् ।
कदाचिदागामथ तस्य लक्ष्मीं विलोकितुं श्रीरमणं च सेवितुम् ॥ २९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये जलंधरोपाख्याने जलंधरस्य विष्णुवरप्राप्तिर्नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ (११)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८७०

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

सँ मां संपूज्य विधिवद्दानवेन्द्रोऽतिभक्तितः । संप्रहस्य तदा वाक्यं जगाद नृपसत्तम ॥ १

जलंधर उवाच—

कुत आगम्यते ब्रह्मन्किंचिद्दृष्टं त्वया क्वचित् । यदर्थमिह चाऽऽयातस्तदाज्ञापय मां मुने ॥ २

नारद उवाच—

गतः कैलासशिखरं दैत्येन्द्राहं यदृच्छया । तत्रोमया सहाऽऽसीनं दृष्टवानस्मि शंकरम् ॥ ३

योजनायुतविस्तीर्णे कल्पद्रुममहावने । कामधेनुशताकीर्णे चिन्तामणिसुदीपिते ॥ ४

तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं वितर्को मेऽभवत्तदा । क्वापीदृशी भवेदृद्धिस्त्रिलोक्यां वा न वेति च ॥ ५

तावत्तवापि दैत्येन्द्र समृद्धिः संस्मृता मया । तद्विलोकनकामोऽहं त्वत्सांनिध्यमिहाऽऽगतः ॥ ६

त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्स्त्रीरत्नरहितां ध्रुवम् । कल्पयामि शिवादन्यस्त्रिलोक्यां न समृद्धिमान् ७

अप्सरोनागकन्याद्या यद्यपि त्वद्वशे स्थिताः । तथाऽपि ता न पार्वत्या रूपेण सदृशा ध्रुवम् ॥ ८

[+यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः] । स्वंधैर्यं मुमुचे पूर्वं तया काऽन्योपमीयते ॥ ९

वीतरागोऽपि हि यया मदनारिः स्वलीलया । विश्वतन्त्रोऽपि हि यतः स्वात्मनो वशगः कृतः १०

+ इदमर्धं ख. च. छ. ञ. भ. पुस्तकस्थम् ।

---

१ ख. च. भ. °दि भातुक तु° । २ भ. सहाद्य त्वं म° । ३ भ. °त्वा महाबाहुः पु° । ४ भ. °सिद्धाद्यान्स° । ५ ख. ञ. °धान्यक्षरा° । ६ भ. °क्व दिदृक्षया° । ७ भ. स मां प्रोवाच विधिवत्संपूज्य च तु भक्तिमान् । संप्रहस्य तदा वाक्यं स्नेहपूर्वं च वै नृप । कु° । ८ भ. प्रभो । ९ भ. विस्मयो । १० भ. स्ववीर्यं ।

सौन्दर्याद्गहने भ्रामञ्शवरीरूपया पुरा । निष्कामः कामयुक्तोऽपि स्ववशोऽपि वशः कृतः॥ ११
यस्याः पुनः पुनः पश्यन्रूपं धाता विसर्जने । ससर्जाप्सरसस्तासां तत्समैकाऽपि नाभवत् १२
अतः स्त्रीरत्नसंभोक्तुः समृद्धिस्तस्य सा वरा । तथा न तव दैत्येन्द्र सर्वरत्नाधिपस्य च ॥ १३
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य गते मयि स दैत्यराट् । तद्रूपश्रवणादासीदनङ्गज्वरपीडितः ॥ १४
अथ संप्रेषयामास स दूतं सिंहिकासुतम् । त्र्यम्बकाय तदा किंचिद्विष्णुमायाविमोहितः ॥ १५
कैलासमगमद्राहुः कुर्वञ्शुक्लेन्दुवर्चसम् । कार्ष्ण्येन कृष्णपक्षेन्दुवर्चसं स्वाङ्गजेन तु ॥ १६
निवेदितस्तद्देशाय नन्दिना स प्रवेशितः । त्र्यम्बकभ्रूलतासंज्ञाप्रेरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १७

राहुरुवाच—

देवपन्नगसेव्यस्य त्रैलोक्याधिपतेस्तथा । सर्वरत्नेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु वृषध्वज ॥ १८
श्मशानवासिनो नित्यमस्थिभारवहस्य च । दिगम्बरस्य ते भार्या कथं हैमवती शुभा ॥ १९
अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि साऽपि स्त्रीरत्नसंज्ञिता । तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव॥

नारद उवाच—

वदत्येवं तदा राहौ भ्रूमध्याच्छूलपाणिनः । अभवत्पुरुषो रौद्रस्तीव्राशनिसमस्वनः ॥ २१
सिंहास्यः प्रचलज्जिह्वः सज्वालनयनो महान् । ऊर्ध्वकेशः शुष्कतनुर्नृसिंह इव चापरः ॥ २२
स तं खादितुमायान्तं दृष्ट्वा राहुर्भयातुरः । अधावदतिवेगेन वहिः स च दधार तम् ॥ २३
[*स च राहुर्महाबाहुर्मेघगम्भीरया गिरा । उवाच देवदेवेशं पाहि मां शरणागतम्] ॥ २४
ब्राह्मणं मां महादेव खादितुं समुपागतः । [+एतस्माद्रक्ष देवेश शरणागतवत्सल ॥ २५
रक्ष रक्ष महादेव त्वामहं शरणं गतः] महादेवो वचः श्रुत्वा ब्राह्मणस्य तदाऽब्रवीत् ॥ २६
[*धृत्वा खादितुमारब्धस्तावद्रुद्रेण वारितः । नैवासौ वध्यतामेति दूतोऽयं परवान्यतः] ॥ २७
मुञ्चेति पुरुषः श्रुत्वा राहुं तत्याज सोऽम्बरे । राहुं त्यक्त्वा स पुरुषो महादेवं व्यजिज्ञपत् २८

पुरुष उवाच—

क्षुधा मां बाधते स्वामिन्क्षुत्क्षामश्चास्मि सर्वथा । किं भक्ष्यं मे महादेव तदाज्ञापय मां प्रभो २९

ईश्वर उवाच—

भक्षयस्वाऽऽत्मनः शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः ॥ ३०

नारद उवाच—

स शिवेनैवमाज्ञप्तश्चखाद पुरुषः स्वयम् । हस्तपादोद्भवं मांसं शिरःशेषो यदाऽभवत् ॥ ३१
दृष्ट्वा शिरोवशेषं तं सुप्रसन्नस्तदा शिवः । पुरुषं भीमकर्माणं तमुवाच सविस्मयः ॥ ३२

ईश्वर उवाच—

त्वं कीर्तिमुखसंज्ञो हि भव मद्द्वारगः सदा । त्वदर्चां ये न कुर्वन्ति नैव ते मत्प्रियंकराः ॥ ३३

नारद उवाच—

तदाप्रभृति देवेशद्वारे कीर्तिमुखः स्थितः । नार्चयन्तीह ये पूर्वं तेषामर्चा वृथा भवेत् ॥ ३४
राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपतद्बर्बरस्थले । अतः स बर्बरोद्भूत इति भूमौ प्रथां गतः ॥ ३५

* अयं श्लोकः ख. ञ. पुस्तकस्थः । + अयं श्लोको ञ. पुस्तकस्थः । * अयं श्लोको ञ. पुस्तके नास्ति ।

१ ख. ग. नित्यं मुण्डमालाव° । २ छ. °मस्थिमालाव° । ३ ख. च. ञ. भ. शुष्कत° । ४ भ. दृष्ट्वा ।

ततश्च राहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन्निति मन्यमानः ।
समेत्य सर्वं कथयांबभूव जलंधरायेशविचेष्टितं तत् ॥ ३६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंधरोपाख्याने शिवदूतसंवादो नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ (१२)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१६९०६

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

जलंधरस्तु तच्छ्रुत्वा कोपाकुलितमानसः । निर्जगामाऽऽशु दैत्यानां कोटिभिः परिवारितः ॥ १
गतस्तस्याग्रतः शुक्रो राहुर्दृष्टिस्थितोऽभवत् । मुकुटश्चापतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा ॥ २
दैत्यसैन्यावृतस्तत्र विमानानां शतैस्तदा । अराजत नभः पूर्णं प्रावृषीव वलाहकैः ॥ ३
तस्योद्योगं ततो दृष्ट्वा देवाः शक्रपुरोगमाः । अलक्षितास्त्वराऽऽजग्मुः शूलिनं ते व्यजिज्ञपुः(पन्)
देवा ऊचुः—
न जानासि कथं स्वामिन्देवापत्तिमिमां प्रभो । तदस्मद्रक्षणार्थाय जहि सागरनन्दनम् ॥ ५
नारद उवाच—
इति देववचः श्रुत्वा महस्य वृषभध्वजः । महाविष्णुं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६
ईश्वर उवाच—
जलंधरः कथं विष्णो न हतः संगरे त्वया । तद्गृहं चापि यातोऽसि त्यक्त्वा वैकुण्ठमात्मनः॥ ७
श्रीभगवानुवाच—
तवांशसंभवत्वाच्च भ्रातृत्वाच्च तथा श्रियः । न मया निहतः संख्ये त्वमेनं जहि दानवम् ॥ ८
ईश्वर उवाच—
[*नायमेभिर्महातेजाः शस्त्रास्त्रैर्वध्यते मया । देवैः सह स्वतेजोंशं शस्त्रार्थं दीयतां मम] ॥ ९
नारद उवाच—
अथ विष्णुमुखा देवाः स्वतेजांसि ददुस्तदा । तान्येकत्वं गतानीशो दृष्ट्वा स्वं च महस्तदा १०
तेनाकरोन्महादेवो महसा शस्त्रमुत्तमम् । चक्रं सुदर्शनं नाम ज्वालामालातिभीषणम् ॥ ११
तेजःशेषेण च तदा वज्रं च कृतवान्हरः । तावज्जलंधरो दृष्टः कैलासतलभूमिषु ॥ १२
हस्त्यश्वरथपत्तीनां कोटिभिः परिवारितः । तं दृष्ट्वाऽलक्षिता जग्मुर्देवाः सर्वे यथागतम् ॥ १३
गणाश्च समनह्यन्त युद्धायातित्वरान्विताः । नन्दीभवक्त्रसेनानीमुखाः सर्वे शिवाज्ञया ॥ १४
अवतेरुर्गणाः सर्वे कैलासाद्युद्धदुर्मदाः । ततः समभवद्युद्धं कैलासोपत्यकाभुवि ॥ १५
प्रमथाधिपदैत्यानां घोरं शस्त्रास्त्रसंकुलम् । भेरीमृदङ्गशङ्खौघनिस्वनैर्वीरहर्षणैः ॥ १६
गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्व्यकम्पत । शक्तितोमरबाणौघैर्मुसलप्रासपट्टिशैः ॥ १७

---

* अयं श्लोकः स. च. छ. व. पुस्तकस्थः ।

---

१ स. 'दृष्टि' । २ च. भ. 'तास्तदाऽऽज' । ३ भ. तद्ध्यायापि । ४ भ. 'द्वा हर्षिता । ५ छ. 'सात्कोपद्' ।

व्यराजत नभः पूर्णमुल्काभिः संवृतं यथा । निहतै रथनागाश्वैः पत्तिभिर्भूर्व्यराजत ॥ १८
वज्राहताचलशिरःशकलैरिव संवृता । प्रमथाहतदैत्यौघैर्दैत्याहतगणैस्तथा ॥ १९
वसासृङ्मांसपङ्काढ्यैर्भूरगम्याऽभवत्तदा । प्रमथाहतदैत्यौघान्भार्गवः समजीवयत् ॥ २०
युद्धे पुनः पुनश्चैव मृतसंजीविनीवलात् । तं दृष्ट्वा व्याकुलीभूता गणाः सर्वे भयार्दिताः ॥ २१
शशंसुर्देवदेवाय तत्सर्वं शुक्रचेष्टितम् । अथ रुद्रमुखात्कृत्या बभूवातीव भीषणा ॥ २२
तालजङ्घा दरीवक्त्रा स्तनपीडितभूरुहा । सा युद्धभूमिमासाद्य भक्षयन्ती महासुरान् ॥ २३
भार्गवं स्वभगे कृत्वा जगामान्तर्हिता नभः । विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसेनां गणास्तदा ॥ २४
अम्लानवदना हर्षान्निजघ्नुर्युद्धदुर्मदाः । अथाभज्यत दैत्यानां सेना गणभयार्दिता ॥ २५
वायुवेगहता यद्वत्प्रकीर्णा तृणसंहतिः । भग्नां गणभयात्सेनां दृष्ट्वाऽमर्षयुता ययुः ॥ २६
निशुम्भशुम्भसेनान्यौ कालनेमिश्च वीर्यवान् । त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः ॥ २७
मुञ्चन्तः शरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकाः । ततो दैत्यशरौघास्ते शलभानामिव व्रजाः ॥ २८
रुरुधुः खं दिशः सर्वा गणसेनामकम्पयन् । गणाः शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः ॥ २९
वसन्तकिंशुकाभासा न प्राज्ञायन्त किंचन । पतिताः पात्यमानाश्च छिन्नभिन्नास्तदा गणाः
त्यक्त्वा सङ्ग्रामभूमिं ते सर्वेऽपि विमुखाऽभवन् ॥ ३०
ततः प्रभिन्नं स्वबलं विलोक्य शैलादिलम्बोदरकार्तिकेयाः ।
त्वरान्विता दैत्यवरान्प्रसह्य निवारयामासुरमर्षणास्ते ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंधरोपाख्याने दैत्यसेनावधो नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ (१३)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९३७

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ते गणाधिपतीन्दृष्ट्वा नन्दीभमुखषण्मुखान् । अमर्षादभ्यधावन्त द्वंद्वयुद्धाय दानवाः ॥ १
नन्दिनं कालनेमिस्तु शुम्भो लम्बोदरं तथा । निशुम्भः षण्मुखं वेगादभ्यधावत दंशितः ॥ २
निशुम्भः कार्तिकेयस्य मयूरं पञ्चभिः शरैः । हृदि विव्याध वेगेन मूर्छितः स पपात ह ॥ ३
ततः शक्तिधरः शक्तिं यावज्जग्राह रोषितः । तावन्निशुम्भो वेगेन स्वशक्त्या तमपातयत् ॥ ४
ततो नन्दीश्वरो बाणैः कालनेमिमविध्यत । सप्तभिश्च हयान्केतुं त्रिभिः सारथिमच्छिनत् ॥ ५
कालनेमिस्तु संक्रुद्धो धनुश्चिच्छेद नन्दिनः । तदपास्य स शूलेन तं वक्षस्यहनद्दृढम् ॥ ६
स शूलभिन्नहृदयो हताश्वो हतसारथिः । अद्रेः शिखरमामुच्य शैलादिं सोऽभ्यताडयत् ॥ ७
अथ शुम्भो गणेशश्च रथमूषकवाहनौ । युध्यमानौ शरव्रातैः परस्परमविध्यताम् ॥ ८
गणेशस्तु तदा शुम्भं हृदि विव्याध पत्रिणा । सारथिं च त्रिभिर्बाणैः पातयामास भूतले ॥ ९

*रुधिरार्षः ।

१ च. 'वक्त्रा स्तन'। २ भ. 'न्दद्वली । स । ३ ख. भ. सोऽभ्यपातयत् ।

ततोऽतिक्रुद्धः शुम्भोऽपि बाणपञ्चा गणाधिपम्। मूषकं च त्रिभिर्विद्ध्वा ननाद जलदस्वनः ॥
मूषकः शराभिन्नाङ्गश्चचाल दृढवेदनः। लम्बोदरश्च पतितः पदातिरभवन्नृप ॥ ११
ततो लम्बोदरः शुम्भं हत्वा परशुना हृदि। अपातयत्तदा भूमौ मूषकं चाऽऽरुहत्पुनः ॥ १२
कालनेमिर्निशुम्भश्चाप्युभौ लम्बोदरं शरैः। युगपज्जघ्नतुः क्रोधात्तोत्रेणेव महाद्विपम् ॥ १३
तं पीड्यमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः। अभ्यधावत वेगेन भूतकोटियुतस्तदा ॥ १४
कूष्माण्डा भैरवाश्चापि वेताला योगिनीगणाः। पिशाचा रक्षसां संघा गणाश्चापि तमन्वयुः १५
ततः किलकिलाशब्दैः सिंहनादैः सघर्घरैः। विनादिता डमरुकैः पृथिवी समकम्पत ॥ १६
ततो भूतान्यधावन्त भक्षयन्ति स्म दानवान्। उत्पतन्त्यापतन्ति स्म ननृतुश्च रणाङ्गणे ॥ १७
नन्दी च कार्तिकेयश्च समायातौ त्वरान्वितौ। निजघ्नतू रणे दैत्यान्निरन्तरशरव्रजैः ॥ १८
छिन्नभिन्ना हतैर्दैत्यैः पातितैर्भक्षितैस्तदा। व्याकुला साऽभवत्सेना विषण्णवदना तदा ॥ १९
प्रविध्वस्तां तथा सेनां दृष्ट्वा सागरनन्दनः। रथेनातिपताकेन गणानभिययौ बली ॥ २०
हस्त्यश्वरथसंह्रादाः शङ्खभेरीरवास्तथा। अभवन्सिंहनादाश्च सेनयोरुभयोस्तदा ॥ २१
जलंधरशरव्रातैर्नीहारपटलैरिव। द्यावापृथिव्योराच्छन्नमन्तरं समपद्यत ॥ २२
गणेशं पञ्चभिर्विद्ध्वा शैलादिं नवभिः शरैः। वीरभद्रं च विंशत्या ननाद जलदस्वनः ॥ २३
कार्तिकेयस्ततो दैत्यं शक्त्या विव्याध सत्वरः। व्याघूर्णः शक्तिनिर्भिन्नः किंचिद्व्याकुलमानसः॥
ततः क्रोधपरीताक्षः कार्तिकेयं जलंधरः। गदया ताडयामास स तूर्णं भूतलेऽपतत् ॥ २५
तथैव नन्दिनं कोपादपातयत भूतले। ततो गणेश्वरः क्रुद्धो गदां परशुनाऽच्छिनत् ॥ २६
वीरभद्रस्त्रिभिर्बाणैर्हृदि विव्याध दानवम्। सप्तभिश्च हयान्केतुं धनुश्छत्रं च चिच्छिदे ॥ २७
ततोऽतिक्रुद्धो दैत्येन्द्रः शक्तिमुद्यम्य दारुणाम्। गणेशं पातयामास रथमन्यं समारुहत् ॥ २८
अभ्ययादथ वेगेन वीरभद्रं रुषाऽन्वितः। ततस्तौ सूर्यसंकाशौ युयुधाते परस्परम् ॥ २९
वीरभद्रः पुनस्तस्य हयान्बाणैरपातयत्। धनुश्च चिच्छिदे दैत्यः पुप्लुवे परिघायुधः ३०
स वीरभद्रं त्वरयाऽभिगम्य जघान दैत्यः परिघेण मूर्धनि।
स चापि वीरः प्रविभिन्नमूर्धा पपात भूमौ रुधिरं समुद्गिरन् ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंधरोपाख्याने सैन्यपराभवो नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ (१४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९६८

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः।

नारद उवाच—

पतितं वीरभद्रं तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात्। प्रागच्छंस्ते रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम् ॥ १
अथ कोलाहलं श्रुत्वा गणानां चन्द्रशेखरः। अभ्ययाद्वृषभारूढः सङ्ग्रामं प्रहसन्निव ॥ २
रुद्रमायान्तमालोक्य सिंहनादैर्गणाः पुनः। निवृत्ताः संगरे दैत्यान्निजघ्नुः शरवृष्टिभिः ॥ ३

---

१ भ. °रैः। भेरीडमरुकैश्च पृ°। २ ञ. °घूर्णश्च°। ३ ख. च. छ. ञ. भ. °नं वेगाद°। ४ ञ. युयुधे।

दैत्याश्च भीषणं रुद्रं दृष्ट्वा सर्वे विदुद्रुवुः । कार्तिकव्रतिनं दृष्ट्वा पातकानीव तद्भयात् ॥ ४
अथ जालंधरो दैत्यान्विद्रुतान्प्रेक्ष्य संगरात् । रोषादधावच्चण्डीशं मुञ्चन्बाणान्सहस्रशः ॥ ५
शुम्भो निशुम्भोऽश्वमुखः कालनेमिर्बलाहकः । खड्गरोमा प्रचण्डश्च घस्मरश्च शिवं ययुः ॥ ६
बाणान्धकारसंछन्नं दृष्ट्वा गणबलं शिवः । बाणजालमवच्छिद्य स बाणैराहृणोन्नभः ॥ ७
दैत्यांश्च बाणवात्याभिः पीडितानकरोत्तदा । प्रचण्डबाणजालौघैरपातयत भूतले ॥ ८
खड्गरोम्णः शिरः कोपात्तदा परशुनाऽच्छिनत् । बलाहकस्य च शिरः खट्वाङ्गेनाकरोद्द्विधा ॥९
बद्ध्वा च घस्मरं दैत्यं पाशेनाभ्यहनद्भुवि । वृषवेगहताः केचित्केचिद्बाणैर्निराकृताः ॥ १०
न शेकुरसुराः स्थातुं गजाः सिंहार्दिता इव । ततः कोपपरीतात्मा वेगाद्रुद्रं जलंधरः ॥
आह्वयामास समरे तीव्राशनिसमस्वनः ॥ ११

जलंधर उवाच—

[*युध्यस्वाद्य मया सार्धं किमेभिर्निहतैस्तव । यच्च किंचिद्बलं तेऽस्ति तद्दर्शय जटाधर ॥ १२

नारद उवाच]—

इत्युक्त्वा बाणसप्तत्या जघान वृषभध्वजम् । तानप्राप्ताञ्शितैर्बाणैश्चिच्छेद प्रहसञ्शिवः ॥ १३
ततो हयान्ध्वजं छत्रं धनुश्चिच्छेद सप्तभिः । स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामुद्यम्य वेगवान् ॥ १४
अभ्यधावच्छिवस्तावद्गदां बाणैर्द्विधाऽकरोत् । तथाऽपि मुष्टिमुद्यम्य ययौ रुद्रजिघांसया ॥ १५
तावच्छिवेन बाणौघैः क्रोशमात्रमपाकृतः । ततो जलंधरो दैत्यो मत्वा रुद्रं बलाधिकम् ॥ १६
ससर्ज मायां गान्धर्वीमद्भुतां रुद्रमोहिनीम् । ततो जगुश्च ननृतुर्गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ १७
तालवेणुमृदङ्गांश्च वादयन्तस्तथा परे । तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रुद्रो नादविमोहितः ॥ १८
पतितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः । एकाग्रीभूतमालोक्य रुद्रं दैत्यो जलंधरः ॥ १९
कामार्तः स जगामाऽऽशु यत्र गौरी स्थिताऽभवत् । युद्धे शुम्भनिशुम्भाख्यौ स्थापयित्वा
महाबलौ ॥ २०
दशदोर्दण्डपञ्चास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः । महावृषभमारूढः स बभूव जलंधरः ॥ २१
अथ रुद्रं समायान्तमालोक्य भववल्लभा । अभ्याययौ सखीमध्यात्तद्दर्शनपथेऽभवत् ॥ २२
यावद्ददर्श चार्वङ्गीं पार्वतीं दनुजेश्वरः । तावत्स वीर्यं मुमुचे जडाङ्गश्चाभवत्तदा ॥ २३
अथ ज्ञात्वा तदा देवी दानवं भयविह्वला । जगामान्तर्हिता वेगात्सा तदोत्तरमानसम् ॥ २४
तामदृष्ट्वा ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युल्लतामिव । जवेनागात्पुनर्युद्धे यत्र देवो वृषध्वजः ॥ २५
पार्वत्यपि महाविष्णुं सस्मार मनसा तदा । तावद्ददर्श तं देवी सोपविष्टं समीपगम् ॥ २६

पार्वत्युवाच—

विष्णो जलंधरो दैत्यः कृतवान्परमाद्भुतम् । तत्किं न विदितं तेऽस्ति चेष्टितं तस्य दुर्मतेः ॥२७

श्रीभगवानुवाच—

तेनैव दर्शितः पन्था वयमप्यन्वयामहे । नान्यथा स भवेद्वध्यः पातिव्रत्यात्सुरक्षितः ॥ २८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः-पाठः ख. छ. ज. भ. पुस्तकस्थः ।

---

१ भ. घस्मराद्याः । २ भ. °रः कायात्त° । ३ भ. °र्निपातिताः । ४ भ. दशभिर्बाणैः । ५ भ. °णैस्त्रिधाऽच्छिनत् । ६ भ. °मृदङ्गाद्यान्वाद° । ७ भ. भयाद्विष्णुं ।

नारद उवाच—

जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनर्जालंधरं पुरम् । अथ रुद्रश्च गान्धर्वाद्विमुक्तः संगरे स्थितः ॥
अन्तर्धानगतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधे तदा ॥ २९
ततः शिवो विस्मितमानसः पुनर्जगाम युद्धाय जलंधरं रुषा ॥
स चापि दैत्यः पुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरौघैः समवाकिरद्रणे ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंधरोपाख्याने शिवजलंधरसङ्ग्रामो नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ (१५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९९८

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

विष्णुर्जालंधरं गत्वा तद्दैत्यपुटभेदनम् । पातिव्रत्यस्य भङ्गाय वृन्दायाश्चाकरोन्मतिम् ॥ १
अथ वृन्दा तु सा देवी स्वप्नमध्ये ददर्श ह । भर्तारं महिषारूढं तैलाभ्यक्तं दिगम्बरम् ॥ २
कृष्णप्रसूनभूषाढ्यं क्रव्यादगणसेवितम् । दक्षिणाशां गतं मुण्डं तमसाऽप्यावृतं तदा ॥ ३
स्वपुरं सागरे मग्नं सहसैवाऽऽत्मना सह । ततः प्रबुद्धा सा बाला तं स्वप्नं समचिन्तयत् ॥ ४
ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निश्चलं मुहुः । तदनिष्टमिति ज्ञात्वा रुदती भयविह्वला ॥ ५
कुत्रचिन्नालभच्छर्म गोपुराट्टालभूमिषु । ततः सखीद्वययुता नगरोद्यानमागमत् ॥ ६
तत्रापि सा गता बाला नालभत्कुत्रचित्सुखम् । वनाद्वनान्तरं याता नैव वेदाऽऽत्मनस्तदा ॥ ७
ततो भ्रमन्ती सा बाला ददर्शातीव भीषणौ । राक्षसौ सिंहवदनौ दंष्ट्रानयनभासुरौ ॥ ८
तौ दृष्ट्वा विह्वलाऽतीव पलायनपराऽभवत् । ददर्श तापसं शान्तं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ ९
ततस्तत्कण्ठ आसज्य निजां बाहुलतां भयात् । मुने मां रक्ष शरणमागतामित्यभाषत ॥ १०
मुनिस्तां विह्वलां दृष्ट्वा राक्षसानुगतां तदा । हुंकारेणैव तौ घोरौ चकार विमुखौ रुषा ॥ ११
तद्धुंकारभयत्रस्तौ दृष्ट्वा तौ विमुखौ गतौ । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वृन्दा वचनमब्रवीत् ॥ १२

वृन्दोवाच—

रक्षिताऽहं त्वया घोराद्भयादस्मात्कृपानिधे । किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामि कृपया तन्निशामय ॥ १३
जलंधरो हि मे भर्ता रुद्रं योद्धुं गतः प्रभो । स तत्रास्ति कथं युद्धे तन्मे कथय सुव्रत ॥ १४

नारद उवाच—

मुनिस्तद्वाचमाकर्ण्य कृपयोर्ध्वमवैक्षत । तावत्कपी समायातौ तं प्रणम्याग्रतः स्थितौ ॥ १५
ततस्तद्भ्रूलतासंज्ञानियुक्तौ गगनं गतौ । गत्वा क्षणार्धादागत्य वानरावग्रतः स्थितौ ॥ १६
शिरःकबन्धहस्तौ च दृष्ट्वाऽब्धितनयस्य सा । पपात मूर्छिता भूमौ भर्तृव्यसनदुःखिता ॥ १७
कमण्डलुजलैः सिक्त्वा मुनिनाऽऽश्वासिता तदा । स्वभर्तृभाले सा भालं कृत्वा दीना रुरोद ह

वृन्दोवाच—

यः पुरा सुखसंवादैर्विनोदयसि मां प्रभो । स कथं न वदस्यद्य वल्लभां मामनागसम् ॥ १९

---

१ ज. पद्म् । २ छ. ज. °ने दैत्यकपटवर्णनो ना° । ३ भ. निष्प्रभं । ४ भ. °त् । संत्रस्ता साऽभ्रमद्बाला ।

येन देवाः सगन्धर्वा निर्जिता विष्णुना सह । स कथं तापसेन त्वं त्रैलोक्यविजयी हतः ॥ २०

नारद उवाच—

रुदित्वेति तदा वृन्दा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१

वृन्दोवाच—

कृपानिधे मुनिश्रेष्ठ जीवयैनं मम प्रियम् । त्वमेवास्य पुनः शक्तो जीवनाय मतो मम ॥ २२

नारद उवाच—

इति तद्वाक्यमाकर्ण्य प्रहसन्मुनिरब्रवीत् ॥ २३

मुनिरुवाच—

नायं जीवयितुं शक्यो रुद्रेण निहतो युधि । तथाऽपि त्वत्कृपाविष्ट एनं संजीवयाम्यहम् ॥ २४

नारद उवाच—

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे यावत्तावत्सागरनन्दनः । वृन्दामालिङ्ग्य तद्वक्त्रं चुचुम्बे प्रीतमानसः ॥ २५
अथ वृन्दाऽपि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा । रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरम् ॥ २६
कदाचित्सुरतस्यान्ते दृष्ट्वा विष्णुं तमेव हि । निर्भर्त्स्य क्रोधसंयुक्ता वृन्दा वचनमब्रवीत् ॥ २७

वृन्दोवाच—

धिक्तवेदं हरे शीलं परदाराभिगामिनः । ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यङ्मायाप्रच्छन्नतापसः ॥ २८
यौ त्वया मायया द्वाःस्थौ स्वकीयौ दर्शितौ मम । तावेव राक्षसौ भूत्वा भार्यां तव विनेष्यतः ॥
त्वं चापि भार्यादुःखार्तो वने कपिसहायवान् । भ्रम सर्पेश्वरेणायं यस्ते शिष्यत्वमागतः ॥ ३०

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा सा तदा वृन्दा प्राविशद्धव्यवाहनम् । विष्णुना वार्यमाणाऽपि तस्यामासक्तचेतसा ॥
ततो हरिस्तामनुसंस्मरन्मुहुर्वृन्दाचिताभस्मरजोवगुण्ठितः ।
तत्रैव तस्थौ सुरसिद्धसंघैः प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शान्तिम् ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंधरोपाख्याने वृन्दाया विष्णुसाक्षात्कारो नाम पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ (१६)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७०३०

अथ षडधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो जलंधरो दृष्ट्वा रुद्रमद्भुतविक्रमम् । चकार मायया गौरीं त्र्यम्बकं मोहयंस्तदा ॥ १
रथोपरि गतां दृष्ट्वा रुदतीं पार्वतीं शिवः । निशुम्भशुम्भमुख्यैश्च वध्यमानां ददर्श सः ॥ २
गौरीं तथाविधां दृष्ट्वा शिवोऽप्युद्विग्नमानसः । अवाङ्मुखः स्थितस्तूष्णीं विस्मृत्य स्वपराक्रमम् ३
ततो जलंधरो वेगात्त्रिभिर्विव्याध सायकैः । आपुङ्खमग्नैस्तं रुद्रं शिरस्युरसि चोदरे ॥ ४
ततो जज्ञे स तां मायां विष्णुना सुप्रबोधितः । रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालातिभीषणः ॥ ५

---

१ भ. °सेनाद्य त्वं° । २ ज. तस्मिन्नासक्तमानसा । ३ ख. छ. ज. °स्थौ मुनिसिं° । ४ ज. °न्दाचिताग्निप्रवेशो ना° ।

तस्यातीव महारौद्ररूपं दृष्ट्वा महासुराः । न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भेजिरे ते दिशो दश ॥ ६
ततः शापं ददौ रुद्रस्तयोः शुम्भनिशुम्भयोः । मम युद्धादपक्रान्तौ गौर्या वध्यौ भविष्यथः॥ ७
पुनर्जलंधरो वेगाद्ववर्ष निशितैः शरैः । बाणान्धकारसंछन्नं यथाऽभूत्तद्बलं महत् ॥ ८
यावद्रुद्रश्च चिच्छेद तस्य बाणांस्त्वरायुतः । तावत्स परिघेणाऽऽशु जघान वृषभं बली ॥ ९
वृषस्तेन प्रहारेण परावृत्तो रणाङ्गणात् । रुद्रेणाऽऽकृष्यमाणोऽपि न तस्थौ रणभूमिषु ॥ १०
ततः परमसंक्रुद्धो रुद्रो रौद्रवपुर्धरः । चक्रं सुदर्शनं वेगाच्चिक्षेपाऽऽदित्यवर्चसम् ॥ ११
प्रदहद्रोदसी वेगात्तदासाद्य जलंधरम् । जहार तच्छिरः कायान्महदायतलोचनम् ॥ १२
रथात्कायः पपातोर्व्यां नादयन्वसुधातलम् । तेजश्च निर्गतं देहात्तद्रुद्रे लयमागमत् ॥ १३
वृन्दादेहोद्भवं तेजस्तद्गौर्यां विलयं गतम् । अथ ब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ॥
प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसुर्विष्णुचेष्टितम् ॥ १४

देवा ऊचुः—

महादेव त्वया देवा रक्षिताः शत्रुजाद्भयात् । किंचिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवामहे ॥
वृन्दालावण्यसंभ्रान्तो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः ॥ १५

रुद्र उवाच—

गच्छध्वं शरणं देवा विष्णोर्मोहापनुत्तये । शरण्यां मोहिनीं मायां सा वः कार्यं करिष्यति ॥१६

नारद उवाच—

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवः सह भूतगणैस्तदा । देवाश्च तुष्टुवुर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम् ॥ १७

देवा ऊचुः—

यदुद्भवाः सत्त्वरजस्तमोगुणाः सर्गस्थितिध्वंसनिदानकारणाः ।
यदिच्छया विश्वमिदं भवाभवौ तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १८
या हि त्रयोविंशतिभेदसंज्ञिता जगत्यशेषे समधिष्ठिता परा ।
यद्रूपकर्माणि जडास्त्रयोऽपि ते देवा न विदुः प्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १९
यद्भक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं दारिद्र्यभीमोहपराभवादीन् ।
न प्राप्नुवन्त्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २०

नारद उवाच—

स्तोत्रमेतत्त्रिसंध्यं यः पठेदेकाग्रमानसः । दारिद्र्यमोहदुःखानि न कदाचित्स्पृशन्ति तम् ॥ २१
इति स्तुवन्तस्ते देवास्तेजोमण्डलमास्थितम् । ददृशुर्गगने तत्र ज्वालाव्याप्तदिगन्तरम् ॥
तन्मध्याद्भारतीं सर्वे शुश्रुवुर्व्योमचारिणीम् ॥ २२

आद्यशक्तिरुवाच—

अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः । गौरी लक्ष्मीः स्वरा चेति रजःसत्त्वतमोगुणैः ॥
तत्र गच्छथ वः कार्यं विधास्यन्ति च ताः सुराः ॥ २३

नारद उवाच—

शृण्वतामिति तां वाचमन्तर्धानमगान्महः । देवानां विस्मयोत्फुल्लनेत्राणां तत्तदा नृप ॥ २४

१ ज. °ति शुद्धां प्र° । २ क. ख. ज. झ. म. सुरा ।

ततः सर्वेऽपि ते देवाः श्रुत्वा तद्वाक्यनोदिताः । गौरीं लक्ष्मीं स्वरां चैव प्रणेमुर्भक्तितत्पराः॥२५
ततस्तास्तान्सुरान्दृष्ट्वा प्रणतान्भक्तवत्सलाः । बीजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यान्यूचुश्च भूमिप ॥२६

देव्य ऊचुः—

इमानि तत्र बीजानि विष्णुर्यत्रावतिष्ठते । निर्वपध्वं ततः कार्यं भवतां सिद्धिमेष्यति ॥ २७

नारद उवाच—

ततः सुहृष्टाः सुरसिद्धसंघाः प्रगृह्य बीजानि विचिक्षिपुश्च ।
वृन्दाचिताभूमितले स यत्र विष्णुः सदा तिष्ठति सौख्यवृत्तिः ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये जलंधरोपाख्याने जलंधरवधो नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ (१७)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७०५८

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

क्षिप्तेभ्यस्तत्र बीजेभ्यो वनस्पत्यस्त्रयोऽभवन् । धात्री च मालती चैव तुलसी च नृपोत्तम ॥ १
धात्र्युद्भवा स्मृता धात्री माभवा मालती स्मृता । गौरीभवा च तुलसी तमःसत्त्वरजोगुणाः २
स्त्रीरूपिणीर्वनस्पतीर्दृष्ट्वा विष्णुस्तदा नृप । उत्तस्थौ संभ्रमाद्वृन्दारूपातिशयमोहितः ॥ ३
दृष्टाश्च तेन ता रागात्कामासक्तेन चेतसा । तं चापि तुलसी धात्री रागेणैव व्यलोकयत् ॥ ४
यच्च लक्ष्म्या पुरा बीजमीर्ष्ययैव समर्पितम् । तस्मात्तदुद्भवा नारी तस्मिन्नीर्ष्यायुताऽभवत् ॥५
अतः सा वर्वरीत्याख्यामवाप चातिगर्हिताम् । धात्रीतुलस्यौ तद्रागात्तस्य प्रीतिप्रदे सदा ॥ ६
ततो विस्मृतदुःखोऽसौ विष्णुस्ताभ्यां सहैव तु । वैकुण्ठमगमद्धृष्टः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ७
कार्तिकोद्यापने विष्णोस्तस्मात्पूजा विधीयते । तुलसीमूलदेशे तु प्रीतिदा सा यतः स्मृता ॥ ८
तुलसीकाननं राजन्गृहे यस्यावतिष्ठते । तद्गृहं तीर्थरूपं तु न यान्ति यमकिंकराः ॥ ९
सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्ति नरश्रेष्ठास्ते न पश्यन्ति भास्करिम् ॥ १०
दर्शनं नर्मदायास्तु गङ्गास्नानं तथैव च । तुलसीवनसंसर्गः सममेतत्त्रयं स्मृतम् ॥ ११
रोपणात्पालनात्सेकाद्दर्शनात्स्पर्शनान्नृणाम् । तुलसी दहते पापं वाङ्मनःकायसंचितम् ॥ १२
तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्धरिहरार्चनम् । न स गर्भगृहं याति मुक्तिभागी न संशयः ॥ १३
पुष्करादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा । वासुदेवादयो देवास्तिष्ठन्ति तुलसीदले ॥ १४
तुलसीमञ्जरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । विष्णोः सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यं नृपोत्तम ॥१५
तुलसीमृत्तिकालिप्तो यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । यमोऽपि नेक्षितुं शक्तो युक्तं पापशतैरपि ॥ १६
तुलसीकाष्ठजं यस्तु चन्दनं धारयेन्नरः । तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणमपीह यत् ॥ १७
तुलसीविपिनच्छाया यत्र यत्र भवेन्नृप । तत्र श्राद्धं प्रकुर्वीत पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ १८
धात्रीछायासु यः कुर्यात्पिण्डदानं नृपोत्तम । मुक्तिं प्रयान्ति पितरस्तस्य ये नरके स्थिताः १९

१ क. ज. झ. ञ. सुरां । २ भ. ॰ख्यहीनः । इ॰ । ३ क. ख. छ. ज. झ. ञ. बीजं मायये॰ । ४ क. ख. ज. झ. ञ. तर्हि ।

मूर्ध्नि पाणौ मुखे चैव देहे च नृपसत्तम। धत्ते धात्रीफलं यस्तु स विज्ञेयो हरिः स्वयम् ॥ २०
धात्रीफलं च तुलसी मृत्तिका द्वारकोद्भवा। यस्य देहे स्थिता नित्यं स जीवन्मुक्त उच्यते॥२१
धात्रीफलविमिश्रैस्तु तुलसीपत्रमिश्रितैः। जलैः स्नाति नरस्तस्य गङ्गास्नानफलं स्मृतम् ॥ २२
देवार्चनं नरः कुर्याद्धात्रीपत्रैः फलैरपि। सुवर्णपुष्पैर्विविधैरर्चनस्याऽऽप्नुयात्फलम् ॥ २३
तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वेऽपि कार्तिके। नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थिते ॥
द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके। लुनाति स नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान् ॥ २५
धात्रीछायां समाश्रित्य कार्तिकेऽन्नं भुनक्ति यः। अन्नसंसर्गजं पापमावर्षं तस्य गच्छति ॥ २६
धात्रीमूले तु यो विष्णुं कार्तिकेऽर्चयते नरः। विष्णुः क्षेत्रेषु सर्वेषु पूजितस्तेन सर्वदा ॥ २७
धात्रीतुलस्योर्माहात्म्यमपि देवश्चतुर्मुखः। न समर्थो भवेद्वक्तुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २८
धात्रीतुलस्युद्भवकारणं यः शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या।
विधूतपाप्मा सह पूर्वजैः स स्वर्गं व्रजत्यग्र्यविमानसंस्थः ॥ २९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये धात्रीतुलस्योर्महिमकथनं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ (१८)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७०८७

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः।

पृथुरुवाच—
सेतिहासमिदं ब्रह्मन्माहात्म्यं कथितं त्वया। अत्याश्चर्यकरं सम्यक्तुलस्यास्तु श्रुतं मया ॥ १
यदूर्जव्रतिनः पुंसः फलं महदुदीरितम्। तन्मे ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ केन चीर्णमिदं व्रतम् ॥ २
नारद उवाच—
आसीत्सह्याद्रिविषये करवीरपुरे पुरा। ब्राह्मणो धर्मवित्कश्चिद्धर्मदत्त इति स्मृतः ॥ ३
विष्णुव्रतकरः सम्यग्विष्णुपूजारतः सदा। द्वादशाक्षरविद्यायां जपनिष्ठोऽतिथिप्रियः ॥ ४
कदाचित्कार्तिके मासि हरिजागरणाय सः। रात्र्यां तुर्यांशशेषायां जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ५
हरिपूजोपकरणान्यगृह्य व्रजता तदा। तेन दृष्टा समायाता राक्षसी भीमनिस्वना ॥ ६
वक्रदंष्ट्रा ललज्जिह्वा निमग्नारक्तलोचना। दिगम्बरा शुष्कमांसा लम्बोष्ठी घर्घरस्वना ॥ ७
तां दृष्ट्वा भयवित्रस्तः कम्पितावयवस्तदा। पूजोपकरणैः सर्वैः पयोभिश्चाहनद्रुषा ॥ ८
संस्मृत्य च हरेर्नाम तुलसीयुक्तवारिणा। सोऽहनत्पातकं यस्मात्तस्मात्तस्या ह्यगाल्लयम् ॥ ९
अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजाम्। स्वां दशामब्रवीद्विप्रं दण्डवच्च प्रणम्य सा ॥ १०
कलहोवाच—
पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गताऽस्म्यहम्। तत्कथं तु पुनर्विप्र याम्यहं गतिमुत्तमाम् ॥ ११
नारद उवाच—
तां दृष्ट्वा प्रणतामग्रे वदमानां स्वकर्म तत्। अतीव विस्मितो विप्रस्तदा वचनमब्रवीत् ॥ १२

---

१ छ. भ. 'र्णैमणिमुक्तौघैर' । २ च. भ. 'मदर्शना । ३ क. ख. छ. ज. झ. ञ. 'णैर्वेगात्पयो' । ४ क. ख. छ. ज. झ. ञ. 'नद्भयात् । सं' ।

धर्मदत्त उवाच—

केन कर्मविपाकेन त्वं दशामीदृशीं गता । कुतस्त्वं का च किंशीला तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ १३

कलहोवाच—

सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन्भिक्षुनामाऽभवद्द्विजः । तस्याहं गृहिणी पूर्वं कलहाख्याऽतिभीषणा ॥ १४

न कदाचिन्मया भर्तुर्वचसाऽपि शुभं कृतम् । नार्पितं तस्य मिष्टान्नं भर्तुर्वचनभङ्गया ॥ १५

कलहप्रियया नित्यं मयोद्विग्नस्तदा द्विजः । परिणेतुं तदाऽन्यां स मतिं चक्रे पतिर्मम ॥ १६

ततो गरं समादाय प्राणास्त्यक्ता मया द्विज । अथ बद्ध्वा वध्यमानां मां च निन्युर्यमानुगाः ॥

यमश्च मां तदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमपृच्छत ॥ १७

यम उवाच—

अनया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त विलोकय । प्राप्नोत्वेषा कर्मफलं शुभं वाऽप्यथवाऽशुभम् ॥ १८

कलहोवाच—

चित्रगुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन्मामुवाच ह ॥ १९

चित्रगुप्त उवाच—

अनया तु शुभं कर्म कृतं किंचिन्न विद्यते । मिष्टान्नं भुञ्जमानेयं न भर्तरि तदर्पितम् ॥ २०

अतस्तु वल्गुलीयोन्यां स्वविष्ठादाऽवतिष्ठतु । भर्तुर्द्वेषकरी त्वेषा नित्यं कलहकारिणी ॥ २१

विष्ठादा शूकरीयोन्यां तस्मात्तिष्ठत्वियं हरे । पाकभाण्डे सदा भुङ्क्ते नित्यं चैषा यतस्ततः ॥ २२

[*तस्माद्दोषाद्बिडाली तु स्वजातापत्यभक्षिणी । भर्तारमपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया]॥

तस्मात्प्रेतशरीरेऽपि तिष्ठत्वेषाऽतिनिन्दिता । अतश्चैषा मरुदेशं प्रापितव्या भटैः सह ॥ २४

तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वियं ततः । इत्थं योनित्रयं चैषा भुनक्त्वशुभकारिणी ॥ २५

कलहोवाच—

साऽहं पञ्चशताब्दानि प्रेतदेहस्थिता किल । क्षुत्तृड्भ्यां पीडिता नित्यं दुःखिता स्वेन कर्मणा ॥

ततः क्षुत्पीडिताऽऽविश्य शरीरं वणिजस्त्विह । आयाता दक्षिणं देशं कृष्णावेण्योस्तु संगमे २७

तत्तीरे संस्थिता यावत्तावत्तस्य शरीरतः । शिवविष्णुगणैर्दूरमपाकृष्टा बलादहम् ॥ २८

ततः क्षुत्क्षामया दृष्टो मया हि त्वं द्विजोत्तम । त्वद्धस्ततुलसीवारिसंसर्गहतपापया ॥ २९

तत्कृपां कुरु विप्रेन्द्र कथं मुक्ता भवाम्यहम् । योनित्रयादुग्रभावादस्माच्च प्रेतदेहतः ॥ ३०

नारद उवाच—

इत्थं निशम्य कलहावचनं द्विजाग्रणीस्तत्कर्मपाकभवविस्मयदुःखयुक्तः ।
तद्ग्लानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्तिर्ध्यात्वा चिरं स वचनं निजगाद दुःखात् ॥३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये कलहोपाख्यानं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ (१९)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७११८

---

* अयं श्लोकः क. ख. च. ज. झ. ञ. भ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. च. छ. झ. ञ. भ. 'तिनिष्ठुरा । न ।

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

धर्मदत्त उवाच—

विलयं यान्ति पापानि तीर्थदानव्रतादिभिः । प्रेतदेहस्थितायास्ते तेषु नैवाधिकारिता ॥ १
त्वद्ग्लानिदर्शनादस्मात्खिन्नं च मम मानसम् । नैव निर्वृतिमायाति त्वामनुद्धृत्य दुःखिताम् २
पातकं च तवात्युग्रं योनित्रयविपाकदम् । नैवान्यैः क्षीयते पुण्यैः प्रेतत्वं चातिगर्हितम् ॥ ३
तस्मादाजन्मजनितं यन्मया कार्तिकव्रतम् । तत्पुण्यस्यार्धभागेन परां गतिमवाप्नुहि ॥ ४
कार्तिकव्रतपुण्येन न साम्यं यान्ति सर्वथा । यज्ञदानानि तीर्थानि व्रतान्यपि यतो ध्रुवम् ॥ ५

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यषेचयत् । तुलसीमिश्रतोयेन श्रावयन्द्वादशाक्षरम् ॥ ६
तावत्प्रेतत्वनिर्मुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा । दिव्यरूपधरा जाता लावण्येन यथेन्दिरा ॥ ७
ततः सा दण्डवद्भूमौ प्रणनामाथ तं द्विजम् । उवाच सा तदा वाक्यं हर्षगद्गदभाषिणी ॥ ८

कलहोवाच—

त्वत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ विमुक्ता निरयादहम् । पापाब्धौ मज्जमानायास्त्वं नौभूतोऽसि मे ध्रुवम्॥९

नारद उवाच—

इत्थं सा +वदती विप्रं ददर्शाऽऽयान्तमम्बरात् । विमानं भास्वरं युक्तं विष्णुरूपधरैर्गणैः ॥ १०
अथ सा तद्विमानाग्र्यं द्वाःस्थाभ्यामधिरोहिता । पुण्यशीलसुशीलाभ्यामप्सरोगणसेवितम् ॥ ११
तद्विमानं तदाऽपश्यद्धर्मदत्तः सविस्मयः । पपात दण्डवद्भूमौ दृष्ट्वा तौ विष्णुरूपिणौ ॥ १२
पुण्यशीलसुशीलौ च ह्युत्थाप्य प्रणतं द्विजम् । तमभ्यनन्दतां वाक्यमूचतुर्धर्मसंयुतम् ॥ १३

गणावूचतुः—

साधु साधु द्विजश्रेष्ठ यस्त्वं विष्णुरतः सदा । दीनानुकम्पी धर्मात्मा विष्णुव्रतपरायणः ॥ १४
आबालत्वाच्छुभं ह्येतद्यत्त्वया कार्तिकव्रतम् । कृतं तस्यार्धदानेन पुण्यं द्वैगुण्यमागतम् ॥ १५
[*त्वत्पुण्यस्यार्धभागेन यदस्याः पूर्वकर्मजम्] । जन्मान्तरशतोद्भूतं पापं तद्विलयं गतम् ॥ १६
[+स्नानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम्] । हरिजागरणाद्यैस्तु विमानमिदमास्थिता ॥ १७
[*वैकुण्ठं नीयते साधो नानाभोगयुता त्वियम् । दीपदानभवैः पुण्यैस्तैजसं रूपमास्थिता]॥१८
तुलसीपूजनाद्यैस्तु कार्तिकव्रतकैः शुभैः । विष्णुसांनिध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपालुना ॥ १९
त्वमप्यस्य भवस्यान्ते भार्याभ्यां सह यास्यसि । वैकुण्ठभवनं विष्णोः सांनिध्यं च सरूपताम् ॥
ते धन्याः कृतकृत्यास्ते तेषां च सफलो भवः । यैर्भक्त्याऽऽराधितो विष्णुर्धर्मदत्त यथा त्वया॥
सम्यगाराधितो विष्णुः किं न यच्छति देहिनाम् । औत्तानचरणिर्येन ध्रुवत्वे स्थापितः पुरा २२
यन्नामस्मरणादेव देहिनो यान्ति सद्गतिम् । ग्राहगृहीतो नागेन्द्रो यन्नामस्मरणात्पुरा ॥ २३
विमुक्तः संनिधिं प्राप्तो जातोऽयं जयसंज्ञकः । अतस्त्वयाऽर्चितो विष्णुः स्वसांनिध्यं प्रदास्यति ॥

+ नुमभाव आर्षः । * इदमर्धं च. छ. पुस्तकस्थम् । + इदमर्धं झ. ञ. पुस्तकयोर्नास्ति । * अयं श्लोकश्च. छ. भ. पुस्तकस्थः ।

१ च. छ. भ. नैवाल्पैः । २ क. ख. च. ज. झ. ञ. तौ पुण्यरू° । ३ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. धर्मज्ञो । भ. सर्वज्ञो । ४ क. ख. ञ. भ. °न यदस्याः पूर्वसंचितम् । झ. °न कलहा मुक्तिमागता । ज° ।

बहून्यब्दसहस्राणि भार्याद्वययुतस्य ते । ततः पुण्ये क्षयं याते यदा यास्यसि भूतले ॥ २५
सूर्यवंशोद्भवो राजा विख्यातस्त्वं भविष्यसि । नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वययुतः पुनः ॥ २६
तृतीयया ऽनया चापि या ते पुण्यार्धभागिनी । तत्रापि तव सांनिध्यं विष्णुर्यास्यति भूतले २७
आत्मानं तव पुत्रत्वे प्रकल्प्यामरकार्यकृत् । तवाऽऽजन्मव्रतादस्माद्विष्णुः संतुष्टिकारणात् ॥ २८
न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि ते ।

धन्योऽसि विप्राग्र्य यतस्त्वयैतद्व्रतं कृतं प्रीतिकरं जगद्गुरोः ।
यस्यार्धभागाप्तफलान्मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कलहोपाख्याने नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ (२०)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७१४७

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

इत्थं तद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ १

धर्मदत्त उवाच—

आराधयन्ति सर्वेऽपि विष्णुं भक्तार्तिनाशनम् । यज्ञैर्दानैर्व्रतैस्तीर्थैस्तपोभिश्च यथाविधि ॥ २
विष्णुप्रीतिकरं तेषां किंवा सांनिध्यकारकम् । यत्कृत्वा तानि चीर्णानि सर्वाण्यपि भवन्ति हि

गणावूचतुः—

साधु पृष्टं त्वया विप्र शृणुष्वैकाग्रमानसः । सेतिहासं पुरावृत्तं कथ्यमानं मयाऽनघ ॥ ४
काञ्चीपुर्यां पुरा चोलश्चक्रवर्ती नृपोऽभवत् । तस्याऽऽश्रयेण ते देशाश्चोला इति प्रथां गताः ॥५
यस्मिञ्शासति भूचक्रं दरिद्रो वाऽपि दुःखितः । पापबुद्धिः सरुग्वाऽपि नैव कश्चिदभून्नरः ॥ ६
यस्याप्यनन्तयज्ञस्य ताम्रपर्ण्यास्तटावुभौ । सुवर्णयूपैः शोभाढ्यैरास्तां चैत्ररथोपमौ ॥ ७
स कदाचिदगाद्राजा ह्यनन्तशयनं द्विज । यत्रासौ जगतां नाथो योगनिद्रामुपाश्रितः ॥ ८
तत्र श्रीरमणं देवं संपूज्य विधिवन्नृपः । मणिमुक्ताफलैर्दिव्यैः स्वर्णपुष्पैश्च शोभितैः ॥ ९
प्रणम्य दण्डवद्यावदुपविष्टः स तत्र वै । तावद्ब्राह्मणमायान्तमपश्यद्देवसंनिधौ ॥ १०
देवार्चनार्थं पाणौ तु तुलस्युदकधारिणम् । स्वपुरीवासिनं तत्र विष्णुदासाह्वयं द्विजम् ॥ ११
तत्राभ्येत्य स विप्रर्षिर्देवदेवमपूजयत् । विष्णुसूक्तेन संस्नाप्य तुलसीमञ्जरीदलैः ॥ १२
तुलसीपूजया तस्य रत्नपूजां पुरा कृताम् । आच्छादितां समालोक्य राजा क्रुद्धोऽब्रवीदिदम् ॥

राजोवाच—

माणिक्यस्वर्णपूजाऽत्र शोभाढ्या या मया कृता । विष्णुदास कथं सेयमाच्छिन्ना तुलसीदलैः ॥
विष्णुभक्तिं न जानासि वराकोऽसि मतो मम । यस्त्विमामतिशोभाढ्यां पूजामाच्छादयस्यहो ॥

गणावूचतुः—

इति तस्य वचः श्रुत्वा सक्रोधो द्विजसत्तमः । राज्ञो गौरवमुल्लङ्घ्य जगाद वचनं तदा ॥ १६

---

१ ख. छ. न. भ. कान्तिपु॰ । २ क. ख. ज. झ. न. ॰त् । यस्य नाम्ना च ते । ३ झ. भ. ॰वद्भूमावुप॰ ।

विष्णुदास उवाच—

राजन्भक्तिं न जानासि गर्वितोऽसि नृपश्रिया । कियद्विष्णुव्रतं पूर्वं त्वयाऽऽचीर्णं वदस्व तत् ॥

गणावूचतुः—

तद्ब्राह्मणवचः श्रुत्वा प्रहस्य स नृपोत्तमः । विष्णुदासं तदा गर्वादुवाच वचनं द्विज ॥ १८

राजोवाच—

इत्थं चेद्वदसे विप्र विष्णुभक्त्याऽतिगर्वितः । भक्तिस्ते कियती विष्णोर्दरिद्रस्याधनस्य च ॥१९

यज्ञदानादिकं नैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतम् । नापि देवालयं पूर्वं कृतं विप्र त्वया क्वचित् ॥ २०

ईदृशस्यापि ते गर्व एष तिष्ठति भक्तिजः । तच्छृण्वन्तु वचो मेऽद्य सर्वेऽप्येते द्विजोत्तमाः ॥२१

साक्षात्कारमहं विष्णोरेष वाऽऽद्यौ गमिष्यति । पश्यन्तु सर्वेऽपि ततो भक्तिं ज्ञास्यन्ति चाऽऽवयोः

गणावूचतुः—

इत्युक्त्वा स नृपोऽगच्छन्निजराजगृहं द्विज । आरभद्वैष्णवं सत्रं कृत्वाऽऽचार्यं तु मुद्गलम् ॥ २३

ऋषिसंघसमाजुष्टं बह्वन्नं बहुदक्षिणम् । यद्वद्ब्रह्मकृतं पूर्वं गयाक्षेत्रे समृद्धिमत् ॥ २४

विष्णुदासोऽपि तत्रैव तस्थौ देवालये व्रती । यथोक्तनियमान्कृत्वा विष्णुतुष्टिकरान्सदा ॥ २५

माघोर्जयोर्व्रतं सम्यक्तुलसीवनपालनम् । एकादशीव्रतं जाप्यं द्वादशाक्षरविद्यया ॥ २६

उपचारैः षोडशभिर्गीतनृत्यादिमङ्गलैः । नित्यं विष्णोस्तथा पूजां व्रतान्येतानि सोऽकरोत् ॥२७

नित्यं संस्मरणं विष्णोर्गच्छन्भुञ्जन्स्वपन्नपि । सर्वभूतस्थितं विष्णुमपश्यत्समदर्शनः ॥ २८

माघकार्तिकयोर्नित्यं विशेषनियमानपि । अकरोद्विष्णुतुष्ट्यर्थं सोद्यापनविधिं तथा ॥ २९

एवं समाराधयतोः श्रियः पतिं तयोस्तु चोलेश्वरविष्णुदासयोः ॥
अगादनेहा बहु तद्व्रतस्थयोस्तन्निष्ठसर्वेन्द्रियकर्मणोस्तयोः ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे धर्मदत्तदूतसंवादो नाम दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ (२१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७१७७

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गणावूचतुः—

कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यविधिं द्विज । स पाकमकरोत्तावदहरत्कोऽप्यलक्षितः ॥ १

तमदृष्ट्वाऽप्यसौ पाकं पुनर्नैवाकरोत्तदा । सायंकालार्चनस्यासौ व्रतभङ्गभयार्दितः ॥ २

द्वितीयेऽह्नि ततः पाकं कृत्वा यावत्स विष्णवे । उपहारार्पणं कर्तुं गतः कोऽप्यहरत्पुनः ॥ ३

एवं सप्तदिनं तस्य पाकं कोऽप्यहरद्द्विजः । ततः सविस्मयः सोऽथ मनस्येवमधारयत् ॥ ४

अहो नित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम । क्षेत्रसंन्यासिनः स्थानमत्याज्यं मम सर्वथा ॥ ५

पुनः पाकं [*विधायात्र भुज्यते यदि चेन्मया । सायंकालार्चनं चैतत्परित्याज्यं कथं मया ॥ ६

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. ञ. ज्ञास्यथ । २ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. °ती । पश्चैतान्निय° । ३ च. °अञ्श्वसत्र° ।

किंचित्पाकं] विप्रायैव भोक्तव्यं तु मया नहि । अनिवेद्यं मया सर्वं विष्णवे नैव भुज्यते ॥ ७
उपोषितोऽहं च कथं तिष्ठाम्यत्र व्रते स्थितः । अद्य संरक्षणं सम्यक्पाकस्यात्र करोम्यहम् ॥ ८
इति पाकं विधायासौ तत्रैवालक्षितः स्थितः । तावद्ददर्श चाण्डालं पाकान्नहरणे स्थितम् ॥ ९
क्षुत्क्षामं दीनवदनमस्थिचर्मावशेषितम् । तमालोक्य द्विजाग्र्योऽभूत्कृपया खिन्नमानसः ॥ १०
विलोक्यान्नहरं विप्रस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् । कथमत्सि भवान्रूक्षं घृतमेतद्गृहाण मे ॥ ११
इत्थं ब्रुवन्तं विप्राग्र्यमायान्तं स विलोक्य च । वेगाद्धावन्द्भीत्या स मूर्छितः स पपात ह ॥१२
भीतं संमूर्छितं दृष्ट्वा चाण्डालं स द्विजाग्रणीः । वेगादभ्येत्य कृपया स्ववस्त्रान्तैरवीजयत् ॥ १३
अथोत्थितं तमेवासौ विष्णुदासो व्यलोकयत् । साक्षान्नारायणं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १४
पीताम्बरं चतुर्बाहुं श्रीवत्साङ्कं किरीटिनम् । अतसीपुष्पसंकाशं कौस्तुभोरस्थलं विभुम् ॥ १५
तं दृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावैरावृतो द्विजसत्तमः । स्तोतुं चापि नमस्कर्तुं तदा नालं बभूव सः ॥ १६
अथ शक्रादयो देवास्तत्रैवाभ्याययुस्तदा । गन्धर्वाप्सरसश्चैव जगुश्च ननृतुस्तथा ॥ १७
विमानशतसंकीर्णं देवर्षिगणसेवितम् । गीतवादित्रनिर्घोषं स्थानं तदभवत्तदा ॥ १८
ततो विष्णुः समालिङ्ग्य स्वभक्तं सात्त्विकव्रतम् । सारूप्यमात्मनो दत्त्वाऽनयद्वैकुण्ठमन्दिरम्१९
विमानवरसंस्थं तं गच्छन्तं विष्णुसंनिधिम् । दीक्षितश्चोलभूपश्च विष्णुदासं ददर्श ह ॥ २०
वैकुण्ठभुवनं यान्तं विष्णुदासं विलोक्य सः । स्वगुरुं मुद्गलं वेगादाहूयेत्थं वचोऽब्रवीत् ॥ २१

राजोवाच—

यत्स्पर्धया मया चैतद्यज्ञदानादिकं कृतम् । स विष्णुरूपधृग्विप्रो याति वैकुण्ठमन्दिरम् ॥ २२
दीक्षितेन मया सम्यक्सत्रेऽस्मिन्वैष्णवे त्वया । हुतमग्नौ कृता विप्रा दानाद्यैः पूर्णमानसाः॥२३
नैवाद्यापि स मे देवः प्रसन्नो जायते ध्रुवम् । भक्त्यैव तस्य विप्रस्य साक्षात्कारं ददौ हरिः २४
तस्माद्दानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति । भक्तिरेव परं तस्य निदानं दर्शने विभोः ॥ २५

गणावूचतुः—

इत्युक्त्वा भागिनेयं स्वमभिषिच्य नृपासने । आबाल्याद्दीक्षितो यज्ञे ह्यपुत्रत्वमगाद्यतः ॥ २६
तस्मादद्यापि तद्देशे सदा राज्यांशभागिनः । स्वस्रीया एव जायन्ते तत्कृताचारवर्तिनः ॥ २७
यज्ञवाटं ततोऽभ्येत्य वह्निकुण्डाग्रतः स्थितः । त्रिरुच्चैर्व्याजहाराऽऽशु विष्णुं संबोधयंस्तदा ॥२८

राजोवाच—

विष्णो भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २९

गणावूचतुः—

इत्युक्त्वा सोऽपतद्वह्नौ सर्वेषामेव पश्यताम् । मुद्गलस्तु तदा क्रोधाच्छिखामु*त्पाटयत्स्वकाम्३०
ततस्त्वद्यापि तद्गोत्रे मुद्गला विशिखाऽ+भवन् । तावदाविरभूद्विष्णुः कुण्डाग्नौ भक्तवत्सलः ३१
तमालिङ्ग्य विमानाग्र्यं समारोहयदच्युतः । तमालिङ्ग्याऽऽत्मसारूप्यं दत्त्वा वैकुण्ठमन्दिरम् ॥
तेनैव सह देवेशो जगाम त्रिदशैर्वृतः ॥ ३२

---

* अडभाव आर्षः । + संधिरार्षः ।

---

१ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. भ. 'य हरौ सर्वं वैष्णवैर्नैव । २ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. सायुज्यमा' ।

यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो यश्चोलभूपः स सुशीलनामा ।
आवामुभौ तत्समरूपभाजौ द्वाःस्थौ कृतौ तेन रमाप्रियेण ॥ ३३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कलहोपाख्यान एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ (२१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७२०९

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

धर्मदत्त उवाच—

जयश्च विजयश्चैव विष्णोर्द्वाःस्थौ पुराकृतौ । किं तु ताभ्यां पुराऽऽचीर्णं यस्मात्तद्रूपधारिणौ ॥ १

गणावूचतुः—

तृणबिन्दोस्तु कन्यायां देवहूत्यां पुरा द्विज । कर्दमस्य तु दृष्ट्यैव पुत्रौ द्वौ संबभूवतुः ॥ २
ज्येष्ठो जयः कनिष्ठोऽभूद्विजयश्चेति नामतः । तस्यामेवाभवत्पश्चात्कपिलो योगधर्मवित् ॥ ३
जयश्च विजयश्चैव विष्णुभक्तिरतौ सदा । तौ तन्निष्ठेन्द्रियग्रामौ धर्मशीलौ बभूवतुः ॥ ४
नित्यमष्टाक्षरीजाप्यौ विष्णुव्रतकरावुभौ । साक्षात्कारं ददौ विष्णुस्तयोर्नित्यार्चने सदा ॥ ५
मरुत्तेन कदाचित्तावाहूतौ यज्ञकर्मणि । जग्मतुर्यज्ञकुशलौ देवर्षिगणपूजितौ ॥ ६
जयस्तत्राभवद्ब्रह्मा विजयो याजकोऽभवत् । ततो यज्ञविधिं कृत्स्नं परिपूर्णं च चक्रतुः ॥ ७
मरुत्तोऽवभृथस्नातस्ताभ्यां वित्तं ददौ बहु । तत्समादाय तौ वित्तं जग्मतुः स्वाश्रमं प्रति ॥ ८
यजनाय ततो विष्णोस्तुष्ट्यर्थं तौ तदा मुनी । तद्धनं विभजन्तौ तु पस्पर्धाते परस्परम् ॥ ९
जयोऽब्रवीत्समो भागः क्रियतामिति तत्र सः । विजयश्चाब्रवीत्तत्र यल्लब्धं येन तस्य तत् ॥ १०
ततोऽशपज्जयः क्रोधाद्विजयं क्षुब्धमानसः । गृहीत्वा न ददास्येतत्तस्माद्ग्राहो भवेति तम् ॥ ११
विजयस्तस्य तं शापं श्रुत्वा सोऽप्यशपच्च तम् । मदभ्रान्तोऽशपस्त्वं मां तस्मान्मातङ्गतां व्रज ॥ १२
तत्तदाऽऽचख्यतुर्विष्णुं दृष्ट्वा नित्यार्चने विभुम् । शापयोश्च निवृत्तिं तौ ययाचाते रमापतिम् ॥ १३

जयविजयावूचतुः—

भक्तावावां कथं देव ग्राहमातङ्गयोनिगौ । भविष्यावः कृपासिन्धो तच्छापो विनिवर्त्यताम् ॥ १४

श्रीभगवानुवाच—

मद्भक्तयोर्वचोऽसत्यं न कदाचिद्भविष्यति । मयाऽपि नान्यथा कर्तुं शक्यते तत्कदाचन ॥ १५
प्रह्लादवचसा स्तम्भेऽप्याविर्भूतो ह्यहं पुरा । तथाऽम्बरीषवाक्येण जातो गर्भेऽप्यहं किल ॥ १६
तस्माद्युवामिमौ शापावनुभूय स्वयंकृतौ । लभेथां मत्पदं नित्यमित्युक्त्वाऽन्तर्दधे हरिः ॥ १७

गणावूचतुः—

ततस्तौ ग्राहमातङ्गावभूतां गण्डकीतटे । जातिस्मरौ तु तद्योन्यामपि विष्णुव्रते स्थितौ ॥ १८
कदाचित्स गजः स्नातुं कार्तिके गण्डकीं गतः । तावज्जग्राह तं ग्राहः संस्मरञ्शापकारणम् ॥ १९
ग्राहगृहीतोऽसौ नागः सस्मार श्रीपतिं तदा । तावदाविरभूद्विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २०

---

१ झ. ञ. एतावुभौ । २ क. ख. च. ज. झ. ञ. °स्थौ मया श्रुतौ । ३ क. ख. च. ज. झ. ञ. °दा । संनियम्येन्द्रियग्रामं ध° । ४ भ. °तोऽहं दशधा किं° ।

ततस्तौ ग्राहमातङ्गौ चक्रं क्षिप्त्वा समुद्धृतौ । दत्त्वा च निजसारूप्यं वैकुण्ठमनयद्विभुः ॥ २१
तदाप्रभृति तत्स्थानं हरिक्षेत्रमिति श्रुतम् । चक्रसंघर्षणाद्यस्मिन्ग्रावाणोऽपि हि लाञ्छिताः २२
तावुभौ विश्रुतौ लोके जयश्च विजयश्च ह । नित्यं विष्णुप्रियौ द्वाःस्थौ पृष्टौ यौ हि त्वया द्विज
अतस्त्वमपि धर्मज्ञ नित्यं विष्णुव्रते स्थितः । त्यक्तमात्सर्यदम्भोऽपि भवस्व समदर्शनः ॥ २४
तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायी सदा भव । एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः ॥ २५
ब्राह्मणानथ गाश्चापि वैष्णवांश्च सदा भज । मसूरिकामारनालं वृन्ताकानपि वै त्यज ॥ २६
एवं त्वमपि देहान्ते तद्विष्णोः परमं पदम् । प्राप्नोषि धर्मदत्त त्वं तद्भक्त्यैव यथा वयम् ॥ २७
तवाऽऽजन्मव्रतादस्माद्विष्णुसंतुष्टिकारकात् । न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २८
धन्योऽसि विप्राग्र्य यतस्त्वयैतद्व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।
यद्धर्मभागात्प्रयता मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २९

नारद उवाच—

इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपादिश्य विमानगौ । तया कलहया सार्धं वैकुण्ठभुवनं गतौ ॥ ३०
धर्मदत्तोऽप्यसौ जातमत्सरस्तद्व्रते स्थितः । देहान्ते तद्विभोः स्थानं भार्याभ्यामन्वितोऽभ्यगात्
इतिहासमिमं पुराभवं शृणुते श्रावयते च यः पुमान् ।
हरिसंनिधिकारिणीं गतिं लभतेऽसौ कृपया जगद्गुरोः ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादान्तर्गतपृथुनारदसंवादे धर्मदत्तक-लहोपाख्याने कलहावैकुण्ठगमनं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ (२३)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७२४१

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

पृथुरुवाच—

कृष्णावेण्यातटाद्यस्माच्छिवविष्णुगणैः पुरा । वणिक्शरीरात्कलहा निरस्ता कथिता त्वया ॥ १
प्रभावोऽयं तयोर्नद्योः किंवा क्षेत्रस्य तस्य च । तन्मे कथय धर्मज्ञ विस्मयोऽत्र महान्मम ॥ २

नारद उवाच—

कृष्णा कृष्णतनुः साक्षाद्वेण्या देवो महेश्वरः । तत्संगमप्रभावं तु नालं वक्तुं चतुर्मुखः ॥ ३
तथाऽपि तत्समुत्पत्तिं कीर्तयिष्यामि तां शृणु । चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वं मनोर्देवः पितामहः ॥ ४
सह्याद्रिशिखरे रम्ये यजनायोद्यतोऽभवत् । स कृत्वा यज्ञसंभारान्सर्वदेवगणैर्वृतः ॥ ५
युक्तो हरिहराभ्यां हि तद्गिरेः शिखरं ययौ । भृग्वादयो मुनिगणा मुहूर्ते ब्रह्मदैवते ॥ ६
तस्य दीक्षाविधानाय समाजं चक्रुरादृताः । अथ ज्येष्ठां स्वरां पत्नीं विष्णुराह्वयत्तदा ॥
सा शनैराययौ तावद्भृगुर्विष्णुमुवाच ह ॥ ७

भृगुरुवाच—

विष्णो स्वरा त्वयाऽऽहूताऽप्यायाति नहि सत्वरम् । मुहूर्तातिक्रमश्चायं कार्यो दीक्षाविधिः कथम्-

---

१ क. ख. च. ज. झ. न. °ते यश्च पुमान्यथाविधि । ह° । २ क. ख. च. छ. ज. झ. न. ढ. भ. मातं ।

श्रीविष्णुरुवाच—

नाऽऽयाति चेत्स्वरा शीघ्रं गायत्र्यत्र विधीयताम् । एषाऽपि न भवेदस्य भार्या किं पुण्यकर्मणि

नारद उवाच—

एवमेव हि रुद्रोऽपि विष्णोर्वाक्यममन्यत । तच्छ्रुत्वा स भृगुर्वाक्यं गायत्रीं ब्रह्मणस्तदा ॥ १०

निवेश्य दक्षिणे भागे दीक्षाविधिमथाकरोत् । यावद्दीक्षाविधिं सम्यग्विधेश्चक्रुर्मुनीश्वराः ॥ ११

तावदभ्याययौ तत्र स्वरा यज्ञस्थलं नृप । ततस्तां दीक्षितां दृष्ट्वा गायत्रीं ब्रह्मणा सह ॥

सपत्नीर्ष्याभवात्क्रोधात्स्वरा वचनमब्रवीत् ॥ १२

स्वरोवाच—

अपूज्या यत्र पूज्यन्ते पूज्यानां च व्यतिक्रमः । त्रीणि तत्र भविष्यन्ति दुर्भिक्षं मरणं भयम् १३

इयं च दक्षिणे भाग उपविष्टा मदासने । तस्माल्लोके सदाऽदृश्या तनुरूपा तु निम्नगा ॥ १४

मदासने कनिष्ठेयं भवद्भिः संनिवेशिता । तस्मात्सर्वे जडीभूता नदीरूपा भविष्यथ ॥ १५

नारद उवाच—

ततस्तच्छापमाकर्ण्य गायत्री कम्पिता तदा । समुत्थायाशपद्देवैर्वार्यमाणाऽपि तां स्वराम् ॥ १६

गायत्र्युवाच—

तव भर्ता यथा ब्रह्मा ममाप्येष तथा खलु । वृथाऽशपस्त्वं यस्मान्मां भव त्वमपि निम्नगा॥ १७

नारद उवाच—

ततो हाहाकृताः सर्वे शिवविष्णुमुखाः सुराः । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ स्वरां तत्र वि(व्य) जिज्ञपुः (पन्)

देवा ऊचुः—

देवि सर्वे वयं शप्ता ब्रह्माद्या यत्त्वयाऽधुना । यदि सर्वे जडीभूता भविष्यामोऽत्र निम्नगाः १९

तदा लोकत्रयं ह्येतद्विनश्यति विनिश्चितम् । अविवेकः कृतस्तस्माच्छापोऽयं विनिवर्त्यताम्॥ २०

स्वरोवाच—

नार्चितो हि गणाध्यक्षो यज्ञादौ यत्सुरोत्तमाः । तस्माद्विघ्नं समुत्पन्नं मत्क्रोधजमिदं खलु ॥ २१

नापि मद्वचनं ह्येतदसत्यं खलु जायते । तस्मात्स्वांशैर्जडीभूता यूयं भवत निम्नगाः ॥ २२

आवामपि सपत्न्यौ च स्वांशाभ्यामपि निम्नगे। भविष्यावोऽत्र भो देवाः पश्चिमाभिमुखावहे२३

नारद उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । जडीभूता +भवन्नद्यः स्वांशैरेव तदा नृप ॥ २४

तत्र विष्णुरभूत्कृष्णा वेण्या देवो महेश्वरः । ब्रह्मा ककुद्मती चाऽऽसीत्पृथुवेगाऽभवत्सदा॥ २५

देवाः स्वानपि तानंशाञ्जडीकृत्य विचिक्षिपुः । सह्याद्रिशिखरेभ्यस्ताः पृथगासंस्तु निम्नगाः ॥

देवांशैः पूर्ववाहिन्यो बभूवुः पश्चिमावहाः । तत्पत्न्यंशैः पृथक्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २७

गायत्री च स्वरा चैव पश्चिमाभिमुखे तदा । योगेनाभवतां नद्यौ सावित्रीति प्रथां गते ॥ २८

ब्रह्मणा स्थापितौ तत्र यज्ञे हरिहरावुभौ । महाबलातिबलिनौ नाम्ना देवौ बभूवतुः ॥ २९

तयोर्नद्योस्तु माहात्म्यं नाहं वक्तुं क्षमो नृप। ययुर्ब्रह्मादयो देवाः स्वांशैस्तिष्ठन्ति चाऽऽपगाः३०

+ अडभाव आर्षः ।

१ भ. गुप्तरूपा ।

कृष्णोद्भवं पापहरं शिवं च शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या ।
[*स्यात्तस्य पुंसः सकलं फलं यत्तद्दर्शनस्नानसमुद्भवं स्मृतम् ॥] ११

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कृष्णावेण्यामाहिमवर्णनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ (२४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७२७२

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा पृथुर्विस्मितमानसः । संपूज्य नारदं भक्त्या विससर्ज तदा प्रिये ॥ १
तस्माद्व्रतत्रयं ह्येतन्ममातीव प्रियंकरम् । माघकार्तिकयोस्त(र्ये)द्वत्तथैवैकादशीव्रतम् ॥ २
वनस्पतीनां तुलसी मासानां कार्तिकः प्रियः । एकादशी तिथीनां च क्षेत्राणां द्वारका मम ॥ ३
एतेषां सेवनं यस्तु करोति नियतेन्द्रियः । स मे वल्लभतामेति न तथा यजनादिभिः ॥ ४
पापेभ्यो न भयं तेन कर्तव्यं न यमादपि । एतेषां सेवनं कान्ते कुर्वता मत्प्रसादतः ॥ ५

सत्यभामोवाच—

विस्मापनीयं तन्नाथ यत्त्वया कथितं मम । परदत्तेन पुण्येन कलहा मुक्तिमागता ॥ ६
इत्थंप्रभावो मासोऽयं कार्तिकस्ते प्रियंकरः । स्वामिद्रोहादिपापानि स्नानदानैर्गतानि यत् ॥ ७
दत्तं च लभते पुण्यं यत्परेण कृतं प्रभो । अदत्तं केन मार्गेण लभते वाऽपि मानवः ॥ ८

श्रीकृष्ण उवाच—

अदत्तान्यपि पुण्यानि पापानि च तथा नरैः । प्राप्यन्ते कर्मणा येन तद्यथावन्निशामय ॥ ९
देशग्रामकुलानि स्युर्भागभाञ्जि कृतादिषु । कलौ तु केवलं कर्ता फलभुक्पुण्यपापयोः ॥ १०
अकृते च हि संसर्गे व्यवस्थेयमुदाहृता । संसर्गात्पुण्यपापानि यथाऽऽयान्ति निबोध तत् ॥ ११
एकत्र मैथुनाद्यौनादेकपात्रस्थभोजनात् । फलार्धं प्राप्नुयान्मर्त्यो यथावत्पुण्यपापयोः ॥ १२
[+अध्यापनाद्याजनाद्वाऽप्येकपङ्क्त्यशनादपि । तुर्यांशं पुण्यपापानां परोक्षं लभते नरः ॥ १३
एकासनादेकयानान्निश्वासस्याङ्गसङ्गतः । षडंशफलभागी स्यान्नियतं पुण्यपापयोः ॥] १४
स्पर्शनाद्भाषणाद्वाऽपि परस्य स्तवनादपि । दशांशं पुण्यपापानां नित्यं प्राप्नोति मानवः ॥ १५
दर्शनश्रवणाभ्यां च मनोध्यानात्तथैव च । परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः ॥ १६
परस्य निन्दां पैशुन्यं धिक्कारं च करोति यः । तत्कृतं पातकं प्राप्य स्वपुण्यं प्रददाति सः १७
कुर्वतः पुण्यकर्माणि सेवां यः कुरुते परः । पत्नीभृतकशिष्येभ्यो यदन्यः कोऽपि मानवः॥ १८
[*तस्य सेवानुरूपं चेद्द्रव्यं किंचिन्न दीयते] । तस्य सेवानुरूप्येण तत्पुण्यफलभाग्भवेत् ॥ १९
एकपङ्क्त्यश्नतां यस्तु लङ्घयेत्परिवेषणम् । तस्य पुण्यं षडंशं तु लभेद्यस्तु विलङ्घितः ॥ २०
स्नानसंध्यादिकं कुर्वन्यः स्पृशेद्वा प्रभाषते । स कर्मपुण्यषष्ठांशं दद्यात्तस्मै सुनिश्चितम् ॥ २१

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. भ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठश्छ. भ. पुस्तकस्थः ।
* इदमर्धं छ. भ. पुस्तकस्थम् ।

---

१ भ. सम्यक् ।

धर्मोद्देशेन यो द्रव्यं परं च याचते नरः । तत्पुण्यकर्मणस्तस्य धनदस्त्वाप्नुयात्फलम् ॥ २२
अपहृत्य परद्रव्यं पुण्यकर्म करोति यः । कर्मकर्ता नचाऽऽप्नोति धनिनस्तद्भवं फलम् ॥ २३
नापनुत्य ऋणं यस्तु परस्य म्रियते नरः । धनी तत्पुण्यमादत्ते स्वधनस्यानुरूपतः ॥ २४
बुद्धिदस्त्वनुमन्ता च यश्चोपकरणप्रदः । बलकृच्चापि षष्ठांशं प्राप्नुयात्पुण्यपापयोः ॥ २५
प्रजाभ्यः पुण्यपापानां राजा षष्ठांशमुद्धरेत् । शिष्याद्गुरुः स्त्रिया भर्ता पिता पुत्रात्तथैव च २६
स्वपतेरपि पुण्यस्य योषिदर्धमवाप्नुयात् । चित्तस्यानुव्रता शश्वद्वर्तते तुष्टिकारिणी ॥ २७
परहस्तेन दानानि कुर्वतः पुण्यकर्मणाम् । विना भृतकपुत्राभ्यां कर्ता षष्ठांशमुद्धरेत् ॥ २८
वृत्तिदो वृत्तिसंभोक्तुः पुण्यषष्ठांशमुद्धरेत् । आत्मनो वा परस्यापि यदि सेवां न कारयेत् ॥ २९

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्थं ह्यदत्तान्यपि पुण्यपापान्यायान्ति नित्यं परसंचितानि ॥
[*कलौ त्वयं वै नियमो न कार्यः कर्तैव भोक्ता खलु पुण्यपापयोः] ।
शृणुष्व चास्मिन्नितिहासमग्र्यं पुरा भवं पुण्यमतिप्रदं च ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे पुण्यपापांशप्राप्तिकथनं नाम चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ (२५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३०२

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

पुराऽवन्तीपुरीवासी विप्र आसीद्धनेश्वरः । ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टः पापनिष्ठः सुदुर्मतिः ॥ १
रसकम्बलचर्मादिविक्रयानृतवर्तनः । स्तेयवेश्यासुरापानद्यूतसंसक्तमानसः ॥ २
देशाद्देशान्तरं गच्छन्क्रयविक्रयकारणात् । माहिष्मतीं पुरीं यातः कदाचित्स धनेश्वरः ॥ ३
महिषेण कृता पूर्वं तस्मान्माहिष्मती स्मृता । यस्या वप्रगता भाति नर्मदा पापनाशिनी ॥ ४
कार्तिकव्रतिनस्तत्र नानाग्रामगतान्नरान् । [+स दृष्ट्वा विक्रयं कुर्वन्मासमेकमुवास ह ॥ ५
स नित्यं नर्मदातीरे भ्रमन्विक्रयकारणात्] । ददर्श ब्राह्मणान्स्नातान्[३]यज्ञदेवार्चने रतान् ॥ ६
कांश्चित्पुराणं पठतः कांश्चित्तच्छ्रवणे रतान् । नृत्यगायनवादित्रविष्णुस्तवनतत्परान् ॥ ७
विष्णुमुद्राङ्कितान्कांश्चिन्मालातुलसिधारिणः । ददर्श कौतुकाविष्टस्तत्र तत्र धनेश्वरः ॥ ८
नित्यं परिभ्रमंस्तत्र दर्शनस्पर्शभाषणात् । वैष्णवानां तथा विष्णोर्नामसंश्रावितोऽभवत् ॥ ९
एवं मासं स्थितः सोऽथ कार्तिकोद्यापने विधौ । क्रियमाणं ददर्शासौ भक्तैर्जागरणं हरेः ॥ १०
पौर्णमास्यां ततोऽपश्यद्विप्रगोपूजनादिकम्[४] । दक्षिणाभोजनाद्यं च दीयमानं व्रतस्थितैः ॥ ११

---

* इदमर्धं भ. पुस्तकस्थम् । + अयं श्लोकः क. ख. च. छ. ज झ. ञ. भ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. भ. °मंकृतपापभाक्तत्र ध° । २ ङ. ञ. °प्रतटा भा°। ३ क. ख. च. ज. झ. ञ. भ. °ताज्ञपदे° । छ. °ताज्ञपहोमपरायणान् । ४ क. ख. च. ज. ञ. °द्विविधं पू°।

ततोऽर्कास्तमये चैव दीपोत्सर्गविधिं तदा । क्रियमाणं ददर्शासौ प्रीत्यर्थं त्रिपुरद्विषः ॥ १२
त्रिपुराणां कृतो दाहो यतस्तस्यां शिवेन तु । अतस्तु क्रियते तस्यां तिथौ भक्तैर्महोत्सवः ॥१३
मम रुद्रस्य यः कश्चिदन्तरं परिकल्पयेत् । तस्य पुण्यक्रियाः सर्वा निष्फलाः स्युर्न संशयः॥१४
तत्र नृत्यादिकं पश्यन्बभ्राम स धनेश्वरः । तावत्कृष्णाहिना दष्टो विह्वलः स पपात ह ॥ १५
जनास्तं पतितं वीक्ष्य परिवव्रुः कृपान्विताः । तुलसीमिश्रितैस्तोयैस्तन्मुखं सिषिचुस्तदा ॥ १६
अथ देहे परित्यक्ते तं बद्ध्वा यमकिंकराः । ताड्यमानं कशाघातैर्निन्युः संयमनीं रुषा ॥ १७
चित्रगुप्तस्तु तं दृष्ट्वा निर्भर्त्स्याऽऽवेदयत्तदा । यमाय तेनाऽऽबाल्याच्च कर्म यद्दुष्कृतं कृतम् ॥१८

चित्रगुप्त उवाच—

नैवास्य दृश्यते किंचिदाबाल्यात्सुकृतं क्वचित् । दुष्कृतं शक्यते वक्तुं वर्षेणापि न भास्करे॥१९
पापमूर्तिरयं दुष्टः केवलं दृश्यते विभो । तस्मादाकल्पमर्यादं निरये परिपच्यताम् ॥ २०

श्रीकृष्ण उवाच—

निशम्येत्थं वचः क्रोधाद्यमः प्राह स्वकिंकरान् । दर्शयन्नात्मनो रूपं कालाग्निसदृशप्रभम् ॥२१

यम उवाच—

भोः प्रेतप नयस्वैनं वध्यमानं स्वमुद्गरैः । कुम्भीपाके क्षिपस्वाऽऽशु दुष्टं कल्मषदर्शनम् ॥ २२

श्रीकृष्ण उवाच—

ततो मुद्गरनिर्भिन्नमूर्धानं प्रेतपोऽनयत् । कुम्भीपाकेऽक्षिपच्चाऽऽशु तैलक्वथनशब्दिते ॥ २३
यावत्क्षिप्तस्तु तत्रासौ तावच्छीतलतां ययौ । कुम्भीपाके यथा वह्निः प्रह्लादक्षेपणात्पुरा ॥ २४
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं प्रेतपो विस्मयान्वितः । वेगादागत्य तत्सर्वं यमायाकथयत्तदा ॥ २५
[+यमस्तु कौतुकं श्रुत्वा प्रेतपेन निवेदितम् । आः किमेतदिति प्रोच्य तमानीयाविचारयत्]२६
तावदभ्यागतस्तत्र नारदः प्रहसंस्त्वरा । यमेन पूजितः सम्यक्तं दृष्ट्वा वाक्यमब्रवीत् ॥ २७

नारद उवाच—

नैवायं निरयान्मोक्तुं क्षमः सवितृनन्दन । यस्मादेतस्य संजातं कर्म यन्निरयापहम् ॥ २८
यः पुण्यकर्मणां कुर्याद्दर्शनस्पर्शभाषणम् । ततः षडंशमाप्नोति पुण्यस्य नियतं नरः ॥ २९
संख्यातीतैस्तु संसर्गं कृतवानेष यद्धरेः । कार्तिकव्रतिभिर्मासं तस्मात्पुण्यांशभागयम् ॥ ३०
परिचर्याकरस्तेषां संपूर्णव्रतपुण्यभाक् । अतोऽस्योर्जव्रतोद्भूतपुण्यसंख्या न विद्यते ॥ ३१
कार्तिकव्रतिनां पुंसां पातकानि महान्त्यपि । नाशयत्येव सर्वाणि विष्णुः सद्भक्तवत्सलः ॥ ३२
अन्ते च नार्मदैस्तोयैस्तुलसीमिश्रितैस्त्वयम् । वैष्णवैः स्नापितो विष्णोर्नामसंश्रावितोऽपि च३३
तस्मान्निहतपापोऽयं सद्गतिं प्राप्तुमर्हति । वैष्णवानुगृहीतोऽसौ निरये नैव पच्यताम् ॥ ३४
आर्द्रशुष्कैर्यथा पापैर्निरये भोगसंनिधिः । प्राप्यते सुकृतैस्तद्वत्स्वर्गभोगस्य संनिधिः ॥ ३५
तस्मादकामपुण्यो हि यक्षयोनिस्थितस्त्वयम् । विलोक्य निरयान्सर्वान्पापभोगमवाप्नुयात् ॥३६

+ अयं श्लोकः क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. भ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. च. भ. 'स्तत्रनि' । २ क. ख. च. ज. ञ. 'कुं शतवर्षैर्न भा' । ३ भ. वज्रतुल्यं । ४ क. ख. ज. झ. ञ. वैष्णवानुग्रहाद्यस्मान्नरके नैव पच्यते । त' ।

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्त्वा गतवति नारदेऽथ सौरिस्तद्वाक्यश्रवणविबुद्धतत्सुकर्मा ॥
तं विप्रं पुनरनयत्स्वकिंकरेण तान्सर्वान्निरयगणान्प्रदर्शयिष्यन् ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे धनेश्वरोपाख्याने पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ (२६)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३३९

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

ततो धनेश्वरं नीत्वा निरयान्प्रेतपोऽब्रवीत् । प्रदर्शयिष्यंस्तान्सर्वान्यमानुज्ञाकरस्तदा ॥ १

प्रेतप उवाच—

पश्येमान्निरयान्घोरान्धनेश्वर महाभयान् । येषु पापकरा नित्यं पच्यन्ते यमकिंकरैः ॥ २
तप्तवालुकनामाऽयं निरयो घोरदर्शनः । यस्मिन्नेते दग्धदेहाः क्रन्दन्ते पापकारिणः ॥ ३
अतिथीन्वैश्वदेवान्ते क्षुत्क्षामानागतान्न ये । पूजयन्ति नरास्ते हि पच्यन्ते स्वेन कर्मणा ॥ ४
गुर्वग्निब्राह्मणान्गाश्च देवान्मूर्धाभिषिक्तकान् । ताडयन्ति पदा ये वै ते निर्दग्धाङ्घ्रयस्त्विमे॥ ५
षड्भेदस्त्वेष निरयो नानापापैः प्रपद्यते । तथैवान्धतामिस्रोऽयं द्वितीयो निरयो महान् ॥ ६
पश्य सूचीमुखैर्देहो भिद्यते पापकर्मणाम् । कृमिभिर्घोरवक्त्रैश्च ह्यनेकैश्च निरन्तरः ॥ ७
तृतीयः क्रकचो ह्येष निरयो घोरदर्शनः । [*यत्रेमे क्रकचैर्मर्त्याः पच्यन्ते पापकारिणः] ॥ ८
असिपत्रवनाद्यैश्च षट्प्रकारो ह्ययं स्थितः । पत्नीपुत्रादिभिर्ये वै वियोगं कारयन्ति हि ॥ ९
इष्टैरन्यैरपि[3] परान्पच्यन्ते त इमे नराः । असिपत्रैश्छिद्यमानाश्छेदभीत्या पलायिताः ॥ १०
पच्यन्ते पापिनः पश्य क्रन्दमाना इतस्ततः । अर्गलाख्यो महाघोरश्चतुर्थो निरयो ह्ययम् ॥ ११
पश्य नानाविधैः पाशैराबध्य यमकिंकरैः । मुद्गराद्यैर्वध्यमानाः क्रन्दन्ते ते च पापिनः ॥ १२
सज्जनान्ब्राह्मणाद्यांश्च निरुन्धन्तीह ये नराः । कण्ठग्रहाद्यैस्ते पापाः पच्यन्ते यमकिंकरैः ॥ १
असावपि हि षड्भेदो वधभेदादिभिः स्थितः । कूटशाल्मलिनामानं निरयं पश्य पञ्चमम् ॥ १४
यत्राङ्गारनिभा ह्येते शाल्मल्याद्याः स्थिता द्विज । यत्र षोढा विपच्यन्ते यातनाभिरिमे नराः ॥
परदारपरद्रव्यपर[6]द्रोहरताः सदा । रक्तपूयमिमं पश्य षष्ठं निरयमद्भुतम् ॥ १६
अधोमुखा विपच्यन्ते यत्र पापकृतो नराः । अभक्ष्यभक्षका निन्दापैशुन्यादिरता इमे ॥ १७
मज्जमाना वध्यमानाः क्रन्दन्ते भैरवान्रवान् । षट्प्रकारैर्विगन्धाद्यैरसावपि च संस्थितः ॥ १८
कुम्भीपाकः सप्तमोऽयं निरयो घोरदर्शनः । षोढा तैलादिभिर्द्रव्यैर्धनेश्वर विलोकय ॥ १९
महापातकिनो यत्र क्वथ्यन्ते यमकिंकरैः । बहून्यब्दसहस्राणि[7] सोन्मज्जननिमज्जनैः ॥ २०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. भ. पुस्तकस्थः ।

---

१ छ. °भिक्षकान्विप्रान्देवा° । २ क. च. छ. ज. ञ. भ. °श्च तत्संपर्कागमैर्द्विज । असावपि स्थितः षोढा श्वगृध्रपक्षिभिस्तथा । परमर्मभिदो मर्त्याः पच्यन्ते तेषु पापिनः । तृ° । ३ भ. °पि नरान्प° । ४ च. ज. झ. °ना म्लेच्छभी° । भ. °ताश्छेदभी° । ५ च. °नः । स्वजना° । ६ छ. °रनिन्दार° । ७ भ. °णि भुञ्जते यमयातनाः । च° ।

चत्वारिंशन्मितानेतान्ह्यधिकान्पश्य रौरवान् । अकामात्पातकं शुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतम् ॥ २१
आर्द्रशुष्कादिभिः पापैर्द्विप्रकारानवस्थितान् । चतुरशीतिसंख्याकैः पृथग्भेदैरवस्थितान् ॥ २२
यत्प्रकीर्णमपाङ्क्येयं मलिनीकरणं तथा । जातिभ्रंशकरं तद्वदुपपातकसंज्ञितम् ॥ २३
अतिपापं महापापं सप्तधा पातकं स्मृतम् । एभिः सप्तसु पच्यन्ते निरयेषु यथाक्रमम् ॥ २४
कार्तिकव्रतिभिर्यस्मात्संसर्गो ह्यभवत्तव । तत्पुण्योपचयादेते निर्हृता निरयाः खलु ॥ २५

श्रीकृष्ण उवाच—

दर्शयित्वेति निरयान्प्रेतपस्तमथाहरत् । धनेश्वरं यक्षलोके यक्षश्चाभूत्स तत्र ह ॥ २६
धनदस्यानुगः सोऽयं धनयक्षेति संस्मृतः । यदाख्ययाऽकरोत्तीर्थमयोध्यायां तु गाधिजः ॥ २७
एवंप्रभावः खलु कार्तिकोऽयं भुक्तिप्रदो मुक्तिकरश्च यस्मात् ॥
प्रयात्यनेकार्जितपातकोऽपि व्रतस्थसंदर्शनतोऽपि मुक्तिम् ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे धनेश्वरोपाख्याने षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ (२७)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३६७

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इत्युक्त्वा वासुदेवोऽसौ सत्यभामामतिप्रियाम् । सायंसंध्यादिकं कर्तुं जगाम जननीगृहम् ॥ १
एवंप्रभावः प्रोक्तोऽयं कार्तिकः पापनाशनः । विष्णुप्रियकरो नित्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ २
हरिजागरणं प्रातःस्नानं तुलसिसेवनम् । उद्यापनं दीपदानं व्रतान्येतानि कार्तिके ॥ ३
पञ्चकैर्व्रतकैरेभिः संपूर्णं कार्तिकव्रती । फलमाप्नोति तत्प्रोक्तं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ४

ऋषय ऊचुः—

विष्णुप्रियोऽतिफलदः प्रोक्तोऽयं रौमहर्षणे । कार्तिकस्य विधिः सम्यक्सेतिहासोऽतिविस्मयः ५
अवश्यमेव कर्तव्यः पापदुःखनिवारणः । मोक्षार्थिभिर्नरैः सम्यग्भोगकामैस्तथापि वा ॥ ६
एवं स्थिते यदा कश्चिद्व्रतस्थः संकटे स्थितः । दुर्गारण्यस्थितो वाऽपि व्याधिभिः परिपीडितः
कथं तेन प्रकर्तव्यं कार्तिकव्रतकं शुभम् । यस्मादत्यन्तफलदमत्याज्यं सर्वथा नरैः ॥ ८

सूत उवाच—

एवमापद्गतो यस्तु नरो नित्यं दृढव्रतः । कार्तिकव्रतकं तेन कर्तव्यं तु यथा भवेत् ॥ ९
तत्सर्वं कथयिष्येऽहं शृणुध्वं मुनिपुंगवाः । विष्णोः शिवस्य वा कुर्यादालये हरिजागरम् ॥ १०
शिवविष्णुगृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि । दुर्गारण्यस्थितो यश्च यदि वाऽऽपद्गतो भवेत् ॥ ११
कुर्यात्तदाऽश्वत्थमूले तुलसीनां वनेष्वपि । विष्णुनामप्रबन्धांश्च यो गायेद्विष्णुसंनिधौ ॥ १२
गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः । वाद्यकृत्पुरुषश्चापि वाजपेयफलं लभेत् ॥ १३
सर्वतीर्थावगाहोत्थं नर्तकः फलमाप्नुयात् । सर्वमेतल्लभेत्पुण्यं तेषां तु द्रव्यदः पुमान् ॥ १४
श्रवणाद्दर्शनाद्वाऽपि तत्षडंशमवाप्नुयात् । आपद्गतो यदाऽप्यम्भो न लभेत्स्नपनाय सः ॥ १५

---

१ छ. °नः । तं कृत्वा प्राप्यते पुंभिः सालोक्यादिचतुष्टयम् । ह° । २ भ. °र्याद्वदाश्च° ।

व्याधितो वा पुनः कुर्याद्विष्णोर्नाम्नाऽपमार्जनम् । उद्यापनविधिं कर्तुमशक्तो यो व्रतस्थितः १६
ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या व्रतसंपूर्ण(र्ति)हेतवे । [*यस्मादत्यन्तफलदो न त्याज्यः सर्वथा नरैः]॥
अव्यक्तरूपिणो विष्णोः स्वरूपं ब्राह्मणा भुवि । तत्संतुष्ट्या स संतुष्टः सर्वदा स्यान्न संशयः ॥
अशक्तो दीपदाने यः परदीपं प्रबोधयेत् । तेषां वा रक्षणं कुर्याद्वातादिभ्यः प्रयत्नतः ॥ १९
अभावे तुलसीनां च पूजयेद्वैष्णवं द्विजम् । यस्मात्संनिहितो विष्णुः स्वभक्तेष्वेव सर्वदा ॥ २०
सर्वाभावे व्रती कुर्याद्ब्राह्मणानां गवामपि । सेवां ह्यश्वत्थवटयोर्व्रतसंपूर्ण(र्ति)हेतवे ॥ २१

ऋषय ऊचुः—

[+कथं त्वयाऽश्वत्थवटौ गोब्राह्मणसमौ कृतौ । सर्वेभ्यश्च तरुभ्यस्तौ कस्मात्पूज्यतरौ स्मृतौ २२

सूत उवाच]—

अश्वत्थरूपी भगवान्विष्णुरेव न संशयः । रुद्ररूपी वटस्तद्वत्पालाशो ब्रह्मरूपधृक् ॥ २३
दर्शनं पूजनं सेवा तेषां पापहरा स्मृता । दुःखापद्व्याधिदुष्टानां विनाशे कारणं ध्रुवम् ॥ २४

ऋषय ऊचुः—

कथं वृक्षत्वमापन्ना ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । एतत्कथय सर्वज्ञ संशयोऽत्र महान्हि नः ॥ २५

सूत उवाच—

पार्वतीशिवयोर्देवैः सुरतं कुर्वतोः किल । अग्निं ब्राह्मणवेषेण प्रेष्य विघ्नं कृतं पुरा ॥ २६
ततस्तु पार्वती क्रुद्धा शशाप त्रिदिवौकसः । रत्योत्सवसुखभ्रंशात्कम्पमाना रुषा तदा ॥ २७

श्रीपार्वत्युवाच—

कृमिकीटादयोऽप्येते जानन्ति सुरते सुखम् । तद्विघ्नकरणाद्देवा ह्युद्भिजत्वमवाप्स्यथ ॥ २८

सूत उवाच—

एवं सा पार्वती देवानशपत्क्रुद्धमानसा । तस्माद्वृक्षत्वमापन्नाः सर्वे देवगणाः किल ॥ २९
तस्मादिमौ विष्णुमहेश्वरावुभौ बभूवतुर्बोधिवटौ[3] मुनीश्वराः ॥
बोधिस्त्वगादार्किदिनं विनैष ह्यस्पृश्यतामर्कजविष्टियोगात्(?) ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्येऽश्वत्थवटप्रशंसनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७॥(२८)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३९७

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

अस्पृश्यत्वं कथं यातः सूत बोधितरुस्त्वयम् । स्पृश्यत्वं च कथं प्राप्तस्तथाऽयं शनिवासरे ॥
[*एतद्विस्तरतः सर्वं वक्तुमर्हसि नो भवान्] । १

सूत उवाच—

समुद्रमथनाद्यानि रत्नान्यापुः सुरोत्तमाः । श्रियं च कौस्तुभं तेषां विष्णवे प्रददुः सुराः ॥ २

* इदमर्धं क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थम् । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. भ. पुस्तकस्थः । * इदमर्धं क. ख. च. ज. झ. पुस्तकस्थम् ।

१ छ. स्पर्शनं । २ छ. तस्मान्मम सुखभ्रंशाद्वृक्षत्व° । ३ ङ. °विधियो° ।

यावदङ्गी चकारासौ लक्ष्मीं भार्यार्थमात्मनः । तावद्विज्ञापयामास लक्ष्मीस्तं चक्रपाणिनम् ॥ ३

लक्ष्मीरुवाच—

असंस्कृत्य कथं ज्येष्ठां कनिष्ठा परिणीयते । तस्मान्ममाग्रजामेतामलक्ष्मीं मधुसूदन ॥
विवाह्य नय मां पश्चादेष धर्मः सनातनः ॥ ४

सूत उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा स विष्णुर्लोकभावनः । उद्दालकाय मुनये सुदीर्घतपसे तथा ॥ ५
आत्मवाक्यानुरोधेन तामलक्ष्मीं ददौ किल । स्थूलास्यां शुभ्रदशनां जरठां बिभ्रतीं तनुम् ॥ ६
विततां रक्तनयनां रूक्षपिङ्गशिरोरुहाम् । स मुनिर्विष्णुवाक्यात्तामङ्गीकृत्य स्वमाश्रमम् ॥ ७
वेदध्वनिसमायुक्तमानयामास धर्मवित् । होमधूपसुगन्धाढ्यं वेदघोषनिनादितम् ॥
आश्रमं तं समालोक्य व्यथिता साऽब्रवीदिदम् ॥ ८

ज्येष्ठोवाच—

नहि वासोऽनुरूपोऽयं वेदध्वनियुतो मम । न त्वागमिष्ये भो ब्रह्मन्नयस्वान्यत्र मां ध्रुवम् ॥ ९

उद्दालक उवाच—

कथं नाऽऽयासि किं चात्र वर्ततेऽसंमतं तव । तव योग्या च वसतिः का भवेच्च वदस्व तत् ॥१०

ज्येष्ठोवाच—

वेदध्वनिर्भवेद्यस्मिन्नतिथीनां च पूजनम् । यज्ञदानादिकं चापि नैव तत्र वसाम्यहम् ॥ ११
[*उत्तमो नीतिकुशलो धर्मयुक्तः प्रियंवदः । गुरुदेवार्चनं यत्र नैव तत्र वसाम्यहम् ॥ १२
परस्परानुरागेण दांपत्यं यत्र वर्तते । पितृदेवार्चनं यत्र नैव तत्र वसाम्यहम् ॥ १३
रात्रौ रात्रौ गृहे यस्मिन्दंपत्योः कलहो भवेत् । निराशा यान्त्यतिथयस्तस्मिन्स्थाने रतिर्मम]१४
दुरोदररता यत्र परद्रव्यापहारिणः । परदाररताश्चापि तत्र स्थाने रतिर्मम ॥ १५
वृद्धसज्जनविप्राणां यत्र स्यादपमाननम् । निष्ठुरं भाषणं यत्र तत्र नित्यं वसाम्यहम् ॥ १६
[+गोवधो मद्यपानं च यत्र संजायतेऽनिशम् । ब्रह्महत्यादिपापानि तस्मिन्स्थाने रतिर्मम] ॥१७

सूत उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा विषण्णवदनोऽभवत् । उद्दालकः पुनर्विष्णोर्वाक्यं स्मृत्वा नचोचिवान् ॥१८
सोऽगच्छद्यत्र तत्रास्य पूजामालोक्य साऽब्रवीत् । नाऽऽयामीति ततः सोऽपि भ्रमादत्यातुरोऽभवत्
उद्दालकस्ततो वाक्यं तामलक्ष्मीमुवाच ह ॥ १९

उद्दालक उवाच—

अश्वत्थवृक्षमूलेऽस्मिन्नलक्ष्मीः स्थीयतां क्षणम् । आवासस्थानमालोक्य यावद्यास्याम्यहं पुनः ॥

सूत उवाच—

इति तां तत्र संस्थाप्य जगामोद्दालकस्तदा । प्रतीक्ष्यापि चिरं तत्र यदा तं न ददर्श सा ॥२१
तदा रुरोद करुणं भर्तृत्यागेन दुःखिता । तत्रास्या रुदितं लक्ष्मीर्वैकुण्ठभुवनेऽशृणोत् ॥
तदा विज्ञापयामास विष्णुमुद्विग्नमानसा ॥ २२

लक्ष्मीरुवाच—

स्वामिन्मद्भगिनी ज्येष्ठा भर्तृत्यागेन दुःखिता । तामाश्वासयितुं याहि कृपालो यद्यहं प्रिया २३

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठश्छ. भ. पुस्तकस्थः । + अयं श्लोको भ. पुस्तकस्थः ।

सूत उवाच—

लक्ष्म्या सह ततो विष्णुस्तत्रागच्छत्कृपान्वितः । आश्वासयन्नलक्ष्मीं तामिदं वचनमब्रवीत् २४

श्रीविष्णुरुवाच—

अश्वत्थवृक्षमासाद्य सदाऽलक्ष्मीः स्थिरा भव । ममांशसंभवो ह्येप आवासस्ते शनिं विना ॥२५

शनौ ते भगिनी ज्येष्ठे लक्ष्मीरत्राऽऽगमिष्यति । [3]तस्मादश्वत्थवृक्षोऽसौ शनौ पूज्यो मुनीश्वराः॥

प्रेत्यहं येऽर्चयिष्यन्ति त्वां ज्येष्ठां गृहधर्मिणः । तेष्वियं श्रीः कनिष्ठा ते भगिनी निश्चलाऽस्तु वै

[*सूत उवाच—

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत । इत्यूर्जस्य च माहात्म्यं ये शृण्वन्ति पठन्ति च ॥

तेषां विष्णुपुरे वासो भवेदाभूतसंप्लवम् ॥ २८

रोगापहं पातकनाशकृत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधनम् ।
मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकव्रताद्विष्णुप्रियादन्यदिहास्ति भूतले ॥ २९
विष्णुप्रियं सकलकल्मपनाशनं च सत्पुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिकारि ।
ऊर्जव्रतं सनियमं कुरुते मनुष्यः किं तस्य तीर्थपरिशीलनसेवया च ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादेऽलक्ष्म्युपाख्यानं नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः] ॥११८॥ (२९)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७४२७

अथकोनींवशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इति सर्वं समाकर्ण्य सत्राजितसुता तदा । हरेर्वाक्यं महाभागा सत्या वचनमब्रवीत् ॥ १

सत्योवाच—

कार्तिकस्य च माहात्म्यं न श्रुतं विस्तरात्प्रभो । सर्वेषामेव मासानां कार्तिकः प्रवरः स्मृतः ॥२

श्रीकृष्ण उवाच—

साधु पृष्टं त्वया सत्ये कार्तिकव्रतमादरात् । शौनकाय पुरा प्रोक्तं सूतेन सुमहात्मना ॥ ३

सूत उवाच—

श्रूयतां मुनिशार्दूल एतत्प्रश्नोत्तरं शुभम् । ईश्वरेण पुरा प्रोक्तं पृच्छते षण्मुखाय वै ॥ ४

कार्तिकेय उवाच—

बहूनि पद्मनाभस्य रहस्यानि श्रुतानि च । यथा हि प्रोच्यमानानि वैष्णवेन त्वया प्रभो ॥ ५

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. झ. पुस्तकस्थः ।

---

१ न. मया कृतः । २ न. प्रलब्दं । ३ भ. ते श्रीगुणैः प्रयुक्ताश्च सदा तिष्ठन्तु निश्चितम् । अङ्गनाभिः सदा पूज्या बलिभिर्विविधैस्तदा ॥ पुष्पधूपादिभिश्चैव तेषां लक्ष्मीः प्रसीदति । कृष्णसत्योश्च संवादं नारदस्य पृथोस्तदा(था) ॥ अन्यात्किं प्रष्टुकामाः स्मो(स्थ) वदामि च सुविस्तरम् । इति तद्वचनादेव ऋषयः सस्मितास्तदा ॥ नोचुः परस्परं किंचित्तूष्णीमेवावतस्थिरे । जग्मुश्च बदरीं द्रष्टुं सर्वे वै शान्तमानसाः ॥ य इदं शृणुयाद्वाऽपि श्रावयेद्वा नरोत्तमान् । सर्वपापैः प्रमुच्येत विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ इति श्री ।

संसारसागरे मग्ना दुःखोरुलहरीवृते । तेषामुत्तारणार्थाय कथयस्व प्रयत्नतः ॥ ६
कार्तिकस्य विधिं ब्रूहि स्नानस्य वदतां वर । येन दुःखाम्बुधिं तात संतरिष्यन्ति मानवाः ॥ ७
फलं वैष्णवधर्मस्य कथयस्व सुविस्तरम् । येन धर्मप्रभावेन पदं गच्छन्ति वैष्णवम् ॥ ८
दीपदानस्य माहात्म्यं मुनिपुष्पस्य सुव्रत । गोपीचन्दनमाहात्म्यं तुलस्यास्तु तथा विभो ॥ ९
मालतीपुष्पमाहात्म्यं वारिजानां तथा वद । धात्रीफलानां माहात्म्यं तथा दमनकस्य च ॥ १०
केतकीपुष्पमाहात्म्यं नैवेद्यस्य परंतप । तीर्थोदकस्य माहात्म्यं माघस्नानफलं विभो ॥ ११
फलं ब्रूहि सुरश्रेष्ठ ब्रह्मपत्रेषु भोजनात् । नीराजनफलं स्थाणो परदीपप्रबोधनात् ॥ १२
पुष्करक्षेत्रमाहात्म्यं शूकरस्य तथा विभो । शालग्रामस्य माहात्म्यं स्वस्तिकस्य विधानकम्॥१३
दानानां च फलं ब्रूहि परान्नस्य च वर्जनात् । मासोपवासस्य फलं खट्वाया मोक्षणाद्विभो ॥१४
दीपावल्याश्च माहात्म्यं प्रबोधिन्याश्च सुव्रत । पञ्चभीष्मस्य माहात्म्यं कथयस्व सुविस्तरात् १५

ईश्वर उवाच—

साधु पृष्टं त्वया वत्स लोकोद्धरणहेतवे । कथयामि न संदेहस्त्वत्समो नास्ति वैष्णवः ॥ १६
सत्पुत्रेण त्वया वत्स तारितोऽहं न संशयः । निश्चला केशवे भक्तिस्त्वयि तिष्ठति सर्वदा ॥१७
नरेभ्यो वैष्णवं धर्मं यो ददाति द्विजोत्तमः । ससागरमहीदाने तत्पुण्यं लभते हि सः ॥ १८
कार्तिकस्य च मासस्य कोट्यंशेनापि नार्हति । एकतः सर्वतीर्थानि सर्वदानानि चैकतः ॥ १९
एकतो गोप्रदानानि सर्वे यज्ञाः सदक्षिणाः । एकतः पुष्करे वासः कुरुक्षेत्रे हिमालये ॥ २०
अक्रूरस्य वरे तीर्थे वाराणस्यां च शूकरे । एकतः कार्तिको वत्स सर्वदा केशवप्रियः ॥ २१

सूत उवाच—

इत्युक्त्वा मुनिशार्दूल पुनर्वाक्यं जगौ हरः । कार्तिकस्नानमाहात्म्यं कथयिष्ये सुविस्तरात्॥२२

ईश्वर उवाच—

ब्राह्मं कृतयुगं प्रोक्तं त्रेता तु क्षत्रियं युगम् । द्वापरं वैश्यमित्याहुः शौद्रं कलियुगं स्मृतम् ॥ २३
कलौ वत्स मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि । तथाऽपि कथयिष्यामि स्नानं कार्तिकमाघयोः२४
यस्य हस्तौ च पादौ च वाङ्मनश्च सुसंयतम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमाप्नुयात्॥२५
अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकोच्छिन्नमानसः । हेतुनिष्ठश्च पञ्चैते न तीर्थफलभागिनः ॥ २६
प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी सदा भवेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २७
स्नानं चतुर्विधं प्रोक्तं स्नानविद्भिः षडानन । वायव्यं वारुणं चेति ब्राह्मं दिव्यं तथा स्मृतम्२८

सत्योवाच—

स्नानानां हि चतुर्णां तु लक्षणं वद मे प्रभो । येषां विज्ञानमात्रेण स्वस्था स्थास्यामि ते गृहे२९

श्रीकृष्ण उवाच—

वायव्यं गोरजःस्नानं वारुणं सागरादिषु । ब्राह्मं ब्राह्मणमन्त्रोक्तं दिव्यं मेघाम्बुभास्करम्॥३०
स्नानानां चैव सर्वेषां विशिष्टं तत्र वारुणम् । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो मन्त्रवत्स्नानमाचरेत् ३१
तूष्णीमेव हि शूद्रस्य स्त्रीणां च गजगामिनि । बालाश्च तरुणा वृद्धा नरनारीनपुंसकाः ॥ ३२

---

१ क. ख. च. झ. °ये । एकतो मथुराती° । २ च. झ. विष्णुतीर्थस्ना° । ३ क. च. झ. स्त्रीणामेव षडानन । बा° ।
४ क. ख. च. झ. °काः । पापैः सर्वे प्रमुच्यन्ते स्नानात्कार्ति° ।

प्रातः सर्वे प्रशंसन्ति स्नानं कार्तिकमाघयोः। स्नाता वै कार्तिके लोकाः प्राप्नुवन्तीप्सितं फलम्॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकस्नानविधिकथनं नामैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ (३०)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७४६०

अथ विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

पुनः प्रोवाच भगवान्महादेवो वृषध्वजः। श्रोतारमुपसंगम्य भक्तियुक्तं षडाननम्॥ १

ईश्वर उवाच—

कार्तिको वैष्णवो मासः सर्वमासेषु चोत्तमः। अस्मिन्मासे त्रयस्त्रिंशद्देवाः संनिहिताः कलौ॥ २
ऊर्जे मासि महाभाग भोजनानि द्विजातये। तिलधेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी॥ ३
गोप्रदानानि दास्यन्ति सर्वभावेन सुव्रत। सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते॥ ४
ब्राह्मणाय च ये कन्यां दास्यन्ति विधिवन्नराः। वैकुण्ठे वसतिस्तेषां यावदिन्द्राश्चतुर्दश॥ ५
रोमकाले तु संप्राप्ते सोमो भुङ्क्ते तु कन्यकाम्। रजःकाले तु गन्धर्वो वह्निस्तु कुचदर्शने॥ ६
तस्माद्विवाहयेत्कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत्। विवाहस्त्वष्टवर्षायाः कन्यायाः शस्यते बुधैः॥ ७
दातव्या श्रोत्रियायैव ब्राह्मणाय तपस्विने। साक्षादधीतवेदाय विधिना ब्रह्मचारिणे॥ ८
कन्यावरप्रदानस्य एष एव विधिः स्मृतः। यावन्ति चैव रोमाणि कन्यायाश्च तनौ सुत॥ ९
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते। सहस्रमेव धेनूनां शतं चानडुहां समम्॥ १०
दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हयः। हयदानसहस्रेभ्यो गजदानं विशिष्यते॥ ११
गजदानसहस्राणां स्वर्णदानं च तत्समम्। स्वर्णदानसहस्राणां विद्यादानं च तत्समम्॥ १२
विद्यादानात्कोटिगुणं भूमिदानं विशिष्यते। भूमिदानसहस्रेभ्यो गोप्रदानं विशिष्यते॥ १३
गोप्रदानसहस्रेभ्यो ह्यन्नदानं विशिष्यते। अन्नाधारमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम्॥ १४
तस्माद्देयं प्रयत्नेन कार्तिके शिखिवाहन। त्रीणि तुल्यप्रदानानि त्रीणि तुल्यफलानि च॥
सर्वकामदुघा धेनुः पृथ्वी चैव सरस्वती॥ १५

कार्तिकेय उवाच—

अन्यानपि महादेव धर्मान्मे वक्तुमर्हसि। यान्कृत्वा सर्वपापानि प्रक्षाल्य त्रिदशो भवेत्॥ १६

सूत उवाच—

इति पृष्टस्तदा शंभुः पुनर्वक्तुं प्रचक्रमे। पावकिं बहुधा स्तुत्वा तच्छृणुध्वं तपोधनाः॥ १७

ईश्वर उवाच—

परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्तिके नियमे कृते। परान्नवर्जनादेव लभेचान्द्रायणं फलम्॥ १८
संप्राप्ते कार्तिके दृष्ट्वा परान्नं यस्तु वर्जयेत्। दिने दिने तु कृच्छ्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः॥ १९
[*कार्तिके वर्जयेत्तैलं कार्तिके वर्जयेन्मधु। कार्तिके वर्जयेत्कांस्यं मैथुनं च विशेषतः॥ २०

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. झ. पुस्तकस्थः।

१ छ. यान्श्रुत्वा।

राक्षसीं योनिमाप्नोति सकृन्मांसस्य भक्षणात् । षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां परिपच्यते ॥ २१
तन्मुक्तो जायते पापो विष्ठाशी ग्रामसूकरः । प्रवृत्तानां तु भक्षाणां कार्तिके नियमे कृते ॥ २२
अवश्यं प्राप्यते मोक्षो विष्णोस्तत्परमं पदम् । न कार्तिकसमो मासो न देवः केशवात्परः ॥२३
न वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गया समम् । न सत्येन समं वृत्तं न कृतेन समं युगम् ॥ २४
न तृप्ती रसनातुल्या न दानसदृशं सुखम् । न धर्मसदृशं मित्रं न ज्योतिश्चक्षुषा समम् ॥ २५
अव्रतेन नयेद्यस्तु मासं दामोदरप्रियम् । कर्मभ्रष्टः स विज्ञेयो हीनयोनिषु जायते ॥ २६
कार्तिकः प्रवरो मासो वैष्णवानां सदा प्रियः । समुद्रगा नदी पुण्या दुर्लभा स्नानशालिनाम् २७
कुलशीलवती कन्या दुर्लभा दंपती नृणाम् । दुर्लभा जननी लोके पिता चैव विशेषतः ॥ २८
दुर्लभः साधुसंमानो दुर्लभो धार्मिकः सुतः । दुर्लभो द्वारकावासो दुर्लभं कृष्णदर्शनम् ॥ २९
दुर्लभं गोमतीस्नानं दुर्लभं कार्तिकव्रतम्] । ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्त्वा ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ३०
यत्फलं लभते वत्स तत्फलं भूमिशायिनः । भोजयेद्द्विजदांपत्यं पूजयेच्च विलेपनैः ॥ ३१
कम्बलानि च रत्नानि वासांसि विविधानि च । तूलिकाश्च प्रदातव्याः प्रच्छादनपटैः सह॥ ३२
उपानहावातपत्रं कार्तिके देहि पावके । यः करोति नरो नित्यं कार्तिके पत्रभोजनम् ॥ ३३
न दुर्गतिमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । सर्वकामफलं तस्य सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ३४
नचापि नरकं पश्येद्ब्रह्मपत्रेषु भोजनात् । ब्रह्मा एष स्मृतः साक्षात्पालाशः सर्वकामदः ॥ ३५
मध्यमं वर्जयेत्पत्रं कार्तिके शिखिवाहन । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रयो देवास्त्रिपत्रके ॥ ३६
ऐश्वरं वर्जयेत्पत्रं ब्रह्मविष्ण्वोरनुत्तमम् । सर्वपुण्यमवाप्नोति शेषपत्रेषु भोजनात् ॥ ३७
भोजनान्मध्यपत्रे तु कपिलापयसस्तथा । प्राशनान्मुनिशार्दूल नरो नरकमाप्नुयात् ॥ ३८
अज्ञानाद्भुञ्जते यस्तु शूद्रो वा कपिलापयः । कपिलां ब्राह्मणे दत्त्वा शुद्धो भवति कार्तिके ॥३९
तिलदानं नदीस्नानं सर्वदा साधुसेवनम् । भोजनं ब्रह्मपत्रेषु कार्तिके मुक्तिदायकम् ॥ ४०
मौनी पालाशभोजी च तिलस्नायी सदाक्षमी । कार्तिके क्षितिशायी च हन्यात्पापं युगार्जितम् ॥
जागरं कार्तिके मासि यः करोत्यरुणोदये । दामोदराग्रे सेनानीर्गोसहस्रफलं लभेत् ४२
पितृपक्षेऽन्नदानेन ज्येष्ठाषाढे च वारिणा । कार्तिके तत्फलं पुंसां परदीपप्रबोधनात् ॥ ४३
बोधनात्परदीपस्य वैष्णवानां च सेवनात् । कार्तिके फलमाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ ४४
नदीस्नानं कथा विष्णोर्वैष्णवानां च दर्शनम् । न भवेत्कार्तिके यस्य हरेत्पुण्यं दशाब्दिकम् ४५
पुष्करं यः स्मरेत्प्राज्ञः कर्मणा मनसा गिरा । कार्तिके मुनिशार्दूल लक्षकोटिगुणं भवेत् ॥ ४६
प्रयागो माघमासे तु पुष्करं कार्तिके तथा । अवन्ती माधवे मासि हन्यात्पापं युगार्जितम् ॥ ४७
धन्यास्ते मानवा लोके कलिकाले विशेषतः । ये कुर्वन्ति स्कन्द नित्यं पित्रर्थं हरिसेवनम्॥ ४८
किं दत्तैर्बहुभिः पिण्डैर्गयाश्राद्धादिभिः सुत । तारितास्तेन पितरो नरकाच्च न संशयः ॥ ४९
क्षीरादिस्नपनं विष्णोः क्रियते पितृकारणात् । कल्पकोटिं दिवं प्राप्य वसन्ति त्रिदशैः सह ५०
कार्तिके नार्चितो यैस्तु कमलैः कमलेक्षणः । जन्मकोटिषु विप्रेन्द्र न तेषां कमला गृहे ॥ ५१
अहो मुष्टा विनष्टास्ते पतिताः कलिकंदरे । यैर्नार्चितो हरिर्भक्त्या कमलैरसितैः सितैः ॥ ५२
पद्मेनैकेन देवेशं योऽर्चयेत्कमलापतिम् । वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयम् ॥ ५३

---

१ च. क्षत्रेण । २ क. च. ज. झ. जलस्नायी । ३ ख. °दितर्पणं वि° । ४ क. ख. ज. झ. कृष्णस्तु ।

अपराधसहस्राणि तथा सप्तशतानि च । पत्रेणैकेन देवेशः क्षमते प्रणतोऽर्चितः ॥ ५४
तुलसीपत्रलक्षेण कार्तिके योऽर्चयेद्धरिम् । पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलम् ॥ ५५
तुलसीगन्धमिश्रं तु यत्किंचित्क्रियते सुत । कल्पकोटिसहस्राणि प्रीतो भवति केशवः ॥ ५६
मुखे शिरसि देहे तु विष्णोत्तीर्णां तु यो वहेत् । तुलसीं षण्मुख प्रीत्या न तस्य स्पृशते कलिः॥
कृष्णोत्तीर्णैस्तु निर्माल्यैर्यो गात्रं परिमार्जयेत् । सर्वरोगैस्तथा पापैर्मुक्तो भवति षण्मुख ॥ ५८
विष्णोर्निर्माल्यशेषेण यस्याङ्गं स्पृश्यते सुत । दुरितानि विनश्यन्ति व्याधयो यान्ति संक्षयम् ॥
शङ्खोदकं हरेर्भक्त्या निर्माल्यं पादयोर्जलम् । चन्दनं धूपशेषं तु ब्रह्महत्यापहारकम् ॥ ६०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकमासनियमवर्णनं नाम विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ (३१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७५२०

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—
माघस्नानस्य माहात्म्यं शृणु भागवतोत्तम । त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन्विष्णुभक्तो महामते १
चक्रतीर्थे हरिं दृष्ट्वा मथुरायां च केशवम् । यत्फलं लभते मर्त्यो माघस्नानेन तत्फलम् ॥ २
जितेन्द्रियः शान्तमनाः सदाचारेण संयुतः । स्नानं करोति यो माघे संसारी न भवेत्पुनः ॥ ३
श्रीकृष्ण उवाच—
शूकरस्य च माहात्म्यं कथयिष्ये तवाग्रतः । यस्य विज्ञानमात्रेण सांनिध्यं मम सर्वदा ॥ ४
सूत उवाच—
इत्युक्त्वा भगवान्कृष्णः सत्यायै बहुधा जगौ । तदहं संप्रवक्ष्यामि तच्छृणुध्वं तपोधनाः ॥ ५
श्रीकृष्ण उवाच—
पञ्चयोजनविस्तीर्णे शूकरे मम मन्दिरे । अस्मिन्वसति यो देवि गर्दभोऽपि[1] चतुर्भुजः ६
त्रीणि हस्तसहस्राणि त्रीणि हस्तशतानि च । त्रयो हस्ता विशालाक्षि परिमाणं विधीयते ॥ ७
षष्टिवर्षसहस्राणि योऽन्यत्र कुरुते तपः । तत्फलं लभते देवि प्रहरार्धेन शूकरे ॥ ८
संनिहत्यां कुरुक्षेत्रे राहुग्रस्ते दिवाकरे । तुलापुरुषदानेन यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ ९
काश्यां दशगुणं प्रोक्तं वेण्यां शतगुणं भवेत् । सहस्रगुणितं प्रोक्तं गङ्गासागरसंगमे ॥ १०
अनन्तं देवि विज्ञेयं शूकरे मम मन्दिरे । अन्यत्र ददते लक्षं सुविधानेन भामिनि ॥ ११
इहैवैकेन दत्तेन शूकरे तत्समं भवेत् । शूकरे च तथा वेण्यां गङ्गासागरसंगमे ॥ १२
सकृदेव नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति । अलर्केण पुरा प्राप्ता सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ १३
शूकरक्षेत्रमाहात्म्यं श्रुत्वा च गजगामिनि । *मार्गशीर्षस्य शुक्लायां द्वादश्यां व्रज पुत्रक ॥ १४

---

* इदमर्धमसंबद्धम् ।

---

१ क. ज. ञ. खण्डशः । २ क. च. ञ. जीवो । ३ क. च. ज. हस्ताः शूकरस्य प° । ४ क. च. ज. कार्तिक । ५ क. च. ज. °त्वा चैव षडानन । मा° ।

कार्तिकेय उवाच—

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । विधिं मासोपवासस्य फलं वाऽस्य यथोचितम् १५
यथाविधि नरैः कार्यं व्रतं चीर्णं यथा भवेत् । आरभ्यते यथा पूर्वं समाप्यं हि यथाविधि ॥१६
यावत्संख्यं तु कर्तव्यं तत्सम्ब्रूहि महेश्वर । व्रतमेतत्सुखश्रीदं विस्तरेण ममानघ ॥ १७

रुद्र उवाच—

साधु पावकि(के) सर्वं ते यत्पृष्टं मन्नुर्वेऽनघ । भक्त्या मतिमतां श्रेष्ठ शृणुष्व गदतो मम ॥ १८
सुराणां च यथा विष्णुस्तपतां च यथा रविः । मेरुः शिखरिणां यद्वद्वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ १९
तीर्थानां तु यथा गङ्गा प्रजानां तु यथा वणिक् । श्रेष्ठं सर्वव्रतानां तु तद्वन्मासोपवासनम् ॥२०
सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु चैव हि । सर्वदानोद्भवं चैव लभेन्मासोपवासकृत् ॥ २१
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्विविधैर्भूरिदक्षिणैः । न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात् ॥ २२
तेन जप्तं हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं स्वधा । यः करोति विधानेन नरो मासमुपोषणम् ॥ २३
उद्दिश्य वैष्णवं यज्ञं समभ्यर्च्य जनार्दनम् । गुरोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनम् ॥२४
वैष्णवानि यथोक्तानि कृत्वा सर्वव्रतानि तु । द्वादशीदिनपुण्यानि ततो मासमुपावसेत् ॥ २५
अतिकृच्छ्रं च पाराकं कृत्वा चान्द्रायणं ततः । मासोपवासं कुर्वीत गुरोर्विप्राज्ञया ततः ॥ २६
आश्विनस्यामले पक्ष एकादश्यामुपोषितः । व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु ॥ २७
वासुदेवं समभ्यर्च्य कार्तिकं सकलं नरः । मासं चोपवसेद्यस्तु स मुक्तिफलभाग्भवेत् ॥ २८
अच्युतस्याऽऽलये भक्त्या त्रिकालं कुसुमैः शुभैः । मालतीन्दीवरैः पद्मैः कमलैश्च सुगन्धिभिः२९
कुङ्कुमोशीरकर्पूरैर्विलिप्य वरचन्दनैः । नैवेद्यधूपदीपाद्यैरर्चयेच्च जनार्दनम् ॥ ३०
मनसा कर्मणा वाचा पूजयेद्गरुडध्वजम् । कुर्वन्नरः स्त्री विधवा वृहद्भक्तिर्जितेन्द्रियः ॥ ३१
नाम्नामेव तथाऽऽलापं विष्णोः कुर्यादहर्निशम् । भक्त्या विष्णोः स्तुतिर्वाच्या मिथ्यालापविवर्जिता
सर्वसत्त्वदयायुक्तः शान्तवृत्तिरहिंसकः । सुप्तो वा ह्यासनस्थो वा वासुदेवं प्रकीर्तयेत् ॥ ३३
स्मृत्यालोकनगन्धादिस्वादितं परिकीर्तितम् । अन्नस्य वर्जयेद्ग्रासं ग्रासानां संप्रमोक्षणम् ॥ ३४
गात्राभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं ताम्बूलं च विलेपनम् । व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यच्चान्यच्च निराकृतम् ॥ ३५
न व्रतस्थः स्पृशेत्किंचिद्विकर्मस्थं न चाऽऽलपेत् । देवतायतने तिष्ठन्गृहस्थश्चरेद्व्रतम् ॥ ३६
कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः । नारी वा विधवा साध्वी वासुदेवं समर्चयेत् ॥३७
अन्यूनाधिकमेवं तु व्रतं त्रिंशद्दिनैरिदम् । कृत्वा मासोपवासं तु संयतात्मा जितेन्द्रियः ॥ ३८
ततोऽर्चयेत्तु वै देवं द्वादश्यां गरुडध्वजम् । पूजयेत्पुष्पमालाभिर्गन्धधूपविलेपनैः ॥ ३९
वस्त्रालंकारवाद्यैश्च तोषयेदच्युतं नरः । संस्नापयेद्धरिं भक्त्या तीर्थचन्दनवारिभिः ॥ ४०
चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं गन्धपुष्पैरलंकृतम् । वस्त्रदानादिभिश्चैव भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ ४१
दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत् । एवं मासोपवासान्हि कृत्वाऽभ्यर्च्य जनार्दनम्४२
भोजयित्वा द्विजांश्चैव विष्णुलोके महीयते । एवं मासोपवासान्ते कृत्वा विप्रांस्त्रयोदश ॥ ४३
निर्यापयेत्ततस्तान्वै विधिना येन तच्छृणु । कारयेद्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः ॥ ४४
पूजयित्वा तु देवेशमाचार्यानुज्ञया हरिम् । अर्चयित्वा यथाशक्त्या(क्ति) ह्यभिवाद्य गुरुं तथा४५

---

१ ख. झ. 'त्सुरश्रेष्ठ वि' । २ क. मासानां ।

ततोऽनुभोजयेद्विप्रान्नमस्कारपुरःसरम् । विशुद्धकुलचारित्रान्विष्णुपूजनतत्परान् ॥ ४६
पूजयित्वा द्विजान्सर्वान्भोजयित्वा त्रयोदश । ताम्बूलवस्त्रयुग्मानि भोजनाच्छादनानि च ॥ ४७
योगपट्टानि सूत्राणि ब्रह्मसूत्राणि चैव हि । दद्याच्चैव द्विजाग्र्येभ्यः पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ ४८
ततोऽनुपूजयेच्छक्त्या शय्यां स्तरणसंस्कृताम् । साच्छादनां शुभां श्रेष्ठां सोपधानामलंकृताम् ४९
कारयित्वाऽऽत्मनो मूर्तिं काश्चनीं तु स्वशक्तितः । न्यसेत्तस्यां तु शय्यायामर्चयित्वा स्रगादिभिः
आसनं पादुके छत्रं वस्त्रयुग्ममुपानहौ । पवित्राणि च पुष्पाणि शय्यायामुपकल्पयेत् ॥ ५१
एवं शय्यां तु संकल्प्य प्रणिपत्य च तान्द्विजान् । प्रार्थयेच्चानुमोदार्थं विष्णुलोकं व्रजाम्यहम् ५२
ततो व्रजेन्नरश्रेष्ठो विष्णुस्थानमनामयम् । मण्डपस्थांस्तु तान्विमानिति वाच्यं मुहुर्मुहुः ॥ ५३
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं सर्वहीनं द्विजोत्तमाः । सर्वं संपूर्णतां यातु भवद्वाक्यप्रसादतः ॥
विधिर्मासोपवासस्य यथावत्परिकीर्तितः ॥ ५४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे मासोपवासविधिकथनं नामैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ (३२)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७५७४

अथ द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इति वाक्यं समाकर्ण्य पुनः पप्रच्छ पावकिः । शालग्रामार्चनं भूयस्तच्छृणुध्वं तपोधनाः ॥ १

कार्तिकेय उवाच—

भगवन्योगिनां श्रेष्ठ सर्वे धर्माः श्रुता मया । शालग्रामार्चनं ब्रूहि विस्तरेण मम प्रभो ॥ २

ईश्वर उवाच—

साधु साधु महाप्राज्ञ यन्मां त्वं परिपृच्छसि । तदहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां मम वत्सक ॥ ३
शालग्रामशिलायां तु त्रैलोक्यं सचराचरम् । महाशय महासेन लीनं तिष्ठति सर्वदा ॥ ४
दृष्टा प्रणमिता येन स्नापिता पूजिता तथा । यज्ञकोटिसमं पुण्यं गवां कोटिफलं लभेत् ॥ ५
छिन्नस्तेन तथा वत्स गर्भवासः सुदारुणः । पीतं येन सदा विष्णोः शालग्रामशिलाजलम् ॥ ६
कामासक्तोऽपि यो नित्यं भक्तिभावविवर्जितः । शालग्रामशिलां पुत्र पूजयित्वाऽच्युतो भवेत् ७
शालग्रामशिलाबिम्बं हत्याकोटिविनाशनम् । स्मृतं संकीर्तितं ध्यातं पूजितं च नमस्कृतम् ॥ ८
शालग्रामशिलां दृष्ट्वा यान्ति पापान्यनेकशः । सिंहं दृष्ट्वा यथा यान्ति वने मृगगणा भयात् ॥ ९
नमस्करोति मनुजः शालग्रामशिलार्चनम् । भक्त्या वा यदि वाऽभक्त्या कृत्वा मुक्तिमवाप्नुयात्
वैवस्वतभयं नास्ति तथा मरणजन्मनोः । यः करोति नरो नित्यं शालग्रामशिलार्चनम् ॥ ११
गन्धपाद्यार्घनैवेद्यैर्दीपैर्धूपैर्विलेपनैः । गीतैर्वाद्यैस्तथा स्तोत्रैः शालग्रामशिलार्चनम् ॥ १२
कुरुते मानवो यस्तु कलौ भक्तिपरायणः । कल्पकोटिसहस्राणि रमते विष्णुसद्मनि ॥ १३
शालग्रामनमस्कारो भावेनापि नरैः कृतः । मानुषत्वं कथं तेषां मद्भक्ता ये नरा भुवि ॥ १४
मद्भक्तिबलदर्पिष्ठा मत्प्रभुं न नमन्ति ये । वासुदेवं न ते ज्ञेया मद्भक्ताः पापमोहिताः ॥ १५

---

१ झ. तान्सर्वान्वि° । २ क. ख. च. ज. संहितम् । ३ क. °नं सर्वभा° ।

मद्भक्तोऽपि च यो भूत्वा भुङ्क्ते त्वेकादशीदिने । स याति स्कन्द तामिस्रे निरये मम घातकः ॥
मल्लिङ्गस्पर्शनं कार्यं नान्या शुद्धिर्विधीयते । या तिथिर्दयिता विष्णोः सा तिथिर्मम वल्लभा १७
यस्तां नोपवसेन्मर्त्यः स पापी श्वपचाधिकः । शालग्रामशिलायां तु सदा पुत्र वसाम्यहम्॥ १८
दत्तं देवेन तुष्टेन स्वस्थानं मम भक्तितः । पद्मकोटिसहस्रैस्तु पूजिते मयि यत्फलम् ॥ १९
तत्फलं कोटिगुणितं शालग्रामशिलार्चनात् । पूजितोऽहं न तैर्मर्त्यैर्नमितोऽहं न तैर्नरैः ॥ २०
न कृतं मर्त्यलोके यैः शालग्रामशिलार्चनम् । शालग्रामशिलाग्रे तु यः करोति ममार्चनम् ॥ २१
तेनार्चितोऽहं सेनानीर्युगानामेकविंशतिम् । किमर्चितैर्लिङ्गशतैर्विष्णुभक्तिविवर्जितैः ॥ २२
शालग्रामशिलाबिम्बं नार्चितं यदि पुत्रक । अनर्हं मम नैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम् ॥ २३
शालग्रामशिलाग्रे तु सर्वं याति पवित्रताम् । भुक्त्वाऽन्यदेवनैवेद्यं द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ २४
भुक्त्वा केशवनैवेद्यं यज्ञकोटिफलं लभेत् । पादोदकेन देवस्य हत्याकोटिसमन्विताः ॥ २५
शुध्यन्ति नात्र संदेहस्तथा शङ्खोदकेन हि । यो हि माहेश्वरो भूत्वा वैष्णवं च न पूजयेत् ॥ २६
द्वेष्टा च याति नरकं यावदिन्द्राश्चतुर्दश । ज्येष्ठाश्रमी गृहे यस्य मुहूर्तमपि विश्रमेत् ॥ २७
पितामहा युगान्यष्टौ भवन्त्यमृतभोजिनः । संसारे दुःखकान्तारे निमज्जन्ति नराधमाः ॥ २८
वर्षकोटिसहस्राणि कृष्णाराधनवर्जिताः । सकृदभ्यर्चितैर्लिङ्गैः शालग्रामसमुद्भवैः ॥ २९
मुक्तिं प्रयान्ति मनुजा योगसांख्येन वर्जिताः । मल्लिङ्गकोटिभिर्दृष्टैर्यत्फलं पूजितैः स्तुतैः॥ ३०
शालग्रामशिलायां तु एकस्यामिह तद्भवेत् । द्वादशैव शिलां यो वै शालग्रामसमुद्भवाः ॥ ३१
अर्चयेद्वैष्णवो नित्यं तस्य पुण्यं निबोध मे । कोटिलिङ्गसहस्रैस्तु पूजितैर्जाह्नवीतटे ॥ ३२
काशीवासो युगान्यष्टौ दिनेनैकेन तद्भवेत् । किं पुनश्च बहूर्यस्तु पूजयेद्वैष्णवो नरः ॥ ३३
नाहं ब्रह्मादयो देवाः संख्यां कर्तुं समीह(श)ते । तस्माद्भक्त्या च मद्भक्तैः प्रीत्यर्थं मम पुत्रक॥
कर्तव्यं मम तद्भक्त्या शालग्रामशिलार्चनम् । शालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः ॥ ३५
तत्र देवाः सुरा यक्षा भुवनानि चतुर्दश । सुराणां कीर्तनैः सर्वैः कोटिभिश्च फलं कृतम् ॥ ३६
तत्फलं कीर्तनादेव केशवे सुकृतं कलौ । शालग्रामशिलाग्रे तु सकृत्पिण्डेन तर्पिताः ॥ ३७
वसन्ति पितरस्तस्य न संख्या तत्र विद्यते । ये पिबन्ति नरा नित्यं शालग्रामशिलाजलम् ॥३८
पञ्चगव्यसहस्रैस्तु प्राशितैः किं प्रयोजनम् । प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने किं दानैः किमुपोषणैः ॥ ३९
चान्द्रायणैश्च चीर्णैश्च पीत्वा पादोदकं हरेः । यः करोति तडागे तु प्रतिमां जलशायिनीम् ॥४०
मामकैर्ब्रह्मसूर्याद्यैः प्रसाद्यैः किं प्रयोजनम् । वरमेका तडागे तु प्रतिमा जलशायिनी ॥ ४१
कोटिभिश्चापि किं कार्यमन्यदेवैश्च पूजितैः । विष्णुमुख्यास्तु वै देवास्तत्र जल्पन्ति वै गुह ॥ ४२
प्रमाणमस्ति सर्वस्य सुकृतस्य हि पुत्रक । फलं प्रमाणहीनं तु शालग्रामशिलार्चने ॥ ४३
यो ददाति शिला विष्णोः शालग्रामशिलोद्भवाः । विप्राय विष्णुभक्ताय तेनेष्टं क्रतुभिः शतैः॥
गृहेऽपि वसतस्तस्य गङ्गास्नानं दिने दिने । स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ ४५
शालग्रामशिलातोयैर्योऽभिषेकं समाचरेत् । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले पाषाणाः सन्ति भूमिजाः ४६
शालग्रामशिलासाम्यं नास्ति नास्ति पुनः पुनः । मानुष्ये दुर्लभे लोके सफलं तस्य जीवितम् ॥
तिलप्रस्थशतं भक्त्या यो ददाति दिने दिने । तत्फलं समवाप्नोति शालग्रामशिलार्चनात् ॥४८

---

१ क. ख. घ ज. झ. 'ति अन्धता' ।

पत्रं पुष्पं फलं तोयं मूलं दुर्वादलं तथा । जायते मेरुणा तुल्यं शालग्रामशिलार्पितम् ॥ ४९
विधिहीनोऽपि यः कश्चित्क्रियामन्त्रविवर्जितः । चक्राङ्कभुज आप्नोति सम्यक्शास्त्रोदितं फलम् ॥
यत्तु पूर्वं मया पृष्टं केशवं क्लेशनाशनम् । तत्सर्वं कथयिष्यामि तव स्नेहेन पुत्रक ॥ ५१
क्क त्वं वससि हे विष्णो किमाधारः किमाश्रयः । कथं वा प्रीयसे देव तत्सर्वं कथयस्व नः ५२
श्रीविष्णुरुवाच—
निवसामि सदा शंभो शालग्रामोद्भवेऽश्मनि । तत्रैव रथचक्राङ्के यानि नामानि मे शृणु ॥ ५३
द्वारदेशे समे चक्रे दृश्येते नान्तरं यदि । वासुदेवः स विज्ञेयः शुक्लश्चैवातिशोभनः ॥ ५४
प्रद्युम्न ऊर्ध्वचक्रस्तु नीलदीप्तिस्तथैव च । सुषिरं छिद्रबहुलं दीर्घाकारं तु तद्भवेत् ॥ ५५
अनिरुद्धस्तु पीताभो वर्तुलश्चातिशोभनः । रेखात्रयाङ्कितो द्वारि हृष्टपद्मेन चिह्नितः ॥ ५६
श्यामो नारायणो देवो नाभिचक्रे तथोन्नते । दीर्घरेखासमोपेतो दक्षिणे सुषिरान्वितः ॥ ५७
ऊर्ध्वमुखं विजानीयात्सुन्दरं हरिरूपिणम् । कामदं मोक्षदं चैव ह्यर्थदं च विशेषतः ॥ ५८
परमेष्ठी च शुक्लाभः पद्मचक्रसमन्वितः । बिम्बाकृतिस्तथा पृष्ठे सुषिरं चातिपुष्करम् ॥ ५९
कृष्णवर्णस्तथा विष्णुर्मूले चक्रे सुशोभने । द्वारोपरि तथा रेखा लक्ष्यते मध्यदेशतः ॥ ६०
कपिलो नरसिंहस्तु पृथुचक्रसुशोभितः । ब्रह्मचर्येण पूज्योऽसावन्यथा विघ्नदो भवेत् ॥ ६१
वाराहः शक्तिलिङ्गस्तु चक्रे च विषमे स्मृते । इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखो नामितः शुभः॥ ६२
दीर्घकाञ्चनवर्णा या बिन्दुत्रयविभूषिता । मत्स्याख्या सा शिला ज्ञेया भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ६३
कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तपूरितः । हरितं वर्णमाधत्ते कौस्तुभेन तु चिह्नितः ॥ ६४
हयग्रीवो हयाकारो रेखापञ्चविभूषितः । बहुबिन्दुसमाकीर्णः पृष्ठे नीलं च रूपकम् ॥ ६५
वैकुण्ठमसिभिन्नाङ्गं चक्रमेकं तथा ध्वजम् । द्वारोपरि तथा रेखा गुञ्जाकारा सुशोभना ॥ ६६
श्रीधरस्तु तथा देवश्चिह्नितो वनमालया । कदम्बकुसुमाकारो रेखापञ्चविभूषितः ॥ ६७
वर्तुलश्चापि ह्रस्वश्च वामनः परिकीर्तितः । अतसीकुसुमप्रख्यो बिन्दुना परिशोभितः ॥ ६८
सुदर्शनस्ततो देवः श्यामवर्णो महाद्युतिः । वामपार्श्वे गदाचक्रे रेखा चैव तु दक्षिणे ॥ ६९
दामोदरस्तथा स्थूलो मध्ये चक्रं प्रतिष्ठितम् । दूर्वाभं द्वारि संकीर्णं पीतरेखा तथैव च ॥ ७०
नानावर्णो ह्यनन्तस्तु नानाभोगेन चिह्नितः । अनेकमूर्तिसंभिन्नः सर्वकामफलप्रदः ॥ ७१
विदिक्षु दिक्षु सर्वासु यस्योर्ध्वं दृश्यते मुखम् । पुरुषोत्तमः स विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥७२
दृश्यते शिखरे लिङ्गं शालग्रामशिलोद्भवम् । तस्य योगेश्वरो देवो ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ७३
आरक्तः पद्मनाभस्तु पङ्कजचक्रसंयुतः । तस्याभ्यर्चनतो नित्यं दरिद्रस्त्वीश्वरो भवेत् ॥ ७४
चक्राकृतिं हिरण्याङ्गं रश्मिजालं विनिर्दिशेत् । सुवर्णरेखाबहुलं स्फटिकद्युतिशालिनम् ॥ ७५
अतिस्निग्धा सिद्धिकरी कृष्णा कीर्तिं ददाति च । पाण्डुरा पापदहना पीता पुत्रफलप्रदा ॥७६
नीला प्रयच्छते लक्ष्मीं रक्ता रोगप्रदायिका । रूक्षा उद्वेगजननी वक्रा दारिद्र्यभागिनी ॥ ७७
एकं सुदर्शनं ज्ञेयं लक्ष्मीनारायणद्वयम् । तृतीयं चाच्युतं विद्याच्चतुर्थं तु जनार्दनम् ॥ ७८
पञ्चमं वासुदेवं च षष्ठं प्रद्युम्नमेव च । संकर्षणं सप्तमं च ह्यष्टमं पुरुषोत्तमम् ॥ ७९
नवमं नवमव्यूहं दशमं तु दशात्मकम् । एकादशं चानिरुद्धं द्वादशं द्वादशात्मकम् ॥ ८०

१ क. वियाह्री° । २ झ. ञ. °ज्ञेयोऽशु° । ३ ञ. °हः °सिंहलि° ।

अत ऊर्ध्वं तु चक्राणि दृश्यन्तेऽनन्तसंज्ञके(?) । खण्डिते त्रुटिते भग्ने शालग्रामे न दोषभाक् ८१
इष्टा तु यस्य या मूर्तिः स तां यत्नेन पूजयेत् । स्कन्धे कृत्वा तु योऽध्वानं वहते शैलनायकम्॥
तस्य वश्यं भवेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् । शालग्रामशिला यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥ ८३
तत्रं स्नानं च दानं च वाराणस्याः शताधिकम् । कुरुक्षेत्रं प्रयागं च नैमिषं पुष्करं तथा ॥ ८४
तत्र कोटिगुणं पुण्यं वाराणस्यां महाफलम् । ब्रह्महत्यादिकं पापं यत्किंचित्कुरुते नरः ॥ ८५
तत्सर्वं निर्दहत्याशु शालग्रामशिलार्चनम् । शालग्रामोद्भवो देवो यत्र द्वारवतीभवः ॥ ८६
उभयोः संगमो यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः । ब्रह्मचारिगृहस्थैश्च वानप्रस्थैश्च भिक्षुभिः ॥ ८७
भोक्तव्यं विष्णुनैवेद्यं नात्र कार्या विचारणा । तत्पूजने न मन्त्राश्च न जपो नच भावना ॥ ८८
न स्तुतिर्नापि वाऽऽचारः शालग्रामशिलार्चने । शालग्रामशिलाग्रे तु कृत्वा स्वस्तिकमादरात् ८९
कार्तिके तु विशेषेण पुनात्यासप्तमं कुलम् । अणुमात्रं तु यः कुर्यान्मण्डलं केशवाग्रतः ॥ ९०
मृदा धातुविकारैश्च कल्पकोटिं दिवं वसेत् । यस्तु संवत्सरं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते(?) ॥ ९१
कार्तिके स्वस्तिकं कृत्वा सममेतन्न संशयः(?) । अगम्यागमने चैव ह्यभक्ष्यस्य तु भक्षणे ॥ ९२
तत्पापं नाशमायाति मण्डयित्वा हरेर्गृहम् । मण्डलं कुरुते नित्यं या नारी केशवाग्रतः ॥
सप्त जन्मानि वैधव्यं न साऽऽप्नोति कदाचन ॥ ९३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे शालग्राममाहात्म्यं नाम द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ (३३)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७६६७

अथ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

धात्रीछायां समाश्रित्य कुर्यात्पिण्डं तु यो मुने । मुक्तिं प्रयान्ति पितरः प्रसादान्माधवस्य तु ॥१
मूर्ध्नि पाणौ मुखे चैव देहे च मुनिसत्तम । धत्ते धात्रीफलं यस्तु स महात्मा सुदुर्लभः ॥ २
धात्रीफलविलिप्ताङ्गो धात्रीफलविभूषितः । धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत् ॥ ३
यः कश्चिद्वैष्णवो लोके धत्ते धात्रीफलं गुह । प्रियो भवति देवानां मनुष्याणां च का कथा ॥४
न जह्यात्तुलसीमालां धात्रीमालां विशेषतः । यावल्लुण्ठति कण्ठस्था धात्रीमाला नरस्य हि ॥ ५
तावत्तस्य शरीरे तु प्रीत्या लुण्ठति केशवः । धात्रीफलं तु तुलसी मृत्तिका द्वारकोद्भवा ॥ ६
सफलं जीवितं तस्य त्रितयं यस्य वेश्मनि । यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः ॥ ७
तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत् । मालायुग्मं वहेद्यस्तु धात्रीतुलसिसंभवम् ॥ ८
वहते(नित्यं वै)कण्ठदेशे तु(स)कल्पकोटिं दिवं वसेत् । संनियम्येन्द्रियग्रामं शालग्रामशिलार्चनम्॥
यः कुर्यान्मानवो भक्त्या पुष्पे पुष्पेऽश्वमेधजम् । सुराणां च यथा विष्णुः पुष्पाणां मालती तथा
मालत्याऽनुदिनं देवं योऽर्चयेद्गरुडध्वजम् । जन्मदुःखजरारोगैर्मुक्तोऽसौ मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ११
मालतीमालया विष्णुः पूजितो येन कार्तिके । पापाक्षरक्षतां मालां स्फुटं शौरिः प्रमार्जति ॥१२

---

१ ख. ज. °त्र दानं जपः स्नानं वा° । २ ख. ज. मण्डनं । ३ ज. गुह । ४ ज. देह एव तु यो नरः । ध° । ५ ख. ञ. ढ. मुनिसत्तमः । ६ ख. ज. वत्स । ७ ज. °था । तुलस्याऽनु° । ८ क. ख. च. ज. झ. °त् । तुलसीमा° ।

श्रीचन्दनं सकर्पूरमगरुं च सुकुङ्कुमम् । केतकीदीपदानं तु सर्वदा केशवप्रियम् ॥ १३
कार्तिके केतकीपुष्पं दत्तं येन कलौ युगे (?) । दीपदानं महासेन कुलानां तारयेच्छतम् ॥ १४
सरोरुहाणि तुलसी मालती मुनिपुष्पकम् । कार्तिके यदि तान्ये(तारयन्त्ये)व दीपदानं तु पञ्चमम्
मालतीमालया येन कार्तिके पुष्पमण्डपम् । केशवस्य कृतं वत्स वसतिर्दिवि तस्य च ॥ १६
केतकीपुष्पकेणैव पूजितो गरुडध्वजः । समाः सहस्रं सुप्रीतो जायते मधुसूदनः ॥ १७
अर्चयित्वा हृषीकेशं कुसुमैः केतकीभवैः । पुण्यं तद्भवनं याति केशवस्य शिवं गुह ॥ १८
दमनकेनापि देवेशं संप्राप्ते मधुमाधवे । गोशतस्य मुनिश्रेष्ठ ह्यर्चनाल्लभते फ(यित्वा लभेत्फ)लम्
अगस्तिकुसुमैर्देवं योऽर्चयेत्तु जनार्दनम् । दर्शनात्तस्य भो विप्र नरकाग्निः प्रणश्यति ॥ २०
न तत्करोति [+विप्रर्षे तपसा तोषितो हरिः । यत्करोति] महासेन मुनिपुष्पैरलंकृतः ॥ २१
विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केशवम् । कार्तिके योऽर्चयेद्भक्त्या वाजिमेधफलं लभेत् ॥ २२
मुनिपुष्पकृतां मालां यो दास्यति जनार्दने । देवेन्द्रोऽपि मुनिश्रेष्ठ कुरुते तस्य संकथाम् ॥ २३
गवामयुतदानेन यत्फलं प्राप्यते गुह । मुनिपुष्पेण चैकेन कार्तिके लभते फलम् ॥ २४
कौस्तुभेन यथा प्रीतो यथा च वनमालया । तुलसीदलेन संप्रीतः कार्तिके च तथा हरिः ॥ २५

सूत उवाच—

प्रश्रयावनतं दृष्ट्वा कुमारं भक्तितत्परम् । पुनः प्रोवाच भगवान्महादेवो वृषध्वजः ॥ २६

श्रीमहादेव उवाच—

शृणु दीपस्य माहात्म्यं कार्तिके शिखिवाहन । पितरश्चैव वाञ्छन्ति सदा पितृगणैर्वृताः ॥ २७
भविष्यति कुलेऽस्माकं पितृभक्तः सुपुत्रकः । कार्तिके दीपदानेन यस्तोषयति केशवम् ॥ २८
घृतेन दीपको यस्य तिलतैलेन वा पुनः । ज्वलते यस्य सेनानीरश्वमेधेन तस्य किम् ॥ २९
तेनेष्टं क्रतुभिः सर्वैः कृतं तीर्थावगाहनम् । दीपदानं कृतं येन कार्तिके केशवाग्रतः ॥ ३०
कृष्णपक्षे विशेषेण पुत्र पञ्च दिनानि तु । पुण्यानि तेषु यद्दत्तमक्षयं सार्वकामिकम् ॥ ३१
एकादश्यां परैर्दत्तं दीपं प्रज्वाल्य मूषिका । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य परां गतिमवाप सा ॥ ३२
लुब्धकोऽपि चतुर्दश्यां पूजयित्वा महेश्वरम् । निर्भक्ति परमां प्राप्य विष्णुलोकं जगाम सः ३३
श्वपाकी स्वाश्रयाद्वेश्या दीपं कृत्वा परैः कृतम् । शुद्धा लीलावती भूत्वा जगाम स्वर्गमव्ययम् ॥
गोपः कश्चिदमावस्यां पूजां दृष्ट्वा तु शार्ङ्गिणः । मुहुर्मुहुर्जयेत्युक्त्वा राजराजेश्वरोऽभवत् ॥ ३५
तस्माद्दीपाः प्रदातव्या रात्रावस्तमिते रवौ । गृहेषु सर्वगोष्ठेषु चैत्येष्वायतनेषु च ॥ ३६
देवालयेषु देवानां श्मशानेषु सरित्सु च । घृतादिना शुभार्थाय यावत्पञ्च दिनानि च ॥ ३७
पापिनः पितरो ये च लुप्तपिण्डोदकक्रियाः । [*तेऽपि यान्ति परां मुक्तिं दीपदानस्य पुण्यतः]
चतुर्दश्याममावस्यां दत्तं ते प्राप्नुवन्ति हि । अतोऽर्थं कौमुदीनामाख्याता ते शिखिवाहन(?) ३९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे पुष्पदीपधात्रीफलवर्णनं नाम त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ (३४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७७०६

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः । * इदमर्धं क. च. ज. झ. पुस्तकस्थम् ।

१ क. च. ज. केतकी । २ क. च. ज. झ. °म् । केतकीमाल° । ३ क. च. ज. झ. °षु यो दत्ते दीपं सोऽक्षयमाप्नुयात् । ए° ।

अथ चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

[1]सत्यभामोवाच—

दीपावलीफलं नाथ विशेषाद्ब्रूहि[2] मे प्रभो । [*किमर्थं क्रियते सा तु तस्याः का देवता भवेत् १
किंच तत्र भवेद्देयं किं न देयं वद प्रभो] । महर्षः कोऽत्र निर्दिष्टः क्रीडा काऽत्र प्रकीर्तिता ॥ २

सूत उवाच—

इति[3] सत्यावचः श्रुत्वा भगवॉन्कमलेक्षणः[4] । साधूक्त्वा[5] कमलाकान्तः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ३

[6]श्रीकृष्ण उवाच—

कार्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां तु भामिनि । यमदीपं बहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति ॥ ४
मृत्युना पाशहस्तेन कालेन भार्यया सह । त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजः प्रीयतामिति ॥ ५
कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां विधूदये । अवश्यमेव कर्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥ ६
पूर्वविद्धचतुर्दश्यां कार्तिकस्य सितेतरे । पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७
[+अरुणोदयतोऽन्यत्र रिक्तायां स्नापितो नरः । तस्याऽऽब्दिकभवो धर्मो नश्यते नात्र संशयः]
तैले लक्ष्मीर्जले गङ्गा दीपावल्यां चतुर्दशीम् (?) । प्रातःस्नानं हि यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति ९
अपामार्गस्तथा तुम्बी प्रपुन्नाटं च कट्फलम् । भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥ १०
सीतालोष्टसमायुक्तः सकण्टकदलान्वितः । हर पापमपामार्ग भ्राम्यमाणः पुनः पुनः ॥ ११
अपामार्गं प्रपुन्नाटं भ्रामयेच्छिरसोपरि । ततश्च तर्पणं कार्यं यमराजस्य नामभिः ॥ १२
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ १३
औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ॥ १४
नरकाय प्रदातव्यो दीपः संपूज्य देवताः । ततः प्रदोषसमये दीपान्दद्यान्मनोहरान् ॥ १५
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु विशेषतः । कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ॥ १६
प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च । मन्दुरासु विविक्तासु हस्तिशालासु चैव हि ॥ १७
एवं प्रभातसमये ह्यमावास्यां तु भामिनि । स्नात्वा देवान्पितॄन्भक्त्या संपूज्याथ प्रणम्य च ॥ १८
कृत्वा तु पार्वणं श्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभिः । भोज्यैर्नानाविधैर्विप्रान्भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥ १९
ततोऽपराह्णसमये तोषयेन्नागरान्प्रिये । तेषां गोष्ठीश्च मानं हि कृत्वा संभाषणं प्रिये ॥ २०
पितॄणां वत्सरं यावत्प्रीतिमु(रु)त्पाद्यते दिवि । अप्रबुद्धे हरौ पूर्वं स्त्रीभिर्लक्ष्मीं प्रबोधयेत् ॥ २१
प्रबोधसमये लक्ष्मीं बोधयित्वाऽर्चयेत्तु यः । पुमान्वै वत्सरं यावल्लक्ष्मीस्तं नैव मुञ्चति ॥ २२
अभयं प्राप्य विप्रेभ्यो विष्णुभीताः सुरद्विपः । सुप्तं क्षीरोदधौ ज्ञात्वा लक्ष्मीसद्माश्रितास्तथा २३
त्वं ज्योतिः श्री रविश्चन्द्रो विद्युत्सौवर्णतारका । सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिःस्थिता तथा
या लक्ष्मीर्दिवसे पुण्ये दीपावल्यां च भूतले । गवां गोष्ठे तु कार्तिक्यां सा लक्ष्मीर्वरदा मम २५

---

* अयं श्लोकः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः । + अयं श्लोको ङ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. च. ज. झ. कार्तिकेय उवाच । २ क. च. ज. झ. °हि सांप्रतम् । कि° । ३ क. च. ज. झ. °ति स्कन्दव° । ४ क. च. ज. झ. °वान्कामशोषणः । ५ क. च. ज. झ. °क्त्वा कार्तिकं विप्राः प्र° । ६ क. च. ज. झ. श्रीशिव उवाच । ७ क. च. ज. झ. पावके । ८ क. ज. झ. पावके ।

शंकरश्च भवानी च क्रीडया द्यूतमास्थिते । भवान्याऽभ्यर्चिता लक्ष्मीर्धेनुरूपेण संस्थिता ॥ २६
गौर्या जित्वा पुरा शंभुर्नग्नो द्यूते विसर्जितः । अतोऽ(त्य)र्थं शंकरो दुःखी गौरी नित्यं सुखान्विता
प्रथमं विजयो यस्य तस्य संवत्सरं शुभम् । एवं गते निशीथे तु जने निद्रान्धलोचने ॥ २८
तावन्नगरनारीभिः शूर्पडिण्डिमवादनैः । निष्कास्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहाङ्गणात् ॥ २९
पराजयो विरुद्धः स्यात्प्रतिपद्युदिते रवौ । प्रातर्गोवर्धनः पूज्यो द्यूतं रात्रौ समाचरेत् ॥ ३०
भूषणीयास्तथा गावो वर्ज्या वाहनदोहनात् । गोवर्धन धराधार गोकुलत्राणकारक ॥ ३१
विष्णुबाहुकृतोच्छ्राय गवां कोटिप्रदो भव । या लक्ष्मीर्लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता ॥ ३२
घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु । अग्रतः सन्तु मे गावो गावो मे सन्तु पृष्ठतः ॥
गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ३३

इति गोवर्धनपूजा ॥

सद्भावेनैव संतोष्य देवान्सत्पुरुषान्नरान् । इतरांश्चान्नपानेन वाक्यदानेन पण्डितान् ॥ ३४
वस्त्रैस्ताम्बूलदानैश्च पुष्पकर्पूरकुङ्कुमैः । भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यैरन्तःपुरनिवासिनः ॥ ३५
ग्रामैर्वृषभदानैश्च सामन्तान्नृपतिर्धनैः । पदातिजनसंघांश्च ग्रैवेयैः कटकैः शुभैः ॥ ३६
स्वनामाङ्कैश्च तान्राजा तोषयेत्स्वजनान्पृथक् । यथार्थं तोषयित्वा तु ततो मल्लान्भटांस्तथा ॥ ३७
वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्परैः सह । राज्ञश्चापि हि योधांश्च पदातीन्समलंकृतान् ॥ ३८
मञ्चारूढः स्वयं पश्येन्नटनर्तकचारणान् । युद्धापयेद्वासयेच्च गोमहिष्यादिकं च यत् ॥ ३९
वत्सानाकर्षयेद्गोभिरुक्तिप्रत्युक्तिवादनात् । ततोऽपराह्णसमये पूर्वस्यां दिशि भामिनि ॥ ४०
मार्गपालीं प्रबध्नीयाद्दुर्गे स्तम्भेऽथ पादपे । कुशकाशमयीं दिव्यां लम्बकैर्बहुभिः प्रिये ॥ ४१
दीक्षयित्वा गजानश्वान्सायमस्यास्तले नयेत् । गा वै वृषांश्च महिषान्महिषीर्घण्टिकोत्कटाः ॥४२
कृतहोमैर्द्विजेन्द्रैस्तु बध्नीयान्मार्गपालिकाम् । नमस्कारं ततः कुर्यान्मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥ ४३
मार्गपालि नमस्तुभ्यं सर्वलोकसुखप्रदे । मार्गपालीतले चेत्थं यान्ति गावो महावृषाः ॥ ४४
राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः । मार्गपालीं समुल्लङ्घ्य नीरुजः सुखिनो हि ते ॥४५
कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः । पूजां कुर्यात्प्रिये साक्षाद्भूमौ मण्डलके कृते ॥ ४६
बलिमालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पञ्चरङ्गकैः । सर्वाभरणसंपूर्णं विन्ध्यावल्या समन्वितम् ॥ ४७
कूष्माण्डमयजम्भोरुमधुदानवसंवृतम् । संपूर्णं हृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम् ॥ ४८
द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा स्वके पुनः । गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् ॥४९
मातृभ्रातृजनैः सार्धं संतुष्टो बन्धुभिः सह । कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कह्लारै रक्तकोत्पलैः ॥ ५०
गन्धपुष्पान्ननैवेद्यैः सक्षीरैर्गुडपायसैः । मद्यमांससुरालेह्यचोष्यभक्ष्योपहारकैः ॥ ५१
मन्त्रेणानेन राजेन्द्रः समन्त्री सपुरोहितः । पूजां करिष्यते यो वै सौख्यं स्यात्तस्य वत्सरम् ५२
बलिराज नमस्तुभ्यं विरोचनसुत प्रभो । भविष्येन्द्र सुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ५३
एवं पूजां प्रिये कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः । कारयेत्प्रेक्षणीयादिनटनृत्यकथानकैः ॥ ५४
लोकश्चापि गृहस्यान्ते पर्यङ्के शुक्लतण्डुलैः । संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत् ॥ ५५

१ ख. च. ज. झ. सुखम् । २ क. ख. च. ज. झ. °लघूर्ध्वै । ३ ङ. ञ. °नृ । क्रुद्धा° । ४ च. ज. झ. पावके । ५ च. ज. गुह । झ. प्रियैः । ६ ङ. झ. वीक्षयित्वा । ७ क. ख. ञ. सुव्रतः । ८ क. ज. स्कन्द । ९ ज. °र्यात्ततः सा° १० क. च. ज. झ. °जां विधानेन रा° ।

वलिमुद्दिश्य दीयेत तत्र सर्वं च भामिनि । दत्तानि चाक्षयाण्याहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ५६
यदस्य दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु । तदक्षयं भवेत्सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं शुभम् ॥ ५७
रात्रौ ये न करिष्यन्ति तत्र(स्य)पूजां वले न(र्न)राः । तेषां च श्रोत्रियो धर्मोऽकर्मत्वमुपतिष्ठते॥
विष्णुना वसुधां लब्ध्वा तुष्टेन बलये पुनः । उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम् ॥ ५९
ततःप्रभृति रम्भोरु प्रवृत्ता कौमुदी शुभा । सर्वोपद्रवसंहर्त्री सर्वविघ्नविनाशिनी ॥ ६०
लोकशोकहरा काम्या धनपुष्टिसुखावहा । कुशब्देन मही ज्ञेया मुद हर्षे ततो द्वयम् ॥ ६१
धातुज्ञैर्निगमज्ञैश्च तेनैषा कौमुदी स्मृता । कौमुदीति जना यस्मान्नानाभावैः परस्परम् ॥ ६२
हृष्टतुष्टाः सुखापन्नास्तेनैषा कौमुदी स्मृता । कुमुदानि बलेर्यस्माद्दीयन्ते तत्र भामिनि ॥ ६३
अर्थोऽन्यपार्थिवैर्भामे तेनैषा कौमुदी स्मृता । एकमेवमहोरात्रं वर्षे वर्षे च भामिनि ॥ ६४
दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले । यः करोति नृपो राज्ये तस्य व्याधिभयं कुतः ॥ ६५
सुभिक्षं क्षेममारोग्यं तस्य संपद उत्तमाः । नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववर्जिताः ॥ ६६
कौमुदी क्रियते यस्माद्भवन्तीह महीतले । यो यादृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां तु षण्मुख(भामिनि)॥
हर्षदुःखादिभावेन तस्य वर्षं प्रयाति हि । रुदितो रोदितो वर्षं हृष्टो वर्षं प्रहृष्यति ॥ ६८
भुक्तो भोक्ता भवेद्वर्षं स्वस्थः स्वस्थो भविष्यति । तस्मात्प्रहृष्टैस्तुष्टैश्च कर्तव्या कौमुदी नरैः ॥
वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः प्रोक्ता च भामिनि ॥ ६९

दीपोत्सवं जनितसर्वजनप्रमोदं कुर्वन्ति ये सुमतयो बलिराजपूजाम् ।
दानोपभोगसुखवृद्धिमतां कुलानां हर्षं प्रयान्ति सकलं प्रमुदं च वर्षम् ॥ ७०

श्रीकृष्ण उवाच—

संख्ये तास्तिथयो नूनं द्वितीयाद्या(या)श्च विश्रुताः । मासैश्चतुर्भिश्च ततः प्रावृट्काले शुभावहाः ॥
प्रथमा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदेऽपरा । तृतीयाऽऽश्वयुजे मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् ॥ ७२
कलुषा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदेऽमला । आश्विने प्रेतसंचारा कार्तिके याम्यका मता ॥ ७३

स[11]त्योवाच—

कस्मात्सा कलुषा प्रोक्ता कस्मात्सा निर्मला मता । कस्मात्सा प्रेतसंचारा कस्माद्याम्या प्रकीर्तिता

सूत उवाच—

इति[12] सत्यावचः श्रुत्वा भगवान्भूतभावनः । उवाच वचनं श्लक्ष्णं मह[13]सेन्गरुडध्वजः ॥ ७५

[14]श्रीकृष्ण उवाच—

पुरा वृत्रवधे वृत्ते प्राप्तराज्ये पुरंदरे । ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधः प्रकीर्तितः ॥ ७६
क्रोधादिन्द्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निषूदिता । षड्विधा सा क्षितौ क्षिप्ता वृक्षे तोये महीतले ॥ ७७
नार्यां भ्रूणहनि वह्नौ संविभज्य यथाक्रमम् । तत्पापश्रवणात्पूर्वं द्वितीयाया दि[15]नोदये ॥ ७८
नारीवृक्षनदीभूमिवह्निभ्रूणहनस्तथा । [16]कलुषीभवनं जा(या)ता ह्यतः सा कलुषा मता ॥ ७९
मधुकैटभयो रक्ते पुरा मग्ना तु मेदिनी । अष्टाङ्गुलाऽपवित्रा सा नारीणां तु रजो मलम् ॥ ८०

---

१ क. च. ज. झ. पावके । २ क. च. ज. झ. सेनानीः । ३ क. ख. च. ज. झ. सदा । ४ क. घ. ज. झ. कार्तिके । ५ क. च. ज. झ. कार्तिके । ६ क. ख. च. ज. झ. °प्रसादं । ७ ङ. °द्विशतांकु° । ८ ङ. झ. प्रयाति । ९ ङ. ब. °मुदैव व° । १० क. च. ज. झ. स्कन्द । ११ च. स्कन्द उवाच । ज. झ. गुह उवाच । १२ च. ज. झ. °ति स्कन्दव° । १३ च. ज. °सन्वृषभध्व° । १४ च. ज. महेश । झ. महादेव । १५ च. ज. झ. दिनेऽनघ । १६ ङ. ब. निर्मलीकरणं ।

नद्यः प्रावृण्मलाः सर्वा वह्वेरूर्ध्वं मशी मलम् । [*निर्यासमलिनो वृक्षाः सङ्गाः कृणहनो मलाः] ॥
कलुषाणि चरन्त्यस्यां तेनैषा कलुषा मता । देवर्षिपितृधर्माणां निन्दका नास्तिकाः शठाः ॥८२
तेषां सा[ह्यस्यां]वाङ्मलापूजा[त्पूता]द्वितीया तेन निर्मला।अनध्यायेषु शास्त्राणि पाठयन्ति पठन्ति च
सांख्यकास्तार्किकाःश्रौतास्तेषां शब्दापशब्दजात्। मलात्पूता द्वितीयायां ततोऽर्थे[वै]निर्मला च सा
अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा । पितृपितामहप्रेतसंचारात्प्रेतसंचरा ॥ ८५
प्रेतास्तु पितरः प्रोक्तास्तेषां तस्यां तु संचरः । पुत्रपौत्रैस्तु दौहित्रैः स्वधामन्त्रैस्तु पूजिताः ॥८६
श्राद्धदानमखैस्तृप्ता यान्त्यतः प्रेतसंचरा । कार्तिके च द्वितीयायां पूर्वाह्ने यममर्चयेत् ॥ ८७
भानुजायां नरः स्नात्वा यमलोकं न पश्यति। कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां तु शौनक[भामिनि]
यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेऽर्चितः । द्वितीयायां महोत्सर्गो नारकीयाश्च तर्पिताः ॥ ८९
पापेभ्यो विप्रमुक्तास्ते मुक्ताः सर्वनिबन्धनात् । अत्रासिताश्च संतुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ॥
तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः । अतो यमद्वितीयेयं त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ९१
तस्मान्निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो बुधैः । स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं पुष्टिवर्धनम् ॥ ९२
दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः। स्वर्णालंकारवस्त्राणि पूजासत्कारभामिनि[पूर्वकम्]
भोक्तव्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परम् । सर्वासु[वै तु]भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं बलवर्धनम्॥
ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां पूजितस्तर्पितो यमः । महिषासनमारूढो दण्डमुद्गरभृत्प्रभुः ॥ ९५
वेष्टितः किंकरैर्हृष्टैस्तस्मै यम्यात्मने नमः(?) । यैर्भगिन्यः सुवासिन्यो वस्त्रदानादितोषिताः॥९६
न तेषां वत्सरं यावत्कलहो न रिपोर्भयम् । धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधनम् ॥
व्याख्यातं सकलं पुत्र(सत्ये) सरहस्यं मयाऽनघ(घे) ॥ ९७
यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः संभोजितः प्रतितिथौ(पितृपतिः)स्वसृसौहृदेन ।
तस्यां स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति प्राप्नोति वित्तशुभसंपदमुत्तमां सः ॥ ९८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये यमद्वितीयामाहात्म्यं नाम चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ (३५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७८०४

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—
प्रबोधिन्याश्च माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् । मुक्तिदं तत्त्वबुद्धीनां शृणुष्व सुरसत्तम ॥ १
तावद्गर्जति सेनानीर्गङ्गा भागीरथी क्षितौ । यावन्नाऽऽयाति पापघ्नी कार्तिके हरिबोधिनी ॥ २
तावद्गर्जन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि च । यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्तिके॥३
अश्वमेधसहस्राणि(णां) राजसूयशतानि(तस्य) च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्याः फलं लभेत् ॥
दुर्लभं चैव दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये सचराचरे । तदपि प्रार्थितं विप्र ददाति प्रतिबोधिनी ॥ ५
ऐश्वर्यं संततिं ज्ञानं राज्यं च सुखसंपदः । ददात्युपोषिता विप्र हेलया हरिबोधिनी ॥ ६
मेरुमन्दरतुल्यानि पापान्युपार्जितानि च । एकेनैवोपवासेन दहते हरिबोधिनी ॥ ७

* इदमर्धं क. च. ज. झ. पुस्तकस्थम् ।

उपवासं प्रबोधिन्यां यः करोति स्वभावतः । विधिना नरशार्दूल यथोक्तं लभते फलम् ॥ ८
पूर्वजन्मसहस्रेषु पापं यत्समुपार्जितम् । जागरेण प्रबोधिन्यां दह्यते तूलराशिवत् ॥ ९
शृणु षण्मुख वक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम् ।[1]यस्य विज्ञानमात्रेण दुर्लभो न जनार्दनः ॥ १०
गीतं वाद्यं च नृत्यं च पुराणपठनं तथा । धूपो दीपश्च नैवेद्यः पुष्पगन्धानुलेपनम् ॥ ११
फलमर्घ्यं च श्रद्धा च दानमिन्द्रियसंयमः । सत्यान्वितं विनिद्रं च मुदायुक्तं क्रियान्वितम् ॥१२
साश्चर्यं चैव सोत्साहमालस्यादिविवर्जितम् । प्रदक्षिणादिसंयुक्तं नमस्कारपुरःसरम् ॥ १३
नीराजनसमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा । यामे यामे महाभाग कुर्वन्नीराजनं हरेः ॥ १४
एतैर्गुणैः समायुक्तं कुर्याज्जागरणं विभोः । एकाग्रमनसा यस्तु न पुनर्जायते भुवि ॥ १५
य एवं कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः । जागरं वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥ १६
पुरुषसूक्तेन यो नित्यं कार्तिके ह्यर्चयेद्धरिम् । वर्षकोटिसहस्राणि पूजितस्तेन केशवः ॥ १७
यथोक्तेन विधानेन पाञ्चरात्रोदितेन वै । कार्तिके त्वर्चयेन्नित्यं भुक्तिभागी भवेन्नरः ॥ १८
नमो नारायणायेति कार्तिके योऽर्चयेद्धरिम् । स मुक्तो नारकैर्दुःखैः पदं गच्छत्यनामयम् १९
हरेर्नामसहस्राख्यं नागराजस्य मोक्षणम् । कार्तिके पठते यस्तु पुनर्जन्म न विन्दति ॥ २०
युगकोटिसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च । द्वादश्यां कार्तिके मासि जागरी वसते दिवि ॥ २१
कुले तस्य च ये जाताः शतशोऽथ सहस्रशः । प्राप्नुवन्ति पदं विष्णोस्तस्मात्कुर्वीत जागरम् २२
कार्तिके पश्चिमे यामे स्तवगानं करोति यः । श्वेतद्वीपे तु वसते पितृभिः सह भामिनि(षण्मुख)॥
नैवेद्यदानं हरये कार्तिके दिनसंक्षये(?) । युगानि वसते स्वर्गे तावन्ति मुनिसत्तम ॥ २४
अक्षयं मुनिशार्दूल मालतीकमलार्चनम् । अर्चयेद्देवदेवेशं स याति परमं पदम् ॥ २५
कार्तिके शुक्लपक्षे तु कृत्वा ह्येकादशीं नरः । प्रातर्दत्त्वा शुभान्कुम्भान्प्रयाति मम(हरि)मन्दिरम् ॥

कार्तिकेय उवाच—

यदेतद्वचनं पुण्यं व्रतानां परमं व्रतम् । कर्तव्यं कार्तिके मासि भवता भीष्मपञ्चकम् ॥ २७
विधानं तस्य च फलं तथैव सुरसत्तम । कथयस्व प्रसादान्मे मुनीनां च पितामह ॥ २८

ईश्वर उवाच—

प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतवतां वर । भीष्मेणैतद्यतः प्राप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ २९
सकाशाद्वासुदेवस्य तेनोक्तं भीष्मपञ्चकम् । व्रतस्यास्य गुणान्वक्तुं कः शक्तः केशवादृते ॥ ३०
कार्तिके शुक्लपक्षे तु शृणु धर्मं पुरातनम् । वसिष्ठभृगुगर्गाद्यैश्चीर्णं कृतयुगादिषु ॥ ३१
अम्बरीषेण भोगाद्यैश्चीर्णं त्रेतायुगादिषु । ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः ॥ ३२
क्षत्रियैश्च तथा वैश्यैः सत्यशौचपरायणैः । दुष्करं सत्यहीनानामशक्यं बालचेतसाम् ॥ ३३
दुष्करं भैष्ममित्याहुर्न शक्यं प्राकृतैर्नरैः । यस्तत्करोति विप्रेन्द्र तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ३४
व्रतं चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनम् । अतो नरैः प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ३५
कार्तिकस्यामले पक्षे स्नात्वा सम्यग्विधानतः । एकादश्यां तु गृह्णीयाद्व्रतं पञ्चदिनात्मकम्॥३६
प्रातः स्नात्वा विशेषेण मध्याह्ने च तथा व्रती । नद्यां निर्झरगर्ते वा समालभ्य च गोमयम् ३७
यवव्रीहितिलैः सम्यक्पितॄन्संतर्पयेत्क्रमात् । स्नात्वा मौनं नरः कृत्वा धौतवासा दृढव्रतः ॥ ३८

---

[1] घ. °स्य मुक्ति° ।

भीष्मायोदकदानं च ह्यर्घ्यं चैव प्रयत्नतः । पूजा भीष्मस्य कर्तव्या दानं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ ३९
पञ्चरत्नं विशेषेण दत्त्वा विप्राय यत्नतः । वासुदेवोऽपि संपूज्यो लक्ष्मीयुक्तः सदा प्रभुः ॥ ४०
पञ्चके पूजयित्वा तु कोटिजन्मानि तुष्यति । यत्किंचित्क्रियते सर्वं पञ्चधा तु प्रकल्पयेत् ॥ ४१
संवत्सरव्रतानां च लभते सकलं फलम् । कृत्वा तूदकदानं तु तथाऽर्घ्यस्य च पूजनम् ॥ ४२
मन्त्रेणानेन यः कुर्यान्मुक्तिभागी भवेन्नरः । वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांकृत्यप्रवराय च ॥ ४३
अनपत्याय भीष्माय उदकं भीष्मवर्मणे । वसूनामवताराय शंतनोरात्मजाय च ॥
अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्मब्रह्मचारिणे ॥ ४४

इत्यर्घमन्त्रः ॥

अनेन विधिना यस्तु पञ्चकं तु समापयेत् । अश्वमेधसमं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः ॥ ४५
पञ्चाहमपि कर्तव्यं नियमं च प्रयत्नतः । नियमेन विना यत्र न भाव्यं वरवर्णिनि(ना) ॥ ४६
उत्तरायणहीनाय भीष्माय प्रददौ हरिः । उत्तरायणहीनोऽपि शुद्धिं लब्धं विना शुभः ॥ ४७
ततः संपूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिम् । अनन्तरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ४८
स्नापयेत जलैर्भक्त्या मधुक्षीरघृतेन च । तथैव पञ्चगव्येन गन्धचन्दनवारिणा ॥ ४९
चन्दनेन सुगन्धेन कुङ्कुमेनाथ केशवम् । कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गरुडध्वजम् ॥ ५०
अर्चयेद्रुचिरैः पुष्पैर्गन्धधूपसमन्वितैः । गुग्गुलं घृतसंयुक्तं दहेत्कृष्णाय भक्तिमान् ॥ ५१
दीपकं तु दिवा रात्रौ दद्यात्पञ्च दिनानि तु । नैवेद्यं देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत् ॥ ५२
एवमभ्यर्चयेद्देवं संस्मृत्य च प्रणम्य च । ॐ नमो वासुदेवायेति जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ५३
जुहुयाच्च घृताभ्यक्तैस्तिलव्रीहियवादिभिः । षडक्षरेण मन्त्रेण स्वाहाकारान्वितेन च ॥ ५४
उपास्य पश्चिमां संध्यां प्रणम्य गरुडध्वजम् । जपित्वा पूर्ववन्मन्त्रं क्षितिशायी भवेद्व्रती ॥ ५५
सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पञ्च दिनानि तु । विशेषोऽत्र व्रते ह्यस्मिन्यदन्यूनं शृणुष्व तत् ॥ ५६
प्रथमेऽह्नि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्व्रतैः(व्रती) । द्वितीये बिल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥ ५७
ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनः । कार्तिक्यां देवदेवस्य भक्त्या तद्गतमानसः ॥ ५८
अर्चित्वा तं हृषीकेशमेकादश्यां समासतः । निष्प्राश्य गोमयं सम्यगेकादश्यामुपावसेत् ॥ ५९
गोमूत्रं मन्त्रवद्भूयो द्वादश्यां प्राशयेद्व्रती । क्षीरं चैव त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि ॥ ६०
संप्राश्य कायशुद्ध्यर्थं लङ्घयित्वा चतुर्दिनम् । पञ्चमे दिवसे स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवम् ६१
भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् । पापबुद्धिं परित्यज्य ब्रह्मचर्येण धीमता ६२
मद्यं मांसं परित्यज्य मैथुनं पापकारिणः । शाकाहारेण मुन्यन्नैः कृष्णार्चनपरो[१] नरः ॥ ६३
ततो नक्तं समश्नीयात्पञ्चगव्यपुरःसरम् । एवं सम्यक्समाप्य(प्यं) स्याद्यथोक्तं[२] फलमाप्नुयात्६४
मद्यपो यस्तु यन्मध्ये जन्मतो मरणान्तिकम् । एतद्भीष्मव्रतं कृत्वा प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ६५
स्त्रीभिर्वा भर्तृवाक्येन(ण) कर्तव्यं धर्मवर्धनम् । विधवाभिश्च कर्तव्यं मोक्षसौख्यविवृद्धये ॥ ६६
सर्वकामसमृद्ध्यर्थं पुण्यार्थमपि पावके । नित्यस्नाने तथा दाने ये कार्तिकमुपासते ॥ ६७
वैश्वदेवश्च कर्तव्यो विष्णुध्यानपरायणैः । आरोग्यपुत्रदो वत्स महापातकनाशनः ॥ ६८

---

१ क. सनातनम् । २ क. 'क्तं व्रतमा' ।

कृष्ण उवाच—
तीर्थेषु कार्तिकीं कुर्यात्सर्वयत्नेन भामिनि । संवत्सरव्रतानां तु समाप्तिः कार्तिको मतः ॥ ६९
पापस्य प्रतिमा कार्या रौद्रवस्त्रादिभीषणा । खड्गहस्ता विनिष्क्रान्ता लोहदंष्ट्रा करालिनी ॥७०
तिलप्रस्थोपरि स्थाप्य कृष्णवस्त्राभिवेष्टिता । रक्तपुष्पकृतापीडा ज्वलत्काञ्चनकुण्डला ॥ ७१
संपूज्य परया भक्त्या धर्मराजस्य नामभिः । इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ७२
यदन्यजन्मनि कृतमिह जन्मनि वा पुनः । पापं प्रशममायातु तव पादप्रसादतः ॥ ७३
एवं संपूज्य विधिवत्प्रतिमां तां च काञ्चनीम् । कृत्वा पूजां यथाशक्त्या(क्ति) विप्राणां वेदवादिनाम्
प्रीतये देवदेवस्य कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः । ब्राह्मणाय प्रदातव्यं [+धर्मो मे प्रीयतामिति ॥ ७५
वाचकाय प्रदातव्यं यथाशक्त्या(क्ति) च दक्षिणाम् । दद्याद्धिरण्यगाश्चैव कृष्णो मे प्रीयतामिति
कृतकृत्यः स्थितो भूत्वा विरक्तः संयतो भवेत् । अन्येषामपि दातव्यं] स्वशक्त्या दानमुत्तमम्
शान्तचित्तो निराबाधः परं पदमवाप्नुयात् । नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ ७८
अष्टपादैकनयनः शङ्कुकर्णो महास्वनः । जटी द्विजिह्वस्ताम्राक्षो मृगराजतनुच्छदः ॥ ७९
चिन्तनीयो महादेवो यस्य रूपं न विद्यते । इदं भीष्मेण कथितं शरतल्पगतेन मे ॥ ८०
तदेतत्ते मयाऽऽख्यातं दुष्करं भीष्मपञ्चकम् । धन्यं पुण्यं पापहरं युधिष्ठिरमहाव्रतम् ॥
यत्कृत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८१
यद्भीष्मपञ्चकमिति प्रथितं पृथिव्यामेकादशीप्रभृति पञ्चदशीनिरुद्धम् ।
उत्पन्नभोजनपरस्य तदा निषेधस्तस्मिन्व्रते शुभफलं प्रददाति विष्णुः ॥ ८२
सूत उवाच—
एतत्सर्वाधिकं पुण्यं दुर्लभं भवते कलौ । इदं गुह्यं मयाऽऽख्यातं शास्त्रसारसमुच्चयम् ॥ ८३
कृष्ण उवाच—
सुराणां गोपितं सर्वं परं गुह्यं च मोक्षदम् । श्रुत्वा(तं) चैकपदे देवि अगम्यागमने रतः ॥ ८४
कन्याविक्री स्वसाविक्री उभयं तु वि(स्वस्त्विक्रयिणौ सर्वानेतांस्तु)मोचयेत् ॥ ८५
ईश्वर उवाच—
मोक्षदं च इदं शास्त्रं प्रकाश्यं नेतरे जने । श्रुत्वा चै(शृणोत्ये)कपदे यस्तु मोक्षं गच्छति मानवः॥
गोपनीयं प्रयत्नेन ये चापि त्यागिनो नराः । न तेषां कथ्यते पुण्यं सत्यं सत्यं च षण्मुख ॥
इत्येतत्सर्वमाख्यातं कार्तिकस्य तु यत्फलम् ॥ ८७
श्रीविष्णुरुवाच—
कथितं देवदेवेन पुत्राय हितकाम्यया । पितुस्तद्वाक्यमाकर्ण्य षण्मुखो हर्षनिर्भरः ॥ ८८
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे तं देवं जगदायुषम् । कृतकृत्या वयं जाताः श्रुत्वा कार्तिकजं फलम् ८९
अपरं नास्ति श्रोतव्यं प्राप्तं नो जन्मनः फलम् । माहात्म्यमेतदाकर्ण्य पूजयेद्यस्तु पाठकम् ॥९०
गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च विष्णुतुल्यो यतो हि सः । वाचके पूजिते यस्माद्विष्णुर्भवति पूजितः ॥ ९१
तस्मात्तं पूजयेन्नित्यं यदीच्छेत्सफलं श्रुतम् । धर्मशास्त्रं पुराणं च वेदविद्यादिकं च यत् ॥ ९२
पुस्तकं वाचकायैव दातव्यं धर्ममिच्छता । पुराणविद्यादातारो ह्यनन्तफलभोजिनः ॥ ९३

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ग. पुस्तकस्थः ।

यः पठेत इदं भक्त्या श्रुत्वा चैवावधारयेत् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ९४
धनं धान्यं यशः पुत्रानायुरारोग्यमेव च । माहात्म्यश्रवणादेव लभ्यते च न संशयः ॥ ९५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे भीष्मपञ्चकव्रतकथनं नाम पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ (३६)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७८९८

समाप्तमिदं कार्तिकमाहात्म्यम् ।

अथ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

श्रुतं कार्तिकमाहात्म्यं विशेषेण मया विभो । अधुना श्रोतुमिच्छामि मुक्तिदं कर्म चोत्तमम् ॥ १
श्रेष्ठा भक्तिस्तु का प्रोक्ता वद विश्वेश्वर प्रभो । येन विज्ञानमात्रेण नराः सुखमवाप्नुयुः ॥ २

महादेव उवाच—

तल्लीनचित्तः स पुमान्सा भक्तिः परमा मता । दया धर्मपरो नित्यं विष्णुधर्मेषु तत्परः ॥ ३
फलमूलजलाहारी शङ्खचक्रप्रधारकः । त्रिकालं पूजयेद्विष्णुं सा भक्तिः सात्त्विकी मता ॥ ४
उत्तमा सात्त्विकी प्रोक्ता राजसी चैव मध्यमा । कनिष्ठा तामसी चैव त्रिविधा सा प्रकीर्तिता ५
श्रीहरौ तु प्रकर्तव्या मुक्तिकामफलेप्सुभिः । अहंकारेण रूपेण दम्भमात्सर्यमेव च ॥ ६
ये कुर्वन्ति जना भक्तिं तामसी सा ह्युदाहृता । परस्योत्सादनार्थाय दम्भमुद्दिश्य चाथ वा ॥७
या भक्तिः क्रियते देवे तामसी सा प्रकीर्तिता । विषयान्प्रति संधार्य यश ऐश्वर्यमेव च ॥ ८
अर्चादावर्चयेद्यो मां पृथग्भावः स राजसः । कर्मक्षयार्थे कर्तव्या ब्राह्मणैर्ज्ञानतत्परैः ॥ ९
विष्णोर्ह्यात्मार्पणे बुद्धिः सा भक्तिः सात्त्विकी मता । अतो वै सर्वथा देवि संसेव्यः सर्वदा हरिः
तामसेनैव भावेन तामसत्वं हि लभ्यते । राजसत्वं राजसेन सात्त्विकेन तु सात्त्विकम् ॥ ११
वेदाध्यायरतः श्रीमान्रागद्वेषविवर्जितः । शङ्खचक्रधरो विप्रः सर्वदा शुचिरुच्यते ॥ १२
कर्मकाण्डप्रवृत्तो यः सर्वदा विष्णुनिन्दकः । निन्दकस्तज्जनानां च महाचाण्डाल उच्यते ॥ १३
वेदाध्यायरता नित्यं नित्यं वै यज्ञयाजकाः । अग्निहोत्ररता नित्यं विष्णुधर्मपराङ्मुखाः ॥
निन्दन्ति विष्णुभक्तांश्च वेदवाह्याः सुरेश्वरि ॥ १४

कुर्वन्ति शान्तिं विबुधाः प्रहृष्टाः क्षेमं प्रकुर्वन्ति पितामहाद्याः ॥
स्वस्ति प्रयच्छन्ति मुनीन्द्रमुख्या गोविन्दभक्तिं वहतां नराणाम् ॥ १५
शुभा ग्रहा भूतपिशाचयुक्ता ब्रह्मादयो देवगणाः प्रसन्नाः ॥
लक्ष्मीः स्थिरा तिष्ठति मन्दिरे च गोविन्दभक्तिं वहतां नराणाम् ॥ १६
[*गङ्गागयानैमिषपुष्कराणि काशी प्रयागः कुरुजाङ्गलानि ॥
तिष्ठन्ति देहे कृतभक्तिपूर्वं गोविन्दभक्तिं वहतां नराणाम् ॥] १७

*धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. °त्म्यं माघस्य च म°। २ झ. °ण नारायणम°। ३ झ. °क्रगदाधरम् । त्रि°। ४ झ. °य धनमैश्व°। ५ ड. म. वै । ६ झ. साधुनिन्दकः । ७ ज. °न्दकः सज्ज°। ८ ख. च. ज. झ. °ष्णुधर्मांश्च ।

एवमाराधयेद्विद्वान्भगवन्तं श्रिया सह । कृतकृत्यो भवेन्नित्यं स विप्रो नात्र संशयः ॥ १८
क्षत्रियो वाऽथ वैश्यो वा शूद्रो वा सुरसत्तमे । भक्तिं कुर्वन्विशेषेण मुक्तिं याति न संशयः॥१९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे विष्णुभक्तिमहिमकथनं नाम षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१२६॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७९१८

अथ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

शालग्रामशिलाशुद्धा मूर्तयः सन्ति भूतले । तासां चैव तु मूर्तीनां पूजने कतिधा स्मृताः ॥ १
ब्राह्मणैः कति पूज्यास्ताः क्षत्रियैर्वा सुरेश्वर । वैश्यैर्वाऽपि कथं शूद्रैः स्त्रीभिर्वाऽपि समादिश ॥

महादेव उवाच—

शालग्रामशिला पुण्या पवित्रा धर्मकारिणी । यस्या दर्शनमात्रेण ब्रह्महा शुध्यते नरः ॥ ३
तद्गृहं सर्वतीर्थानां प्रवरं श्रुतिनोदितम् । यत्रेयं सर्वदा मूर्तिः शालग्राममयी शुभा ॥ ४
ब्राह्मणैः पञ्च पूज्यास्ताश्चतस्रः क्षत्रियैस्तथा । वैश्यैश्च तिस्रः संपूज्या एका शूद्रेण यत्नतः ॥ ५
तस्याः पूजनमात्रेण शूद्रो मुक्तिमवाप्नुयात् । अनेन क्रमयोगेण ये नराः पूजयन्ति वै ॥ ६
भोगान्सर्वांस्तु ते भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । इयं सा महती मूर्तिः सर्वदा पापहारिणी
कैवल्यफलदा देवि जायते पूजनेन सा । तत्र गङ्गा च यमुना गोदावरी सरस्वती ॥ ८
तिष्ठन्त्येषा शिला यत्र सर्वं तत्र न संशयः । किमत्र बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने ॥ ९
पूजनं मनुजैः सम्यक्कर्तव्यं मुक्तिमिच्छुभिः । भक्तिभावेन देवेशि येऽर्चयन्ति जनार्दनम् ॥ १०
तेषां दर्शनमात्रेण ब्रह्महा शुध्यते जनः । दासभावेन यः शूद्रः स्वर्चनं कुरुते सदा ॥ ११
तस्य पुण्यं न जानाति ब्रह्मा चापि सुरेश्वरः । दासभावेन यो विप्रो हरिमर्चयते सदा ॥ १२
एकविंशत्कुलं तेन तारितं शतजन्मसु । शङ्खचक्राङ्कितो यस्तु विप्रः पूजनमाचरेत् ॥ १३
पूजितं तु जगत्सर्वं तेन विष्णुप्रपूजनात् । पितरः संवदन्त्येतत्कुलेऽस्माकं तु वैष्णवाः ॥ १४
ये स्युस्तेऽस्मान्समुद्धृत्य नयन्ते विष्णुमन्दिरम् । स एव दिवसो धन्यो धन्या माताऽथ बान्धवाः
पिता तस्य च वै धन्यो यस्तु विष्णुं समर्चयेत् । सर्वे धन्यतमा ज्ञेया विष्णुभक्तिपरायणाः॥१६
तेषां दर्शनमात्रेण महापापात्प्रमुच्यते । उपपातकानि सर्वाणि महान्ति पातकानि च ॥ १७
तानि सर्वाणि नश्यन्ति वैष्णवानां च दर्शनात् । पावका इव दीप्यन्ते विष्णुपूजारता नराः॥१८
[*विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो मेघेभ्य इव चन्द्रमाः । आर्द्रं शुष्कं लघु स्थूलं वाङ्मनःकर्मभिः कृतम्] ॥
महापापानि नश्यन्ति वैष्णवानां समर्चनात् । प्रमादिकं च यत्पापं ज्ञानाज्ञानकृतं च यत् ॥२०

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज झ. फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ क. ख. ज. झ. फ. सदा । २ क. ख. ज. झ. तस्या दर्शन° । ३ ङ. शुद्धो । ४ क. ख. झ. °र्वास्त्वत्र भु° । ५ क. ख. ज. झ. °णी । कैलासाद्यं फलं दे° । फ °णी । कलौ सद्यः फलं देवि जायते पूजनाद्यतः । त° । ६ फ. °व्यं भुक्ति° । ७ क. ख. ज. झ. जानन्ति ब्रह्माद्याश्च सुरेश्वरि । दा° । ८ क. ख. ज. झ. विष्णोः । ९ क. ख. ज. झ. फ. °वाः । तत्कुलं तारितं तैस्तु यावदाभूतसंप्लवम् । १० ज. विधिम° । ११ क. ख. ज. झ. फ. °न्यो धन्या वै सुहृदस्तथा । स° । १२ क. ख. ज. झ. फ. °म् । तत्सर्वं नाशमायाति वैष्णवानां च दर्शना° ।

तत्सर्वं नाशमायाति वैष्णवैः सह भाषणात् । निष्पापास्त्रिदिवं यान्ति पापिष्ठा यान्ति शुद्धताम्
दर्शनादेव साधूनां सत्यं तुभ्यं मयोदितम् । संसारकर्दमालेपप्रक्षालनविशारदः ॥
पावनः पावनानां च विष्णुभक्तो न संशयः ॥ २२

*श्रीमहादेव उवाच—

प्रत्यहं विष्णुभक्ता ये स्मरन्ति मधुसूदनम् । ते तु विष्णुमया ज्ञेया विष्णुस्ते वै न संशयः ॥२३
नवनीलघनश्यामं नलिनायतलोचनम् । शङ्खचक्रगदापद्मधरं पीताम्बरावृतम् ॥ २४
कौस्तुभेन विराजन्तं वनमालाधरं हरिम् । उल्लसत्कुण्डलज्योतिःकपोलवदनश्रिया ॥ २५
विराजितं किरीटेन वलयाङ्गदनूपुरैः । प्रसन्नवदनाम्भोजं चतुर्बाहुं श्रियाऽन्वितम् ॥ २६
एवं ध्यायन्ति ये विष्णुं भक्तियुक्ताश्च पार्वति । ते विप्रा विष्णुरूपाश्च वैष्णवास्ते न संशयः २७
तेषां दर्शनमात्रेण भक्त्या वा भोजनेन वा । पूजनेन च देवेशि वैकुण्ठं लभते ध्रुवम् ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे शालग्रामशिलापूजनमाहात्म्यकथनं नाम सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७९४६

अथाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

अनेन्तवासुदेवस्य कीदृशं स्मरणं स्मृतम् । यच्छ्रुत्वा न पुनर्मोहं प्राप्नुयान्मानवः क्वचित् ॥ १

महादेव उवाच—

दृष्ट्वा तत्त्वेन देवेशि स्मराम्येनं तु नित्यशः । तृषातुरो यथैवाम्भस्तद्वद्विष्णुं स्मराम्यहम् ॥ २
हिमेनाऽऽकुलितं विश्वं स्मरत्यग्निं यथा तथा । स्मरन्ति सततं विष्णुं पितृदेवर्षिमानवाः ॥ ३
पतिव्रता यथा नारी पतिं स्मरति नित्यशः । तथा स्मरामि देवेशि विष्णुं विश्वेश्वरेश्वरम् ॥ ४
भयार्तः शरणं यद्वदर्थलोभी यथा धनम् । पुत्रकामो यथा पुत्रं तथा विष्णुं स्मराम्यहम् ॥ ५
[+दूरस्थोऽपि यथा गेहं चातको मघवानं (जलदं) यथा । ब्रह्मविद्यां ब्रह्मविदस्तथा विष्णुं
स्मराम्यहम्] ॥ ६
हंसा मानसमिच्छन्ति ऋषयः स्मरणं हरेः । भक्ताश्च भक्तिमिच्छन्ति तथा विष्णुं स्मराम्यहम् ७
वैष्णवाश्च यथा भक्तिं पशवश्च यथा तृणम् । धर्ममिच्छन्ति वै सन्तस्तथा विष्णुं स्मराम्यहम् ८
यथा व्यसनिनो मारं तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । प्राणिनां वल्लभो देहो यत्र आत्माऽवतिष्ठते ९
आयुर्वाञ्छन्ति वै जीवास्तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । भ्रमराश्च यथा पुष्पं चक्रवाका दिवाकरम् ॥
यथाऽऽत्मवल्लभा भक्तिं तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । अन्धेनाऽऽकुलिता लोका दीपं वाञ्छन्ति वै यथा
तथैव पुरुषा लोके स्मरणं केशवस्य च । यथा श्रमार्तो विश्रामं निद्रां व्यसनिनो यथा ॥ १२

---

* इदमधिकम् । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ज. झ. फ. °ति दर्शनाद्वैष्णवस्य च । नि° । २ ङ. °नन्तं वा° । ३ फ. °नर्देहो मानुषाणां च जायते । स° । ४ क. ख. ज. झ. लोकेशं ।

यथाऽऽलस्योज्झिता विद्यां तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । मातङ्गाः पार्वतीं भूमिं सिंहा वनगजादिकम्
तथैव स्मरणं विष्णोः कर्तव्यं पापभीरुभिः । सूर्यकान्तरवेर्योगाद्वह्निस्तत्र प्रजायते ॥ १४
एवं वै साधुसंयोगाद्धरौ भक्तिः प्रजायते । शीतरश्मिशिला यद्वच्चन्द्रयोगादपः स्रवेत् ॥ १५
एवं वैष्णवसंयोगाद्भक्तिर्भवति शाश्वती । कुमुद्वती यथा सोमं दृष्ट्वा पुष्पं विकाशते ॥ १६
तद्वद्देवे कृता भक्तिर्मुक्तिदा सर्वदा नृणाम् । यथा नलाया[लस्य]संत्रस्ता भ्रमरी स्मरणं चरेत्॥
तेन स्मरणयोगेन नला[ल]सारूप्यतामियात् । गोपीभिर्जारवुद्ध्या च विष्णोश्च स्मरणं कृतम् ॥
ताश्च सायुज्यतां नीतास्तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । केऽपि वै दुष्टभावेन च्छद्मभावेन केचन ॥१९
के चापि लोभभावेन निःस्पृहाश्चैव केचन । भक्त्या वा स्नेहभावेन द्वेषभावेन वा पुनः ॥ २०
केऽपि स्वामित्वभावेन बुद्ध्या वा बुद्धिपूर्वकैः[कम्] । येन केनापि भावेन चिन्तयन्ति जनार्दनम्
इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । अहो विष्णोश्च माहात्म्यमद्भुतं लोमहर्षणम्॥
यदृच्छयाऽपि स्मरणं त्रिधा मुक्तिप्रदायकम् । न धनेन समृद्धेन न वै विपुलया धिया ॥ २३
एकेन भक्तियोगेन समीपे दृश्यते क्षणात् । सांनिध्येऽपि स्थितो दूरे नेत्रयोरञ्जनं यथा ॥ २४
भक्तियोगेन दृश्येत भक्तैश्चैव सनातनः । इदं तत्त्वमिदं तत्त्वं मोहितो देवमायया ॥ २५
भक्तितत्त्वं यदा प्राप्तं तत्त्वं विष्णुमयं तदा । इन्द्राद्यैरमृतं प्राप्तं सुखार्थं शृणु सुन्दरि ॥ २६
तथाऽपि दुःखितास्ते वै भक्त्या विष्णोर्यथा[या]विना । भक्तिमेवामृतं प्राप्य पुनर्दुःखं न चाऽऽप्नुयात्
वैकुण्ठाख्यं पदं प्राप्य मोदते विष्णुसंनिधौ । वारि त्यक्त्वा यथा हंसः पयः पिबति नित्यशः२८
एवं धर्मान्परित्यज्य विष्णोर्भक्तिं समाश्रयेत् । तोयं बद्ध्वा तु वस्त्रेण कृतं कार्यं कथं भवेत् २९
प्राप्य देहं विना भक्तिं क्रियते स वृथाश्रमः । विष्णुभक्तिं विना धर्मानुपादिशन्ति ये जनाः ३०
ते पतन्ति सदा घोरे नरके नात्र संशयः । बाहुभ्यां सागरं तर्तुं यद्वन्मूर्खोऽभिवाञ्छति ॥ ३१
संसारसागरं तद्वद्विष्णुभक्तिं विना नरः । विष्णुभक्तिं च रक्षन्ति कर्मणा यात्यते यदि[?]॥ ३२
अकिंचनः स्पृहायुक्तो मेरौ धत्ते यथा स्पृहाम् । तव[विष्णु]भक्तौ तथा देवि मया हि क्रियते स्पृहा
जन्मान्तरे हि सा भक्तिर्मामकीह करोति हि(?) । वह्निर्यथैव स्वल्पोऽपि दहते विविधं वनम् ॥३४
तद्वद्देवे तु सा भक्ती रेणुमात्रा कृता यथा । शतैश्च श्रूयते भक्तिः सहस्रैरपि बुध्यते ॥ ३५
तेषां मध्ये तु देवेशि भक्तो ह्येकः प्रजायते । बुद्धिं परेषां दास्यन्ति लोके बहुविधा जनाः ॥३६
स्वयमाचरते सोऽपि नरः कोटिषु दृश्यते । पूजया ह्स्यते भक्तिर्जपेन परिहास्यते ॥ ३७
एवंभावो हि देवेशि भक्तिस्तेनैव गृह्यते । सागरे च यथा पोतः कूपे द्रोणोपवेशनम् ॥ ३८
यस्य भावो हि तद्वच्च भक्तिः सा तेन गृह्यते । मूले सिक्तस्य वृक्षस्य पत्रं शाखा प्रदृश्यते ॥ ३९
भजनादेव भो देवि फलमग्रे प्रतिष्ठितम् । पानीयहारिणा यद्वद्धटे चित्तं प्रदीयते ॥ ४०
तद्वद्देवे हरौ चित्तं धृत्वा मोक्षमवाप्नुयात् । शैशवे च यथा माता गुडं स्तोकं ददाति वै ॥ ४१
पुनर्याचति वै बालो गुडं वै लोभकारणात् । नीरे नीरं यथा क्षिप्तं दुग्धे दुग्धं घृते घृतम् ॥४२
तद्वद्भेदं न पश्यन्ति विष्णुभक्तिप्रसादतः । भानुः सर्वगतो यद्वद्वह्निः सर्वगतो यथा ॥ ४३
भक्तिस्थितस्तथा भक्तः कर्मभिर्नैव बाध्यते । अजामिलः स्वधर्मं च त्यक्त्वा पापमथाऽऽचरत्४४

१ क. ज. फ. °गान्मुक्ति° । २ फ. °न यथा विष्णुः प्रसीदति । सां° । ३ ङ. पटी । ४ ङ. ञ. °की यत्करो° । झ. °की या क° । ५ फ. °ते । समाधियोगाच्च बहिः सा भक्तिः केन गृ° । ६ च. ञ. ढ. वध्यते ।

पुत्रं नारायणं स्मृत्वा भक्तिं वै प्राप्तवान्ध्रुवम् । दिवा रात्रौ च ये भक्ता नाममात्रोपजीविनः४५
वैकुण्ठवासिनस्ते वै तत्र वेदा हि साक्षिणः । अश्वमेधादियज्ञानां फलं स्वर्गेऽपि दृश्यते ॥ ४६
तत्फलं तु समग्रं वै भुक्त्वा वै संपतन्ति न। विष्णुभक्तास्तथा देवि भुक्त्वा भोगान्ह्यनेकशः४७
वैकुण्ठं प्राप्य नो तेषां पुनरागमनं कदा । विष्णुभक्तिः कृता येन विष्णुलोके वसत्यसौ ॥ ४८
दृष्टो ह्यन्तो हि नो तस्य विष्णुभक्तिप्रसादतः। ग्रावामो[णो]जलमध्यस्था शत[जलं]पार्श्वे न विद्यते
विना जलं सोमकान्तिर्वि(न्तो वि)ष्णुभक्तस्य मानसम् । दर्दुरो वसते नीरे षट्पदो हि वनान्तरे
गन्धं वेत्ति कुमुद्वत्या भक्त्या भक्तस्तथा हरेः(रिम्) । गङ्गातटे वसन्त्येक एके वै शतयोजनम्५१
कश्चिद्गङ्गाफलं वेत्ति विष्णुभक्तिं परस्तथा । कर्पूरागरुभारं हि उष्ट्रो वहति नित्यशः ॥ ५२
मध्यगन्धं न जानाति तथा विष्णुवहिर्मुखः । [*मृगाः शालं हि जिघ्रन्ति कस्तूरीगन्धमिच्छवः
स्वनाभिस्थं न जानन्ति तथा विष्णुवहिर्मुखाः] । उपदेशो हि मूर्खाणां यथा वै नगनन्दिनि५४
तथैवं चान्यभक्तानामुपदेशो निरर्थकः । अहिना च पयः पीतं तत्पयो हि विषायते ॥ ५५
तथैव चान्यभक्तानामुपदेशो विषायते । चक्षुर्विना यथा दीपं यथा दर्पणमेव च ॥ ५६
समीपस्थं न पश्यन्ति तथा विष्णुं वहिर्मुखाः । पावको हि यथा धूमैर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ५७
यथोल्वेनाऽऽवृतो गर्भो देहे कृष्णस्तथाऽऽवृतः । दुग्धे सर्पिः स्थितं यद्वत्तिले तैलं तु सर्वदा५८
चराचरे तथा विष्णुर्दृश्यते नगनन्दिनि । एकसूत्रे मणिगणा धार्यन्ते वहवो यथा ॥ ५९
एवं ब्रह्मादयोऽपीह संप्रोता विष्णुचिन्मये । यथा काष्ठे स्थितो वह्निर्मथनादेव दृश्यते ॥ ६०
एवं सर्वगतो विष्णुर्ध्यानादेव प्रदृश्यते । आदिरेको भवेद्दीपस्तस्माज्जाताः सहस्रशः ॥ ६१
एवमेकः स्थितो विष्णुः सर्वं व्याप्य जगत्त्रये । यथा सूर्योदये ज्योतिः पुष्करे तिष्ठते सदा ॥
दृश्यते बहुधा नीरे लोके विष्णुस्तथा हि सः । मारुतः प्रकृतिस्थोऽपि नानागन्धवहः सदा६३
ईश्वरः सर्वजीवस्थो भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् । शर्कराविषसंयोगान्नीरं भवति यादृशम् ॥ ६४
स भूत्वा तादृशो ह्यात्मा कर्मणा फलमश्नुते । उर्वी च नीरसंयोगान्नानावृक्षा तु जायते ॥ ६५
प्रकृतेर्गुणसंयोगान्नानायोनिषु जायते । गजे वै मशके चैव देवे वा मानुषेऽपि वा ॥ ६६
नाधिको न च वै न्यूनो दृष्टो देहे स निश्चलः। ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्ता ये चात्र भुवि जन्तवः+६७
तेषु सर्वेषु दृश्येत जले चन्द्रमसो यथा । सच्चिदानन्दः स शिवः स महेशो हि दृश्यते ॥ ६८
स वै विष्णुस्तथा प्रोक्तः सोऽहं सर्वगतो यथा । वेदान्तवेद्यः सर्वेशः कालातीतो ह्यनामयः६९
एवं मां वेत्ति यो देवि स भक्तो नात्र संशयः। एको हि बहुधा ज्ञेयो वहुधाऽप्येक एव सः७०
नामरूपविभेदेन जल्प्यते वहुधा भुवि । चक्षुषा न रवेर्ज्योतिर्भानुना चक्षुरेधते ॥ ७१
परमात्मा तथा चाऽऽत्मा प्रतिदेहं तु सर्वदा । घटे घटे यथाऽऽकाशस्तस्मिन्भग्ने यथा स्थितः ॥
रूपे रूपे तथाऽऽत्मा हि भग्ने तस्मिन्सुनिश्चलः । यथा काष्ठमयं रूपं पतते प्रभुणा विना ॥ ७३
कृमिमेदोमयो देहो भ्रश्यते चाऽऽत्मना विना । हेम्नो भवन्ति वर्णाश्च वह्निना यान्ति पूर्ववत् ॥

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. पुस्तकस्थः। + एतदग्रे क. ख. ज. फ. पुस्तकेषु 'देवा यक्षास्तथा नागा गन्धर्वाः किंनरादयः' इत्यर्धमधिकम् ।

१ क. ख. ज. °व विष्णुभक्तोर्हि उपदेशो बहिर्मुखे । अ° । २ क. ख. ज. फ. °क्तानां विष्णुभक्तिर्विषा° । ३ ङ. °कृतिर्गु° । ४ क. ख. ज. फ. हरिः । ५ फ. सर्वेषां ।

तद्भक्तिबाः प्रपद्यन्ते भक्त्या वै पूर्वसत्तमाम् । सुवर्णेनाऽऽवृतं सूर्यं मूढो मन्येत निष्प्रभम् ॥ ७५
तथाऽज्ञानधियो मूढा जानन्ति न तमीश्वरम् । निर्विकल्पं निराकारं वेदान्तैः परिपठ्यते ॥ ७६
निराकाराच्च साकारं स्वेच्छया च प्रकाशते । तस्मात्संजातमाकाशं निःशब्दं गुणवर्जितम् ॥७७
आकाशान्मारुतो जातः सशब्दं च तदाऽभवत् । तस्मात्प्रजायते ज्योतिर्ज्योतिषश्चाभवज्जलम् ॥
तज्जले स्वर्णगर्भश्च विराट्स्तु विश्वरूपधृक् । तस्य नाभिसरोजे च ब्रह्माण्डानां च कोटयः ॥ ७९
प्रकृतिः पुरुषस्तस्मान्निर्भिन्नं तु त्रिधा जगत् । तयोर्द्वयोश्च संयोगात्तत्त्वयोगोऽभ्यजायत ॥ ८०
सात्त्विको विष्णुसंभूतिर्ब्रह्मा वै राजसः स्मृतः । शिवस्तु तामसः प्रोक्त एभिः सर्वं प्रवर्तितम् ॥
एषा ब्राह्मी स्थितिर्लोके कर्मबीजानुसारतः । तथा संहरते विष्णुः सर्वल्लोकानशेषतः ॥ ८२
तिष्ठत्यसौ तदा तत्र भगवान्विष्णुरव्ययः । एवं सर्वगतो विष्णुरादिमध्यान्त एव च ॥ ८३
अविद्यया न जानन्ति लोका वै कर्मनिश्चिताः । वर्णोचितानि कर्माणि यः कालेषु प्रकारयेत्८४
तत्कर्म विष्णुदेवत्वं न हि गर्भस्य कारणम् । वेदान्तशास्त्रं मुनिभिः सर्वदैव विचार्यते ॥ ८५
ब्रह्मसारमिदं दे(तेऽ)हं यत्त्वहं परिकीर्तये । शुभाशुभस्य कार्यं च कारणं मन एव हि ॥ ८६
मनसा शुध्यते सर्वं तदा ब्रह्म सनातनम् । मन एव सदा बन्धुर्मन एव सदा रिपुः ॥ ८७
मनसा तारिताः केचिन्मनसा पातिताश्च के । पश्य सर्वपरित्यागी याति कर्म तथाऽऽचरन् ॥८८
एवमेव कृतं [*कर्म दृश्यते गजदन्तवत् । आकल्पं तु कर्म कुर्व]न्कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ८९
पद्मपत्रं यथा नीरल्लेशैरपि न लिप्यते । अग्निरश्मौ यथा क्षिप्तो मुक्त्या च किं प्रयोजनम् ॥ ९०
यदा भक्तिरसो ज्ञानी न मुक्ती रोचते तदा । योगैरष्टविधैर्विष्णुर्न प्राप्यश्चेह जन्मनि ॥ ९१
भक्त्या वा प्राप्यते विष्णुः सर्वदा सुलभो भवेत् । वेदान्तैः प्राप्यते ज्ञानं ज्ञानेन ज्ञेयमेव च९२
तत्तु ज्ञेयं यदा प्राप्तं तदा शून्यमिदं जगत् । स्वेनैन प्राप्यते विष्णुर्योगैरष्टविधैश्च किम् ॥ ९३
सर्वेषामेव भावानां भावशुद्धिः प्रशस्यते । आलिङ्ग्यते यथा कान्ता यथा भावस्तथा फलम्९४
उपानद्युक्तपादो हि वेत्ति चर्मवतीं महीम् । बुद्धिर्यथाविधा यस्य तद्वच्च मन्यते जगत् ॥ ९५
दुग्धेन सिक्तो निम्बोऽपि कटुभावं न तु त्यजेत् । प्रकृतिं यान्ति भूतानि ह्युपदेशो निरर्थकः९६
छित्त्वा वै सहकारं च फलं पत्रं कथं लभेत् । इन्द्रियाणां सुखार्थेन वृथा जन्म कथं नयेत् ॥९७
[+छित्त्वा कर्पूरखण्डानि कोद्रवाणां च रक्षणम् । सुखेच्छया चेन्द्रियाणां तथा जन्म कथं भवेत् ॥
सौवर्णलाङ्गले भूमिरर्कतलस्य हेतवे । इन्द्रियाणां सुखार्थेन वृथा जन्म कथं नयेत्] ॥ ९९
स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां हि पच्यते वृषलं(!) यथा । *दह्यते चागदस्तद्वद्वृथा जन्म कथं भवेत् १००
निधानं च गृहे क्षिप्त्वा शुनः सेवां कथं चरेत् । त्यक्त्वा वैकुण्ठनाथं तमन्यमार्गे कथं रमेत्१०१
भक्तिहीनैश्चतुर्वेदैः पठितैः किं प्रयोजनम् । श्वपचो भक्तियुक्तस्तु त्रिदशैरपि पूज्यते ॥ १०२
स्वकरे कङ्कणं बद्ध्वा दर्पणैः किं प्रयोजनम् । ब्रह्मरुद्रादिभिर्देवैर्दत्तैश्वर्याः स्वसेवकाः ॥ १०३
अर्पितं नैव गृह्णन्ति प्रभोश्चैव तु किंचन+ । अकिंचनाय भक्ताय दातुं नालं गतो वशे ॥ १०४

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । * दुह्यतेऽजागल इति स्यादिति भाति । + एतदग्रे फ. पुस्तके 'लक्ष्मीर्यस्य गृहे दासी प्रभुत्वं किं तु वर्ण्यते' इत्यर्धमधिकम् ।

---

१ क. ज. म. भक्त्या । २ ज. भुक्ती । ३ ङ. म. कुलेन । फ. उल्केन । ४ फ. च निम्बे यत्नं कथं चरेत् । ५ म. 'तेऽजाग' । ६ फ. चिन्तया ।

निःशरीरस्य कृष्णस्य तत्र ध्यानं कथं भवेत् । साकारं वहवो दृष्ट्वा गता भक्ताश्च तत्पदम्१०५
पूजा भक्तिः कथं शून्ये साकारे कथ्यते बुधैः । शून्यमार्गे कथं याति आधारेण विना नरः१०६
साकारो यः स्वयं स्वामी निराकारः स वै प्रभुः। साकारो(रे)हि सुखं चैव निराकारे न दृश्यते
सेवारसश्च साकारे निराकारे न वै रसः । साकारेण निराकारो ज्ञायते स्वयमेव हि ॥ १०८
हरिस्मृतिप्रसादेन रोमाञ्चिततनुर्यदा । नयनानन्दसलिलं मुक्तिर्दासी भवेत्तदा ॥ १०९
वाण्या च यत्कृतं पापं कीर्तनात्तद्विनश्यति । मनसा यत्कृतं पापं स्मरणात्तद्विनश्यति ॥ ११०
कर्मणा यत्कृतं पापं तत्कथं तु विनश्यति । पूजादानव्रतैस्तीर्थैर्जपहोमैस्त्व(स्त) दर्पितैः ॥ १११
निजधर्मं परित्यज्य तपो घोरं कथं चरेत् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ११२
विधिं संत्यज्य शास्त्रीयं तपो घोरं कथं चरेत् । आश्रमेण विना मूढो नैव सिद्धिमवाप्नुयात्११३
ब्रह्मणा निर्मिता वर्णाः स्वे स्वे धर्मे नियोजिताः । स्वधर्मेणाऽऽगतं द्रव्यं शुक्लद्रव्यं तदुच्यते ॥
शुक्लद्रव्येण यद्दानं दीयते श्रद्धयाऽन्वितम् । स्वल्पेनापि महत्पुण्यं तस्य संख्या न विद्यते॥११५
नीचसङ्गेन यद्द्रव्यमानीतं गृहकर्मसु । तेन द्रव्येण यद्दानं कृतं वै मनुजादिभिः ॥ ११६
तत्फलं न भवेत्तेषां नैव ते पुण्यभागिनः । लीलया कुरुते कर्म इन्द्रियाणां सुखेच्छया ॥ ११७
तादृशीं योनिमाप्नोति मूढो हि ज्ञानदुर्बलः । इह यत्कुरुते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते ॥ ११८
पुण्यमाचरतः पुंसो न हि दुःखं प्रजायते । तदा तापो न कर्तव्यस्तत्कर्म पूर्वदेहजम् ॥ ११९
पापमाचरतः पुंसो जायते दुःखमेव च । न कर्तव्यस्तदा हर्षः सुखे तत्र सुरेश्वरि ॥ १२०
रज्जुवद्धाश्च पशवः प्रभुणा स्वेच्छया यथा । नीयन्ते कर्मवन्धेन मनुजा अपि भूतले ॥ १२१
शाखामृगो वनचरो व्रजत्यथ गृहे गृहे । एवं च कर्मणा जीवा नीयन्ते सर्वयोनिषु ॥ १२२
क्रीडार्थं कन्दुको यद्वत्प्रेर्यते प्रभुणेच्छया । कर्मणा वा तथा जन्तुर्नीयते सुखदुःखयोः ॥ १२३
वलेच्छाकर्मभिर्वद्धो न शक्तो वन्धनिग्रहे । देवा वै कर्मभिर्वद्धा ऋषयश्च तथा परे ॥ १२४
कैलासे रुद्रदेहस्था भुजंगा विषभाजिनः । असमर्थाः सुधां भोक्तुं कर्मयोनिर्वलीयसी ॥ १२५
निरवद्यदेहदाता बुधैः सूर्यो हि कथ्यते । तद्रथे सारथिः पङ्गुः कर्मयोनिर्वलीयसी ॥ १२६
इन्द्रद्युम्नो हि राजर्षिर्गजत्वं कर्मणा गतः । समर्थस्वामिना तस्मिन्कर्मयोनिर्वृथा कृता ॥ १२७
रुद्रब्रह्मादयो देवा मानवाश्चासुराश्च ये । ते सर्वे कर्मवद्धाश्च विचरन्ति महीतले ॥ १२८
कर्माधीनं जगत्सर्वं विष्णुना निर्मितं पुरा । तत्कर्म केशवाधीनं रामनाम्ना विनश्यति ॥ १२९
सर्वत्रापि स्थितं तोयं मुक्तिदे तु सितासिते। एवमाचरतां कर्म मुक्तिदं केशवार्चनम् ॥ १३०
इन्द्रियाणां सुखार्थाय यः कर्म मनसाऽऽचरेत् । अहंकृतेन मन्येत केवलं देहमेव हि ॥ १३१
मनसा संस्मरञ्जन्तुः प्रायश्चित्तं समाचरेत् । स पूर्वकर्मभोक्ता च अग्रे कर्म न वर्धते ॥ १३२
प्रशंसन्ति ग्रहान्केचित्केचित्प्रेतपिशाचकान् । केचिद्देवान्प्रशंसन्ति ह्योषधीः केचिदूचिरे ॥ १३३
केचिन्मन्त्रं च सिद्धिं च केचिद्बुद्धिं पराक्रमम् । उद्यमं साहसं धैर्यं केचिन्नीतिं वलं तथा॥१३४
अहं कर्म प्रशंसाभिः(मि) सर्वे कामा(कर्मा) नुवर्तिनः । इति मे निश्चिता बुद्धिः कथ्यते पूर्वसूरिभिः

१ फ. °प्रमोदे° । २ ञ. °होमैः स्वदार्पितः । नि° । ३ फ. °ज्य परधर्मेषु ये रताः । स्व° । ४ च. °योः । प्रारब्धक° ।
५ च. °गा वायुभोजि° । ६ ज. निरामदेहदाता यो बु° । ७ ज. °देवमे° । ८ च. °रन्विष्णुं प्रा° । ९ झ. ञ. °शंसन्ति स° ।
१० झ. ञ. अत्र ।

यदा पुण्यमयो जन्तुः पापं किंचिन्न विद्यते । ज्ञानं हि द्विविधं चैव तदा पुण्यं सुखं भवेत् १३६
पापं पुण्यं समं यस्य तदा कर्मतनुं लभेत् । समयोगं यदा द्वंद्वं तदाऽऽनन्दपदं व्रजेत् ॥ १३७
वाह्ये सर्वपरित्यागो मनसा संस्पृहा भवेत् । तद्वृथाऽऽचरितं तस्य तेन तत्पापभोगिनः ॥ १३८
वाह्ये करोति कर्माणि मनसा निस्पृहो भवेत् । त्यागोऽसौ मध्यमो ज्ञेयो न तु पूर्णफलं लभेत् ॥
वाह्येऽन्तरे परित्यज्य बुद्ध्या शून्यावलम्बनम् । त्यागः स उत्तमो ज्ञेयो योगिनामपि दुर्लभः ॥
क्रोधात्सर्वं त्यजन्त्येके केचिद्वा दत(तद्) भावतः । कष्टात्सर्वं त्यजन्त्येके त्यागाः सर्वे तु मध्यमाः
स्वबुद्ध्या श्रद्धया युक्तैर्न क्रोधादिवशं गतैः । [*यैरेवं त्यज्यते सर्वं त्यागास्त उत्तमाः स्मृताः॥
योगाभ्यासरतो देही योगपारे न वै गतः] । कर्मणा चालितो वाऽपि सुगतिं याति मानवः ॥
शुचीनां श्रीमतां गेहे श्रीमतां योगिनामपि । योगाद्भ्रष्टस्तु जायेत कुले वा द्विजपूर्वके ॥ १४४
स्वल्पेनैव तु कालेन पूर्णं योगं च विन्दति । चिदानन्दपदं गच्छेद्योगभक्तिप्रसादतः ॥ १४५
पङ्केनैव यथा पङ्कं रुधिरं रुधिरेण वै । हिंसया कर्मणा कर्म कथं क्षालयितुं क्षमः ॥ १४६
हिंसाकर्ममयो यज्ञः कथं कर्मक्षये क्षमः । स्वर्गकामकृता यज्ञाः स्वर्गे ते चाल्पसौख्यदाः ॥१४७
अनित्यानि तु सौख्यानि भवन्ति च बहून्यपि । नित्यं सौख्यं न तेष्वस्ति विना भक्त्या हरेः क्वचित्
सार्वभौमसुखं राज्यं स्वर्गे चापि तथा सुखम् । अन्यत्किंचिन्न वाञ्छामि गर्भवासाद्बिभेम्यहम् ॥
प्रात्रा हि भिद्यते लोहैर्माणिक्यं नैव भिद्यते । नानाकामनया बुद्ध्या विष्णुभक्तिर्न वि(भि) द्यते
बको जलचरान्भुङ्क्ते मण्डूकादींश्च वर्जयन् । तथा यमः सर्वहन्ता वर्जयेत्कृष्णसेवकान् ॥ १५१
यः सृजति स हर्ता च स वै पालक उच्यते । अपराधशतैर्युक्तं स्वस्थाने नय मामितः ॥ १५२
तथा कृतापराधस्य कृष्ण त्वं च कृपां कुरु । फलं च लभते वाह्यो रक्षकः किं करोति[स्ति]चेत्
एवमात्मा च देहेऽस्मिन्परवशः कृपां कुरु । प्राप्तो न पारः शनकैर्मल्लैर्मुक्तिरत्रापि वा ॥ १५४
व्याधस्य मुक्तिदाता च कुब्जिका तारिता त्वया । ब्रह्माद्यैर्दुर्लभः स्वप्ने सुलभो गोपमन्दिरे१५५
गोपोच्छिष्टं यदा भुक्तं तदा ते तारिताः स्वयम् । योगिभिर्गीयसे नित्यं परमात्मा जनार्दनः ॥
अव्ययः पुरुषः श्रीमान्दृष्ट्वा त्वां त्वत्पदं गताः । विष्णुस्मरणकं दिव्यं ये पठन्ति दिने दिने ॥
सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः सनातनम् । अनया भावबुद्ध्या च पठनं विष्णुसंनिधौ ॥
इह लोके सुखं भुक्त्वा परं पदमवाप्नुयात् ॥ १५८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे विष्णुस्मरणमाहात्म्यकथनं नामाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८१०४

अथैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—
द्वीपेऽस्मिन्यानि तीर्थानि तानि मे वद सुव्रत । द्वीपानां द्वीपराजोऽयं सर्वदा भुवि निर्मितः ॥
संख्यया त्वं वद स्वामिन्कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ १

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ख. °भं न विद्यति । स° । ङ. °भं न विन्दति । स° । ज. °भंबु विद्यते । स° ।

श्रीमहादेव उवाच—

सर्वगः सर्वभूतेषु द्रष्टव्यः सर्वतो भुवि । सप्तलोकेषु यत्किंचिद्दृश्यते सचराचरम् ॥ २
न हि तेन विना देवि दृष्टं वाऽपि श्रुतं तथा । अतो विष्णुर्महादेवः केशवः क्लेशनाशनः ॥ ३
तीर्थरूपेण वर्तेत द्वीपे ह्यस्मिन्सुरेश्वरि । तानि तीर्थानि वक्ष्यामि तुभ्यं देवि न संशयः ॥ ४
प्रथमं पुष्करं तीर्थं तीर्थानां प्रवरं शुभम् । वाराणसी द्वितीयं तु क्षेत्रं मुक्तिप्रदायकम् ॥ ५
तृतीयं नैमिषं क्षेत्रमृषीणां पावनं स्मृतम् । प्रयागं वै चतुर्थं तु तीर्थानामुत्तमं स्मृतम् ॥ ६
कौर्मुकं पञ्चमं प्रोक्तमुत्पन्नं गन्धमादने । षष्ठं वै मानसं तीर्थं देवानां रम्यमेव च ॥ ७
सप्तमं विश्वकायं तु ह्यम्बरे पर्वते शुभे । अष्टमं गौतमाख्यं च मन्दरे निर्मितं पुरा ॥ ८
मदोत्कटं तु नवमं दशमं रथचैत्रकम् । एकादशं कान्यकुब्जं यत्र तिष्ठति वामनः ॥ ९
द्वादशं वै मलयजं कुब्जाम्रकमतः परम् । विश्वेश्वरं गिरिकर्णे केदारं गतिदायकम् ॥ १०
वैद्यं हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे गोपकं तथा । स्थानेश्वरं हिमाद्रौ च विल्वके विल्वपत्रकम् ॥ ११
श्रीशैले माधवं तीर्थं भद्रं भद्रेश्वरे तथा । वाराहे विजयं प्रोक्तं वैष्णवं वैष्णवे गिरौ ॥ १२
रौद्रं तु रुद्रकोटे तु पैत्र्यं कालंजरे गिरौ । काम्पिले काम्पिलं तीर्थं मुकुटे कर्कोटकं तथा ॥ १३
शालग्रामोद्भवं तीर्थं गल्लिकायां सुरेश्वरि । नर्मदायां शिवाख्यं तु मायायां विश्वरूपकम् ॥ १४
उत्पलाक्षे सहस्राक्षं जातं रैवतके गिरौ । गयायां पितृतीर्थं तु विष्णुपादोद्भवं तथा ॥ १५
विपाशायां विपापं तु पाटलं पुण्ड्रवर्धने । नारायणं सुपार्श्वे तु त्रिकूटे विष्णुमन्दिरम् ॥ १६
विपुले विपुलं नाम कल्याणं मलयाचले । कौरवं कोटितीर्थे तु सुगन्धं गन्धमादने ॥ १७
कुब्जाङ्के त्रिसंध्यं तु गङ्गाद्वारे हरिप्रियम् । शैलं विन्ध्यप्रदेशे तु बदर्यां सारस्वतं शुभम् ॥ १८
कालिन्द्यां कालरूपं च सह्ये वै साह्यकं स्मृतम् । चान्द्रं चन्द्रप्रदेशे च [*रमणं तीर्थनायकम् १९
यमुनायां मृगाख्यं तु करवीरे कुरूद्भवम् । विनायके पर्वते वै उमाख्यं तीर्थमुत्तमम् ॥ २०
आरोग्यं भास्करे देशे] महाकाले महेश्वरम् । तीर्थं त्वभयदं नामामृताख्यं विन्ध्यकंदरे ॥ २१
मण्डपे विश्वरूपं च स्वाहाख्यमीश्वरे पुरे । वैगलेयं प्रचण्डायां चाण्डं चामरकण्टके ॥ २२
सोमेश्वरं तथा तीर्थे प्रभासे पुष्करं तथा । देवमात्रं सरस्वत्यां पारायततटे स्थितम् ॥ २३
महालयं महापद्मे पयोष्ण्यां पिङ्गलेश्वरम् । सिंहिकायां तथा तीर्थं सौरवे रविसंज्ञकम् ॥ २४
कार्तिकं कृत्तिकाक्षेत्रे शांकरं शंकरे गिरौ । उत्पलाख्यं ततो दिव्यं सुभद्रासिन्धुसंगमे ॥ २५
गाणपत्यं ततश्चैवं पर्वते विष्णुसंज्ञके । जालंधरे ततः प्रोक्तं तीर्थं विश्वमुखं च यत् ॥ २६
तारे वै तारकं चैव पर्वते विष्णुसंज्ञके । देवदारुवने पौण्ड्रं पौष्कं काश्मीरमण्डले ॥ २७
भौमं हिमं हिमाद्रौ च तुष्टिकं पौष्टिकं पुनः । कपालमोचनं तीर्थं जातं मायापुरे तथा ॥ २८

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. ज. फ. पुस्तकस्थः ।

१ च. °वैतीर्थेषु । २ च. झ. स्मृतम् । ३ क. कार्तिकं । फ. कामुकं । ४ फ. नाद्यं । ५ क. झ. ञ. °रौ । कपिले कान्तिलं । च. °रौ । कपिले कापिलं । ६ च. कोटकं । ७ क. ख. ज. गङ्गायां । ८ ञ. °टले पुण्ढवर्धनम् । ना° । ९ फ. कौटवं । १० फ. शैल्यं । ११ ज. तु वर्यो । १२ ज. फ. स्मृतम् । १३ फ. °रे काढुमेत्र च । वि° । १४ फ. °र्थे जलपदं । १५ क. प्रभावे । ख. च. ञ. प्रभाते । १६ क. झ. पारायणतटे । ज. ढ. पारावत° । १७ फ. °व भरताश्रमसंज्ञकम् । जा° । १८ ज. फ. तारं ।

शङ्खोद्धारे ततश्चैव देवं वै शङ्खधारकम् । पिण्डे वै पिण्डनं नाम सिद्धे वैखानसं भवेत् ॥ २९
अच्छोदे विष्णुकामं तु धर्मकामार्थमोक्षदम् । औपथ्यं चोत्तरे कूले कुशद्वीपे कुशोदकम् ॥ ३०
मन्मथं हेमकूटे तु कुमुदे सत्यवादिनम् (?) । वन्दत्यामाश्वकं तीर्थं विन्ध्ये वैमातृकं स्मृतम् ॥ ३१
चित्ते ब्रह्ममयं तीर्थं तीर्थानां पावनं स्मृतम् । एतेषां सर्वतीर्थानामुत्तमं शृणु सुन्दरि ॥ ३२
विष्णोर्नामसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । ब्रह्महा हेमहारी वा बालहा गोघ्न एव च ॥ ३३
मुच्यते नाममात्रेण प्रसादात्केशवस्य तु । कलौ द्वारावती रम्या धन्यो देवो जनार्दनः ॥ ३४
[+ये पश्यन्ति नरा देवं मुक्तिस्तेषां सुनिश्चला । एवं धन्यतमं देवं विष्णुं सर्वेश्वरं प्रभुम् ॥ ३५
चिन्तयामि महादेवि विद्वत्संस्थो जनार्दनम्] । अष्टोत्तरं तु तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ३६
यो जपेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते । एषु तीर्थेषु यः स्नात्वा पश्येन्नारायणं हरिम् ॥ ३७
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः सनातनम् । जगन्नाथं महातीर्थं लोकानां पावनं स्मृतम् ॥ ३८
ये गच्छन्ति नरश्रेष्ठास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् । अष्टौ शतं महापुण्यं श्रावयेत्पितृकर्मणि ॥ ३९
इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः सनातनम् । गोदाने श्राद्धदाने वा अहन्यहनि वा पुनः
देवार्चनविधौ विद्वान्परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ४०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे जम्बूद्वीपगततीर्थवर्णनं नामैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८१४४

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

वेत्रवत्यास्तु माहात्म्यं वक्ष्यामि शृणु सुन्दरि । यत्र स्नात्वा विमुच्येत यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १
वृत्रेण च कृतः कूपो महागम्भीरसंज्ञकः । कूपात्सा निःसृता देवी महापापौघनाशिनी ॥ २
यथा गङ्गा तथेयं च सरिच्छ्रेष्ठा सुरोत्तमे । अस्या दर्शनमात्रेण पापौघाः शमयन्ति च ॥ ३
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् । यं श्रुत्वा पापिनश्चापि मुच्यन्ते कर्मबन्धनात् ॥ ४
चम्पके नगरे चैव राजा राज्यं करोति सः । सदा दुष्टो दुष्टरूपो जनानां संप्रपीडकः ॥ ५
अधमोऽधर्मरूपश्च विष्णुनिन्दापरायणः । देवद्विजनिहन्ता च आश्रमाणां विदूषकः ॥ ६
वेदनिन्दापरश्चैव मूर्खो वा निर्घृणः शठः । असच्छास्त्रेषु निरतः परदाराभिमर्शकः ॥ ७
विदारुणेतिनामा च संजातोऽत्यन्तपापकृत् । कदाचिद्दैवयोगेन आगतस्तां नदीं प्रति ॥ ८
आखेटकसमायुक्तः स्वयं कुष्ठी सुरेश्वरि । महापापादयं जातो ब्राह्मणानां च निन्दनात् ॥ ९
वृथावादी दुरात्मा च शठो वै पशुरेव हि । वेदवादतिरस्कर्ता गोदानां प्रतिदूषकः ॥ १०
एवंविधोऽभवद्राजा तृषार्तः स सुहृद्वृतः । अश्वादुत्तीर्य स तदा पीत्वाऽपः स्वगृहं गतः ॥ ११
तेनैवोदकपानेन गतं कुष्ठं न संशयः । बुद्धिश्च निर्मला जाता तस्य राज्ञो विशेषतः ॥ १२

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. ज. फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ फ. विधिं वैश्रवणालये । गायत्र्यं पुष्करे तीर्थे सावित्र्यं ब्रह्मसंनिधौ । सूर्यबिम्बे प्रभातीर्थे तीर्थानामुत्तमं शृणु । वि° । २ ज. फ. °परः श्रीमान्मूर्खो । ३ ज. फ. °तो मूर्ख एव च । क° । ४ वै निर्घृणः पशुः । वे° । ५ ङ झ. ञ. °तो नित्यं गोनां प्रद° ।

विष्णौ भक्तिः समुत्पन्ना तदा तस्य सुरेश्वरि । ततः प्रभृति कालेन स्नानं च कृतवान्सदा॥१३
निर्मलो बहुरूपाढ्यो जातस्तत्र सुरेश्वरि । इह लोके सुखं भुक्त्वा कृत्वा यज्ञाननेकशः ॥ १४
विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा स गतो वैष्णवं पदम् । इति ज्ञात्वा तु भो देवि वेत्रवत्या विशेषतः ॥
स्नानं कुर्वन्ति ये विप्रास्ते मुक्ता नगनन्दिनि । राजन्यो वाऽथ वैश्यो वा शूद्रो वा सुरसत्तमे१६
स्नानं कुर्वीत यस्तत्र स मुक्तः पापबन्धनात् । कार्तिके वाऽथ माघे वा [*वैशाखे वा पुनः पुनः
स्नानं कुर्वन्ति ये लोका मुक्तास्ते कर्मभिः सदा । ब्रह्मघ्नो वाऽथ] गोघ्नो वा बालघ्नो वेदनिन्दकः
सरितां संगमे स्नात्वा मुच्यते देवि किल्बिषात् । साभ्रमत्या समं यत्र यस्याः[१] सङ्गः प्रदृश्यते१९
तत्र स्नात्वा विशेषेण मुच्यते ब्रह्महा सदा । खेटकं नगरं दिव्यं स्वर्गरूपं धरातले ॥ २०
ब्राह्मणैस्तत्र वै देवि योगाश्च बहवः कृताः । तत्र स्नात्वा च भुक्त्वा च पुनर्जन्म न विन्दति२१
सा द्वितीया स्मृता गङ्गा कलौ देवि विशेषतः । ये नराः सुखमिच्छन्ति[२] धनमिच्छन्ति ये नराः
स्वर्गमिच्छन्ति ये लोकास्ते वै स्नात्वा पुनः पुनः । इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम्
सूर्यवंशे च ये जाताः सोमवंशे तथैव च । आगता वेत्रवत्यां तु स्नात्वा निर्वृतिमागताः ॥ २४
दर्शनाद्धरते दुःखं स्पर्शनान्मानसं ह्यघम् । स्नात्वा भुक्त्वा तथा देवि मुक्तिभागी न संशयः२५
स्नानाज्जपात्तथा होमादनन्तं फलमश्नुते । गत्वा वाराणसीतीर्थं भक्त्या चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६
यत्तत्र लभते पुण्यं तत्पुण्यं प्राप्नुयान्नरः । वेत्रवत्यां विशेषेण पश्चत्वं यदि गच्छति ॥ २७
स वै चतुर्भुजो भूत्वा याति विष्णोः परं पदम् । पृथिव्यां यानि तीर्थानि ये देवाः पितरस्तथा
ते च सर्वे वसन्तीह वेत्रवत्यां सुरेश्वरि । किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने ॥ २९
वेत्रवत्या समं तीर्थं पृथिव्यां नास्ति सुव्रते । अहं विष्णुस्तथा ब्रह्मा देवाश्च परमर्षयः ॥ ३०
तिष्ठन्ति देवताः सर्वा वेत्रवत्यां महेश्वरि । एककालं द्विकालं वा त्रिकालं च विशेषतः ॥
स्नानं कुर्वन्ति ये तत्र ते वै मुक्ता न संशयः ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे वेत्रवतीमाहात्म्यकथनं नाम त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८१७५

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—
साभ्रमत्यास्तु माहात्म्यं वक्ष्ये देवि यथातथम् । कश्यपो वै मुनिश्रेष्ठस्तपो वै तप्तवान्महत् ॥ १
अयुतवर्षपर्यन्तं तेन तप्तं महत्तपः । अर्बुदे पर्वते रम्ये नानाद्रुमसमाकुले ॥ २
तत्र गत्वा तपस्तप्तमृषिणा कश्यपेन वै । यत्र सरस्वती रम्या पवित्रा पापनाशिनी ॥ ३
तेन तीव्रं तपस्तप्तं ब्रह्मजेन महात्मना । एकस्मिन्दिवसे देवि गतोऽसौ नैमिषं प्रति ॥ ४
तदा तैर्ऋषिभिः सार्धं कथां चक्रे स कश्यपः । तदा द्विजवरैः सम्यक्पृष्टोऽसौ कश्यपो मुनिः॥५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ज. फ. °पं तु वाऽनघे । ब्रह्मणा तत्र° । २ ज. फ. °न्ति पुण्यमि° ।

ऋषय ऊचुः—

अहो कश्यप नः प्रीत्यै गङ्गा ह्यानीयतां प्रभो । भवन्नाम्ना तु सा गङ्गा भविष्यति सरिद्वरा ॥ ६

महादेव उवाच—

तेषां वाक्यमुपाकर्ण्य नमस्कृत्य द्विजांश्च तान् । आगतो ह्यर्बुदारण्ये सरस्वत्याश्च संनिधौ ॥ ७

तत्र तप्तं तदाऽनेन तपः परमदुष्करम् । आराधितो ह्यहं तेन कश्यपेन द्विजेन वै ॥ ८

प्रत्यक्षोऽहं तदा जातस्तस्य (भूत्वोवाच) द्विजवरस्य च । वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ॥

कश्यप उवाच—

वरं दातुं समर्थोऽसि देवदेव जगत्पते । शिरस्थितेयं गङ्गा च पवित्रा पापहारिणी ॥

मम देया विशेषेण महादेव नमोऽस्तु ते ॥ १०

महादेव उवाच—

तदा देवि मयोक्तं च गृह्णीष्व त्वं द्विजोत्तम । जटामेकां परित्यज्य दत्ता गङ्गा तदा मया ॥ ११

तां गृहीत्वा द्विजश्रेष्ठः स्वस्थानं हर्षितो ययौ । केशरन्ध्रं नाम तीर्थं वासो वै कश्यपस्य च १२

गतस्तत्र तु देवेशि मुनिभिः परिवारितः । कश्यपेन समानीता काश्यपीयं सरिद्वरा ॥

यस्या दर्शनमात्रेण ब्रह्महा मुच्यते किल ॥ १३

श्रीपार्वत्युवाच—

स्नानमात्रेण किं पुण्यं तत्र तीर्थे वदस्व मे । विश्वनाथ कृपालुस्त्वं दयां कुरु ममोपरि ॥ १४

दर्शने किं भवेत्पुण्यं स्नाने किं वद देवराट् । महिमा कीदृशो ब्रह्मन्सर्वं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ १५

श्रीमहादेव उवाच—

मया श्रुतान्यनेकानि तीर्थान्यायतनानि च । श्रीविष्णोश्च प्रसादाच्च नद्यः सागरगाः प्रभोः १६

गङ्गा च यमुना रेवा तापी चैव महानदी । गोदावरी तुङ्गभद्रा कौशिकी गल्लिका तथा ॥ १७

कावेरी वेदिका भद्रा सरयूः पापहारिणी । अन्याश्च विविधा नद्यः सर्वपापहरा भुवि ॥ १८

प्रयागस्तीर्थराजश्च काशी पुष्करमेव च । नैमिषारण्यसंज्ञं तु तीर्थं चामरकण्टकम् ॥ १९

उत्तमं द्वारकाक्षेत्रं ह्यर्बुदारण्यमुत्तमम् । एवंविधानि तीर्थानि क्षेत्राणि विविधानि च ॥ २०

श्रुतानि तत्र देवेशि मया विष्णोः प्रसादतः । पूर्वं भगीरथेनैव याचितोऽहं तु पार्वति ॥ २१

तदा दत्ता इयं गङ्गा विष्णुलोकमभीप्सुना । कश्यपाय पुनर्दत्ता ऋषीणां वचनाद्यतः ॥ २२

इयं वै काश्यपी गङ्गा रोगदोषहरा सदा । या इयं कथ्यते लोके युगे वै नामपूर्वकम् ॥ २३

तदहं कथयिष्यामि शृणु सुन्दरि तत्त्वतः । कृते कृतवती नाम त्रेतायां गिरिकर्णिका ॥ २४

द्वापरे चन्दना नाम कलौ साभ्रमती स्मृता । दिने दिने विशेषेण स्नानार्थं तु नराश्च ये ॥ २५

सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः सनातनम् । प्लक्षावतरणे तीर्थे सरस्वत्यां तथेश्वरि ॥ २६

केदारे च कुरुक्षेत्रे यत्फलं स्नानतो भवेत् । तत्फलं तु भवेन्नित्यं साभ्रमत्यां दिने दिने ॥ २७

भवतीति न संदेहो व्यासस्य वचनं यथा । नभस्येऽपरपक्षे तु लोहयष्ट्यां सुरेश्वरि ॥ २८

अमावास्यादिने सम्यक्श्राद्धदानेन यत्फलम् । नरस्तत्फलमाप्नोति साभ्रमत्यवगाहनात् ॥ २९

१ ङ. ञ. काश्यपस्त्वं । फ. काशरन्ध्रं । २ क. गल्लिकी । ङ. गिल्लकी । झ. गल्लकी । ३ क. ञ. चन्द्रिका । ४ म. स्मृता ।

माघमासे प्रयागे तु प्रातःस्नानेन यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति साभ्रमत्यवगाहनात् ॥ ३०
कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे श्रीस्थले माधवाग्रतः । तत्फलं लभते मर्त्यः साभ्रमत्यवगाहनात् ॥३१
एषा श्रेष्ठतमा देवि सर्वलोकेषु पावनी । इयं धन्यतमा देवि पवित्रा ह्यघनाशिनी ॥ ३२
यस्यां वै साभ्रमत्यां च एते तिष्ठन्ति नित्यशः । पूर्वसंबन्धिनो ये च उत्तरे ये तथा पुनः ॥३३
पाश्चात्या दाक्षिणात्याश्च सर्वे ह्यायान्ति नित्यशः । तीर्थयात्रामिषेणैव खेटके ब्रह्मसंनिधौ ॥३४
आयान्ति सर्वदा देवि कार्तिक्यां च न संशयः । तत्र श्राद्धं प्रकुर्वन्ति तथा वै विप्रभोजनम् ३५
नानाधर्मान्प्रकुर्वन्ति नानायज्ञांश्च नित्यशः । विविधानि च दानानि प्रकुर्वन्ति जनाः सदा ३६
चतुर्युगेषु सर्वेषु नात्र कार्या विचारणा । यवक्रीतोऽथ रैभ्यश्च कक्षीवानुशिजस्तथा ॥ ३७
भृगुरङ्गिरास्तथा कण्वो मेधावी च पुनर्वसुः । वन्दी च गुणसंपन्नः प्राच्यां दिशि उपाश्रिताः ॥
उदीच्यां ये महाभागा मधुमत्प्रमुखास्तथा । सुमधुश्च महाभागो दत्तात्रेयश्च वीर्यवान् ॥ ३९
ऋषिर्दीर्घतमाश्चैव गौतमः कश्यपस्तथा । श्वेतकेतुः कहोडश्च पुलहो देवलस्तथा ॥ ४०
विश्वामित्रभरद्वाजौ जमदग्निश्च वीर्यवान् । ऋचीकपुत्रो गर्गश्च ऋषिरुद्दालकस्तथा ॥ ४१
देवशर्माऽथ धौम्यश्च आस्तिकः कश्यपस्तथा । लोमशो नाभिकेतुश्च लोमहर्षण एव च ॥ ४२
ऋषिरुग्रश्रवाश्चैव भार्गवश्च्यवनस्तथा । वालखिल्यादयो ये च सर्वे गच्छन्ति तत्र वै ॥ ४३
कृतस्नाना निराहाराः सदा विष्णुपरायणाः । शङ्खचक्रधराः सर्वे तटे तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ ४४
पितृतीर्थं गया नाम सर्वतीर्थवरं शुभम् । यत्राऽऽस्ते देवदेवेशः स्वयमेव पितामहः ॥ ४५
गीता या पितृभिर्गाथा श्राद्धभागमभीप्सुभिः । एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ४६
यजेत ह्यश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् । तथा वाराणसी पुण्या पितॄणां वल्लभा सदा ॥ ४७
या चैव मम सांनिध्याद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । ममाऽऽज्ञया तु देवेशो बिन्दुमाधवसंज्ञकः ॥ ४८
नित्यं तिष्ठति देवेशि वाराणस्यां विशेषतः । अतो धन्यतमा श्रेष्ठा पुरीयं मम सर्वदा ॥ ४९
पितॄणां वल्लभं तीर्थं पुण्यं वै विमलेश्वरम् । पितृतीर्थं प्रयागं च सर्वतीर्थसमन्वितम् ॥ ५०
साभ्रमत्युदके देवि आयान्ति वचनान्मम । वटेश्वरश्च भगवान्माधवेन समन्वितः ॥ ५१
दशाश्वमेधिकं पुण्यं गङ्गाद्वारं तथैव च । मन्नियोगाच्च देवेशि साभ्रमत्यां वसन्ति हि ॥ ५२
नन्दाऽथ ललिता देवि तीर्थं यत्सप्तधारकम् । तथा मित्रपदं नाम केदारं शंकरालयम् ॥ ५३
गङ्गासागरमित्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभम् । तीर्थं ब्रह्मसरस्तद्वच्छतद्रुसलिले ह्रदे ॥ ५४
तीर्थं तु नैमिषं नाम चाऽऽज्ञया मम सर्वदा । साभ्रमत्युदके देवि निवसन्ति न संशयः ॥ ५५
श्वेता वल्कलिनी पुण्या ततः श्वेता हिरण्मयी । हस्तिमत्यथ वार्त्रघ्नी नदी सागरगामिनी ॥ ५६
पितॄणां वल्लभा ह्येताः श्राद्धकोटिफलप्रदाः । तत्र श्राद्धानि देयानि पुत्रैः पितृहिताय वै ॥ ५७
पौडलं वपुषाख्यं च नगरं तत्र सुन्दरि । साभ्रमत्या सहैवैताः प्राप्ता नद्यो विशेषतः ॥ ५८
तत्र स्नानं च दानं च ये कुर्वन्ति नरा भुवि । इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम्
जम्बुद्वीपं महापुण्यं यत्र पुण्यं विवर्धते । तत्राऽऽर्याख्यं महापुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६०
नीलकण्ठमिति ख्यातं तीर्थं नन्दह्रदस्तथा । तथा रुद्रह्रदस्तीर्थं पुण्यं रुद्रमहालयम् ॥ ६१
मन्दाकिनी महापुण्या तथाऽच्छोदा महानदी । साभ्रमत्यां वहन्त्येताः स्वात्मनाऽदर्शनं गताः ॥

१ झ. श्रीशैले । २ फ. °तुर्वगेषु । ३ ज. °श्च काक्षी° । ४ न. °त् । शशिदीर्घ° । ५ च. ज. पाडलं । ६ ज. वरान्त्ये° ।

शृङ्गं मित्रपदं तद्वद्वञ्जनाथं द्वपद्वरम् । क्षिप्रा नदी महाकालं तथा कालंजरो गिरिः ॥ ६३
गङ्गोद्भेदं हरोद्भेदं नर्मदोंकारमेव च । गङ्गापिण्डप्रदानेन समान्याहुर्मनीषिणः ॥ ६४
एतानि ब्रह्मतीर्थानि साभ्रमत्युत्तरे तटे । गुप्तीकृतानि तीर्थानि देवैर्ब्रह्मपुरोगमैः ॥ ६५
स्मरणादपि लोकानां पापघ्नानि महेश्वरि । किं पुनः श्राद्धदातॄणां मानवानां सुरेश्वरि ॥ ६६
ॐकारं पितृतीर्थं च कावेरी कपिलोदकम् । संभेदश्चण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम् ॥ ६७
कुरुक्षेत्राच्छतगुणमस्मिन्स्नानादिकं भवेत् । वार्त्रघ्नीसंगमे देवि गणेश्वरपुरःसरैः ॥ ६८
साभ्रमत्यां पुरा नीतं गणैस्तीर्थकदम्बकम् । एष तूद्देशतः प्रोक्तस्तीर्थानां संगमो मया ॥ ६९
वागीशोऽपि न शक्नोति तीर्थानां तत्र विस्तरम् । सत्यं तीर्थं दयातीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ७०
तस्मात्तीर्थं प्रयत्नेन स्नानं कुर्यान्न संशयः । प्रातःकाले मुहूर्तांस्त्रीन्पूर्वाह्णस्तावदेव तु ॥ ७१
तदा स्नानादिकं तीर्थे देवानां प्रीतिदायकम् । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ ७२
पितॄणां प्रीतिजननं स्नानपिण्डादितर्पणम् । सायाह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यात्स्नानं[2] तत्र न कारयेत् ॥ ७३
राक्षसी[3] नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु । अह्नो मुहूर्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा ॥ ७४
तत्राष्टमो मुहूर्तोऽयं स कालः कुतपः स्मृतः । मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मन्दो भवति भास्करः ॥७५
तस्मादनन्तफलदः पितॄणां पिण्डदानतः । मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः ॥ ७६
रूप्यं दर्भास्तथा गावो दौहित्रः कुतपस्तिलाः । पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य संतापकारकाः ७७
अष्टावेते यतस्तस्मात्कुतपा इति विश्रुताः । ऊर्ध्वं मुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् ॥ ७८
मुहूर्तपञ्चकं चैतच्छ्राद्धकालोऽयमिष्यते । विष्णोर्देहसमुद्भूताः कुशाः कृष्णतिलाः स्मृताः ॥ ७९
श्राद्धस्य रक्षणार्थाय ह्येवमाहुर्दिवौकसः । तिलोदकाञ्जलिर्देया जलस्थैस्तीर्थवासिभिः ॥ ८०
सद्भिर्हस्तरेकेन श्राद्धमेवं न हिंस्यते । साभ्रमत्यां नामधेयैरिति तीर्थप्रवेशनम् ॥ ८१
कारयित्वा मया देवि दत्ता वै कश्यपाय च । मम भक्तः कश्यपोऽसौ वल्लभो मम सर्वदा ॥८२
तस्माद्दत्ता इयं गङ्गा पवित्रा पापनाशिनी । साभ्रमत्यां महाभागे तीर्थे वै ब्रह्मचारिके ॥ ८३
आत्मानं च प्रतिष्ठाप्य तन्नाम्ना शंकरो ह्यहम् । स्थितो लोकहितार्थाय ब्रह्मचारीशसंज्ञकः ॥८४
साभ्रमत्या उपकण्ठे ब्रह्मचारीशसंज्ञके । कलौ भक्तो[4] विशेषेण पूजनं कुरुते यदा ॥ ८५
इह लोके सुखं भुक्त्वा याति शैवपदं महत् । महद्भिर्व्याधिभिश्चैव पीडितो यदि गच्छति ॥८६
तस्याऽऽशु नश्यते स व्याधिर्दर्शनाच्च महेश्वरि । गत्वा वै तस्य संस्थाने ह्युपवासी जितेन्द्रियः८७
पूजनं कुरुते भक्त्या रात्रौ तिष्ठन्सुनिश्चलः । तदाऽहं योगिरूपेण दर्शनं तस्य यामि हि ॥ ८८
ददामि वाञ्छितान्कामान्सत्यं सत्यं वरानने । मम स्थाने विशेषेण समायान्ति च ये जनाः ८९
तेषां व्याधिप्रशमनं करोमि सुचिरादहम् । चतुरशीतिसंज्ञो यो व्याधिः संकथितो मया ॥ ९०
स[5] च व्याधिर्विनश्येत दर्शनादेव सुन्दरि । न लिङ्गं वर्तते तत्र ममैकं नगनन्दिनि ॥ ९१
स्थानमात्रं तु तत्रैव मामकं नात्र संशयः । एकस्मिन्नेव काले तु अस्यां भूमौ महातपाः ॥ ९२
राजा वै सूर्यवंशीयो ब्रह्मदत्तस्तु वीर्यवान् । तेन राज्ञा तपस्तप्तं बहुकालं सुरेश्वरि ॥ ९३
पञ्चाग्निसाधनं तेन कृतं च बहुधा ततः । मासोपवासकादीनि[6] तपांसि तप्तान्यनेकशः ॥ ९४

---

१ ङ. क्षिप्रा । २ ज. फ. स्याच्छ्राद्धं त° । ३ ज. फ. °सी तामसी वे° । ४ ङ. भक्तिवि° । ५ क. ञ. सत्यं व्या° । ६ ङ. ञ. °नि तपस्तप्ता° ।

एवं बहुतरं कालं राज्ञा तप्तं तपो महत् । प्रत्यक्षोऽहं तदा जातो वरार्थं वरवर्णिनि ॥ ९५
ब्रह्मदत्त शृणुष्व त्वं मद्वाक्यं नरेश्वर । यं यं वाञ्छयसे नित्यं तं तं दद्मि न संशयः॥ ९६
तेनोक्तं मम देवेश वाञ्छितं यदि दीयते । एक एव वरो देव दीयतां मम सर्वदा ॥ ९७
मम नाम्ना तु देवेशैतत्सरः संप्रजायताम् । तेन वाक्येन तुष्टेन वरो दत्तो मयाऽनघे ॥ ९८
तदाऽहं तेन वै सार्धं निवसामि सुरेश्वरि । अत्र स्थित्वा निराहारा भक्तिं कुर्वन्त्यनेकशः॥९९
ददामि वाञ्छितान्कामान्यावदिन्द्राश्चतुर्दश । अत्राऽऽगत्य तु ये विप्रा रुद्रजाप्यादिकं च यत्॥
प्रकुर्वन्ति विशेषेण तेषां दद्मि शृणुष्व तत् । स्त्रीसौख्यं पुत्रसौख्यं च लक्ष्मीवृद्धिकरं पुनः १०१
यश ऐश्वर्यमेवापि तथा रोगादिनाशनम् । तत्सर्वं प्राप्यते क्षिप्रं वाञ्छितं वै कलौ युगे ॥ १०२
अस्मिन्कलौ युगे घोरे मद्भक्ता भुवि पार्वति । अत्राऽऽगत्य प्रकुर्वन्ति स्नानदानादिकाः क्रियाः
ददामि वाञ्छितानर्थान्सत्यं सत्यं सुरेश्वरि । ब्रह्मदत्तस्तु तन्नाम्ना द्वितीयं ब्रह्मचारिणम्॥१०४
गङ्गाधरं प्रतिष्ठाप्य उषित्वा दिनपञ्चकम् । स राजा गतवांस्तत्र स्वके राज्ये ततः पुनः॥ १०५
ब्रह्मदत्तस्तु विख्यातो लोके वै परमो महान् । राज्यं चकार धर्मज्ञो ह्ययुतं वर्षसंज्ञकम् ॥ १०६
ततो वै कतिकालं च राज्यं भुक्त्वा स वै पुमान् । गतवाञ्शिवलोकं तं ब्रह्माख्यं पदमुत्तमम् ॥
देवौ द्वौ तत्र वर्तेते मम नामाभिधायकौ । एको वै ब्रह्मचारीशो ह्यन्यो गङ्गाधरः स्मृतः ॥१०८
मम स्थाने विशेषेण पूजां कुर्वन्ति ये जनाः । तेषां सर्वं ददामीह वाञ्छितं नात्र संशयः॥१०९
स्थानमेव सदा लिङ्गं ज्ञातव्यं बुद्धिभिः सदा । तत्र पुष्पं च धूपं च नैवेद्यं विविधं तथा॥११०
यः करोति मम प्राज्ञः स सर्वं लभते ध्रुवम् । बिल्वपत्रैश्च पुष्पैश्च तथा वा चन्दनादिभिः॥१११
पूजां कुर्वन्ति मत्स्थाने तेषां सर्वं ददाम्यहम् । य इदं शृणुयान्नित्यं ब्रह्मचारी कथानकम् ११२
इह लोके सुखं प्राप्य व्रजते शिवसंनिधौ । यत्र गङ्गाधरो देवो नित्यं तिष्ठति भूतिदः ॥ ११३
ब्रह्मचारीशसंज्ञस्तु द्वितीयो वर्तते सदा । ताभ्यां ध्यानसमायोगाच्छिवत्वमश्नुते ध्रुवम् ॥ ११४
दर्शनान्नश्यते रोगः पूजनादायुराप्नुयात् । स्नानात्तत्र तु देवेशि मुक्तिभागी न संशयः ॥ ११५
शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि तीर्थं परममद्भुतम् । राजखड्ग इति ख्यातं साभ्रमत्यां विशेषतः ॥ ११६
सूर्यवंशसमुत्पन्नो राजा वैकर्तनस्तथा । दुराचारी तु पापात्मा ब्राह्मणानां च निन्दकः ॥ ११७
गुरुद्रोही सदोऽतुष्टो निन्दकः सर्वकर्मणाम् । परदाररतो नित्यं नित्यं विष्णुप्रदूषकः ॥ ११८
प्रजापीडनकं नित्यं करोति बहुघातकः । एवंविधः स दुष्टात्मा पृथिव्यां वर्तते सदा ॥ ११९
कतिचिच्च गते काले शृणु सुन्दरि तत्त्वतः । पापेन दैवयोगाच्च कुष्ठित्वं समजायत ॥ १२०
निरीक्ष्य स्वशरीरं तु विचार्य च पुनः पुनः । किं कर्तव्यमिति ध्यायन्निति चिन्तापरोऽभवत् ॥
कदाचिद्दैवयोगाच्च क्रीडार्थं गतवान्वने । तत्र साभ्रमतीतीरं समासाद्य स तिष्ठति ॥ १२२
तत्र स्नानं कृतं तेन पीतं पानीयमुत्तमम् । तेनोक्तं ते(दके)न संजातं शरीरं दिव्यसंज्ञकम्॥१२३
यथा स्वर्णमयी मूर्तिर्दृश्यते नगनन्दिनि । तद्वदेव तु संजातः स राजा नात्र संशयः ॥ १२४
दिव्यरूपमनुप्राप्य कियत्कालं ततो नृपः । राज्यं भुक्त्वा तु देवेशि गतो वै परमं पदम् ॥१२५
तदा तीर्थमिदं जातं राजखड्गेतिसंज्ञकम् । अत्र स्नानं प्रकुर्वन्ति दानं ये वै ददन्ति च ॥ १२६
इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । न रोगो वर्तते तेषां न शोकश्च कदाचन ॥

१ ङ. ञ. पुरपौ । २ झ. °दा दुष्टो । ३ ज. फ. °हुधा ततः । ए° ।

प्रत्यहं कुरुते स्नानं खड्गेऽस्मिन्राजसंज्ञके । [*यो नरः प्राप्नुयात्स्वर्गं ब्रह्माद्यैः स च पूज्यते ॥
कृते सत्येश्वरो नाम त्रेतायां भुवनेश्वरः] । राजेश्वरः समाख्यातो द्वापरे नगनन्दिनि ॥ १२९
अस्मिन्कलियुगे घोरे गुप्तीभूतोऽथ विश्वराट् । अतो वै तीर्थं संभूतं राजखड्गेतिसंज्ञकम् ॥ १३०
पितॄणां तर्पणं चात्र श्रद्धया ये प्रकुर्वते । ते नराः पुण्यकर्माणः पृथिव्यां परिकीर्तिताः ॥ १३१
ब्रह्मघ्ना बालहन्तारः स्नानं येऽत्र प्रकुर्वते । तद्दोषै रहितास्ते च गच्छन्ति शिवसंनिधौ ॥ १३२
नीलोत्सर्गं करिष्यन्ति साभ्रमत्यां नराश्च ये । तेषां तु पितरस्तृप्ता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १३३
इदमाख्यानकं दिव्यं राजखड्गेतिसंज्ञकम् । ये शृण्वन्ति नरा देवि न तेषां विद्यते भयम् ॥
रोगदोषा विनश्यन्ति श्रवणात्पठनात्ततः ॥ १३४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्यकथनं नामैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८३०९

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

साभ्रमत्यपि यान्देशान्नन्दिकुण्डाद्विनिःसृता । गच्छन्ती पावयामास तांस्तान्देशान्वदस्व नः ॥
चकार कानि तीर्थानि विलङ्घ्यार्बुदपर्वतम् ॥ १

सूत उवाच—

इति संनोदितो देव्या महेशः किल विश्वराट् । उवाच वचनं तां वै पार्वतीं विश्वमोहिनीम् ॥ २

श्रीमहादेव उवाच—

नन्दिकुण्डात्प्रथमतस्तीर्थात्परमपावनात् । कपालमोचनं तीर्थं मुनिभिः संप्रकारितम् ॥ ३
सर्वतेजोधिकं तीर्थं पावनात्पावनं परम् । अत्र मया परित्यक्तं कपालं ब्रह्मसंज्ञकम् ॥ ४
कपालमोचनं तीर्थं मत्तो जातं हि पार्वति । पावनं सर्वभूतानां प्रकटं लोकविश्रुतम् ॥ ५
कपालकुण्डमाख्यातं तत्तीर्थं तीर्थराजकम् । यत्र देवास्तथा नागा गन्धर्वाः किंनरादयः ॥ ६
निवसन्ति महात्मानस्तत्तीर्थे निर्मले शुभे । त्रैलोक्यविश्रुतं तीर्थं ज्ञानदं मुक्तिदायकम् ॥ ७
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कपाले मां प्रपूजयेत्[1] । उपोष्य रजनीमेकां कृत्वा ब्राह्मणभोजनम् ॥ ८
तत्रापि वस्त्रदानेन नाऽग्निहोत्रफलं लभेत् । तस्मिंस्तीर्थे तु यः कश्चिद्दर्शनव्रतमास्थितः ॥ ९
स त्यक्त्वा देहमात्मीयं शिवलोकं व्रजेद्ध्रुवम् । अस्मिंस्तीर्थे पुरा स्नानात्सौदासो ब्रह्महत्यया
मोचितो विमलं ज्ञानं प्राप्तवान्वै सुरेश्वरि । भगीरथान्वये जातः सुदासाख्यो महाबलः ॥ ११
तस्य पुत्रो मित्रसहः सौदास इति विश्रुतः । वसिष्ठशापतः प्राप्तो सौदासो राक्षसीं तनुम् ॥१२
साभ्रमत्यां कृतस्नानो विमुक्तः शापजाद्भयात् । अत्र गङ्गा च यमुना गोदावरी सरस्वती ॥१३
नन्दितीर्थे वसन्त्येताः पवित्राः पुण्यदाः सदा । गोदानं भूमिदानं च पृथ्वीदानं तथैव च॥१४
कन्यादानं विशेषेण कर्तव्यं ज्ञानिभिर्नरैः । एतद्दानसमं प्रोक्तं साभ्रमत्यवगाहनम् ॥ १५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ज. पुस्तकस्थः ।

[1] ग. °णपूज° ।

यत्र वै सकलान्येव पतितानीह भूतले । वारिणा स्पर्शमात्रेण शुद्धत्वं यान्ति तान्यपि ॥ १६
अत्र श्राद्धं प्रकुर्वाणो नरो वै भक्तितत्परः । पितरस्तस्य संतुष्टा गच्छन्ति परमं पदम् ॥ १७
एतदाख्यानकं दिव्यं ये शृण्वन्ति नराः सदा । सर्वपापविनिर्मुक्ता विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः १८
कर्मणा मनसा वाचा ये स्तुवन्ति महेश्वरम् । न तेषां विद्यते दुःखं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे नन्दितीर्थमहिमकथनं नाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८३२८

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

अथ मुन्युपदेशेन यथा साभ्रमती नदी । समायाता विकीर्णं च वनं विप्रर्षिसेवितम् ॥ १
बहुधा जलवेगेन पर्वतानां च रोधतः । सप्तधा प्रविभक्ता सा दक्षिणोदधिगामिनी ॥ २
आद्या साभ्रमती पुण्या द्वितीया सेटिका(श्वेतका) तथा । तृतीया वैकुला पुण्या चतुर्थी च हिरण्मयी
सर्वपापहरा प्रोक्ता हस्तिमत्यथ पञ्चमी । वेत्रवती सा षष्ठी स्याद्वृत्रेण निर्मिता पुरा ॥ ४
इयं सा परमा देवी वृत्रकूपाद्विनिःसृता । वेत्रवती ततो जाता महापापप्रणाशिनी ॥ ५
भद्रामुखी सुभद्रा या सप्तमी लोकपावनी । एतैस्तु सप्तभिर्देवि तांस्ताञ्जनपदानथ ॥ ६
पवित्रीकृत्य चैकेन सप्तस्रोताः प्रतिष्ठिता । विकीर्णतीर्थे यः श्राद्धं पितॄनुद्दिश्य दास्यति ॥ ७
गयापिण्डप्रदानस्य फलं यत्तद्भविष्यति । अवकीर्णाच्युता ये च लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ८
ते विकीर्णे प्रमुच्यन्ते दत्ते पिण्डोदकादिके । तत्र श्राद्धं तु यः कुर्याद्ब्राणपत्यं भवेद्ध्रुवम् ॥ ९
तस्मात्त्रयीविधानेन श्रद्धया श्राद्धमाचरेत् । अस्मिंस्तीर्थे विशेषेण सप्तनद्युदये द्विजाः ॥ १०
स्नानं कुरुत विप्रेन्द्रा ऋषिलोकमभीप्सवः । इत्युक्तं कश्यपेनाथ द्विजान्प्रति विशेषतः ॥ ११
यदि चेत्क्रियते स्नानं सर्वदुःखापहः सदा । तीर्थानां प्रवरं तीर्थं क्षेत्राणामुत्तमोत्तमम् ॥ १२
तीर्थमेतद्विकीर्णं च शुभदं रोगदोषहृत् । कुर्वन्त्यत्र विशेषेण ये स्नानं सर्वदा कलौ ॥ १३
ते नराः पुण्यभाजो हि जायन्ते नात्र संशयः । गयातीर्थसमं तीर्थं विकीर्णं पावनं परम् ॥
पितॄणां पुण्यदं नित्यं लोकानां दुःखनाशनम् ॥ १४

*इति विकीर्णतीर्थम् ।

तीर्थादस्मात्परं तीर्थं श्वेतोद्भवमनुत्तमम् । यत्र श्वेता नदी जाता संस्पृष्टोदरभस्मना ॥ १५
विश्रुता त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्रणाशिनी । हराङ्गभस्मसंयोगाज्जाता देवैस्तु मानिता ॥ १६
तस्यां स्नातः शुचिर्दान्तस्त्रिरात्रमुषितः पुमान् । महाकालेश्वरं दृष्ट्वा रुद्रलोके महीयते ॥ १७
पिण्डान्पितृभ्यो यो दद्यात्तस्यास्तीरे कुशैस्तिलैः । सुतृप्ताः पितरस्तस्य भवन्तीति न संशयः ॥
श्वेतगङ्गा महापुण्या दुःखदारिद्र्यमोचनी । यत्र स्नात्वा तु भो देवि परं(दं) गच्छति तस्य वै १९
तस्या वै संगमे पुण्ये नित्यं तिष्ठामि पार्वति । यच्च दानं प्रकुर्वन्ति स्नानं वै तत्र सुन्दरि ॥ २०

---

* अत्र झ. संज्ञितपुस्तकेऽध्यायसमाप्तिर्वर्तते ।

---

१ ङ. ञ. तद्वत्त्वं । २ क. ज. 'थ नन्दिप्रदेशात्तु य' । ३ क. वल्किनी । ङ. वल्कला । ४ क. 'खी सुखं प्राप्या स' । ख. ज. फ. 'खी शुभप्राया । ५ ङ. झ. विचित्रीकृत्य' । ६ ङ. ञ. संवकेद' । ७ ज. 'नं चैत्र तु मु' ।

तदनन्तफलं तेषां भवते नात्र संशयः । तत्र भूतेश्वरो देवः संगमे वसते ध्रुवम् ॥ २१
तत्र धूपं च पुष्पं च मालां चाऽऽरार्तिकं तथा । ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते नराः पुण्यरूपिणः ॥२२
बिल्वदलं समादाय यो ददाति शिवोपरि । वाञ्छितं लभते नित्यं श्वेतायां शिवसंनिधौ ॥२३
+इति श्वेततीर्थम् ।

श्रीमहादेव उवाच—

गणतीर्थं ततो गच्छेत्तीर्थयात्रापरायणः । त्रिविष्टपमिति प्रोक्तं गणैस्तच्चन्दनातटे ॥ २४
त्रिविष्टपे नरः स्नात्वा पौर्णमास्यां समाहितः । संशयो नात्र कुर्वीत मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ २५
चतुरो वार्षिकान्मासान्स्थितिर्यस्य त्रिविष्टपे । सोऽपि पुण्यो महाभागो रुद्रलोके महीयते ॥ २६
गणतीर्थे नरः स्नात्वा कृष्णाष्टम्यामुपोषितः । वकुलासंगमे स्नात्वा स्वर्गं गच्छति मानवः ॥२७
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा वकुलेशं विलोक्य च । गणेश्वरप्रसादेन गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २८
इदं पवित्रं परमं पुण्यायुष्यविवर्धनम् । श्रुत्वा तु लभते पुण्यं गङ्गास्नानसमं नरः ॥ २९
अत्र स्थित्वा निराहारो जितेन्द्रियः समाहितः । जपत्येवं परं देवं गणेश्वरं मनोरमम् ॥ ३०
संप्राप्नोत्यखिलान्भोगान्सत्यं सत्यं वरानने । अत्र राजा सोमवंशी विश्वदत्तः स वीर्यवान् ३१
तेन तपो महत्तप्तं बहुकालं सुरेश्वरि । गाणपत्यं तदा प्राप्तं श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ३२
वसिष्ठो वामदेवश्च कहोडः कौषीतकी मुनिः । भारद्वाजोऽङ्गिराश्चैव विश्वामित्रोऽथ वामनः ॥३३
एते वै मुनयः सर्वे पुण्यरूपा महेश्वरि । नित्यं सेवां प्रकुर्वन्ति श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ३४
अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते धनम् । अविद्यो लभते विद्यां मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३५
किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने । यत्र स्नानं प्रकुर्वीत पूजनं वा करोति यः ॥ ३६
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् । शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे ॥
नान्तरं देवि पश्यामि श्रीविष्णोश्च प्रसादतः ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये विकीर्णतीर्थश्वेततीर्थवकुलसंगमगत-गणतीर्थवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८३६५

अथ चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

साभ्रमत्युत्तरे कूले अग्नितीर्थमिति स्मृतम् । तस्याश्चोत्तरपूर्वेण नातिदूरे कृतास्पदम् ॥ १
तीर्थं फलेश्वरं नाम चण्डी यत्र प्रतिष्ठिता । पीठं तद्योगमातॄणां सर्वसिद्धिविधायकम् ॥ २
यत्र ताः सर्वदेवानां कार्यार्थे मातरः स्मृ(स्थि)ताः । परमं यत्नमास्थाय लोकानुग्रहकारणात् ॥
त्रिरात्रमुषितो भूत्वा तस्मिंस्तीर्थे दृढव्रतः । अभिगच्छेत्तमीशानं देवेशं चण्डिकेश्वरम् ॥ ४
साभ्रमत्यां कृतस्नानो मातृतीर्थेऽस्य संनिधौ । समाधिविधिना युक्तो गच्छेद्वै मातृमण्डलम् ॥ ५

+ अत्र क. ज. झ. संज्ञितपुस्तकेष्वध्यायसमाप्तिर्वर्तते ।

---

१ क. ज. झ. फ. च दीपं च पुष्पं चाऽऽ । २ क. ज. महाभागे । ३ क ज. श्रुतम् । ४ ड. ञ. फलेश्वरं । ५ क. ज. श्रुताः ।

गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः । अग्नितीर्थे नरः स्नात्वा चामुण्डादर्शने कृते ॥ ६
न भयं जायते तस्य रक्षोभूतपिशाचजम् । गोष्कगयानदी यत्र साभ्रमत्यां तु संगता ॥ ७
तत्र तीर्थसहस्राणि तिष्ठन्ति च सुरेश्वरि । श्राद्धं तत्र प्रकर्तव्यं तिलचूर्णेन पार्वति ॥ ८
पिण्डान्दत्त्वा द्विजान्भोज्याक्षयं पदमवाप्नुयात् । यत्र कुकर्दमो राजा पापिष्ठो दुर्धरः खलः ॥ ९
मूढोऽहंकारसंयुक्तो द्विजानां परिनिन्दकः । गोघ्नोऽयं बालहा चैव पापिष्ठो दुर्मदः सदा ॥ १०
राज्यं प्रकुर्वतस्तस्य पुरे पिण्डारसंज्ञके । तदा मृतिं समापन्नोऽधर्मयोगे सुरेश्वरि ॥ ११
मृतोऽसौ तत्र संजातः प्रेतरूपो महेश्वरि । पीतास्यः शुष्कतुण्डश्च पीतरोमाऽथ कर्कशः ॥ १२
उच्चैस्तरो बहुरोमा क्षुत्पिपासाप्रपीडितः । वायुभक्षमकुर्वाणः प्रगच्छति इतस्ततः ॥ १३
बहुप्रेतैः समायुक्तो हाहेति करुणं रुदन् । किं कर्तव्यमिति प्राहुः प्रेतास्ते वै समीपगाः ॥ १४
तेऽपि रोदनमाचक्रुः क्षुत्पिपासादिपीडिताः । न प्रापुस्ते दुरात्मानो राज्ञः संगतिमागताः ॥ १५
राज्ञा सार्धं च गच्छन्ति लोकान्विजनकान्बहून् । नोदकमथवा चान्नं न मार्गो दृश्यते कदा १६
ते प्रेता दुष्टरूपाश्च विचरन्ति महीतले । भक्षन्ति शवमांसानि पिबन्ति रुधिरं सदा ॥ १७
एवं कुकर्दमो राजा सदा तैः परिवारितः । कदाचिद्दैवयोगेन गुरोराश्रममन्वगात् ॥
पूर्वजन्मकृतं पुण्यं तेन योगेन संगतः ॥ १८

श्रीपार्वत्युवाच—

किं कृतं तेन वै पुण्यं वद विश्वेश्वर प्रभो । अयं पापी दुरात्मा च ब्राह्मणानां च निन्दकः ॥
सत्संगतिः कथं जाता तन्मे विस्तरतो वद ॥ १९

श्रीमहादेव उवाच—

एतेन नरदेवेन पूर्वजन्मनि यत्कृतम् । तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणु त्वं नगनन्दिनि ॥ २०
पूर्वजन्मन्ययं विप्रो ब्राह्मणो वेदपाठकः । संपूज्य च महादेवं कृत्वा चातिथिपूजनम् ॥ २१
भोजनं कुरुते नित्यमसौ वाडवसत्तमः । तेन पुण्यप्रभावेन पुरे पिण्डारसंज्ञके ॥ २२
राजा वै तत्र संजातः कुकर्दम इति स्मृतः । कर्मणा मनसा चैव न कृतं पुण्यमेव च ॥ २३
तेन दैवाभियोगेन मृतो वै प्रेतराड्भूत्+ । शुष्कास्यः शुष्करूपश्च पीतवर्णः करालकः ॥ २४
गम्भीराक्षो महापापी दुष्टैः प्रेतैश्च संयुतः । ऊर्ध्वरोमा जटायुक्तः कालरूपो भयंकरः ॥
एवं दृष्ट्वा तदा देवि विह्वलो वाडवोऽभवत् ॥ २५

कहोड उवाच—

अस्मिन्मनोरमे रम्ये स्थाने वै परमाद्भुते । अग्निपालेश्वरे तीर्थे नित्यं तिष्ठामि भूमिप ॥ २६
यजमानस्त्वमस्माकं कथं जातोऽसि प्रेतराट् । दुरात्मा दुष्टरूपश्च कालरूपो भयंकरः ॥
केन कर्मविपाकेन जातो वै भूतले शुभे ॥ २७

+ एतदग्रे क. ज. फ. पुस्तकेषु 'पूर्वजन्मकृतं पुण्यं न नश्यति सुरेश्वरि । तेन पुण्याभियोगेन संगतो गुरुणाऽऽश्रमे ॥ कहोडो वर्तते तत्र तेन दृष्टोऽथ प्रेतराट्' इत्यधिकम् ।

---

१ क. °म् । पौष्करा च न° । २ ख. फ. गोष्करा या न° । च. गोकगया । ज. गौष्करा च न° झ. ञ. ढ. गोक्कगया । ३ क. ज. °त्र कक्कुर्दे° । ख. च. फ. °त्र कुकुर्दं° । ढ. °त्र कुर्कुदमो । ४ ङ. झ. ञ. जना । ५ क. ज. कक्कुर्दमो । ६ ङ. एकस्मिन्नवसरे देवि पू° । ७ ञ. °नसमः स्वामिन्कथं ।

प्रेत उवाच—

शृणु वाडव मे पापं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् । अहं कुकर्दमो राजा पुरे पिण्डारसंज्ञके ॥ २८
तत्रस्थोऽहं मया देव यत्कृतं तच्छृणुष्व हि । ब्रह्मणां हिंसनं चैव पुराऽसत्यादिभाषणम् ॥ २९
प्रजानां पीडनं चैव जीवानां हिंसनं सदा । गवां वै दुःखकर्ताऽहं ब्राह्मणव्रतलोपनम् ॥ ३०
अस्नातः सर्वदा नित्यं सज्जनानां प्रदूषकः । विष्णुनिन्दापरो नित्यं वैष्णवानां प्रणिन्दकः ३१
दुराचारो दुरात्मा च कुयोनिनिरतः सदा । यत्र तत्र प्रभुञ्जानो नाहं शौचपरायणः ॥ ३२
तेन कर्माभियोगेन मृतो वै द्विजराट्ततः । प्रेतयोनिं प्रपन्नोऽस्मि दुःखी जातो ह्यनेकधा ॥ ३३
यस्य माता पिता नास्ति यस्य स्वजनबान्धवाः । तस्य वै तु गुरुर्माता गतिर्वै गुरुरेव च ॥
इति ज्ञात्वा तु भो ब्रह्मन्मुक्तिं दातुं त्वमर्हसि ॥ ३४

कहोड उवाच—

शृणु त्वं नृपतिश्रेष्ठ करिष्ये वचनं तव । मुक्तिं यास्यन्ति ते सर्वे त्वया सह न संशयः ॥ ३५
एकादशपुरोगाश्च प्रेता ये तत्र संगताः । तेषां हि मुक्तिं दास्यामि तीर्थेऽस्मिन्नविशेषतः ॥ ३६

श्रीमहादेव उवाच—

तदा वै तेन [स च] विप्रेण [प्रस्तु] तीर्थे गत्वा सुरेश्वरि । सर्वेषां कारयामास तिलपिण्डोदकक्रियाः
न मासो न तिथिर्देवि तीर्थे गत्वा पुनः पुनः । कर्तव्यं श्राद्धकर्मादि ब्रह्मणोक्तं पुरा यम ॥ ३८
कृते कर्मणि देवेशि मुक्तास्ते तीर्थराजके । विमानवरसंरूढास्ते गता मामकीं पुरीम् ॥ ३९
संगता गौष्करा यत्र साभ्रमत्या सुरेश्वरि । तत्र स्नानं च दानं च कोटियज्ञफलं भवेत् ॥ ४०
यत्राग्नितीर्थं वर्तेत कपालेश्वरसंज्ञके । तत्र सा मुक्तिदा प्रोक्ता सत्यं सत्यं भवेद्ध्रुवम् ॥ ४१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८४०६

अथ पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

देव्यन्यत्संप्रवक्ष्यामि हिरण्यासंगमं महत् । यदा साभ्रमती गङ्गा सप्तस्रोताः पुराऽभवत् ॥ १
तदा सा ब्रह्मतनया सप्तस्रोतेति विश्रुता । सप्तमं तद्धिरण्याख्यं स्रोत इत्यभिधीयते ॥ २
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पापी गतिमवाप्नुयात् । ऋक्षमञ्जुमयोर्मध्ये सत्यवान्नाम पर्वतः ॥ ३
तस्य प्राक्सुमहातीर्थं हिरण्यासंगमं शुभम् । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च ना शुभां गतिमाप्नुयात् ४
वनस्थल्यां ततो गच्छेद्दृष्ट्वा नारायणं हरिम् । तीर्थमप्सरसां पुण्यं हिरण्यासंगमेश्वरम् ॥ ५
यत्रोर्वशी पुरा जाता समस्ताप्सरसां शुभा । नरनारायणौ यत्र तपस्तेपतुरुत्तमम् ॥ ६
हिरण्यासंगमे रम्ये महापापहरे शुभे । यत्र वै ऋषयः सर्वे मज्जन्ति वीतकल्मषाः ॥ ७
वसिष्ठाद्याश्च ये विप्रा वालखिल्यादयश्च ये । यत्र मज्जन्ति देवेशि हिरण्यायाश्च संगमे ॥ ८
यत्र हिरण्मयं रूपं स्नानाद्धि भवते ध्रुवम् । कपिलागोसहस्रस्य दानेनैव तु यत्फलम् ॥ ९

---

१ ख. फ. 'नश्चतिलो' । २ क. फ. च वृषलीसंयुतः । ३ ङ. झ. ञ. मया । ४ फ. 'नं प्रकुर्वीत को' । ५ फ. ऋक्षुम' ।

तत्फलं समवाप्नोति हिरण्यासंगमे सदा । दशाश्वमेधे यत्पुण्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ १०
तदनन्तगुणं पुण्यं हिरण्यासंगमे पुनः । तुलापुरुषदानेन यत्फलं समवाप्नुयात् ॥ ११
तत्फलं लभते मर्त्यो हिरण्यासंगमे सदा । हिरण्याक्षो महादैत्यस्तेन तप्तं महत्तपः ॥ १२
हिरण्यसदृशं तस्य शरीरमभवत्पुरा । जनमेजयोऽथ राजा वै स्नानं प्राकुरुतात्र हि ॥ १३
ब्रह्महत्या गता तत्र [स्य] हिरण्यासंगमे तदा । विश्वामित्रोऽथ राजर्षिः स्नानार्थं वै समागतः॥
स्नानं कृत्वा विशेषेण गतोऽसौ मामकीं पुरीम् । ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा शूद्रो वाऽथ सुरेश्वरि
स्नानं तत्र प्रकुर्वन्ति ते गच्छन्ति शिवालयम् । १५

+इति हिरण्यासंगमं तीर्थम् ॥

महादेव उवाच—

ततो देवि प्रवक्ष्यामि हिरण्यासंगमादनु । धर्मावती नदी यत्र संगता सह गङ्गया ॥ १६
तत्र स्नात्वा नरो धन्यस्त्रिदिवं यात्यसंशयम् । तत्र धर्मकृतं तीर्थं यः पश्यति स पुण्यभाक् १७
श्राद्धं तत्रैव ये कुर्युर्मुच्यन्ते पितृजादृणात् । ततस्तु मधुरातीर्थं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १८
स्नातव्यं मधुरातीर्थे द्रष्टव्यो मधुरा[रो]हरिः । यत्र विश्रान्तवान्कृष्णो जरासंधभयाकुलः ॥१९
कंसासुरवधे वृत्ते गन्तुकामः कुशस्थलीम् । उषित्वा सप्तरात्रं तु स देवश्चन्दनातटे ॥ २०
भोजवृष्ण्यन्धकवृतो वीरैर्यादवसंकुलैः । मधुरातीर्थमासाद्य स्नानं कृत्वा विधानतः ॥ २१
मधुरादित्यनामानं यत्र स्थापितवान्हरिः । अष्टादश सहस्राणि विप्राणां यज्ञशालिनाम् ॥ २२
स्थापयित्वा ययौ दत्त्वा यानानि विविधानि च । तत्र तीर्थसहस्राणि तिष्ठन्ति च सुरेश्वरि २३
श्राद्धं तत्र प्रकर्तव्यं पितॄणां हितकाम्यया । न भेतव्यं जरासंधान्मत्तीर्थे वसता सदा ॥ २४
इत्युक्त्वा तान्द्विजान्कृष्णः प्रययौ द्वारकां प्रति । तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा मधुरार्कं प्रपूजयेत् ॥
माघस्य शुक्लसप्तम्यां कपिलागोप्रदानतः । चिरं सौख्यानि भुक्त्वेह पदमादित्यमाव्रजेत् ॥ २६

*श्रीमहादेव उवाच—

शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि चेतिहासं पुरातनम् । यं श्रुत्वा मुच्यते लोको ब्रह्महत्यादिपातकात्॥२७
एकस्मिन्वासरे देवि माण्डव्य ऋषिसत्तमः । गङ्गाद्वारे महापुण्ये तपस्तेपे तदाऽनघे ॥ २८
पत्राशी च फलाशी च वायुभक्षकरः सदा । अहोरात्रं सदा देवि विष्णुध्यानपरायणः ॥ २९
योगाभ्यासरतो नित्यं नित्यं धर्मपरायणः । तस्मिन्देशे तु वै देवि राजा वै विश्वमोहनः ॥ ३०
गजाश्वरथपत्तीनां संपदो बहुला(द्धिर्विश्रुतो) भुवि । सोमचन्द्रेति विख्यातः पुत्रस्तस्य सुलक्षणः
एकदा तु तदा देवि गतो ह्याखेटके वने । तत्र गत्वा तदा तेन कृता ह्याखेटकाः क्रियाः ॥ ३२
स्वात्मानं रमयामास स्वलोकैः परिवारितः । क्रीडिते तु तदा राज्ञि रात्रिर्जाता सुरेश्वरि ॥ ३३
तस्यां रात्रौ तदा राजा ह्युवासाऽऽखेटके वने । तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां मुहूर्ते ब्राह्मसंज्ञके ३४
हृतोऽश्वोऽथ विशेषेण चौरेणैव दुरात्मना । तदा हा हेति शब्दोऽभूत्क गतः क गतो हरिः ३५
तदा राज्ञो भटाः सर्वे गन्तुकामाः समुत्सुकाः । चौरेणापि हृतश्चाश्व इत्येवं संवदन्ति हि ॥ ३६
निरीक्षमाणास्ते सर्वे हरिद्वारं समागताः । ऋषिर्वै तत्र माण्डव्यस्तपस्तपति नित्यशः ॥ ३७

\+ अत्र क. झ. पुस्तकयोरध्यायसमाप्तिः । * इदमधिकम् ।

---

१ क. ख. ज. फ. °वपुर्दैवैः । म° । २ ङ. झ. ञ. गतेति च । त° ।

ध्यानेन च समायुक्तो दृष्टोऽसौ तैर्भटैस्तदा । अयं चौरः सदा पापी ध्यानं कृत्वा प्रतिष्ठति ३८
वद्ध्वाऽश्वं तु समायातोऽज्ञातो राजभटैस्तदा । एवं विचार्य ते सर्वे गृहीत्वा तं महामुनिम्
राज्ञे निवेदयामासुस्तं चौरं मुनिसत्तमम् ॥ ३९

दूता ऊचुः—

अश्वापहारी ह्यानीतश्चौरोऽयं नृप सर्वथा ॥ ४०

महादेव उवाच—

आज्ञा दत्ता तदा तेन शूलिकारोपणे पुनः । तदा तैस्तु भटैः सर्वैर्मिलित्वा बन्धनं कृतम् ॥ ४१
पश्चाद्दै शूलिकाप्रोतस्तत्क्षणाच कृतस्तदा । न ज्ञातं तेन तत्कर्म शूलिकायाः प्रतोदनम् ॥ ४२
यतो योगसमारूढो विष्णुध्यानपरायणः । शूलिकाप्रोतनं ज्ञातं कतिचित्कालयोगतः ॥ ४३
माण्डव्योऽहमृषिश्रेष्ठः केन कर्म इदं कृतम् । त्रिकालज्ञानी सर्वज्ञो ज्ञातवांस्तद्विचेष्टितम् ॥ ४४
धर्मस्य च इदं कर्म नान्यस्य च कदाचन । योगारूढः स धर्मात्मा गतो धर्मस्य चान्तिके ॥ ४५
तत्र गत्वा ह्युवाचेदं शृणु त्वं श्रेयसां पते । त्वं वै धर्म इति ख्यातो लोके वेदे च सर्वदा ॥ ४६
शूलिकाप्रोतनं कर्म कथं वै च त्वया कृतम् । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो देव न संशयः ॥ ४७

धर्म उवाच—

शृणुष्व त्वं द्विजश्रेष्ठ पूर्वजन्मनि यत्कृतम्[१] । तदहं कथयिष्यामि कृपां कुरु ममोपरि ॥ ४८
बालत्वे तु इदं कर्म यत्कृतमृषिसत्तम । तच्छृणुष्व महाप्राज्ञ भवेऽस्मिन्पातनं कृतम् ॥ ४९
एकस्मिन्समये विप्र त्वं गतो विजने वने । तत्र गत्वा त्वया विप्र जीवः शलभसंज्ञकः ॥ ५०
आरोपितः स वै शूल्यां कर्मणा तेन दुःखितः । राज्ञा ह्यारोपितस्त्वं वै कर्मणा तेन सुव्रत ॥ ५१
सर्वथैव प्रभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् । अल्पमात्रमिदं कर्म त्वया भुक्तं न संशयः ॥
सुखी भव तु विप्रेन्द्र गच्छ त्वं हि यथेच्छया ॥ ५२

महादेव उवाच—

एतद्वाक्यं ततः श्रुत्वा माण्डव्यो द्विजसत्तमः । उवाच वचनं तत्र स कोपादरुणेक्षणः ॥ ५३

माण्डव्य उवाच—

रे पापिष्ठ दुराचार किं कृतं बहुपातकम्[२] । येन कृतमिदं कर्म शूलिकायाः प्रतोदनम् ॥
मम वाक्यप्रकोपेण शूद्रस्त्वं भव सर्वथा ॥ ५४

महादेव उवाच—

कतिचित्कालयोगेन वंशे वै चन्द्रसंज्ञके । जातो विदुरनामाख्यो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ५५
तीर्थयात्रामिषेणैव गतः साभ्रमतीं नदीम् । यत्र धर्मावतीसञ्ज्ञो वर्तते च सुरेश्वरि ॥ ५६
तत्र वै कृतवान्स्नानं विदुरो धर्मरूपवान् । त्यक्तं तत्र हि शूद्रत्वं धर्मावत्यां न संशयः ॥ ५७
एतस्मात्कारणाद्देवि येऽत्र स्नानं प्रकुर्वते । ते नराः पुण्यकर्माणो गच्छन्ति परमं पदम् ॥ ५८
अत्र श्राद्धं च दानं च ये कुर्वन्ति नरा भुवि । इह लोके परामृद्धिं मोदन्ते प्राप्य नै दिवि ॥ ५९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये मधुरादितीर्थवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८४६५

१ क. ख. ज. त्वं धर्म सांप्रतम् । त्वं । २ ङ. °नि पातकम् । ३ क ख. ज. झ. फ. °तकं कृ° ।

अथ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

कम्बुतीर्थे नरः स्नात्वा कृत्वा वा पितृतर्पणम् । अर्चयेद्देवदेवेशं नारायणमनामयम् ॥ १

दत्त्वा दानानि विधिवद्ब्राह्मणेभ्यो विधानतः । विष्णुलोकमवाप्नोति तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥२

अत्र राजर्षिणा पूर्वं विश्वामित्रेण धीमता । तपस्तप्तं विशेषेण प्रजाकामेन सुन्दरि ॥ ३

प्रजाकामो नरो यश्च कम्बुतीर्थं हि गच्छति । स प्रजां लभते नित्यं सत्यं सत्यं वरानने ॥ ४

इति कम्बुतीर्थमाहात्म्यम् ।

ततो गच्छेत्सुरश्रेष्ठि तीर्थं नाम कपीश्वरम् । संनिधौ रक्तसिंहस्य महापातकनाशनम् ॥ ५

बध्यमाने पुरा सेतौ रामरावणविग्रहे । गृहीतपर्वतशृङ्गैर्विशेषात्कपिभिः स्मृतम् ॥ ६

नाम्ना कपीश्वरादित्यं चक्रुस्तीर्थमनुत्तमम् । यत्र तीर्थे नरः स्नात्वा कृत्वा च पितृतर्पणम् ॥ ७

दृष्ट्वा कपीश्वरादित्यं मुच्यते ब्रह्महत्यया । तत्र स्नानं प्रकर्तव्यं चैत्राष्टम्यां विशेषतः ॥ ८

हनुमत्प्रमुखैस्तत्र स्नातं यत्र दिनत्रयम् । कपितीर्थप्रभावोऽयं भवत्यै समुदीरितः ॥ ९

अस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पूजयित्वा कपीश्वरम् । रूपवान्बहुभोगी च जायते नात्र संशयः॥१०

बलं वाञ्छति यो लोको धर्मं वा पुत्रमेव च । सर्वं स तु लभेन्नित्यं कपितीर्थप्रभावतः ॥ ११

इति कपितीर्थमाहात्म्यम् ।

एकधारं ततो गच्छेत्तीर्थं परमपावनम् । एकधारे नरः स्नात्वा एकरात्रमुपोषितः ॥ १२

अर्चयन्स्वामिदेवेशं कुलानां तारयेच्छतम् । स्वामितीर्थसमं ज्ञेयं यत्र तीर्थावगाहनम् ॥ १३

इंद्रलोकं नरो गच्छेत्तीर्थस्यास्य प्रभावतः । यत्र स्नात्वा च पीत्वा च ब्रह्मलोकं च गच्छति १४

ते लोकाः पुण्यकर्माणस्तटेऽस्मिन्संवसन्ति हि । न भयं विद्यते तेषां खड्गधारादिकं च यत् ॥

तत्सर्वमाशु नश्येत तीर्थे ह्येकप्रधारके ॥ १५

इत्येकधारतीर्थवर्णनम् ।

सप्तधारं ततो गच्छेत्तीर्थानां तीर्थमुत्तमम् । सप्तसारस्वतं नाम यत्कृते मुनिभिः कृतम् ॥ १६

त्रेतायुगे मङ्कितीर्थं कृतं मङ्किमहर्षिणा । द्वापरे पाण्डुपुत्रैस्तु सप्तधारं प्रवर्तितम् ॥ १७

सप्तधारकतां प्राप्तं तीर्थं हरजटाच्युतम् । सप्त रूपाणि गङ्गाया यानि लोकेषु सप्तसु ॥ १८

वहन्ति तानि पुण्यानि तीर्थेऽस्मिन्सप्तधारके । सप्तधारे कृतं श्राद्धं पितॄणां तृप्तिदायकम् ॥ १९

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि चेतिहासं पुरातनम् । यं श्रुत्वा देवदेवेशि ब्रह्मलोके व्रजेद्ध्रुवम् ॥ २०

कौषीतकस्य पुत्रो वै मङ्किनामाऽतिविश्रुतः । विष्णुध्यानरतो नित्यं विष्णुलोकप्रपूजकः ॥ २१

वेदाध्ययनकर्ता च अग्निहोत्रपरायणः । सुरूपा विश्वरूपेति स्त्रियौ द्वे स्तस्तु तद्गृहे ॥ २२

ताभ्यां पुत्रविहीनाभ्यां दृष्ट्वा देवि विशङ्कितः । किं कर्तव्यमिति ध्यायन्नतिचिन्तापरोऽभवत्२३

[*आभ्यां पुत्रविहीनाभ्यां मम वंशो विनश्यति। पुत्रेण लभते स्वर्गो मुक्तिर्वै पुत्रतो भवेत्]२४

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. फ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. °वेशं ब्र° ।

स्थिरो वंशस्तु पुत्रेण ह्यन्यथा नरकं व्रजेत् । एवं चिन्तां प्रकुर्वाणो न सुखं लभते क्वचित् ॥
तदा स्वगृहमुत्सृज्य गतो वै गुरुसंनिधौ ॥ २५

मङ्किरुवाच—

नमो वै गुरवे तुभ्यं देवानामुपकारिणे । त्वं नाथः सर्वलोकानां ब्राह्मणानां च रक्षकः ॥ २६
यज्ञानां त्वं प्रकर्ता च द्विजराज नमोऽस्तु ते । अपुत्रोऽहं तु विप्रर्षे किं कर्तव्यमिति प्रभो ॥ २७
वद त्वं तु यथा सर्वं पुत्रो भवति निश्चितम् । अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥ २८
येन केनाप्युपायेन पुत्रस्य जननं चरेत् । इति वाक्यं तु संस्मृत्य ह्यागतस्तव संनिधौ ॥ २९

गुरुरुवाच—

गच्छ त्वं मुनिशार्दूल यत्र साभ्रमती नदी । तत्र गत्वा मुनिश्रेष्ठ पुत्रान्वै प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥ ३०

महादेव उवाच—

तद्वाक्यं तु समाकर्ण्य नमस्कृत्वा तु दण्डवत् । स गतो विप्रराजस्तु नदीं साभ्रमतीं प्रति ॥ ३१
मङ्किनामा तु विप्रर्षिस्तत्र गत्वा तपो महत् । अतप्यत तदा देवि यावद्वर्षचतुष्टयम् ॥ ३२
तत्र तीर्थं कृतं तेन मङ्किना ब्रह्मवादिना । त्रेतायुगे तदा देवि कृतं तीर्थं महाद्भुतम् ॥ ३३
जातं तत्र न संदेहः पुत्रदं सार्वकामिकम् । अद्यापि मङ्कितीर्थं [*तु भूतले परिकीर्तितम् ॥ ३४
द्वितीयं पाण्डुपुत्रेण सप्तधारं प्रवर्तितम् । तस्मादेवं वरं तीर्थं] न भूतं न भविष्यति ॥ ३५
स वै द्विजवरो मङ्किः पुत्रान्प्राप्य यथासुखम् । भोगान्नानाविधान्भुक्त्वा स गतो मन्दिरं मम ३६
एतदाख्यानकं दिव्यं पवित्रं परमं महत् । पुत्रसौख्यादिकं सर्वं लभते श्रवणादतः ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये सप्तधारादितीर्थवर्णनं नाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५०२

अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ब्रह्मवल्लीमहातीर्थं ततो गच्छेत्सुरेश्वरि । तस्य तीर्थस्य सारूप्यं साक्षाच्छृणु सुरोत्तमे ॥ १
यत्र साभ्रमतीतोयं ब्रह्मवल्ल्यम्भसा सह । युज्यते ब्रह्मतीर्थं तत्प्रयागेण समं स्मृतम् ॥ २
तत्र पिण्डप्रदानेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । पितॄणां जायते नूनं ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ३
गयाश्राद्धसमं पुण्यं ब्रह्मवल्ल्यां विशेषतः । [+येऽत्र ज्ञात्वा प्रकुर्वन्ति पितरस्तृप्तिमाप्नुयुः ॥ ४
गोदानं भूमिदानं च अन्नदानं तथैव च । एतद्दानसमं पुण्यं ब्रह्मवल्ल्यां विशेषतः] ॥ ५
अत्रैव सनकाद्यास्तु स्नात्वा च विधिपूर्वकम् । परं ब्रह्म इति ध्यानाद्विष्णुलोकमवाप्नुयुः ॥ ६
पुष्करे चैव गङ्गायां क्षेत्रे चामरकण्टके । तत्र गत्वा तु देवेशि यत्फलं लभते नरः ॥ ७
तत्फलं समवाप्नोति ब्रह्मवल्ल्यां विशेषतः । चन्द्रसूर्योपरागे च दानं ये ददते नराः ॥ ८

---

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

---

१ ज. जनितं । २ ज. ब्रह्मणा ।

तत्फलं समवाप्नोति ब्रह्मवल्ल्यां सुरेश्वरि । [+भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये केचिद्दुष्टयोनयः]॥ ९
दिव्यरूपधरास्ते च शङ्खचक्रगदाधराः । तेऽपि स्वर्गे हि गच्छन्ति स्नानं कृत्वा सुरेश्वरि ॥ १०
धृत्वा तुलसिजां मालां नारायणमनुस्मरन् । वैकुण्ठं दिव्यमानन्दं याति वै पदमव्ययम् ॥ ११

इति ब्रह्मवल्लीतीर्थमाहात्म्यम् ।

वृषतीर्थं ततो गच्छेत्खण्डतीर्थमिति श्रुतम् । तत्र स्नात्वा दिवं गावो गोलोकं च पुरा श्रिताः१२
खण्डरूपेण धर्मेण या गा(यद्गा)वो लोकमातरः । शापाद्भ्रष्टा(त्प्रच्या)वितास्तेन खण्डतीर्थमथोच्यते

पार्वत्युवाच—

शापो हि लोकमातॄणां गवां कस्य पुराऽभवत् । कथं लोकात्परिभ्रष्टाः कथं धर्मेण रक्षिताः १४

महादेव उवाच—

पुरा वृषेण गोलोके क्रीडता सह मातृभिः । मुक्तं तथाऽसकृन्मूत्रं पतितं हरमूर्धनि ॥ १५
ततस्तासां ददौ शापं तेन दोषेण वै हरः । नष्टसंज्ञाः स्वलोकाच्च गावो यास्यथ मेदिनीम् ॥१६
गावः शप्ता भगवता संप्रसाद्य पुनर्हरम् । प्राप्स्यामहे पुनर्लोकमिति देवं ययाचिरे ॥ १७

हर उवाच—

यदा साभ्रमतीतीर्थे ब्रह्मवल्लीसमीपतः । खण्डसंज्ञे ह्रदे स्नात्वा(ताः) स्वर्गं वै प्राप्स्यथ ध्रुवम् ॥
ततस्तस्मिन्ह्रदे स्नात्वा गावो गोपतिना सह । स्वर्गं गताः शुद्धतमा महादेवसमीपतः ॥ १९
गोह्रदे तु नरः स्नात्वा कृत्वा वै पितृतर्पणम् । गवां लोकमवाप्नोति दाहप्रलयवर्जितम् ॥ २०
तत्र स्थित्वा निराहारो गोपिण्डं च ददाति वै । स नरः सुखमेधेत यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ २१
गवां कोटिप्रदानेन यत्फलं प्राप्यते ध्रुवम् । तत्फलं समवाप्नोति खण्डतीर्थे न संशयः ॥ २२
गृहीत्वा वृषमूत्रं च तीर्थे यः पिबते नरः । तत्क्षणादेव शुद्धिः स्यात्खण्डतीर्थे न संशयः ॥ २३
खण्डतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । ये गच्छन्ति सुरश्रेष्ठे ते नराः पुण्यभागिनः ॥ २४
तत्र गत्वा सुरश्रेष्ठे गवां पूजनमाचरेत् । वृषभं च ततः पूज्य स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ २५
पूजनाद्वै न संदेहो गोलोके तु वसेच्चिरम् । तत्र गत्वा विशेषेण सौवर्णां गां ददन्ति ये ॥ २६
ते नरा भुञ्जते सौख्यं यावदिन्द्राश्चतुर्दश । दशधेनु ततः कृत्वा यो ददाति द्विजातये ॥ २७
खण्डतीर्थे सुरश्रेष्ठे तदनन्तफलं स्मृतम् । तत्र गत्वा तु कर्तव्यं पिप्पलारोपणं बुधैः ॥ २८
तस्मिन्कृते तु देवेशि पितृलोकं स गच्छति । पञ्च वाऽऽमलकीं दिव्यां (श्वानां वाऽऽमलकीनां)
ये कुर्वन्ति प्ररोपणम् ॥ २९
इह लोके सुखं भुक्त्वा हरिलोकं व्रजन्ति ते ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे साभ्रमतीमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे ब्रह्मवल्लीतीर्थखण्डतीर्थमाहात्म्यकथनं नाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५३२

+ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. °छेत्षण्ड° । २ ङ. षण्डरूपेण । ३ ङ. °न षण्ड° । ४ ङ. षण्डतीर्थे । ५ ङ. षण्डतीर्थे । ६ ङ. स्यात्षण्ड° । ७ ङ. °यः । षण्डती° । ८ ङ. षण्डतीर्थे ।

अथाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ततो गच्छेन्महातीर्थं संगमेश्वरमुत्तमम् । यत्र हस्तिमती पुण्या साभ्रमत्या हि संगता ॥ १
शापं कौण्डिन्यमुनितः प्राप्य शुष्काऽभवन्नदी । वहिश्चर्येतिनाम्ना वै लोके ख्यातिमुपागता ॥ २
तत्तीर्थं संप्रवक्ष्यामि पुण्यं त्रैलोक्यविश्रुतम् । सर्वपापहरं पुण्यं त्रैलोक्ये वाऽपि विश्रुतम् ॥ ३
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं प्रगच्छति ॥ ४
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि एतच्छापस्य कारणम् । यथेयं शुष्करूपा हि जाता शापस्य कारणात् ॥५
यत्र साभ्रमती पुण्या गङ्गा नाम महानदी । तत्र हस्तिमती नाम गङ्गया सह संगता ॥ ६
तत्राऽऽरब्धं च मुनिना तपो वै परमं महत् । एवं बहुगते काले ऋषिणा परमात्मना ॥ ७
आराधितो हृषीकेशो नारायणो निरञ्जनः । तस्यास्तटे तु देवेशि वर्षाणि च बहून्यपि ॥ ८
गतानि च विशेषेण मुनेस्तस्य तु पार्वति । कदाचिद्दैवयोगाच्च वर्षाकालः समागतः ॥ ९
नदी तत्र तु संपूर्णा कालयोगेन सुव्रते । तत्कौण्डिन्येन ऋषिणा स्थानं त्यक्तं तदा निशि ॥१०
रात्रौ दुःखं महज्जातं हाहेति करुणं रुदन् । किं कर्तव्यमिति ध्यायन्नतिचिन्तापरोऽभवत् ॥ ११
आश्रमो हि महान्दिव्य ऋक्षेणैव समायुतः । स गतो वारियोगेन हस्तिमत्यां सुरोत्तमे ॥ १२
फलानि चैव मूलानि पुस्तकानि बहून्यपि । तानि तस्यां गतान्येव वारियोगेण सुन्दरि ॥ १३
स कौण्डिन्य ऋषिश्रेष्ठः शशाप तां नदीं किल । उदकेन विना त्वं च भविष्यसि कलौ युगे ॥
एवं दत्त्वा तु वै शापं हस्तिमत्या महेश्वरि । गतोऽसौ विप्रप्रवरो विष्णुलोकं सनातनम् ॥ १५
अद्यापि वर्तते तीर्थं संगमेश्वरसंज्ञकम् । यद्दृष्ट्वा मुच्यते पापी ब्रह्महत्यादिपातकात् ॥ १६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे संगमेश्वरतीर्थवर्णनं नामाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५४८

अथैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ततो गच्छेच्च देवेशि तीर्थं रुद्रमहालयम् । केदारानुपमं साक्षाद्रुद्रेण परिनिर्मितम् ॥ १
श्राद्धं तत्रैव कर्तव्यं पितॄणां तृप्तिकारणम् । तत्र श्राद्धप्रदानेन पितरः सपितामहाः ॥ २
तृप्ताः समभिगच्छन्ति रुद्रस्य परमं पदम् । वृषमुत्सृजते यस्तु तत्र रुद्रमहालये ॥ ३
कार्तिक्यामथ वैशाख्यां रुद्रेण सह मोदते । केदार उदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ४
अत्र तु स्नानमात्रेण मुक्तिभागी न संशयः । एकस्मिन्समये देवि त्यक्त्वा कैलासमागतः ॥ ५
साभ्रमतीं महागङ्गां ज्ञात्वा लोकहिताय वै । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च कृत्वा तीर्थमनुत्तमम् ॥६
गतोऽहं च स्वकं स्थानं कैलासं प्रति भामिनि । तदन्तरं(रे)महापुण्यं तीर्थं जातं महालयम् ॥७

---

१ फ. °र्थं विख्यातं संगमेश्वरम् । २ ढ. भूतानि । ३ ग. महाभागां ।

रुद्रमहालयमिति लोके ख्यातिं गमिष्यति । कार्तिक्यामथ वैशाख्यां ये गच्छन्ति सुरोत्तमे ॥
न तेषां विद्यते दुःखं सर्वसंसारजं पुनः ॥ ८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे रुद्रमहालयतीर्थवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशद-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५५६

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

देवि वै श्रूयतां तीर्थं देवानामपि दुर्लभम् । खड्गतीर्थमिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १
खड्गतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा खड्गेश्वरं शिवम् । न नरो दुर्गतिं यायात्स्वर्गलोकं प्रगच्छति ॥ २
खड्गधारेश्वरं देवं यः पश्यति सुरोत्तमे । कार्तिक्यां तु विशेषेण पूजनं तत्र कारयेत् ॥ ३
अयं विश्वेश्वरो देवः सर्वदा भुवि वल्लभे । सर्वं ददाति सर्वेशो वाञ्छितार्थप्रदायकः ॥ ४
वैशाखे राज्यकामार्थी यः पश्यति तमीश्वरम् । तमर्थं लभते क्षिप्रं विश्वनाथप्रसादतः ॥ ५
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दीपैर्वा नगनन्दिनि । फलप्रदानैर्बिल्वैश्च विश्वेशं पूजयेत्ततः ॥ ६
धनधान्यप्रदं चाऽऽशु पुत्रपौत्रादिसंपदः । प्राप्यन्ते नात्र संदेहः श्रीविश्वेश्वरपूजनात् ॥ ७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये खड्गतीर्थवर्णनं नाम चत्वारिं-
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५६३

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

साभ्रमत्यास्तटे तीर्थं गयातीर्थादनुत्तमम् । चित्राङ्गवदनं नाम मालार्केऽधिष्ठितं शुभम् ॥ १
कल्पपादपसंतानैर्मन्दारैश्चोपशोभितम् । चूतनिम्बकदम्बैश्च काश्मर्यश्वत्थतिन्दुकैः ॥ २
तस्मादपहरेत्कुष्ठं योजनस्मृतिविभ्रमात् । यस्य संजायते कुष्ठं तस्य मालार्कको हरेत् ॥ ३
या तु वेदोक्तविधिना नारी तत्राभिषिञ्चति । मृतवत्साऽथवा वन्ध्या पुत्रं प्राप्नोति साऽचिरात् ४
संध्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् । कृतं भास्करवारेण मालार्के चाक्षयं भवेत् ॥ ५
अत्र गत्वा तु देवेशि श्रीरवेर्व्रतमाचरेत् । इह लोके सुखं भुक्त्वा रवेर्लोकं हि याति वै ॥ ६
मृतवत्सो हि राजर्षिस्तत्र गत्वाऽकरोत्तपः । स राजा प्राप्तवान्पुत्रं श्रीमालार्कप्रसादतः ॥ ७
तत्र गत्वा विशेषेण उपवासी जितेन्द्रियः । मालार्कं पूजयेद्यो वै मुक्तिभागी भवेद्ध्रुवम् ॥ ८
वसिष्ठप्रमुखा विप्रा देवा इन्द्रादयः सदा । निवसन्ति सुरश्रेष्ठे मालार्के रविसंनिधौ ॥ ९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे साभ्रमतीमाहात्म्ये मालार्कतीर्थवर्णनं
नामैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५७२

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—
तीर्थादस्मात्परं तीर्थं मालार्कोत्तरतः स्थितम् । चन्दनेश्वरमागच्छेद्रामोदीस्थानमुत्तमम् ॥ १
दुःशासनस्य रुधिरं पीत्वा भीमो महाबलः । प्रतिज्ञामात्मनः सर्वां पूरयित्वा सुदारुणाम् ॥ २
कराभ्यां रुधिराक्ताभ्यां द्रौपद्याः केशबन्धनम् । कृत्वा दत्त्वा द्विजातिभ्यस्तीर्थयात्रां ततोऽगमत्
साभ्रमत्यास्तटे रम्ये गतो वै भ्रातृभिः सह । आनीतः साभ्रमत्यां यः स्वर्गाच्चन्दनपादपः ॥४
स तु लिङ्गतया जातः पुण्यतीर्थप्रभावतः । [*ततः प्रभृति तीर्थं च चन्दनाह्वयसंज्ञितम् ॥ ५
चन्दनेश इति ख्यातो रुद्रो वै पार्वतीपतिः] । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च कृत्वा वै पितृतर्पणम्
न नरो निरयं गच्छेद्रुद्रलोकमवाप्नुयात् । चन्दनेशं ततो दृष्ट्वा विश्वेशं लोकशंकरम् ॥ ७
पूजयेच्च यथाशक्त्या(क्ति)रुद्रलोकमभीप्सुकः । यत्र कैवर्तको राजा पूजां कृत्वा ह्यनेकशः ॥ ८
स गतः शिवलोकं तं यत्र गत्वा न शोचति । मज्जन्ति ऋषयो यत्र यत्र देवः सनातनः ॥ ९
साक्षाद्विष्णुः परमात्मा नित्यं तिष्ठति भूतिदः । इयं साभ्रमती धन्या धन्यो विश्वेश्वरः प्रभुः ॥
यत्र तीर्थान्यनेकानि जातानि भुवि पार्वति । अत्र चाऽऽमर्दकैः पुण्यैः फलैर्नानाविधैः शुभैः
कर्तव्यमर्घ्यदानं च विधिना तत्र सुन्दरि ॥ ११

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे चन्दनेश्वरमाहात्म्यकथनं नाम द्विचत्वा-
रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५८३

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—
जम्बुतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानार्थं पापनाशनम् । कलिकाले च यत्पुंसां स्वर्गसोपानवत्स्थितम् ॥ १
यत्र जाम्ववता पूर्वं दशाङ्गे पर्वतोत्तमे । [+स्थापितमृक्षराजेन लिङ्गं सुरगणार्चितम् ॥ २
रामेण हि यदा पूर्वं हतो वै रावणोऽसुरः । तदा जाम्ववता दिक्षु भेरीघोषैः प्रघोषितम् ॥ ३
जितं वै रामचन्द्रेण रावणो निहतो रणे । लब्धा सीतेति संघोष्य स्नातं तीर्थवरे शुभे] ॥ ४
स्थापितं तत्र लिङ्गं तु स्वनाम्ना तु सुरेश्वरि । तत्र स्नात्वा नरः सद्यः स्मृत्वा रामं सहानुजम् ॥
जाम्ववतेश्वरं नत्वा रुद्रलोके महीयते ॥ ५
*महादेव उवाच—
यत्र यत्र हि भो देवि श्रीरामस्मरणं कृतम् । भवबन्धविमोक्षो हि दृश्यते सचराचरे ॥ ६
अहं रामस्तु विज्ञेयो रामो वै रुद्र एव च । एवं ज्ञात्वा तु देवेशि न भेदो वर्तते क्वचित् ॥ ७
राम रामेति रामेति मनसा ये जपन्ति च । तेषां सर्वार्थसिद्धिश्च भविष्यति युगे युगे ॥ ८
अहं हि सर्वदा देवि श्रीरामस्मरणं चरे । यं श्रुत्वा तु पुनर्देवि न भवो जायते क्वचित् ॥ ९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ज. फ. पुस्तकस्थः । * इदमधिकम् ।

१ म. वैकुण्ठ ए° । २ फ. स्मृत्वा ।

काश्यां हि निवसन्नित्यं श्रीरामं कमलेक्षणम् । स्मरामि सततं देवि भक्त्या च विधिपूर्वकम् ११०
जाम्बवता तदा पूर्वं स्मृत्वा रामं सुशोभनम् । जाम्बवन्तमिति ख्यातं प्रस्थाप्य जगतां गुरुम् ॥
तत्र स्नात्वा च भुक्त्वा च कृत्वा देवस्य पूजनम् । शिवलोकमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥१२
अत्र हि स्नानमात्रेण यथा जाम्बवतो बलम् । तथा वै बलमाप्नोति विश्वेश्वरप्रसादतः ॥ १३
अत्र गत्वा तु भूदानं पुमान्यश्च करोति वै । फलं सहस्रगुणितं जाम्बवन्तेशदर्शनात् ॥ १४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये जम्बुतीर्थमाहात्म्यकथनं नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५९७

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—
अस्मात्तीर्थात्परं तीर्थमिन्द्रग्राममिति स्फुटम् । यत्र स्नात्वा पुरा शक्रो विमुक्तो घोरकिल्बिषात्
श्रीपार्वत्युवाच—
केनेह कर्मणा शक्रः प्राप्तवान्घोरकिल्बिषम् । विपाप्मा च कथं सोऽभूदिति विस्तरतो वद ॥ २
श्रीमहादेव उवाच—
इन्द्रः सुरेश्वरः पूर्वं नमुचिश्चासुरेश्वरः । अशस्त्रवधमन्योन्यं (न्यौ)समयं तौ प्रचक्रतुः ॥ ३
अथेन्द्रस्तु नभोवाणीनिर्देशान्नमुचिं तदा । जघान फेनमादाय ब्रह्महत्या तदाऽभवत् ॥ ४
पप्रच्छ च गुरुं शक्रः पापनिर्वाणकारणम् । बृहस्पतेरथाऽऽदेशात्साभ्रमत्युत्तरे तटे ॥ ५
अस्मिन्स्थाने समागत्य स्थानं चक्रे सुरेश्वरः । तस्येह स्नानमात्रेण गतपापस्य तत्क्षणात् ॥ ६
पूर्णेन्दुधवला कान्तिः शरीरे समजायत । धवलेश्वरमीशानं स्थापयामास वृत्रहा ॥ ७
इन्द्रनाम्ना च तल्लिङ्गं प्रसिद्धं पृथिवीतले । पौर्णमास्यां तथा दर्शे संक्रान्तौ ग्रहणे तथा ॥ ८
श्राद्धे कृते पितॄणां तु तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । धवलेश्वरमासाद्य यः कुर्याद्विप्रभोजनम् ॥ ९
एकस्मिन्भोजिते विप्रे सहस्रं भोजितं भवेत् । हिरण्यभूमिवासांसि दातव्यानि स्वशक्तितः॥१०
शुक्ला गौर्ब्राह्मणे देया सवत्सा च पयस्विनी । अत्राऽऽगत्य तु यो विप्रो रुद्रजाप्यादिकं चरेत्॥
तत्कृतं कोटिगुणितं श्रीमहेशप्रसादतः । अत्र तीर्थे नरो यस्तु उपवासादिकं चरेत् ॥ १२
स एव सर्वकामाप्तो भवत्येव न संशयः । बिल्वपत्रं समानीय यः पूजयति तं प्रभुम् ॥ १३
धर्ममर्थं च कामं च लभते मानवो भुवि । सोमवारे विशेषेण ये गच्छन्ति नरोत्तमाः ॥ १४
तेषां रोगं तथा दोषं शमयेद्धवलेश्वरः । रवौ वाऽथ विशेषेण अर्चनं कुरुते सदा ॥ १५
तेषां महिमा भो देवि न ज्ञातः कर्हिचिन्मया । दूर्वया चार्कपुष्पैर्वा कह्लारैः कोमलैर्दलैः ॥ १६
पूजनं कुर्वते यत्र ते नराः पुण्यभागिनः । श्वेतार्कपुष्पमानीय धवलेशं प्रपूज्य तु ॥ १७
वाञ्छितं लभते नित्यं धवलेशप्रसादतः । कृते वै नीलकण्ठस्तु सर्वेषां शंकरः सदा ॥ १८
त्रेतायुगे स विख्यातो हरो वै भगवान्प्रभुः । द्वापरे शर्वसंज्ञस्तु कलौ वै धवलेश्वरः ॥ १९

---

१ फ. °स्त्रिर्वा द° ।